

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00383

ZAMLBIKHER

Permanent preservation of this book was made possible by

Barry & Evelyn Levitt

in memory of

their parents, Hyman & Rose Shulman & Morris & Esther Levitt Who gave us the

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

זאמל־ביכער

7

רעדאקטירט:

י. אַפּאַטאַשו

ה. לייזויק

ניו-יאַרק, 1948

Copyright by
"ZAMLBICHER"
New York, N. Y.
1948

Printed in U. S. A.

GREINICH PRINTING CORP.
151 W. 25th St.
New York 1, N. Y.

אינהאלט:

זייט

5	יעקב גלאַנץ—א כזית ערד
63	פ. בימקא—דא און דארטן
114	חיים גראַדע—דער מאַמעס צוואה
141	א. סוצקעווער—צו פוילן
149	רחל ה. קאַרן—לידער פון היימלאַזיקייט
157	ז. סעגאַלֵאוויטש—שורות אַכט
166	יעקב פרידמאַן—פיר בריוו צו דער קאַנטעס פון ליניץ
174	יוסף רובינשטיין—דער באַבעס ברוגז-טאַנץ
181	מרדכי ראָטענבערג—לידער
189	מ. שטריגלער—ווער זיינען זיי געווען?
209	הערץ בערגנער—אין די אַמאָליקע טעג
225	ח. אַיאַלטי—פון ווייטן וועסטן זען דאָס לאַנד
238	אברהם אייזען—פראַפעסאָר קרוינער און זיין תלמיד
274	ישעיהו שפּיגל—גאַלדענע יויך
285	א. לעיעלעס—ציקל פון עלף לידער
293	יעקב גלאַטשטיין—לידער
298	י. י. סיגאַל—לידער
311	נפתלי גראַס—צען לידער
320	מ. פריד־וויינינגער—סאַנעמן
325	גבריאל פרייל—עלעגישע בלעטער
329	אריה שמרי—א זעאונג 1938
335	חזה ראָזענפאַרב—דאָס ליד פון עתליה
346	שלמה ביקל—שמואל יעקב אימבער און בער האַראַוויץ
357	דר. א. מוקדוני—מ. בורשמיין
370	לעאַ פּינקעלשטיין—יהושע פערלע
382	י. י. סיגאַל—ישראל שמערן
396	מלך ראָוויטש—ייד און וועלט — וועלט און ייד
410	ב. גראַבאַרד—פון אַנהייב ביז אַנהייב
424	א. גאַלאַמב—ארץ-ישראל און די היסטדרות
440	ה. לייוויק—דאָס אייביקע געזאַנג
י. אַפּאַטאַש—בריוו פון י. שמערן, י. זינגער, ז. קאַל-	
451	מאַנאָוויטש און מתתיהו מיזיש

א כזית ערד

... בזעת אפין תאכל לחם עד שובך
אל האדמה כי ממנה לקחת..."
(בראשית ג, ט"ו)

פון כרכן ווייט,
ווי ס'וואלט אויף וויאָרסטן ווער
געטאָן זיי אַ צעוואָרף
די דערפלעך יידישע;
און צווישן זיי מיין דאָרף
ביי טראַקטן גרודיקע
אין סאַמע מיטן סטעפּ.

דעם סטאַו עס ציט צו וואַסערן
פון רוישנדיקן דניעפּ,
און מיך — עס ציט צוריק,
און ס'רופט מיך ווייטער שליאַך.
נאָר היים מיינע איז אָפּגעברענט,
מיין היים איז אַן אַ דאָך.

און איד —
דער יורש פון דיין בראַך
אין עלנטע פיר ווענט,
אין דעמערונג דערמאַנונג
דאָ אַליין,
פאַרצייכן נאָך
דיין כראַניק
פון פאַרגיין.

קאַפּיטל איינע

אין מיין היימישן דערפל ניוויטעבסק
געלעבט האָט אַ יידישער פּויער.
ווי אַ גוי, געזיט און געשניטן,
נאָר מיט ווייכן, מיט יידישן טרויער.

וואס אמת איז געהאָרעוועט.
פון וועלט דער גאָרער אַ דערווייטערטער,
אין כאַטע אָבער געווען איז שררהדיק,
געווען אַ ייד אַן אויפגעהייטערטער.

ס'געצייג אויף אַקסל צו באַאַרבעטן דאָס פעלד
און מיט גאַרטל רימענעם פאַרצויגענע די לענדן.
אַ האַרעפאַשנער ייד אַזאַ אַ פשוטער מיין העלד,
ווייט צו זיין אַ פערסאָנאַזש פון אַ לעגענדע.
זיין זיידע האָט זיך נאָך פאַר אים געמיט.
און זיין מוטער האָט געגאַסן טרערן הייסע,
אַז דעם נאַמען זאָל ער טראָגן נאָך אַן אַרנטלעכן ייד.
אַז ר' זאַנוול, נאָך אַ צדיק, זאָל ער הייסן.

און קינדער געהאַט האָט ער זיבן;
דריי זין און פיר טעכטער קיין עין־הרע.
קלייבט ווער עשירות, ער האָט נחת געקליבן,
ער און זיין ווייב חיה־שרה.
צו גאַט און צו לייט זיינע קינדער,
די טעכטער ווי בעכערס, די זין ווי די צעדערס.
די עלטצטע די צוויי, ביי די רינדער,
דער יינגסטער — אים ציט אין בית־מדרש.

פאַשען די עלטצטע די פי
און זאַמלען פון פעלדער די תבואה.
דער יינגסטער — אין אַ וועלט פון נישט הי,
פאַרטראָגן אין טרוים פון נבואה.
מיט עמוסן גייט ער צו יידן
און מאַנט נאָר און שטראָפּט — אַ מוכיח.
מיט ישיעהן ער חלומט דעם אייביקן פרידן
און וואָרט אויף ביאת־משיח.

וואָס שייך צו וואָרטן, און וואָס איז די פעולה,
די וועלט איז נישט חיב, נישט זכאי;
נישט ראוי די וועלט נאָך צו גאולה,
עס צינגלט די וואַגשאַל, נו, טאַקע!
אין אַוונטן שפעטע, ביים שיין פון די שטערן,
זיצט ער, דאָס יינגל, פאַרמוח'ט.
ער שעפטשעט, און ס'ריולען די טרערן,
מרה שחורה, זי נעמט אים מיט כוח.

נאָר ס'קומט אים צו חלום אין שלאָף אליהו,
דער גוטינקער אַלטער, דער היילער פון וואונדן.

— קינד מיינס, ביזט ראוי, ביזט ראוי,
 דעם סוד פון דער תורה דערגרונטן. — —
 — ווי רופט מען מעזניק ר' זאנוולט? —
 זיין נאָמען איך ווייס נישט אַליין ווי.
 אַ פעדעמל איז ער פון באַנוול
 פון קניילעכל ייד. בענקט אויס זיין היימווי
 אויף פרעמדע, אויף וועלטישע שליאַכן.
 און שלאָגט ער זיך אויפּעט אַ דאָך-וואו,
 איז לויערן וועלפישע ציינער,
 און צווישן אַ סך איז ער איינער —
 באַוויינער פון חורבן און בוים פון דאָס ניי.
 זיין נאָמען איז אַלט און איז ניי.
 דער לעצטער פון זאנוולט משפּחה;
 ברעכט זיך אין ווינט.
 און ווערט נישט צעבראַכן.

**

צו וואָס זאָל איך איצטער דערציילן און ברייען
 פון זונדל ר' זאנוולט די גאונישע הויכן? —
 ס'איז ווינטער, קומען די ווינטן און שרייען,
 און וואָרפן פון קוימענס אַרונטער די רויכן.
 פאַרמאַכט זיינען טיר און פענצטער אין כאַטעס.
 צאָנקט דאָס קאַנעצל, גייט אויס ווי אַ גוסס.
 די מאַמע אויף אַלטע בגדים, זי ניצעוועט לאַטעס,
 דער טאַטע, ער מייסטערט מיט אותיות-זמופתים.
 עס רייבט אָן דער כאַמוט דעם פּערד אויף דער פּליצע,
 דאָס ציימל, כאַטש נעם און פאַרניי מיט רצועות.
 אוי, טאַטעניו, פאַטער, נישטאָ איז קיין עצה,
 געשיקט האַסט מיר מכות, אַבער נישט קיין רפואות.
 זיפּצעט ר' זאנוול און ס'זיפּצט אויך דער ווינט,
 צו פרי האַט דער ווינטער געשטעלט זיך אין דאָרף.
 מען מוז און מען דאָרף פאַר קינד און פאַר רינד,
 איז שייך צו זאָגן: גיי לייג זיך און שלאָף!
 איז נעמט נישט קיין דרעמל ר' זאנוולען ביינאַכט.
 — נו, גאָט וועט שוין געבן, ער שפּייזט דאָך אַ וואָרעם!
 רעדט נישט זיין אשה, ער הערט ווי זי טראַכט.
 און ס'וואַיעט און נאַיעט דער ווינט אויף אַ שטורעם.

שלוחימלעך-ווינטן, — זיי גנבען אריין זיך אין פענצטער,
אין מויל פונעם קוימען, אין שפאלטן פון ווענט.
און זעט נאָר ר' זאָנוול די ווינטער-געשפענסטער,
דערקענט ער זיין מזל, — ער האָט זיבן הענט...

זיבן הענט ווי די צוואַנגען, זיי צוואַנגען אים אין
אין די אַרעמס די קאַלטע, עס שלעפּערט, — נו, שלאָף
עס גיסט זיך פון הימלען אַ לויטערע שייך,
ווי אין חנוכה-נס דאָרט דער בוימל אָן סוף.

ציט זיך די נאַכט ווי דער גלות,
קליין איז דער טאָג און די נאַכט אַזוי גרויס.
און ס'שעלט זיך דער שטורעם מיט ביטערע קללות:
אַ קלב אַ צער איצט אַרויסגיין פון הויז...

און ס'דרעמלט ר' זאָנוול און זעט ווי אין חלום
אַ האַריקן בעטלער; ער בעטלט און וויינט.
און ס'פלאַפלט אַ קול אים:
„ביסט שולדיק אַ חוב, טאָ באַצאַל אים!“
ער וויל שרייען, — און בלייבט ווי פאַרשטיינט.

**

איך ווייס נישט פון וואַנען, ווי אַזוי דאָ אַט איצטער
איז זאָנוול געקומען צו מיר אין מיין ליד דאָ?
ס'איז נאַכט, און איך זע ווי אַט זיצט ער,
אויף אים האָט, אַפנים, די צייט נישט קיין שליטה.

זיין געבלעכע באַרד איז נאָר געלבער געוואָרן,
די בעלמע פון אויג זיינס — אַ זיידענע כמאַרע.
דער זעלביקער זאָנוול אין לויף פון די יאָרן,
זיין גוף נאָר, מיר דוכט זיך, איז דאָרער.

און אומעטיק טיפער דאָס איינציקע אויג שוין
געצילט איז אין ווייטקייט פון הימלשע שיינען.
אַ צויט פון צעריסענע צייטן, — אַ דימענט אין קרוין
פון אַ דור — פאַרגאַנגען אין פיינען. — — —

**

געווען זיינען יאָרן ווי יוירנדער הייוון,
אין דערפלעך, אין יידישע שטעטלעך.
נאָר יידן, ביים וואַרעמען אויוון,
לערנען די תורה מיט פשטלעך.

פון ישוב דער רב — אַ בן ששים.
געווען אויך אַ ישיש, ר' סענדער.
דער רב האָט געלעבט ווי פון ניסים,
ווי ס'לעבט זיך אַ ייד פון אַרענדע.

דער אומעט פון אומה אין ברעמען געדיכטע
פון רב פונעם ישוב און ישיש ר' סענדער.
דער סימן פון זאמען פאָרזייט אין געשיכטע,
וואָס ווערט נישט פאָרלירן אין אייביקן ענדער.

**

יאָר נאָך יאָר און דור נאָך דור
מיט חלום-וואָר פאָרוואַרצלט דאָרט
און אויפגעשטעלט אַן אַרעמשאַפט
אין שפע-שווייס פון דעם וואָס שאַפט
עשירות — דאָרפישן פאַרמעג: —
נאָך אַ האַק און נאָך אַ זעג,
אַ קאָסע מער און נאָך אַ פלוג,
אַן עמער מער און נאָך אַ קרוג.

און דער פויער-טאָג איז הייס:
גיסט אין ריקעס זיך דער שווייס,
און ער פאלט ווי פרישער טוי
פון מאַרגנשפריץ ביו אַוונט-בלוי
אויף די שפאלטן פון דער בייט,
וואָס מיט טרערן איז פאָרזייט. — —

**

פון דורות דאָ צייט זיך אַ וועג דורכן טאַל
צום בערגל ביים גויישן צווינטער, —
דער וועג האָט געשרעקט נאָך אַמאָל, —
היינט שרעקן די האַרבסטיקע ווינטן,
וואָס גרייטן יאָדישלעווען ווינטער...

און ס'וואַרטן באַיאַרנטע יידן אַזוי,
ווי ס'וואַרט אויפן שניטצייט דער גוי
אויף די פעלדער אום זומער,
אַן קומען זאָל קומען
דער טאָג פון די טעג,
וואָס פירן שוין פירט ער אַוועק.

וועמען ס'איז נאָר באַשערט,
צום לעצטן כזיתל-ערד. — — —

נאָר יוגנט, אין טראַט פון די זקנים,
פון בערג פון די דורות רייסט שטיינער
און מויערט זיי איין אין דעם מויער.
וואָס פעסטיקט דער יידישער פויער
צווישן קאַרן און ווייצן
און צווישן טייכן וואָס פלייצן
מיט פיש און מיט יידישן טרויער, —
דער מויער פון יידישן דויער,
מיט ווינטיקע טירן און טויער
און הימל-סופיט,
וואָס פאַרמויערט אין אים איז דער ייד
מיט זיין תורה
און מוראָ
פאַר אַלץ וואָס אַרומיק. — —
דער ייד מיט זיין קלומעק
אין וואַרטעניש ציטער
אויף פלוצלונגן אויסברוך
פון נייעם געוויטער.

פון הימלען אַזוי איז באַשערט דאָ
די שטאַמיק פאַרצווייגטע משפחות,
פאַרשניידן זיך טיפער אין ערד דאָ
מיט ברכה פון יידישע סאַכעס.

די ברכה פון סאַכע איז טייער,
און אייגענער וואָס איז און ליבער
ווי אין אַוונט דאָס היימישע פייער
ווינטער אין יידישע שטיבער.

די שטיבער אויף הינערשע פיסלעך,
עס פאַטשן זיי ווינטן און שרעקן.
פון קינדער די קולות, ווי ניסלעך,
זיך קייקלען אַוועק אויף די וועגן.

און ס'ציען זיך יידישע הייפן
אין ווייטקייט אין בלויער פון פעלדער.

ס'וועט קיינער פון גורל אנטלויפן,
ווי ס'לויפן נישט ביימער פון וועלדער.

די ביימער מיט צווייגן פארבראכן,
ווי הענט פון כהנים פארטרויערט.
און ס'וויינט אין באגינען די סאָכע
מיט פערל פון פריאיקע טויען.

און ס'שלעפט זיך דער פויערשער שטייגער
אין טראַט פון די אַקסן אויף סטעפעס. —
און ס'שנירלט פארשפעטיקטער זייגער
די שטילקייט פון דאַרפישן עפּאַס. — —

קאַפיטל צוויי

די קעלט קומט אין דאַרף אַזוי ראַפטום,
ווי ס'קומט אַן אַ קרוב אַמאַל אומגעריכטער.
דער זומער, אַ פויגל פאַרפּלויגן, — נו, כאַפט אים!
דער ווינטער, אַ בער ווי אַ ווייסער, — אַט קריכט ער.

און אומעטום לאַזט ער זיין לאַפע,
דער בערישער, דאַרפישער ווינטער.
אין שטאַלן פאַרמאַרעטע שקאַפע,
דעם מאַגערן אַגער געפינט ער.

דער מוילוואורף פאַרקריכט אין די לעכער,
אין פעלצל איז גוט נאָר דעם שעפּס. —
די ראַבן זיי גראַבן אויף דעכער:
אַ מת ליגט פאַרפּראָרן אין סטעפּ.

דער מת איז דער ווינטער אין קיטל,
ער שרעקט נאָר די הייזער פון שטרוי.
שניידט זיך דורך געסלעך אַ שליטן
און ס'יאַגט אים נאָך הינטישער וואַי.

פרישחרית מיט טלית און תפילין,
מיט יאַמער און נאַגנדן כליפּ, —
אַ יידישער פויער זאַגט תהילים,
און ס'עכאַט דער ווינט אַפּ מיט כריפּ.

אויף טישל די אוגערקע זויער
און זיס דאָס פאַרהאַרעוועט ברויט.

(אַלט איז דער יידישער טרויער
און עלטער די פויערשע נויט).

**

אויף נאַקעטן טיש דאָס פאַרפאַליעטע ברויט,
ווי זון וואָלט פאַרברוינט אים פון סיוון. —
טערפקער גערוך פונעם זויערן קרויט
טראַגט זיך מיט ריח פון גריוון...

מיט חשק די חברה, ווי היישעריק, שפרינגט
צו פויעריש פראַסטער אַכילה.
דער טשייניק פאַרקאָכטער זידט זיך און זינגט
צוזאַמען מיט זאַנוולס אַ תפילה.

נאָר זשאַלאַבנע רעוועט גאָר פּלוצעם אַ קו,
מיט קולות פון תרועה און שברים.
אַ שאַד וואָס די בהמה צעשטערט האָט די רז
פון רייכער מסיבה... כאַטש אַרעם —

צעהוליעט זיך חברה — אַ טאַנצנדע קייט —
וואָס אַרט זיי די גאַנצע בהלה? —
נאָר אַט קומט ר' זאַנוול, קוים וואָס ער גייט,
מיט אַ צאַפּלדיק קעלבל אין פאַלע.

ערשט נאָר דאָס קעלבל אַראַפּ פונעם שויס,
און זע נאָר, — זי האָט זיך צעדראַלעט.
אויף הימלשן סאַמעט, לבנהקע רויז,
חלומט גריין־זומערנעם חלום...

ס'קעלבעלע פאַלט אויפן ערדיקן דיל
פאַרוויגט אין לבנהקן שלומער. — — —
אַלאיינזאַמער זינגער — די דאַרפישע גריל,
זעגט נאָך איר אומעט פאַראומערט.

**

ביים מלמדל חנון אין חדר
צוועלף קינדער, ווי שבטים ביי יידן.
מען האָלט איצט ביי יצחקס עקדה. —
דאַנק גאָט ער איז לעבן געבליבן.
געווען איז דער מלאך דאָ נאָר וואָס,
דער ווידער פאַרפּלאַנטערט אין צווייגן. —

איצט שאַרט זיך די שטילקייט דאָ באַרוועט
און ס'הערשט אַזאַ וואונדערלעך שווייגן.

די גמראס פאַרדרעמלען פאַרמאַכטע,
און ס'בלייבט נישט פאַרענדיקט אַ קשיה.
מיט טריטעלעך דריבנע, פאַרטראַכטער
שלייכט זיך אַריין איצטער רש"י.

עס פלאַגט אים אַ פירוש. אַ פסוק
פון חומש. טאַגשפּראַך. פאַרפריאיקער דעמער.
אַ פויער שוין פויעט די קעלבער. אַ לאַשעק
טרינקט־אויס די שטערן פון עמער.

**

מען האָט אים גערופן דאָס קליינע מלמדל,
כאַטש אין תורה געווען איז ער גרויס.
אין דרייען געבויגן — אַ לאַמעדל —
איבער טיש דעם פאַרשוואַרצטן פון קלויז.

געווען איז ער מלא־וגדש אין חכמת־היון,
געקאַנט, האָט, אַ שטייגער, דעם גאַנג פון מזלות.
נאָר ביז טיף דער פאַרבלויעטער פון אַוונט,
געקלאַגט אויף דעם יידישן גלות.

און אויב יידישער גלות איז ביטער,
איז אין דערפל ניי־וויטעבסק נאָך מערער,
ווען איטלעכער בוים האָט געציטערט
אין שטילקייט, וואָס שטורעמס געבערן.

גייען־אויף זעאונגען שנעלע
פאַרביי דעם מלמדס ברעמען, —
אַז ס'וועט דאָ זיין גאַנצענער קנעלן
נישט זיין באַלד, חלילה, פאַר וועמען.

**

און אַנדערש לגמרי דער גמרא־מלמד.
אים האָט מען גערופן:
דער רבי ר' איטשע, דער אייזערנער קאַפּ. —
אַפט פלעגט ער ווערן ביים לערנען אַנטשלאַפּן,
נאָר שלאַפּן פלעגט קיין מאָל אין גאַרגל דער קנאַפּ.
פלעגט אַרבעטן מעשים פאַרטפטער אין דרימל,

כאַרכלען און פייפן, — אַ סאַפּענדער צוג. —
 און חברה בציבור, מיט געוואַלד בין הימל,
 פלעגט וועקן דעם רבין מיט שריי און מיט הוק.
 אַזוי פלעגט ער שלאָפן אַ שעה צי אַ האַלבע
 אין קשיות פאַרדבקהט; ס'איז קשה — און תיקו!
 געחלומט דאָ גראַד פון שלום און שלוה. —
 און אויפגעוועקט האָט אים אַ שניידנדער ווייטיק.
 משמעות דער קאַפּ איז געווען נישט פון אייזן,
 ביי איטשע דעם רבין, דעם אייביקן סבלן.
 די דאגות און זאַרגן, כאַטש וואונדער באַווייזן,
 רק ביישטיין די טענות, דעם חיסור, די עוללות.
 ווי אַ רעגן אין אַסיען, די רייד פון דער אשה,
 און ס'פאַלן די טראַפנס, — אַ טראַפּ נאָך אַ טראַפּ.
 דער רבי ר' איטשע, אַ זייל פונעם ישוב, —
 נאָר ס'איז נישט פון אייזן דער אייזערנער קאַפּ.
 מעזיניק ר' זאַנוולס ביי איטשען אין חדר,
 ביים טליאיקן לעמפל, אין טונקל פון נעכט, —
 געלערנט, געחלומט, גענומען אַ נדר,
 פאַרגלייכן די וואַגשאַל פון גוטס און פון שלעכטס.

**

ביים שולכל פאַרנאַכט-צו אין דרייען
 אין פילפול פון חקירות פאַרטיפט, —
 דער רב און דער ישיש, דער דין, —
 פאַראַונט מיט פייכטיקייט פאַרטריפט.

און אין גרויען געוועב פונעם רוים איז
 געהאַנגען אַ שטראַלעכל ליכט, — —
 אין די טונקעלע הימלשע תהומות,
 דאָס שטראַלעכל דינע פאַרקריכט.

דין איז דאָס ליכטיקע שנירל
 לדוגמא אַ פעדעמל גייסט. —
 און קאָן עס דערגרייכן דעם הימל,
 די כמאַרע-געוועבן צערייסט.

— ווען-זשע? — ווען ס'פעדעמל ריין איז
 און ס'שטערט נישט דער שעטנז פון רצון.
 אין ריינקייט דער וועג איז צו שלמות,
 און אמת פון רויערד טוט שפּראַצן.

א פגימה אין מענטשנס מחשבה,
פירט זי צום אָפּגרונגט חלילה. —
דער רב — א פאַרשוויגענער נביא, —
דער דרויסן — פאַרהימלטע תפילה.

אין שעטנוז פון שאַטנס פאַרפלאַכטן
ביים שולכל דאָס שטילע געזעמל.
א פליגלידיק ווינטל פון גאַרטן
פאַרווייעט די זיצערס אין דרעמל...

און שפעטער נאָך מנחה און מעריב,
ווען ס'בלייבן אין קלוז די בטלנים. —
א שאַטן נאַר וואַשט ביי דעם כוור
זיין מאַדנעם אַנפליישיקן פנים...

און ס'לערנען פאַרטיפט אין גמראס
צוויי כיתות פאַרמוחטע לערנער. — —
און ס'קריכן אַרויס פון די נאַרעס
צוויי מיזלעך צו זוכן דאָ קערנער...

יצחקל למדן דערציילט מיט כוונה,
וואָס ס'איז זיך פאַרלאַפן זייט יאָרן אַמאָל דאָ.
די כיתה בטלנים, ביים שיין פון לבנה,
ספקט נאָך אַלץ איבער „ביצה שנלדה“.

**
*

שטילקייט אומגעהויער
אומגעלומפערטקייטן פלאַפלט.
און אימיצער ביים טויער
מיט פינגער דאַרע גראַבלט.

זקנים נורען זיך אין שויס
פון אויוונס וואַרעמדיקע ציגל.
קאַלט איז בלוז
דאָס עופהלע אין וויגל.

מאַמעס וויקלען-איין די קינדער
אין שאַלן טערקישע צעפליקטע.
מיט אויגן אָפן, ווי אַ בלינדע,
די נאַכט פאַרוויגט זיי.

און ווילד דאָס פענצטער רייסט
דער ווינט צעהוליעט.
אימת-מות שפּרייזט
אויף הויכע קוליעס.

קאָפּיטל דריי

און אין סאַמע מיטן דערפל,
ווי פאַר ייִדליקעס אַ סגולה. —
הויפּן דייטשישע,
מיט פּלויטן מיט סוטולע,
געשיקט פאַרפּלאַנצן האָט
דער צאַר דער רוסישער,
ער אַליין בכבודו,
דער דייטש זאָל יידן
אויסלערנען
די ערדישע עבודה.

נאַכסאַל פאַר אייך באַהאַלטן דאָ,
ס'איז געווען ביי זיי אַ שפע!
פון פעלדער, פון די גערטנער,
כאַטש שאַר דאַרטן מיט לעפּל!
די אויבסטן אַלערלייאיקע,
די פּשעניטשקעס אין שטויסן,
די דיניעס און די אוגערקעס,
די קאַווענעס די גרויסע,
פּריש ערשט פון באַשטאַנען. —
פאַרוואָס ביי זיי געראַטן מער,
האַב איך קיין מאָל נישט פאַרשטאַנען.

און די פּערד דינפּיסיקע,
געשפּרענקלטע, בולאַנע,
די לאַשעקלעך, די קעלבלעך,
די הענער גאַלאַגאַנע,
אין טויבנשלאַק די טויבן;
אַפּילו זון ביי זיי
געווען איז מערער אין די שויבן.

און ס'האַט די כאַטקע ייִדישע
אויסגעווען — אַ קוואַקע.

אָנטקעגן הויף דעם דייטשישן.
וואָס האָט געקוקט קאַסאַקע,
ווי ער וואָלט זיך חידושן,
ווי דער שווייס פון פנים
אין דעם דערפל יידישן
גיסט זיך פון נאַראַנים.

*
**

רויט־ציגלנער מויער,
גרינקאַכלנער דאַך.
אין גרויסן,
הילצערנעם טויער
קינדערלעך אַ סך:
דאָס איז די שקאַלע.
און ר' זאַנוולס חכ־עתיק,
מיט פאַריסענע פאַלעס,
לערנט רוסישע גראַמאַטיק.

די שול איז אַ קאַזיאַנע,
די לערער — אַוודאי!
(ביים מלמדל חנן
לערנט מען גראַדע:
ר' פפא און אביי —
עברי־טייטש, יידיש.
ביים יידן שאַכראַי איז
נאָר יידיש אַ חידוש?)

יידישלעך לערנט
פון רוסישן ביכל
ניקאַלאַי ניקאַלאַאיטש שטערן,
מיט ביבלישן פליכל, —
נאַטשאַלניק פון שקאַלע
מיט שפיציקן בערדל.
אַ יידל פון גלות
אויף גויישן פערדל.

ציט ס'פערדל אין טיפלע,
דער גלות — נאַזאַד.
און יידישע שיפלות
דריקט אויפן קאַרק.

*
**

פאָיעט ר' זאַנוול
די קי ביי דעם ברוינעם.
ווי אַ שאַטן פאַרגנבעט
צו אים זיך ר' בונעם.

פאַרפריאיק „גוט־מאַרגן“
ער ברענגט נאָכן דאַוונען.
מען רעדט וועגן זאַרגן,
און ס'קומט צו ר' קלמן.
ר' חיים קומט אויכעט,
ווערט באַלד אַ רעדל.
און שמחה דער שוחט
מאַכט שוין אַ פשטל:

— מע שמועסט פאַדאַטקעס,
שטייער און צינדון?
מע דאַרף צאָלן פאַר לאַטקעס,
פאַר קנישעס מיט לינדון?
— אַך גאַט איז אַ פאַטער!
האַט יידן אמונה!
מ'עט צאָלן און פטור, —
באַרואיקט ר' בונעם.

אַ ווערטל אַהער, אַ ווערטל אַהין, —
און גאַט וועט באַשערן! —
עס וועט פון דעם זיכער
אויף שבת נישט ווערן!
— טאָ מאַכט נישט קיין וויצן,
ר' שמחה, ר' קלמן!
מ'עט דאַרפן גוט שוויצן
צו צאָלן פאַר אַלעמען!
דערווייל איז די זון זיך
אַרויס אין די רוימען.
דער רויך אַזוי קונציק
זיך שפאַרט פונעם קוימען.
אַ באַרד איז צעווייעט
אין זוניקן עטער.
אַ האָן זיך צעקרייעט:
ס'וועט ביטן דער וועטער.

*

קארן-שטימען שורשען מודה-אני.
פריער פעלד-געזאנג פון הארעוואניע.

אין יעדן קערנדל פון קארן
קניילט א קניילעכל פון יארן.

און די פריע פעלדער טוען אן זיך
אין זיידענע שטאפן.
און דער מילנער דרייט די ווינט-מיל
אויף צפון.

שטיינער-ציינער מאלן אפ דעם קארן.
איידער נאך עס רופט דעם פאסטוכס הארן.
און א ליד אַזא צווישן רעדער איז געבארן. —
א ליד פון בלאַנדן בערדליקן קארן.
געלעבט האָט קארן דאָ ווי גאָט האָט געבאַטן,
געטרונקען הימל-טוי און איז געראַטן.

געשטאַנגלט זיך,
געזאַנגלט זיך,
מיט ווינט געראַנגלט זיך,
געהאַלטן אין איין וואַקסן.
געלייטערט זיך,
געצייטיקט זיך
צום שניט;
און ווי אַ פויגל פליט
צום זוניקן זעניט,
זיינען אַנגעלאָפן שלאַקסן
אין אַ טאָג אַזא מין קלאָרן
און אַפגעשווענקט דעם קרויזליקן קארן.

און אין טאָל וואו קאַרנזאַנגען
פלעגן רוישן מיט געזאַנגען
וואַקסן שטיינער;
און איין אליין נאָר
זיצט אַ פאַסטוכל אַ בלינדער,
נישט קיין שאַף און נישט קיין רינדער
און ער שפילט פאַר קליינע קינדער
אויף אַ פייפעלע פון האָרן
ס'שטומע ליד פון טויטן קארן.

*
**

באלד נאך האַנענקריי דעם ערשטן —
און שוין מיט קינד און רינד
דער פויער יידישער ביים קאַרן
און ביים גערשטן
שניידט און זאַמלט, בינדט.

אַז איידער נאך די זון נעמט גליען
אויפצוקלייבן זאַנג צו זאַנג. — —
קומט אַ גוי אויף קרייצוועג קניען
צו אַ פנים וואָס איז קראַנק..

און דאָס פנים צוקט פון ווייטיק
און באַוואַכט דעם גוי אין פעלד...
— זיינע זאַנגען זיינען ליידיק! —
גייט אַ צווייטער דורך און שעלט. — —

בינדט דער ייד די סנאַפּעס זיינע
און באַהיט זיי ווי אַ קינד. —
גרויס די שפּע פון אוקראַינע, —
איטלעך פעלד דאָ בליט און גרינט.

נאָר דער וואָס האָט געזייט מיט טרערן,
ביי אים איז פולער גאַרב און זאַנג.
קוים עס גייט נאָר אויף אַ שטערן,
גייט-אויף דאַרפישע געזאַנג.

זינגט דער גוי פון פרייד באַטרונקען,
זידט דאָס בלוט אין אים און גליט...
פון דער זון וואָס איז פאַרוונקען
זינגט דאָס יידישע געמיט.

*
**

ר' זאַנוול ברומט סקאַרבאָון זמר
אין דופט פון אויפגעגרינטן גראַז.
ער שעפט פון ברונעם פולע עמער,
די לופט איז דורכזיכטיק ווי גלאַז.
אויף דרייפוס פרעגלט זיך וואַרעניע,
קינדער טאַנצן קאַראַהאַד.
לבנה וואַרפט מיט שטערן-זשמעניעס
אויף די קרוינען פונעם סאַד.

נאָכדעם שלאָפּט דאָס דערפּל איינעט,
טיר און לאָדן אויפן ריגל.
פּון קיין שטיבל רופּט קיין שיין ניט,
אויסגעלאָשן לעצטער ניגון.

שלייכט די נאָכט אין בלויען שלייער,
אומפּאַרשטענדלעך שטילקייט שאַרכט.
חצות. נאָר ס'שלאָפּט ניט שמואל מאירס,
זאָרג־באַזינגער פונעם דאָרף.

זוכט אַ ריים צו נאָכט דער שטומער,
לויטער קנייטשן זיין געדאַנק. — —
געפינט דעם גראַם אין צער־האומה,
און ס'טיקט דאָס לעמפל און דערצאַנקט.

**

אַפּגעבליט דער אַוונט האָט פּריציטיק,
דעם זילבער פון די שטערנדלעך צעזיט.
אך, ווי טיף ס'פּאַרגייט זיך אַ האַרמאַניק,
מיט סומנע־דאָרפיש איבערפּולטער פּרייד.

און ווער עס האָט דעם דאָרפישן געזאַנג
איינמאַל נאָר אין אַוונטן געהערט, —
טראָגן וועט דעם פרעמדן האַפּערדיקן קומער,
ווי מען טראָגט דעם גורל אייגענעם אויף דרערד.

„נשמות דריי ביים טויער פון גן־עדן
וועקן שליסלער הימלשן“, ביי פּרוגן. — —
אין פרעמדער שפּראַך זיין טרויער איבערגיסן
ט'ער אַנגעפילט מיט קלאַנגן יידישן די קרוגן.

טאַפּלט זיך די זעל פון יונג זיך עלטערנדיקן יינגל
אין קלעם גע'גדר'טער, און צווישן שם־ויפתעס געצעלטן.
נאָגט און פּלאַגט אים עשיוס זינגענדיקער אומעט —
און פון יעקבס וועגן חלומט נייע וועלטן.

**

אַ שפּליטער פון פּלויטן פון דורות
איז זונדל ר' זאַנוולס אַצינדערט. —
אַט צינדט ער דעם טאַטנס מגורות
און אַט וויל ער שייטערס צעצינדן.

די שייטערס אויף שיידונג פון שליאכן,
אין אפשיין פון יונגע פארטאגן. —
אין וועלדער די דונערן לאכן,
ווען יונגע בעריאזקעלעך קלאגן!

וואָס ווילן די יונגע בעריאָזעס
אין שאַטן פון דעמבענעם שווייגן? —
ס'גייט אים נאָך דבקות שפינאָזעס
אין ווימוט פון לערמאַנטאָוס צווייגל.

* *

דער הימל פאַררויטלט, פאַרפוררט, פאַרשאַרצט,
שפילן אויף שויבן נאָך פיצלעך פון ליכט. —
אין חלום פאַרטראַגן, פאַרטיפט און פאַרצערט,
וויכוחים ער פירט נאָר מיט וועלט און מיט זיך.
— למאי און פאַרוואָס? — פרעגט ער און פרעגט: —
נישטאָ איז קיין ענטפער, — אין פרעגן אליין איז
די תשובה פאַראַן? — דער ענטפער דאָך שרעקט. —
גרויס איז די שאלה, ענטפער ווי קליין איז.

טאָ וואָס איז די שאלה וואָס פרעגט דער מעזיניק
אין ווינקל פון חדר ביים זונענפאַרגאַנג? —
נו, פרעגט ער! ס'האַבן געפרעגט שוין נישט ווייניק,
און זיינען אין פרעגן געבליבן אַלץ קראַנק.
אַט ווענדט ער די אויגן צום פירעק פון פענצטער
און שטאַרט ווי אַ בלינדער צו הימלשע וועגן.
צווישן בעלי-השאלות, איז ער אפשר דער קלענסטער, —
ער וועט אָבער בלייבן דער אייביקער פרעגער.

נאַרס'טוט זיך אַנטפלעקן פאַר זאַנוולס בנקל
דער צער פון זיין דור, ווי אַ דאַרן וואָס פלאַקערט.
און ס'ווייזט אויף דער וואַנט זיך — אַ בלוטיקער נאַגל, —
דער חלום פון שווערדן פאַרוואַנדלט אין אַקערס?
קאָן זיין אַז די וואַר וועט דעם חלום פאַרוואַנדלען,
דעם חלום פון נביא ביים אויסלאָז פון טעג; — — —
און אַמאָל וועט דאָס פאַלק נאָך פון האַווען און וואַנדלען
שניידן מיט אַקערס זיין שטייניקן וועג! — — —

דורך טרערן דער וועג איז, דורך פיין און דורך טרויער, —
בזיעת אפיק, — אשריך ישראל! ווי שיין איז דער חלום פאַר דעם
וואָס פאַרגלייבט איז! און באַלדיקע גאולה אַ שפאַן איז פון טויער,
וואָס איז נאָך פאַרריגלט, פאַרהאַקט און פאַרקלעמט.

און עפעס גאָר וואונדער איז ער איצט דאָ נהנה,
ס'נעמט אים קיין שלאָף נישט, דער חצות קלאַפט אין טיר.
און האַרכט ער אַ קריצן, דאָס שאַרכט דאָך זיין פענע,
און ס'ווערט אין האַלבטונקל געבוירן אַ שיר.

ס'איז זאָנוולס מעזיניק קיין זינגער חלילה,
פאַרוואונדערטער פרעגער נישט מער. —
און איז זיך מתדבק מיט זיו פון דער שכינה
אין אַפשטראַל פון אייגענער טרער.

קאַפיטל פיר

זומעראַוונט ווי פון גלאַז
פאַרדרעמלטער אין כישוף. —
אַ ווינטל טוט אַ בלאַז
איבער וואַכנדיקן ישוב.

דער ישוב צווישן היגלען
שלאַפט באַלד איין בציבור.
די נאַכט אויף בלויע פליגלען
טראַגט אַוועק די שטיבער.

שטיבלעך גרינג ווי פוך —
פליען לייכט אין רוימען.
בלייבן בלייבט אין שפרוך
דער בית-מדרש קוימען.

סטאַרטשט דער קוימען כמאַריק,
שפעט-ישובדיקער שומר. —
טרילט טרעריק אַ קאַנאַריק
אַליין נאָר צווישן בייער.

עפעס ברענגט ער ענדערניש,
ער זינגט דאָך אַזוי כמאַריק,
ס'איז געווען פאַרבלענדעניש
געזאַנג פונעם קאַנאַריק.

נישט געזאַנג, נאָר איכהדיק
געוויינט האָט דאָ אַ ניגון.
ס'איז די שרעק שוואַרץ-צייכנדיק,
וואָס נעכטיקט מיט די יידן.

**

און אזוי איז שטייגער יידישער געגאנגען
פון דאָרף אין פעלד — פון פעלד צוריק. —
נאָר אין ווינטיקן דרויסן די גלאַקן־געקלאַנגען
ברענגען נישט בשורות פון גליק. — —

חגאות. — און ס'קומען צונויף זיך די גויים אין שענק,
טרינקען און זשליאַקען, טאַנצן אויף בענק, —
איז דעמאָלט אַ קינד ווייסט אַפילו אין וויגל,
אַז יעקב דאָרף זיצן אין צעלטן פאַרריגלט.

די ליולקע פון עשיו אין שיכורע הענט,
רויכערט נישט, — שרפעט און ברענט.
ער וואָלט איצט אַ וועלט אומגעבראַכט!
און ס'גייט אויף אַ תפילה
אין יידישער נאַכט. — —

**

און ס'טרעפט אַז אין סיוון
פלאַקערט אַ חמימה.
ווי גאַט וואָלט בכיוון
פאַרשלאָסן דעם הימל.

לאַזן זיך גויים אויף גאַסן
און טראַגן איקאַנע־סטאַנדאַרטן,
מיט פרצוף מיט בלייכן פון ספּאַסן (*),
מאַרשירן מיט טראַט מיט אַ האַרטן.

פאַראויס גייט דער גלה,
און ווייטער — אין מהלך
פון דערפל אַרויס —
די קורגאַנען.
אַ קלויסטערל דאָרט
איז פאַראַנען ביים קרייץ פון די וועגן, —
אַהינצו זיי שפּאַנען
צו בעטן אויף רעגן.

נישט גלאַטיק איז עפעס,
וואָס רעגן אויף טרוקענע סטעפעס

(* „ספּאַס“ — דערלויזער, כריסטאָס.

פאלט גאָר אין שיטערע פּאַסן. —
ריידן די גוים צו ספּאַסן.

בורטשען

און שפּייען

און פּלוכן

מוזשיקישע בייזע מערכה.

— אומריינער גייסט איז פּאַרקראַכן

אין גויישער סאַכע.

אַנטיקריסט!

זיער פעלד

איז דערימען

פּאַרוויסט!

און גאַט אַבער העלפט.

און ס'בליט פּאַרט אויף

די תּבואה

אויף יידישן פעלד! —

ווערן פון קללות אַ ברכה!

(אַז די שעה פון שפּע גייט.

קריכט זי אויך די שפּאַלטן דורך.

און זי אַקערט און זי זייט

און עס וואַקסט

ווי פון אַ שפּרוך).

און עס קומט די צייט פון שניט. —

און ס'פעלט גראַד דעם ייד

אויס משפּחה; —

דינגט ער דעם שכן

דעם גוי

מיט די כּלאַפּעס.

און דער שכן —

אַן עכטער

שעכטער

שניידט מיט קאַסעס

און געלעכטער.

קלייבט דאָס ברויט

און בינדט

אין סנאַפּעס;

זינגט

און
 טרינקט
 פון פולע פלעשער,
 און וואָרפט די גאַרב
 אין מויל
 פון דרעשער.
 און ס'שרייען
 און רוישן
 די ציינער
 געשאַרפטע,
 און רייסן
 די זאַנגען
 פון ליידיקן
 שטאַנגל.
 און ס'וואָרפט
 די מאַשין
 אין די קוישן
 די קערנער
 צו טראָגן
 אין שייער.

**

די בערגלעך אַרום — שיכטן געשיכטע פון יידישער פיין.
 אין טאַלן, ווי טרעלן, פאַרלאַטענע פרייד
 קלינגט-אויף אין אַוונט-שיין.

און ווען דער שבת-קודש קומט מיט זיידענע שייך
 און קלאַפט אָן אין צוגעמאַכטע טירן-פענצטער,
 צינדן זיך אין אַלע יידישע שטיבלעך — ליכט.

אין בעזשעניער פלאַטיע די אַלטיטשקע באַבע,
 שטיל ווי אַ הינדעלע און שטילינקער נאָך
 אַנציינערדיק שעפטשעט: „קינדערלעך, גוט שבת!“

און ס'טריטלט טריט אין טריט הונדערטיאַריקער זקן.
 די באַרד בריט מיט וויסקייט און ס'שורשקען
 מיט יאַרנגעשורש די וואַלענע זאַקן.

שבת-קודש צעלייגט זיך גדלותדיק-ברייט
 און ס'לויכטן אויף די ווינקעלעך
 פאַרטונקלט פון וואָך — מיט פייערלעך פרייד.

און פייערלעך קלינגט און זינגט און שאַלט
מיט גליק און זעגן, און ס'גייט אַריבער
די זעל פון יידן מיט שמחה — אַ גוואַלד!

גו, און זמירות, און חסידישע ניגונים,
און שיר-השירים און „פרייטיק אויפדערנאַכט“,
אַ גאַרער דרויסן קוועלט, —
און ס'קוועלט דאָס וואַסער אינעם ברונעם.

און די פערד אין די שטאַלן, און די בהמות
מיושבדיק קייען די וואַכיקע היי, —
און שטילקייט גרייכט צו שבתדיקער שלמות.

**

און ס'טוט ר' זאַנוול אויס דעם עול,
אַוועק די וואַך אין רו אין אירער.
און ס'גייט-אויף, ווי גרעזעלעך אין טאַל,
די פרייד פון שבתדיקער שירה.

אַנגעקינדיקט נאָר די עולמות פון נישט דאָ,
לאַזט ער זיך שוין וואַנדערן בשלום!
איז דאגות וואַס און וואַס איז חיה-שעה, —
ער איז מתדבק זיך מיט חלום.

און שלאָפן איין די שטיבעלעך, איז וואַס?
שלאָפט נישט דער וואַס טוט מיט יידן חסד. —
אַ מטבעה זילבערנע לבנה אויפן גראַן,
און ס'האַט אַ קלב זיך אויף איר צעברעשעט.

די כלבים בילן אויך אום-שבת! —
זיי בילן כאַפטעסווייז, אַ סימן אויף אַ פגר.
די זקנות קערן איבער אַלטע שקראַבעס
און ס'קלינגט-אויס צוועלף ירושהדיקער זייגער.

נאָך האַלבער נאַכט. — ר' זאַנוול האַט פאַרדרעמלט.
חיה-שעה שלאָפט נאָך נישט. זי איז פאַרזאַרגט.
מיט מאַדנעם געלן שייך דאָס לעמפל פלעמלט
און דער טרויער, ווי אַ וואַרעם, נאַגט.
— זאַל זיין צו גוטן נאָר, אַ גאַט פון די אימהות!
אַ שינדל האַט זיך אַפגעריסן, אַ קאַץ איז דורכגעלאָפן;
אַ גלח האַט זי אַנגעגענט מיט צוויי גויעס.
איז זי באַזאַרגט און קאַן נישט שלאָפן. — — —

**

און שבת נאָכן קוגל,
און נאָך אַ תענוגדיקן דרעמל,
איז ר' זאָנוול מסוגל
צו לויטערן רעיון.

ער איז אין ספר מעין. —
ער רעדט זיך אויס דעמאָלט
מיטן ניגון פון זמירות:
— אוי, וויפל דער שיר איז

רבזנו דעלמא, —

אוי, עמך ישראל!

גיי פועל,

גיי טענה!

אַז נאָך אַלעמען, —

וואָס? —

ס'וואַקסט ווי אויף הייוון,

דיין פאַלק דאָ ווי גראָז!

און רייך איז אוקראַינע

און גרויס זיינען סטעפעס

און נאָך אַלע טענות

בלייבט אַלץ נאָך עפעס! — —

דהיינו:

(ר' זאָנוול דאָ דרשנט)

די ערד קומט דעם יון,

ער האָט זי געירשנט.

— יעקב און לבן! —

אַן אייביקע מעשה. —

אַזוי איז פאַרשריבן

און אַזוי איז געבליבן

מדאוריתאָ.

און ווען דער יידישער פויער
בעט ביי הימלען אויף גשם, —

ברענט אין האַרצן זיין טרויער,

כאַטש מיט רעגן פאַרלעש אים!

און ס'ברענט זיין נשמה

און לעכצט נאָך די טויען.

— אוי, למה, למה,

למה יאמרו הגויים?!

און ס'קומט די וואָך, מיט זעק און פעק,
מיט באָרג און זאָרג און האַווענישן גראַווע.
דער שבת קודש, ווי אַ יורד גייט אַוועק,
פאַרקריכט אין שטאַל, אויפן בוידעם אין פאַלאַווע,
פאַרטוליעט זיך, נישט אויסגערעדט זאַל זיין, און דרעמלט, —
ביז ס'ערשטע שבת־ליכט אין שטיבלעך יידישע צעפלעמלט.

*
**

און וואָך איז וואָך.
נישטאָ דאָ קיין עצה. —
טאָ טו אָן דעם יאָך,
און צי אָן די לייצעס!

— וויאָ, וויאָ, פערדעלעך יידישע,
פון אַרעמען פויערשן שטאַנד!
מאָגערע פערדלעך, יחידישע,
אין יידישן אומעט געשפאַנט!

אוי, אַדלערלעך יידישע, פלינקער,
פון גלות געטריבן, געבייטשט!
נאָר אַנדערש די אַדלערלעך שפּרינגען,
און אפשר נאָר אַנדערש געטייטשט.

זיי דעכען און סאָפען נאָר איילנדע,
אויף שבת חלילה פאַרשפעטיקן. —
אָן טרינקען, אָן עסן, מיילנווייז,
ווי מיט מצוות זיי וואַלטן זיך זעטיקן.

אין אַקערס געשפאַנט צי אין וועגענער,
אויף צעפאַלאַשעטן גרויסן יאָריד. —
און דאַונט אַמאַל אונטערוועגנס ווער,
די פערדלעך זיי דאַונען פרום־מיט.

זיי פאַטשן פאַרכאַפט מיט די אויערן
און שאַקלען חסידיש זיך צו. —
שטייען שמונה־עשרה, ווי פויערן
און לויבן גאַט ברוך־הוא.

— וויאָ, וויאָ, הירשעלעך יידישע,
פון גלות געטריבן, געיאָגט. —
די מאָגערע פערדלעך, יחידישע, —
אַ יידישער אומעט זיי נאָגט.

**

אין אַסיען גרייט אָן דער פּויער
פאַרזייען דעם קאַרן אויף ווינטער.
קומט נאָר דער פּרילינג דער בלויער,
און ס'צעגייען
די שנייען.

זאָל קאַרן שוין זיין אַ צעגרינטער.
און גאָט זאָל אַ רעגן נאָר שענקען.
די בייטן נאָך מערער צעשווענקען.
וועט תּבואה דאָ גרינען און גרינען.
דער פּויערשער שכן וועט אָבער
דעם יידן נישט קיינמאַל פאַרגינען
די צען דעסיאַטינען.

וואו ס'וואַקסן אי קאַרן, אי האַבער,
אי גערשטן, אי פּראָסע. — —
ער וועט נישט פאַרגינען אַפילו די ראַסע
וואָס פאַלט אויף די יידישע פעלדער
מיט ברכה.

דער גוי מיט זיין פּערדל —
ער גייט מיט זיין סאַכע
און אַקערט נאָר שטיקער
פון פעלדער פון זינען.

וואָס ציען זיך ווייט איבער פּלאַכן אוקראַינער.
— זיין ערד איז פאַרשאַלטן;
זי וועט נישט געראַטן?
— און ער גיט נישט באַאַרבעטן באַדן
דעם ייד אויף אַרענדע. — —
וועבט יידישע שפּע לעגענדע:

— דער רעגן אין פּרילינג וואָס פאַלט נישט,
און ס'גיסן ניט זומער די שלאַקסן, —
האָט יידישער גאָט זיי פאַרהאַלטן,
ס'זאָל גויישע תּבואה נישט וואַקסן.
וואַקסן נאָר וואַקסט זי די שנאה
צו יידישע פעלדער, וואָס בליען און גרינען, —
פאַרשווייס וואָס עס רינט פון דעם יידישן פנים!
און ס'וואַקסן און מערן זיך יידישע שונאים.

**

און ס'טרעפט, אָן די זון די צעגליטע
ברענט אויס אויף אַ פּויערשער לאַנקע אַ פליכל.

צעטראָטן אַ גרעזל האָט וואו אַ קאָפיטע, —
זייט זיכער,
ער וועט זיין רציחה,
וואָס הערט נישט אויף זיין
שוין ברענגען צום יידן.

און אַט צו ר' זאָנוולען איוואָן איז געקומען,
מיט פעלצל מיט שעפּסענעם זומער,
מיט הויכע מיט טשאַבאַטעס יוכטענע צוויי,
און ער רופט און ער פּלוצט אים:
„זשידכאַלאַמע!“

האַרכט אים ר' זאָנוול און שווייגט.
ווי אָבער צאָרן דעם ערלס אַלץ שטייגט,
ער וועט אים פאַרפלייצן, —
נעמט ער אים אָן ביי די לאַצן,
ווי ער נעמט ביי די לייצן
זיין פּערד דעם בולאַנעם,
און ער זאָגט צו אים: הער!
הער מיך, פּויערל, אויס!
משמעות,

געווען איז אַ טעות!
ווייזט אויס,
אַז מיין פּערדל האָט טאַקע צעפּרעסן
אַ גרעזל
דאָרט דיינס,
איז זאָל שוין דאָ איבערגיין מיינס!
דער שכן — געציילט
כך וכך.

גענומען דעם ר"ך
און נישט אויפגעהערט ברומען
אין נאָז:
„איר טרעט אונדזער גראָז!
און ס'טאַפּטשען די יידישע פּערד
אונדזער ערד!“

קאָפיטל פינף

אויף גרודעס גערודער פון רעדער.
פאַרטריקנטער טראַקט פון סוף זומער.
אין שעה אין פאַרנאַכטיקער שפּעטער

א פורל פירט סטעפישן אומעט
פאַרקויפן, אין טויש פון יאַרידן,
פאַרמורזעטע, פעלדישע יידן. — —

אוי, אומזין פון יידישן האַנדלען?
און ווער וועט באַנעמען דעם מופת
פון האַנדל מיט ראַזשינקעס, מאַנדלען,
וואָס לידלט אין טריט פון די סוסים?
— אַ מציאה, נעם, פויערל, קויף עסו —
אַ ציקעלע בלויז פאַר צוויי זוזים!

און ווער קאַן דעם טרויער זיין תופס,
דעם נאַכטיקן יידישן צער דאַ? —
ווען פלאַטער פון דורות טויכט אויפעט
צווישן דעם פויער אין נאַכט דאַ!

*
**

ס'האַט אויפגעקלאַפט האַרבסט
אַ ביידל פון דרוקעס. —
דער אַסיען פאַרדאַרבט
ביי די יידן אין סוכות.

חול המועד, שמונה עצרת,
און אַט, שמחת תורה. —
און עפעס איז שווער איז,
און עפעס אַ מורא!

זאַמלען זיך ווינטן
פון הינטער די היגלען.
אין אַוונט פאַרשפינטן
געשפענסטער אין שפיגלען.

אין מרחץ נישט גוטע,
אין שטאַלן די זמאַרע. (*
אַ גוט אויג מיט אַ פרוטה
שפרעכט אַפּ חיה־שרה.

די ראַבן אויף דעכער
וואַראַזשען און שטראַפן.
דורך שייבלעך און לעכער
דער ווינט לאַזט נישט שלאַפן.

(* זמאַרע — אזא מין פלעדערמויז וואָס, לויט פויערשן אבערגלויבן, סאַרעט
פערר אין די שטאַלן.)

אויף הימלען סימנים
פון גרויזאמען ווינטער.
און ס'טראָגן יונגים
אַ מת אויפן צווינטער.

ביי מאַשקען אין קעלער
די בעסטע משקאות! —
— גויימלעך, שנעלער!
עס קומען חגאות!

— ביי יידן אַ מצווה!
גיי גנבע, ראַביר אים!
ביי קאַפטשענדע, ליכט צוויי,
זאַגט אַ ייד שיר-השירים.

— ישקני מנשיקות. — —
ס'איז ער אַליין דאָך, כביכול.
ס'גייט אויף אַ מתיקות,
און ס'גייט אויף בטחון.

מיט בטחון צו לעבן,
איז מער ווי מיט גבורה.
אַז גאַט זאָל נאָר געבן
ס'זאָל גיין אַלץ כשורה.

**

... און ס'וואַלט געווען אַן עוולה,
ווען כ'זאָל נישט אין צוויי ווערטער
דערציילן פון ר'זאַנוולס
געראַטענע פיר טעכטער.

טאָ וואָס-זשע קומט אַרויסעט?
אַז ס'פעלט דאָס ביסל גליק!
מען קאָן קיין העמד נישט מאַכן,
ווען ס'פעלט נאָר אויס אַ צוויק.

**

אַוועק זיינען יאָרן, ביים פענצטער געזעסן,
די בליקן געצילטע אין טונקעלע ווייטן,
די טעכטער ר' זאַנוולס, פאַרגעסן,
און קיינער נישט קומט נישט צו רייטן.

ביי עלטסטער די אויגן, ווי ברונעמס
פאראוונט. ביי צווייטער — פארלאשענע שטערן.
די יינגסטע — א ביסעלע פרייד נאך געפונען
אין אותיות קליינע, ווי טרערן.

די אותיות דערציילן פון לענדער פון ווייטע,
פון טרוימען וואס ווערן ווען ווארן.
און איין מאל פארביי איז געפליגן א רייטער, —
א רייטער וואס טראגט אין דער ווייטקייט די יארן.

ביים ברונעם ר' זאנוולס ער שטעלט אפ דאס פערדל,
דאס פערדל איז מיד, דער רייטער — נאך מידער.
און וואלט ער געהאט נאר א פלאשטש און א שווערדל, —
אקוראט ווי פון ביכל — א שטרויענער ריטער.

דער ריטער בעט וואסער פון ברונעם צו טרינקען,
דאס פערדל איז דארשטיק און ער איז — נאך מערער.
די אויגן צעפינקלען ווי זוניקע רינגען,
דאס וואסער אין עמער איז קלערער.

דאס וואסער אזויפיל דא היינט ווי פאר יארן,
נאר קוואליקער, דוכט זיך, און טיפער דער קוואל איז.
— טרינק, ריטערל, טרינק פונעם וואסער דעם קלארן,
דער הימל — א חופה; פאראוונט — א טלית.

דער ריטער — ער טרינקט שוין א שעה און נאך מערער.
דער אונט ביים ברונעם מיט שאטנס, ווי קעמלען.
וויגט איין און שלעפערט דער כישוף פון שטערן,
דאס מיידל און ריטער פארדרעמלען.

**

אויף בערגל פון דערפל די ווינטמיל
איינפויסק, — א בושל אין לויער.
שפעטאונט. — זי ווארט אויף א ווינט נאך,
ווי ס'ווארט אויף קאזארן דער פויער.

שטייט זי די ווינטמיל, א גולם,
מיטן פנים צום דערפל פאראומערט.
די פליגל פארבראכן — א צלם,
אין נאכטיקער האלבוואך פארשלומערט.

און ס'וועקן זיך קינדער אין וויגן,
פארגעפיל שרעקט ווי א סאווע.

אומעטיק נאָיעט אַ ניגון;
גם כי אלך בגיא צלמות.

ר' זאָנוול — אים נעמט נישט קיין שלאָף.
ספקות, תרעומות און טענות.
ער שפירט, ווי גאָטס שטראַף,
דעם שטורעם, וואָס גייט אויף אוקראַינע.

אין מידער הכנעה, די שטיבלעך
פאַרוויינטע, מיט בעלמיקע אויגן.
דער רעגן האָט טיפער געמאַכט נאָך די גריבלעך,
און האָט זיי מיט נעפל פאַרצויגן.

אין נעפל, פאַרוואַגלטע גייער.
אמונה דאָך גאַרטלט און בינדט.
אַז ס'וועט נאָך דעם נעפלנעם שלייער
צעטרייבן פרי-האַרבסטיקער ווינט.

**

פרי-האַרבסט איז פאַרביי שוין.
דער ווינטער פאַרגאַנגען.
צעבליט שוין דער מאַי איז
מיט בעז און געזאַנגען.

אין צווייט די אַקאַציעס
מיט שניי אַנגעשאַטן.
און יידישע גראַציעס
דאַרט רוען אין שאַטן.

אַ שיפל, דער מולד,
שווימט-אום אויפן הימל.
זיין בלויליכט איז שולט
אויף ליבע און דרימל.

— גאָט, זיי באַוואַרן,
די שטאַנגעלעך יונגע!
זע, לבנהקן האַרן
אַ וואַלקן ט'פאַרשלונגען.

אין פינצטערע שטיבער,
די יידישע טעכטער. —
דער ליכטיקער תשבי
זאָל זיין זייער וועכטער.

נאכט און דער מולד.
האלב-נאכטיקע וואָרן.
און ווער האָט געקוילעט
לבנהקן האָרן? —

אַ טויטע לבנה
געשאַכטן אין ברונעם.
און ס'לויערט סכנה
אין שאַטן פון זונען.

סכנה איז געקומען
מיט אַנקום פון זומער.
סכנה פון אומקום
פון יידישער אומה.

מיט שוידער פון לעמער
לעבט יידישע עדה.
עס טוט אָן דער דעמער
זיי טונקעלע קליידער.

זיי טוליען זיך איינעט,
און אַרעם צו אַרעם. — —
עס גראַבט אין אוקראַינע
ווער טויזנטער קברים.

**
*

אַ רגע, מיין ליד, שטעל זיך אָפּעט!
זע ווי דער מולד איז רויט אויפגעגאַנגען.
מלחמה. — אין כאַטע דאָס גויישע פויערל כראַפּעט, —
און ס'יידישע פויערל, זע: ווער האָט אים געהאַנגען?

אין גאַרטן ביים יידן, אונטער שיין פון לבנה,
דאָוונט זיין גוף נאָך, נישט דערדאָוונט מסתמא.
צו פרי איז געקומען צו אים די וואַראַנע,
צו פרי איז פאַרגאַנגען זיין שטיבל אין פלאַמען.

אוי, יידישע שטיבלעך פון דערפל ני-וויטעבסק!
איך זע ווי די שטרויענע דעכלעך צעפליען.
ס'פיייערל לעצטע, זע, אַט פאַרגליט עס,
און ס'לעשט זיך אין טאָלן די בלוטיקע שקיעה.

**

שטערנדלעך בלאַנקען
פאַרוואַרלאַזט אין וואַלד.
אין לייכטן חלשות
דער אַוונט פאַלט.

אַ גוף פון אַ בוים,
הויך און אויסגעדייווערט.
אַ פלעמל וואַקסט —
אַ בלום אויף אַ קבר.

אין אַפּדאַך פון קוסטעס
צוויי מיידלעך, ווי האַרפּן.
געשרייען פון דערפל
די עכאַס צעוואַרפּן.

עכאַס אין נאַכט דאָ
פון שרעק אויפגעציטערט
אַ וואַלקנדל וויסער —
מיידלשער היטער.

אַפהילך פון קולות
פאַרטאַיעט דער וואַלד.
אורבלוט דערוואַכט האַט
אין קינס געשטאַלט.

**

פון קושינסק ביז נייוויטעבסק,
אַ טייכל זיך בויגט ווי אַ דוהע.
ווי פון פויער די האַפּנונג,
דאָס וואַסער פאַר תבואה.

פון ביידע זייטן טייכל
גאַלדיקט זיך קאַרן אין כוואַליעס.
און דאָרט איז אַ וועלדל
מיט יונגע בעריאַזעס.

ס'וועלדל ליגט רעכטס פון קאַלאַניע,
און לינקס איז די טייוולשע באַלקע. (*)
אין באַלקע וואַכט באַנדע זעליאַנעס,
אין וועלדל די מחנה פון זאַלקין.

(*) טייוולשע באַלקע — אַ פּינצטערער אַפּגרונט.

דער קאמף נישט קיין גלייכער: —
אויף איין זייט דער כוח פון פויסטן,
אויף צווייטער — ווי רוישיקע טייכן,
דער צארן צעברויזטער.

און וואס איז פון ביידע דאָ גרעסער:
פון באַנדע זעליאָנעס די שווערדן,
דער צארן — זיך שלייפנדער מעסער —
פון העלדישן זאַלקין אין וועלדל?

מיט זאַלקינען שפּרייזן די קדושים
און ווייזן דעם וועג אין דער נאַכט דאָ.
די רוצחים, מיט שווערדן אַנטבלויזטע,
אין באַלקע אין טייוולשער וואַרטן.

שווערדן איז ווייניק. — די בלוטן,
ווי אַקרעפּ, ביי עישון זידן.
אין חושך פאַרווישטע מאַרשטון. — —
נאַכט זאַלסט פון אומגליק פאַרהיטן?

נאָר אומגליק אין פינצטערניש שאַרט זיך
אין פוסטריט פון יידישע קינדער.
אויף טאַגשפּראַך די מחנה דערוואַרט זיך,
פאַרטאַג איז די פינצטערניש בלינדער.

נאָר ס'צאַקען שוין פּערדישע טלויען
און רירן־אויף דרעמלענדע ערד דאָ.
דאָס וועלדל איז פּריש נאָך פון טויען
און נאַכטיקע שטילקייט זיך ווערט נאָך.

און ס'רייסן די שטילקייט די זאַלפּן
און קווייטן צעבליען אויף גראָזן.
וועקן פון שרעק זיך די שוואַלבן;
ווער האָט זיין בלוט דאָ געלאָזן?

נקמה איז זיס. און זיסער דער טויט איז,
וואָס קויפט־אויס דאָס בלוט פונעם נאַנטן.
באַגינען ווי שנויץ פון אַ קנויט איז,
אין בלוט גייען אויף האַריזאַנטן.

**

דער בכור פון ר' זאַנוולס גבורים,
אַ צווייגל פון שטאַם אַפּגעשניטן.

ווען שטורעם אין וואָלד זיך צעוואַיוועט, —
טאָ ווער וועט די שטאַמען פאַרהיטן?

דער קדוש ר' זאַנוולס —
אַ צווייג פון בנימין.
צעדריווולטער ביינוול
אַריבער די תהומען.

אַ ביינוול פון קנולין
געוואָרפן אויף פליינען.
אין שאול דאָ פון גרוילן
ווער וועט אים באַוויינען?

נאָר ס'גייט־אויף זיין חלום
אין מדבר פון זאַמדן. —
גיבורים באַצאָלן
פאַר גאולה פאַרוואַמטער.

**

פון כאַטעס ר' זאַנוולס געבליבן דער דאָך נאָר,
געווען איז דאָס דעכל מיט מאַכיקע שינדל.
אַ זכר פון אומגליק און בראַך דאָרט,
געבליבן איז קוואַקען אָן איינציקע הינדל.

זי גייט אום און פיקט מיטן שנעבל
און גראַבלט אַ זערנע דעם הונגער צו שטילן;
אין טונקל פון אָונט, ווי שיכור, זי טוליעט דאָס קעפל
און האַרסט אין דער שטילקייט דאָס זעגן פון גרילן.

**

אָוועק איז דאָס דערפל אין גאַנצן אין פייער.
באָוואַכן דעם טרויער פון יידישע היימען, אַליין נאָר
געבליבן איז דאָרטן דער רב אין אַ שיעור, —
דאָונט ער ימים ולילה — און ס'דאָוונען די שטיינער.

פון פעלדזן איז שטאַרקער דער גרויסער בטחון
פון איינציקן יידן, וואָס הויערט און קלאַגט אין די גריבער.
אַריין איז דער טייך אין די ברעגעס. און נאָך אַ פאַר וואַכן —
און ס'ברענען שוין ליכטלעך אין חרובע, יידישע שטיבער.

און יידן צוזאַמען נאָר, קוים וואָס אַ מנין,
דער רב און זיין עדה, שאַף אין אַ שטורעם.

בויען אָפּ ראשית דעם הייליקן בנין, —
די פעסטונג פון גאָט און זיין טורעם.

די פענצטער פון הייזלעך נאָך בלינד;
אין דעכלעך צעלעכערטע רינט נאָך דער רעגן.
און ס'ציען משפחות, מיט ווייב און מיט קינד,
צוריק אינעם דערפל — פון אָפענע וועגן.

דאָס שטיקעלע ערד, דאָס גרינס דאָס פאַרוייטע,
די שטאַל און די נעסט פון די טויבן. — — —
די מתים אין קברים, זאָלן זיין אָפגעשיידטע,
און וואַרצלען די טיפע פון יידישן גלויבן.

**

מלחמה האָט גויים גליק נאָר געבראַכט,
ס'איז הפקר, ווערט מען נתעשר.
און זונדל ר' זאָנוולס לערנט פאַרגאַפּט,
דערנערט זיך מיט פּראָסט־פּראָסטאַקוואַשע.

ויסעו, ויחנו, — געגאַנגען, גערוט.
עישו, עמלק, — אידענטישער פירוש.
לך־לך, גי! — דער זעלבער מאַרשרוט!
און להרוג־ולהבד פון בימי אַחשורוש.

בבל און רוים. נבוכדנצר און טיטוס.
געשיכטלעכער מהלך — אַ מיטאַס.

יזן מצולה און בייליס־פּראָצעס.
שוידער־שטחים. — איין גרויער געוועב. —
וואַרטן אויף גאולה, איז וואַרטן אויף נס!
האַרטגעקיקע גבורה פון זיך אַליין שעפּ!

— אם אני לי מי לי?
אַ פשוטער פּשט.
מעזיניק ר' זאָנוולס
מישט איבער אַ בלאַט.

קאַפיטל זעקס

קאַרנפעלדער, גרינע לאַנקעס.
ס'מעזיניקל גלוסט זיך גאָר בלאַנקען
אין פעלד, אַנטאַפּן די וואַרעמקייט
פון זון. און פינגער אירע, צאַרט־דערבאַרעמדיק,
שפירן אונטער ציטערדיקער הויט.

ווען האַלבטאָג בליט און בלויט
און זינגט מיט זאַנג-געזאַנג פון ברויט.

און ס'צייט אים צו דעם צווייט און פייגל-צווייטשעריי
וואו ס'לאַכט די זון אין מאַי
אין פעלד. וואו ס'ליכטיקט מילד,
און קאַרנבלומען בליען ווילד
אין וואַלד מיט גין און גאַלד באַגילדט.

**

אין דאָרף דער טאָג איז אויפגעהייטערט.
אויף בלויזן שליאַך פאַראַוונט גייען
פאַרלעך. שמעקט מיט בעז. מיט מילך פון אייטערס
נישט געמאַלקן. אַ פאַרל רעדט פון זיסע ווייען
פונעם פּרילינג וואָס אין בלוט איז.
פאַר איינעם נאָענט, פאַר איינעם ווייטער דער מאַרשרוט איז.

ר' זאַנוולס יינגל איז אַ רינגל פונעם קרייז דאָ
פון דעם יונגן. ער ווייסט: ער מוז דעם קרייז פאַרשליסן,
נאָר ער שפירט אַ ריס אין זיין געוויסן.
און עפעס בלאַנדזשעט אין אים, פילט ער, און עפעס גרייזט ער,
און עפעס וויל ער וואָס נישט קלאַר איז. — —
און ווען ער קומט אין אַוונט שפעטן
אין דעם הויז פון זיינע נאָנטע, ער דערמאָנט זיך אָן פאַעטן,
וואָס אַנומלטן געלייענט. און עס גייען אויפעט שורות צאַרטע,
וועמענס צער צו זיין דאָ אַרבט ער.

ער זעט ווי פון פאַלמען
און איילבירטן
שפרייטן זיך שאַטנס
אין דעמערונג שיין פונעם טאָג.
און דער וואָס האָט נאָר-וואָס
געוויינט און געקלאַנט
ביי שטייניקע שוועלן
פון צוגעזאַגט לאַנד,
אַ פאַרבלוטיקטער
ליגט גאָר צעטראַטן
ביי אַלטער,
צעשמעטערטער וואָנט. — —

**

אויפגאנג טריפט מיט מילך און האַניק,
ווי אין צוגעזאגטן לאַנד.
נאָר אַ פּלעק אויף אויפגאַנגס פּנים,
גייט אַ וואַלקן־קאַראַוואַן.

נישט געאַנטער לויטער וואונדער
טעפּיכט ערד אין גרין און גאַלד.
און ס'ווערט דער גאַנצער הימל רונדער
אַן אומגעקערטער בלויער טאַל.

אין ערדנרונד פון גאַרער וועלט
איז דער הימלטאַל פאַרוואַנדלט.
שטעלט אויף יעקב זיין געצעלט
און ער הלומט און ער וואַנדלט.

און ווען די זון צו דרום גייט
און ס'שיינט די ערד מיט אַלע פּראַכטן.
קומט דער אַוונט־קאַראַוואַן און שפּרייט
די שאַטנס פון פאַרנאַכטן.

**

בלעטער פאַלן, פייגל שטאַרבן.
און ס'בלייבן קאַרבן
שאַרפע אין געמיט,
וואָס די צייט האָט אויפגעהיט.

שפּראַץ פון דומם, גראַז און שטיין,
קראַנקער, קינדערשער געוויין,
ווי די טראַפּנס אין דעם ליים
אין די ציגל פון זיין היים.

שטיינער, ציגל, דאַך און ווענט
פון דעם שטיקל פירמאַמענט
פון די ענגע איילן פיר
פונעם אַלקער צו דער טיר.

און אין דעם פעטיטן
היים־געצעלט,
ער טוט פאַרהיטן
גרויסע וועלט. — —

**

אין די שרעקעדיקע הייזער,
ס'ידיש דערפל וואַכט און שלאָפּט,
בעת אַ שאַטן בייזער
האַט דעם טויט פאַרנאַנדעראַפּט.
און ס'האַט די נאַכט
אַרויסגעשלאָגן
פּונקען־שטערן,
ווי פּון שטיינער,
און ס'האַט אים אויסגעדאַכט.
אַז ער אַליין נאַר
קאָן איצט הערן
אומגעהערטן שטיינער־קריין,
און זען ווי אויסטערליש
דער הימל בליצט
אין פרי פאַרטאַגעדיקער
פינצטערניש.

און ס'האַט די רישעות
און דער סם
געאַטעמט פריי,
ווי פיש
אין ים.

**

ווייס ווי אַ וואַלקן,
איז ס'מעזיניקל איצט.
געדאַנק ווי אַ קאַלטן
אין מוח אים זיצט.
צעפלאַנטן געדאַנקען —
ער זוכט אָן התחלה.
אברהם, יצחק און יעקב,
און אייביקער גלות,
די אורזידעס, אַבות,
און ער, זיין משפּחה.
ווי זריעה אין ראָוועס
פאַראַקערט מיט סאַכעס.
און מענטש איז געבונדן,
און יידן נאַך מערער,

צום ערדקיילעך רונדן.
דורך מי און דורך טרערן.
מיט ניגון פון חושים
זינגט אַ געזאַנג ער.
און נישט מיט חידושים
לעבט ער אַ קראַנקער? —

אין מוח אין קראַנקן
אים פֿיקן ווי קראַען,
פאַראַוונט־געדאַנקען,
פאַרפֿייניקטע שעהן;
און וואָס איז ער דאָ איצט,
אַ שטויבל, אַ שפּליטער? —
אין פינצטער אַ נאַכט־בליץ,
ווען ס'קומט אָן געוויטער.

**

די נאַכט איז אַריבער
אין פיבער,
אין קאַפּרויש אין מידן.
דער טאַטע ז'געפאַרן אויף מערק און ירידן,
געהאַנדלט, געוואַנדלט, געמינצט און געביטן;
אַן אַגער, אַ שקאַפע, אַ ציג און אַ לאַשעק,
געבראַכט פון כל־טוב ער דערנאָך אין אַ קאַשעק.
פאַרטאַג־צו דער טומל, דער רויש איז אַנטלאָפּן. —
ס'מעזיניקל, דאַנק גאַט, מיט מזל אַנטשלאָפּן.

**

און ווען דער טיפּוס־חולה
איז פון בעט אַרונטער, —
פאַר אַ קרבן־עולה
גרייט ער זיך אַצונדערט.

**

— מיר פאַר די ביינדעלעך זיינע,
מיין קרוין און מיין חיות!...
אויף טייכן אוקראַינער
גייען שוין קריעס...

ווינט האָט צעטריבן
 די וואַלקנס פון ווינטער,
 ס'איז שניי נאָר פאַרבליבן
 אויף גויאישן צווינטער.
 און יידישע קברים
 מיט פּרילינג צעגרינען.
 (טונקלען די אויגן
 מיט נעפל פאַרצויגן
 און ס'ציטערט
 איר זילבערנע ברעם)
 ס'גייט חיה־שרה
 אויפן קבר פון בכור —
 געפאלן אויף קידוש השם.
 פאַרפייניקט, דערשטאַכן
 פון ווילדע רשעים.
 אין יונגיקן קבר
 זוכט אַלטן בטחון,
 אַז ס'האַבן די גויים
 פאַרט נישט צעבראַכן
 דעם שטאַם פון ישראל.
 ווינט חיה־שרה
 ביים צדיק אין אוהל.

אַ ווינטל קומט אָן,
 צעפּאַלאַשעט דעם שייטל
 אויף קאַפּ אירן גרויען.
 מיט אויגן פאַרהייטלט
 פון טרערן און טרויער
 גייט חיה־שרה
 אַרום צווישן קברים.
 איינזאַם און אַרעם
 מצבה פון ליים איז
 פון איר הייליקן זון. —
 „גאַט האָט גענומען
 און גאַט האָט געגעבן?“
 זי קאָן אַבער ווייטער
 נישט לעבן,
 ווען כמאַרע
 האָט פאַרפינצטערט
 איר ליכטיקע זון.

בית-עולם אליין
אין געוויין
איז פארגאנגען
דערפון. — — —

א בימל צעוויגט זיך
פון שווייגן
און ס'פלאַפלען
די עלנטע צווייגן
אַריבער דעם קבר
פון ליים.
א שוועלבל
פון געגנטן ווייטע
קומט זיך דאָ בויען
א היים.

**

און פון צווישן קברים אַרויס
און פון זוניקע טאַלן
וואַקסן בילדער אויס.
וואָס גאַט אליין האָט געמאַלן.
די זוניקע רויז
און דאָס בימל צעפאַלאַשעט
ביים שטיבל — אַ כוית די גרויס —
דער לאַשעק,
וואָס האָט זיך צעבריקעט
פון פרייד,
און דער רויך
וואָס גייט
פונעם קוימען
אַוועק אין די רוימען. —
איז מעשה ידיו אויך.

פול איז די ערד
מיט זיינע בילדער,
מיט גרויסקייט פון מייסטער.
וואונדער באַווייזט ער
מיט זיין פענדזל
וואָס ער טונקט אַמאַל
אין בלוט
און אַמאַל אין שקיעה-פאַרבן.

און גוט
איז פאַר אים טאַקע שטאַרבן
האַט חיה־שרה געטראַכט.

און ס'האַט זיך פאַרנומען
אויף נאַכט. — — —

**

און ס'בייט נישט דאָס דאַרפישע פנים
דעם אַנבליק דעם כמורנעם און טריבן.
דאָס דערפל זעט אויס — מחותנים
נאָך אַ חתונה אַליין דאָ פאַרבליבן.
די קלעזמער שוין לאַנג זיך צעגאַנגען.
די געסט זיך שוין אַלע צעפאַרן.
נאָר עכאַס צעברעקלטע קלאַנגען
נאָך קוילערן אָפּ אין זיכרון.

**

און עס זוכט חיה־שרהס מעזיניק
אין וועלדל אין גרינעם אַנטרינונג.
און ער איז מתפלל בלחש צו גאָט.
אַז שענקען ער זאָל אים פון גרעסטן גענאָד.
דעם שענסטן דעם אייביקן סוד.
ווי שיין איז גאָטס וועלט איצט אין פּרילינג
אין אויסשפּראַך פון קנאַספּ — די באַזינג.
אין בליטל און בלעטל — דערפילונג.
נישט פאַרשטאַנענע ווערטן פון ווערטער ער זוכט.
די יאָדרע פון שאַלעכצן דיקע.
גראַד־דאָ וויל ער טייטשן די ערטער פון בוך.
וואָס גיבן אים לעבנס־יניקה.
— און נעמט זיי אין ברודעס די זוימען.
די נאָר־וואָס פאַראַקערטע קערנער.
קוים זיי נישט היטן, נישט שויען, —
וועלן אויסוואַקסן שטעכיקע דערנער.
טאָ ווער זאָל זיי יעטן און פלעגן
די אַקאַרשט פאַראַקערטע זוימען? —
אַז ס'זאַמלט זיך אומצוכט אויף וועגן
און שטורעמס זיך קלייבן אין רוימען.

און הייזשעריק יאָגט, און סוסליקל (* לויערט
אויף קערנדלעך קליינע, די פראַצע פון פויער.

* *

די נעסטן אויף ביימער —
אַ קינדערשע וויגל.
די חכמה, צו שטוינען,
פון שיינעם געפליגל.
און שרצים, מיט פעלעכלעך גרינע
אויף סאַמעט פון גראָזן. —
אין וואַלדישער מדינה,
דער פיקהאַלץ, די קרעטן,
דער פוקס און די האָזן.
ס'אָדלערל נאָר אינעם לופטיקן שטח
פאַרשט וואו צו לאַנדן
פון הימלשן פליען.
און זע ווי אין זאַמדן
די מורעשקעס ציען
אין גלייכע שערענגען,
שלעפן און ברענגען,
פאַרמאַרעט, פאַרשוואַרצע.
מיט ציטער פון צאַרטקייט,
ווי ס'גרייט אָן אַ מאַמע
פאַר קינדערלעך קאַשקע,
שלעפט די מוראַשקע
אַריבער די קרעפטן
אַ פאַדעם, אַ שטריקל,
אַ שטרוי און אַ צוויקל. —
פון פעדעם און שטרויעלעך
העפטן
אַ שטיבל. — —
אין זאַמדן אַ גריבל
פאַר קינדער. —
אַפּדאַך פאַר שנייען
וואָס קומען
מיט פראַסטיקן ווינטער.
באַטראַכט און באַוואונדער
די מלוכה-אידיליע!

(* סוסליקל — פעלד-מויז.

אין אַחדות געבונדן,
געקניפטע פּאַמיליע
פון חיהלעך קליינע,
אינזעקטן — בחירה.
און ס'ווערט דיר נתגלה
דער וועג פון יצירה.

דער אַדלער,
מיט פליגל צעפּאַכעט
צום באַרגשפיץ געהאַפּטן,
גאַנג פונעם יחיד
אויף וועגן אויף קרומע.
געוועבט און געהאַפּטן —
דער וועג פון דער אומה.

**
*

און די ברויטיקע ערד אויף די ברייטן אוקראַינער,
האַט גערעדט צום מעזיניק, געטענהט:
— פאַרוואָס און פאַר ווען, און נאַכאַמאַל פאַרוואָס,
פאַרלאָזסטו מיך דאָ, מיט מיין זאַפט, מיט מיין גראַז,
מיט מוטער ליבע צו דיר, ווי צו אַלע קינדער פון מיין אינגעווייד,
און דו פאַרבייטסט מיין זאַטע, זומערדיקע פרייד
אויף אַ הונגעריקן טרויער און צער
פון זוכן און פון וואַגל,
און אַליץ דערפאַר,

וואָס דיר גלוסט זיך טרינקען נישט פון אייגענעם לאַגל,
נאָר פון פרעמדע ברינעמער און וויסטע קוואַלן. — —
און ס'האַט אַפּגעענטפערט ס'מעזיניקל: „פאַרפּאַלן“

און שוין זשע איז צו ערד דען שייד זאַגן אייגן, הגם
אַט-דאָ איז אויפגעגאַן זיין שטאַם
און אַליץ אַנאַנדער. — — —
נאָר ער, אַן אַנגעברייטער שוין צו וואַנדער,
וועט אַליץ דאָ איצטער איבערלאָזן;
די סאַמעטענע קינדהייט, מיט די שעמעוודיקע גראַזן,
די אַלטע, אייביק דאָוונענדיקע ווערבע ביי דעם סטאַון,
וואָס איז געווען צו אים אַ שוועסטער, ווען דער גויישער האַוו-האַוו
איז זיין קינדהייט, ווייס ווי קרייט,
נאַכגעלאָפּן און געשראַקן, העט-ווייט
ביז סאַמע לעצטער כאַטע
פון דאַרף דעם יידישן — אַ לאַטע אויף אַ לאַטע, —

און דאָך אַן אייגן ווינקעלע, אַנטרינונג.
און ער האָט אין זיך אַליין געזוכט באַזינונג,
באַיאָונג צו דעציזיע זיינער,
זיך צו זעגענען מיט מאַמענקע אוקראַינע.

— אויב ערד שוין יאָ — באַהעפטונג צו אַ מאַמען,
איז דאָרטן נאָר, וואו ברייט זיך שטרעקנדיקע שטאַמען
וואַרצלען זיך נישט אויסצורייסן. — —
און אפשר וועט זיך פאָרט דער נס, געגאָרטער נס, באַווייזן,
מחמת וואָס איז נס? — דאָס גוטע, ווי דאָס שלעכטע, אין
אייגענעם געשטאַלט,
באַשאַפט דעם מענטשנס חלום, וואָס ווערט נישט אַלט. — —

*

און אין דאָרפישע נעכט אין די בלויע,
ווען לבנה פאָרוואַרפט אויף די דעכער
איר ווייסן, איר זילבערנעם פעכער,
גייט אויף אַזאַ זיידענער טרויער
און שפרייט זיך פאַנאַנדער
פאָר נעפלע אַויגן,
וואָס זיינען אין חלום פאַרצויגן
פון וואַנדער.

און ווי עס ציט די לבנה מיט כוח
לבנהקן גייער אויף שאַרף פון געפאַרן,
אַזוי האָט געצויגן אין מוח
פון יונגן בעל־חלום אַ פאַדעם אַ דינער
צו ווייטע, פאַרבאַרגענע מדינות,
וואָס האַרן און גאַרן
ביי שטילע פאַרשטעלטע גראַיאַמיקע ראַנדן,
זיין שיפל זאָל קומען דאָרט לאַנדן.

*

דער גורלדיקער וועג,
וואָס פירט אַיעדן,
ווי דער פויער פירט אַן אַקס פאַרקויפן
אויף יאָרידן,
אַזוי וועט גורל פירן אים
דורך אומוועגן און וועגן, —

ס'מעזיניקל פון עדה זיידע־יידן,
וואָס האָבן זיך מיט ערד פאַרבונדן,
מיט סאַמע אירע פּוילנדיקע טיפּן,
און האָבן טעם
פון אויפּבינדן די גרונטן
נישט באַגריפּן.

קאַפיטל זיבן

מיט רויך איז פאַרקאַפטשעט די שטוב,
אין לעמפעלע ס'קנויטל, — פאַרדריי עס!
אַך, ווי פאַרקניפט איז דער קנופּ
אינעם קנויל, — אַנו נעם צעדריי עס!

די נאַכט אויך אין טונקל געוועב,
ווי אין קנויליקע פעדעם פאַרוועבט זיך.
אויב באַשערט איז דיר לעבן, טאָ לעב!
און נישט אָט אַזוי ווי עס שלעפט זיך.

און פונקט ווי מיט וואַקס האָט די נאַכט
איר טונקעלען פנים פאַרצויגן.
אַ ליכטל צינד אָן, און ס'דאַכט,
זי וועט עפּנען די קלעפּיקע אויגן.

און בעלמיקן וועט זי דערנאָך
אַ גאַנצינקע נאַכט ביז באַגינען.
(ווי אַפּטמאַל עס גיט אים אַ שטאַך
אַקוראַט ווי מיט נעדעלעך דינע).

און ס'ציטערט דער דרויסן — אַ קעצל
אַ נאַר־וואַס געבוירנס. —
די נאַכט איז פאַרביי.
ס'קאַרענע פּלעצל
שמעקט פּריש פונעם אויוון.

די מאַמע פאַרפּאַטיעט, פאַרטאָן,
דערווייל איז דאָס מילך אויסגעלאָפּן.
— ווינד איז מיר, האַסט דאָך, מיין זון,
ווידער אַ נאַכט נישט געשלאָפּן!

דער טאַטע מורמלט שוין אויך,
אַט ווי דער מאַמעס אָן עכאַ.

נישטאָ מער, נישטאָ מער קיין כוח,
און טאַקע גיב נאָר אַ רעכנ?

— בייטאָג און ביינאַכט ביי דעם בוך,
רק שבת, קיין ברעקעלע וואָך ניט.
חיה-שרה-לעב, ס'גייט אום אַ סלון,
קום נענטער צו, זע נאָר, דו האַרכסט ניט?

מע זאָגט, און אַז מ'קלינגט אין אַן ערך
אַ חגא... האַ, וואָס? קימערסט זיך ווייניק? —
טאָ זיי אַזוי גוט און גרייט נאָר אַן צדה לדרך
פאַרן תכשיטל דיינס, דעם מעזיניק.

**

אויף פעלדער פאַראַוונטיק-גרינע
גיט אויף איצט אַ ווייסע לבנה.
פאַטער און זון, דער מעזיניק,
שמועסן, טענהן און מאַנען.

— קאָן זיין, און ס'איז אפשר רעכט,
זיין ווילן אַזוי איז מסתמא.
אויב דיר איז נישט טייער ס'כזיתל ערד,
דיין היים דאָ, דיין שטוב און דיין מאַמע.

אַז יעטווידער פאַסיקל ערד דאָ
באַפייכט איז מיט שווייס פון דיין פאַטער.
דיין זידע געווען איז אַט דאָ, —
און ווילסט וואַנדערן, — וואַנדער און פטור.

דער סדר אַזוי איז פון לעבן, פאַרפאַלן.
אַ צווייגל אַ יונגער מוז גרינען.
אַ דעמב וואָס איז אַלט, מוז ער פאַלן. — —
וועל איך דאָ מיין רו שוין געפינען.

אין ווינקל געשטריקט האָט די מוטער אַ זאַק,
לבנה האָט געלויכטן אין פענצטער.
אונטערגעהערט האָט זי יעטוועדן זאָג
פון טאַטן צום זון אירן קלענסטן.

— פליען זיי טאַקע אַוועק אַזוי גיך,
פייגעלעך קליינע, דער מאַמעס? —
און ס'האַט בלייכע לבנהקע ליכט
געפלעקט איר דאָס פנים אין פליאַמעס.

איר שאַטן אין ווינקל, געבויגן און שוואַך,
ווי פון ליים אַ געקלעפטע פיגורל.
דער ווינט האָט געריסן אַ שינדל פון דאָך
מיט בייזער, מיט ווינטיקער גבורה.

און נאָך דעם די רו האָט געגאַסן זיך צאָרט
אין אַלטע, צעווייטיקטע ביינער.
איז זי געזעסן פאַרשטיינערט, געוואָרט, —
געקומען איז קיינער נישט, קיינער.

אויפגעוועקט האָט זי דאָס בילן פון הינט
און פאַרטאַגיקער שוידער אַ קאַלטער.
לבנהקע שיין נאָך אין פענצטערל רינט
און וויגט-איין דעם קאַפּ פון דער אַלטער.

**

אויף ליימיקע וועגן פון דאָרף
שלעפט זיך אַ פּורל פאַר פּרי.
היזלעך אַ הויפּן האָט ווער אַ צעוואָרף
געטאַן דאָ אין דער שטיל.
פענצטערלעך, טירן, פּלויטן
מיט גראַטן, אָפענע הייפּן.
אין שיין אין פאַרטאַגיקן רויטן
שאַטנס נאָך נאַכטיקע לויפּן.
— וואוהין לויפּן די שאַטנס, וואוהין?
ווען זון גאַלדיקט-אויס אַלע וועגן?
אין דאַרפישן פּריען באַגין
דאַרפּן די שאַטנס נישט שרעקן.

אַ פּורל אַ פּריאַיק זיך שלעפט
אויף ליימיקע וועגן, עניוווּתדיק שטיל.
(נאַכטיקער תּליון די זון האָט געקעפט
אויף די פּליגלען פון מיל)
און ערגעץ ליגט וועלט אַ צעשפּרייטע,
מיט אָפענע אַרעמס פון שליאַכן זי ציט.

און גלייך ווי אברהם וואָלט געפירט צו עקדה
יצחקן דאָ, מיט פרומען גאַטספּאַרכטיק געמיט
ר' זאַנוול ס'מעזניקל פירט צום וואַקזאַל. —
לויטערסטע ברכות פון טאַטן צום זון
און הייליקע בענטשונג פון אייביקן קוואַל
טריפט מיט די שטראַלן פון זון.

די ווינטיקע ווייטקייט האָט נאָכדעם פאַרשלונגען
דעם צוג־רויש — און מאַמעשן קלאַגן. — — —
אַזוי ווערט אַ נאַכט־קול פאַרזונקען
אין וואַלד, ווען ס'הויבט אָן צו טאָגן.

**

נישט דערציילן די פרטים
פון מעזניק ר' זאַנוולס,
דעם פּויערס.
ווי ס'האָט אים געטראָגן
אין ווילד־פרעמדער ווייט.
דער צוג האָט געוואָיעט,
געשניטן אין פענעצן בלויע
די נאַכט,
ווי מען שניידט
רעפטלעך ברויט.

מילכיק־ווייסער טומאַן. —
נאָר ס'רייסט דורך די באַן
אַט דעם שלייער פון זייד.
און ס'לויפט נאָך די ווייט
ווי פאַרשפּעטיקט דעם צוג.
אַ פּויערטע ברענגט
אין אַ ליימענעם קרוג
ק י פ י אַ ט אַ ק .
שאַריעט אויף טאָג.
און דער הימל צעהענגט
אויף דעם בלוטיקן קיילעך
דעם ליילעך
באַגין.

היזעריק קרייעט אַ האַן.
דער צוג קומט שוין אָן.
נאָר —
וואוהיין? —

צוויי טעג מיט אַ נאַכט.
דער צוג האָט
געבראַכט
צו אַ מיקלט.
אַ האַנט האָט אַ טיר אויפגעמאַכט.

געגעבן אים שלום.
א שטים
האָט געזאָגט אים:
"אַריין!"
און ס'הייבט אָן זיך אַ לעבן
פון חלום און פֿיין.

**

די תורה איז טיף.
נאָר טיפער דער ווילן
צו זוכן אין איר די יסודות.
אַרויסטויכן קלאָרער
די סודות,
וואָס זיינען באַהאַלטן
אין פּאַלדן
פון פאַרמעטן אַלטע,
וואָס שפּילן
מיט ליכט פון דער שכינה.

דער יינגסטער
פון אייביקע וואַגלער,
וועט אַנשעפּן תורה
אין לאַגלען, —
איר מעגט אים פאַרגינען?
און צו וואָס האָט דערטראַכט זיך
דער חוקר־דורש? —
אַז ווי וואָס עס מאַכט זיך,
איז אַנהאַלטן נאָר זיך אין שורש.

**

וואַנדערט און וואַנדערט דער עלוי.
און צווישן זיין תפילה
פון שחרית
און מנחה־למעריב פאַרנאַכטן,
ער טוט זיך פאַרטראַכטן
אין וועגן פון בורא.
— נאַכסאַל זיינען תורות
געגעבן,
אויב נישט פאַרן לעבן?

אין פוסטקעס פלאַדיען זיך שדים.
און נישט דער גן-עדן —
איז עיקר.

ס'איז אויך עולם הזה.
אין אַ שטוב וואָס איז אַרעם
באַדאַרף מען דאָס ברויט
ווי די ספרים.

פון פאַזע צו פאַזע
ער שווימט אויף אַ טייך
פון פאַרפּרילינג.
און ס'שווימט מיט אים מיט
אומצעטיילבאַרער צווילינג: —
די וועלט און דער יד.

שכר-וועגש ער לערנט
אין שטרעף און פאַרברעכן.
שעפט תורה ביי נתן דעם חכם.
און וויל נישט פאַרשוועכן
דעם אייגענעם קערן —
שאַרפט זיך דעם מוח
אין מורה-נבוכים.
היינע און בערנע.
העגעל און פיכטע.
פאַרשטן, דערלערנען
דעם גאַנג פון געשיכטע.

ביי בורקאַרד, רענאַנען
ער זוכט מיט התמדה,
וואו איז דער חילוק פאַראַנען
אין קנויל פון געשיכטלעכן פאַדעס?

זוכט און געפינט ער
ביים נביא דעם חילוק.
ביי זיי איז גיין ווייטער:
פאַרטיליק!
ביי אונדז איז פאַראויסגיין:
באַוויליק!

**

אַרום וואַקזאַל די הונגעריקע פייגל קרייזן,
מעט-לעתן כראַפען כלאַפעס אויף געפעק.

אויף אַ רפואה נאָר אַ פּאַיעזוד זאָל זיך ווייזן.
פּאַסאַזשירן וואָרטן אָפּ די לאַנגווייליקע טעג.

שלעפּן זיך די פּאַיעזודן פּאַרשפּעטיקט.
אויף וויאַרסטן-לאַנג פּון סטעפּישער ראַסיי.
דער אומעט אויף וואָקזאַלן רוסישע דאָ געכטיקט
און פּאַרפּאַרעט אין די טשייניקעס דעם טיי.

פּעק און זעק, וואָקזאַלישער געטומל.
נאַכט פּאַרשוואַלענע מיט קלעפּיקן גערוד.
אַ יידיש יינגל נאָר, דעם קולעק אויפן קלומעק.
נישט ער דרעמלט — חלומט פּון אַ בוך.

וואָס טוט דאָס יינגל דאָ אויף נאַכטיקע וואָקזאַלן.
און ס'ציט וואוהיין זיין יוגנטלעכער גאַנג? —
ער גייט בייטאָג מיט גייערס איבער שפּאַלן
און שלאַפט מיט זיי ביינאַכט דאָ אויפן באַנק.

ער קומט פּון דרום און צו מזרח גייט ער.
פּון מערב אָונט שפּאַרט; פּון צפּון — ווינט.
אומרו אויף די וועגן וואַלקנדלעך פּאַרשפּרייט ער,
און אין מזרח — טוי און טרויער רינט.

קאַפיטל אַכט

טאָג איז אויפגעגאַנגען פּריער דאָ ווי שטענדיק.
טאָג נישט טאָג, נאָר פּערלדיקע ליכטער.
ביי וועמען פּרעגן זיך, צו וועמען דאָ זיך ווענדן?
אַ וועג אין ערגעץ ציט, וואוהיין און וועמען פירט ער?

די פּאַלמען אַרום אים, ווי אויפגעמאַכטע פּעכערס,
פּריש אַטעמדיק דער ים און רוישט אַזאַ געהיימער.
די זון באַזוימט די בערג, באַגילדט די פּלאַכע דעכער,
און שאַטנס לאַנגע לייגן זיך אַרום די גרינע ביימער.

צי איז ער שוין געווען דאָ? ווען? אין וואָסער גילגול?
ס'האַרץ איז אים אַ האַרפע, וויינט אַזוי און כליפעט.
אים דאַכט, אַז נאָך די עברים שלייכן ביי דעם ניל דאָ; —
ער ווייסט אַבער די הויפט-שטאָט איז דאָ איצער פּון עגיפּעט.
און נישט אויסלייזן וועט משה מער פּון עבדות זיינע יידן,
ס'טראַגט אַיטלעכער דערלייזונג דאָ מיט זיך-מיט אינעם וואַנדער.

און ס'שטאַלפערן נישט ווייט דאָ וואו די שטאַלצע פיראַמידן.—
און ס'וואַכט און ס'וואַרט די שטאַט פון גרויסן אַלעקסאַנדער.

און אפשר נישט קיין שטאַט, נאָר אויסגעטראַכטע ליניען,
די שלעסער און די מויערן.—די בערג גאָר פון גילבוע?
די הימלען הענגען נידעריק אַריבער גרויען בנין, —
נאָר שלעסער, זיי פאַרמאַכן נישט דאָס האַרץ פאַר אַלטן טרויער.

דער טרויער אַריענטאַלישער איז עלטער פון דער שטאַט דאָ,
ס'וועט נישט די געפענקעניש אויף שלעסער אים פאַרשליסן. —
די שטאַט פון אַלעקסאַנדער האָט געפענטעט אים דעם טראַט דאָ,
בענקשאַפט וועט אַריבערגיין די ווענט פון אַלטער תפיסה.

* * *

פאַרשפאַרט אין דער תפיסה.

ווי יוסף אַבינו. —

די שטערן ברמיזא

אים ווייזן די שכינה.

לבנה באַשטראַלט זי

מיט ליכטיקע הערנער.

אַ וואַלקן באַהאַלט זי —

אַ בלום צווישן דערנער.

אין פאַלדן פון וואַלקן

אַ פנים פון שטראַלן.

אַ באַרד ווי אַ קאַלטן,

די אויגן — אַפאַלן.

ביז טאָג האָט דאָס פנים

געבליקט דורך די גראַטן.

קוק, און דערקאָן אים —

דאָס פנים פון טאַטן!

וואָס קומט ער, וואָס וויל ער?

— עס איז די לבנה!

פרימאַרגן אַ קילער —

אים ברענגט אַ מתנה:

דער דרויסן אַ פרייען,

די גאַסן אין טומל. —

אַ חלפן אַ שרייער,

בייט דעם מזומן.

גאלדשטיק און זילבער;
לשונות געמישטע. —
די לופט איז פון אינגבער,
פון קצבה דער פרישטיק.

**

ווי אלץ וואלט געווען שוין פארלוירן,
ערשט נעכטן געטראכט אין דער הויך. —
און היינט דאָ פונסניי איז געבוירן
דער עצם, דער קערן, דער תוך.

א יאָרע אין שאלעכץ פארשלאָסן,
זי טועם זיין — דאָרף מען קיין שפּרוך.
אומנויטיקע שאַל נאָר פאָרוואַרפן, — גענאָסן
דו האַסט פון דער פּרוכט.

א האַרץ האָט אויך צענדליקער זיגלען,
טאָ פּרוואוּ נאָר און עפּן עס איצט —
און וועסט זיך דערזען, ווי אין שפיגלען,
אין טיילן אין צענדליק צעשפּריצט.

אין אוצר פון מענטשלעכן האַרץ,
קאָנסט אין אים אַלדינג געפינען.
קופער פון וועלקיקן האַרבסט,
גינגאַלד פון יונגן באַגינען.

ווייטיק פאַר מיטברודערס פיין,
און גלייכגילט פאַר גרויליקע טאַטן.
פרייד נאָר פון אייגענעם זיין,
האַרץ דיינס קאַן בלוטיק פאַרראַטן.

**

דערמאָנונגען בויגן
דעם נאַקן
צו דרערד צו.
ווי קומען די אויגן
דער מאַמעס
אַהערצו?

וואַרקען די טויבן
מיט מאַמעשער ליבע.

דער אָוונט אין שוויבן —
 אַ קראַנקער אין פיבער.
 ציטערט ער, פלאַטערט,
 ס'איז קאַלט אים, דעם אָוונט.
 פאַרביטערטער טאַטע, —
 איין אויג זיינס אין וואַלקן,
 ווי תמיד פאַראומערט.
 די קראַ האַט געשאַלטן,
 נו, איז ער געקומען?
 אַ קראַ אין אוקראַינע,
 ווען ס'זשומעט און זומערט.
 אויך דאָ זעט ער כמאַרעס.
 אים דאַכט זיך, ער זאַגט אים:
 מיט אַלטן על נהרות —
 דער טאַטע באַקלאַגט אים.

**

אַ רעגנדל מראַקעט.
 ביים באַרטן דאָס יינגל.
 ציקעט און צאַקעט
 אויף וואַגשאַל דאָס צינגל;
 נישט זכאַי, נישט חיב,
 די וועלט אין אַ מיטן. —
 האַלב מענטש און האַלב חיה;
 און צווישן דעם יידן —
 משיתיות און גאולה;
 דער טרוים פון ישעיהן.
 איבערמענטשלעכע גבולן
 פון רבינו בחיין.
 — אדם-העליון,
 צי אדם-התחתון? —
 איז בעסער פאַרשנעלן,
 צי בעסער נאָך וואַרטן?
 המון אָדער יחיד?
 און וואו איז די ראייה?
 מאַרקס אָדער ניצשע, —
 צי רבי בחיין? —
 פאַרוועלקט דאָס געוויקסל

אָן ערדישע זאַפטן. —
אָ וועלט נאָר פון ביקסן
אָן ברעקל ואהבת?

די כוואַליעלעך יאָגן,
טיילעכלעך ימען.
און ווינטן זיי שלאָגן —
און נאָר נישט צוזאַמען.
און שיפן געטריבן
אין אייביקן וואַנדער;
און וואָס איז געבליבן
פון ריז אַלעקסאַנדער?
און טיטוס הרשע,
און רויס,
און דער יוון? —
דער ים האָט געלאָשן
דעם פלאַקער פון אַוונט.

די נאַכט איז געקומען
מיט מיצרישן חושך.
אין מדבר פון אומה —
דער פאַקל פון משהן.

**

דער מדבר פאַראויס אים —
דער וועג פונעם גלות.
אין מיצרישן חושך
אָ קול איז,
וואָס טוט נאָך אַלץ רופן
פון זאַמדן און שטיינער:
די יידישע ביינער
פאַרקליידן אין גופן.

ביינאַנד מיט די שאַטנס
פון הונדערטער דורות,
ר' זאַנוולס מעזיניק, הקטן,
פונסניי איז דאָ כורת
הברית: געווען און זועט זיין!
אייביקער כוח פון יידישן וואַגל. —
און שטאַרקער פון וויין
איז בטחון אין לאַגל.

ער טרינקט אים
און ווערט נישט באַטרונקען.
אַ פייערל ווינקט אים
פון אַפּגרונט פאַרזונקען.
וואָס לעשן נישט אויסעט
די מדבר סאַמומען.
אין פינצטער פון גושן —
ס'ליכט פון דער אומה.

מעקסיקע, ד. פ., 1947

דא און דארטן

דערציילונג

1

דאס בחורל, שמחה בינעם, איז אַרויסגעריסן געוואָרן פון אַן אַלט יידיש יחוסדיק הויז, ווי מ'רייטט אַרויס פון וואַנט אַ נאַגל, וואָס איז אַריינגעהאַקט פון דור-דורות. און אינאיינעם מיט נאָך אַנדערע יידן, מיט בערד און אַן בערד, פון כלערליי עלטער, וואָס ס'איז זיי געוואָרן ענג אין דער אַלטער וועלט, און די ערד האָט גענומען ברענען אונטער די פיס, — זיך גענומען טראָגן מיט אַן אַקסן-שיף, צו דעם היגן פאַרכישופטן לאַנד פון ווייס ברויט, גראַב-בייכיקע אַרבוזן און קעלבערנע התפעלות.

דאָס בחורל, שמחה בינעם, האָט זיך האַרט מיטגעשטופט מיט זיי אַלע, ווי אַ שעפס מיט דער סטאַדע, מיטגעשטופט אויף גאַטס באַראָט. ער איז געוואָרן אַריינגעדרייט אין דעם געדענג פון די יידן מיט ווייבער, וואָס האָבן געבראַכן מיט דער גרינער גאַל פונעם געזאַלצענעם ים, זויערן און ביטערן הייוון-ריח, וואָס רייטט אויף טייג ביים יערן. די בליטן אין אים האָבן פון דעם נאָך מער זיך צערוישט, פונקט ווי ביי איינעם, וואָס ס'קומט אים שווער אַן אַ גוט באַטעמטער ביסן, און ער רופט אַרויס אַן אַ שיעור כוחות. — אים צו קענען אַראַפּשלינגען. די אויסגעצויגענע, לויזע הערעלעך, וואָס זיי-נען, געוויינטלעך, ביי אַזאַ יונג בחורל אַ זעלטנקייט, — זיינען ביי אים אויפן קאַפּ געקראַכן; אַהערצו, אַהינצו, — ווי לעבעדיקע. אין די אויגן, — אַזוינע העלע בליקן, וואָס לייכטן-אויף אַלץ אינאיינעם, גליען, שפּריצן מיט פונקען. די אַרעמס ציען זיך ווי ביימלעך אויפן ווינט, ווילן אימיצן אַרומנעמען מיט גליענדיקער בענקשאַפט, נאָך איידער מ'איז ערגעץ דערפאַרן, — ביז ס'נעמט אים שפּאַרן אַ קינדיש וויינען:

— אוי, ווי שווער ס'איז צו זיין עלנט און אַליין.

און אַז מ'האַט אים, מיט די אַנדערע יידן, אויסגעקערט ווי מיט אַ בעזים פון דער שיפס אינגעווייד, — איז ער אַרויף אויף אַ האַרטער, שטיינערנער ערד. הויכע, שאַרף צוגעשניטענע מויערן, צו וועלכע מ'דאַרף פאַררייסן דעם קאַפּ. געפלאַסטערטע גאַסן, וואָס זיינען פול און געדיכט מיט געשריי און טומל. איבערן קאַפּ, — אַ קופּערנער הימל, טיף בלוי און ערטערווייז אנגערויט, — פון וואַנען ס'פאַלן נאַכאַנאַנד פלאַסטן פייער, איינע גרעבער

זוי די אנדערע, אז מ'זאל זיך בראַטן אין זיי ווי אין אַ קאַלך־אויזן. ער איז גלייך, און מיט דער ערשטער שעה, אַריין, ווי מיט אַן אַנגעצייכנטן שליאַך, אין דער געדיכטעניש פון די צווישן־דעק יידן, וואָס האָבן זיך אַלע אַנגעזעצט אויף דער קופּע, — אויף די אונטערשטע גאַסן, ביים מזרחדיקן ריווער. דאָ געבליבן שטעקן צווישן זיי מיט זייערע, צומייסטן קורצע און גראַבע ווייבער, צעוואַקסן אין דער ברייט; געבליבן זיצן מיט זיי אין דרויסן, פאַר די טירן פון די הייזער, נאָכן אַפאַרבעטן אַ טאַג, לאַנג ווי דער גלות, ביי דעם „בועז אפּיך תאכל לחם“, און פרייכן שווער אַז מ'קען הערן אויף מיילן. ווי קען מען אַפילו חלומען אין דעם הייסן, פאַרנעם פאַרנאָכט, אַריינצוגיין זיך אַוועקלייגן אויפן קדש־בעטל, — וואָס פאַרנעמט מיט זיך ס'גאַנצע חדרל. און אַז ס'איז אין דרויסן, אונטערן גאַלן הימל, נישטאָ מיט וואָס צו אַטעמען, על אחת כמה וכמה, — אינעווייניק? וואָס קען שוין זיין אין דעם ברעקל שטיבל? דאָס פענצטער איז איינגעמויערט האַרט אויפן פנים פון אַ מויער, און ס'איז אַלץ איינס מיטן פענצטער, ווי אַן אים. מיט וואָס פאַר אַ לופט קענען לונגען אַטעמען פון אַ מויער, און נאָך פון אַ טרוקענער מויער דערצו, — וואָס ס'טריפט אַפילו נישט פון איר? און ס'קומט אים אויס; ווי מ'זאל עס דאָ האָבן אויסגעטראַכט לגנאי, אַז ער זאל זיך בלויז קענען דערמאַנען, דאָס ער האָט אַמאָל, אַמאָל, אַרויסגעשטעקט דעם קאַפּ דורך דעם, — און געזען דעם הימל זיך אויפרייסן ביים לייגן דעם של ראש, ביים אַרומדרייען די רצועה אויף דער האַנט; דערזען אַ זויס בלויזען וואַלד פון אים אַרויסקומען, וואו אַ ייד מיט אַ ברייטער באַרד האָט זיך אַרונטערגעלאָזט אויף אַ הילצערנער פור, מיט פיר סקריפענדיקע רעדער, וואָס האָבן אַריינגעשריגן אין דעם יונגן טאַג אַריין. געהערט דאָס שטאַלצע קרייען פון הענער. סוויטשערן פון מענגעס פייגל. וואו האָט דאָס אַלץ באַדאַרפט זיין? ערגעץ אין דמיון, אַדערן אונטערן רוקן פון דעם צעפלאַשעטן ים, וואָס ער איז אים נישט אַריבערגעפאַרן מיט קיין שיף, נאָר אַריבערגעריטן אויף די צעגליטע גרוזשיוועס פון אַ צעבריקעטן לייב. און אַז מען שפאַרט זיך צו צו דער שווערער מויער, פאַרטיפט אין דער פאַרנאַכטיקער מרה־שחורה, און מען וועקט דיך אויף מיט אַ טיט שאַלעכ־צער, וואָס צעפאַלט זיך איבערן קאַפּ: באַנאַגע־שאַלעכק, פאַמעראַנצן־שאַלעכק, — אַרומגעסענע ביינער פון עוף, — דעמאָלט נעמט אים אַדורך אַ דין צי־טערן, איבער די אויגן פאַרציט זיך אַ ווייס הייטל, ווי ער זאל זיי פאַר־גלייזן, און ס'האַרץ נעמט גיין טיפער, העכער: „הואת נעמיז“ אַזוי זעט עס אויס? אַזא פנים האָט עס דאָ? און צו דעם האָט ער זיך געריסן? און אויף וואָס מ'האַט עס אויסגעביטן, — דאָס סאַמעטענע גראַז מיט די ווייכע גרינע לאַנקעס? אויף מאָנטגאַמערי סטריט? ס'שמאַלע שנירעלע וואַסער מיט די בעדלעך, וואו מ'פלעגט זיך אונטערטונקען איבערן קאַפּ, — אויף טשערי סטריט? קהלס בית המדרש — אויף ראַטגער סקווער? דאָס טענעמענט־הויז מיטן „יאַרד“ — אַנשטאַט דאָס נידעריקע הייזעלע מיטן שינדל־דאַך, וואָס „קיטשעט“ דאַרט ווי אַ שעפעלע אויף די אונטערשטע פיסלעך?

און ער הויבט מיטאמאָל אָן בענקען נאָך יענער אַלטער איינגעלעבטער פאַרצייטיקער היימישקייט: נאָך ר' יאַנטשעס פאַרטראַכט גיין צו מנחה ומעריב, שלמה חקרנס שכלדיקן פילפול, דעם טאַטנס אַריינטייטשן אין דער גאולה, אין חבלי המשיח, דעם זקן ר' יואלס תיקון חצות, דעם שמשם קלאָפן אין די לאָדן צו עבודת הבורא, און אפילו זיין יינגערן ברודער משהס אַרומהאַצקען אויף דער ציג. ווי קומט ער דאָ אַהער, צווישן די פאַרגרעבטע קולות פון דעם ערב רב? ווער איז דאָ ווער, — צווישן וועמען ער זאָל זיך קענען געפינען? וואו בלייבט, — ער? און נישט בלויז אַ קראַפליע פונעם אויג? אַ טרער אויפן זאַמד? און דאָס דאַרטיקע בית המדרש, דאָס שנרעלע וואַסער, די ווייכע גרינע לאַנקע, דער ברודער משה, — וואָס האָט זיך גאַרנישט אָנגעזען ביי אים אין די אויגן, ווען ער איז דאַרט געווען, — האָט איצט אָנגעהויבן אויפ־צוגיין אין אים ווי אַ ווייטע ליכטיקייט, אַ סנה, אין וואָס ער האָט זיך געזוכט אָנצוהאַלטן, פרום אָנהאַלטן, ניט קיין חילוק; זייענדיק אַליין, צי צווישן מענטשן, ער זאָל זיך פּלוצלונג נעמען וויגן פונקט ווי דאַרט אין קהלס בית המדרש צו והוא רחום יכפר עון, — אַז מ'זאָל זיך אָפשטעלן און אים אָנקוקן מיט ביטול: „וואָס זאָגט ער עפעס והוא רחום אין מיטן טאַג ביים פושקאַרד? ס'איז ביי דיר אַ תענית היינט נאָך דער מאַמען?“ — און אַליין נישט וויסנדיק, איז געבוירן געוואָרן ביי אים אַזאַ דינע מעלאַנכאָליע, אַז תפילות זאָלן אים באַפאַלן וואו ער גייט און שטייט, ער זאָל נעמען זאָגן הלל, לכו נרננה, מיטן ניגון פונעם דאַרטיקן בעל־תפילה, און וויינען פון מיטן שלאָף, אַ דינע מעלאַנכאָליע, ווי אויפן בלייכן שטערן פון אַ פאַרבענקט מיידל, וואָס קוקט פאַרחלומט אין די ווייטע פאַרנאַכטן אַריין, דאָס דאַרטיקע און צעבלומטיקע האָט באַקומען אַ לבוש, אַ תכלתדיקן, אַ באַלויכטענעם, און אַליין ווי געוואָרן אַ חלק פון אים; אַן אומרואיקער, ציטעריקער, פון דער ווייט, — גלויבן, אַז דאַרט איז עס, — דאָס שבתדיקע, מלכותדיקע, נשמה־יתרהדיקע, ליכטיק באַשפּרינקלטע; אין דעם פאַרטראַכטן גיין פון ר' יאַנטשע צו מנחה ומעריב, אין טאַטנס זען רמזים פון משיחס קומען אין יעדן גלעט פון ווינטל, און אויף יעדן בלעטל פון ספר וואָס ער מישט־אויף, — אפילו אויך אין דעם אַרומ־האַצקען זיך פון זיין ברודער משה אויף דער ווייסער ציג, — — —

*
**

אַ היים, האָבן זיי אַלע דאָ געבענקט, די צווישן־דעק יידן; איינער מער, איינער ווייניקער, און אַנדערע בענקען נאָך עד־היום, כאַטש זיי זיינען שוין אויף אַ מהלך אָפּגעפאַרן פון איר, און דאָ אויסגעגעבן זייערע קינדער אין נחת און אין פריידן. מ'האָט די בענקשאַפט אַריינגעגעסן אין זיך מיטן כוית ברויט, אויסגעטרונקען מיטן גלאַז וויין, און אפילו מיטן שטיק פלייש וואָס ס'האָט געריפעט צווישן די ציין, און ס'האָט געהייסן: אַז מ'קרענקט עס אויס, נאָך מיט די ביינער. ווי האָט דאָס אַלץ געקענט גיין איבערן האַלדז, ווען מ'האָט עס שוין געהאַט, — און עס האָט געזאָלט באַקומען? ראשית, אַז מ'איז אַליין, און ווי פון דרערד אַרויס; און דער עיקר, — אַז די גוטע מאַמע, נעבעך, זעט

עס דארט נישט פאר די אויגן. אפגערעדט: אז אויך ביי שמחה בינעמען, דעם דינעם בחורל מיט די צוגעציילטע הערעלעך אויפן קאפ, — האט די בענקשאפט זיך צעלייגט ווי א קייסערינע, און אים אין גאנצן גענומען אונטער אירע פליגלעך; אמאל אים געטרעגן העכער, געוויינטלעך; אז ס'האט עפעס און אזוינס אים אנגעכאפט ביים האלדן, — און ער זאל זיך אוועקשטעלן אין מיטן טאג אונטער דער דילענסי-סטריט בריק זאגן הלל; און אמאל אויך ווערן ביי אים שלאבעריק, — אז ס'האט געלאכט צו אים קינדיש און מיט א הנדעלע עפעס א גוט בריוועלע פון דער היים.

מיטן הילוך פון יארן, אין וועלכע ס'האט נישט איין מאל געפעלט, אז ער זאל צעריבן ווערן ווי א שטרוי אונטער די רעדער פון א שווערן וואגן, — האט די היים-וויי, ווי א גלעטנדיקע האנט, אים ארומגענומען ביים קאפ, און בייגעשטאנען אין יעדן נסיון, — ער זאל אים גרינגער קענען איבערקומען, און ארויס מיט גאנצע ביינער. און נסיונות האט ער, ווי אלע, — געהאט א סך; זיי זיינען אים באפאלן איינער איבער די אנדערע, מיט צערודערטע גרוזיוועס, — ווי די גראבע כוואליעס דעם ברעג ים. ווארעם, דאס צע-בלומיקטע, וואס האט אים, ווי אלע צווישן-דעק יידן, פארטריבן מיט שטעקנס פון דארטן, — האט מער און מער אויפגעהויבן דעם קאפ, צענומען די ידיים, און מ'האט נישט באדארפט פארמאכן די אויגן, איינדריםלעך, אז מ'זאל הערן דאס אפקרעכצן זייערס, נאר אויך אויפן ריינעם וואר, ביים פארקעמען זיך די האר. און ווי האט ס'הארץ נישט געזאלט בלומן פאר זיי, — ווען ס'האט שוין דא אפילו גאנץ זעלטן, נאכגעלאזט ס'שטריקל, און געקענט האבן א טראפעלע נחת, זיך פרייען, אז מ'איז זיך צונויפגעקומען דער מיט יענעם יענער מיט דעם, און, ווי געוויינלעך, זיך געפאלן אויפן האלדן: „וואס הערט זיך ביי דיר? און ביי דיר?“ אז דאס צעבלומיקטע פון דער היים האט איתלע-כעס מאל פארשטערט די שמחה.

— זאלן זיי דארט נישט ברענען ווי סמאלע, די רשעים?

און דאס האט זיך אזוי געוואויגן ווי אויף א וואגשאל איבערן ים, פון וועלכער איין שאל איז דא און די אנדערע, — דארטן; נאך גיכער ווי יענע האט זיך דארט גענומען אראפלאזן, איז אויף דער אזוי פיל געווארן ארויפ-געלייגט, און פון כל טוב, — אז ס'זאל פון דער זייט איבערוועגן; די שאלן זיינען נאכאנאנד געגאנגען ארויף און אראפ: דארטיקע לידן און די היגע פריידן, וואס האבן באדארפט פאר זיי פארגיטיקן. ווען נישט, וואלט די היים-וויי דען געקענט צוביסלעך כאטש דעהאלטן? אזוי איז אים, למשל, פארן טאטנס טויט, — אפגעצאלט געווארן מיטן ווייב; אזוי ווי ער האט באקומען דעם קלאפ מיטן טאטן, וואס האט זיך פון אים אפגעשיידט, און דערמיט אים אראפגעבויגן דעם קאפ, — האט אים נאך גיכער אויפגעהויבן דאס ווייב; גאט שיקט די רפואה פאר דער מכה: אזוי האט ער זיך גראד באדארפט פריער טרעפן מיט א מיידל, — און ס'זאל אים באשערט זיין צו פארלייגן דעם קאפ מיט איר. דער אויסגעשריי: „אוי, טאטע!“ איז גלייך אראפגענומען געווארן פון זיינע ליפן, מיט א קוק פון אירע ניכטערע שווארצע אויגן. און דער

געשריי איז ערגעץ געבליבן שטעקן, ווי נאך א שארף קרעקן זיך אין האַלדז. וואס מער ס'האָבן זיך דאָרט געמערט די קלעפּ, — האָט זיך דער הימל דאָ געלייטערט; עס האָט דאָרט אַנגעהויבן אַרזנטערפּאָלן, און דאָ — אויפקומען. באַלד נאָך דער מאַמעס טויט האָט אים ס'ווייב געשענקט אַ טאַכטער, און נאָכן אויפהייבן זיך פון שבעה — געקענט שטיין אַריבערגעבויגן איבערן קינדער־בעטטעלע, און שמיצערן צו דעם ווי צו אַ העזעלע: „מאַמעשי, מאַמע שיינע!“ — ערשט נאָכן טויט די זכיה געהאַט צו קריגן די טאַטע־מאַמע צו זיך אין שטוב אַריין. — און ביים לעבן? זיי האָבן זיך דען געוואַלט פון דאָרטן אַרויסרירן? אַלע מיטאַמאָל איז פאַר אים געווען צו שווער אַריבער־צונעמען אויף זיינע פלייצעס, — צו שמאַלע פלייצעס! און אַפּרייסן פון זיי אַ שטיק נאָך אַ שטיק, גלידערווייט, ווי אַנדערע האָבן געטאָן, און אפשר אויך גוט געטאָן, — זיי זיינען דאָרט געווען אַזוי צונויפגעוואַקסן ווי וואַרצלען אונטער אַ בוים, און באַדאַרפט נוצן אַ האַק; און גיי הייב אויף אַ האַק אויף אייגן בלוט און פלייש? — אַז ער האָט אַנגעכאַפּט ביים מיטלסטן ברודער, ביי שלמהן, — איז געקומען דער ענטפּער: ווי וועט די מאַמע קעגען לעבן אַן שלמהן? זי האָט ביי אים קיין בלוט נישט פאַרגאַסן? דער עלטערער, שמואל, איז, ביז וואַס־ווען, כאַטש ס'וואַלט מיט אים אויך נישט געווען אַנדערש, — געגאַנגען פאַר זיך; און גיי נעם זיי כאַטש אַריבער קאַטש־קאַלב, אויף ביידע אַקס־לען; זה בכה וזה בכה, און אויב נישט די מאַמע, האָט מען ווידער באַדאַרפט פּרעגן ביים ווייב, וואָס ס'ווייב זאָגט? און זי האָט געזאָגט (מיט אַ שמייכלעלע): „אַז ס'קען זיין, — ס'איז דאָרט בעסער (און דערביי צעלייגט זיינע בריוו אויפן טיש) מ'זעט דאָך... און אויב אַפילו יא, — צו וואָס דאַרף זי עס אין גאַנצן? ס'דרייען זיך דאָ אַרום אַזוי פיל הינער, — וועט זיך געפינען נאָך אַ זשאַרבע פאַר איר אויך! און מער ווי אַ זשאַרבע דאַרף זי נישט. איבערלאָזן דעם טאַטעשי מיט די מאַמעשי, — צוליב וואָס? אַ שטיקל קעז? אַ שטיקל פלייש? „גוט מאַרגן, טאַטעשי!“ איז געשמאַקער ווי דער בעסטער קעז? און „גוט מאַרגן, מאַמעשי!“ — צעגייט זיך מער אין אַלע אברים, ווי ס'זיסטע שטיקל פלייש מיט פיש, און אַלע מאַכלים אין דער וועלט, צוזאַמענגענומען. אַזויערנאָך האָט זיך צעריסן אַ יידיש הויז, און, הלילה, נישט איינגע־פּאַלן; עס איז געבליבן שטיין, נאָר אין צווייען; אַ שטיקעלע דאָרט, אַ שטיקעלע דאָ, און אויף ביידע זייטן ים זיך צעוואַקסן; ביימער דאָרט, ביימער דאָ, פילייכט דאָרט גרעבערע, דאָס איז דאָך אַזוי פשוט, ווייל די ערד איז דאָרט אַ פעטערע; און אויב דאָ אַ מאַגערע, — זיינען אַנשטאַט ביימער פאַראַן ביי־מעלעך! אַבער דער רוח הקודש — איינער און דער זעלביקער; וואָס מיר מרחק, ים? סאָ באַבע־מעשה! ער איז אפשר יאָ דאָ, אין אַ בייזער גורלדיקער שעה, אין בין השמשות, אַז דער הימל איז גראָ, און מ'קען אים נישט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט (גיי, מאַך אים אַוועק מיט דער האַנט, — דעם ים!), אַבער, במחשבה? אין דער מחשבה איז פאַראַן איין וועלט, אַ גרויסע יידישע וועלט, איבער אַלע עקן, אַן ימים, און וואָס גרעסער איז אַלץ בעסער. דער גאַט פון די יידן איז אומעטום, נישט ווי, למשל, דער פוילישער, —

בלויז אין פוילן; דער האַלענדישער — אין האַלאַנד, דער טערקישער — אין טערקיי, וכדומה... בעטער: מער מרחק, מער שטח.—ווי, חלילה, ס'זאל ווערן איינגעשרימפן, און זיך נישט קענען פאַרדרייען; גייען יידן דאָרטן אין בית-המדרש אַרײַן, — מיט וואָס זײַנען זיי מער אויסגענומען פאַר די היגע, דאָ? מ'ברויך ווייט זוכן אַ בית-המדרש? האָט דער ייד אפשר נישט יענע'ס עלטער, — פון וואָנען זאָלן זיי איר האָבן, אָז אַלע יידן זײַנען דאָ נאָך יונג, ערשט נעכטן אייערנעכטן אַהערגעקומען. וואו זײַנען דאָ דאָ אַלטע יידן? און אויב יונגע יידן, האָבן זיי מער כוח פאַר דאָ סצו שרייען: „אמן, יהא שמה רבא“, מעגן זיי זיך אַפילו פוילן אָדער שעמען אונטערצושפּרינגען.

און אזוי גיך ווי די צווישן-דעק יידן זײַנען געקומען צו זיך, געעפנט די אויגן, און זיך אַוועקגעשטעלט אויף די פיס, — האָבן זיי זיך גלייך גענומען צו צעקריכן פון די הינטערשטע גאַסן, וואָס ביים מזרחדיקן ריווער, פאַר-לאָזן דעם תחום המושב; אַרויס מעבדות לחירות, אַרויס איבער גרויס ניו-יאָרק, — איינעמען די שטאָט; אַריינגעשפיגן דעם סוועט-שאַפּ אין פנים, אַ קאָפּע געטאָן דעם פושקאַרד אין הינטן, און אויפגעהויבן די קעפּ; אויף דעם זײַנען מיר דאָ אַהערגעקומען, צו אַרבעטן ווי אין מצרים, — בחומר ובלבנים? זיי האָבן צעריסן די קייטן, און זיך צעשאַטן ווי די בייטשן פּערל. יידן אין מיטן האַרץ פון מאַנהעטן, יידן אין באַראָ-פאַרק, אין די באַראַנסק, קוניאָ-איילאַנד. ס'איז אומעטום גוט, וואו צוויי — איז דער דריטער אַ ייד; מיט אַ באַרד און אַן אַ באַרד, אלמאי נפּקאָ מינה? אַלע זײַנען פון דעם איי-גענעם טייג געקנאַטן, און האָבן דעם זיסן און ביטערן טעם, וואָס יידן האָבן. הייזער, געשעפטן, — ס'איז יידיש עשירות! אויף די שילדן ברענען, און ווי ס'זאָלן זיך צעטאָפּיען אין גאַלד, — זייערע נעמען, נעמען פון אונדזערע אבות אבתיונו, כאַטש ביי אַ סך זײַנען זיי שוין אַזוי ממזריש צעדרייט, אָז מ'קען זיי קוים דערקענען. און דאָס איז זיי נישט אַראַפּגעפאַלן פון הימל, נאָר פון זייער מי און פּראַצע, שכל און חכמה, יידישע חכמה.

**

ביי דעם אַלעם, און בעת דעם אַלעם, האָט דעם בחורל, שמחה בינעם, שוין אַ יידעלע, מיט אַ גלאַט גאַל קעפעלע, אָן איין הערעלע, אַ בעל-מטופּל מיט אַ ווייב, אַ טעכטערל, מיט גאָר אַ לייטיש יינגל, — נישט גאָר מיט קיין סך אַפּגעגליקט; האָבן דען אַלע געקענט זיין פון די מזלדיקע? אַבער, נישט צו פאַרזינדיקן. די יונגע מאַמע, אַמעריקע, האָט אים אויך, נישקשה, אַ גלעט-געטאָן איבערן בעקל. דער פושקאַרד האָט געקריגן פאַר דער נאָז; אַז ער זאָל הולכן, — און זיך קוים אַפּגעטראַגן מיט גאַנצע ביינער. אַבער דער גלגול זײַנער איז אין אים געבליבן, און געווען אַלץ נישט קיין קלענערער הונט און פאַרקופּטער עבד, ווי פריער, — אין אַ געוועלבי; פון דעם וואָגן רעטעכער, אַלטע האַנטוכער, געגלייזטע טעפּ, און נאָך אַלץ, — וואָס ס'איז אים אויס-געקומען צו שטופּן איבער די גאַסן, און קוקן רחמימדיק צו די אייבערשטע

פענצטער פון די פערטע און פינפטע שטאָקן; „נו? נו? אַ טאָפּ! אַ באַרשט! אַ האַנטוּד! אַ ליליעד? צי עפעס אַנדערש, וואָס באַלעבאָסטעס דאַרפן אין שטוב אַרײַן?“ פון דעם אַלעם איז ער אַרויף אויפן ריכטיקן פּערד, — אויף דער קראָם; די קראָם האָט, איינגטלעך, ערגעץ טיף אין אים געהויערט, — נאָך פון דור-דורות; וואָס האָט זיין טאַטע, וואָלף בריזעווער געטאָן, — געלייגט לאַטעס אויף שײַך? אַדער איינגענייט אַ נאַנט פון אַ רעקל? און מיט וואָס האָט ער געקענט זיין אַנדערש פון טאַטן זיינעם? נישט מער, וואָס יענער האָט צווישן איין קוואַרט הירזש און דער אַנדערער, וואָס ער האָט פאַרקויפט צום פּויער, — געכאַפט אַ קוק אין אַ גמרא, וואָס איז געלעגן פאַר אים אָפּ; און ביי אים איז עס בלויז דאָס מעל מיט די הירזש, אַז שבת און יום-טובּ מוז ער שטיין אין געוועלב, — וואָס וועט ער זיך פאַרדרייען אַ קאַפּ מיט קוקן? דאָס וועט אים פאַרגעלטן? דאָס קרעמען איז געווען אין בלוט זיינעם. וועל-כער ייד איז דאָס נישט קיין קרעמער? (ס'זיינען אויך דאָ גענוג שוסטערס, שניידערס און באַנקירן ביי יידן, נאָר פאַרקויפן זאַלץ, שמאַלץ, אייל, טראָן, קאַשע-מאַשע, פאַשע, און כּמו, נאָך אַזוינע זאַכן, — וועט ער נישט אויס-בייטן אַפילו אויף אַ באַנקיר צו זיין; ביי דעם איז ער אין דער היים... און פאַר אַ באַנקיר שרעקט אים ס'האַרץ; דעריבער זיינען דאָ מער יידישע גע-וועלבלעך, סיי דאָ און דאָרט — ווי יידישע באַנקען; פאַר אַ באַנק האָט ער מורא... און אַזוי ווי ס'רוב יידן לעבן אין פּחד, — זיינען זיי, ס'רוב, קרעמער...) נאָר אַזוי ווי ער, שמחה בינעם, האָט נישט געקענט גלייך צוגיין צו דער קראָם אין די גרינע יאָרן, נישט וויסנדיק, — ווי מ'פאַרדרייט זיך? איז ער פּויער איר אַרומגעגאַנגען פון אַרום און אַרום, און געמוזט שטופן דאָס וועגעלע, קערן אַ שאַפּ, היטן עופּהלעך, לאָזן פאַרע אין אַ טערקישער באַד, אויסגעריסן ווערן ביי נאָך אַזוינע גוטע זאַכן, ביז ער האָט זיך, מיט מזל, שוין זייענדיק געל, דערשלאָגן צו דעם וואָס ס'האַרץ האָט אין אים פון אַלעמאַל גע-פישטשעט, — און אַרײַן אין דער קראָם; די קראָם דאָ איז אין תּוך די איי-גענע וואָס דאָרטן; מיט וואָס קענען די באַבעלעך, די הירזש מיטן מעל זיין דאָ אַנדערש? נישט מער, וואָס אין דעם אַרעמען פּוילן זיינען ביי זיין טאַטן אין דער קראָם געשטאַנען אויסגעשטעלט זעק מיט מעל, זעק מיט באַבעלעך, זעק מיט רייז, — אַלץ אין זעק; און דאָ אין אַמעריקע, ביי דער שפּע, מיט דער ברייטער האַנט, — מוז דאָס אַלץ זיין אַפּגינעגלט אויף אַ שמעק מיט אַ לעק, און צעפּיצלט אויף ביסלעך; וואו איז דאָ דאָ אַ היימישער זאק מיט מעל, אַז מ'זאל קענען שעפן פון אים, אַנעמען פּולע גאַרשטן, — נאָט איך מיט אַ פּול מויל! עפעס אַ זעקעלע, אַ קעקעלע, — אַ פּונטיקס, צוויי פּונט, אין וויסע לייזונט, ווי אויף אַ רפּואה. אַ פינף פּונטיקס איז שוין אויף חידושים! וואָס פאַר אַ חשיבות האָט דאָרט זאַלץ? מ'גראַבט עס דאָך אין דרערד, — אַזאַ וויסע ערד וואָס איז געזאַלצן, האָט עס דאָ אויך אַ רייך פּנים; אַ באַק זאַלץ! דאָס אַרעמע זאַלץ האָט דאָ אויך אַ רייך פּנים.

עס האָט אים אויך נישט פאַרטראָגן איבער קיין בריקן און טונעלן, — כאַטש ס'מאַכט דאָ נישט קיין סך אויס אַ בריק אַריבערצופאַרן, צי אַ טונעל?

מ'קען דאָ דערמיט קיין סך נישט אָפּשרעקן. בלויז עטלעכע בלאַק פונעם אַלטן איסט־ריווער, צו צפון־מערב, פערטע גאַס און עוועניו איי; און כמעט ווי פאַרבליבן אויף דער שוועל פונעם זעלביקן תחום המושב; בלויז דאָס איינע, וואָס מיט יאָרן פריער איז ער געווען דורך און דורך יידיש, פרום יידיש, אָפּיקורסיש יידיש, און וואָס נאָך אַלץ פאַר אַ יידיש, — האָט ער זיך שוין צו דער צייט, געמישט: פויליש יידיש, רוסיש יידיש, איטאַליעניש יידיש, — אַ געמישטע קראַם. אַ קעסל־גרוב. דאָס יידישע איז נאָך אַלץ דאָס אייבערשטע פונעם שטייסל, און פאַרנעמט דאָ דעם אויבנאָן, כאַטש דער רוח הקודש האָט זיך שוין אָפּגעטאַן. דעם פלאַקן וואָס די צווישן־דעק יידן האָבן אַריינגעשלאָגן, — איז נאָך דערווייל געבליבן שטעקן, ווער וויסט, אויף וויפיל יאָרן; וואו ס'פאַרדרייט זיך, — שטייען שולן; יעדע שטאַט האָט זיך דאָ איר שול; יעדע שטאַט מאַכט דאָ שבת פאַר זיך, און האָט איר מנין; אַנשי מעזעריטש, קאַנגרעגיישאָן אוהב ישראל — מלעמ־בערג, אַנשי קויל, צויזמער, די אַלע היימישע שטעט זיינען דאָ געבליבן ווי אין דער היים, — שטעט; וואָס איז ניו־יאָרק? יידיש ניו־יאָרק? דרייסיק פערציק טויזנט שטעט מיט שטעטלעך פון דער אַלטער היים. און נישט אינאיינעם, פאַרמישט, נאָר יעדע פאַר זיך, — מיט איר שול, בית־המדרש, און אויב נישט איז כאַטש מיט איר בית־הקברות. קובר זיין אַ ייד פון גריצע אויפן בית־עלמין פון ווילנע, — ס'וועט אים זיכער פון גרוב אַרויסוואַרפן! קוים האָט ער די זכיה געהאַט צו זען די לעבעדיקע וועלט פאַר די אויגן, אין גריצע, — שוין געמוזט דאָ אַפּלעכן זיינע יאָרן אין גריצע, און איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר, — אויפן גריצער בית־עולם אַרויף; ער קען אַפילו נאָכן טויט פון גריצע נישט מער אַרויס.

*
**

ער איז נישט געווען דער איינציקער, שמחה בינעם, וואָס ס'מזל אָדער שלימזל, — האָט אים דאָ צוגעהאַלטן מיט ביידע הענט; מיט אים דאָ, זיינען, ווי אָפּגערעדט, פאַרבליבן; אַ ביסל אַהין, אַ ביסל אַהער, — ישראל דעם וואַלקערזוש, לייב קירזשנער, איטשע ברוך דער שניידער, און נאָך יידן פון זיין שטאַט; אַ נישט, ווי וואָלט מען געקענט איבערקומען אַ טאָג, — אַז קיין משוגעת זאָל זיך אין אים נישט אָנכאַפן? אַפילו ווען מ'האַט שוין אַ ווייב, אַ זון, אַ טאָכטער, — קען מען שוין אויסלעבן די יאָרן מיט זיי? דעמאָלט מוז מען ערשט לעבן בשותפות מיט נאָך אימיצן; און מיט וועמען — אויב נישט מיט איינעם פון דער אַלטער היים, מיט וועלכן מ'האַט זיך דאָרטן געחברט אינאיינעם אויפן געסל; מ'קען זיך מבטן אמו; אינאיינעם געפאַקט ספּעקל, און זיך געלאָזט אַהער אויף דער נייער מערכה; אינאיינעם מיט אים פאַרוואַרפן געוואָרן אַהער, פריער צי גאָר דערנאָך, און דאָ אַריינגעשלאָגן דעם פלאַקן אין דרערד: „דאָ איז עס און דאָ וועט עס שוין זיין ביז מ'וועט אַראַפּגיין אין גרוב אַריין!“ און דער-

וויילע, ביז מ'איז נאך אהין נישט אראפ, און מ'שטייט אויף דער ערד, מיט ביידע פיס, כאפט מען זיך, אזוי גיך און באַלד ווי מ'עסט אפ ס'עסן נאָכן טאָג שקלאַפּן, — און מ'קומט דאָ אַראָפּ צו אים, צו שמחה בינעמען, אַלע דריי יידן, וואו מ'שטעלט זיך אַוועק פאַר די טירן פון זיין געוועלב, אַדער מ'זעצט זיך אַנידער אויף דער באַנק, אונטערן ביימל; און אזוי גיך ווי מ'לאָזט אַראָפּ דעם קאַפּ, — קומט גלייך אַנצופליען די היים ווי אַ ווייסע פאַרבולטיקטע טויב, וואָס נעמט פאַכן מיט אירע פליגל, וואָס דאַרטן טוט זיך? וואָס דאַרט געשעט? אַ שטאַט מיט יידן ווערט איינגעשרומפּן, מ'עסט זי לעבעדיק אויף. מ'וואַלט זיך צעלאַפּן פון איר, און מ'וואַלט געקענט, וואו דער שוואַרצער פּעפּער וואַקסט, — און זי ווערט איינגעדאַרט, אפילו ווען מ'צעלויפט זיך נישט; מ'גיט זיי אַזוינע קעסט צו עסן, און זיי קומען אַוועק פון זיך אַליין, — איז דאָס נישט מעשה כּדום? מ'האַט זיי צונויפ־געטריבן אין אַ שטייג, פאַרצויגן אַ שטריק אויפן האַלדז, און מ'דערשטיקט זיי ווי עופות, וואָס קענען זיי דאָ מער ווי רעדן? צי אפילו גיסן פעך און שוועבל? ס'וועט זיי ווער הערן? כאַטש די אייגענע גויים גייען דאָ אַריין און אַרויס ביי אים אין געוועלב, און ס'קען זיין: און דאָס טריפהנע דם אַר־בעט אין זיי דאָ אויכעט גענוג אַרום, — נאָר דאָ ליגן זיי איינגעלייגט, און קענען די קעפּ נישט אויפהויבן; און הלוואי וואַלט מען זיי דאַרט אזוי געקענט האַבן, — ווי מ'האַט זיי דאָ טיף טייער אין דער אדמה. די צרה מיט זיי איז דאַרטן, וואָס טוט מען מיט זיי דאַרטן? און זיי זאָלן דאַרט אויפהערן ברענען און בראַטן די יידן? אַ פּייער ברענט, און אַ רויך טראַגט זיך פון די יידישע ישובים, און מ'קען זיי מיט גאַרנישט העלפּן. אַרויסנעמען פון דאַרט? ווען מ'זאָל נאָר קענען, און אפילו נישט אזוי גרינג, — וואַלט יעדער געכאַפט אַ ייד אויף די אַקסלען, און מיט אים אַרויס־אַנטלאַפּן ווי פון אַ פּייער. נאָר, וואו וועט ער לויפן מיט אים, אין דרערד אַריין? און אַמעריקע האָט זיך פאַרהאַמערט, אַרומגעמויערט מיט אַ כינעזישער מויער, פאַרשלאַסן אויף זיבן שלעסער, און דאַרט בליצט פון די אויגן ביי זיי מיט אַ קאַלט מעסער. אַרץ ישראל? האָט לייב קרויזשנער זיך אַריינגעריסן אַהין מיט זיין ברודער עליעס אַ יינגל, — איז דאָס אַ מעשה פון טויזנט און איין נאַכט. איז דען מעגלעך, און ביי יעדן יינגל, וואָס מ'זאָל וועלן אַריינברענגען אין לאַנד אַריין, — מ'זאָל האָבן צו דערציילן אַ מעשה פון טויזנט און איין נאַכט?

און דאָ פּלאַצט עפעס ווי אַ בלאַז זאָל אויסזען, און זיי גיבן אַלע אַ בייג די קעפּ, — ס'איז ווער אַרונטערגעפאַלן אונטער אַ טראַק? אַ בילד־דינג גלאַט פאַר אַ געלעכטער, זיך אויף וועמען אַרויפגעלייגט? ערשט; אַ בייז באַגעגעניש, אַ בייזער חלום, — דאָס האָט סעמעלע־שוועמעלע, שמחה בינעמס תּכּשיט, אַריינגעכאַפט אַן איטאַליענערל צווישן די הענט, און געמאַכט פון אים אַ פּלעצל. נו? און בעת ישראל דעם וואַלקערזשם מיט זיינע שכנים ווייסן נאָך צומאַלט פון עפעס, — איז שוין שמחה בינעם, וואָס ביי

אים איז עס אַוודאי נישט ס'ערשטע מאָל, — דאָרטן, אויפן ריכטיקן אָרט, וואו ער בייגט זיך כהרף עין אַראָפּ, און הייבט אַרויס מיט אַ באַזונדערער גבורה זיין בחורל, און פירט אים אַראָפּ ביי אַן אויער, צו די אָפּענע טירן פון זיין געווענליך: „וואָס דברט ער זיי אַזוי אויס, — וואָס? ער וויל קילן, צוליב זיי דאָרטן, — דעם כעס זיינעם? וואָס ווייסט ער פון דאָרטן?“ דאָס פנים איז ביי אים בלייך, אַ ליפּ ציטערט, און די אויגן ווערן דערביי גרויס, קומען מער נענטער אַרויס: „ווי קומט דאָס צו אים, צו זיין זון, — העז? אַז די מאַמע זיינע איז אַ דינע, אַ גרינע, און ער, — מ'זאָל אויף אים געבן אַ בלאָז, — וועט ער אַוועקפליען; ער האָט שמאַלע אַקסלען, — און ווי אַזוי האָבן זיי זיך ביי אים עפעס צעוואַקסן אין דער ברייטן אויף וועמען קוקנדיק?“

ישראל דעם וואַלקערזש, לייב קירזשנער, איטשע ברוך דער שניידער, שטייען מיט אַראָפּגעבראַכענע קעפּ: וואָס פאַר אַ רוח אַרבעט אין אים טאַקע אַרום? זיי האָבן דאָך אויך יינגלעך, און נישט פון קיין בעסערע גאַס ווי זיינע, — מיט וואָס איז די פיפטע, צי די זיבעטע גאַס מער ווי די פערטע? עס פעלט זיי דאָ, ב"ה, אַלע נישט, נאָר אַזאַ קליינער רוצח? וואָס טוט מען מיט די יונגען זייערע, אַז זיי זאָלן וויסן, אַז זיי זיינען יידן? סכנות נפשות! אַזוי רוי, ליידיק, און פול מיט געשריי אין די ווינקלען פון זייערע מילער, וואָס פאַרהילכט די גאַסן אויף מילן, ס'איז נישט דאָס ירא־שמידיק פנימל, דאָס הייליקע גאַטספאַרשטיקע פלעמל, — ס'איז נאָך דערווייל נישט דאָס, נאָר ביי וואָס ס'האַרץ גיט אַ ציטער, אַז ס'קען, רחמנא ליצלן, זיין.

**

אין דער שטוב איז צוליב אים פאַרצויגן אַ שטענדיקער רוגה, וואָס רינט ביי זיי אַראָפּ פון דער נאָז, כאַטש, ווער וועמען איז דאָ שולדיק? קוקן זיי זיך ביידע אַלעמאַל אָן, שמחה בינעם מיטן ווייב, — ווי די הער נער, און ס'איז תמיד ביי אים עפעס אויף די ליפּן, ווי נישט אַראָפּגערעדט. ביי יעדן ברעקל געשריי וואָס מאַכט זיך ערגעץ, כאַטש מ'ווייסט נישט פון גאָר, און גענוי אויף דער האָר, — ווערט ער בלאָס און טויט הינטער די אויערן: „מנע! ער קען שווערן פאַר יעדן איינעם אין זיין משפּחה, ביז אין וויפלען דור אַריין, — אַז ס'האַט נישט קיינער פון זיי צעטרעטן אַ ווערעמל, און דאָ זיך גאָר כאַפּן צו שלאָגן?.. און אַז זיי זיינען אַלע געווען כשרע, כפול־שמונהדיקע שליםזליקעס... ס'איז נישט אַנדערש, ווי ס'האַט געמוזט זיין אַן עשו אין איר משפּחה, און עס איז דאָס דעם זיינס... וואָס האָט זי צו מאַכן אַ סוד?.. ער וועט איר דערפאַר אַפּגטן?.. סיי, מ'זאָל אים האָבן פאַרביטן אין שפיטאַל, געבראַכן זאָלן זיי ווערן! און איר אַריינגעלייגט דעם בחור, ווער ווייסט, פון וועלכן ס'איז טאַטער... און זיין יינגל, נעבעך, אַ פאַרבקהטס, — טריקנט ערגעץ איין ביי אַן איטאַליענער... דאָ קען אַלץ מעגלעך זיין...“

זי, דאָס ווייב, נעמט זיך אין די הענט אַריין, און זוכט אים צו וואַרפן דעם נאָר זיינעם, אין פנים:

— ס'איז גאנץ גוט אזוי; די חרפות און בושות קען זי זיך פארגינען פון אים צו האבן; וואָרעם, אַ יידיש יינגל מוז דאָס אַלעמאַל זיין דער בושת פנים, און אויפשטעלן די פלייצעס, — מ'זאל אין זיי אַריינלייגן? ס'איז אַלץ בעסער, ווי ס'האַרץ זאל איר אויסגיין, — אַז מ'האַט אים ערגעץ צעטראָטן, און געמאַכט פאַר אַ קאַליקע; מ'דאַרף ביי אים פאַרנייען די נאַז, צי אָן אויער... גיסן אויף אים קאַלט וואַסער... דאָס וועט אים בכלל נישט אַלעמאַל נאַכגיין; זיך שטילן, אַז ער וועט זיך עלטערן און אַליין דערפאַר שעמען; נאָר פאַר דער האַנט איז דאָס גאַנץ גוט אזוי...

סעמעלעס אייגלעך בלישטשען, און גלעט מיט זיי ווייך די קליינע מאַמע זיינע; ער וואַלט זיך אַוועקגעלייגט פאַר איר אויף דער ערד, — זי זאל כאַטש שפּרינגען קדוש אויף אים, און איר געלעקט ווי אַ הינטל, די פּיס. ער רייסט זיך אין דער הויך, ווי אַ בוים, שוין מיט אַ קאַפּ העכער פונעם טאַטן. און זעט מיט דעם נאָך מער אויס צו זיין ווי אַריינגעברענגט אַהער, פון דרויסן... און נישט פון אינעווייניק; אויב פון אינעווייניק, דאַרף ער כאַטש האָבן אַ וואַרצעלע אויפן האַלדז, אַ פּלעקעלע... אַ פּלעמל... דאָס איינע וואָס מאַכט אים אַ ביסל גרינגער ס'האַרץ, איז דאָס קעפל זיינס, וואָס איז אַ גוט קעפל... ידיים ידי עשו נאָר הקול קול יעקב. ביי אים אין זיין משפּחה, האָבן אַלע געהאַט גוטע קעפּ, — פאַרוואָס זאל זיינער נישט זיין גוט? און דאָס ציט אַרויף אַ שמייעלע אויפן פנים ביי אים, — וועמענס דען איז ער, אויב נישט זיינער? שוין מיטן בלויון קאַפּ אַליין איז ער זיין? זיי האָבן אַזוינע קעפּ? לעבן זאלן זיי נאָר פאַר גריזאַטע, וואָס ער איז הויך, ברייט, און גאַט האַט אים אַריינגעגעבן כוח אין די הענט, — מוז ער וועמען האָבן צו עסן; און אַז ער האַט זיך אַליין ווייניק, — עסט ער אויך איר...

און אזוי ווי עס איז מיטן זון, — איז ווידער מיטן טעכטערל אינגאַנצן פאַרקערט; ביי איר איז אַלץ פאַרדרייט, מיטן קאַפּ אַראָפּ און די פּיס אַרויף. וואָס זי האַט נייטיק באַדאַרפט אַרויסצואוואַקסן הויך, — האַט ער עס ווי דורך אַ כּישוף ביי איר צוגענומען; אַז זי זאל זיך אויך געווען צעגיין אין דער ברייט, — וואַלט געווען ביטער ווי גאַל; אַ מיידל; קורץ און גראַב, מעג מען זיך פאַרווינטשן מיט איר דעם טויט. זי האַט זיך אַדורכגעדרייט אַ שמאַלע, אַ דראַבנע, אַ פּיצל, — ווי די מאַמע; זיך אַפּגעשטעלט צו דרייצן יאָר, — שטיי, זי וואַקסט נישט מער; אויף קיין איין האַר אויכעט נישט; נעם און צי, — מ'קען איר נישט מער אויסציען; אזוי הויך איז זי; און געבליבן נאָך נידעריקער פון טאַטן מיט דער מאַמען, וואָס זיינען אויך נישט געווען פון די גאָר הויכע מענטשן, און צוליב וואָס ער האַט אויך געהאַט אַ טענה צו איר, ווי זי זאל זיין דאָס שטענדיקע כּפּרה הינדל; און זי זיך געזוכט צו פאַרענטפּערן: „אויף אַלעם בייזן מוז איך זיין? אַז איר שכל איז פון אַ מאַן, — נעמט ער זיך אים; איז ער זיינער. אַ פאַריסן נעול, — איז עס אירס; קלוגע אייגלעך, — זיינע; נידעריק, — זי; וואָרעם, ער איז דען העכער? ס'וואַלט געפאַסט, — מ'דאַרף צו אים אַרויפקוקן? און קענען זיך ביידע אַוועקשטעלן, אַזוינע צוויי גרויסע נאַראַנים, — אויף די שפּיץ-פינגער, זיך

מעסטן, מער — לענגערן, און צום סוף אַראַפּלאָזן ביידע די נעז; ווי הויך זיי זאלן נישט וועלן ווערן, קענען זיי נישט זיין העכער ווי זיי זיינען; און וואָס קענען זיי דאָ האָבן איינער צום אַנדערן? זיך אָפּעסן די האַרצער? אַז ס'איז זי אַליין, און מען מוז פאַר ליב נעמען, — וואָס זי איז כאַטש שמאַל, דין, צאַרט; זי האָט דאָך געקענט אויך זיין ווי אַ סך אַנדערע מייד-לעך, — ברייט, און דעמאָלט וואָלטן זיי זיך שוין באַדאַרפט מיט אַלעם די קעפּ אַראַפּצודרייען.

שיין איז דאָס, וואָס זי שטעלט אויף אירע שמאַלע פלייצעס פאַר די ברייטע פלייצעס זיינע, — גייט ער אויף די שפיצן נעגל פאַר איר, פאַר דעם טעכטערל; וואָס אַ מאַמע האַלט, געוויינטלעך, מיט אַ טאַכטער, — איז דאָ פאַרקערט; און ס'האָט נישט אַנדערש געקענט זיין אויך. וואָרעם, אַז ער זאל זיך געווען פאַר-לייגן אויך אויף איר, און מיט ביידן האָבן אַן אַרבעט, וואָלט געווען איינס די צוויי; אַדער זיי זאלן אים גאַנץ שיין איבערלאָזן, אַנישט זאל ער זיך דאַרפן אָפּטראָגן. באַזונדער, וואָס קען ער האָבן צו איר? חוץ דעם וואָס זי איז אַ ביסל צו נידעריק, — איז זי מיט אַלעם איבעריקן אַ געראַטן קינד; כמעט די זעלביקע גוטע טויב וואָס די מוטער; אַז זי צעלאַכט זיך, איז דאָס לאַכן אין זיך, — ווי זי וואָלט עס אַראַפּגעשלונגען; רעדט ציטעריק, און גייט לייכט, — ווי די שטיינער זאלן אונטער איר זיין אויסגעבעט; אין יעדן מאָך מיט איר הענטל, הערט זיך רוישן זייד; און גלעט מיט איר מינעלע, ווי אַ ווינטל גלעט אַ שטיל וואָסערל. און נישט, וואָס ער קען צו איר עפעס האָבן — נאָר פאַרוואָס זאל ער איר טאַקע נישט נאַכקריכן, און גיין פאַר איר אויף די נעגל פון די שפיצן פינגער?

2

מיט דער ערשטער מינוט, וואָס דער הימל האָט זיך דאַרט אָנגעהויבן צו פאַרכמאַרען, און וואָלקנס זיך צעלייגט אויף אים, — האָט זיך אַלץ און ביי אַלעמען דאָ אָפּגעריסן. וואָס מיינט, אַז מ'נעמט זיך דאַרט שלאָגן? און ס'ביסל יידן? ווער וועט אויסגיסן ס'באָד? מה דאך: אַז מ'שלאָגט זיך נישט, זשיפען זיי קוים, מכל שכן, — אַז די ערד נעמט ברענען אונטער די פיס? אַזוי ברענט זי ווייניק, אַז זיי ברויכן נאָך האָבן דאָס פייער פון דער מלחמה אויף זיך? ישראל דעם וואָלקערזשס, לייב קירזשנער, איטשע ברוך דער שניידער, — האָבן נישט איבערגעהאַלטן דעם טאַג, נאָר זיך אויפגעכאַפט פון די ערטער, ווי ס'וואָלט זיי געברייט: „אין דרערד אַריין מיט די האַלבע שעה, דאַרטוין! און מיט אַ פאַרכאַפטן אַטעם, ווי ביי אַלע אויף דער גאַס, וואָס זיינען געווען צע-שריגן, הייס, און ווי מיט אויפגעעפנטע קעפּ, — אַריינגעפאַלן אין די אָפּע-נע טירן פון זיין געוועלבי; „איצט איז זייער לעבן דאַרט נישט ווערט קיין פרוטה! און מ'מעג זיך מיאש זיין פון זיי!“ דאָס צעשריגענע פון אַלע אין דרויסן, די גאַנצע כוואַליע, — האָט זיי פאַרשווענקט, און זיי ווי אַראַפּגע-שלעפט אונטערן ים, וואו ס'איז זיי טונקל געווען אין די קעפּ: „אַז ס'האָט זיך דאַרטן פאַרקאַכט, — וועט זיך עס דען אַזוי אויסקאַכן אַן אַלעם? און

ס'וועט נישט ברויכן דאָ צו טאָן אַ האַנט? אויב אַזוי, איז מען דאָך גוט פאַר-
 קאָפּט! וועלן זיי די גאַנצע שפּע אויף אַמאָל דאַרפן אָפּברעכן. וואָס פאַר
 אַ חשיבות האָבן די אַלע זיסע לעבערלעך, געפילטע העלדזלעך, — אז מען
 וועט ביי זיי דערפאַר צונעמען די זין? און זיינען סיי פון דעם ווי פון יענעם,
 מיט איין מאָל געבליבן אָן קעפּ; וואָרעם, אויף וויפיל עס האָט אַלעמען באַרירט:
 „וואָס מ'איז אין דרינען?“ זיינען זיי געווען צוויי מאָל אין דרינען; דאָ און
 דאָרט! די יידן זיינען מיט איין מאָל געבליבן אָן זייערע שטעט, — ווי מ'וואָלט זיי
 אָפּגעשניטן פון זיי מיט אַ מעסער. און זיי האָבן זיך אַרויסגערוקט פון דאָרטן
 צעשוּיבערטע, פאַרוויקלט אין פייער, רויך און צעגאַסענעם שוועבל, — אַזוי
 ווי ס'איז נאָר מעגלעך אין חלומות. ביז אַהער האָט דאָ יעדע שטאַט, ווי אַ
 חלק פון דאָרטן, — מער אַדער ווייניקער געלעבט מיט איר; געאַטעמט מיט
 איר; מ'האַט דאָ געהאַט פאַר וועמען אויסצוגיסן ס'האַרץ, און דאָ אַלעמאָל
 צוליב דעם אין עפעס געווען אַריינגעצויגן; אַ טעאַטער, אַ קערטל, נישט
 קיין חילוק, — ווי אַזוי אַרומעט מ'האַט נאָר געקענט עפעס אַרויסקריגן,
 ממשותדיקס. — און זיי דאָרט מיט דעם פאַרגרינגערן; איצט זיינען זיי
 געבליבן ווי אויפן וואָסער. נישט מחמת דאָס ביטערן האָט אויפגעהערט. —
 עס האָט נאָך מער געלעכערט דעם קאַפּ, אים צעשאַסן אויף שטיקער, ווייל
 ס'האַט זיך געשפאַרט ווי דורך אונטערערדיקע היילן, וואָס זאָלן זיך
 ציען אויף טויזנטער מיילן, עס האָט זיך געהערט אין דעם געשריי פון
 די ווינטן, וואָס איבער אַלע ימים, אין די צאָרנדיקע כוואַליעס, וואָס האָבן
 געפאַטשט פון ברעג צו ברעג, פון זיי געזוכט אָפּצוברעכן מער און מער.
 און גיי, צענעם די הענט, טו עפעס, אַז מ'איז געבליבן זה בכה וזה בכה, —
 און אין צווישן איז הויל, אָן אָפּן מויל, פון וואָנען ס'קומט נישט גאָר אַרויס
 קיין קול.

שמחה בינעם, אַז דאָס איז אים באַפאַלן, האָט מיט איין מאָל, אַזוי ווי
 ער וואָלט דערשפירט, אַז זיין זון איז נישט מער זיכער מיט דער ערד אונטער די
 פיס, — זיך אויפגעהערט נאָריש צו מאַכן; „וואָס איז ער, פאַרדרייט צי וואָס,
 — וואָס ער האָט אויף אים אַ גאַנז?“ זיין זון, סעמעלע-שוועמעלע, ווי מ'האַט אים
 גערופן אויף צו להכעיס די ברייטע פלייצעס זיינע, — איז אים מיטאַמאָל אַריין
 גיט נאָר אין האַרץ, נאָר אויך אין די געדערם, און ער האָט גענומען קוקן אויף
 אים מיט אַ ציטער פון אונטער די טונקעלע וויעס; „אַז דאָרט ברעכט זיך
 אַליך, ווערט צעקרישלט, און ס'זאָל זיך דאָ פאַרקאָכן, — ווי וועט ער אויס-
 זען מיט אים?“ ער קוקט נישט, וואָס ער זאָל קומען מער פון דרויסן ווי פון
 אינעווייניק, — איז ער נישט מיט אַלעם ווי די משפּחה זיינע; און זי הייבט
 זיך אָן פון אים, — אַ נייע, און אָן אַנדערע; אין תוך — די זעלביקע, נאָר
 איבערגעגאַסן אין אַ נייע כלי; אַ משפּחה פון הויכע, מיט ברייטע אַקסלען;
 און אויב ס'איז איר באַשערט צו זיין אַנדערש, — מוז זי זיך דאָך פון ערגעץ און
 ביי וועמען אויך אַנהויבן פון אויפסניי, ס'האַט זיך אויסגעלאָזט יענע, די ניי-

דעריקע, פחדמדיקע, מיט שווארצע געקרייזלטע קעפ, פון בטלנים, מערידן, זיצן און קוועטשן זיך, — ער איז דער ערשטער וואס איז איר געווען באשערט געבוירן צו ווערן, און ביי אים, — מיט גלייכע האָר אויפן קאָפּ, וואָס דרייען זיך נישט, קרייזלען זיך נישט, נאָר לייגן זיך, מיט גראָ אין די אויגן, זי כערקייט אין די טריט... און ער האָט מיט אים דערפאַר געהאַט אַן אַרבעט? וואָס האָט זיך עפעס געטאָן מיט אים? אַזאַ זאָך איז דאָך נאָך נישט געהערט געוואָרן? ער וואָלט זיך דאָך איצט באַדאַרפט צו לייגן ווי אַ לעמעלע, און פאַלן כורעים פאַר איר: „כ'בין דאָך ווערט, אַז מ'זאָל מיך דאָ פאַרשטיינען?" הע? וואָס ס'האַט געזאָלט זיין אַ ברכה, — האָט ער גאָר אָנגענומען פאַר אַ קללה? און זיך פריער נישט געזאָלט כאַפּן, ביז דער שוואַרצער וואָלקן האָט זיך גע- לייגט אַזוי נידעריק איבער זיין קאָפּ? און געוואָרן ווי יענער, וואָס נעמט רייסן לעבעדיקע ביימער פון דרערד, זיי אויסלייגן ווי מ'קען: מיטן קאָפּ אַראָפּ, די פיס אַרויף, צוליב עפעס אַ טייד, וואָס האָלט זיך אין ברעכו, צערייסן די דאַמבעס, און קומט'אָן מיט זיינע וואַסערן, אים דאָ פאַרטראָגן מיט די בע- בעכעס, אָדער פאַרגיסן איבער די אויערן, אַז מ'זאָל אים די האָר פונעם קאָפּ נישט אַרויסזען.

די מוטער, וואָס איז, אויב נישט מער פון זיי אַלע, געווען צעשראַקן, — האָט פאַרוואַרפן דעם קאָפּ:

— מ'האַט פריער באַדאַרפט אויפשפילן, — אַז דער נאָר זאָל ביי אים נאַכלאַזן.

*
**

אַזוי ווי שמחה בינעם מיטן ווייב האָבן געחלשט, און ווער נישט? אַז דאָס פייער פון דער מלחמה זאָל זיך דאַרט לעשן, און נישט דערגרייכן צו די היגע ברעגעס, — אַזוי ווידער האָט דער זון זייערער, סעמעלע, גע- ברענט: אַז ס'זאָל זיך יאָ עפעס דאָ פאַרקאָכן, און ער זאָל ברויכן צוטאָן אַ האַנט. ווער-ווער, אויב נישט ער? ער איז יונג, און קען אָפּשטופּן אַ מויער, — אַז ער זאָל אָנשפאַרן אין איר מיט אַן אַקסל; וועט ער דאָ שטיין מיט די יונגען אויפן ראָג גאַס, וואַרפן דעם אויף יענעם, יענעם אויף דעם, און אַזוי הויך לאַכן אַז מ'זאָל הערן אויף גאַסן, — ווען מ'שלאָגט יידן? און יידיש בלוט גיסט זיך ווי וואַסער? האַלטן אָפּן ס'מויל און דאָס אַזוי אַראָפּשלינגען? אויף וואָס איז ער דאָ אין גאַנצן דאָ? דאָס דאַרף דאָך זיין זיין מלחמה! אי, וואָס דער טאַטע זוכט אים אַראָפּצוקלאַפּן פון די פליגל: „דער גרויסער פלאַקן-שיסער מיינער, — ער וועט זיי דערציילן אַ מעשה!“, כאַטש ער אַליין איז אויף דער חתונה; ער האָט דאַרטן אַלע זיינע ברידער, אַ שוועסטער, מיט זייערע קינדער, שאָף און רינדער, נאָר, — אפשר איז ער אים מער ליבער, און וויל אים צוליב זיי נישט איינשטעלן? ווער קען אַריינקריכן צו אַ טאַטן אין האַרץ אַריין? ווייסט ער דאָך פון איינעם, וואָס אַ קינד איז אים, ניט דאָ געדאַכט, געשטאַרבן, — האָט ער מער געוויינט נאָך דעם קינד, ווי דער טאַטע מיט דער מאַמען זיינען ביי אים אַוועק! וואָס איז דאָ צו רעדן? מ'קען אַ סך

וויסן, וואו דער ריט איז גרעסער? און פארוואס זאל ער אים יא וועלן ריזיקירן? זיי וועלן זיך א סך דערשרעקן פאר די ברייטע אקסלען זיינע? וואס איז זיך דא דאָ צו נארן? ער האָט אַ ברירה נישט צו האָבן די וועלט און נישט יענע, — ביידע וועלטן; אים, חלילה, פארלירן, און זיי דערמיט קיין טובה נישט טאן; וועט ער זיך דארפן אויפעסן אַ לעבעדיקן...

סעמעלע איז פארביסן. ער וואָלט זיך גערן געלייגט שלאָפן, און אויפֿ- כאַפן דאָרטן וואו זיי זיינען, זיך אַוועקשטעלן צווישן זיי, — אויסשפרייטן די הענט, און זען, — ווער ס'וועט צוגיין עפעס שלעכטס טאָן, זיינע יידן! ס'זאָל אימיצער אויף זיי אויפהויבן אַ האַנט! ער קען ווייניק די יידן דאָרטן, פון וואָנען זאָל ער זיי קענען? נאָר פון הערן זאָגן, פון דעם וואָס דער טאַטע זאָגט און די מאַמע זאָגט; זאָלן יענע יידן זיין די סעמעטענע, און די היגע דאָ, — די זויערע מילך; אויף יענע יידן זאָל זיך האַלטן די וועלט; און איצט, אַז מ'וועט זיי אומברענגען — אויף וועמען וועט זי זיך האַלטן? עס אַרט אים נישט, אַז זי וועט זיך מער נישט האַלטן, אַדער אַז זי וועט זיך דאָרט, אַנשטאַט אויף די יידן, — האַלטן אויף די דאָרטיקע גוים; אָבער וואָס פאַר אַ וועלט וועט דאָס זיין? נישט קיין יידישע! דאָרף ער זיך דאָך גיין שלאָגן פאַר אַ יידישער וועלט, אַז ס'זאָל בלייבן אַ יידישע וועלט! וואָרעם, אַז די יידישע וועלט וועט זיך נישט האָבן מער אויף וואָס צו האַלטן, און זי וועט איינפאַלן; ס'וועט בלייבן אַ גווישע וועלט, — וואָס וועט ער טאָן אויף אַ גווישער וועלט? איז ער קיין ייד נישט? אפשר נישט אַזאַ ייד ווי זיין מאַמע זאָגט; ער זאָל גיין אין שול אַריין, האַלטן שבת... ווי אַזוי זאָל ער גיין אין שול אַריין און האַלטן שבת, — אַז דער טאַטע זיינער גייט נישט און האַלט נישט פון אים; שטייט פרייטיק צו נאַכטס, און אויפצומאַרגנס, שבת, — אַ גאַנצן טאָג אין געוועלבל... שבת איז דער בעסטער טאָג, די גאַנצע וואָך האַלט זיך אויפן שבתדיקן טאָג, — וועט ער אים אַוועקגעבן דער שול? משוגע! און אפשר שטייט ער, ווייל ער מוז שטיין? אַ נישט, וועט קיין געוועלבל נישט זיין? די געוועלבער זיינען אַזוי געדיכט, אַז זיי קוקן נאָר אַרויס אויף דעם, — ער זאָל משוגע ווערן, און דאָס צו מאַכן; עס וועט זיי אַריינפליען אַ געבראַטענע טויב אין מויל.

און בעת דער טאַטע האָט מיט ציטעריקע הענט געלייגט די שאַכטלעך מיט די ליכטעלעך, די קענדלעך מיט די זעקלעך, געקוקט די קונים אין די אויגן אַריין, ווי געוואָלט פון זיי אַרויסקריגן; „צי אַמעריקע וועט אַריין? און וואָס זיי זאָגן?“ האָט ביים זון זיינעם געפלאַקערט אַ פייער, אַ פייער פאַר דעם יידישן בלוט וואָס ווערט דאָרט פאַרגאַסן, פאַרן יידישן כבוד וואָס ווערט גע- טראָטן מיט די פיס, און האָט זעלנעריש אָפגעהילכט מיט די טריט פון גאַנצע אַרמיען איבער די אַרומיקע גאַסן; דער זעלנער האָט פון אים אַרויסגעשריגן, נאָך איידער וואָס; דאָס פאַרגאַסענע יידישע בלוט האָט אים, מיט די אַנדערע יונגען, אַרויסגערופן ווי מיט אַ שאַל פון טויזנטער שופרות אין אַלע זיבן הימלען;

— שטעל אויף די פלייצעס, אייניקל פון די חשמונאים, — פאַר זייער קיום, און פאַר זייער תורה; זייער קיום איז אויך דיינער; זייער אַטעם איז

אויך דיינער; דו אַטעמסט מיט זיינר אַטעם; און אַז זיי וועלן נישט האָבן מיט
וואָס צו אַטעמען, — וועט ער דיר אויך אויספעלן.

*
**

אַז די מלחמה האָט זיך, סוף-כל-סוף, אונטערגערוקט, אַזוי ווי דאָס
וואָס מ'ברענגט דאָרט אום די יידן, — וואָלט איר דערנענטערט, און זי איז
אַראָפּ ווי אַ שטיק פייער פונעם הימל, — איז סעמעלע מיט די יידישע יונגען
פון זיין גאַס, און אַ ביסל אויך מיט די איטאַליענישע, פוילישע, וואָס ער
האַט אַראָפּגעדרייט די קעפּ, — געשטאַנען פאַר דער שול, וואָס איז געווען
אַריינגעדריקט ווי אַ לימענע צווישן צוויי שווערע טענעמענט הייער. ווער
האַט אים פלוצלונג צוגעברענגט צו איר? וואָס האָט ער געוואוסט פון איר?
אַז, סך-הכל, פלעגט ער שטיין לעבן איר איין מאָל אין יאָר, יום-כיפור, —
אַריינשטעקן די נאַז אויף אַ מינוט און דאָס אויכעט נישט; געשטאַנען ווי דער
אייווערנער דראַנג, און אַ פאַרשטיינערטער; ער האָט געפילט אַז ס'איז זיין
שול... און אַז ער דאַרף זיך אין איר אָנהאַלטן... אַז ער איז נישט מער אַפּ-
געריסן פון איר און דערווייטערט, — נאָר איינס מיט איר, איינס מיט איר פון
פריער, איינס, — נאָך איידער ער איז אַרויס פון זיין מוטערס בויד; און אַז
פון איר קומט ער, קומט זיין טאַטע, זיין מאַמע, קומען זיינע זיידעס, און אַלע
פון פאַר זיי; דער טאַטע שטייט דאָ אויך, די מאַמע, ישראל דעם וואָלקערזוש, —
לייב קירזשנער, איטשע ברוך דער שניידער, סתם אַ האַרמע יידן, אַבער ער
איז נישט מער זייערס, נישט דעם צעטראַגענעם טאַטנס, זיין גוטע מאַמעס, —
ער איז דעם כללס, און נאָך מער דעם יידישן כללס, די גאַנצע האַרמע יידנס...
אַ באַקאַנטער ייד מיט אַ פאַרשניטן בערדל, אַ שכן פון אַנטקעגן איבער,
וואָס פאַרקויפט באַרשטן, — האָט פלוצלונג געקריגן ס'לשו; ער האָט גערעדט
פאַר פייער און וואָסער, געשיט מיט תורה; מיט רייד, וואָס מ'האַט זעלטן פון
אים געהערט, — און געגאַפט: דער באַרשטן-ייד, וואָס קאַטעוועט די ווייבער? און
ס'האַט זיך ביי אים אויפגעמאַכט אַזאַ קוואַל? און פון וואָס, פון דעם וואָס
מ'ברענגט דאָרט אום די יידן, — געזאַלט ווערן אַזוי נתעלה? די שכינה אויף
אים אַראָפּגענידערט? ער האָט אָפּן געזאַגט: אַז די מלחמה איז אַ יידישע, און
אַז אַמעריקע איז אַריין אין איר (וואָס צו אַ ייד, אַ שוטה, — האָט געקענט
אַריין אין קאַפּ?) צוליב דעם קיום פון אונדזער אומה; אַז אונדזער פנים זאַל,
חלילה, נישט ווערן אָפּגעמעקט פון דער ערד; אַז אונדזער פרעזידענט, ירום
הודו, איז דער מלך המשיח, און געזאַלט פון גאַט... די יידן; טאַטעס, ביי
וועלכע די פנימער זיינען שוואַרץ ווי די ערד, און די ווייבער; מאַמעס, —
האַבן ערשט געקענט הויך אָפּשלוכצן פאַר די שוועסטער, וואָס זיי האָבן
דאָרט; פאַר די טאַטעס מיט די מאַמעס; פעטערס מיט מומעס, — אויפן פוּד;
און נאָך מער פאַר די זין אַליין, זייערע אייגענע קינדער, וואָס זיי דאַרפן אָפּ-
געבן, און נאָך מיט שמחה, מיט גרויס פרייד... זיי דאַרט צו גיין אַרויסרייסן
פון דעם מלאך המותס הענט... וואָרעם, דער באַרשטן-ייד, וואָס איז דאָ נתעלה
געוואָרן, און געווען אַזוי באַגלייבט, יעדעס וואָרט זיינס, — תורת לאַקשן;

ער זאגט דאך: און די מלחמה איז צוליב די יידן. — וועלן זיי נישט אריינלייגן אין איר זייערע זין, און מ'וויל זיי נאר? האבן זיי פאר די אפענע טירן פון דער שול, פון דעם מקום קדוש, וואו ס'האבן געברענגט ליכט, און יידן האבן געהאלטן די ספרי תורות מיט די קרוינען אויף די קעפ, — זיי געקושט.

— מיר גיבן אייך אַוועק, קינדער טייערע, זין אונדזערע, — ווי ביטער ס'האט אונדז נישט געזאלט אַנקומען אייך אויפצוברענגען; און זאלן דורך אייך אונדזערע מאמעס, אונדזערע טאטעס, אונדזערע שוועסטער ניצול ווערן?

ביי די יונגען, וואָס האָבן זיך אַזוי געריסן צו גיין, האָט פון די אויגן געלויכטן מיט גבורה פון אַלטן קידוש השם, וואָס פון אַלע דורות:

— פאַר זייער בלוט און פאַר זייער כבוד, — וואָס ווערט געטראָטן מיט די פיס.

די אַרומיקע גאַסן, וואָס זיינען פון תמיד פאַרשטאַפט מיט מאַשינען, — זיינען איצט אַפּענע; דעם סאַמע מיטן זייערן, — האָבן די שווערע טראַקס אַפּגעטראָטן פאַר בלייכע מאַמעס, וואָס זיינען געגאַנגען מיט זייערע זין, זיי אַפּגעבן; נישט מחמת זיך מיט דעם צו וואַרפן אין די אויגן, נאַר ווי צוליב זייער ברייטוויליקייט, — אויסגעקליבן פאַר דעם דעם ברייטן וועג, דעם דרך המלך, ווי בעת אַ שמחה, מ'גייט צום טאַנץ, אויף דעם און יענעם ראַג האָט פון אַן אויטאָמאָביל אַרויסגעשריגן הויך, דאָס וואָס אימזיער זאָל אינעווייניק, זיצנדיק אין אים, איינרוימען ווי אַ סוד אויפן אויער, אַפּגעריסענע שפּילער, וועטעראַנען פון אויסלענדישע מלחמות, אין וועלכע דאָס לאַנד איז אַלץ גע-ווען אַריינגעצויגן, — האָבן אַרויסגעוויינט אויף זייערע כלים די זכרונות פון זייערע געשלעגן און געפעכטן אויף דער יבשה און אויף די ימים. ביי איין הויז האָט אַ שוואַצהוויטיקער, ווי אַ שטיק קויל, געדזשיגעט און געוואַרפן פּונקען פייער מיט זיין צאַפּלען זיך. קליינע צעיאַכערטע יינגלעך, אויף וועלכע ס'איז מיט דעם ווי געקומען אַן אויפריכטעניש, — האָבן צעלייגט פייערן, געצונדן שטייענדיקע וועגענער, וואָס האָבן זיך אויפגעכאַפט ווי לע-בעדיקע פון יסורים, און זיך געלאָזט לויפן צעפלאַמטע, צעפלאַקערטע, גע-שריגן מיט טויטע אַנגסטן און עגלה-ערופה קולות:

— מיר זיינען אין מלחמה.

**

די שטאַט האָט איבער נאַכט איבערגעביטן איר פנים, דאָס געוויינלעכע. — אויף אַ זעלבערש פנים. נישט יענע שווערע פאַרדריפעטע, צומאַלט אַנ-געבויכטע, דאַרטיקע זעלנער; מיט גראַבע וואַנצעס, אין שטייול, כאַמישע, דאַרפישע, — נאַר אויף היגע, קינדערשע זעלנערלעך. יינגלעך פון אַקלאַ-האַמאַ, פון דער מיסיסיפי, ניו-העמפשיר, ווערמאָנט, — חנוּדיקע, ליכטיקע, מיט דינע געפרעסטע זיידענע העמדער, לענגלעכע היטעלעך אויף די שפיץ-

קעפ, צוגעגלייכטע הויזן מיט א קנייטש, און שטענדיק אָפגעשיינטע, ווי מ'וואַלט זיך געקענט שפיגלען אין זיי, — ברוינע שיד; גראַד ווי אויף צו להכעיס דער גאַנצער וועלט מיט אַלע אירע זעלנער, וואָס קיינ פאַר געלעכטער פון די שווערע האַרטע שיד מיט נעגל; היגע זעלנערלעך, שפילעוודיקע, ווי די קינ-דער, — מיט וועלכע אַמעריקע האָט נאָך קיין מאָל נישט פאַרלוירן? זיי צע-גייען אין מויל, אין יעדן אבר. וואו ס'פאַרדרייט זיך, — אַ זעלנערל (נישט קיין זעלנער נאָר אַ זעלנערל, אַ סאַלדזשער באַי); מיט יעדן זעלנערל, — כאַטש איין מיידל, וואָס קען זיין ווייניקער? אַנדערע, — מיט דריי, פיר, און מער; כאַלאַסטערעס גאַנצע פון אַזוינע זעלנערלעך מיט מיידלעך, וואָס גייען נישט נאָר שוועבן, און ווייסן נישט וואו ס'הייבט זיך אָן נאַכט און וואו, — טאַג; סיי אין גאַס, אין נאַכט-הויז, וואו זיי וויגן זיך אין שלוח, מיט וויין אין קאַפ, וויין אין די פיס, און אפשר אין יעדן מינדסטן שטות.

און אַזוי ווי ס'האַט געשריגן אין דרויסן, ס'יונגע בלוט זיך געריסן, — פאַרקערט, האָט אַ מין שטילעניש, אַ געדיכטע, אַ קלעפיקע און אַ פעכיקע, אַנגעגאַסן די הייזער, פון וואָנען מ'האַט זיי אַרויסגענומען; זיי זיינען געוואָרן שטום, און ס'האַט זיי אַפגענומען ס'לשון, אַפגערעדט — פון לאַכן; ווער קאָן זיך אויסלאַכן אין אַ ליידיקער שטוב, — וואו ס'האַבן זיך אַרומגעדרייט צוויי-דריי זין, און ס'איז קיין איינער פון זיי נישטאַ? דאָס איינציקע געדעכעניש פון די קינדער, וואָס האָבן נאָך לעת-עתה נישט דערפילט די מלחמה אויף זייער רוק, — איז דער בלויער שטערן אין פענצטער; בלויער שטערן ווי בלויע פלעקן הימל אין יעדן פענצטער, פון אויבן ביז אַרונטער; איינציקע, צו צוויי, דריי, און אויך בשותפותדיקע, — אין די גרויסע געשעפטן, פאַבריקן, אין די הונד-דערטער אויף אַמאַל, אין די טויזנטער, — וואו זיי האָבן געאַרבעט; שטערנד-לעך ווי דאָס זאַמד אויפן ברעג פון ים, פון די אַלע יינגלעך וואָס די מלחמה האָט אַוועקגעריסן, כמעט ווי פון אונטער דער חופה, ביי יונגע, בלוט און מילך — ווייבעלעך; אויסגעבלייכטע מאַמעס; האַרבע, ביטערע טאַטעס; און זיי גייען אַלע אַרום מיט ליידיקע הענט, צעקרימטע פנימער, — נישט זיי האָבן וועמען צו קושן, וועמען צו קעכלען, און וועמען אַפילו אַריינצוכאַפן צווישן די פיס, און מקיים פסק צו זיין.

דאָ, ווי אויף די אַנדערע גאַסן, זיינען אין זייער דערמיטן, — געוואָרן אויפגעצויגן ריזיקע לייזונטן, מיט געמעלדן פון די יינגלעך, אַזוי ווי פון לייבן, ריכטיקע גבורי חייל, געבוירענע פעכטערס, — צעשניידנדיק די וואַלקנס מיט עראַפלאַנען; אויפרייסנדיק די ימים מיט שטאַלענע שיפן; און אויך מיט שווערע און גרינגע טאַנקען אויף דער יבשה, ערגעץ הינטער אַ צעפלאַקערטן וואַלד; און איבער דעם אַלעם, — די אויסגעשפרייטע ווייסע פליגל פון מלאַכים, ווי אַ פרוכת; „גאַט, היט אונדזערע קינדער!“ ווי אויסגערעדענט, דערמיט צו הייבן די קעפ ביי די טאַטעס און מאַמעס, ביי זיי וואַרעמען ס'בלוט: — דאָס זאָלן זיין זייערע זין? סעמי? טאַג? וואַצעק-פלאַצעק? די אויס-כאַוועטע, אין זיידענע וויקעלעך, — און וואָס אַמעריקע האָט פון זיי געקענט מאַכן?

אויף אַ ברעג וואָנט פון אַ חשובדיק הויז, איז אַרויפגעקומען אַ טאָוול, אַ טאָבליצע אַזוינע, מיטן נאָמען פון יעדן בחורל; ער איז נישטאָ אין שטוב, נישט אויף דער גאַס, נישט אין סקול, — ער איז אָבער פאַרבליבן ווי אַ זכר, אַז ער איז דאָ און וועט אויך זיין לעולם ועד, סיי אַ לעבעדיקער, אָדער, חלילה, אַ טויטער — אויפן טאָוול; זיין נאָמען, גליט אויף אים מיט פייער; אַ געמיש פון אַזוינע נעמען, — יידישע, איטאַליענישע, ווייס־רוסישע, פוילישע, טאַטערישע, און פיליכט אויך אַ סערבישער, ווער וויסט? אַ כּי־נעזישער, טשאַנג לייס בחורל, מיט די קרומע אייגלעך, — וואָס וואָשט דאָ אַלעמענס וועש; און איבער זיי אַלע האָט צענומען די פליגל דער מעכטיקער אַמעריקאַנער אַדלער, וואָס געוועלטיקט איבער די הויכן פון דעם פאַרשניטן קאַפּ פון מאָנט רוינער, די ראַקיס אין דענווער, מאָנטאַנאַ, אַריזאָנע. ער האַלט אָפּ און מיושבדיק זיינע קלוגע אויגן, און קוקט שאַרף אַריבער צו זיי אַלע, פון וועלכע עס שמעלצט זיך דער ריזיקער קעסל־גרוב; האַלב צעעפנט דעם שנאָבל, די פינגער פון די פיס, מיט די פאַרשאַרפטע נעגל אין דרויסן אַרויס, — ווי ער וואַלט דאָ געזעסן איבער די אייער, פון וועלכע עס ברויכן זיך אויס־פיקן די קליינע אַדלערלעך; און ס'וועט זיין ווי און ווינד צו יענעם, וואָס וועט זיך וועלן צורירן צו זיי.

*
**

אַז סעמעלע איז געוואָרן אַרויסגעכאַפט פון שטוב, — האָט זיך אַראַפֿ־געלייגט אַ וואַלקן איבער איר; די ריזיקע קריגערישע לייזונטן, וואָס האָבן געמאַלן די יינגלעך פאַר מלאכי חבלה, און געהויבן דערמיט די קעפּ ביי די איטאַליענער, אוקראַינער, — האָבן אים, שמחה בינעמען, קנאַפּ געקענט אַן־וואַרעמען; מיט וואָס, מיט דער שפּיז, וואָס ער שטעכט אַריין אין יענעמען? אים האָט דאָס נאָך געגרוילט! די הויט געציטערט! אַז ער קען יענעם דער־שטעכן, — קען דאָס יענער אים נישט? וואָס האָט אים דאָס ווידער צו נעמען? און ביי זיי נאָך מער אַראַפּגעלאָזט דעם קאַפּ: ער וואַלט טאַקע נישט געוואַלט אַזוי זען דעם זון זיינעם, נאָר אויב די אַלע פינצטערע שכנים, וואָס האָבן די קינדער זייערע אַוועקגעגעבן פאַר אים, פאַר די טאַטע־מאַמע זיינע, פאַר זיינע שוועסטער און ברידער, ווי זיי זאָגן, — וואָס קאָן ער דאָ אויפמאַכן ס'מיל זיינס, און רעדן? מה נאמר ומה נדבר? מוז ער דאָך דאָס אַראַפּשלינגען, ווען אַפילו נישט אַזוי גרינג, און זאָל זיך ברויכן שטיקן.

ביי אים אין שטוב, ווי אין אַ סך אַנדערע שטובן, דאָ, — איז טונקל; נישט: מוזמת ס'פעלט ליכט; גענוג, און אויף אַנצוועסן זיך איז טאַקע נישטאָ אין די הייזער דאָ—אפילו ווען מ'זוכט זיך אָפּ צו ווערן קעגן איר, ס'הייסט: קעגן די מויערן וואָס שטייען האַרט אויף די פענצטער, — מיט דעם ליכט וואָס מ'צינדט־אָן אפילו בייטאָג, אַז מ'קומט אין זיי אַריין; ס'איז טונקל, אַז מ'צינדט אָן די ליכט, וואָס פעלן נישט אויפן באַלקן, אין די ווענט, און פון סתם אַן־געשטעלטע לאַמפּ; ס'איז אים נאָך ערגער, — אַז ער צינדט זיי יאָ אַן;

דער קאָפּ הייבט זיך גלייך אויף. — ווי ער וואָלט געקראַכן אויף דער פלאַך פון אַ דאָך; און ער לעשט זיי גלייך אויס, אַלע ביז אַרונטער, און זיצט. — וואָס ווייסט ער צי ס'איז טונקל אָדער פינצטער? מיט אים איז גאָר דער עלצטער ברודער זינער, דער יינגערער, זינע שוועגעריןס, אָן עלטער בחורל זייערס, אַ פאַרדבקה'ס, אַ יינגלע, אַ פיצלס, — מיט פּאָתלעך; דער אַלטער ר' יאַנשע, בריינטשע, נעכע, ראַכע, מאַכע, לאַכע; לייבעלע מיטן פּלעקל; ער הערט ווי דער אַלטער ישראל עליע קרעכצט אונטערן זעקל מצוות, וואָס ער טראַגט אַלע מאָל אויף זיך; זעליק וואָס ער טרעגער אין די בלוזע פּיס, — ס'איז אים אַלץ נאָך אַ שאַד אָפּזונצן די שיד; דער שליאָך וואו זיי גייען, אָדער ווערן געטריבן, אויב נישט. — צו וואָס גייען זיי אויף אים? ער איז אַ פּוילישער, און ס'וואָלט נישט אויסגעמאַכט וואָס ער איז פּול מיט שטיינער, נאָר וואָס ער צעעפנט זיך נאָכאַנאַנד מיט מיילער; און אַיטליכעס מאָל. — מיט אַ גרעסערס; דאָ מיט אַ מויל פון אַ לייב, אַ קראַקאַדיל, אַ טיגער, און פון אַנדערע מיני חיות רעות, וואָס האָבן געזאָלט לעבן פאַרן מבול; און זיי אַלע. — אויף דעם שטעטל יידן? אויף וואָס האָבן זיי דאָ געעפנט די מיילער זייערע, — אויף דעם אַרעמען בעטל-ברויט מיטן שימל, אָדער אויף דעם הימל וואָס איז אייביק אין זייערע אויגן? נאָך ערגער איז דער וואָלד, וואָס רוקט זיך אויף זיי; יענע קענען פאַרצוקן אַ קינד, און נאָך איינס. — איז דער ריס אויך גענוג גרויס; וואָס פון אַ יידיש קינד קען אַמאָל אַרייס אַ שפינאַזע! ערלעך! באַרוך! איינשטיין! און מיט וואָס די וועלט זאָל ווערן אַרעמער? אָבער ווי לאַנג די עדה איז עדה. — וועט זי אָפּצאָלן מיט אָן אַנדערס; יידישע מאַמעס גייען טבילה... און נישט הינטער קיין פּלעטער און אין שטאַלן... און לויטער קדושה געבירט זיי... דער אַטעם אויף די ליפּן פון זייערע טאַטעס, ווען זיי לערנען תּורה... נאָר דער וואָלד?... רבּנוּ של עולם, וואָס טרייבט מען די שטאַט-יידן ווי די שאַף צום וואָלד?... מ'קען דאָך, שונאים, אַרונטער פון זינען; און די געהירן אין קאָפּ זאָלן זיך איבערדרייען... העז?... יידן, וואָס שלאָפט איר? „שמע ישראל-ל!“ — סעמעלע, אויף וואָס ביסטו אַריין אין דער מלחמה?... די שטאַט יידן שרייט שמע ישראל... אוי, ס'איז מיר ליבער דער טויט, ווי כּזאָל דאָס דערלעבן...

מ'האַט זיך געשלאָגן, און שטאַרק געשלאָגן, אויף די גרינע און געלע ימים, צעשטויבטע אינדולען, — פאַר וועלכע יידן האָבן קנאַפּ געהאַט אַ השּוּגה; זייער מלחמה, די יידישע, ווי ס'האַט געהייסן, — האָט באַדאַרפט ווערן אויס-געפאַכטן דאָרטן, און דאָרטן איז זי אָבער נאָך לעת עתה געשמאַק געשלאָפּן; אויף-געווען זיינען די רשעים, וואָס האָבן זיך פאַרשוואוירן אויף דעם אַרעמען לעבן זייערן; און אפשר האָט מען איר אויף יענעם אַרט נאָכאַנאַנד אָפּגעלייגט, — ביי ס'זוועט שוין מער קיין לעבעדיקער ייד נישט זיין? דאָ, ביי די מיטינגען פון די שטעט האָט געהילכט. זיי זיינען געגאַנגען אין לופטן, זיך געשטעלט אויף די קעפּ. ס'איז געווען הייס, דאָס געשריי פון דאָרטן האָט זיך געטראָגן אימה-

דיק איבער זייערע קעפ, און צעריסן זייער גאנצן שלאָף—אויף שטיקלעך; און אין יעדן שטיקלעך פון אַ שטיקל געוואָרפן געוואָרן אין שאול תחתיה אַרײַן. ס'איז זיך צונויפגעקומען אַ שטאַט און אַ שטאַט, און זיך אַרומגעזעצט אויף די בענקלעך, — ווער מיר בית-עולם? קרקע? און אין וואָס אַלץ זיי ליגן פאַרזונקען בײַן איבער די אויערן? זייערע אויגן ברענען, שיסן מיט פייער: וואָס טוט מען? וואָס שלאָפט מען? מען קען דאָך נישט זיצן פאַרלייגט מיט די הענט? די קינדער האָט מען אַוועקגעגעבן, און מ'זעט גאַרנישט אַרױס? ווי אַזוי הױבט מען עפעס אָן די מלחמה דאָרטן, און אויפן ריכטיקן אָרט? זאָל מען זיי געבן ביקסן און אַלע אַנדערע מכשירים, — פאַרקאַטשען זיי די אַרבל, און גיין ווייזן וואָס זיי קענען; טאַקע נישט קיין יונגע בחורימלעך, אָבער — אַז זייער לעבן דאָרט איז אין סכנה, וואָס זאָלן זיי דאָ מיט אַלעם זיין אין דרויסן? און זיך וועלן באַהאַלטן הינטערן ים? באַשר, ס'האַט זיי פון דאָרטן אַרױסגעוואָרפן, צי אויסגעשפיגן מיט דרייסיק פעדציק יאָר צוריק? געווען גרינג אויף דער נשמה: זיך צו לאָזן אַהער, וואו, מ'האַט גוט געוואוסט, — אַז ס'אַ מדינה פון טרפות, מ'איז קנאַפ אָפּגעהיטן אין טהרת משפחה, און בכלל אויף קאַטאַרגע... נאָר, אַז מ'האַט אָנגעזעצט, יענעם אונ-טערגעצונדן, צי ביי אים אַרױסגעפירט די פּערד פון שטאַל? און אַז יענע יידן האָבן נישט אָנגעזעצט, נישט אונטערגעצונדן קיינעמען, און צו קיין פּערד אין יענעם שטאַל אויך נישט אָנגעחשקט, — נאָר געבליבן זיצן אויפן הינטן, ווי צוגעהאַקט; זיך אָנהאַלטן אין אייגענעם ווייב, אין יחוס, אין בית-המדרש, אין גוטן ייד, אַפילו אין דער ציג; אין דעם אַלטן טראַכט, מיט דעם פּראָסטן זומערדיקן פאַרנאַכט פון ר' יאַנטשעס גיין צו מנחה ומעריב; אין דעם ליכטיקן פול מיט עונג, — יידישן שבת; און מיט כלי-טוב, — יום-טוב; זאָל מען זיי דערפאַר לאָזן אומקומען? ווער זיינען זיי און ווער — יענע יידן; ווי קומען זיי בכלל צו יענע? קענען זיי דען גרייכן צו זייערע קנעכלעך? אַז דאָרט לייכט ווי פריער, — דער אור התורה; מען זיצט אין שולן, בתי-מדרשים, און מ'לערנט; מ'פאַסט תעניתים. מען וויינט אויף גלות השכינה. מ'פאַרט צו רביים, — מלכות גער! מלכות טשאַרטקאַוו! חכמי לובלין... גדולי התורה מבעזשבעש! חוץ די קליינע ליכטלעך, וואָס טיקען און פלעמלען אין אַלע קלענערע מקומות, וואָס מ'קוקט זיך גאָר קנאַפ אום אויף זיי; שייך, יידן, — און ס'זאָל נישט צאַנקען עפעס אַ קנייטל? ברענען אַ ליכטל? אַ ייד זיצן שבעה, אַ לעבעדיקע אַלמנה זוכן חליצה, אַן עגונה אַ היתר... וואו איז דאָ דאָ אַן עגונה? עפעס אַ שלאָק, וואָס דער מאַן האָט איינגעפאַקט, און אַז זי קריגט אימיצן, — זי זאָל נישט קריכן צו אים? און זוכן דערויף אַ היתר? וואָס טוט מען דאָ? מער ווי מ'איז מחלל שבת בפרהסיא, און מ'שפילט אין קאָרטן? וואו און אויף וועלכער שוועל פון אַ טיר קען מען זען זיצן אַן אַלטן ייד, וואָס זאָל אָפּריכטן חצות? וואָס ווייסט מען דאָ רעכט אַ צורה פון אַ יידיש אמת? דעם ריכטיקן טעם פון אַ ציבעלע פלעצל? קב הישר? מעבר יבוק? קהל חסידים? אַ בענטשערל? מעשה אַלפס? חושן ומשפט? מורה נבוכים? אויסגע-

זאָטענע אַרבעט אויף אַ שלום זכר? פון אַ רעשינקע אויף אַ ברית, ווי אַ רמו
 אויף אלהית? בלינדע באַבע־שפּיל, אַ מיל, אַ ברוגזן קאַנטער מיט אַן איבער־
 בעטעכץ — און אַ פּריילעכען קאַדריל! אַ גריל! אַ קוימענקערער! אַן ערל אויף
 שבת, אוי, געוואַלט, שבת אויבסט! יידישע יינגעלעך מיט פּאָותלעך, ווייסע
 זעקעלעך, — קומען זיך פּאַרהערן פאַר באַיאַרטע יידן, מיט, קיין עין־הרע,
 שווערע גראַבע בערד; אַ ייד אין די זיבעציקער, וואָס זאָל מאַכן אַ ברית
 מיטן זעקסטן ווייב... אַ וועלט אַזאַ גרויסע, אַ ליכטיקע, מיט כל טוב און אַזוי
 פּיל הרחבה...

און מ'כאַפט זיך אויף, די שטעט כאַפּן זיך אויף, לאַזן זיך אַרויס איבער
 די גאַסן, פאַקן דאָ אַן דעם מעדיסאַן סקווער גאַרדן פון אונטן ביז אַרויף,
 איבער די ברעגעס; דאָ אַן אַנדער אַרט. — און הענט הויבן זיך אין דער הויך,
 פויסטן, בלוט רינט פון די אויגן;

— ס'זאָלן דאָרט אויפהערן די שחיטות אויף יידן; און נישט מיינען, אַז זיי
 זיינען מיט אַלעם הפּקר... און אַז דאָס וועט זיי אַזוי געשענקט זיין... ס'וועט
 זיי נישט געשטיין דערפאַר... זיין אַז אַך און אַז ווי צו זיי...

*
**

אויב ביי שמחה בינעמען האָט דער קאַפּ נאָך ווייניק געדאַרט צוליב
 דאָרטן, צוליב סעמעלען, — האָט ער אים מיטאַמאַל אויך גענומען דאָרן צו־
 ליב דעם אויפגייעדיקן טויבנדיקן שטילן טעכטערל זיינעם. וואָס האָט זיך
 דאָ ביי איר מיטאַמאַל אויפגעשטעלט ס'קעקסל אויפן קאַפּ? פּריער האָט זי זיך
 נישט געהאַט מיט וואָס אַנצווען. ס'טעלערל עסן? די מאַמע האָט איר, ווי יעדע
 אַנדערע מאַמע, נאָך דערצו אַז זי איז געווען אַזאַ מייזעלע, — געזוכט צו
 שטאַפּן. איז דאָס אַמאַל ביי איר יאָ געקראַכן, און אַמאַל, — דאָס גאַנץ
 שיינ אַפּגעבראַכן, אַז ס'איז נישט געגאַנגען איבערן האַלדז. אויף וואָס איז
 זיך דאָס דאָ געווען אומצוקוקן? אַ יידיש קעפעלע, וואָס וואַלט געקענט תּופּס זיין
 אַ שטיקעלע מהרש"א, — און ניט געזאָלט פאַרנעמען די גרויסע תּורה זייערע פון
 צוויי מאָל צוויי איז פיר? די פאַרדרייטע וועגלעך, — פון וועלכע מ'דאַרף זיך
 וויסן אַרויסצודרייען? מ'האַט איר נישט באַדאַרפט, ווי אַ סך אַנדערע, —
 אונטערשטופּן, נאָר אַ סך מאָל נאָך צוריקהאַלטן, ווי אַ לאַשיקל, — ס'זאָל
 זיך נישט אַזוי צעבריקען און לויפּן; עס וועט צו גיך אויסלויפּן! ווי גרויס איז
 דאָס די גאַנצע סקול, — פון איין עק ביזן אַנדערן? אַצינד: איר אַרומגיין מיט די
 אַנדערע מיידלעך, ווי די גאַדזשינעס גענדזלעך: גראַ־גראַ־גראַ, נאָר אַז
 מ'וויל איינדריםלען, — און זייער זיס גרעגערן צענעמט דעם קאַפּ. אַזוי ביי־
 זערט מען זיך נאַרשי: „איי, זאָל זיי דאָרט ניט גוט ווערן, די פּלאַדערס!“ ווייטער
 ווי פון קוני איילאַנד האָט זי נישט געוואוסט צו פאַרן. דאָס איינע, וואָס זי פּלעגט
 זיך פאַרטוישן מיט אַן אַנדער מיידלס קליידל; נו, האָט מען איר געזאָלט אַנ־
 שמייסן דערפאַר? און אַז ס'האַט עפעס ערגעץ גענומען פיקן מכוּח אַ תּכּלית,
 ביי איר? אַזאַ דראַבנע און פּיצל מיידעלע, ווי מ'וואַלט ביי איר פאַרזען

א שטיקל דא, א שטיקל אהער, און ס'פעלט באַלד נאָך אַמאַל אַזוי פיל אויס
ווי ס'איז דאָ, און זי האָט?

און אין דעם ברעקל מיידעלע איז די מלחמה אַריין ווי אַ פייער; זיך
אַנגעצונדן ווי אַ ליכט אין די אויגן פון אַ שטאַק בלינדן; דאָס גוטע קעפל
ביי איר האָט זיך צעגליט ווי ביי אַ קראַנק קינד, וואָס הייבט אָן צו זען מיט
די אויגן פון אַ גרויסן; דאָס נעכטיקע גענדזעלע: גראַ-גראַ, לאַ-לאַ מיט די
לאַלקע, — שטייט איבער אַ מינוט אויף אַ טראַק, און נעמט צונויף מיט די
אייגלעך אַ גאַנצן גאַרשט מענטשן, וואו זי שיסט אַריין אַזוינע צעגליטע שפיזן,
אַז זיי זאָלן מוזן נעמען פלאַקערן לעבעדיקע, און באַלייכטן ווי מיט ראַקעטן, די
חושכדיקע גאַסן; ווי אַזוי קענען זיי ווינען אויף זייערע זיך, אַז דאָס פייער
האַט שוין געסמאַלעט די היגע ברעגעס, און נאָך אַ טאַג, נאָך אַ טאַג, — וואָלטן
שוין דאָ געברענט די ווענט פון די הייזער, — מ'זאָל זיך אין זיי בראַטן
הינטער פאַרמאַכטע טירן? און וואָס פאַר אַ כוח קענען שוין איבער איר
האַבן די אייגענע טאַטע-מאַמע, — אַז גאַנצע גאַסן פלאַטערן פאַר איר מיט
אימה... אָבער, אַז זיי הערן זיך אָן פון דעם און יענעם, און מ'ווערט פול
ווי אַ פויק, אַנגעפלוישט מיט ימים און שיפן, און מ'ווייסט אַז דיין קינד איז
אין דרינען, און נאָך ווי, — גיט זיך צומאַל דער קאַפּ אַ בייג, אַ פאַל אַראָפּ מיט
כוח, מי יודע, פון ווי הויך: „אוי, וואָס אונדז האָט געטראַפֿן?“ אַזוי וואַקסט זי
גלייך אויס, מוראדיק גרויס: „הע? וואָס איז דאָס אַזוינס? איך וויל דאָס נישט זען
און נישט הערן?“ קען דאָך די מאַמע פאַרט נישט אין זיך דאָס מיט אַלעם
דערשטיקן, און גיט אַ זיפּף: „ווער ווייסט, וואו ער איז אַצינד און וואָס ער
טוט? ווייסט ער פון אַ קאַפּ געלעגער, און אַ ביסל וואַרעם עסן?“ ווערט זי
נאָך שאַרפער און גרעסער: „ער איז דאָרט וואו ער דאַרף צו זיין; ס'איז זיין
מלחמה; די מלחמה פאַר זיינע קינדער“.

און אַזוי ווי ביים ברודער, אויפן קוק; פאַרגוישט צוליב די משונהדיק
ברייטע אַקסלען זיינע, ליגנדיקע האַר, — האָט זיך אַנגעצונדן דער יידישער
אַדער: „פאַרן זיידן און דעם אייניקל!“ אַזוי איז די קליינע, אין גאַנצן יידיש
פון פנים, פון די האַר, גיין, און אַפילו געירשנטע פון איר זיידן, — תנועות;
אין ערגעץ נישט געטראַפן געוואָרן פון דער קויל, — וואָס מ'האַט געצילט
אין די יידן. ביי איר האָט געהייסן, אַז מען האָט גערירט די קרוין ביי איר
אַמעריקע; ביי איר איז די מלחמה פוירל האַרבאַר, יאַפאַנישער כאַראַקטירי,
אינדזלען, ימים, פלאַטן, מאַסטן, פריי זעגלען, אַטעם, — מער אַטעם אין
דרויסן, גרעסערע שטחים, און אפשר אויך רווחים? אַ קשיא אויף אַ מעשה:
וואָס ס'האַט זיך געקענט צעפלאַקערן אין דעם אייניקל פון אַן אַלטן פוילישן
ייד, וואָס שלעפט זיך אויף אַ פורל, פון יריד צו יריד; עפעס אַ פילגרימשער
איפער, דער עפר ואפר פון צעשטויבטן ישוב, וואָס פון אַ סך הונדערטער
גרויע יאָרן... יידן האָבן זיך מער צוגעשאַרט צו דער שול, און ווי געוויינלעך,
אַריינגעברענגט אין זיי זייערע טעכטער, — די זין האָבן זיי מער נישט געהאַט;
און די קליינע האָט נישט, מ'זאָל איר צעהאַקן, — געוואָלט אַריינשמעקן. „עס
וועט פון דיר עפעס אַפּקומען? מ'וועט פון דיר אַפּבייסן אַ שטיק? ס'איז דאָך

א שול! א מקום קדוש! וואו מ'וויינט זיך אויס ס'האַרץ; און אויף וואָס צו וויינען איז דאָך דאָ; דאָרט וואו דו קומסט איז בלויז אַמערקע פאַרמישט, — און דאָ באַרירט עס אויך די יידן? זי, דאָס דראַבנע יידישע קינד, יידיש אין בלוט, — האָט ווי אַ גלייַווערעמל אויפגעגליט אויפן ברייטן מילך-וועג; און ווי אַ מילבעלע, מיט אַ סך און אַלערליי דריבנע חנדעלעך, וואָס האָבן גע- פלעפט קיסרים (נישט קיין קלענערע ווי געקרוינטע קעפּ) — אַנהויבנדיק ביים טיפּש אַחשוּרוש, קאַזשמיערזש דעם גרויסן ביז צום קיניג קאַרל פון הינטישן רומעניע, — צוגעצויגן צו זיך אַזוינע הויכע, לאַנגע, פון וועלכע די מלחמה האָט אַרויסגעלאַכט מיטן גאַנצן האַרץ, — יונגען; (זאָל אַ לאַנד נישט געווינען מיט זיי?) יונגען מיט פלאַקסענע קעפּ, שמאַלע אַקסלען, און דינע, ווי פון ווייט, — הענט; פלאַכע פיס, אפשר שיין און אפשר מיאוס, — אַבער מיט זון, מיט קאַרן אויף די געשפּרינקלטע פנימער; מיט ים און מיט מדבר, — אין די אויגן; וואַלד און פעלד, לייוונטענע געצעלטן, אַ סך ווינט, צעלאַזטע סטאַ- דעס הינט... אַפּגעסמאַלעטע הויט, מיט געדיכטן רויך פון קוימענס אין דע- טראַיט.

3

די שטעט מיט יידן דאָ, ווי ס'האַט לכתחילה אויסגעקוקט, און ווי זיי האָבן זיך געביקט צו דער אַלטער היים, געפאַלן כורעים פאַר איר, און געווען גרייט צו גיין אויף קידוש השם, — נישט לאַזן אויסלעשן דעם אייביקן און הייליקן פלאַם פון דורות; די אַלע שטעט, האָבן מיט איין מאַל איבער- געקערט דעם פעליך, און גענומען אַפּפאַלן, זיך אַפקילן פון זייערע שוועסטער, ברידער, צומאַל, אויך מאַמעס; און נישט מחמת מ'האַט באַדאַרפט קריכן אויף די גלייכע ווענט? זיי וואַלטן געקראַכן אויך; וואַרעם, דאָס געשריי וואָס האָט געטויבט זייערע אויערן, צעריסן זייער שלאָף, נישט געלאָזט אַראַפּשלינגען דעם ביסן, — איז געווען צו גרויס; עס איז אַרויס ווי פון אַ קראַטער, וואָס שפייט מיט פייער; און דאָס פייער פון דעם קראַטער דאַרטן האָט געברענט אויף זייערע לייבער. נאָר דאָ האָט זיך אַריינגעמישט די אייגענע מלחמה, וואָס איז אַראַפּגעפאַלן מיט אַזוי פיל טרויער פונעם הימל, און זיך דערנאָך פאַר- צויגן ווי אַ גאַלדענער רעגן-בויגן, — וואָס האָט פאַרבלענדט די אויגן, צעמישט דעם קאַפּ; ביי אַלע שטעט זיינען די קעפּ געוואָרן צעמישט, און זיי האָבן גענומען שווינדלען ווי ביי שיכורע; שטעט מיט שיכורע קעפּ אויף זיך, — פון מלחמה- דיקער שפע; אַ גאַלדענער רעגן האָט גענומען פלייצן אָן אויפהער, — ביי וועמען ווייניקער און ביי וועמען מער, אָן אונטערשייד; זיך גיסן איבער די מיילער ווי אַ געטראַנק מיט אַ זיס גן-עדנדיקן טעם; די מלחמה, ווי ס'האַט זיך געדאַכט, — איז מגולגל געוואָרן אין אַזאַ הונגעריקער חיה, וואָס דאַרף אַ סך עסן; זי האַלט נאָכאַנאַנד אָפן איר ריזיקן פּיסק, און וואָס און וויפיל מ'זאָל נישט אַריינלייגן אין אים, — קען מען איר אַלץ נישט אַנזעטיקן; אַלץ איז ביי איר אַ מאַכל; קוילן האַרטע צום ברענען, קוילן אויף צו שיסן, הויזן, רעקלעך, טאַנקען, העמדער, — אַפילו זיידענע; קאַרן, אַקסן טויטע און אויך

לעבעדיקע. וואָס דאַרף די חיה נישט האָבן? זי וועט זיך אָפּילו נישט ברעקלען מיט פּליגן! מיט בערד פון ציגן! זי האַלט אָפּן דאָס מויל, פון וועלכן עס רינט די שליוע, דער גאַנצער, און עס זעצט אַ פאַרע, אַ רויך גייט אַרויס, — ווי ס'זאָל איבערווייניק אין איר ברענען אַ בראַנדיק פייער; טאַקע נאָר ווי די מלחמה קען האָבן אַ חוצפה צו וועלן, וואָס איר גאָט איז דער גרעסטער און דער עלצטער פון אַלע געטער; וואָרעם נאָך איידער ס'איז וועלכער פון זיי געווען, און געהאַט אַ פּרצוף, — האָט ער שוין געזען, אַז מ'זאָל זיך אַרומשלאָגן, אַרומ־רייסן ביי די קעפּ, פירן קריג, און וואו וועט מען נעמען אַזוי פּיל, איבער־הויפט, — טאַנקען, שיפּן מיט עראַפּלאַנען, וואָס די מלחמה דאַרף האָבן? אַז דער מאַגן אירער איז אַ לעכערדיקער, אָן אַ דנאָ; און די געדערס אירע קענען זיך אַזוי צעציען, — אַז גאַנצע שטעט זאָלן אין זיי אַריין, און נישט וויסן, — וואו זיי זיינען אַהינגעקומען! שיפּן, פּלאַטן גאַנצע — אין זיי אַרומשווימען! און דאָ זיינען די יונגען, וואָס וואַלטן איר אפּשר יאָ געקאַנט פאַרשטאַפּן ס'מויל מיט אַלעם גוטן, פאַרגיסן מיט האָניק די גלידער, — ערגעץ־וואו, ווי נישט ביי דער מלחמה; אין קעמפּס, אויף אינדזלען, און מ'ברויך זיך אויף זייער אַרט אַרויסהעלפּן מיט וועמען מ'קען; מיט אַלטע לייט, זקנים, יונגע קינדער; אַזוי גראַבט מען זיי אויס פון אומעטום, מ'זאָגט זיי צו גאַלדענע בערג, — נאָר מאַכטס קוילן, מאַכטס הויזן, שיפּן, כאַפּטס פּליגן, דרייטס דראַטן, שפּינטס בעצן... מ'פרעגט נישט פון קיין געלט... די מלחמה איז הונגעריק... און אַזאָ הונגע־ריקע חיה ווי די מלחמה איז, — טאָר מען גאָר נישט צערייצן... מיט אירס אַ נאָגל קען זי אַרויסרייסן אַ וואַלקן־קראַצער, פון זיין בעט; מיט אַ צאַן אַדורכבייסן אַ שיף אין צווייען... ס'שטעקט אין איר אַ געפּערלעכע רציחה... און גאַנצע שטעט מיט אַלטע לייט, האַלב גרויע און אויסגעקראַכענע קעפּ; אַ סך אויך, — מאַמעס פון קינדער, וואָס האָבן פון דעם גרויסן געוויין, וואָס די מלחמה האָט צעבראַכן און אויסגעליידיקט זייערע הייזער, צוגערויבט זייער מנוחה, — דערפרייט מיט דעם זייערע הערצער, אַ קלייניקייט; וואָס געלט? און אַנגעהויבן צו לאַכן, ס'איז געוואָרן אַן אימה צו הערן ווי מ'לאַכט; מ'לאַכט טונקל און העל; קלאַר און מאַנטע; ווי קראַנקע, וואָס מ'גיט זיי שאַרבּעלעך זיך צו פאַרשפּילן. שטעט פון הונדערטער און טויזנטער, און די יידישע בתּוכם, — מ'האַט דען געקענט וועלן אַז די יידן זאָלן זיין אַנדערש? כאַטש לויט דעם באַרשטן־יידיש השּערה; דאָס אַחוץ דעם וואָס די מלחמה איז מלחמה, ווער ווייסט צוליב וואָס, — האָט זי אויך אַ יידישן אונטערשלאַק; און אַז מ'ברויך טרויערן גאַנץ באַזונדער, אין דעם אייגענעם יידישן ווינקל, מיט זעק אַש אויף די קעפּ, מיט תּעניתים, מיט פּייניקן זיך, און זיך אַריינרייסן מיט כּוח אין אַלע הימלען, וועקן די אַבות; „וואָס שלאַפט איר, אַז ס'איז אַזאָ עת צרה אויף יידן? וואו זיינען די אמהות? שרה, רבקה, רחל ולאָה? די תורה הקדושה, וואָס גאַט האָט זיך מיט איר אַרומגעטראַגן צווישן אַלע אומות העולם, און די יידן האָבן איר מקבל געווען ביים באַרג סיני, מיט נעשה ונשמע? און אַלע מלאכים ושרפים? ווי קענען זיי דאַרט אינדרוען אַלע?“ די מלחמה פאַרבלענדט מיט איר כּישוף, און מ'לאַכט ביי איר מיט אַ ריס אין האַרץ, ווי זיצנדיק אין אַ צירק, —

ווען זי גייט אָפּ אין איר הייסן בלוט, און אפשר אויך פון אַן אייגן קינד. וואָס איז אַ קינד? ס'איז דער שטן פון דער מלחמה, וואָס שטייט אויף זיינע לאַנגע דינע פיס, פאַרשטעקט דעם קאָפּ אין די וואַלקן, — מ'זאָל אים נישט קענען אַריינקוקן אין פנים, צי עס לאַכט צי עס וויינט, — און וואַרפט אויף זיי אַראָפּ פון זיין מיצל מיט גלעקלעך גאַנצע זשמעניעס מיט געלט; „נאָט אייך און לאַכט, — אַז מ'האַט אייך געקענט פירן אין באַד אַריין; נאָט אייך און לאַכט, אַז די קינדער ווערן אייך פאַרשניטן!“ אַלע שטעט, די יידישע מיט זיי, — האָבן זיך גענומען לאָזן וואוילגיין, און לאַכן; ס'לאַכן ווייבער מיט אַ זינדיק קוק, און מאַנסלייט מיט גליענדיקע בליקן... ווי געוואַלט אין זיך דערשטיקן די ווייטיקן פון דער זעלביקער מלחמה, וואָס האָט זיי אַנגעכאַפט ביים האַלדז... אויף דער טאַוול, וואָס איז הייליק ווי אַ ספר תורה ביי דער גאַס, וועלכע האָט אַוועקגעגעבן איר יונג בלוט, איז ביי איין נאַמען, גראַד אַ פוילישן, — ווי פון אויבן אַראָפּגעפאַלן מיט צעשאַטענע פונקען, אַ גאַלדן שטערנדל; דער יונג איז ערגעץ צווישן די זעלביקע פאַסיפישע אינדזלען, אַרויף צום הימל מיט אַ וואַלקן רויך און פייער; „זיי געזונט, מיין גאַס, וואָס איז מיר אַזוי טייער, — כ'וועל מיר מער קיין מאַל נישט אומקערן צו דיר צוריק, און אויך נישט צו מיין גאַלדן האַריק מיידל, וואָס כ'האַב דאַרטן אויף איר געלאָזן!“ און אין די צוויי שענקען אויף איר, האַרט הינטער דער מויער, וואו דער טאַוול האָט געקריגן צוגעטיילט זיין חשובדיק אַרט, — רייסן זיך די העלדזער מיט זייער גרילצן פון די פלאַטן, שוואַרצהויטיקע; „יעס, מיי בייבי!“ מ'לאַכט אַריין אין די בורשטינענע גלעזער ביר. ס'פעלט אויס ביר! מ'קען גאַר נישט אַזוי פיל מאַכן, ווי מ'ברויכט אויסטרינקען. מ'קען זיך נישט דערוואַרטן ביז ס'וועט זיך אָפּקילן, און מ'טרינקט עס גלייך פון אויוון אַרויס, — אַז ס'איז נאָך וואַרעם. מ'זוכט זיך צוצושטופן צום רייל, נאָר ווי אַזוי? אַז מ'שטייט אויף קעפּ, און מ'האַלט זיך כאַטש אַן אין דער טיר. דער שטערן איז נאָס, דער בויך ביי יעדן גראַב און אויפגעלאָפּן ווי אַ פאַס, אַז מ'קען פויקן אין אים.

**

די יידן, צו זייער שבה, זיינען גראַד נישט געווען פון די ערשטע, — ס'האַט זיך ביי זיי געזאָלט אַ הייב טאָן אין די געוועלבער; ערשט נאָך דעם ווי די אַלמע לייט מיט די כלבטעס זייערע, די פעטלייביקע ווייבער, — האָבן שוין געהאַט רייך געמאַכט די מלחמה, איר געטאָן אַ בערישע טובה מיט די וואַך אַרבעט, — פאַר וועלכע מ'האַט זיך געהייסן אַפּוועגן מיט גאַלד צו גלייך; ערשט דעמאַלט האָבן זיי זיך ריכטיק אַ נעם־געטאָן צו זיי; „אויב פאַר אַפּשלייפּן אַ שטיקל שטאַל, אַפהובלעווען אַ ברעטל, וואָס ס'איז דיך אַזוי נוגע, אַז מען זאָל דיר דאָ נישט קומען אַראָפּדרייען דעם קאָפּ, — זאָל מען דיך ערשט דערפאַר דאַרפן אַפּגילטן; פאַרוואָס זאָל איך זיך ווידער נישט הייסן אַפּגילטן פאַר מיינע העמדער, פאַר מיינע הויזן און פאַר די שייך? אַזוי פיל איינזען האָסטו מיט דער מלחמה, — אַז איך זאָל עס אויך האָבן מיט דיר?

פאַר וועלכן גוט? און זיי גענומען, ווי יענע די מלחמה, — אויך אַרומפליקן. יענע מעגן דאָס, און נאָך וועמען? די מלחמה! און זיי וועלן נישט טאָרן? אין דער ערד אַריין מיטן קאַפּ! און ווער ווידער האָט געליטן, פון דעם וואָס זיי האָבן זיך דאָ אָנגעשטאַפּט ביי די נקבהשע זאָקן? צו וועמענס קאַפּ איז דאָס אויסגעגאַנגען? צו זייערן, דאָרט... און צו די ברענענדיקע שטעט מיט יידן? אַז די מלחמה האָט זיי אַראָפּגעבויגן די קעפּ, — האָבן די יידן דאָרט זיי דאָ נישט געלאָזט רוען; און ביי עפעס וואָס זיך אָנטקעגנגעשטעלט: „וואָס זאָגט מען עפעס, אַז מען האָט ביי דער שחיטה אין קעלך, — בלויז אומגעברענגט טויזנט יידן, אַז מ'האַט דאָך אומגעברענגט מער ווי פופּצן הונדערט?״ וואָס איז מען דאָ אויסן מיטן אַראָפּנעמען? און אַז זיי האָבן ווידער אויפגעוויבן די קעפּ ביי דער מלחמה, מ'האַט זיך איינגעהילט אין העמדער, אין רעקלעך, אין זאָקן-בענדלעך, און אין וואָס נישט? האָט מען אַלץ גענומען מאַכן צו קליין-געלט: „וועמען וועט מען דאָ דערציילן אַ מעשה, אַז אין לובלין איז נישטאַ מער קיין איין לעבעדיקער ייד?״ ווי אַזוי קען מען אומברענגען אַכציק טויזנט יידן? מען דאַרף דאָך דערויף פאַרלייגן אַ פאַבריק! און נאָר איינע? אויפשטעלן שלאַכט-הייזער, גאַנצע! (דאָס האָט בקיין איין אופן נישט געקענט אין קאַפּ אַריין) מ'שרעקט די גענדז! ס'איז אויך נישט מער ווי אַזאַ כלי זיין פון דער מלחמה; מ'אַרבעט ערגעץ גוט דערין אַרום; מ'רעדט אַזוי מיט דעם, מיט יענעם, מ'צעבלאָזט דאָס, מ'רייצט-אַן, מ'גיט אַריין פייער, — אַז מ'זאָל זיך טאַקע וועלן צוכאַפּן צו וואָס ס'זאָל נישט זיין, און דאָס ברויך זיין גוט פאַר דער מלחמה, וואָרעם, אויב מ'כאַפּט זיך נישט אַליין, — שטופּט מען אַ צווייטן, אַ דריטן, אַז יענער זאָל זיך צוכאַפּן; ס'איז אויף דעם אויס- גערעכנט; אַז איינער זאָל שטופּן דעם אַנדערן, און אויב מ'גיט נישט גלייך, און אויפן ריכטיקן אַרט, דאָרט וואו מען באַדאַרף, — זוכט מען כאַטש צוצו- לייגן אַ האַנט, און צו וואָס ס'זאָל נישט זיין, אַלץ איז נייטיק פאַר דער מלחמה, פון אַ טראַט מיטן פּוס, אַ זעץ מיט אַ האַמער און אַ גוט וואָרט... אַז דאָס אַלץ קומט זיך צונויף אין איינעם, — מוז עס האָבן די ריכטיקע פעולה... און די יידן זיינען געוואָרן גאַנצע חכמים... זיי האָבן זיך נישט מער געלאָזט פאַרבאַרן אין זאַק אַריין... זיי ווייסן, אַז ס'מאַכט זיך אַ מלחמה, — מוזן יידן טאַנצן אויף דער חתונה... אַבער פון אַזוינע שחיטות, ווי מ'זאָגט? אַז אַלע ראַדעמער יידן זיינען שוין אויף דער וועלט נישטאַ אויך נישט די טשענסטאַ- כאַווער! בענדיגער! באַבע-מעשיות! זיי ווילן האָבן אַזוינע שחיטות, ווייל זיי דאַרפן זיי האָבן, און ס'טויג זיי אַזוי אויס צום הויקער.

*
**

שמה בינעם האָט זיך איצט איינגעגעסן אין געוועלב, וואָס האָט אויפ- געלויכטן מיט יעדן שאַכטעלע, אין וועלכן סזאָל נישט זיין קיין זאָלץ, קיין אַרבעט, — נאָר בריליאַנט! נאָר אַ משוגענער האָט געקענט אויסטראַכטן אַז ער האָט אַ שפייז-געוועלב, און וואָס גייט אים נאָך ווי אַ שאַטן פון זיין

טאָטן, פון זיין זידן, און איז ווי אַ ריפּ פון זייער לייב. אַז ער האַנדלט נאָר מיט בריליאַנטן! טיי, קאַווע, אייל, — דאָס זיינען אַליץ בריליאַנטן! (וואָס זאָלן שוין זיין בריליאַנטן אַליין?) און אויף דעם וואָס ער האָט זיך אַלעמאַל אויס-געקוקט די אויגן; אויף דעם אַרעמען שטיקל קונה, — אים געזוכט אַרויס-צורייסן ביים שכן פונעם מויל, און זיך געביקט פאַר אים ווי פאַרן קיניג אַליין—האָט ער זיך צומאַלט נישט מער געוואַלט אומקוקן; ס'האַבן זיך גענומען מאַכן קונים פון דער העלער הויט, ווי כוואַליעס אויפן ים,—אין אַ רעגנדיקן טאָג; זיי קומען; ווער ווייסט, פון וואו, און ווער זיי זיינען? כאַפטעס גויים מיט גויטעס באַלאַגערן דאָס געוועלב, אַזוי ווי ער מאַכט נאָר אויף די טירן; „קאַפּי? טיי? פעפּער? מעל?“ און ער זוכט זיי אַרויסצוהאַקן; „וואָס שפאַרן זיי זיך אַלע צו אים? ביים שכן איז די קאַווע נישט אַזוי גוט ווי זיינען און אַזוי אויך דער צוקער? דאָס מעל?“ אַז ער גיט אַוועק דאָס פונט צוקער, — מאַכט ער זיך אַליין אויס אַ לאַך אין קעשענע; און אַז עס ליגט זיך איבער ביי אים איבער אַ נאַכט, — נעמט עס צו אַ שטיק געזונט.

ער האָט געזוכט אַריינצונעמען אין דעם ס'ווייב זיינס, וואָס ער האָט זייער נישט געוואַלט, — וואָרעם, מ'האַט דען געקענט אימיצן קריגן, וואָס זאָל אים אַרויסהעלפּן נעמען ס'געלט? (בלויז נעמען ס'געלט, — עפעס געבן דערפאַר האָט מען כמעט ווי נישט באַדאַרפט); די מלחמה איז געווען ביל-כער. און זיך געקענט פאַרמעסטן מיט איר, — ווי זי האָט געצאָלט? ביי איר, ביי דער מלחמה, האָט יענער געהאַט אי כבוד (ער אַרבעט פאַר דעפענס), און אי געלט, ביידע; וואָס האָט מען געקענט האָבן ביי אים, אין אַ שפּייז-גע-וועלב? ער האָט איר נישט איבעריק געוואַלט, ערשטנס, ווייל זי האָט נישט געקענט גוט האַקן איבער די הענט ביי די קונים, און, צווייטנס, — ווייל זי האָט נאָך פאַרמאַגט אַ שטיקל האַרץ; און אויף צו שטיין אין געוועלב, — האָט מען אין גאַנצן נישט געטאַרט האָבן קיין האַרץ; גאָר באַזונדער, — ווייל ער האָט אויך איבער אַ נאַכט אין זיך דערשפּירט דעם גביר, און ס'איז אים שוין דאָס אויך נישט אַנגעשטאַנען; „הייסט, זי זאָל שטיין אין געוועלב? ווי קומט דאָס צו איר?“ אַבער מ'האַט דאָך פאַרט נישט געקענט אַרויסהאַקן מיט אַלעם די קונים זיינע, צי אפילו זיי מעיו פנים זיין; און דערצו נאָך, — די אַלטע, די שטענדיקע, פריערדיקע, וואָס האָבן געקלעפט אין אים, ווען ער איז, נישט היינט געדאַכט, געלעגן אין דרערד און געבאַקן בייגל; אַז זיי זאָלן איצט בלייבן אַן אַ לעק קאַווע! אַן צוקער! פאַרוואָס קומט דאָס זיין? כאַטש אַנשרעקן האָבן זיי שוין אים נישט מער געקענט מיט גאָר, — זיי וועלן דערנאָך נישט קומען? ער וועט זיי, אם ריצה השם, — מער נישט באַדאַרפן; ער איז שוין אַנגעשוואַלן מיט געלט... ס'ווייב זיינס טראַגט אויף יעדן פינגער אַ קאַראַט מיט אַ האַלבן, און אויך נאָך אַ גרעסערן שטיין. און האָט שוין אויך געוואָרפן אַן אויג אויפן „קאַנערדיקן“ הויז, וואָס איז שוין אַזוי גוט ווי ביי אים אין קעשענע...

דאָס ווייב, ווידער, נישט וואָס זי האָט זיך געלאָזט בייגן, נאָר טאַקע צוגעפאַלן צום געוועלב, — ווי צו אַ הייס געבראַנטנס; דאָס איינע, וואָס ס'געוועלב דאַרף

איר; און אחוץ דעם געוועלב, — וואָס האָט זיי סעמעלעז? הלוואי וואָלט זי פאַר אים אויך עפעס געקענט טאָן; אָפּקאַכן אַ שטיקעלע רינדערן פלייש, וואָס ער האָט אַזוי ליב; אַרײַנטראַגן פאַר אים די הויזן אויסצופּרעסן. און די מאַמע שיינע, די קליינע, ווי מ'האַט איר אָנגעהויבן רופּן, אַז סעמעלע איז אַרויס פון שטוב, — קען זיך איר שטעטל אויך אַליין באַשטיין; ביי איר איז זי סיי-ווי נישט שוה בשוה מיטן עסן; וואָס זי זאָל פאַר איר נישט מאַכן, און מאַכן וויל זי פאַר איר עפעס אַזוינס, אַז זי זאָל דערפון אויף זיך נעמען, — וויל יענע נישט; פון שטיקל טאַוסט מיטן זאַפט פון דער לימענע (גרייפֿ-פּרוכט, בלע"ז) — איז ביי איר נאָך אַלץ אַ לימענע; נישט מער ווי אַ ביסל אַ גרעסערע וויל דאָ איז אַלץ אַ ביסל גרעסער, אַפילו די מענטשן איר... פון דעם קען זי אַ סך האַבן? נאָר זי האָט אירע מאכלים אין דרויסן; צעשניטענע פעניצלעך בעיקאָן אויף צעגאַסענע אייער, וואָס ס'אַפילו גוט פאַר איר געזונט, און זעט דאָס אַליין אפשר אויך גערן, צוליב איר דינקייט. — אָבער זי וועט איר אין שטוב דאָס נישט מאַכן; „אין דרויסן, אַז דו עסט דאָס, — ווייס איך נישט; און אַזוי ווי זי זעט נישט, — וועט איר נישט שאַטן; אָבער בידים איר געבן חזיר צו עסן?" און אַצינד: די שטובן? וואָס קענען איר די שטובן דאַרפן? ווער מאַכט אין זיי אָן, אַז זי זאָל זיי ברויכן צורוימען? די כלות וואָס קומען צו איר זון? די חתנים צו דער טאַכטער? ס'קומען אַפילו יאָ יונגען מיט איר, אָבער אַלע אין זעלנערישן (קײן אַנדערע זיינען נישטאָ; וואו וועט זי נעמען אַנדערע? און אויב ס'זיינען יאָ דאָ — וועט זיך אַ מיידל וועלן אויף אַזוי-נעם אומקוקן, אַז ער גייט אין די פּראַסטע הויזן? מוז מען דאָך פּריער וויסן; פאַרוואָס מ'לאָזט אים אַרומגיין אין זיי, און מ'האַט זיי אים נאָך אַלץ נישט אויסגעטאַן?) די יונגען אין זעלנערישן שרעקן איר, און נישט חלילה, מיט די היטלען זייערע, — וואָס פאַר אַ פחד קען דאָ זיין אין זיי? צי אין די אויסגעפּרעסטע הויזן, ברוינע שיד, מיט זיידענעם העמד? נאָר פון דער ווייט, וואָס ווייעט אַראָפּ פון זיי... מאַנטאַנאַ... איי-דאָ-האַ... איי-אָ-וואָ... אַזאַ פּיצל קינד, און מער ווי דאָס פּיצל יידישע, דעם זיידענס פּלעמל, וואָס בלישטשעט אַרויס פון אירע אייגעלעך, — האָט זי נישט אין זיך; די דינע פּיסלעך טראַגן איר? די היפטן? די אַרעמען? בלויז דאָס איבעריקע ביסל שכל, די באַבעס, וואָס איז אין איר קעפל, — און מיט אַזוינע יונגען? ווייסע, פּלאַקסענע קעפּ. גאַלד און זון אין פּנים. זאָל איר נישט איינפאַלן ס'האַרץ פון זיי?

אויך ער, שמחה בינעם, האָט, אַ שטיק איבער דעם, — איר געזוכט אַראַפּצוקריגן ווי אַ פּויגל פון די הימלען (די מלחמה איז ביי איר נאָך אַלץ געווען אין די הימלען), — און איר איינשפּאַנען אין געוועלב; „זעסט דאָר, וואָס פון דעם גרוב האָט געקענט ווערן? אַז כ'זאָל קאָנען קלערן פון דעם היזן אויפן קאַרבער? און אַפילו פון נאָך אַ הויז?" אָבער ביי איר האָט ער נישט נאָר געהאַט אַ האַרטע נוס צו צעקנאַקן, נאָר אויך געקאַפט אַ ביטערן אַפּשניט; ביי איר, ווי ביי אַזוינע, וואָס די מלחמה האָט געהאַט פּליגל, אַן אויסגעשטערנטן הימל, אַ בלויזען, און אַ זיכערע, אַ קלאַרע אויפּשריפט אויף איר פאַן; „פאַר אַ שענערע און אַ בעסערע וועלט!"; — ביי איר, אַז ער האָט

דערמאָנט געלט, אַ הויז, האָבן די דינע פליגעלעך פון דער זעלביקער מלחמה גענומען פלאַטערן ווי ביים אַדלער; ביי דעם מעכטיקן אַדלער, וואָס האַלט זיי אויסגעשפּרייט איבער דער אַמעריקאַנער ערד; „מיר זיינען אַריין אין דער מלחמה, און פאַרגיסן אַזאַ טייער יונג בלוט. — צוליב געלט? און אַ הויז?“ און נישט געוואָלט הערן פון דער קראַם. זי איז געשווימען, ווי פּריער, מיט די זעלנער, טרוב; סײלערס, אין די בלויען הויזן, ווייסע בלוזעס, מיט וועלכער דער ברייטער מילך־וועג האָט אַזוי געשוימט. און נישט געפילט, ווי זי האַקט דערמיט אָפּ די יאָרן ביי די טאַטע־מאַמע אירע; ווייל נאָכן טאַג האָט רעווען, וואָס האָט זיך אַזוי אויך פאַרצויגן ביז שפּעט אין אָוונט, און מ'האַט זיך באַדאַרפט אַרויסרייסן פונעם געוועלב, קומען אַהיים, וואו מ'וואָלט זיך געקענט אָפּפּרייען מיטן זאַק רויב — איז מען געבליבן שטיין אין אַ ליידיקער שטוב, צווישן גאַלע ווענט, און זיך ציטעריק אַרומגעקוקט: „מילא, סעמעלע איז ביי דער מלחמה אין די הענט; און וואו איז זי, די מאַמע שיינע?“ איין שעה שלינגט איין די אַנדערע, און די נאַכט לייגט זיך אַלץ מער אַריין, מער אַריין אין די ביינער... אין דרויסן איז די גאַס ווי הײל, אַן אָפּן מויל, אַן אַ הויך קול, — וואו זיינען די געשרייען פון די יונגען, וואָס האָבן זיך געריסן די העלדזער אויף איר? אַ זעלנערל מיט אַ מיידל האַלטן זיך אַרומגענומען, און זיך מיט דעם ווי געווערט קעגן דער מלחמה, — אַז זי זאל זיי נישט צעשיידן, אויף די העכערע גאַסן פלאַטערט די מלחמה הויך איבער די קעפּ. זעלנער, כאַטש אין זיידענע העמדער, — אָבער מיט ים־ווינט פון זייערע שיפּ, פון וואו זיי קומען זיך אַפרוען, צוריקקריגן לייב וואָס די זעלביקע ווינטן אויף די ימים האָבן פון זיי אַראַפּגעשיילט; און מיט טעם און ריח פון שטוב, מיט דעם אַטעמען פון מיידלעך, בליקן פון מאַמעס, מיט ביר אין די שענקען, מיט הייס בלוט אין די אַדערן, — — — — —

— — — — — און וואו קען זי ערגעץ זיין, די מאַמע שיינע?

**

ישראל דעם וואלקערזשס, לייב קירזשנער, איטשע ברוך דער שניידער, — וואָס נאָך פאַר אַ יידן זיינען דאָ דאָ? זיי האָבן נישט ווייניקער פון אים, אויך אויפגעמאַכט אַן אויג; און אַזוי ווי דער יצר הרע פון עסן איז ביי דער מלחמה געוואָרן זייער גרויס, — איז ער נאָך גרעסער געוואָרן ביי קליידער, ביי פוטערוואַרג און צירינג. געגעסן האָט אויך יעדער איינער פריער, אַז די מלחמה איז נישט געווען. נאָר געגאַנגען אַנגעטאָן, אַז ס'זאל פון אים אַראַפּלייכטן, — איז גראַד נישט יעדער איינער; און יענע אַלע וואָס האָבן געטראָגן אויסגעריבענע הויזן, אַפּגעטרעטענע שיד, — האָבן זיך איצט, צו להכעיס די מלחמה, וואָס בייסט זיך אַזוי טיף אַריין אין לייב, — געזוכט אַפּצונעמען זייער עוולה; דער יצר־הרע זיך גוט אַנצוטאָן, פון בעסטן און שענסטן, האָט זיך צעפלאַקערט; ער האָט צו זיך צוגעקריגן אַ ביטערן שותף, — די אויגן, וואָס ווערן באַלד גרויס, און זוכן אַלץ איינצושלינגען; און צו

וועמען איז מען געקומען, און מ'האט דאס אלץ באדארפט האבן? געוויס צו ישראל דעם וואלקערזשס, צו לייב קירזשנער און איטשע ברוך דעם שניידער; „פארקאנטשעט די ארבל, חברה, און בעמטס דעוילאנגען... ווייזט וואס איר קענט... מענטשן האבן געקראגן חשק צו לעבן, און ווילן זיך שייך אנטאן...“ און דא האבן זיי זיך ווידער איינגעהילט אין יענע: „אזוי ווי די מלחמה מוז אַנקומען צו אייך נאך קוילן, — אזוי מוזט איר נאך א פאר הויז, נאך א רעקל, אויב איר ווילט נישט גיין מיטן דאס אין דרויסן, — אַנקומען צו אונדז; און אזוי ווי איר הייסט זיך באגילטן, — דארף מען דאך אויך עפעס זען פאר די אויגן (די אַלטע מעשה), טאג, זייט מוחל, — גיט אהער דעם הינטן... ווי האבן זיי, ישראל דעם וואלקערזשס, לייב דער קירזשנער, איטשע ברוך דער שניידער, זייט זיי זיינען דא דא, — אזוי פיל נאך געאַרבעט די אַרבעט ברענט אונטער די הענט, מ'קען נישט אַפדעכען ביי איר. לא די — וואס ס'זיינען דא אזוי פיל מיליאָנען רעק, מיליאָנען פעלצן, מילי מיליאָסן פאר זאָקן, — זיינען אויף דעם, סך-הכל, פאַראַן, די אַלטע לייט, און אזוי ווי מ'וויל זיי דאך מאַכן, — און ס'איז דא; ווען איז אַמאָל געווען? אזוי יאָגט מען פון זיך אַרויס די געדערעם, ס'חיות, וואָס מער מען פטרט אַראָפּ די רעק, — מער קומען זיי אָן; סאָ מעשה אָן און עק, אַ ברונעם וואָס נעמט זיך נישט אויס, איי, ווען מ'זאָל קענען דעם טאָג אויסציען, און מאַכן פון אַ סך טעג — איין טאָג; פון אַ סך יאָרן — איין יאָר! (חכמים, וואָלטן זיי טאַקע אַפגענומען פאַר איין יאָר אַרבעט ווי פאַר צוואַנציק יאָר, — אַבער אויך נישט מער געלעבט; און זיך באַלד אָפּ-געפאַרטיקט); וואָס ווייסט מען פון אַ מידעקייט אין די ביינער? אַמאָל, און מ'האָט באַדאַרפט אַפּשטיין טעג און וואַרטן אויף אַ פאַר שעה מלאכה, — איז מען געוואָרן מיד, פאַרמאַטערט, פון שטיין און פון אַרומגיין ליידיק; און נאָך די פאַר שעה, — זיך נישט געקענט אויפהויבן פונעם בענקל; האָט יעדער ביין געבראַכן, איצט, וואָס ווייסט מען צו זיין פאַרמאַטערט? און מ'הייבט זיך גאַרנישט אויף פונעם בענקל; מ'נייט איין טאָג אינעם אַנדערן אַריין, איין טאָג אינעם אַנדערן אַריין, — און מ'ווייסט אַפילו נישט ווען ס'לאָזט זיך איינער אויס, און ס'הייבט זיך אָן דער אַנדערער; מ'פאַלט דאָרט אין צווישן אַוועק אויף אַ פאַר שעה, — דאָס איז גאַרנישט; מ'שווימט ווי אין אַ ים, וואָס איז אָן אַ ברעג, — האָט נישט קיין אַנהויב און קיין אויסלאָז; דאָס רעדל דרייט זיך, און עס שיטן זיך רענדלעך; און ווי קען מען זיך פאַרגינען אויף אַ רגע דאָס אַפּצושטעלן? און ווען דאָ צי דאָרט, הערט מען, — איז איין ייד מיט אַלעם אַוועקגעשווימען, און זיך נישט מער אויפגעהויבן פונעם בענקל. זוכט מען זיך אויסצורעדן; „און מ'ברויך זיך דערפון נישט אויפ-הייבן מער, — הייבט מען זיך אין דער היים זייענדיק, צי אַפילו אין בעט ליגנדיק אויך נישט אויף; און ס'איז נישט גראַד, ווייל ס'איז ביים מאַשינדל, און נאָך ניין ביינאַכט, אַפּאַרבעטנדיק פון אַכט אין דער פרי, אָן אַטעם...“

אויף דער נאַכט, און מ'האָט נאָך פיס אויף וואָס צו גיין און שטיין; און אויך זייטן, — וואָס שטעכן און ברעכן נישט; קומען זיי, די יידן; ישראל דעם וואלקערזשס, לייב קירזשנער, איטשע ברוך דער שניידער, ווי שפעט

ס'זאל נישט זיין—אָרונטער צו שמחה בינעמס געוועלעב; דאָ שטייט מען אינ-
 איינעם, און אָנשטאַט די הימישע פּריזמע גילט דער שטיינערנער סטופּ, די
 עטלעכע האַרטע שטיגן, וואו מ'קען, בעת הדחק, אָז די פּיס זאָלן נישט
 אַראָפּפּאַלן. — זיך צו זעצן; כאַטש מ'וואַלט זיך גיכער געברויכט צו דער
 צייט אַוועקלייגן, ווייל מאַרגן און איבערמאָרגן, ווי מ'קען אַרויסזען, — וואָרט
 אויף זיי נאָך אַזאַ טאַג, און נאָך אַזאַ טאַג, און ווער ווייסט, אויב נישט אַ גאַנץ
 יאָר, אָן אַפּרו, — אַזוי לאַנג ווי די מלחמה וועט זיין... איינער הוסט דערביי
 אָפּ, — דאָך נישט יונג מער; אַ צווייטער נעמט אין זיך אַריין אַ פּרישן
 זאַפּאַס לופט, — ער זאָל, חלילה, נישט בלייבן אָן איר ביים מאַשינדל, און זיך
 אויך נישט אויפהויבן מער דערפּון; מען מאַכט זיך באַטעמט ס'מויל מיט דעם
 געשמאַקן ביסן, וואָס מ'האַט בייטאַג אַריינגעכאַפּט, פּערצן שעה, אָן עין
 הרע, — געדרייט ס'רעדל; פּערצן שעה קוקן די נאַענטן אין די אויגן אַריין;
 אַ נאַענט מוז זיין אַ נאַענט, נישט ברייטער און נישט שמעלער, נאָר אַלע ווי
 רינגעלעך און איינע פּון די אַנדערע; ס'איז נישט אין די גרינע יאָרן, — מ'האַט
 געקענט זיצן זיבעצן שעה, און דערצו אַפּקומען מיט אַ שטיקל ברויט, באַ-
 שמירט מיט ווייס איך וואָס... איצט איז מיט ניסים, אָז מ'קען אַדורכשלעפּן
 די פּערצן שעה, ווען אַפּילו די יידענע טראַגט אונטער דאָס גוטע שטיקעלע
 עוף, מיטן געפּילטן העלדזל; און מ'דאַרף גומל בענטשן נאָך יעדן טאַג... מ'האַלט
 זיך אַ סך מאָל איין פּון משתין זיין גאַנצע שעה, אָז דער בויך לויפט אויף, די
 פּיס געשוואַלן,—און מ'לאַזט נישט אַרויס דאָס מאַשינדל פּון די הענט; מ'האַלט
 עס צו מיט אַלע כּוחות, אפשר די לעצטע, אַזוי ווי אַ פּערדל, — עס זאָל נישט
 אַוועקלויפּן פּון זיי, מיט אַלעם...

דאָ שטייען זיי און רוען זיך אָפּ, די יידן, הינטער די טירן פּון זיין גע-
 וועלב, —עס האַלט זיי אַלץ צוזאַמען די שטאַט פּון וואַנען זיי קומען; אַזאַ מין
 אַם אַשכּחך ירושלים תשכּח ימיני; זיי מוזן שלינגען שטיקער פּון איר, — ווי
 מ'זאָל נישט נתעשר ווערן, און זיך אָנשטאַפּן מיט כל טוב; ווי
 קען מען זיך גיין אַנידערלייגן, מ'זאָל איר נישט נעמען פּריער אין
 מויל אַריין? זיי לאָזן אַראָפּ די קעפּ, —וואָרעם מ'קען אים דען דערהאַלטן? און
 פּאַרגעסנדיק זיך—זאָל מיט אַמאָל אָנהויבן אַרויסברומען פּון אינעווייניק
 לייב זאָלקיווערס אַ ניגון, וואָלף בריזעווערס, און פּון נאָך אַ סך אַנדערע,
 ס'רוב, אלוולדיקע... און דאָס, — נאָך אַזוי פּיל יאָרן דאָ זיין, ווערן געלייטערט
 אין גיהנום, אויסגעמאַרדעוועט פּון כל-ערליי דזשאַבס, דערציען קינדער,
 אַפּשטיין הינטער די ווענט פּון האַספּיטאַלס, גלייך ווערן זיי פּאַרוואַרפּן
 אויפּן הימישן מאַרק, — אַ געסל אַהין, אַ געסל הער, פּאַרקענדלעך, בילן
 פּון הינט... זיי הערן באַשיינפּערלעך דאָס בילן זייערס... און דאָס גרילן פּון
 גרילן... ס'קוואַקען פּון זשאַבעס... ס'וואַלט באַדאַרפט זיין אום שבת... שטערן
 גליטשן זיך און פּאַלן, ווער ווייסט, — פּון וויפּיל מוילן. העז? וואו איז דאָ די
 ליכטיקע רוז? עפעס פּאַרבלוטיקטער געוואַנט! ווער זיינען דאָס די, וואָס שלאַגן
 זיך קאַפּ אָן וואַנט? מ'וואַלט געמעגט שווערן, אָז יידן! און וואָס טוען זיי דאָ
 דערצו? נאָר וואָס טוען זיי פּאַר די קינדער, וואָס זיי האָבן אויף די ימים, אַרומ-

פליען אונטער די הימלען, און נאך וואו אַלץ? זיינען נישט די קינדער ווי זיי דאַרט. — אויך טיף איינגעבאַקן אין האַרץ? און אַז זיי וועלן נישט אַרייַן-האַקן ביים מאַשינדל, נאָר אַוועקנעמען די הענט דערפֿון, און אַזוי שטיין ווי דער באַרשטן ייד וויל, — טעג און נעכט אונטערן פרייען הימל, און זיך נישט צורירן צו גאָר, — וועט שוין זיין גוט? וועט עס העלפֿן? וואָס איז ער, משוגע? ווי שמעלט מען זיך דאָס אַוועק אויף טעג און נעכט אונטערן הימל, און נאָך מיט ווייב און קינד, — מ'זאָל גאַרנישט טאָן, ביז מ'וועט דאַרטן אויפהערן אומצוברענגען די יידן? מ'וועט דאָך אַוועקפאַלן פֿון די פיס, די כוהות אויסגיין, ס'גאַנצע ביסל חיות! וועט מען קענען פֿועלן ביי די יידן, אַזוי פֿיל מיליאָנען יידן, כּן ירבו, ווי ס'זיינען דאָ דאָ. — אַז זיי זאָלן זיך אַוועקשטעלן, אָן אַלעם, אונטערן גאַלן הימל, און נישט אויף גאַנצע טעג און נעכט, ביז מ'וועט דאַרט אויפהערן אומצוברענגען די יידן, — נאָר אויף איין טאָג, אויף איין שעה יאָ? אַזאַ שטאַט, למשל, ווי ניו-יאָרק, וואו איין דריטל פֿון אַלע זיינען יידן, — אַז זיי זאָלן זיך אַזוי אַוועקשטעלן, אָן אַלעם, אונטערן הימל, ביז מ'וועט דאַרט אויפהערן אומצוברענגען די יידן, — וואָס פֿאַר אַ פֿנים וועט די שטאַט האָבן? ס'וועט דאָך מער נישט זיין קיין שטאַט!

*
**

דאָס איינרייסן אין געוועלעב, ווי גרויס עס האָט נישט געזאָלט זיין, — איז אים נישט מיט אַלעם באַקומען, צוליב סעמעלען, וואָס האָט אים צעחושט; וואָס וואָלט אים געפֿעלט, — אַז ער זאָל אים דאָ האָבן מיט זיך? ס'האַרץ זיך אין אים גאָר אַנדערש געפֿרייט. ווען האָט ער זיך געקענט איינריידן צו קוקן אויפֿן "קאַרנער" הויז, — ווי אויף זיין הויז? און ווי אַזוי איז עס געוואָרן זיין? ער האָט עס דאָך נישט אַוועקגעגנבעט! און זיין באַלאַנס אין דער באַנק, צום הויז? און דאָס, אין גאַנצן ערשט צוויי יאָר מלחמה! וואָס וועט ער האָבן, אַז די מלחמה וועט זיין נאָך צוויי יאָר, אַדער מער? אַז אַלץ ווערט טייערער מיטן קוק... און פֿאַרדינט העלפט אויף העלפט, אַמאָל אויך — ס'טאַפֿלטע געלט; ער נעמט, — וויפֿיל ער וויל נעמט ער; דער קונה וועט נישט וועלן געבן? ס'איז נישט אַמאָל, אַז ער זאָל זיך ברויכן ביקן צו אים, נאָר פֿאַרקערט: יענער זאָל אים קושן אין הינטן אַריין, וואָס ער האָט אים נישט אַרנטלעך איבער די הענט (האַקן האָקט ער). — און רייסט נישט אַרויס דאָס שאַכטל סאַרדין, צי דעם דזשאַר פעטס: „אַזוי פֿיל קאַסט עס; און אויב איר באַ-שטייט נישט, — גייט ווייטער, און זאָל איך באַגעגענען אַ רייטער!" וואָס ער האָט דערלעבט? ס'פֿנים זיינס וואָלט דאָך ערשט ריכטיק געלויבטן, און געקענט אַפֿגעבן אַ שבח זהוּדיה צום בורא עולם, אַז ער ווייסט אויך דעם טעם פֿון אַמעריקע; ביז אַהער איז דאָך אַמעריקע פֿאַר אים געווען קאַטאַרגע... אָנהייבנדיק פֿון פּושקאַרד, שאַפ, און מיט אַלעם איבעריקן, — ביי וואָס ער איז דאָ אַלץ אויסגעריסן געוואָרן? שוין אַפֿילו אין דעם גאַלדענעם געוועלעב, מיט וועלכן מ'האַט אים מקנא געווען; „אים איז וואויל! אין ביזנעס פֿאַר

זיך! דארף ניט פאנטשן דעם טיים-קארד?" און דאס, וואס ער מוז אפדילטשען אין דעם ביז נאך עלף ביינאכט? און ארום פינף אין דער פרי, צי דערנאך, — צוריקשטיין אין דער טיר; און וויסט באַלד אַכצן יאָר נישט פון קיין שלאָף פאַר די אויגן; און אַלץ, אויף וואָס אַרויף? אַז ס'זאל אים פון דעם אַלעם, — איבערבלייבן דאָס באַטל מילך אויך פאַר זיך (פאַר זיך?). פאַר די צוויי קינדער; און דאָס איבעריקע אויך, וואָס די קונים נעמען ביי אים אין זייערע שטובן אַריין, פאַר געלט, — אַז ער זאל נישט דאַרפן באַצאלן דערפאַר... ס'ווייב האָט אים אויסגערעדט:

— אַז דו וואַלט אים געהאַט אין שטוב (וואָס זי האָט אַזוי גוט געוואַלט ווי ער), — וואַלט דיר טאַקע גרינגער געווען אויפן האַרץ, און נישט געלעגן דערויף אַזוינע שווערע שטיינער; אַבער, יענעמס קינד איז קיין קינד נישט? מ'האַט דאָס אַלץ נייטיק באַדאַרפט האַבן, — אַז ס'זאל זיך ביי די גראַסעריי-לייט, ביי די בוטשערס, און ביי אַלע סטאַר-קיפערס — איבערקערן דער אַרעמאָן אויף אַ גביר?

זי האָט זיך געווערט קעגן דעם קאַראַקולענעם מאַנטל, כאַטש נישט אַזוי שטאַרק ווי קעגן בריליאַנטן; בריליאַנטן איז אַ ייִדישע זאַך; ס'שמעקט מיט צירינג, די-מענטן! אַ זון אויף דער מלחמה, וואָס מ'קען נישט איבער אים איבערשלאָפן אַ נאַכט ווי מ'ברויך; אַראַפּשלינגען דעם ביסן פון מויל, און ס'האַרץ פאַלט אַרויס, אַז מ'גייט ביינאָכט אַ גראַבל ביי דער טיר, — און זיך גיין פאַרשלייערן אין אַ קאַראַקולענעם מאַנטל? כאַטש מ'האַט שוין באַלד נישט געזען קיין יידענע אין גאַס, וואָס זאל אים נישט טראַגן אויף זיך; און נישט ווייל ס'איז קאַלט, ווי אַ וואַרעמען בגד, נאָר סתם אַזוי, פאַר עזות, אַפילו ווען די זון ברייט, און אין געוועלב אַריין נאָכן פלעשל מילך; ווי צו ווייזן, אַז מ'קען זיך וואַרפן מיט אים; צי, זיך לאָזן שמירן ווי זיי אַלע אין בוטיי-פאַרלאָר מיט האַנדיק, אַז זיי זאלן זיין זיס און צעגייך אין מויל...

מיט אים, מיט שמחה בינעמען, האַבן געהאַלטן די דריי יידן זיינע; ישראל דעם וואַלקערזשס, לייב קירזשנער, און איטשע ברוך דער שניידער. מיט וועמען דען האַבן זיי געזאַלט האַלטן, — מיט איר? זיי זיינען דאָך אויך געווען געכאַפט אין דער מעשה, און נישט ווייניקער פון אים געאַרבעט מיט דער מיתה. „זיי גייען דאָ אויס ביים מינדסטן שאַרף, — און יענע שיקן פיקטשעס מיט מיידלעך? אַז זיי, מ'זאל זיי נעמען וואו יענע זיינען, — וואַלט זיי אויך געלעגן מיידלעך אין קאַפּ? און אויב דאָס ליגט זיי יאָ אין קאַפּ, — וואָס איז ווידער דאָס צאַפּלען? מעגן זיי דאָך אַרבעטן צעזעצטערהייט! די קרעמער אַראַפּשינדן די הויט! און די יידענע זיינען, וואָס וויל נישט אויף זיך אַרויפנעמען דעם קאַראַקולענעם מאַנטל, — ברויך זיין משוגע; זייערע ווייבער האַבן די קעפּ אויף דער רעכטער זייט... און כאַטש דאָס אַלץ איז נישט מער ווי קוראַזש, זיך געקניפּט די באַקן, אַז ס'זאל זיין אַ טראַפּן בלוט אין זיי, — גריבלט עס דאָך אונטערן האַרץ, וואָס דען נישט? זיינען נישט שוה בשוה מיט זיך, און קייכן פאַר געלעכטער... ווען עס זאל אָן דער מלחמה אַזוי זיין אַרבעט איבערן קאַפּ, און אַפילו נישט איבערן קאַפּ, נאָר נישט מיט אַזוינע

געשוואלענע סלעקס, — איז עפעס אנדערש; נאָר מ'זאל צוליב דעם ביי זיי צונעמען די זין, און דערביי זיין איינגעשטעלט מיטן לעבן, הימלען, — זאל עס, און וואָס גיכער, אייננעמען אַ וויסן סוף...

אין דרויסן, ווי שפעט ס'איז אין דער נאכט אַריין, היילט נאָך אַלץ די גאָס: שווערע לאַסט טראַקס גייען פאַרביי ווי אַ ווינט, און די הייזער ציטערן ביי זייער גיין; נאָך גוט וואָס מ'האַט זיי אַלע אַזוי צונויפגעפרעסט. איינע מיט די אנדערע, ווי מ'וואַלט פריער געוואוסט, — אַז ס'וועלן פאַר זיי אין די פנימער אַמאָל אַזוי לויפן, ווי די ווינטן, אַזוינע בערן, — אַז זיי זאלן זיך קענען האַלטן אינאיינעם, און בלויז ציטערן ווי אַלטע לייט, חלילה ניט אומפאַלן; קופעס מענטשן; אַ צעמישעניש פון באַיאַרטע מענער מיט זעלנער און מיידל-לעך, — ראַיען אויף זיי און אין די שענקען; ס'וואַלטן דאָך געקענט זיין, אויב ס'מוזן דאָ זיין אַזוי פיל זעלנער אין אַלע גאַסן, — זייערע אייגענע זיין וואָס פאַר אַ שכל שטעקט אין דעם, — וואָס מען דאַרף זיי צעשיקן זייערע זין זאָלן זיין אין אַלאַבאַמאַ, אין ספּינקס, אין טעמפּאַ, און די זין פון יענע, — דאָ און נישט געקענט זיי האַלטן אויף זייערע ערטער, אויב מ'ברויך זיי לערנען, ראשית: טאַטע-מאַמע זאלן זיך קענען מיט זיי אַפּפּרייען; און טאַקע אויך האָבן אַ לעק נחת, — ווען אַ מיידל הענגט זיך ביי אים אָן אויפן האַלדז? פאַרוואָס זאלן זיי זיך דאָס בלויז ברויכן נעמען אין זינען אַריין, צוועענדיק עס ביי אַנדערע? און אַז ס'וועט קומען: דאָס מ'וועט זיי ברויכן צו צעשיקן וואו מ'באַדאַרף, — וועט מען זיי שיקן, פאַרטיקע זעלנער, און מיט אַלעם, — גלייך פון דער אייגענער גאַס, און פון דער אייגענער שטוב; אַ טאַטע זאל אויך קענען מיטגיין ביז צו דער שיף, אַ מאַמע זיך גוט אויסוויינען; וואָס איז געווען די חכמה פון צעמישן זיי, און צעוואַרפן, — אַז די זעלנער זאלן, פון איין זייט, זיין פאַרשיקטע, און ברויכן טאַפן אַ וואַנט, און ביי טאַטע-מאַמע זאלן זיך די געהירן אין קאַפּ איבערדרייען? סיי, מ'האַט דאָ געמוזט צוליב טאַן די באַן-מאַגנאַטן, וואָס האָבן ביז צו דער מלחמה געקלאַנגט און געוויינט אויף זייער ביטער מזל: אַז זיי דערלייגן דעם קאַפּ, און דאַרפן אויסטאַן די הויזן ביי זייערע באַנען... זיי פאַרשטופן ס'מיל, און נישט האָבן וואָס צו נאַבלען... מיט וואָס האָבן זיי געזאַלט זיין ערגער פאַר די אויטאָמאָביל-מאַגנאַטן, קוילן-מאַגנאַטן, און אַלע אַנדערע מאַגנאַטן, וועלכע מ'האַט גענומען שטאַפן מיט ביליאָנען פאַר עראַפּלאַנען, שיפן, און האַרמאַטן מיט טאַנקען? די מלחמה האָט זיי נישט געטאַרט פאַרבייגיין, און געמוזט אויך זען צו שאַפן אַ מאַרק פאַר די באַנען, — אַז זיי זאלן האָבן וואו אַפּצוועצן זייער סחורה... און צוליב דעם מאַכן דעם דור הפּלגה, דאָס צעמישעניש; אַ זעלנער פון דאָ, — זאל זיין דאַרטן; פון דאַרטן — זיין דאָ; נאָט אייך אויך אַ צוקער-לעקעכל... און אַנ-געהויבן צו שאַרן געלט מיט לאַפּאַטעס. אויף זייערע באַנען איז געוואָרן, — געהרגעט צו ווערן; אַז אַזוי פיל מיליאָנען זעלנער דאַרפן פאַרן? אַהער... אַהין... צוליב אַ ווייב, אַ קינד, אַ חתונה, און דער גוטער יאָר ווייסט צוליב וואָס נאָך אַלץ?

ער וואַלט שוין איינגעפאַקט דאָס געוועלב פון אַ גוטע מינוט, שמחה

בינעם, — נאָר וואו וועט ער זיך אַהינטאַן? פון דער שטוב טרייבט עס אים מיט שטעקנס; סעמעלעס ליידיקע שטוב, כאַטש מיט די זעלנערישע בילדער, — זיינען אַן עסק פאַר די איטאַליענער; זיי קענען טאַנצן קדוש אַרום זיי; און די מאַמע שיינע, דאָס פיצל פייגעלע, — ווען וועט ער זי זען? זיכער נישט פריער ווי סוף נאַכט, ווען אויף די הימלען וועט זיך אַריינגראַען דער טאַג ווי אַ צעפאַלענע באַרד פון אַש, און בראַדוויי אַוועקפאַלן אַ טויט מידע פון די פיס. — קען נישט די נשמה פריער אויסגיין? פאַר דער טיר אין דרויסן איז טויט. די לאַמפן ברענען קאַרג, — מ'וויל שפאַרן ליכט, און אויך וואָס ווייניקער האַבן אויסצולעשן, אַז מ'וועט איבער אַ רגע דאַרפן אַריינזאָרפן די שטאַט מיט האַק און פאַק, — אין אַ פינצטערן זאַק אַריין. איז שוין פון אַלעם ס'בעסטע פאַר אים צו זיין אין געוועלב. אַגב איז אים היימעלעכער מיט די דריי יידן זיינע... אַליין, זאָל מען גאַר אַפּגעהיטן ווערן... דער קאַפּ הייבט זיך גלייך אונטער, און נעמט אַוועקגיין אַן אַלעם איבעריקן, אין לופטן; וואָס אַ קאַפּ איז? אַז ער דאַרף גאַרנישט די פיס אויף צו גיין, ער גייט אַליין... און אויך נישט אויף דרערד... אין שטוב זיצן מיט אים, — האַבן זיי נישט קיין גרויס חשק, — פאַרוואָס זאָלן זיי זיצן ביי אים, און ער נישט ביי זיי? אין געוועלב איז ווי נישט ביי קיינעם פון זיי... אַ רשות הרבים... ער לייגט סתם אַזוי, פון אויבן אַראַפּ, פון אונטן אַרויף, ער זאָל אַ סך מאַל נישט וויסן וואו, — און זיך דערנאָך דאַרפן אויסדרייען דעם קאַפּ; נאָר, ער מוז דאָך עפעס טאָן, מיט עפעס זיך פאַרנעמען. דאָס האַרץ גיט זיך אַבער אַ שטעל אַפּ, און נישט צום ערשטן מאַל אויך, — ווען אין דרויסן ווערט עפעס אַ געלויה; אַ געשריי צערייסט די גאַס אויף שטיקער, און צעוואַרפט מיט איין מינוט אַלע הייזער. ער נעמט גלייך ציטערן; „וועמען האָט מען שוין דאָ מכבד געווען מיט דער גוטער בשורה?“ זיי כאַפּן זיך גלייך אויף אים אַרויף, ווי אַפּצושרייען מיט בייזן: „אים וועט גאַרנישט געשען, נאָר אַז דו וועסט אַזוי ביי יעדן געשריי אַרויס פון דער הויט, — וועט מען דיך אינגיכן האַבן ערגעץ אונטער דר'ערד?“ ער שטייט אַבער ווי געכאַפט: „אָודאי, אַז ס'איז ביי מיר אויף דער גאַס, — מעגט איר עס מיך הייסן אַראַפּשלינגען; און אַז ס'איז ביי אייך, — קריכט איר נישט פון דער הויט?“ און אויף וויפיל ער איז שוין צוגעוואוינט צו די געשרייען, צאַפּלט ער יעדעס מאַל אויף ביי זיי; וואָס זאָל ער טאָן? און אויך אַצינד איז ס'פנים זיינס אויפגעפראַלט און בלייך ווי קרייד: „מ'דאַרף דאָך פאַרט וויסן, וואו און ביי וועמען? אַ שכן פון אַקעגנאיבער? אַ טיר אין אַ טיר? און אפשר נאָך אַ באַקאַנטער בחור?“ דאָס געלויף שטאַרקט זיך. ס'איז ביי אים אויף דער גאַס, דאָס זעט ער; מי ומי? דאָס געשריי, וואָס איז דאָס זעלביקע ווי יענע אַלע אַנדערע מיני געשרייען, וואָס טרייסלען איר אַזוי אַפט אויף, — איז אַריין אין אַ גערייט; עס רייסט שוין די פענצטער, די טירן, און קעפּ שאַקלען זיך אַריין אין דער נאַכט אַריין; עס שלעפט איבער אַ געוואַלט די לעצטע קרעמער, וואָס ליגן נאָך ווי די הינט אין זייערע געוועלבער, — זיי זאָלן אויפהערן זיך מעקן און שטעלן מיט די שאַכטלען, און אַרויסגיין אַ קוק טאָן; „וועמען די קויל האָט געטראַפּן?“ העז? ווען יענע זאָל זיך נישט אַזוי אומגע-

הייליש פליקן, און ס'קול אירס זיין מענטשלעך, און קענטיק; אז מ'זאל עס קענען אויסטיילן און אויך נעמען ווי א זאך אין דער האנט אריין, עס אַנקוקן, דערקענען; ווי אזוי קען מען אריין אין דעם געקוויטש? העז? ס'זעט אויס, ווי ס'זאל זיין אירער, זיין ווייבס, — זי איז זיך אַקוראַט אזוי פאַרגאַנגען ביי דער שול, ווען סעמעלע האָט זיך אַרויסגעריסן פון אירע הענט; ס'איז דאָך איר קוויטשען, זיין ווייבס... און זיך גענומען וואַקלען פון די פיס: אוי, לייב, איטשע ברוך, ס'האָט מיך שוין אַ גוטע באַרַך געטראָפן...

— אין מיטן פון געזעמל, צווישן יידן, וויבער, וואָס האָבן זיך צונויפגע-
נומען אין קופקעלעך, טרויעריק געשאַקלט מיט די קעפ, זיך געהוידעט
ווי די לייונטן אויפן ווינט, — איז געשטאַנען דער באַרשטן ייד, און ס'פנים
איז ביי אים געווען אַנגעכמורעט, צעריסן, וואַרפנדיק די הענט זיי אין די אויגן
אַריין;

— וואָס איז ס'געשריי אזוי גרויס? זיי זיינען בלוין געקומען אָהער
אויף צו עסן, טרינקען, און לעבן אַ גוטן טאַג? זיך איינקויפן הייזער? געשעפטן?
און נישט געוואוסט, אז מ'וועט אויך דאַרפן געבן מעשר? וואָס איז דאָ ס'גע-
שריי אזוי גרויס?

4

אונטער די היגע און לאַכנדיקע הימלען, וואָס לאַכן אזוי אויך אַן אַלעם,
און נישט געברויכט האָבן צו דעם די מלחמה, — האָט זיך די שטאַט געבויגן
ווי אַ שטייענדיקע און צוגעאַנקערטע שיף, אויפן ווינט; אויף דעם מילך-וועג,
און אַרום אים, — האָט די מלחמה געבלאַנקט מיט איר גראַען זייד, און מיט
ווייסן קרייד אויף די פנימער; ווי אויך אויף די ליכטיקע, משוגענע פלאַ-
קאַטן, וואָס האָבן באַזונגען די קינדערשע גבורות אויף די ווייטע ימים; גע-
הילכט אַלץ אינאיינעם מיט צעפלאַמטע פון היץ, — אויסגעשרייען, ווען אַ פאַר
מיידלעך האָבן אויפגעהויבן אַזאַ פון בלוט און מילך, יינגל; אים אַרויפגענומען
אויף די אַקסלען, אין זיינע ברייטלעכע טונקל גראַנאַטענע הויזן, אַריבער-
געוואַרפענער בלוזע, ווייסן היטעלע אויפן שפיץ-קאַפ, און געטראָגן מיט אַ
קוויטשען;

— ער קומט פון אונדזער נייווי, די גרעסטע און מעכטיקסטע, וואָס
היט אַלע ימים.

אַ קליין ביסל, צום מזרחדיקן ריווער, און פון דער אַנדערער זייט, —
צום מעריבדיקן האַדסאָן, אויף די גאַסן וואו מענטשן וואוינען, האָט זי שוין נישט
געהאַט אַזאַ שיין פנים, די מלחמה, און אַרויסגעוויינט פון אַ סך הייזער; פון
די רעגנס און שנייען, האָבן זיך אויף די פאַרצויגענע לייונטן צעגאַסן די
פאַרבן, און די גבורה ביי די יינגלעך איז געוואָרן אַפגעבלאַקעוועט; ביי דעם
אַפגעמעקט אַ שטיק ביקס, ביי יענעם די שאַרף פון שפיז, צי גאַר פאַרשטאַפט
דאָס מויל פון אַ האַרמאַט, און אַוועקגעהרגעט פאַר אַלע אין די אויגן די גאַנצע

מלחמה. מען האָט שוין אַזוי פיל געהאַט אָפּגעהאַקט האַלץ, אַז ס'האַבן געמוזט אָנהויבן פאַלן שפּענער; און אויף די טאָוולען פון יעדער גאַס, ווי אויך אויף די שוויבן פון די פענצטער, — האַבן אָנגעהויבן אַנקומען די אומגע־ בעטענע גאַלדענע שטערנדלעך; און נישט ביי איין שטערנדל אַזוינס האָט מען געקענט זען אַ מאַמע, כאַטש זי האָט פאַר צולייגן די הענט און העלפן דער מלחמה, זיך געהייסן גוט באַצאַלן (אינס קער זיך נישט אַן מיטן אַנדערן). — מיט רויטע און געשוואַלענע אויגן פון וויינען; וויין נישט, אַז מ'איז פאַרקלעמט; ווען פון אַ לוי, אַ קבורה און אַ לעבעדיק קבר, — האָט מען זיך אַרויפגעאַרבעט בלויז צו אַ גאַלדן שטערנדל.

אויך דאָ, האָט ווי ביי אַלע, געוויינלעך, אַז דער יונג האָט באַדאַרפט קריגן זיין תּיקון; פון דעם יידישן בחורל, סעמי, זאָל פאַרבלייבן לצמיתות אַ גאַלדן שטערנדל, און דאָ: אויף דער טאָוול פון זיין גאַס, — וואו ער איז געבוירן, אויפגעוואַקסן, און אַרויס פון איר; נישט אין ערגעץ פריער, נאָר גלייך פון איר, פון זיין טיר, — אין דער מלחמה אַריין; פאַרן וואויל און גוט פון זיין טאַטע־מאַמע, דער אייגענער גאַס, פאַר דער שטאַט (ווי דער באַרשטן־ ייד האָט געוואַלט האַבן, — זאָל עס אויך זיין פאַר זיין אומה, וואָס מ'ברענגט אום), און פאַר אַלע גוטע מענטשן, גאַט זאָל זיי בענטשן; זיינען די אַלע שכנים פון די הייזער דאָ אַרויס אין דרויסן, און זיי שטייען ווי פון איין שטיק אויס־ געגאַסן, שכנים פון די אַנדערע גאַסן; אַזוי גוט ווי מ'גייט פון איינע צו דער אַנדערער, אַז ס'איז אויף איר אַ שמחה, אַ בלאַק־פאַרטי, און מ'קוילערט אַרויס פעסער וויין, מ'טרינקט צוזאַמען, מ'טאַנצט; אַזוי גייט מען ערשט, אַז ס'כאַפט וועלכע גאַס־ס'איז אָן ביים האַלדן, און מ'ברויך אויך שטיין דערהרגעטע, — אינאיינעם; אַז ס'קומט צו אַ גאַלדענעם שטערן, און ער ברויכט אין אַ שווערער שעה צו ווערן, — שטעלן זיי זיך אַלע צו; יונג, אויף וויפיל ס'איז נאָך פאַראַן, — אַלט און גראַ; אַזוי ווי דער בחור וואַלט נישט געווען בלויז פון דער גאַס דאָ, נאָר אויך פון זייערער; און ס'ווערט מיטאַמאַל פון אַלע גאַסן איין גאַס, מ'שטייט שטיל, ס'זאָל דאָ דונערן און בליצן, — און מ'גייט זיך נישט קיין ריר, מ'קען עס נישט אַראַפּשלינגען אַזוי, אָן אַלעם; פאַרט אַ יונג, אים אַרויסגעריסן פון דער גאַס, אַ יונג ווי אַ בוים, און אויסגעמאַכט אַ לאַך אויף איר.

אויף אַ פאַר צונויפגעקלאַפטע ברעטער, אַ ביסל אונטערגעהויבן, — זיצן לייטיש פאַרנעמע לייט; עפעס אַ ייד מיט אַ שטיק באַרד, און צוגעדעקט דעם קאַפּ מיט אַ קאַפל, — וואָס זאָל דורכדעם זיין אַ רב; איינער, להיפוך; מיט אַן אָפּגעגאַלט פנים, אַלפאַגן רעקל, אָן אויפגעשטעלטן ווייסן קאַלנער אַרום האַלדן, וואָס דאַרף אים דערמיט אויסטיילן פון די אַנדערע, — וואָס ער איז אַ גלח; מיט זיי זיצן נאָך אַנדערע, ס'רוב, באַלעבאַטים פון הייזער; אַלע זיצן, אַנדערע, — ברייט, ווי ס'זאָל זיין זייערס אַ שמחה; בלויז עך, שמחה בינעם, דער מחותן אַליין, — שטייט; מ'קען אים נישט אַוועקזעצן; און ער מאַכט אַ שטיק דעריבער קאַליע די גאַנצע מעשה, — נאָר גייט טו עפעס; מ'קען מיט אים איינרייסן? ס'זאָל אַזוי נישט זיין ער, — וואַלט אַזאַ

איבער געקראגן אַ האַק אַראָפּ, מ'זאָל פון אים ברויכן אויפקלויבן שטיקלעך; אַדער, ווי וואָלט ער זיך בכלל דאָ אַרויפגעדראַפּעט? נאָר אַז מ'האַט אים אויפגעשפּילט, — אַזוי מוז מען אויך אויסשטיין דעם נאָר זיינעם; דאָס ווייב, וואָס איז לכתחילה אויך געשטאַנען, — האָט זיך נישט געקענט אַזוי פיל אַנטקעגנשטעלן, אַז מ'האַט איר געבעטן, — און זיך צוגעזעצט; אַזוי אויך די קליינע, די מאַמע שיינע; נאָר ער, אַפּנים, האָט זיך איינגעעקשנט, ווי דורכ־ אויס געוואָלט פאַרשטערן די שמחה.

דער באַרשטן־ייד האָט איצט געקוקט אויף אים ווי אויפן ערשטן ייד, וואָס זאָל, ערשט נאָך דעם ווי די קויל האָט אים געטראָפּן, — שטיין; און זיך גראַד געשראַקן, קוקנדיק:

— אַז זיי זאָלן נישט פריער וועלן שטיין, די יידן, ביז ס'וועט קומען צו דעם, — זאָלן זיי שוין בעסער נישט שטיין, וואָס קען מען טאָן?

אויף דעם פנים זיינעם, ווי פון אויפגעשניטן קאַרן־ברויט, איז דאָס טונקעלע און קאַרנדיקע געוואָרן ווי זיכערער און לעולם ועדיקער באַשטאַנד, — קיין מאָל נישט מער אַראַפּצונעמען מיט דער האַנט. זיין גלאַטן און געלב־ לעכן שאַרבן פון קאַפּ האָט געברייט די זון, און ער האָט זיך אַפּנים נישט גע־ מאַכט דערפון; געהאַלטן אָפּן, ווי פאַרוואונדערט, דאָס מויל, — און געשלונגען דאָס רעדן, וואָס איז פאַרהעכערט אין צווייען, אין דרייען, אין פירן, און אפשר נאָך אין מער מאָל, און קוילערט זיך ווי אין געבראַכענע שטיקער; שטיקער רעדן ווי פון אַ צעבראַכן קויל, — וואָס פליסט נישט גלייך ווי וואַסער אין אַ טייך, נאָר ווערט צעפאַלן אין באַזונדערע שטיקער, — דורך שטיינער, וואָס שטעקן אַרויס; זיי פאַלן אַראָפּ צו די אַלע מענטשן אויף די קעפּ, די שטיקער, — אויף די מער, און אויף די ווייניקער; אויף די — גרעבערע, און אויף די דינערע; דאָס קען מען זען ביי יענע, אויף וועלכע די גרעבערע שטיי־ קער פאַלן, — ווי די קניען בייגן זיך ביי זיי אונטער, און מוזן זיך אַראַפּלאָזן ווי פון קלעפּ וואָס זיי זאָלן קריגן, און זיך פאַרקרימען מיט גרימאַסן; און פאַרקערט, אַנדערע; וואָס שטייען געלאַסן, אויסגעצויגן ווי לאַנגע און ליידי־ קע גאַסן; זיי זאָלן זיך דאָס געבן אַ פאַרקרים, — אַז מ'הערט ווי אַ מענטש קומט אום! מיט עפעס אַרויסווייזן, אַז עס אַרט זיי; און אפשר, ווייל דאָס איז זיי שוין אַזוי גוט באַקאַנט, און אויף זייערע גאַסן זאָל מען שוין דאָס האָבן איבערגעקייט צום וויפלטן מאָל; און ס'קריכט זיי שוין אַזוי פּייער־ לעך ווי ס'איז, — פונעם האַלדז? וואָס האָט זיי געקענט בלייבן צו הערן, — וואָס זיי זאָלן נאָך נישט האָבן געהערט? זיי שטייען אָבער, האַלטן אָפּ די מיילער, ווי זיי וואַלטן אַרונטערגעשלונגען די גאַנצע שטיקער רייד, ווי גראַב זיי זאָלן נישט זיין, — אויף אַמאָל, און פאַרקרימען זיך נישט אויף אַ האָר.

דאָס גאַלדענע שטערנדל באַקומט איצט סעמי, דער יידישער בחור פון דער גאַס; דאָס איז שוין דאָס דריטע; דאָס ערשטע האָט אויסגעכאַפט דער פּוילישער וואַצעק פּלאצעק; אין אים האָט זיך מתקנא געווען דער איטאַ־ ליענישער טאַני אַרינאַני; איצט קען אויף דער גאַס קיין איבער אויפן אַנדערן נישט האָבן אַ שלעכט האַרץ; דער איטאַליענער אויפן פּאַליאַק, צי דער פּאַליאַק

אויפן ייד, אָז ס'האָט דאָ ווער וועמען אונטערגעשטעלט אַ פּיסל: ״וואָס עפעס איך און נישט דו?״ איצט זיינען אַלע דריי גלייכע מיוחסים. נישט איינער איז קלענער אָדער גרעסער פאַרן אַנדערן. די דריי יונגען: דער פּוילישער, איטאַליענישער און דער יידישער, — זיינען איצט געוואָרן איינס; איינס פאַר גאַט, איינס פאַר די מענטשן, און איינס פאַרן לאַנד; פּונקט אַזוי ווי מ'וויל, אַז זיי זאָלן עס אויך ווערן אויף דער גאַס; און אויב יענע האָבן געקענט שטאַרבן אינאיינעם, — זאָלן די קענען אינאיינעם לעבן; נאָר דערווייל זיינען צווישן זיי דאָ קנאַפע בעלנים אויפן שידוך; אַלע זיינען זיי דאָ אַהערגעקומען גלייך, און וועלן זיך שוין דאָ מוזן אויסקאַכן באַזונדער אין זייערע טעפּלעך, ביז אין טויט אַריין; די איטאַליענער זיין איטאַליענער, די יידן — יידן, פּוילישע — פּוילישע, אַזוי אויך די רוסישע, טשעכישע, און די אַנדערע... איי, וואָס ס'וועט דערנאָך ווערן פון זיי אַלע, אין הונדערטער יאָרן אַרום; אַז זיי וועלן שוין האָבן אָפּגעפאַרן אויף אַזאַ מהלך פון זייערע עלטער-זידעס אין פּוילן און אין איטאַליע; נישט האָבן מער גאָר אין זיך פון דאָרטן? אָדער אַזוי ווייניק, — אַז זיי וועלן דאָס קוים שפּירן אין די שפּיצן פּינגער? וועלן דאָס זיין פּוילישע, איטאַליענישע און יידישע פון דאַנען? פון דער און יענער גאַס? און אָן שום הינטן מער הינטער זיך... און הינטן אויף וואו ווייט מ'וועט זיך קענען אומקוקן — וועט אַלץ דאָס לאַנד פאַרנעמען דעם אויבן אָן זינט דורות, און זיין ס'לאַנד פון די אַבות?

נאָכן גאַנצן רעדן, נאָך דעם ווי די געשליפענע מיילער, די שאַרפע צונגען ווי חלפים, האָבן דאָ פאַר זיי אין די אויגן צעשניטן שטיקער לעבנס, שטיקער לאַנד, שטיקער ים, און זיי צעלייגט צו יעדן אין בוזעם אַריין, — דעם אַ שטיק לאַנד, יענעם אַ שטיק ים; נאָך דעם אַלעם גוטן גיט זיך ערשט אַ כאַפּ אַרויף אויף זיי אַ מויד, — אַ מויד ווי אַ וואַלד-גולן, וואָס באַפאַלט זיי אומגעריכט און ווי פון אונטנאַרומעט; אַ מויד ווי אַ ליכט, אַ פּלאַקער, מיט אַ צעפּלויגענעם קאַפּ האַר, — און גיט זיי אַלע אַ נעם מיט זיך, אין לופּטן; די מויד פּליט, און די גאַנצע גאַס מענטשן, — פּליט מיט איר מיט: „גאַט, בענטש אַמעריקע! דאָס לאַנד פון אייזן, פון צין, פון בליי און פון קופּער; פון וואַל, פון שאַף און געשמאַקע קעזן; פון האַלץ, פון שטיין און פון פעלדזן; פון ים, פון וואַלד און זיסע טייכן; פון גליענדיקן מדבר, גרינע גערטנער, האַזן, לעמפּערטן, אַדלערס...“ די אויסגעצויגענע און נידעריקערע אַלטע איטאַליע-נער, יידן, פּאַלאַקן, — דערפּילן דאָס עשירות אויף זייערע לייבער, אויף זייערע רוקנס, און דער כּישוף פון דעם אַלעם גלייכט זיי אויס, מאַכט זיי נאָך אַמאָל אַזוי הויך, נעמט אַראָפּ יאָרן פון פנים, גלעט אויס די קנייטשן, — און די זון שיינט ווי אויף יונגע מענטשן, וואָס ווייסן נישט פון קיין שום עלטער, פון זאָרג... דאָס לאַנד האָט אויסגעבעט פאַר זיי אַלע אירע וועגן, און ס'גייט זיך אויף זיי ווייך און באַטעמט; פון די ביימער הענגען אַראָפּ צייטיקע טרויבן, ליכטיקע פּאַמעראַנצן, בלויע זאַפּטיקע פּייגן, טייטלען

און באַקסן. און פון דער ערד שפּראַצט מיט אַלעם גוטן, וואָס ס'קען זיך נאָר פאַרגלוסטן.

איין רגע, און נאָך דעם ווי די גאַס שטילט זיך איין, — שטייט אויף איבער דער מויד דער ייד מיטן קאַפּל איבערן קאַפּ, וואָס ברויך זיין דער ראש פון די יידן איבער דער און יענער גאַס; און ווי ער וואַלט געוואַלט ווייזן, אַז ער איז אויך נישט קיין טשוטשעלע, און מיט גאַרנישט בלייבן הינטער-שטעליק קעגן איר, — פאַרייסט ער דעם קאַפּ צום הימל מיט גאוה; ס'איז זיין הימל אויך, אין גאַנצן זיין, ווי ער איז די איטאַליענערס, די פּוילישעס און די רוסישעס; און ווי ער וואַלט אויך נישט געוואַלט צולאָזן, — אַז מ'זאָל דאָ עפעס פאַרמישן, צודעקן, באַהאַלטן, ווי געוויינלעך, צוליב קנאה-שנאה, אַדער גרויסע אויגן; און אַז אַלע זאָלן דורכאויס וויסן; אַז אַ יידישער בחור, וואָס קומט מזרע ישראל, האָט אויסגעהויכט זיין אַטעם פאַר דעם אַלעם גוטן, — וואָס רינט זיי איבער די מיילער; און אַז זיי זיינען זיך אַלע צונויפֿ-געקומען צוליב אים, וואו זיין נאָמען ווערט געהייליקט לבצה, — אַזוי נעמט ער זיך וואַרעם שאַקלען, מיט אַ יידישלעכן ברען, מיט התלהבות, און אויס-זינגען מיטן אַלטן ניגון, ביי וועלכן טייכן יידישע טרערן, באַלד אַזוינע גרוי-סע ווי די ימים, — זיינען שוין ביי אים פאַרגאַסן געוואָרן; די תפילה פון אונדזער אַוועקגיין און דערמאַנען די אַוועקגעגאַנגענע, די שוכני עפר, — אויף אַלע יידישע שמחות, בית-עולםס, פון וועלכע מיר זיינען נישט צע-שיידט, און לעבן-מיט מיט זייער שטענדיקן קיום, וואָס איז אויך אונזערער: — אל מלא רחמים... שוכן במרומים... את נשמת שלמה, אוי, שלמהלע, בן שמחה בינעם... אשר הלך לעולמו על קידוש השם... קידוש האומה... קידוש אמונה... וקידוש המדינה...

און ביי די יידן אויף דער גאַס, נישט קיין חילוק; מעג זי זיך ברעכן מיט איטאַליענער, מיט טאַטערן, מיט כינעזער, מיט גריכן, מיט סיריער, שפּאַנישע חברה, אויך מיט רוסן מכל המינים, — מוזן די אויגן נעמען אַרומ-שווימען און זיך פייכטן; און די ווייבער זיין, וואו זיי זאָלן נישט זיין און מיט וועמען, — הויך צו וויינען.

*
**

איין דרערד אַריין מיטן געוועלב. ער וואַלט עס גלייך געווען געשלאָגן פאַר אַ כפרה, שמחה בינעם, — אַז מ'זאָל אים נישט צוהאַלטן; און צוגעהאַלטן האָבן אים ס'זווייב, די דריי יידן זיינע, און אַודאי אַ האַלבע גאַס שכנים. ווייל פון זיין גלאַצן מיט די אויגן, און זיך שטעלן זאָגן הלל אין מיטן טאַג, אונטערן פרייען הימל, ביים גאַלדענעם שטערן פון זיין זונס נאָמען אויף דער טאַוול, — וואַלט מען אים באַלד באַדאַרפט משלח צו זיין איבערן וואַסער; און אויף וויפיל ער איז געשטאַנען אין דעם פון זיך אַליין, איז דאָס געווען דערפאַר וואָס ער האָט זיך געוואַלט אויסקויפן ביי די קונים, — וואָס ער האָט גע-האַקט איבער די הענט, און זיי פאַרגיטיקן: «אויב כ'האָב וועמען עס איז פון אייך אַ רעה געטאַן, — זאָל עס מיר נישט גערעכנט ווערן?». אַפנים: אַז דער

פחד וואָס האָט אים פון לכתחילה אַרומגעכאַפּט. — איז נישט געווען קיין אומזיסטער; און געפילט, אַזוי ווי ער וואָלט פון דער ערשטער רגע אָן דאָ געווען אַריינגעטאַן אין עפעס אַ געיעג מיטן שטן; און אַזוי ווי ער איז אַלעמאַל געלאָפּן אים פאַרהיטן, פאַרשטעלן מיט זיך, זיין פון פאַרנט ווען די קוילן פליען. — איז יענער אַלץ געווען פאַר אים, און אים נישט געקענט איבער-לויפן, ער זאָל אים האָבן פון הינטן, ביז יענער האָט אים סוף-כל-סוף אָנגעקריגן, און צערעכט געמאַכט; ער האָט פאַרשפּילט דעם געוועט, און גע-בליבן שטיין נאָך אַלעם, מיט אַן אַפּענעם קאַפּ, און זייער אַ קלאַרן, אָן מינדסטן פּחד. — מיט וואָס וועט ער אים נאָך שרעקן? נאָך אַ זון אויף דער מלחמה האָט ער נישט... און דאָ איז נאָך לעת עתה נישט ווי דאָרטן, וואו מ'איז נישט זיכער מיטן מאָרגן; אָז מ'לייגט זיך צו. — מ'זאָל נישט באַגראַבן ווערן אונ-טער די שטיינער פונעם הויז? וואָס קען ער אים דאָ נאָך אַפּטאַן? נישט מער; וואָס ער איז דאָך פאַרט אַ טאַטע, און אַזוינער, וואָס האָט אַפּגעגעבן אַ זון דער מלחמה; אַ זון, וואָס מיט אים האָט ער געזאָלט די זכיה האָבן. — זאָל זיך אָנהויבן אַ נייער דור, אַ דור מיט ברייטע פּלייצעס, אומגעלייגטע האָר אויפן קאַפּ, דעם זיידענס מסירת נפש און ווער ווייסט, וועמענס גבורה... און ס'איז נישט געוועזן באַשערט, אָז דער נייער דור זאָל פון אים אויפגיין... גאָט דער לעבעדיקער ווייסט, צי ער וועט נאָך בכלל אויפגיין? ... אַלעמאַל, אַז ער האָט אַוועקגעלייגט דעם קאַפּ אויפן קישן, — זיינען ביי אים צוקאַפּנס געלעגן גאַנצע מדינות, ברייטע, מיט, פון טויזנט יאָר. — יידישע קהילות; און איצט, אויב ס'זאָל שוין צוקאַפּנס מער גאַרנישט זיין? און ס'איז דאָרטן אַ מדבר, — וואו און ביי וועמען וועט עפעס אויפגיין? ביי אים און ביי זיינס גלייכן? ביי איטשע ברוך דעם שניידער? ביי לייב קירזשנער? זיי וועלן ממלא זיין דאָס וואָס ס'וועט דאָרטן פעלן? און פון די טאַכטער זיינע, צי פון זייערע טעכטער, די ברעטלדיקע מיידלעך, — וועלן נאַכקומען אַזוינע דורות ווי יענע?

און ווי ער זאָל זיך נישט וועלן צוריקהאַלטן, מוז עס אים פאַרט געבן אַ נעם פאַרן האַלדן, און שטיקן; און אפשר איז עס אויך דער זעלביקער שטן, אָז ס'איז אים אַזוי געראָטן ביים זון, — וואָס וויל זיך אויך נעמען צו אים? און אַז ער האַלט שוין גאָר שמאַל, דאָס ער דאַרף אויסגיין פונעם קלעמען, — נעמט ער זיך אַפּווערן קעגן אים, און שרייען מיט אַלע כוחות:

— שדי, קרע שטן!

ישראל דעם וואַלקערזוש, לייב קירזשנער, איטשע ברוך דער שניידער, פאַרפעלן איצט נישט יעדן טאַג אַרונטער צו קומען נאָך דער עבודה, ווי אַפּ געהיטענע יידן צו מנחה; אָבער זיי רעדן שוין נישט אַזוי שיינ; „מ'קען, אַפנים, זיך לאָזן אַראָפּנעמען מיט מיידלעך, — און נישט ווערט זיין קיין צעבראַכענע פעני!“ זיי רעדן אין גאַנצן נישט; קומען אַפּ מיט שטיין; וואָס איינער פון זיי מאַכט אויף ס'מױל—פאַרהאַקט זיך אים עפעס פון אינע-ווייניק ווי דאָס צינגל פון אַ ביקס, און ס'קומט גאַרנישט דערפון אַרויס; די אַרבעט, כאַטש זיי האַלטן זיך אָן אין איר ווי פריער, — מיט ביידע

הענט. און קענען זיך נישט אַרויסדרייען פון איר, האָט שוין נישט מער יענעם טעם; וואָרעם, זיי האָבן דען נישט קיין זין אויך איבערן ים? און ליגן נישט מיט הוילע קעפּ אויפן בעט, זיך צוהאַרענדיק צו יעדן טריט אין דרויסן? און מ'גייט זיך אַ הייב־אויף ווי דערופּן, — אוי, מ'האַט זיך אָפּגע־שטעלט ביים הויז! די בראַך איז דאָ, און מ'האַט איר שוין ווי אויף דער האַנט; מיט אים איז זיי אויך עפעס ווי גרינגער, כאַטש מ'ווייסט נישט מיט וואָס און ס'פאַלן אַראָפּ די שטיינער פונעם האַרץ; מען באַוויינט זיי אינאיינעם אָן לשון און אָן געווייך; וואָס אויף זיי איז געקומען? מ'האַט זיי געזאַלט אַוועק־נעמען פון אַזוינע גדולות? פון אַזוי פיל גוטס? און מ'וואַלט זיי כאַטש געלאָזט גיין וואו זיי רייסן זיך, און אויף קידוש השם, — פאַר זייערע זיידעס, פעטערס און מזמעס, און די גאַנצע משפּחות זייערע, — וואָס זיי האָבן דאָרט; נעמט מען און מ'פאַרשיקט זיי גאַר אין די דזשאַנגעלס וואָס זיינען פול מיט מאַ־לאַריע, צו קראַטן, עגדישן, קראַקאָדילן און שאַרקס, אויף אַזוינע מיתה־משונהדיקע אינדזלען, — גאַט ווייסט וואו, און צו וואָס זיי דאַרפן זיין צע־שאַטן אין די טויזנטער ווי די שפּילקע־קעפלעך איבערן פּאַסיפּישן ים... ווי מאַן... פון וואָנען האָבן זיי זיך מיטאַמאַל גענומען, די אַלע אינדזלען? ווער האָט פון זיי געהערט? זיי זיינען אַראָפּגעפאַלן פון הימל? אַלושענס... מאַריאַנוס... קירילס... אויף וועלכע, ווייסע בערן (אויב ס'זיינען דאָרט פאַראַן אַזעלכע) זאָלן אַרויפקומען — זיך אַרומקוקן איבער דער וועלט; אָדער ים־פּייגל, וועלכע ס'ווערט אָפּגעמאוסט צו שווימען אויפן בויך, — זוכן זיך אויך אַוועקצושטעלן אויף עפעס מיט די פּיס; וואָס וועט ווערן מיט זייערע פּיס, — אָז זיי וועלן זיך נישט האָבן אויף וואָס מיט זיי אַוועקצושטעלן? שטיקער לונג! וואָרצלען? און די אינדזלען זיינען אין גאַנצן צוליב דעם, — ווייל די ים־פּייגל האָבן פּיס; אָז גאַט האָט זיי באַשאַפן מיט פּיס, — האָט ער זיי אויך געמוזט געבן אינדזלען, אויף וואָס מיט זיי צו גיין און שטיין. אָבער צו וואָס האָט מען די יונגען אויף זיי פאַרשיקט, און זאָלן פאַר זיי דאַרפן אַוועקלייגן ס'לעבן?

*
**

די שול וואָס האָט זיך געהאַט אויסגעבעטן אַ גוט יאָר, און מ'האַט אַב־געהויבן אַריינשמעקן אין איר, — איז גיך געוואָרן צוריק אַ יורד; זיך נישט לאַנג אָפּגעפרייט מיט אירע יידן; די יידן האָבן איר ווידער גענומען האַלטן אַזוי ווי פּריער, — אויף ראש השנה און יום־כיפור; נישקשה; זי מעג זיך באַנוגענען מיט די דריי טעג יום־טוב, ווען ס'וועט איר אויסקומען זיך מיט זיי צו זען; די יידישע שטעט דאָ, וועלכע האָבן אַזוי געברענגט, — וויסטן; מ'קען אויף זיי גאַרנישט צונויפברענגען איינעם מיטן אַנדערן; די מיטינגען זיינען טויטע, די שטעט, וואָס זיינען דאָ אַלע יאָרן געווען שטעט, ווייל ס'זיינען דאָרט געווען שטעט, האָבן גענומען צו צעגליין, אַזוי ווי ס'זאל שוין דאָרט גאַרנישט זיין, און נישט געהאַט מער פון וואָס צו ציען קיין יניקה; און אויב זיי זיינען דאָס געווען, — ווייל מ'האַט זיך געהאַט צו מאַרדעווען מיט אַ

פינפערל קראַנקן-בענעפּיט, וואָס אַ ברודער האָט געזוכט אַפּצודרייען, — האָט מען זיך אויסגעלאַכט דערפּון. עס איז אַזוי גוט, אַז אַלע זיינען געזונט, און ס'פּאַלט גאַר קיינעם נישט איין צו קרענקען צוליב פינף דאָלאַר, און זיך דאָ גיין נאַריש מאַכן... מ'האַט צוריקגעקריגן פּולע מיילער מיט קרקע, מיט בית-עולם, און די אַלע אַנדערע גוטע זאַכן... יוראַפּ איז געוואָרן געטייבעלט... אין גאַנצן ווי אַראַפּגענומען פּון טיש . . . אַזוי ווי ס'וואַלט דאָרט מער קיינער נישט געווען... און פּון וואָס וועט מען ווידער רעדן?... אַזאַ מזל ווי די יידן דאָרט האָבן דאָ? אַז מ'וויל זיי אַפּילו ביי זייערע אייגענע שטעט, — נישט נעמען אין מויל אַריין; נו, וואָס זאַל מען שוין אין דרויסן זאָגן? און אַז ס'שפּרינגט איינער אַרויס, ווי אונטעררגעשאָסן: „גע-וואַלט, וואָס שלאַפט מען? מ'לידיקט דאָרט אויס די שטעט פּון יידן“, שניידט מען אים נאָך גיכער אַפּ מיט אַ פּאַינט אויף אַרדער; ווי לאַנג איז דער שיעור? ס'קריכט שוין מיט זיי דאָרט פּון האַלדז...“ מ'גייט זיך נישט אַפּ קיין דין וחשבון; וואָס ס'וועט פּון דעם ביסל יידן, מיט אַלע זייערע שטעט, — דאָ ווערן, אַז יענע דאָרטן, וועלן, חלילה, נישט זיין; ווי לאַנג נאָך זיי וועלן דאָ אַזוי פּירן די גרענדע מיטן האַמער? זיי זיינען דאָך שוין זקנים... און אַז זיי וועלן אָן דאָרטן, דאָ אויסטריקענען ווי שוואַמען אָן אַ רעגן... איינדאָרן... זיי קענען נאָך אויף די אייגענע פּיס אַליין נישט שטיין, — און אַפּילו נישט האָבן נאָך וועמען צו בענקען... און אַז מ'וועט דעם דאָרטן פּון זיי אַפּשניידן, — ווי אַזוי וועלן זיי דאָ לעבן? מיט וואָס? די היגע סעמעטערי איז געווען גוט, אַז מ'האַט פּון דאָרטן אין איר געהאַלטן אין איין אַריינגיסן לעבן, אַ רוח של חיים... פּון וואַנען וועלן האָבן אַהערצוקומען משולחים? גוטע יידן? שיינע יידן? רבנים מיט בערד (אַן בערד זיינען דאָ דאָ גענוג)... אַפּילו אַפּיקורסים... פּון ארץ ישראל? מ'האַט זיי שוין דאָרטן? אַז ס'איז נאָך אַליין אַ מאַגער שעפעלע, און עס דאַרף, — מען זאַל עס צוואַנגן און קעמען, ביז עס וועט קריגן אויף זיך אַ הויט... דאָרט איז דער קוואַל... הונדערטער יאָרן פּון יידן, כמעט גאַנצע טויזנט; און טויזנט יאָר שבת, טויזנט יאָר דאַוונען, יידישע טרערן, יידישן שמחות, גזירות, שחיטות, בית-עולם, רבישע הייפּן.— דאָס האָט דאָך עפעס אַ גרונט אונטער זיך, און ס'איז דאָ וואָס אַוועקצולייגן אויף דער וואַנג... וויפּיל יאָרן מער דאַרף מען דאָס זיין, — אַז די ערד זאַל זיין יידיש? און דער הימל איבערן קאַפּ, — אַ יידישער?

*
**

בלויז דער באַרשטן-ייד, וואָס איז געבליבן געטריי די שול, זיין שטאַט, און די יידן פּון פּוילן; ער האָט אויפּגעהערט צו קאַטעווען די ווייכער מיט די באַרשטן, און זיך אַנגעטאַן אַ לאַנגע קאַפּאַטע, אַזוינע ווי די יידן אין פּוילן טראַגן; אַ קליין היטעלע אויפן שפיץ קאַפּ; אַ פּאַר שווערע שטייול; אַ ברייטן אַרבע כּנפות מיט ציצית ביז צו די קני, און צו דעם הילוך זיך שוין ממילא געמוזט לאָזן אַנוואַקסן אַ באַרד; אַ נישט, ווי וואַלט ער אויסגעזען? אַ פּרישע באַרד, וואָס זיין פנים האָט קיין מאַל נישט געזען, און גלייך, —

א גרויע! סאַראַ דען האָט אים געקאַנט אַנוואַקסן? ער איז שוין מער נישט יונג. און ביי איר אויפגעמאַכט מויל און אויערן, — וואָ, וואָ! וואָס ער האָט נאַכאַנאַנד געטריבן פון פנים מיט מעסערלעך, מיט זייף, — אַזאַ באַרד! ס'קען זיין, אָו פריער, ער זאַל איר געווען צולאַזן צו זיך, אין די יונגע יאָרן, — וואָלט זי, ווי געוויינלעך, געלויבטן מיט איר שוואַרצקייט, מיט איר געדיכטקייט, און אפשר אויך לייטזעליקייט; געהאַט נחת פון איר, זיך געפרייט ווי מיט אַלעם וואָס איז פריש און יונג; און אַזוי איז אים באַשערט, און וואָס ער וויל אויך, — אַז ס'זאַל אים זיין שווער מיט איר; שווער ווי די גרויע עלטער, וואָס האָט זיך צו אים אַרויפגעצויגן אַזוי ברייט אויפן פנים — זינט די גוטע בשורות האָבן פון דאָרט אַנגעהויבן אַנצוקומען; נאָר וואָס האָט ער זי דעמאָלט באַדאַרפט האָבן, און זיך אַרומטראַגן מיט איר פון טיר צו טיר, ווי מיט די באַרשטן זיינע, — וואו מ'האַט אים אָן איר אויך נישט איבעריק גערן געזען; ס'האָבן דעמאָלט אויסגעפעלט בערד ביי יידן? מיליאָנען יידן האָבן זיך געצירט אין זיי! זיך אַרומגעטראַגן איבער דער וועלט, ווי פאַר שיינקייט וועגן, — מיט געדיכטע און שיטערע בערד, קאָזע בערדלעך, אַש גרויע, און שוואַרצע סמאַלע בערד; אַפילו רויטע, קופער־רויטע, פלאַמיקע בערד... נאָר, טאַמער, חלילה, — אין וואָס ער האָט אַפילו מורא אַריינצוקלערן, — זיינען זיי מער נישטאַ? מוז דאָך זיין ערגעץ אַזאַ ייד מיט אַ באַרד אויך! זאַל זיין אַ גרויע, אַ שווערע, נאָר אַ באַרד! און ער האָט זיך ווי בכיוון אַרומגע־טראַגן מיט איר פאַר אַלע אין די אויגן, — אַז די ווייבער מיט די יידן זאָלן זען ווי ס'האָבן אויסגעזען זייערע טאַטעס מיט די זיידעס, — אין פוילן, אין גאַליציע, וואָלין און אין דער ליטע.

און דאָס האָט אויך געהאַט אַ גרויסע פעולה; ווייל גייענדיק פון אַ גאַס אין אַ גאַס, האָט זיך נישט איינע, ס'רוב; אַ יידענע פון פוילן, — געקענט געבן אַ שטעל־אַפּ צוליב דער קאַפּאַטע זיינער, קליינעם היטעלע און די גרויע באַרד, — ווי ער וואָלט איר אַ זעץ געטאַן איבערן קאַפּ מיט דעם, און אויסשרייען: „אוי, טאַט־ע!“ ווי דאָס אַפּגעוואוינטע און ווייטע, וואָס האָט געטליעט ביי איר ווי אונטער אַ קופּע אַש, — וואָלט מיטאַמאָל אַראַפּגעפאַלן, און האָרט צו אירע פיס; זיך דערזען מיט דרייסיק פערציק יאָר צוריק, אַז מ'איז נאָך געווען יונג, אַ רויע לונג, — צווישן אַזוינע יידן, אַ סך יידן אַזוינע, מיט קליינע ברעקעלעך הייזלעך, איינגעפאַלענע, — און ס'האָבן איר געמוזט קומען טרערן אין די אויגן אַריין, אויף ווי ווייט זי זאַל ניט האָבן אַוועק פון זי; וואו זיינען זיי איצט, די יידן? ס'ברויכן נאָך דאָרטן לעבן אירע צוויי ברי־דער, אַ שוועסטער, — זיי אין גאַנצן אַראַפּגעלאָזט פונעם עול; אַז ס'איז נישט געווען די מלחמה, און מ'איז געפּגרט פאַרן דאָלאַר, — האָט מען נאָך גע־מוזט אַוועקרייסן פאַר זיי עפעס אויף אַ יום־טוב; זאָלן זיי זיך דאָרט אויך האָבן מיט וואָס באַטעמט צו מאַכן ס'מויל! און איצט, ווען מ'וואָלט געקענט שיקן, און אויך גראַב, — איז דאָ אַן אויסרייד, וואַרעם מ'קען דען? נאָר וואָס ברויכן זיי איצט האָבן דאָס געלט, — אַז זיי ווערן דאָרטן פאַרשניטן? ס'ליגט זיי איצט דאָרט מער זיכער אין קאַפּ ווי זיך צו דערהאַלטן ביים לעבן,

בלייבן ביים שטיקל נפש, — ווי צו וועלן באטעמט מאכן ס'מיל; און אויב מ'וויל זיי דארט האָבן, גיט זיי דער באַרשטן-ייד מיט דער באַרד פון פוילן, — צו פאַרשטיין, די אַלע ווייבער; זאָלן זיי דאָ אויפהערן צו זיצן און גיין, נאָר זיך אַוועקשטעלן און שטיין; און דאָס, — אויכעט נישט אַזוי ווי זיי זיינען געווען, ווייל מ'האַט שוין גענוג אין זיי דאָרט אַרײַנגעהאַקט, און פון זיי אויסגעקניפן אַרנטלעכע שטיקער; נאָר יידן, אַז מ'וועט זיי לאָזן אָפֿ- כאַפן דעם אַטעם, — וועלן זיך די באַקן ביי זיי גיך נעמען צוריק רויטלען, און אויך אָנהויבן צו פלאַמען; זיי דאַרפן נאָר בלייבן, כאַטש ביי די ביינער, און ס'פלייש וועט שוין ממילא אַנוואַקסן אויף זיי; אָבער, אַז ס'וועלן, חלילה, קיין ביינער נישט זיין, — אויף וואָס וועט עפעס האָבן אַנצואוואַקסן?

די באַרד איז זיך צעגאַנגען אין אַלע הייזער פון די הינטערשטע גאַסן, און מ'האַט איר צעבלאָזן אין טאַג אַרײַן; בכּו, זי איז פון קויל, און די האָר אירע גיבן פון זיך אַרויס אַזאַ פייער, וואָס ברענט דורך די נעכט. מ'שטייט און מ'קוקט אין די רויטע הימלען אַרײַן; צי ס'זאָל זיין פון שיסן ערגעץ, פון די שיפן וואָס ווערן אויפגעריסן אויף די ימים, אָדער פון דער באַרד זיינע? דער אָפשיין פון זיין באַרד זאָל זיך אַזוי אויסשפרייטן אויף זיי? אַ ייד, וואָס איז אַרײַן אין שול זיך אויסוויינען ס'האַרץ, און אויף וואָס צו וויינען האָט אים נישט געפעלט, — האָט דערנאָך פיל געמאַכט אַלע הייזער; אַזוי ווי יענער האָט גענומען זאַגן, אַזוי האָבן די האָר פון דער באַרד גענומען רויכערן ווי קנויטן; דער רויך איז געוואָרן אַזוי געדיכט, אַז ער האָט פאַר- שלינגען דעם אַרון הקודש, די בימה, די אייזערנע שטאַנגען, אַלצמיטאַנאַנד, און מ'האַט נישט מער געזען קיין שול, קיין ייד, קיין באַרד, און נאָר געהערט דאָס בלויוע זאַגן זיינס; און אויב עס האָט אין זיך פריער געהאַט עפעס פון תפילה און בקשה, איז עס איצט שוין געווען אַ שרייען, ווי ער זאָל זיך קריגן מיט אימיצן; ״וואו וועט ער נעמען אַנדערע יידן, — אַז ער וועט די לאָזן פאַר- שניידן? ווער וועט זיך וועלן צו אים צוהערן אין אַ וועלט פון כּולו רוצחים? און באַלד וועט ער קריגן בעלגים, וואָס זאָלן וועלן זיצן און לערנען זיין תורה? וואו וועט ער זיי גיין אַרומזוכן, צווישן די פוילישע פּויערים? רוסישע כאַלעס? מאַלדעוואַנער אין רומעניע? אונגאַרישע ציגיינער? ס'וועט באַלד אימיצער פון זיי וועלן זיין ווי די צאָן קדשים? וואָס וועלן זיי טון מיט די שענקען, — זיי פאַרברענען? און אויסטוישן דאָס פלעשל בראַנפן אויף אַ בלאַט גמרא״? און באַלד האָט די באַרד גענומען אַזוי רודערן, אַנגעמאַכט אַזאַ גערויש, ווי פליגל זאָלן פאַכען, כּהרף עין צעטריבן דעם וואַלקן רויך, און ס'האַט זיך אַנטפלעקט אַ טיף-ווייסער הימל מיט טויבן, וואָס האָבן געברומט מיט זיין קול:

— וויי צו אונדן, אוי וויי — וואָס מ'טוט דאָרט מיט זיי.

**

אַזוי ווי סעמעלעס טויט האָט זיי ביידן דעם טויט געמאַכט, שמחה בינעמען מיטן ווייב, אַזוי זאָל זי, די מאַמע שיינע, דאָס דינע מיידעלע, און זומער-פייגעלע פון די ניו-יאַרקער וואַלקן-קראַצערס. — זיך האָבן וואונ-

דערלעך צעבליט פון אים; און פונקט ווי אַ לעכצנדיק בלימעלע, וואָס טריקנט פון דאַרשט, — אַזוי האָט עס זיך איצט געקוויקט מיטן טוי און ווייכן זיסן רעגן, וואָס איז אַרונטער אויף איר קעפל, פון דער מלחמה; מיט ציטערדיקע פינגער האָט זי אומגעביטן דעם בלויען שטערן אין פענצטער, אויף אַ גאַל-דענעם, און די גאַנצע גאַס איז אין אירע אויגן באַהויכט און באַלויכטן מיט אַ פּיין דיך געוועב פון דעם גאַלד זיינעם. די שטוב אירע, פאַר וועלכער זי האָט אַפּטמאַל פאַרקרימט די נאַז, — איז מיטאַמאַל געוואָרן ביי איר חשוב, מיוחסדיק, ווייל זי האָט געגעבן און מיט אַ ברייטע האַנט, — וואָס קען זיין מער ווי אַזאַ ליכטיקן יונג, מיט אַזוינע ברייטע אַקסלען, און ברענענדיקע אויגן?... און זיך געגרייסט, וואָס דער גאַלדענער שטערן איז איר ברודער... ער זינגט אַרויס פון איר... און זי קען זיך גאַרנישט אַוועקרייסן פון אים... געוואָרן איינס מיט אים... זי וואַלט אים אַפילו מיטגעטראָגן מיט זיך אויפן האַרץ, אַוועק אין די טיפסטע און פינצטערסטע געסלעך, ער זאָל בליצן מיט זיין גאַלד אין יענע שטוב, וואו די קעפּ ביי יונגע מאַמעס הענגען אַריבער די בעטלעך פון זייערע עופּהלעך, — און זיי איינשלעפּערן; דאָס גאַלד פון דעם שטערן זיי צומאַכן די אויגן ווי אַ זיסער מלאַך פון הימל.

צעשראַקענע האַבן די טאַטע-מאַמע געקוקט אויף איר, ווי זי ווייסט גאַרנישט, — אַז מ'האַט איר אַפּגעשניטן די רעכטע האַנט, מיט אים; וואָרעם, ווי זי זאָל זיך דערנאָך נישט וועלן לענקען, — וועט איר אַלץ אויסקומען צו זיין אַליין; אַפילו ווען זיי זאָלן זיך עלטערן ביו הונדערט און צוואַנציג יאָר, — וועט זי דען תמיד זיין מיט זיי? און דעמאַלט ווען זי וועט ברויכן גיין פאַר זיך, זיין מיט אַ מאַן, — וועט איר אַלץ אימיצע ראויספעלן ביי דער זייט, אימיץ אין אירע יאָרן; אַז זי זאָל זיך קענען פאַר אים אַמאַל אויסרעדן, און נישט נאָך, — אַז ס'וועט נישט זיין אַזוי פּויגלדיק; און ווער איז נאָך אַזוי נאָענט צום האַרץ, און מ'זאָל זיך קענען וואָרפן צו אים אויפן האַלדז, — ווי אַן אייגענער ברודער? נאָר ווי אַזוי קען זי עס וויסן, אַז זי איז אַזוי יונג? אַז דאָס קען מען ערשט דערפילן מיט די יאָרן, ווען זיי הייבן זיך אַן אַרזיפצורוקן אויפן שטערן, אויפן האַלדז, אונטער די אויגן, און נאָך אויף אַנדערע גוטע ערטער, וואו מ'קען זיך נישט באַהאַלטן פאַר זיי...

פאַר שמחה בינעמען מיטן ווייב איז דאָס הויז פאַרבליבן ווי דער אויס-דרוק פון יענער שרעק, — וואָס איז זיי פון פריער נאָכגעגאַנגען, און וועל-כע וועט שוין מיט זיי אייביק זיין, ווי לאַנג ס'איז זיי באַשערט צו לעבן; זייער זונס ליידיקע שטוב, וואו ער וועט זיך נישט אומקערן מער, און דאָס בעט וואָס וועט שוין בלייבן אויף תמיד פאַרבעט... נישט האַבן פאַר וועמען עס מער צו צעוואָרפן... די פאַרשטומטע ראַדיאַ... ווער וועט זיך שוין צוהערן צו די באַל-געזימס? דער געשריי זיינער, וואָס איז געבליבן דאָ אַפּגעהאַקט, אויף תמיד; דאָס יונגע לעבן, וואָס האָט דערין געפלאַצערט ווי אַ ליכטיקע טויב; דער צערייצטער כוח, וואָס האָט זיך געהויבן ביי אים אין שלאָף, ווי די ווענט זאָלן זיך אַזוי בייגן איבער אים. אויף-און-אַפּ, — און מיטגיין מיטן אַטעמען זיינעם; דאָס אַלץ האָט זיי געטריבן; עס האָט זיי געטריבן אַן אימה, ווי די

טויטע שימה פון זיין פנים וואָלט זיך דאָ אָנגענומען אויף יעדן פּיצל—און זי געזען אויף אַלעם; און אויב זיי זיינען געבליבן אין שטוב מיט אַלע אירע פּחדים, איז דאָס צוליב דער טאַכטער זייערער, וואָס איז מיטאַמאָל געבליבן זיצן אין איר, געבליבן זיצן, אַזוי ווי דער גאַלדענער שטערן וואָלט איר כישוף געטאַן; זי האָט גלייך, און מיט דער מינוט וואָס דער גאַלדענער שטערן פון איר ברודער סעמי איז אַרויף אויפן פענצטער, — אָפּגעהאַקט מיט ברַאָדוויי און דעם גאַנצן ליכטיקן גלוסטן; וואָס האָט זי איצט דאָרט מער געקענט האָבן, וואָס זי האָט דאָ נישט געהאַט? דאָ, צו מורח פון דער נידע־ריקער טייל שטאַט, וואו די שווערע טענעמענט־הייזער ליגן אַזוי געדיכט איינע אויף דער אַנדערער, און עס שרעקט פון זיי מיט שטובן אָן פענצטער, — דאָ ציט זיך פאַרביי פאַר איר יענער וויסער זיל־בערנער פאַס, און דאָס הויכע לאַכן ביי אַנדערע ווי פון כעס, אָז די פינגער זאָלן זיך דערביי אויסדרייען; וואָס וועט זי גיין צו זיי, אָז דאָ, אין שכנות פון גאַלדענעם שטערן, קען זי הערן דאָס ווייטע און טיפע פרייכן פון די שווערע שלאַכט־שיפן; די סיגנאַלן זייערע, און אַלע קולות פון אונטער די הימלען, — ווי זיי אַלע זאָלן זיך מיט איר דאָ אַדורכריידן; און כסדר זיין אויסגעקאַכט אין אַלעם ווי עס גייט דאָרט; מיט־פּיבערן מיט יעדן שלעכטן ריר און פעלער־האַפטיקן גאַנג, און אויפציטערן פון גליקלעכן געלעכטער, וואָס צענעמט די זייטן. — ווען דער אייגענער כוח קומט אַרויף פון אויבן, און בלייבט געוועלטיקן איבער אַלעם: „דער ים איז זייער, דער הימל — זייער, און אַלץ אַרום, אויף טויזנטער מיילן, — איז אויך זייער“.

און דאָס וואָס דער גאַלדענער שטערן האָט זי נישט אַרויסגעלאָזט פון שטוב, האָט אויך זיי, טאַטע־מאַמען, אַלץ מער און מער צוגעהאַלט. אָז זיי זאָלן נישט לויפן פון איר; פאַרקערט: עס האָט פון דעם עפעס אָנגע־הויבן נאַכצולאָזן ביי זיי ווי ביי אַ יונג פּרעסטל; יענער ווינקל, סעמעלעס, איז פאַרגאַנגען, און דער אַנדערער, אירער, — איז אַרויפגעקומען; די מאַמע־שיינע איז אויך אַ קינד; און ווערנדיק איינאַינציק, — איז זי שוין ניט סתם קיין קינד, נאָר אַן אויג אין קאַפּ, און זיי טוליען זיך צו איר ווי צו אַ וויסער טויב, און דאָס איבערבלייבן אירס אין שטוב אָנגענומען פאַר אַ סימן, — אָז זי דערנענטערט זיך אויך צו זיי, און געווען אויסערגעוויינלעך געגלעט פון דעם: פאַרט אַ חסד, וואָס ס'האַט זיך אין איר עפעס איבערגעקערט... און מיט זיך צו ביסלעך גענומען פאַרטרייבן די שאַטנס פון זיין טויט... ער זאָל נישט אַזוי שווער צולייגן... אָבער דאָ האָט זיך אַ נייע שרעק אַרויפגעצויגן אויף זיי, — די הויכע בלאַנדע יונגען מיט די פלאַקסענע קעפּ האַר, וואָס האָבן אָנגעהויבן אַראַפּצוקומען פון אויבן, — און זיך ברייט דאָ צעלייגן ווי ביי זיך אין דער היים; אַזוינע הויכע, מיט בלויע הויזן, ווייסע אַריבערגעוואַרפענע בלוזעס, — ווי גלייך פון די שיפן; זיי לאַכן הויך, גראַד איצט, ווען ס'ליגן נאָך ביי זיי אַזוי פיל שטיינער אויפן האַרץ, — און זוכן זיך צו באַהאַלטן פאַר דעם; באַהאַלטן פון לאַכן, פון שפּילן, און

פון יעדן אַנדערן תענוג; זיך שוין געוואַלט געזעגענען מיט דעם אַלעם אויף תמיד, און לעבן שטיל, — אָן שפּילן, אָן זינגען, אָן לאַכן, אַזוי ווי ס'זאָל שוין זיין ביי נעילה... אָפּעסן, און זיך פאַרטיפּן אין אַ ספּר... אַריין ערגעץ אין אַ מקום־קדוש... זיך צוהערן ווי מ'לערנט, אַדער אַריינגראַבן דעם קאַפּ אין אַרון הקודש, און זיך גוט אויסוויינען אין דער שטיל... סיי, פון אַזאַ תענוג, — ווען זי זאָל קומען מיט איר באַשערטן אין שטוב אַריין, און מיט מזל, חתונה האַבן; דעם תענוג וואַלטן זיי זיך נאָך יאָ געוואַלט אַנטאָן... דאָס וואַלט זיי נישט נאָר דערפרייט, נאָר אויך געקענט אַ הייב טאָן אין דער לופטן, — אַז זיי זאָלן צוריק נעמען פליען ווי פריער... דאָס איז אפשר דאָס אַנדערע צו איר, וואָס גייט זיי נישט אַרויס פונעם קאַפּ, און באַלעבט זיי, ס'ערשטע; זי אַליין, און נאָך אימיצער צו איר, — וואָס זאָל שוין דאָ זיין תמיד מיט איר... און דעריבער, אַז זיי לאַכן, און נאָך אַזוי רוי, — רייסט זיי דאָס אָפּ די אויערן; און אַחוץ דעם לאַכן, וואָס מ'וואַלט נאָך אפשר, ווי־ס'איז, געקענט סובל זיין, — פילן זיי זיך גלאַט נאָריש און ווי תמעוואַטע קעגן זיי, און וואַלטן כאַטש באַדאַרפט אַרויסגיין פון שטוב, — אַז יענע זיינען דאָ; וואָס איז ווידער די פעולה, וואָס זי איז אין שטוב, — אַז ס'קומען אַריין די יונגען, און זיי זאָלן איר דאַרפן אָפּטרעטן? וועלן זיי דאָך, אַלצאיינס, — דאָ זיין צעשיידט מיט איר; מ'קען איר דאָס נישט זאָגן, ווייל ס'וועט איר זיכער ניט שמעקן, און נאָך, חלילה, פאַרקרומען ס'נעזל; זאָלן זיי שוין בעסער לאַכן, — און זי זאָל עס נישט פאַרקרומען; אָבער עפעס ווערט זיי זייער קאַלעמוטנע, און ס'פאַרקלעמט איר, ווען איינער, אַ לאַנגער יונג, מיט אַ קלייענ־דיק פנים און געלע פלעקלעך, — גיט איר אַ נעם צו זיך אויף די קני; דערפון פאַר־גייט אים שוין אונטערן האַרץ: „זיין קינד ביי דעם יונג אויף די קני“ ס'האַט אים פאַר דעם זעלביקן פריער אויך געדרייט אין בויך; אַז מ'גייט אַרום מיט יונגען, — גייט מען נישט אויף קיין פיר איילן אָפּגערוקט פון זיי; און אַז מ'האַלט זיך אַרומגענומען, — מוז מען אויך צולייגן די ליפּן, און זיך קילן, לעשן, ס'זאָל נישט אַזוי ברענען; און אַצינד, אַז ער טוט דאָס אָפּ, זיי אין די אויגן, — מוז עס דאָך זיין פון פריער, און אויך נישט צום ערשטן מאָל; מ'קען אויף דער רגע נישט זיין קיין דבר אחר, און אויף זיי אַרויפפאַלן, זיי דאָ צענעמען; „ניטע, וואָס טוט זיך עפעס מיט אייך?“ אַזוי מוז ער זיך פאַרשטעלן די אויגן, פאַרדרייען דעם קאַפּ אויף דער וואַנט, און אים אַזוי האַלטן, — ווי ער זאָל זיין אָפּגענומען; און אַז דאָס דריקן זיך געדויערט, כאַטש נישט מער ווי אַ מינוט אפשר, — און זעט אויס ווי ימים ושנים; און נעמט דערצו פאַלן ווי די ערד וואַלט זיך אונטער אים אויפגעמאַכט, און געהאַלטן ביי פאַרשלונגען ווערן אין אַ שאול תחתיה אַריין, — אַזוי גיט ער אַ פאַרדריי מיטן קאַפּ, ווי ער וואַלט אים אָפּגעריסן פון דער וואַנט: — דו... אַ יידיש קינד... און ער?... ווער איז ער, — וואָס דו לאַזט דיך אַזוי צו צו אים?...

לאַזט זי אַרונטער ס'קעפל, און בייגט זיך אַזוי אויס, ווי ס'זאָל איר זיין גערוימער ביי אים אויף די קני, און זאָגט שטיל:

— איינעם וואָס מ'האַט נישט ליב, לאַזט מען נישט צו זיך אַזוי צו...
דאָ עפנט זיך אים מיטאַמאַל אויף אַ לאַך אין קאַפּ, און דעם טעות האָט ער
געמאַכט אין איר; אַז אין איר, מיט איר מאַמעס פנים, שטיל גיין, נישט קענען
קיין הויך וואָרט אַרויסרעדן, און גאַנצע שעמעוודיקייט, — דאַרף גאַר שטעקן
דער עשו פון זיין ווייבס משפּחה, פון וואָס זי זאָל האָבן געמאַכט אַ סוד; בעת
ער, סעמעלע, מיט זיין מגושמדיקן פנים, גלייכע האָר און ברייטע אַקסלען, —
איז געווען אַ שטיק פון טאַטן, פון זיידן, און דעריבער די זכיה געהאַט פאַר זיי
אומצוקומען אויף קידוש השם...

אַ רגע, און ס'הייבן זיך אים אָן צו דרייען פאַר די אויגן רעדער פון ווינט-
מילן, שוואַרצע קראַצע צו פליען, ווינטן צו רוישן ווי סאַוועס זאָלן קלאַגן:
— דו, אַ יידיש קינד... וואָלף בריוועווערס אייניקל... צו דיין זיידן אויפן
קבר קומען יידן לייגן קוויטלעך... און ער?.. אַ יונג פון דאַקאַטע... פון ערגעץ
אַ בלאַטע...

און מיטן כוח פון טאַטן זיינעם, דעם זיידן, עלטער-זיידן, און אַלע דורות
פון פאַר זיי, — וועלכע זאָלן זיך דאָ אַוועקשטעלן צווישן איר, דעם אייניקל
זייערן, דעם לעצטן אייניקל, און דעם ווייסן יונג מיטן פלאַקסענעם קאַפּ
האַר, פון דאַקאַטע, — נעמען זיי איר אַוועקרייסן דורך אים, דעם פאַטער
אירן;

— דאָרט איז שוין מער קיינער פילייכט נישטאַ; און דו ביסט די אייני-
ציקע פון אונדזער גזע, — גייסטו אַפּשניידן מיט זיך דעם לעצטן זכר פון
אונדו, אַז ס'זאָל גאַר קיינער נישט זיין? קיינער מער נישט זיין?

ער איז אַ רגע דערנאָך פון דאָרט אַרויסגעפאַלן, ווי ער וואָלט זיך גע-
זוכט צו ראַטעווען פון אַ ברענענדיק הויז, דער קאַפּ איז אים אויפגעלאָפן,
געוואָרן אַזוי גרויס און שווער, ווי ער וואָלט אויף אים געטראָגן משאות.
ס'איז פאַר אים געווען קלאַר אַז די קליינע, די מאַמע שיינע, — איז נישט מער
זיינע, זי איז געוואָרן פאַרווייעט פון דער מלחמה, ווי אַ זעמדעלע פון אַ שטורעם-
ווינט, סעמעלע איז אומגעקומען ביי דער מלחמה אויף קידוש השם, און
זי, — ווי אַזוי? ס'האַרץ האָט זיך אים געקורטשעט, קוואַלן געקומען אין די
אויגן, און פול געמאַכט דעם האַלדו, ער האָט זיי טיף אויפגעריסן, און דער
טאָול מיט די נעמען איז געשטאַנען פאַר זיי, — דער גאַלדענער שטערן ביי
שלמהלען איז געווען רויט, עס האָט גערינען פון אים בלוט, בלוט פון אַ יידישן
בחור, וואָס איז געלאָפן אויף קידוש השם, אומקומען פאַר זיינע זיידעס, פע-
טערס און מומעס, וואָס ווערן ערגעץ אומגעברענגט אין פוילן, די פיס האָבן
זיך גענומען ברעכן אונטער אים: העז? איז קיינער מער נישטאַ? פון דאָ און
דאָרטן, פון אַרום און אַרום, — זאָל ער איצט האָבן געבליבן אַליין?
ערשט, אַז ער האָט זיך פאַרדרייט, — איז נאָך געווען אַ זון, אַ טאַכטער,
אַ גאַנצע משפּחה, מיליאָנען יידן, און ס'זאָל גאַרנישט זיין? וואָס טוט זיך דאָ
עפעס? ווי אַזוי האָבן זיי אַלע געקענט ווערן איבער אַ נאַכט אַראָפּגעשווענקט

פון דער ערד? ניין... ס'קען נישט זיין... בלויז אַ משוגענער, אַ חסר-דעהגיק, אַ שטיק מטורף האָט דאָס געקענט אויסטראַכטן... זיי לעבן דאָרט אַלע... די שולן זיינען פול, און ברעכן זיך מיט זיי, און מיט זייער געשריי... אויך זיין שלמהלע לעבט... זיין קידוש השם וועט אייביק לעבן אין אַלע דורות נאָך אים... ער וועט אויפשטיין תחית המתים ביי די יונגען, און מיט זיין גבורה וועט זיין פול די גאָס...

ער האָט זיך צוריקגעכאַפט אַ דערציטערטער, ווען ער האָט געזען אין אַפּענעם פענצטער זיצן דעם באַרשטן-ייד, זיצן צעשוויבערט, די ברייטע קאַפּאַטע פלאַטערט, דאָס קליינע היטעלע פאַררוקט אויפן שפיץ קאַפּ, די שיטערע באַרד איבער דעם אַפּענעם ספר גליט; פון די גראַע האַר, רויט און אַדורכגעגליט. — האָבן געברענגט די בלעטער, די אותיות געפלאַמט, ווי זיי זאָלן זיין אויסגעריסן אין שטיין פון אַלטע מצבות. און אַזוי ווי ער וואַלט געפילט, דאָס ער איז דער איינציקער ייד אין דעם טראַכט, וואָס איז דאָ פאַרבליבן פון דעם גאַנצן ים מיט יידן אין פּוילן, — נעמט ער זיך וואַרפן, ציטערן מיט יענער אימה און יראה וואָס פון הרוב געוואַרענע יידישע שטעט; און אַלע גלידער ביי אים צו וויינען און יאַמערן:

— על זאת תאבל הארץ.

יולי-אויגוסט, 1947.

דער מאמעס צוואה

(קאָפּיטלען)

קום מאמע ווי אַ קינד

א

קום, מאמע, ווי אַ קינד אויף מיינע הענט,
איך וועל דיך איינשטילן און דו — דו וועסט מיך טרייסטן,
ערשט איצט אין וואָגל האָט מיין האַרץ דערקענט
אין דיין געבראָכנקייט — אַ ווידערשטאַנד אַ דרייסטן.
אַריינגעפייפט אין דיר די בייטש האָט — „האַרץ!“
האַסטו געליטן אַ פאַרשוויגענע געבויגן,
צוריקגעצויגן האָסטו זיך פאַר יעדן שאַרף,
עקשנות אָבער האָט געגליט אין דינע אויגן.
ווי ס'קריכט אַ פליגעלע אויף גרינעם בלאַט,
ביסטו ביים פרעמדן מינדסטן ריר פאַרשטאַרט געבליבן, —
נאָר אין דיין דינעם גוף האָסטו געהאַט
אַ כוח, וואָס האָט ווייטער לעבן דיך געטריבן.
אויף שטיין האָסטו געדרייט זיך ווי אַ פלאַנץ, —
אַ זון האָסטו געבוירן ווי אַ האַרטן דאָרן,
אין שטורעם־ווינט ביסטו געבליבן גאַנץ, —
אין שטורעם־ווינט האָב איך מיין קראַפט פאַרלאָרן.
די האַגלען האָבן ניט מיין לייב געשווינט,
די ווינטן האָבן מיין געבייזן אַרומגעשאָבן,
ניט זען זאָל קיינער ווי איך בין אַנטקרוינט,
האַב איך מיין פנים אינעם רעגן־גוס פאַרגראָבן.
דער בלעטער־פאַל געוואָרן איז מיין קלייד...
דאָך וואַרט איד, דו זאָלסט קומען מיך פון גליווער וועקן,
איך רוף צוריק מיין קינדערישע פרייד,
די טעג פון נויט אָפילו און די נעכט פול שרעקן.
אַ ווי אַ פייגל מיט די פליגל ציט
צוריק די זון, וואָס אין געצווייג האָט אויסגעפלאַקערט;
ווי ס'רופט אַ פלאַנץ וואָס האָט ניט אויפגעבליט
צוריק דעם פּרילינג און דעם פּרילינגדיקן אַקער.

אין ווירבל פון געוויטער, נאכט און יאָרן,
 צו מיר רוקט נענטער נענטער אַ געשטאַלט זיך, —
 איך שטרענג אָן מיינע אויגן, מיין זכרון,
 דעם וועג צו לויכטן זי — מיין בליק צעשטראַלט זיך.
 זי שלעפט זיך איינגעוויקלט אין דעם רעגן,
 ס'איז ווי אַ כמאַרע שווער איר די פאַטשיילע,
 לאַמטערנס שאַקלען זיך איר בלינד אַנטקעגן,
 די פוסטע גאַסן שרעקן זי ווי היילן,
 דער שטורעם הילכט, און ווי ער וואַלט געהווקט,
 פאַרשטעכט ער נאָדלען אין איר האַלדז און נאָקן.
 פאַרפלאַנטערט אין דער פינצטערניש וואָס ברויזיקט,
 די טראַפנס ווערן איין אויף אירע באַקן.
 ביז זי דערטאַפט אַ מויער און פאַרטוליעט
 צו זיינע ווענט די פראַסטיקע — איר שטערן;
 זי וויל פון קינדער־היים, אין שלאָף פאַרלוליעט,
 דעם שוואַכן אַטעם פון איר קינד דערהערן.

אין קינדער־היים איז אַ פאַרזאָג אַ שטרענגער;
 „פאַר ה־עמדע דער אַריינגאַנג איז פאַרבאַטן.“
 אַ שטיינעריקער קאַסטן־הויף, אַן ענגער,
 דער הימל דעקט אים איבער ווי אַ שאַטן.
 דאָס קליינ־וואַרג גראַבט אַריין זיך אין די שטרוי־זעק —
 די הונגעריקע מיילער צו פאַרשטאַפן.
 די נאָכט איז ווי אַ קאָלדרע דושנע־לויזיק,
 מיט אויפגעשפיצטע פליגל שטייט צוקאַפן
 דער פלעק־טיפוס... די קינדערישע קעפּ ער שויבערט...
 אַ מאַמע שטייט אין דרויסן אויפן רעגן,
 דער וועכטער איז אַ האַריקער, אַ טויבער,
 און לאַזט זיך ניט אַפילו איבערפרעגן.
 דער טויער פלוצלונג פראַלט אויף — און אַ וואַגן
 אַ פליוכע אין דער פינצטערניש טוט האַסטיק,
 דאָן נעמט די מאַמע פאַרן שטורעם קלאַגן;
 „ווער ליגט דאָרטן אינעם שוואַרץ באַדעקטן קאַסטן?...“

באַווייז זיך מיר אין חשכות פון דער נאָכט,
 אַנטפלעק זיך מיר ביים אַנבליק פון פרימאַרגן,
 איך האָב צוריק מיין קינד־צייט אויסגעדאַכט —
 און צווישן ביימער אַ שפיטאַל פאַרבאַרגן.

בויג אָן צו מיר זיך איצטער ווי אַמאַל,
און קיל מיין שטערן אָפּ מיט דיינע ליפּן, —
געלעגן קראַנק בין איך אין וואַלד־שפיטאַל,
צום בעט אַרומגערייפּט מיט דאַרע ריפּן — — —

אין קאַלטער בלענדיקייט פון ווייסן זאַל,
זוכט, ווי אַ קראַנקן־שוועסטער אין די בעטלעך —
די האַרבסטיקע לבנה... און איר שטראַל
געפינט אויף פּוסטע ווענט בלויז פיבער־צעטלעך.
די קינדער ליגן אונטער בערגלעך שטיל —
אויף בערגלעך וואו געשפּילט זיי האַבן וויאַסנע,
זיי קומען גראַבלען טויטערהייט דעם דיל,
און וויגן מיט די שפיצן פון די סאַסנעס.
מיט אויגן אָפּענע איך ליג און גלי,
די קראַנקן־שוועסטער מיידט אויס מיין פּאַלאַטע,
איך בין אַ זומער־פּייגל פון ניט־הי,
דער אַסיען האַט אַ נייע פּייגל־טשאַטע
פאַרנאַרט אין וואַלד צום טויט... און איך בלויז ווייס
וואָס מיינט דער טויט... איז האַט מען אָפּגעשניידט מיך,
מיט ליפּן דורשטיקע איך נאָג דעם שווייס
און די לבנה אין געביין פאַרגייט מיך.

פון טיר צו טיר פּייפט דורך געהיים אַ הילך,
ווי עמעץ וואַלט אין פּירהויז זיך באַהאַלטן, —
אין בלויזע שויבן בליט דער פּייגל־מילך,
עס שווימען אויסגעשאַטנטע געשטאַלטן;
אַראָפּ איז באַרוועס עמעץ פון דער וואַנט...
— — — כּ'נעם צייטערן און רופּן; מאַמע, מאַמע — — —
די מאַמע לייגט אַרויף אויף מיר איר האַנט,
ווי אויסגעוואַקסן אין דער רגע סאַמע.

זי האַט זיך מיטן ליכט־שיין דורכגעשלייכט,
דורך אַלע צימערן מיין בעט געטראַפּן,
איר פנים נעפּלט איבער מיר זיך פּייכט,
און ס'ווערט מיין מויל מיט זיסן מילך פאַרלאַפּן.
זי פּלעכט צונויף אַרום מיין גוף די הענט,
זי בויגט זיך ווי דער הימל מיר אַריבער, —
און טראַגט אַרויס פון קינדצייט מיך, וואָס ברענט
אין אַ לבנהדיקן ווייסן פיבער.

אַבלות

די מאַמע ביי דער וואַנט אינדרויסן האָט געהערט:
די וואַסער־רינע האָט פון דאָך אַראָפּגעטרערט,
דער רינע האָט געמאַרדעוועט אַ קליפה,
זי האָט דער מאַמעס ווייטיק אויסגעכליפּעט:
— ווי כמאַרעס שלעפּן זיך אין אַסיען — וועל איך
די טרערן מיינע אויסמראַקען פאַמעלעך,
און דויערן מיין עלנט וועט שוין שטענדיק,
כאָטש די אַבלות איז שוין לאַנג געענדיקט.

פון קעלט פאַרציטערט אין איר אַלטן יאַקל,
האָט זי זיך ביי די ווענט פון הויף געוואַקלט,
און איז זי צו איר חורבה צוגעקומען,
האָט זי נאָך שטאַרקער טרייסלען זיך גענומען.
אַרומגעכאַפט האָט איר אַ שטומע אימה,
אַרום געווען איז פינצטערניש געהיימע,
און אין דער קוזניע בלויו ביי אריה־משהן,
אַ פייער־ווינט ניט אויפגעהערט האָט רוישן.
פון קוימען האָט אַ צונג פון סאַמע פונקען
אַ לעק געטאָן די נאַכט — און איינגעזונקען,
האָט זי מיט גראַז־פאַרוואַקסענע בית־עולם־טריט
אין טיר פון קוזניע אָנגעקלאַפט — ביים קופער־שמיד.

דעם בלאַז־זאַק הענטל איינגעוואַקסן אין דער האַנט,
דער שמיד האָט מיטגעשלעפּט זיין שאַטן פון דער וואַנט.
און גולמדיק געוויגט זיין מידן נאַקן —
אַ הערינג אויף דעם אַש־קויל אָפּגעבאַקן.
ס'האָט די אלמנה שטיל די טיר געעפנט,
און ווי אין שרעק זיך מיט זיין בליק צו טרעפן,
דעם קאַפּ פאַרשולדיקט שטום אַראָפּגעלאָזן.
האָט ער אין האַרניע אויפגעהערט צו בלאָזן,
געטאָן אויף איר אַ קוק אַ טעמפיק־שווערן,
אויף דער קאָוואַדלע אויסגעשפרייט דעם הערינג,
און אויף דער יידענע אַ גלאַץ געטאָן פאַרבליפט,
און אָן אַ וואַרט אין דער אַכילה זיך פאַרטיפט.

דער שמיד האָט אָפּגעשאַרט פון דער קאָוואַדלע
די ברעקלעך, און ערשט דעמאָלט מעשה גדלן
צערעדט זיך, מיט אַ דראַט די ציין קאַלופּעט:
— ס'איז אומעטיק אַליין אין דער כאַלופּע?
דער זונדל זיצט אין קלויז מיט די למדנים,
זיי קענען דאָרט די באַנק ניט קוועטשן אָן אים?

און גאר די גאס, די קרעמער און קצבים
 פארוועלט זיך האבן מאכן פאר א רב אים, —
 און ווער וועט העלפן איך אין דער חיונה?
 א נייער וואילקענער זיך אפגעפונען!
 ווי איך וואלט אייער תכשיט גארניט קענען,
 וואו ער וועט זיין א רב — די שטאט וועט ברענען.
 איר גיט אים — מיד, כוועל אים פאנאנדערשווייסן,
 און אויסבויען ווי גאט האט גאר געהייסן,
 א קופער־שמיד, א יונג פון פונקען סאמע,
 א נוצן פאר דער וועלט און פאר דער מאמען,
 איר זאלט פארשווארצט ניט ווערן ביי די קוישן, —
 גאר ס'איז דער שלאף באפאלן אריה־משהן,
 און פונקט אין מיטן עצהנען און טאדלען,
 האט ער צעכראפעט זיך ביי דער קאוואדלע.

געבלעזלט האט דער שמיד א שוויסיק־נאסער,
 ווי א צעגליטער פרענט וואס ליגט אין וואסער,
 ער האט אין בייכיקע געוויסטע פאנען,
 וואס זיינען פריילעך ארום אים געשטאנען,
 אריינגעהלומט טייגעכצן און טארטן,
 און גענדזן־שמאלץ געפרעגלט האט זיך דארטן,
 דער אפגעשרויפטער שרופשטאק האט צעפראלט די ציין,
 ווי ס'וואלט א יאטקע־הונט געשטיקט זיך מיט א ביין, —
 אן איין האט פארוויקלט די קאוואדלע,
 ווי ס'וויקלט זיך א שלאנג ארום א פאדלע,
 דער האמער דער צווייפודיקער געלעגן
 איז, ווי א רויבער גרויזאם אויף די וועגן, —
 דער קוימען פון דער הארניע איז געקראכן,
 דעם באלקן ווי א ווילדער אקס געבראכן, —
 די בעלקעס אויפגעפלאצטע, האבן שווער געקרעכצט,
 די קוזניע האט נאך לופט און פרישן קאלד געלעכצט, —
 און דורכגעשוויצט האט אריה־משה דער פראסטאק,
 אויף דער קאוואדלע אנגעשפארט — געפייפט געשמאק.

אין ווינקל איז געשטאנען די אלמנה,
 געשוויגן, און זיך ניט געקאנט דערמאנען: —
 ווי קומט זי דא אין קוזניע ביי דעם מענטשן?
 ער עסט אן היטל, כראפעט איין אן בענטשן,
 און גארניט ווי קיין ייד — אזא מין הויכער,
 און איז אפילו שבת דורכגערויכערט, —
 זי האט ארויסגעשלייכט אין הויף... ווי כמארעס,
 אראפגעהאנגען שווער אויף איר דער צער איז.

אַרומגעקראַכן אין איין שטרייף לבנה-ליכט,
ווי אויף אַ בלאַט אַ ווערימל — אויף איר געזיכט.
אַ ווינטל גנבהש האָט מיט אירע האָר געשטיפט,
ווי אָפּגעהוזקט וואָס זי שטומט אַזוי פאַרטיפט, —
האָט זי דעם שאַלכל ביז די אויגן אָנגערוקט,
און אויף די שטיינער פונעם הויף אַראַפּגעקוקט.

ערב שבת

ס'איז דאָנערשטיקע נאַכט אין ענגער קיך,
עס גרייטן מיד דער מאַמעס הענט דעם שבת,
ווי קלעצער שלעפט זי אויף די פיס די שיד,
די אַרעמס אירע הענגען שווער ווי שטאַבעס;
אַ דאַנק דעם אויבערשטן און אים אַ לויב,
כאַטש ביז דעם האַלדז פאַרענגט זיך און פאַרבאַרגט זיך,
האָט זי אין יאָטקעס איינגעהאַנדלט דרויב,
מיט חלות צוויי צו קידוש אויך פאַרזאַרגט זיך.

זי שיילט און בראַקט, ביז ס'שפינט אַרום דער דרימל
די פינגער אירע... ס'פאַלט דאָס מעסער-קלינגל,
דערשראָקן טשוּכעט זי זיך: גאַט אין הימל!
אין צווייטן חדר זיצט נאָך וואָך איר יינגל.
אַן כוח מורמלט זי: „מיין קינד, גיי שלאָפּן,
און לאָז מיך גיט פאַרזינדיקן די וואָך —
דעם שבת צוגרייטן...“ נאָר ער, די ליפּן אָפּן,
זויגט איין די וואונדער-מעשיות נאָך און נאָך.
פאַרגייט זיך הייזעריק איר קול, דער ווייכער
פון צער און טרערן: „וויי צו מיינע יאָרן,
דו מישט די בלעטער, מישט — און ווערסט אַלץ בלייכער,
ווי דו וואָלסט דיין געלעכטער דאָרט פאַרלאָרן.
אין ביכער ביסטו ווי אין זאַמד פאַרגראָבן“, —
די מאַמע קרעכצט ווי זי וואָלט זיך פאַרשאָבן
ביז אין געבייזן... קוקט שטאַר דער זון אַרויס
פון בוך, ווי פון אַ זון-גלאַז אַ געפאַרבטער,
דער לאַמפּ שפייט רויכערדיק די לונגען אויס,
די צימער-ווענט מיט קנייטשן איינגעקאַרטעט,
אים דריקן שטיינערדיק אַזוי און פרעמד,
דאָס שטיבל ציטערט דורכגעוועכט אין שטרייפן.

ווי עמעצער אין אַ צעפליקטער העמד — — —
די שטילקייט הילכט און ווייט אַ באַן נעמט פייפן.

דער טאָג קריכט בעטלעריש אין טיר אַרײַן,
דאָס נאַפּט-ליכט ווי אַרויסגעפּלעקטער פיבער
ווערט בלייכער אויף די ווענט אין גרויען שײַן,
אַ בלאַסע מידיקייט גייט דעם יינגל איבער.
דאָך קען ער זיך ניט אַפּרייסן, די מעשה
זאל ניט אַוועק מיט אַיינמאַל ווי אַ פייגל, —
עס טאַנצן אום אין חדר פּלעקן ווייסע,
ווי קעצלעך וואַלטן זיך אין שפּיל געבייגלט.
דער קלויסטער-גלאַק קלינגט אויס ביי אים אין קאַפּ, —
ער לייגט זיך שלאָפּן, נאָר פון זיינע אַקסל
דער וואונדער-פּויגל פּלאַטערט ניט אַראָפּ,
ווי אויפן יינגל וואַלטן פּליגל וואַקסן.

דער מאַמען אַבער אין דער ענגער קיך,
די זאָרג וואַקסט ווי אַ הויקער אויף דער פּלייצע,
זי פּלאַנטערט מיט די הענט אויף גיך, אויף גיך,
און ווען אין אויוון ענדיקט זיך דאָס הייצן,
פאַרשאַרט אין קויל דער שבתדיקער מאַלצייט, —
ווערט זי ערשט אומרואיק... ס'איז שוין ניט פרי,
און ס'איז אַרײַנקריכן צוריק אין עול צייט
צו דער בייטאַגעדיקער שווערער מי.
דער אימפּעט טרייבט אַרויס זי אויפן מאַרק,
איר האַרץ וויל איר פאַראויס אַריבערלויפן;
עס ענדיקט זיך דאָס גרינס און אויבסט איז קאַרג, —
וועט זי באַווייזן עפעס נאָך צו קויפן?
אָן אַטעם שטופּט זי זיך צו אַ געשטעל,
און נישטערט אין געדראַנג אַ ביסל סחורה.
די אויגן פּלאַקערן, איר הויט איז געל,
זי טאַפּט די וועגענער, זי ווערט געוואוירע,
דער פּויער גענעצט: אַלץ שוין אויספאַרקויפט.
און בלוז די פייקע אין זײַן וואַנס זיך רויכערט, —
פאַרסאַפעט צו דעם קעלער אויבסט זי לויפט.
מיט פּחד קלערט זי פון דעם דיקן סוחר,
וואָס שטעכט אַדורך מיט נאָז-וואַרצלען מיט האַריקע
איר שוואַכע האַרץ פאַר חובות פאַראַיאַריקע, —
די מאַמע וויינט און שווערט זיך, ביז ס'דערעסט
דעם פּרוכט-הורטאַוויק — שיט ער אָן איר קוישן
פאַרפּוילטע עפל... לויפט זי, און פאַרגעסט
די שווערע משא אין די הענט צו טוישן.

איר קערפער ברעכט זיך ווי אַ דינער בוים,
און אירע הענט ווי אַפגעדארטע צווייגן —
די אַנגעפילטע קוישן האַלטן קוים,
זי קוקט זיך אום צעטומלט און פאַרדאגהט;
ס'איז באַלד שוין האַלבער טאָג, די באַלעבאַסטעס
מיט פעק אַהיים פון די געשעפטן שפּאַנען,
זי לייזט ניט היינט קיין גראַשן קיין פאַרראַסטן,
און איבער שבת וועט דאָס גרינס פאַרוואַנען.

צונויפגעפינגערט אויף דער ברוסט די הענט,
די לאַסט זאָל ניט די אַרעמס איר צעברעכן,
דערשלעפט זי זיך אַהיים, איר אַטעם ברענט,
און דינע שפּילקעס אין איר מוח שטעכן.
דאָך שטאַרקט זי זיך: ביינאַכט אם ירצה השם
וועט זי זיך אויסרוען די מידע ביינער. —
אין טויער איינגעשמידט ווי אין אַ קלעם,
איר שניידן אין די פיס די קרומע שטיינער.
נאָר זי פאַרגינט זיך ניט אַנידערזעצן,
צעשטעלט דאָס אויבס, די מערן און דאָס ציבל,
דאָס גרינס וואָס וואַנעט האַלט זי אין איין נעצן,
רופט קונים מיט תחנונים און פאַראיבל,
דאָך שטעלט זיך קיינער ביי איר קויש ניט אַפּ,
און ס'איז געפראַפט דאָס קרעמל פון אַנטקעגן, —
אַ ווייבל טאַפט ביי איר אַ בינטל קראַפּ,
און זי מוז פאַרן קונד דאָס האַרץ צעזעגן.
אין טויער פאַרט אַריין אַ ברייטער וואַגן,
אַ קאַשיק פאַלט... די פרוכט ווערט אויסגעשאַטן,
זי וואַרפט זיך אונטער רעדער מיט אַ קלאַגן,
ווי ס'וואַלט דאָס פערד איר לעבן דאַרט צעטראַטן...

שוין ברענט אויס אויפן קלויסטער־שפיץ דער פרייטיק,
זי באַט איר סחורה אָן איצט האַלב אומזיסט,
ווי אַ פאַרשולדיקטע, בגנבה, זייטיק
זי קוקט זיך אום... אַ, וויי איז איר און וויסט;
די באַלעבאַטים שליסן די געשעפטן,
עס קלינגען הענג־שלעסער, עס קרעכצן לאַדנס,
און מיטן שבת־קודש זיך באַהעפטן
דער פרוש גייט פון מקווה אויסגעבאַדן.
ער מוסרט זי: איר טראַגט דאָך אַ פאַרוק,
ווי פאַסט עס, איר זאָלט ליכט־בענטשן פאַרזאַמען, —
און שטיל ווערט אַרום איר און אַ געקוק,
אַז פינצטער אין די אויגן ווערט דער מאַמען,

און זי ווערט רויט ביז אירע האַר די גרויע,
 זי טרייבט פון זיך די קונים... איצטער דווקא
 זיי שטופן זי דורך פֿדיון — צו נסיון...
 זי רייסט זיך אָפּ פון וואָך ווי פון אַ פּיאָווקע,
 און לויפט אין שטוב, אויף גיך פאַרשפּרייט אַ טישטעד;
 געיאָגט אַ וואָך אַ גאַנצע — און פאַרזאַמט!
 דעם שווייס פון פנים ניט אַרומגעווישט זיך,
 די ליפּן — בלייך, די באַקן — רויט־פאַרפלאַמט.
 זי רוקט אַראָפּ דעם שייטל אויפן שטערן,
 דורך אירע פינגער קאַפעט אויף דאָס ליכט
 געזאַלצן שווייס וואָס מישט זיך אויס מיט טרערן;
 „ס'האַט גאַט איר שבת אויך ניט אויפגעריכט“...

שכנה

ס'איז שבת אויף דער נאַכט. אין טונקל לויכטן
 די טאַפליעס פונעם אויסגעקילטן אויוון.
 די וואָך קריכט שוין פאַרדאָגהט נאָך דעם שבת,
 ווי נאָך דער זקנה בלומע קריכט איר שאַטן.
 דער ביד־השמשות קוועלט פון איר ווי פון אַ קאַלטער קרענעצע.—
 מיין מאַמע ביי דער שויב, נאָך מיטן קאַפּ אין טאַג,
 ליענט הויך פון טייטש־חומש,
 איר ניגון וועבט זיך איין, ווי שטרייפן־ליכט אין דעמער,
 ביז ס'קריכן אין די אויגן איר אַריין די אותיות,
 זי ווערט אַנטשוויגן... אין איר שווייגן זאַמלט זיך די נאַכט.

די שכנה מורמלט: זעט איר, וועלע,
 די אויסגעברענטע לייכטער אויפן טיש? —
 דאָס בין איך מיט מיין ברוכן — צוויי מתים...
 ביינאַכט קען איך ניט צוטאָן מיט קיין אויג,
 אין קאַפּ זיך פלאַנטערן געדאַנקען הונדערט, —
 און זי נעמט אויסדריבלען אַ לאַנגן חלום
 און לענגער ווערן אַרום איר די שאַטנס:
 — אַנומלט עפנט זיך די טיר און פייוויש קומט אַריין,
 „מאַמע, זאַגט ער, מיינטט איך בין אַוועקגעפאַרן?
 איך בין אַרויס אַט נאַר־וואָס“... און ער שמייכלט.
 אין שטוב איז ליכטיק, שטיל און וואַרעם.
 אברהמל בייסט די נעגל אין אַ בוך אַריינגעטאָן,
 צירל, אַ געלאַסענע, ווי שטענדיק, שטריקט,
 און ס'לויכטן אירע פינגער.

טראַכט איך: מאַדנע, זיינען זיי זיך ניט צעפלוּיגן
 מיינע עופהלעך אויף שבעה ימים?
 איך פיל ווי פרישע מילך וואַלט אַנגעקוואַלן
 אונטער דאָס פאַרדריקטע אַלטע האַרץ...
 און איך האָב זיך צעהוסט.
 דערזע איך, פייִוויש קוקט אויף מיר מיט אומעטיקע אויגן,
 אַנגעשפאַרט אָן וואַנט, פאַרמאַטערט, אין אַ לאַנגן בגד,
 פאַראומערט, ווי אַ רעגנדיקע נאַכט.
 קוים וואָס ער באַוועגט די ליפּן: „מאַמע,
 דער האַרב אויף דיינע פלייצעס ווערט אַלץ גרעסער.“ —
 דערפילט האָב איך אין האַרץ אַ שטאַך,
 און אַ כּיכיקען אין די ווינקלען...
 אין שטוב איז פינצטער, קיינער איז ניטאָ,
 און אויפן דיל שפאַצירן מיינ,
 גייען אין אַ ראָד פאַרמרהשחורהט ווי אַבלים,
 שטעלן זיך אַרום דעם פולן עמער וואַסער,
 ווי פרומע געסט ביים וואַשן זיך צום עסן,
 און טרינקען לאַנג און דורשטיק,
 ווי זיי געקומען וואַלטן פון אַ וועג אַ ווייטן.
 פלוצלונג שפּרינגט אַרויף אַ מויז אויף מיין צוקאַפּן,
 אַלע טאַנצן אַרום מיר און קוויטשען;
 די קאַץ די פּגירה שלאָפּט... די קאַץ די פּגירה...
 עפנט אויף דער זייגער די פאַרקלעפטע אויגן,
 גיט אַ כּריפּ — און אַלץ פאַרשווינדט;
 דער זייגער ווערט ווי פּריער בלינד און געל,
 נאָר מיין אַלטיטשקער אין טלית
 שטייט פאַרוויקלט ביי זיין שטענדער
 אַ ליכטיקער אַזאָ און קרעכצט: אַ, גאַטעניו,
 די בענקשאַפּט פּרעסט מיך ווי אַ כּלי־זשאַווער,
 נעם איך מיטוויינען פון דרימל, אַז מ'איז עלנט,
 אַז מ'איז עלנט — — —

אַזוי דערציילט די שכנה בלומע, און קוקט אויס
 צי ווייזט זיך ניט אין הימל שוין אַ שטערן, —
 דער אַלטער אירער איז אַוועק צו מעריב,
 און איז נאָך ניט צוריקגעקומען... ווערט זי קלענער,
 און זינקט אין חשכות ווי אַ קאַרטש אין מאַך.
 די מאַמע זעט שוין גאַרנישט אינעם טייטש־חומש,
 זי הערט נאָר ווי די שכנה פרעפלט:
 — אייך איז, וועלע, גוט... דער זון איז נאַענט,
 אַ פאַר שעה מיט דער באַן, דערנאַכדעם מיט דער אַקט,

ער זעט פון וואַלקעניק דאָס פּייערל
אין אייער שטוב-פענצטער באַשיימפּערלעך,
און איר קענט וואַרעמען זיך ממש ביי זיין קול,
וואָס לערנט תורה פלייסיק — — —

די מאַמע הערט און דינער ווערט איר רוקן,
און בלייכער ווערן אירע ליפן;
— אַדאַנק דעם אויבערשטן. — פאַרענטפּערט זי זיך שטיל,
פאַרשולדיקט פאַר דער זקנה —
געוואַקסן איז מיין זון דורך מיינע טרערן,
ווי העכער וואַקסט אַ פּלאַנץ ביי וואַסער-ברעגעס,
נאָר איך זאָל ניט פאַרזינדיקן זיך מיט די רייד,
אין האַלבער נאַכט איז שטיל ביי מיר אַזוי,
אַז איך ווער טויב... איך ווייס ניט אַפּטמאַל,
לעב איך נאָך, צי בין איך שוין געשטאַרבן?
פון שטענדיק זיין אַליין, ניט-דאָ-געדאַכט,
האַב איך שוין מורא פאַר זיך גופא,
ווי אַ לעבעדיקער מיט אַ בר מנין אויף איין געלעגער, —
איז וויל איך איצט איך טאַקע בעטן, בלומע,
איר זאָלט ביינאַכט מיר אַנקלאַפּן אין וואַנט,
סיזאַל זיין מיר פּריילעכער און איך זאָל וויסן,
אַז עמעץ נאָך געדענקט מיר אויף דער וועלט — — —
און ביידע שווייגן שוין און קוקן אויס אַ שטערן.

דער מקובל

מיין האַרץ איז אומרואיק און ווילד מיין לייב,
אַנטלאַפּן בין איך פון מיין היים און יוגנט;
מיין דאַרשטיקייט אין איינזאַמקייט מיך טרייבט,
ווייל איך בין ניט מיט קאַרגער פּרייד באַנונגט.
ווי אין אַ יאַטקע-קלאַץ אַ שאַרפע האַק,
האַט איינגעהאַקט אין מיר זיך די לבנה,
איר שיין רינט אַפּ געזאַלצן פון מיין באַק,
איך הער מיין אויפגעריסן לייב מיך מאַנען.
בין איך אַוועק פון ניט דערגרייכטן גליק
אויף פאַרשטעט וואו די גאַס גייט — אויף די דעכער...
האַט אויף מיין האַלדז דאָס לעבן, ווי אַ שטריק
צוריקגעשלעפט מיך פון די טיפע לעכער.

און ווידער מיך געטאָן אַ שטויס אַראָפּ,
ווי פון אַ תּפּיסה-קאַמער אין אַ קעלער;
בין איך אַוועק אַראָפּגעלאָזט דעם קאַפּ,
אַהין, וואו ס'גרייכט שוין ניט דער טאַג דער העלער.

אין שטעטלעך מאַכיקע, אין טיף פון וואַלד,
אַ בוידעם-שטוב פון קלעצער ניט געהובלט, —
דאָרט זיך איך איבער ספרים... שטרענג און אַלט
בין איך דער אַכצן-יאָריקער מקובל.
אין מרה-שוזורה זינק איך, ווי אַ הויז
וואָס שטייט אין זומפיק-וואַסער ביו די פענצטער,
ביים טאַג-שיין קוקן שרעקעוודיק אַרויס
פון מיינע אויגן נאַכטיקע געשפענצטער.
מיך וואַרפט מיין זינדיקייט דורך דעם אין-סוף,
די שטערן ווינקען מיר ווי היראַגליפּן,
דער גיהנום עפנט אויף זיך אין מיין שלאָף
מיט אַלע פּייערן און אונטערטיפּן.
אַ לאַסט איז מיר מיין גוף, מיין בלוט איז טריף,
די שקיעהס פּלאַקערן ווי קעסלען סמאַלע,
אויף אַלע טויטן — שווערד און בליי און שליף
פאַרמשפט מיך די תורה פון קבלה.
די באַרד וואַקסט שטעכיק מיר אין מויל אַריין,
אין מויל וואַקסט האַריק מיר אַריין מיין שטומקייט,
אין חדר מיינעם פּאַלט אַ קרומער שיין,
וואָס צאַפּלט זיך אין שפינוועבס פון מיין פרומקייט.
אין ספרים פאַרש איך שוין ניט מער געהיים.
אין שאַרבן הויערט גליווערדיקע פּוסטקייט,
מיין הויט פאַרדאָרט און קרישלט זיך ווי ליים,
איך לעב אין חלום פון דער אומבאַוואוסטקייט.
ווי פון אַ קאַלטן קראַן די לעצטע טראַפּנס
רינט אויס מיין מאַרד און ס'זינקט מיין קאַפּ אַרונטער — — —
נאָר עמעץ שטעלט אַוועק זיך מיר צוקאַפּנס,
און ציטעריקע הענט מיך האַלטן אונטער...

אַ ציטער טוט דאָס שפינוועבס פון דעם בוידעם,
ווי ס'רינצלט זיך אַ טייך אין שליים פאַרגליווערט,
ווען ס'גייט דער פּליעסק פון רודער אַ צעהויד אים;
ס'לויכט איבער מיר מיין מאַמעס קאַפּ דער סיווער, —
זי שטעלט אַוועק זיך צווישן מיר און טויט,
באַטאַפט מיך אומרואיק מיט אירע פינגער,
דער דרויסן שמעקט פון איר ווי וואַרעם-ברויט,
מיין אַטעם דער פאַרוואַרגענער ווערט גרינגער.

„— דאָס האַרץ האָט מיר געזאָגט, אַז דו ביסט קראַנק,
 פאַרבלאַנדזשעט האַסטו פון דעם וועג דעם רעכטן,
 פאַרטונקלט איז געוואָרן, קינד מיינס, דיין געדאַנק,
 און אויסגעלאָזט האָט זיך מיין מיין צום שלעכטן.
 האָב איך אַזאַ פאַרפרומטקייט דען געמיינט,
 אַז דו זאָלסט אויך אַוועקוואַרפן די גמרא?
 כ'האָב שטילערהייט די אויגן אויסגעוויינט,
 אַז דו זאָלסט האָבן אויגן גוטע, קלאַרע.
 וואָס האַסטו זיך פון אַלעמען באַהאַלטן?
 איז דען אַ שאַנד צו לערנען תורה אָפן?
 די חכמה האָט אָפנים אַ צעשטראַלטן,
 און דו ביסט אין דער פינצטערניש אַנטלאָפן,
 פאַרקראַכן ביסטו אויף אַ בוידעם־שטיבל,
 איז וויל איך פרעגן ביי דיין קלוגן רבין:
 „אַ, זאָגט מיר רבי, האָט ניט קיין פאַראיבל,
 די תורה לערנט פיינט האָבן דאָס לעבן?“
 אַ יונגע־מאַן דאַרף האָבן באַקן פרישע,
 און ניט אַרומגיין ווי אַ בלאַסער שאַטן,
 איך בין אַ זינדיקע, אַ שוואַכע אשה,
 דאָך ווייס איך, ס'האַט דער אויבערשטער געבאַטן,
 אַ ייד אַ ווייב דאַרף נעמען, זין געבוירן,
 דעם טאַטן אין גן־עדן צו דערפרייען, —
 דיין נאַמען זאָל ניט זינדיק גיין פאַרלוירן,
 דאַרפסטו דיין זאַמען גאַטספאַרכטיק פאַרזייען.
 עס פרישן אָפּ מיין פנים אירע טרערן.
 זי פירט מיך פון די שטיגן ווי אַ קראַנקן,
 און אויפגעלויכטן ווערט מיין כמאַרנער שטערן,
 ווי דורכגעשטראַלט פון זוניקע געדאַנקען.

יום - טוב

ס'איז ראש־השנה... היימיש איז דער ניגון,
 וואָס קוואַלט אַרויס אין קלויז צו מיר אינדרויסן,
 און דאָס געזאַנג פאַרפירט מיך ביז די שטיגן,
 נאָר ביי דער טיר ווער איך צוריקגעשטויסן, —
 איר טאַטעס מיט די אויסגעווייקטע בערד!
 עס זינגט אַריין אין האַרץ מיר אַיער גלויבן,
 פון אַיער וועג האָב איך זיך אָפגעקערט,
 דאָך אַיער ליכט באַשטראַלט מיך דורך די שויבן.

און נאך דער שטים דערקען איך אויסנווייניק
די קולות פון די אַלטע באַלעבאַטים:
ביים עמוד שטייט דער רב געבויגן, בייניק,
און כאַטש דאָס דאַוונען צום געזונט פאַרשאַט אים,
פון זיין חזקה זאָגט ער זיך ניט אָפּ,
דער עולם כאַפט דעם ניגון שוין פון מויל אים,
די תפילה מיט דעם יום־טובדיקן טראַפּ
קען אויסווייניק פון יאָר צו יאָר דער עולם.
דער רב איז איינגעפאַסט אין די מנהגים,
ווי אין אַ ראַד פון שטערן און פון זונען,
אַ בלויער זייד־פאַדים איז יעדער טאַג אים
אין תכלת וואָס זיין טאַטע האָט געשפונען.

אין ווינקל צווישן האַנט־פאַס און דער באַנק,
שטייט חיים שלאָסער איינגעדרייט אין טלית,
ער איז אַ ליכט אַ וועקסענע וואָס צאַנקט,
זיין האַרץ אַ זאַלציקער אַ הייסער קוואַל איז,
אַוועקגענומען האָט מען אים צוויי זין
אין אַ שפיטאַל אין משוגעים־העמדער.
און ער אויף זיך איז מצדיק דעם גור־דין,
ווי ער וואַלט זיין אַ קברן־ייד אַ פרעמדער...
דער צער זאָל זיין נאָך גרעסער פאַר דער מוטער,
זיצט לעבן איר אין שולכל — גאַט גערעכטער! —
די שכנה, סאַמע זייד און פערלמוטער,
אַרומגערינגלט מיט די שניר און טעכטער,
ווי ס'וואַלט דער אויבערשטער דעם זכות געמאַסטן
ווער בעסער איז... די אַלטע אַבער שטום איז:
ס'מעג דער נסיון איר דאָס לעבן קאַסטן,
זי האָט ניט צום כביכול קיין תרעומות.

מיט גדלות שפאַנט אַ וואוילקענער אָן איידעם,
ווי אויפן מיסט אַ האָן... זעקס יאָר אויף קעסט.
עס קרעכצט דער שווער: עס קאַסט גענוג די פרייד אים,
דער גרויסער מופלג קינדלט נאָר און פרעסט, —
דער איידעם אַבער מאַכט זיך כלא ידע,
דאָס בייכל וואַקסט, די באַרד צעלייגט זיך ברייטער,
ער בינדט דעם שניפס אויס דווקא נאָך דער מאַדע,
פאַרלייגט די הענט מיט קאַלטן ביטול שטייט ער.

ר' יעקעלע געבוירן אין תו רש,
דער ניינציק־יאַריקער איז היינט בגילופין,
אַזוי פיל שבתן מיט טשאַלנט־פלייש,

מען האָט פאַרגעסן אים פון הימל רופן. —
 אַזוי פיל אַוונטן געהערט ביים טיש
 דעם מדרש רבה און געלעקט די פינגער. —
 אַז גייען גייט ער מיט אַ טענצל פריש,
 און ווערט פון יאָר צו יאָר גאָר ממש יינגער.
 גאָר אויפגעלייגט ר' הצקל איז... דעם קרעמער
 אַ גאַנץ יאָר אויף צו שווינדלען איז צו ווינציק,
 גאָר היינט רעדט ער אַראָפּ פון דעם באַלעמער,
 אַז ער איז צו דעם כלל ישראל גינציק.
 „טו תשובה“ — רעדט ער פליסיק מיט דעם רשע,
 ווי מיט אַ קונה... מיט דעם זעלבן נוסח. —
 דער עולם הערט געדולדיק אויס די דרשה,
 ווי יעדער מנהג איז עס שוין אַ מזו זאָך.
 אַ גאַנצן באַנק פאַרנעמט דער „ברודער־צעך“,
 דער „פאַסער“ מיט די בנים — יונגען בלאַטע,
 די וואַנסעס גלאַנצן ווי די שטייוול — פעך,
 און אויף די זין השגחה גיט דער טאַטע.
 זיי שיסן יעדן „אמן“ אויס מיט רעש
 און קנאַק, ווי אַן אַרויסגעזעצטן קאַריק.
 פון גרויסן מחזור, ווי פון פולן פלאַש
 דער טאַטע זופט ווי עשו רויט און האַריק. —
 להכעיס די גבאים, שיינע יידן,
 ער צאָלט פאַר כיבוד מיט אַ פולן טייטטער. —
 מיט סוחרים שלאָגט מען זיך אויף די ירידן,
 אין קלויז איז ער אַ באַלעבאַס — באַווייזט ער.
 געלאַסן חשבונט שוין דער גבאי פינקל,
 וואָס וועט די „קערה“ איינברענגען דאָס יאָר. —
 וואָס יעדער דאַוונער טראַכט דאָרט אין זיין ווינקל,
 איז, אַסור, אויב דאָס קימערט אים אַ האָר,
 באַצאָלן לאָזט ער פיין זיך פאַר אַ מפטיר. —
 ער שאַקלט קאַלט זיך ווי אַ פומפעדיקל,
 די שלעפער האָט ער אין דער ערד ניין קלאַפּטער. —
 און אויף די ליפן זיך אַ שמייכל וויקלט...
 גאָר לייב, דער פריילעכער בית־עולם־גייער,
 וואָס עסקנט זיך ביי איטלעכער לוויה,
 לויפט איצט פון „שטאַט“ צו „שטאַט“ באַשעפטיקט זייער,
 ווי ער וואַלט ביי אַ בר־מנין געשמייט.
 דעם „פאַסער“ חנפעט ער: ר' באַלעבאַס,
 איר לאָזט זיך ניט פון קיינעם איבערשטייגן. —

דער גביר בלייבט מיט אן אָנגעשנעלטער נאָז.
און לייב באַווייזט בשתיקה אים צוויי פייגן.
דער גבאי אָבער וועט עס ניט דערלאָזן
דער „טמא“ גאָר זאָל אָפקויפן די „פתיחה“, —
דער מקח ווערט אַלץ העכער אָנגעבלאָזן.
דער „פאָסער“ גלייט מיט טריפהנער רציחה.
ביז זיינע בנים האַלטן שוין ניט אויס.
אַ רעווע טוט דער בכור: „גענוג געגבאיוועט!“
און עמעץ שיסט פון הינטער-באָנק אַרויס:
„גענוג געגבאיוועט — גענוג געראַבעוועט!“
צינדט אָן זיך פינקעל ווי אַ טאָפּ מיט שמאַלץ:
— איר שלעפּער! — ליאַרעמט ער... עס ווערט אַ טומל,
דער „פאָסער“ רייסט זיך אויפן גאַנצן האַלדז,
אַט האַסטו אַ מחלוקתל צום רומל.

„למנצח“ —

צעוויינט דער רב זיך ביטער מיטאַמאָל,
דער עולם פאַלט אויף די סידורים: שופּר! —
און איינגעשלונגען ווערט אין רעש דאָס קול
פון וואַכעדיקן קויפּער און פאַרקויפּער.
צו מוסף איז דער עולם אָנגעשפּאַנט,
ס'האַט אויסגעפירט דער „פאָסער“ — זיינס איז „פתיחה“, —
דער גבאי שטייט דעם פנים צו דער וואַנט,
און די גבאות איז אים היינט ניט ניהא.

דעם טלית אויפן קאַפּ אַרויפגעצויגן,
דער „פאָסער“ ווערט מיט איין מאָל איינגעהויקערט,
ער לאָזט צום ווינקל זיך, וואו איינגעבויגן
שטייט חיים שלאָסער פון כאור הבקר.
ס'איז חיים טויב פון ווייטיק צו דעם ליאַרעם,
ער שוידערט אויפן שוועל פון יאָר דעם נייעם,
און אין זיין טרערן-נעפל איז אים וואַרעם, —
דער „פאָסער“ וועקט פון גליווער אים: „ר' חיים,
ניט איך בין ראוי עפענען דעם טויער
פון הימל... עפנט איר דעם אַרונ-קודש,
איר זאָלט ניט וויסן מער שוין פון קיין טרויער
פון היינט דעם ערשטן טאָג אין ערשטן חודש,
און ווען איר וועט אָן עפן טאָן דעם אַרון,
האַט דאָן אויך מיר דעם זינדיקן אין זינען“ — — —
דעם „פאָסער“ ווערגט... ער האַט די שטים פאַרלאָרן,
און טרערן פון די וואַנצעט זיינע רינען.

און אין דער אויסגעצירטער ווייבער-שול
 איז ערב שטורעם — אָנגעשפּאַנט און שטיל איז
 ווי אין אַ נעסט מיט ווייסע טויבן פּול...
 עס האָבן זיך פּאַרפּלאַנטערט אין די תּפּילות
 די גבירטעס מיט באַזילבערטע סידורים, —
 איז קוקן זיי צעטומלט אויף מיין מאַמען,
 אַט גייט „ונתנה תּוקף“ — ס'גייט דער שטורעם,
 זיי קלייבן ענג זיך אַרום איר צוזאַמען;
 אין ווינקל שטייט מיין מאַמע קליין און מאַגער,
 און „זאַגט“ פּאַר שכּנהּס, אַרום איר פּאַרקליבן,
 ווי גאַט געהאַלפּן האַט דער דינסט-מויד הגר,
 ווען שרה האַט זי מיטן קינד פּאַרטריבן...

ווילנער האַרבסט

יום-כיפור ווען די קרומע שול-הויף-געסלעך,
 פּאַרטוליען צו די קלויזן זיך דערשראָקן,
 מיט די טליתים איילן באַלעבעסלעך,
 און זקנים שלאַנדערן זיך אין די זאַקן —
 פּאַרקלעמט נאָך שטאַרקער מיך די געטאַ-ענגשאַפט.
 צו קאַלטער פּראַכט פון פּוילישע מלכים
 און פּירשן ליטווישע אַנטלויפט מיין בענקשאַפט,
 מיין שאַטן גייט פּאַראויס — און איך גיי נאָך אים.
 איך בלאַנדזשע דורך די וועלדער פון „אַנטאַקאַל“,
 און אויפן באַרג „די הייליקע דריי קרייצן“. —
 די שטאַט, ווי זי וואַלט זיך אָן אויג פּאַרשאַקלט,
 פּאַרטערט איז, נעפלען פון איר פנים פלייצן,
 די חורבות די פּאַרצייטיקע פון שלאַס-באַרג
 צעגליען זיך אין בלעטער, הויך פּאַרשאַטן,
 די ביימער נאַקעט שרייען, ווי אין גלאַזוואַרג
 אַ באַרוועסער וואַלט ראַש אַריינגעטראַטן...
 עס פּלאַקערט געל דער פּאַרק דער „בערנאַדינער“,
 דער קלויסטער פון אַרויפגעשפיצטן גאַטיק
 איז פון אַ בינטל זונען-שטראַלן דינער,
 נאָר דער אַריינגאַנג האַרבסטיק איז און בלאַטיק...
 דער בעטלער ביי דער טיר פון „קאַטעדראַל“
 קוקט אָן מיך פּרעמד... איך שטיי אין די געוועלבן, —
 אַט וועלן באַלד די קריסטן טאַן אַ פּאַל
 פּאַר מיר, ווי פּאַר דעם יעזוס-בילד דעם געלבן...
 זיי הויבן אויף זיך פון די קני און שטרענג

באַטראַכטן די קאַטוילן מיך מיט חידוש,
זיי זעען ווי אויף מיר דער אַסיען הענגט.
און אַז די אויגן מיינע זיינען — יידיש...

די שקיעה טריפט צעשטאַכן פון קופאַלן,
און קרייציקט זיך אויף צערקוועס פראַוואַסלאָוונע, —
נאָר גלעקער קלינגען אויס די ווידערקולן
פון ענגע געסלעך יידישע וואָס דאוונען — —
דער עלנט וואַקסט אין מיר... עס ווערט אַלץ שפעטער,
עס וואַקסט אין מיר דער ווייגעשריי פון נעילה;
דורך אַנגעברויזטע קופעס געלע בלעטער
פאַרקריך איך צו דעם טייד-ברעג פון דער וויליע.
איך הער, עס ראַנגלען זיך מיט לעצטע כוחות
די דאוונער... די קעפּ אין אַרון מיט געיאַמער,
אוועקגעצויגן פלאַטערט דער פרוכת,
דער טאָג פאַרגייט... קיין רחמים איז ניטאָ מער...
דער רב ביים עמוד האַלט איין דאָס געדראַנג,
אַ שמאַלער ווי אַ ליכט און בלייך פון פאַסטן,
ער גייט אַ מונטערער מיט אַ געזאַנג,
ווי ער געטראַגן וואַלט אַ צירונג-קאַסטן.
דער עולם האָט צו אים זיך אַנגעבויגן,
און וויל מיט אים אין פלאַקער זיך באַהעפטן, —
ווי אויף דער לעצטער סטרונע רייסט אַ בויגן,
דעם הימל רייסן זיי מיט לעצטע קרעפטן...
און איך שפּרינג אויף...

די נאַכט־שטאַט פלעמלט פריידיק,
איך יאָג אַהיים... ס'איז אונדזער שטוב — פאַרלאַדנט,
איך לויף אַריין אין וויבער-שולכל — לידיק,
אין מענער-שול — און ס'נעמט אַ שווייס מיך באַדן...

אין פוסטער קלויז באַלזיכטן פון נר-תמיד,
אַט דאָרט וואו ס'איז מיין טאַטע יאָרן-לאַנג
געזעסן — שטייט מיין מאַמע שטיל און באַנג —
די אויגן — צוגעמאַכט, דאָס פנים — גראַ-מיד.
זי קוקט מיך אָן, און מיט איר דינער האַנט
זי צערטלט מיך, ס'לויכט אויף איר בליק דער פייכטער,
די ליפּן אירע ציטערן... און אויף דער וואַנט
עס ציטערן די שאַטנס פון די לייכטער.
זי שעפטשעט אַ נאָך ניט דערזאַגטע תפילה,
ווי זי וואַלט אויסגעלייזט מיין כמאַרנעם שטומען;
— „איך בעט ביים טאַטן דיינעם איצט מחילה,
וואָס דו, מיין זון, האַסט ניט זיין אַרט פאַרנומען.“

אויפן בית-עולם

פארשלידערט אין דעם אַנדערן עק וועלט,
מיך רייסן אויף פון שלאָף באַגינען — גוואַלדן,
איך זע מיין מאַמען בלאַנדזשען אויפן פעלד
צום קבר וואו מיין טאַטע ליגט באַהאַלטן.

אומזיסט האָט זי איר קאַפּ אַריינגעלייגט
אין ספרים-שאַנק, מיט שפינוועבס אַ פאַרוועבטער,
די איינבונדן מיט טרערן דורכגעווייקט:
— אַ, ענטפערט מיר, מיין זון וואו איז, צי לעבט ער?
אומזיסט האָט זי די בענטשלייכטער געפרעגט,
ביי פרומע שטערן מוצאי שבת קודש, —
אַ שוידער האָט פון שלאָף זי אויפגעוועקט,
געצאַנקט האָט די לבנה פון סוף חודש,
האַט זי זיך אויף איר בעט צונויפגעדרייט,
און קוים דערוואַרט דעם אלולדיקן זונטיק, —
אין האַרבסטיקן פרימאַרגן גרוי זי גייט
צום פעלד, וואָס איז מיט ביינער דורכגעגרוניקט.

זי וואַקלט דורך אַלייען פון געשטיין,
ווי דורך אַ מירמל־שטאַט אַ חרוב אַלטע,
נאָר אויפן מירמל פאַלט ניט איר געוויין,
מצבות גליווערן פאַרפעמדטע, קאַלטע,
דערוועגט זיך קוים, די אַרעמע, צו טרעטן
פאַרביי די דענקמעלער מיט כתב באַגילט,
און קברים מיט באַזילבערטע שטאַכעטן,
אין טוך די דאַרע אַקסלען איינגעהילט,
זי שטייט צעווישן די געשניצטע זיילן
און קוקט ווי פון אַ כישוף אַ פאַרפירטע,
אַ פרעמדקייט גלאַצט אויף איר... זי נעמט זיך איילן,
ווי פון אַ קאַלטן פיר־הויז פון אַ גבירטע.

עס ווערט איר היימישער, עס ווערט איר וואַרעם,
ווען זי דערגרייכט די שטיבלעך פון גאונים,
אַן „אוהל“ קוקט אויף איר מיט גרויס דערבאַרעם,
זי פאַלט צום טאַוול צו, פאַרטרויט איר צער אים,
און לייגט צו נאָך אַ שטיין ווי נאָך אַ קרוין אים.
זי וואַקלט ווייטער — און מיט יעדן שפאַן
וואָס נענטער צו דער ניט געצאַלטער קרקע,
וואו ס'ליגן אירע קינדער און איר מאַן,
דערפילט זי ווי אַ יולדת קראַמפן שטאַרקע.

אַריבער איז זי שוין די הויך פון באַרג —
די רייכע מתים־שטאַט אין שטיין געטורעמט;
איצט קריכן אין דער נידער קאַפּ אויף קאַרק,
מציבות אומגעוואַלגערטע און קברים,
צעלייגטע, שפל ווי ביים לעבן, אַרים,
און האַרכן ווי עס ווילדעוועט דער שטורעם.

דער שטורעם וואַיעט ווילד — און ווייט אַרום
דעם פאַרקאַן דעם געפאַלענעם, אין וואַלד,
הילכט אָפּ מיט אַ געיאַמער און געברום
מיין מאַמעס אויפגעריסענער געוואַלד:
„— וואו ליגסטו דאָ מיין עופּהלע, מיין קינד?
האַסט אויסגעברענט אין קעלער דעם פאַרמאַכטן,
ווען איך בין אומגעלאַפּן, ווי אין ווינד,
צו בעטלען פאַר דיין טאַטן, דעם פאַרשמאַכטן,
אויך דו מיין מיידעלע מיט שוואַרצע לאַקן,
בת־מלכה אין אַ קעלער אויפגעצויגן,
דיין כישוף האַט מיין אַרעמקייט דערשראַקן —
אַ שוואַלב איז אין מיין שטוב אַריינגעפּלויגן;
אַן אויסגעגאַנגענע שוין אין מיין שויס,
האַסטו ניט צוגעמאַכט די אויגן דיינע,
געוואַלט האַסטו, עס זאָל אין אונדזער הויז
אויך נאָך דיין טויט — דיין חן און שיינקייט שיינען.“

די קליידער אירע פּלאַטערן, ווי ראַבן
באַפּאַלן וואַלטן זי מיט אַ געקראַקע, —
ביז זי דערטאַפט אַ שטיין האַלב־אינגעגראַבן,
דער רעגן האַט זיין שריפט שוין אַפּגעשאַבן,
ער טאַרטשעט ווי אַ טויטער שאַרבן נאַקעט,
און פּרייט, ווי ער אין זיך וואַלט אינגעפּראַרן
דער מאַמעס טרערן נאָך פון פאַראַיאַרן...
זי גראַבט אין פייכטן בערגל זיך אַריין,
די וואַלקנס לאַזן זיך אויף איר אַראַפּ,
זיי וויקלען זי אין וואַל מיט ליבשאַפט איין,
און באַרמהאַרציק גלעטן זיי איר קאַפּ.
זי רירט קיין גליד ניט, ווי זי וואַלט פאַרמישט
איר בלוט מיט דעם וואַס ליגט דאָ איר צוקאַפּנס, —
ווי נאָך אַ קבר אַנגעשאַטן פּריש
זי ליגט פאַרשטאַרט און אויף איר פנים טראַפּנט.

עס דריבלט זיך איר לעבן אין איר מוח,
גלייך ווי אַ כמאַרע וואַלט זיך אויסגעדרילבלט;
דער טאַג פון זייער חתונה איז גרוי אויך —

דער נפטר זאל ניט האבן קיין פאראיבל
ארויסגענומען האט ער זי פון א געוועלבל,
אין קלייט האט זי געווינטערט און געזומערט,
געטאנצט האט זי ניט קיינמאל ווי א קעלבל,
אויך מיידלווייז געווען איז פוסט ארום איר.
א חופה האט געשטעלט מיט איר אן אלמן,
פארשעמט האט זי אויף זיינע זין געקוקט,
ווי ער וואלט זי געבראכט פון דעם בית-עלמין — — —
זי האט זיך נאנט צום שראנק גיט צוגערוקט,
וואו ס'זיינען נאך געהאנגען יענערס קליידער...
נאר ווען איר מאן דער שטרענגער האט געלערנט
מיט די תלמידים ארום טיש אין חדר,
געשיינט האט איר דער „אלף בית“ ווי שטערן,
פאר פרעמדע לייט פלעגט זי די טיר פארשליסן,
און זיינע גרויסע זין די קעפ געצוואנגן, —
זיי פלעגן אין די בריוו זי לאזן גריסן,
ווען ס'האט זיי קיין אמעריקע פארטראגן.
אין נאנטן וואלד צערוישן זיך די בויער,
מיין מאמעס פנים איז פון טרערן פייכט,
דער ווינט קלאפט אין די קברים ווי א זומר,
דאס בערגל אטעמט, ווי עס וואלט געפרייכט
דער מת... איר הארץ רינט אויס אין גרוב ווי בליי,
און זיס איז איר און ווארעם איז איר טרער איצט;
זי האט צו אים געבוירן קינדער דריי,
און נאכגעגאנגען אים מיט דרך ארץ,
און אומגעריכט זי טוט אין זיך א שמייכל;
— מיין ליבשאפט און מיין גרויסן זיך זיי מוחל".
נאר ס'האט פון אים דאס גליק זיך אפגעקערט,
א קראנקהייט האט אין אים זיך איינגעזשאווערט,
זי האט גיט מער ביים חדר-טיש געהערט,
ווי קינדער זיינען הויך די סדרה מעביר, —
ער האט געשוויגן פינצטער און געהוסט,
און בלויז זיין בארד געווארן איז אלץ תעלער,
זיין הוסט געשטאכן האט איר דארע ברוסט, —
אראפ איז זי פון גארן אין א קעלער.
א שטיבל אן א פענצטער האט מען זיי
פארדונגען, אז איר מאן זאל זיין א וועכטער;
די מידע פוס-טריט זיינע פונעם שניי
געשלעפט האט ווי געליימטע אין די נעכט ער.
האט זי זיך מיט א שטריק ארומגעשטייפט,

ארויס דעם מאָן פאַרבייטן אויף דער וואַרטע, —
ער איז פאַרכמאַרעט אויף אַ ברעט אַ האַרטע
געלעגן — און די לונגען אויסגעפייפט,
נאָר פאַרן טויט האָט ער געטאָן אַ זאַג:
— זאָלסט רוי האָבן דעם שבתדיקן טאָג.
און ער האָט אָפּגעקערט זיין בליק דעם שטרענגן.

זי הויבט זיך אויף מיט שטעכיק שטאַרע קני,
און נעמט זיך איבער דער מצבה וויגן,
אַ זינדיקע פאַרלאָזענע איז זי, —
פאַרגייט זי מיט אַ זאַגעוודיקן ניגון:
— זיי מוחל, אפשר האָב איך דיך פאַרזען,
זיי מוחל, וואָס איך האָב דיך ניט פאַרשטאַנען,
זיי גוט — ווי כ'בין צו דיינע זין געווען —
צו מיין בן יחיד וואָס איז ווייט פון דאַנען,
אַן אים בין איך אַן אָפּגעמעקטער טאָוול,
אַן אים בין איך, אַ גאַט, אַ טויטער שאַרבן,
מיין וואָך איז פּוסט, מיין שבת איז פאַראַבלט,
באַשירעם אים כ'זאַל זען אים פאַר מיין שטאַרבן."

באַרואיקט דרייט זי אין איר טוך זיך איין,
זי שלעפט זיך קוים פאַרביי די פאַרקאַן-ברעטער,
און פון די אויגן אירע מילדער שיין
באַשטראַלט מיך — ווייט פינף טויזנט קילאָמעטער,
איר פיינ וויגט אויס פון מיר צוריק אַ קינד,
כאָטש איך האָב אַ שטיק וועלט שוין דורכגעוואָגלט;
די טרערן אירע ברענען אויפן ווינט,
און טרינקען אַן מיר ווי אַ וואָסער-לאַגל.

דער מאַמעס טויט ...

א

... מיין זון, לאַז זיך פירן פון מיר אויפן שליאַך
וואו מיר די פאַרמשפעטע זיינען געגאַנגען,
און מיר וועלן גיין אַרום דיר ווי אַ וואָך,
אַז דיר זאל דער גורל דער זעלבער ניט פאַנגען,
פאַרמיש זיך עס זאל דיך ניט קיינער דערקענען,
וועט דאַן אונדזער ליכט אויך אויף דיין פנים ברענען.

אליין האָבן מיר זיך געהייליקט ווי כרובים.
 מיר טראָגן אַזוי ווי דעם כסא הכבוד
 אַ זקן... מיר טראָגן מיט זיך צו דער גרוב אים.
 און שלעפן די פיס ווי אין קייטן געקאוועט.
 דער גוף איז שוין מיד, וויל מיט ערד זיך באַהעפטן.
 נאָר לאַנג ציען אויס זיך די שפאַנען ווי מיילן. —
 דערבאַרעם זיך פאַטער אין הימל, גיב קרעפטן,
 מיר זאָלן אליין צו דעם טויט זיך ניט איילן...
 געזאָגט האָט דער תּלִין: „ווער ס'האַט אייך ביים לעבן
 געפירט, זאָל אייך איצטער צום קבר דערפירן, —
 מיט אונדזערע לייבער מיר שיצן דעם רבין
 זיין נאָקעט געפייניקטער גוף זאָל ניט פּרירן;
 דערוואַרעמען וועלן מיר אים מיט די אַטעמס,
 ביז מיר וועלן ברענגען צום טראָן־שטול פון גאָט אים.

דער רבי זאָגט... „הנני מוכן ומזומן.
 מיר האָבן קבלה פון אונדזערע זיידעס,
 אַז ווער ס'איז אויף קידוש השם אומגעקומען,
 דער פילט ניט אַפילו אין פּלאַם קיין יסורים“ — — —
 וואו ווילסטו אַנטלויפן, מיין זון, פון דער עדה?
 גיי נאָך דעם פאַרפייניקטן, גיי נאָך און שפור אים.
 מיר רופן דעם טויט ניט אויף איין רגע פּריער,
 דעם זקן דערלאַנגען מיר וואַסער, ווי זינגער
 וואָס גיבן די כהנים וואַסער פון כּיור,
 און וואַשן מיט ליבשאַפט דעם רבין די פינגער — — —
 וואָס רייסטו דיין פנים, מיין זון, מיט די נעגל?
 פאַרשוועך ניט דעם שליאַך וואו מיר זיינען געאַנגען,
 הלוואי זיי אין לעבן אַזוי עולה רגל —
 ווי מיר צו דעם אומקום... עס רוישן די זאַנגען,
 ס'איז ליב אונדז די ערד כאַטש נאָך איין מאָל באַטרעטן,
 מיר זעגענען זיך מיט דער וועלט, מיט די גראָזן, —
 און עמעצער האָט זיך אַרונטערגעלאָזן,
 ווי ער וואַלט פאַרשפּרייט אונדזער וועג מיט געבעטן...

און ווידוי מיר זאָגן... „זיי פאַטער אונדז מוחל.
 די זינד... זיי ניט בודק אונדז זיבן מאָל זיבן.
 ווייל מיר זיינען טיילמאַל געוואָרן געשטרויכלט, —
 נאָר טריי זיינען מיר אונדזער אַפּשטאַם געבליבן,
 און וואַרהאַפטיק זיינען מיר איינער דעם צווייטן,
 ווייל איטלעכער קדוש וואָס שטאַרבט אָן אַ נאָמען,
 אליין אַנגעטאָן האָט אויף זיך דיינע קייטן
 פון טריישאַפט און ליבשאַפט אין אייביקייט. אמן.“

זאג „אמן“ מיין זון, פאָרגעדענק אונדזער ווידוי, —
 איך ווייס, אַז עס קאָכט אין דיין האַרצן אַ שטורעם,
 דו זעסט נאָר די גרויסקייט אין פּלאַם פּון מרידה.
 און ניט אין פּאַרדבקהטן טויט מיט יסורים — — —
 אַ, ווער האָט דיין האַרצן מיט שקר פּאַרדאַרבן,
 צו מאַנען ירושה און וועלן בלויז אַרבן
 די גבורה פּון העלד, ניט דעם צער פּון דעם קרבן?
 זיי וויסן, דער מוט אין געראַנגל צו שטאַרבן,
 דער פּלאַקער — איז אונדזער פּאַרבאַרגענער פּלאַקער,
 דער כּוח — איז אונדזער פּאַרמאַסטענער אַרעם,
 מיר האַבן אייך קינדער אין האַרצן פּאַראַקערט
 דעם גלויבן... ווען מיר זיינען ביו צו די קברים,
 ווי איבערגעבעטענע ברידער געקומען,
 און כּורעים געפּאַלן ווי פּאַר דעם מזבח,
 און ווען ס'האַט דאָס בלוט שוין געברענגט אויפן גומען,
 מיר האַבן געזונגען: „עלינו לשבח“...

ב

מיין זון, איך פיר אַצינד דיך צווישן הויכע בערג.
 פּאַרמרהשחורט גליווערדיק זיי שטומען,
 ווי דער באַשעפּער צו זיין ניט פּאַרענדיקט ווערק
 פּון בראַשית־צייט — פּאַרגעסן וואַלט צו קומען.
 דאָ האָט ניט משה זיין נשמה אויסגעהויכט,
 און גאָט האָט דאָ זיין תּורה ניט געגעבן, —
 דאָס זיינען מענטשן... און ניט לאַנג האָט נאָך געטויכט
 אין זייערע שוואַרצאַפּלען ליכט פּון לעבן,
 פּון וואַלקנס קוקן זיי פּאַרטרויערטע, געהיים,
 די היימען אונטער חורבות זיי דערקענען —
 ס'איז ניט געווען זיי קיין באַהעלטעניש די היים,
 איז ווילן זיי ניט נאָנט צו איר גענענען...
 און אין דעם מדבר ווייט זיי נידערן אַראָפּ,
 די שאַטנס זייערע צום הימל גרייכן.
 זיי טורעמען זיך קאַרק צו קאַרק און קאַפּ צו קאַפּ,
 פּאַרשטיינערטע אין שטערן־שיין אין בלייכן.
 דערנענטער זיך צום זקן מיט דעם זילבער־קאַפּ.
 מיין זון, דאָס איז דער ראש פּון אונדזער עדה,
 זיין קאַפּ זינקט אויף זיין ברוסט שוין גרייט צום גור אַראָפּ.
 ער איז אַליין דער באַרג פּון דער עקדה.
 דער תּליון האָט געטאַן מיט אים דאָס גרויסע גנאָד,
 און אים דערלויבט — זיך לעבעדיק באַגראַבן, —

דער זקן האָט געזאָגט, אים איז פאַר גאַט אַ שאַד
זיין גוף זאָל זיין צעלעכערט און צעשאַבן.
ווי זיין נשמה וויל ער אויך זיין קערפער גאַנץ
צוריקגעבן זיין האַר — ווי אַ פקדון...
און אַט אַזוי ווי אין אַ שמחת־תורה־טאַגן
איז ער אַריינגעזונקען אינעם באַדן.
דערנענטער זיך מיין וואַקלדיקער זון צו אים,
און מיט דיין האַרץ פאַרנעם די תפילה זכה,
וואָס ער געזאָגט האָט מיט אַ יום־טובדיקער שטים,
ווען ער איז ביי דער גרוב געשטאַנען נאַקעט.

„איך ברענג דיר אַפּ מיין גוף, ווי יוספּס זיידן העמד
דעם טאַטן יעקב האַבן אָפּגעבראַכט די ברידער,
נאָר ניט פאַרבלוטיקט ברענג איך אַפּ עס פון דער פרעמד,
צום משפּט דיינעם שטעל איך זיך מיט גאַנצע גלידער.“

„מיין גוף וואָס איז געוועזן שווער פון צופיל לייב,
האַב איך געלייטערט דורך דיין תורה ווי דעם פלאַם אויף דעם מזבח,
אויף דיין פאַרזאָג האַב איך גענומען זיך אַ ווייב,
און אין דיין נאָמען צו דער הייליקער עקדה גיי איך.“

„און זיי מיר מוחל, גאַט, די גאווה מיינע;
איך וויל, אַז קיינער זאָל מיר ניט אין פיין אַריבערשטייגן, —
און ווען איך וועל פאַר דיין געפייניקט פאַלק ישראל טענהן,
זאָלטו ניט אַ דערצערנטער מיר הייסן שווייגן.

ווייל עמעצער האָט מער פון מיר געליטן — — —
איז לאַז מיר דורכגיין אַלע דיינע האַרבע שטראַפּן,
און זיין זאָל עס אַ זכות פאַר די וואָס דער גור־דין האָט זיי געמיטן,
און ווי פאַר מיר די גרוב—זאָל זיין פאַר זיי דיין רחמים אָפּן.“

„אויך ווען איך גיי דורכן פינצטערן טויט,
האַב איך ניט קיין אימה, ווייל דו ביסט מיט מיר, —
אַליין האַב איך זיך ווי אַ טורעם געבויט
און צי זיך פון קבר צום הימל — צו דיר.“

„דו האָסט מיר דעם סוד פון דיין לערע פאַרטרויט,
וועסטו אויך אַריינעמען מיך אין דיין שויס, —
אַ פאַדערהויז איז מיר דער פינצטערער טויט,
און דו עפנטסט אויף מיר די טיר פון דיין הויז.“

„איך קבר איך ברען ווי אין אויל ברענט אַ קנויט,
איך זינק און איך פיל גאַר די ערד אויף מיין קאַפּ.“

איך טראג דורך די ערד דורך דעם פינצטערן טויט,
און לייג זי צופוסנס דיין טראגשטול אראפ.

ג

א. גאט, וואָלסטו אונדז אַ בית־עולם פאַרגונען,
מיר וואָלטן אַרונטערגערוישט פון די צווייגן,
און דו וואָלסט, מיין זון, דיין אבלות פאַרשפונען
אין אונדזער פאַרסודעט און טרויעריק שווייגן.
נאַר אַש בין איך, קינד מיינס, אויף פעלדער, אויף ברעגעס,
און רופסטו מיר — ווירבלט מיין שטייב זיך צוזאַמען,
פון אַלע פיר זייטן איך קום אין איין רגע,
אַז פאַלן זאָלסטו אויף די הענט פון דיין מאַמען. —
און גרייט בין איך אַפּטמאַל דיין שוואַכקייט צו שעלטן,
ווייל איך מוז דיר זוכן אין נאַכט און געוויטער,
און אַלע פאַרגאַנגענע חרובע וועלטן
אין מיינע צעשויערטע האַר שרייען ביטער.
קוק איין מיין געשטאַלט... בלויז געלענקען און קנאַכנס,
אַ שרעק־בילד פון ביינער... אַ בשורה פון אימה. —
פאַר דיר אָבער בין איך דער לעצטער בטחון,
אַ בת־קול וואָס רופט פון די חרובע היימען.
עס זיינען די נעכט דיינע — שוויסיקע העמדער,
און שלעפסט מיט דיין הויט זיי אַרונטער פרימאַרגן,
געבליבן ביסטו אין אַ וועלט אין אַ פרעמדער, —
ווי קען איך פון דיר אין אין־סוף זיך פאַרבאַרגן?
דער יאוש איז גרויס און קען ברענגען צו טירוף,
ניטאָ מער די עדה וואָס האָט דיר געהאַלטן,
און רייסטו אין נאַכטיקער עלנט דיין טיר אויף,
קענסטו אין דעם אַפּגרונט פון חשכות אַ פאַל טאָן...
דעריבער באַוויין איך אַזוי דיין ירידה,
זי איז פון אַרומיקן חורבן אַ צייכן. —
און בלויז מיינע אַרעמס די אַפּגעשוואַכט־מידע,
זיי האַלטן דיך אונטער אַ ברעג צו דערגרייכן,
אַ לעבן לאַנג האָב איך די טרערן געשלונגען,
און האָב אויסגעבעטן ביי גאָט אין די תפילות:
מיין זון זאָל אַפּילו דורך פיין זיין געצוואונגען
צו אויסוואַקסן גרעסער ווי ער אַליין וויל עס.
איך ווייס, ס'איז פאַרבלוטיקט דיין האַרץ, ווי די קליידער
וואָס הענגען צעפליקט אויף מיין לייב דאָס פאַרבלויעטע, —
איך ווייס, ס'איז אַ בריק פון צוויי וועלטן דיין חדר,
און איבער דעם בריק גייען מחנות פון טויטע.

און דו מוסט אַרײַנקוקן אין די געזיכטער,
און שרײַען ווילסטו — נאָר דיין שטים איז געקוילעט,
און ס'ווערט דער געדראַנג אַרום דיר אַלץ געדיכטער,
און חודש נאָך חודש באַנייט זיך דער מולד —
און ס'איז נאָך דער טויטן-גאַנג אַלץ ניט פאַרענדיקט,
מיט אָפענע אויגן זיי ציען אין שוויגן —
און זעען דיך ניט... נאָר זיי וואַנדערן שטענדיק,
אַזוי ווי פאַרמשפטע דיך צו פאַרבייגיין...

דו ליגסט אַ געליימטער מיט הענט אויסגעשפּרייטע,
דער פּיין האָט דיך אויף דיין געלעגער פאַרגליווערט, —
געאיילט האָב איך זיך אין דער נאַכט אַ פאַרווייטע,
און זע, ס'איז מיין זון שוין — אַ זקן אַ סיווער,
איך שפּרייט אויס אויף דיר מיינע וואונדיקע גלידער,
און אויגן צו אויגן און שטערן צו שטערן,
וועל איך מיט מיין אַטעם דערפּרישן דיך ווידער,
איך זויג אויס דיין פּיבער און גרינג וועט דיר ווערן,
אויב דיר פעלט אויס כוח דיין מאַמען צו טרייסטן
מוז איך האָבן קראַפט דיך צו מונטערן, וועקן,
און וויפל, מיין זון, זאַלסט אַליין זיך ניט ביז טאָג,
וועט אַלץ מיין צעלעכערטער גוף דיך פאַרדעקן.

זיי גלויביק, מיין זון, נעם צונויף דייע קרעפטן,
איך האָב מיט מיין מילך דיך אויפּסניי אַנגעטרונקען,
אַז קענען זאַלסטו מיט דיין פּאַלק זיך באַהעפטן,
איך ווער אין דיין גוף, אים צו שטאַרקן, פאַרוונקען,
מיין לעבן האָסטו אין געזאַנגען פאַרקנאַטן,
מיין אומקום — באַוויינט אין געפּייניקטע שורות,
אַז איך זאָל ניט אומוואַגלעך שטום ווי אַ שאַטן,
האַסטו מיך אין לידער געבראַכט צו דער קבורה.

צו פוילן

א

דו עלטערע שוועסטער פון היימערד פון מיינער!
 עס וואָגלט אויפסניי דיין פאַרבענקטער ציגיינער.
 און זוך דעם גערוד פון געוועזענעם רעגן.
 און זוך דעם גערוד פון געוועזענעם רעגן,
 די פאַרבן פאַרקלעפט און פאַרלעבט אין מיין חלום,
 דיין הימל, וואָס איך האָב געטרונקען אַמאַל אים
 צוזאַמען מיט פייגלגעזאַנג און לעגענדע.
 אין פוילן איך זוך דײך... נאָר וואָס איז געשען דאָ?
 דו ענטפערסט מיר ניט אויף דיין שפראַך, וואָס געזויגן
 האָב איך ווי דעם בליאַסק פון באַפליגלטע אויגן
 אין ערשטער פאַרליבטשאַפט. מיצקעוויטשעס לשון
 באַגעגנט מיך שטויביק, זיין גלאַנץ איז ניטאָ שוין.
 ס'איז ניט ווי אַמאַל ווען געקלונגען האָט גרויס עס
 צוזאַמען מיט יידיש. — קרישטאַלענע כוסות
 וואָס קלאַפן זיך צו איינס דעם צווייטן לחיים.
 כאַטש ליב האָב איך דיינע פּאַעטן עדיהיום
 און וויפל עס זאָל מיך ניט וואַרגן דער יאוש —
 דערפרישט מיך דער זוניקער קוואַל פאַן טאַדעאוש.
 די וועלדער אין היימישן באַדן פאַרקערנט,
 די מענטשן וואָס ער האָט זיי לעבן געלערנט
 און ס'נאָגט זייער בענקשאַפט אין יאַנקלס קאַפעליע.
 און ליב איז מיר אויך דער פּאַעט פון אַנהעלי,
 זיין גוף — אַ געפּלעכט פון פאַרכישופּטע פלייטן
 וואָס הילכן גאָר אָפּ מיט צעקלימפּערטע קייטן —
 די קייטן אויף ברידער אין אייזיקן צפון.
 אויך נאַרוויד, וואָס זינט כ'האַב געזען זיינע סטראַפּן
 אין פוקערס טרינקאַרניע, פאַרקריצט אויף דער אַלטקייט
 פון פּרופּלנע ווענט — האָט אויף מיר די צעקוואַלטקייט
 פון זיינע משיחישע נעכט אויפגעפּלעמלט.
 אַז איך האָב געקניט און באַזונגען אים דעמאַלט.
 ביז איצטער באַגלייט מיך דורך אַלע ירידן
 זיין ליד, וואָס ער הייליקט די וואַרשעווער יידן.

בין מוחל אפילו און האָב ניט קיין טענה
 צו זיי, דיינע זינגער, די שטאַמלינגען מיינע
 פאַרליבט אין דיין מיאוסקייט ווי אין דיין שיינקייט.
 זיי וואָיען ווי הינט צווישן וועלף אין אַליינקייט.
 נאָר וויפל זיי האָבן געפרואוּט זיך פאַרוואַלפן —
 האָט אַלץ ניט געהאַלפן, האָט אַלץ ניט געהאַלפן.
 בין מוחל צי וואָרט דען ווי ליעשמאַן, למשל,
 באַזונגען אַ צווייטער דיין בלימל, דיין פראַשלאַ?
 די זון, וואָס דער אַוונט צעבלאָזט אין פמליות,
 אַ לאַנקע דערטרונקען אויף יענער זייט כוואַליעס
 און ברעזעס, וואָס טאַנצן אין הלום ווי כרובים?
 פאַרמאַגסטו אַ צווייטן ווי יוליאַן בן טובים?

נאָר ווער האָט די וואונדיקע סתירה פאַרענטפערט?
 עס זיינען דעם הפקר נאָך איבערגעענטפערט
 די אַקאַרשט באַפרייטע, זיי וואָגלען פאַרגאַלטע
 און כאַפן זיך אָן ביי די שטידלען די אַלטע
 פון זייערע היימען. (אָזוי ווי פאַרצייטנס
 געיאַגטע, וואָס זיינען פון נאָענט און ווייטנס
 דערלאַפן צום מישכן אויס ריינגאַלד געהאַמערט
 און דאָרט זיך ביים ראַנד פון מזבח פאַרקלאַמערט).
 כאַטש דערנער פאַרבייטן די ברידער, די שוועסטער,
 אין דיינע פאַרטרפעטע, חרובע נעסטער.
 נאָר אַנשטאַט מיט ברויט און מיט זאַלץ און מיט ליבע,
 פאַרשטיי איך ביז היינטיקן טאַג ניט די סיבה
 אַלמאי זיי באַגעגנט גאָר זייטלדיק-ביטער
 דער פאַליאַק, וואָס האָט דאָך געשמט פאַר אַ ריטער.
 קומט אויס, אַז מיט הונדערט יאָר פריער דיין נביא
 געווען איז גאָר בלינד, ווי אין טאַגליכט אַ סאָווע
 ווען ער האָט אין גלות געשאַפן לעגיאַנען
 פון פוילישע יידן מיט פוילישע פאַנען?
 טאָ וואָס איז געשען מיט זיין אייניקל, וואָס זשע?
 סמוטנאַ מי, באַזשע!

ב

דאָס ווייסל פון אויג איז געווען מיר דיין ווייסל!
 און וויפל געטרער האָט געשטראַמט פונעם ווייסל
 אין וואַסער אַריין דורך די דורות געשליפן? —
 און אויבן — די שיפן, די גילדענע שיפן.
 אַ ברעגן בייטייכיקע פאַרביק און ראַשיק
 וואו חתונות ווירבלען אַרום שלום אַשיק.

וואו ס'פינקלען נאך בענטשליכט אין באַבעשע לייכטער,
וואו גויישער ווינט איז אַ יידישלעך-פייכטער!
מיין שטאַם האָט מיט גלויבן די וואַרצלען געלאָדן
ווען ער איז אַריין אין דיין פרוכטיקן באַדן.
פאַר דיינטוועגן האָט ער געשאַפן, געמייסטערט,
אין יאָרן פון קנעכטשאַפט — דערהויבן, באַגייסטערט.
די ליבשאַפט צום אייגנלאַנד האָט ער פאַרביטן
אין ליבשאַפט צו דיר און אין איינעם געליטן,
כאָטש ער האָט זיך כלומרשט פאַראינדזלט באַזונדער.
מיין שטאַם האָט אַריבערגעפלאַנצט דאָ אַ וואונדער
געבראַכט פון באַרג סיני, דורך מדבר, נביאים — — —
און דאָס האָט, קען זיין, דיר געגעבן אַ קיום
אַז דו ביסט געוואָרן געגרייסט און געוויליקט,
אַז דורך האָט קיין צאַר און קיין האַר ניט פאַרטיליקט.
און די, וואָס דורך האָבן געבויט און געקנאַטן, —
זיי זיינען געבליבן פאַרקליינט אין אַ שאַטן, —
אַ הילצערנער קראַנץ פון בית-עלמנשע ברעטלעך.
דערפאַר האָבן שטעט זיך געטורעמט און שטעטלעך.

באַדאַרף מען דען זאַגן אַ דאַנק צווישן ברידער?
עס האָבן זיך איבערגעפלאַכטן די לידער
פון פויליש מיט יידיש, פון יידיש מיט פויליש.
און כאָטש דיין גליין-גלאַן האָט געשראַקן קאַטויליש —
האַט ער מיט אַ תפילה באַרירט זיך צוזאַמען,
ווי צווייגן פון צוויי גאַר באַזונדערע שטאַמען
באַרירן זיך קעגן אַ זונפאַרגאַנג ביידע.
אַ טעות געהאַט עס האָט אַבער מיין זיידע
און איך שוין אַוודאי, צי הערסטו מיין ריידן?
צי וועסטו מיר קענען אויף אַלעם באַשיידן?
דו קרוין, וואָס דיין איידלשטיין האָט אין פאַרנאַכטן
פאַנגאַנדערגעשימערט פאַרגאַנגענע פראַכטן.
צעשפרודלטער קוואַל פאַר בונטאַרן, פאַר בעשט'ן
ווי לעשט'ן דעם דאַרשט פון די דורות, ווי לעשט'ן?
איך האָב דאָך געמיינט: די מלחמה פאַרענדיקט
וועט זיין אויך די פינצטערע שנאה געבענדיקט.
אַ רויז טויזנטבלעטערדיק וועט אויף רואינען
אַרויסבליען ווידער אַ פרישן באַגינען.
דער יידישער לייב און דיין אַדלער — די שכנים,
געשמידט אויף די קופער-מנורות אינאיינעם,
זיי וועלן געוויס מיטן אויפשטראַל דעם זעלבן
באַלייכטן די קברים, דעם טרויערס געוועלעבן.

מיר וועלן צונויפזאמלען ווילן צו ווילן,
 און אונדזערע וואונדן די ווייסל וועט קילן.
 די שטעט וועלן אפּוואַקסן — ציגל אויף ציגל,
 אַ שויב וועט אַ פּאָך טאַן אויפּסניי ווי אַ פּליגל,
 און גלייך מיט די שטעט וועלן דאַרלען זיך קינדער.
 נאָר האָב איך אַ רעכט עס צו גלויבן אַצינדער?
 טאָ וואָס איז געשען מיט דער ברודערשאַפט, וואָס־זשע?
 סמוטנאָ מי, באַזשע!

ג

איך ווייס, ביסט ניט שולדיק, וואָס פּינדלעכע האַרדעס
 דיך זיינען באַפּאַלן, ס'איז איטלעכע קלאַר דאָס.
 און האָט דיך דער בלוטפּיינד געפּליקט און באַליידיקט. —
 האָסטו זיך פּאַרטיידיקט, די בירגער פּאַרטיידיקט
 אין וועסטערפּלאַט, קוטנע, צי וועסטו דערקענען
 די בערגלעך און זייערע וואוינער ווער זיינען
 פּאַליאַקן צי יידן? ווי קען עס געמאַלט זיין!
 זיי זיינען געפּאַלן דיין אַדלער זאָל שטאַלין זיין.
 נאָר קוים האָט פּאַרקעכט דיך דער קנעכטישער שונא —
 האָסטו שוין ביים טרייבן די יידן אין בוינע
 אַ שרעקלעכע פּרייהייט באַקומען ווי קיין מאָל
 און האָסט אויפּן פייער געגאַסן נאָך ביימל.
 נאָר איך האָב געפרוּאוּט זיך אַליין צו באַצווינגען
 איך זאָל וועגן דאָזיקן אמת ניט זינגען.
 פאַר מיר האָבן איינציקע העלפּער און רעטער
 אַריבערגעוואויגן פּיל טויזנט פּאַררעטער.
 אין זכות פון דעם איינציקן בין איך געקומען
 דיך ווידער צו ליב האָבן מוכן ומזומן.
 אין זכות פונעם פּאַסטעך, וואָס האָט אין אַ נאָרע
 באַהאַלטן דאָס מיידעלע רויזנוואַלד שרה.
 איר יאָגדעס דערלאַנגט אין איר אויסגעשטרעקט הייפל
 און שפּילן ער פּלעגט אויך ניט ווייט אויף זיין פּייפל
 איר זאָל אין דער פּוקסענער נאָרע זיין היימיק.
 (אַצינד האָט זי אים שוין געשריבן פון עמק)
 אין זכות פונעם סטראַזש, וואָס האָט אונטערן בנין
 אַוואו די געסטאַפּאַ באַהאַלטן אַ מנין.
 אין זכות פון אַמאַליאַ, דער טייערער נאַנע,
 וואָס האָט פאַרן געטאָ געבראַכט אַ מתנה
 אַ זעקל מיט פּולווער. אין זכות פון אַ פּויער,
 געהאַנגען אין מיטן דער שטאַט אויף אַ טויער

מיט רייסיקער אויפשריפט: געהאלפן א יודע.
 אין זכות פון דעם הינטשלעגער וואצעק, אין בודע
 וואו ער פלעגט די הינט די געכאפטע פארשליסן,
 דארט האט ער פאררוקט עס זאל קיינער ניט וויסן
 דריי קינדער אהינטער אן אפצוים פון ברעטער.
 אין זכות אויך פון די איידלמוטיקע רעטער
 וואס אומבאוואוסט זיינען די נעמען אפילו,
 פארקלער איך זיי נעמען און טו פאר זיי תפילה:
 פאר די, וועלכע לעבן — די לעביקסטע פריידן,
 און פאר די פארשניטענע — רו אין גן-עדן.

נאר זע איך די קויל די צעגליטע פון ווארשע,
 וואס האט זיך אין הארץ מיר געטאן א פארירשע —
 דערמאנט זיך מיר אויך, ווי עס האבן געשליידערט
 מיט שיכורן חוזק די לייט פון דער פריי דארט
 ווען ס'האבן אין געטא ווי ברעניקע לייבן
 געקעמפט מיינע ברידער, דעם כבוד צו הייבן
 פון לאנד און זיין פאלק, וואו מען וועט עולה-רגלען
 צו שעפן דעם רום. — „ווי זיי טוען זיך פּרעגלען“
 געשפאט האבן דייע געפודערטע דאמען
 און דורך די לארנעטן געקוקט אויף די פלאמען.
 נאר שוין ביי די רייד וועגט אריבער מיר ווידער
 א צענדליק פאליאקן, וואס זיינען ווי ברידער
 געקומען אליינוויליק, פול מיט פארמעסטונג
 און העלדיש געפאלן ביים שיצן די פעסטונג.
 און זיי וועט דער שטראליקער האר פון די יארן
 פארקירצן מיט דימענט ביי זיך אין זכרון.
 נאר זיינען כאטש יענע גיבורים דיר טייער,
 צי היסטו דעם גייסט פונעם ווארשעווער פייער?
 וואס האט ער, א שטייגער, געלערנט דיך, וואס-זשע?
 סמוטנא מי, באזשע!

ד

ווי קען איך דיך בענטשן? איך בין דאך דער עדות
 פון דייע פאגראמען אויף קינדער און זיידעס.
 איך האב דאך געזען ווי מיט פרענטן און פלעקער,
 עס מאַרדט דיין המון אונטער קופערנע גלעקער.
 און שפעטער — געזען דייע פרויען און מענער
 אין שטומען באגלייט אונטער בלוט-רויטע פענער
 די לאנגע לוויה, די פרייע, די נייע.
 שאפען האט געוויינט און געפירט די לוויה.

און אויבן — די פענער ווי פייגל געפאָנגען
זיי האָבן אַנטלויפן געוואָלט פון די שטאַנגען.

— — — — —
און אמת איז אויך, אַז די ערד אויפן רידל,
געפאלן אין גרוב ווי אַ פלאַנכיקע פידל, —
איז גלייך ווי זי וואָלט מיר פאַרשאַטן מיין בענקשאַפט.
און מער פונעם ווייטיק און טיפער געקרענקשאַפט
ביים זען ווי די זון איז מטהר און צערטלט
מיין חבר, דורך דיינע מערדיירים צעפערטלט —
צעפרעסט מיך דער זשאַווערדיק־טעמפער בזיון
וואָס נאָך דער מלחמה עס ווידמענען, ראַיען
אַרום אונטער דיינע פאַרסאַרפעטע דעכער
ווי גיפטיקע עקדישן פוילנס פאַרשוועכער.
און כאַטש מיר איז שווער צו דערטראַכטן זיך סטראַפיק
דיין צוקונפט — דאָך איז שוין ביי מיר ניט קיין ספק,
אַז וואו נאָר עס וועט זיך איר מול ניט ריכטן —
ס'געוועזענע וועסטו ניט קענען פאַרריכטן.

און מיינסטו איך זאָג עס דערפאַר ווייל איך וואָרן
און בעט זיך: דערבאַרעם זיך, מינער דיין צאַרן,
לאַז בויען דעם יידן אויפסניי דיינע גיטער?
ווי קום איך צו זיין אויף דיין ערד אַ געביטער?
עס האָט דאָך אַ צווייטער געמאַכט דעם סך־הכל
און איך בין דאָ בלויז ווי אַ צווייג אין געוואַקל.
אַ צווייג, וואָס ביגוואַלד וויל כאַטש איינמאַל נאָך גרינען?

— — — — —
איך שפּרייז דורכן מדבר פון וואַרשע, געפינען
אַ ווייסל אַ צווייטע, כדי אויף די שטראַמען
זאָל זעגלען זיך ווייטער מיין סלאַווישער נאַמען.
ס'באַגלייט מיך אַ ווערבע, אַ ליד אַ פאַרבאַקנס,
אַ תורה געוויקלט אויף בראַנדזענע נאַקנס,
צעפינקלטע בענטשליכט אין איטלעכן אבר,
אַ שטיינדעלע פון אַגילעוויטשעס קבר
וואָס קייקלט אַריין אין די דורות זיין סימן.
און ווי ביי סלאַוואַצקין אין פלאַמיקן הימן
ביים זונפאַרגאַנג — רוישן אויך איצטער בוטשאַנען
און טראַגן אַוועק מיינע טרערן פון דאַנען
אין שקיעה. נאָר אים האָט געצויגן קיין פוילן, —
און איך וויל שוין אַפרוען ווייט פון די גרוילן.
— בוטשאַנען, וואָס האָט איר געלאָזן מיד, וואָס זשע?
סמוטנאַ מי, באַזשע!

ס'איז אומעטיק, גאט מיינער! ווי לאזט מען איבער
 דעם עמק הבכא, די שטיבער, די גריבער?
 ווי שטעלט מען דער פוסטקייט א דענקמאל, א צייכן
 עס זאל צו מיין אייניקלס אייניקל גרייכן?
 וואס טוט מען דער נעכטן זאל ווערן נתגלה
 דעם מארגן? ווי פאנגט מען דעם עכא פון אלע
 פארשניטענע תפילות? ווי טרינקט מען פון לאגל
 פון וואנען דער טויט האט געטרונקען? איך וואג
 און פרואווי די אומצאליקע קברים פארשטעמפלען
 מיט לידער, איך שפרייז דורך די מירמלנע טעמפלען
 פון דינע בית-עלמנס לובלינער און קראקער,
 אהינטער א בערגל פארשומפ איך זיך, לאקער,
 און ס'דאכט: עלעהיי איך בין ווידער אין יענעם
 שווארצבערדיקן פוילן א טאג פארן גהינום.
 עס גריסן מיך תחית-המתמידק נעמען,
 פארליימיקטע פנימער הייבן זיך, נעמען
 אריין אין א ווירבל מיין גוף בחיפוזן,
 א רגע... און ווערן פארוואנדלט אין גראזן
 צעצינגלט אויף בערגלעך מיט גרינעם דערבארעם.
 איך שפיר אבער אונטער די גראזן א ליארעם
 ווי ס'וואלטן די טויטע פארטיידיקט א ביתר
 און שאַלן אַרויס דורך אַ שוואַרצן טרומפֿייטער
 דאָס לעבן, און אויבן די דעמבעס ווי שילדן
 פארהאלטן די צייט אין געצווייג און באַגילדן
 די קרישל-מצבות מיט האַרבסטיקע בלעטער.
 — בית-עלמנס, בית-עלמנס, וואו זיינען די רעטער?
 וואו זיינען די פעלדזן-געקנעטע טיטאנען
 וואָס זאָלן אויף זייערע פלייצעס פון דאָנען
 אַוועקטראַגן אייך איבער נאַכט דורך אַ כּישוף
 און איינפלאַנצן דאָרט, וואו אַ ייִדישער ישוב
 אויפסניי ווערט געבוירן! —
 אַ, וויי מיר, אַ, וויי מיר,
 מען זעגט אויף די שטילע בית-עלמנס די ביימער!
 דער שפיגל פון דורות פארלירט באַלד זיין אויסזע.
 און ערב יום-כיפור ביים קבר פון חוזה
 אין פוסטן לובלין — ליגט אַ כאַפטע שיכורים.
 און שימלדיק שטיל איז ווי ערב אַ שטורעם
 ביים שטיין פון רמ"א אין אַלטפעטערשער קראַקע.
 אַ ציג בלאַנקעט אום אין די שאַטנס קאַסאַקע,

אַנטפּאַרעמט די רו ביים באַטרעטן אַ ריטל
 און צופּט אינעם גראָז אַ פּאַרוואַלגערטן קוויטל.
 און דאָרט אויף דער גענשע, נאָך וואָרט אויפן גואל
 מיט פּליגל צעבייגענע פּרצעס אוהל
 און היט דעם בריליאַנטענעם שטויב פּונעם דיכטער
 וואָס האָט אין די געטאָס געשפּרייט זיינע ליכטער,
 געלאָדן פּאַרושאַווערט געווער מיט בטחון.
 איך שטיי ביי דעם אוהל און זע; אין די מאַכן
 ביים ראַנד, איז אַ שמאַלע באַהעלטעניש קענטיק.
 אַ געטאַייד האָט עס מיט פּאַרכט, אייגנהענטיק
 אַ היים זיך געבויט ביים אַנטרינען פּון שחיטה, —
 די גאַלדענע קייט זאָל דאָ האַבן אַ שליטה
 און היטן דעם לעצטן, וואָס טוליעט זיין גלויבן
 צו פּרצעס אייביקע, גלייביקע שטויבן.
 בייטאָג פּלעגט ער ליגן פּאַרדרייט אין זיין פּאַלע
 און ווערעמלעך פּלעגן אים לערנען קבלה.
 נאָר ווען די לבנה מיט ביינערנע פינגער
 נעמט אַנקלאַפּן אויבן — פּלעגט ווערן אים גרינגער.
 אַרויסקריכן פּלעגט ער אין דרויסן פּאַרטייעט
 און זאָגן מיט ליימיקן קול — ווי אַ פּאַיעט
 ס'געשריפטס אינעם אוהל-געוועלבו: „אַזוי גייען
 מיר זינגענדיק, טאַנצנדיק...“ דאָס פּלעגט דערפּרייען,
 דערהייבן זיין גייסט אין צעגליטע צירופים
 און אויפהאַלטן, שטאַרקן זיין דערנערשן גוף אים.
 און איך, וואָס אַהער בין געקומען כדי צו
 געזעגענען זיך — נעם איך אַרויף אויף מיין פּלייצע
 דעם אוהל און וואַנדער אַוועק מיט זיין ניגון
 וואָס גאָר די פּאַרגאַנגעניש טוט ער צעוויגן
 און וועט מיר אַ וועג אין די מאַרגנס פּאַראַקערן;

— „אַט אַזוי גייען מיר,
 די נשמות — פּלאַקערן!“

פּוילן, יולי-סעפטעמבער, 1946

לידער פון היימלאַזיקייט

שפעט-האַרבסט

דער נעפל איבער מיר איז ווי אַ גרויער טרוים
און היימלאַז זיינען היינט געוואָרן אַלע שטערן,
אַריינגעפרוירן אין דעם ערשטן, האַרטן, בלויזען פּראַסט
עס הענגען אויף די צווייגן זייערע שטילע טרערן.
דאָס שמאַלע טייכל מאַרטשעט זיך אין אַנענדיקער שרעק
און גייט אַרונטער אונטער אייז מיט אַלע גרינע גרעזער,
אַלס לעצטער שיפט זיך נאָך צום צווייטן ברעג אַריבער
דער שאַטן פון דער איינזאַמער, פאַרלאַזענער בערעזע.
עס פּורעמט אויס דער פּראַסט אין ערד, ווי אויסגעהאַקט אין שטיין
די שפורן פון אַ באַרוועס קינד, וואָס איז דאָ היינט פאַרביי —
זיי וועלן בלייבן שוין אַזוי אַ גאַנצן ווינטער שטאַר,
אַ נעסט פאַר שטערן פאַלנדע, אַ נעסט פאַר ווייסן שניי.

אַז אַלע גלות-וועגן —

אַז אַלע גלות-וועגן שניידן דורך מיין האַרץ
און ס'איז מיין היים מיין איינציקע דער מאַמעס לעצטע טרער —
צו וועלכע הימלען טרויערט איצט מיין נע-ונדער שרייט,
ווער שליסט עס צו פאַר מיר די טיר מיט ריגלען האַרט און שווער?

צו וועמען טראַג איך נאָך מיין וואַרט, מיין אַרעם-לעצטע גאַב?
איך וועמעס אויגן ברעכט זיך איצט מיין שאַטן שטיל און מיד?
כ'בין שולדיק, שולדיק טויזנט מאל, וואָס איך געשפענסטער נאָך
און היט דעם חלום פון דער וועלט מיט מיין פאַראיינזאַמט ליד.

1947.

אַז כ'האַב נישט ...

אַז כ'האַב ניט צו וועמען צו בענקען,
כ'האַב אַפילו ניט וועמען מקנא צו זיין
ניט מיט גליק, ניט מיט ליבשאַפט, מיט טרויער,
אַז כ'בין שוין אין גאַנצן אַליין.

נאָר מיין טיש אַ „גוט אַרט“ איז מיר איצטער,
איך מעסט אים, ווי ס'הייליקע פעלד,
און רייס איין די ווערטער, ווי קברים
פאַר אַ נייער, בעסערער וועלט.

אפשר וועל איך הבלען דערוועקן
און קינען געבן זיין אַרט,
און אַליין וועל איך גיין איבער וועגן
מיטן פרעמדן צייכן פון מאָרד.

וועלכעס וואָרט

וועלכעס וואָרט קען מיך ברענגען אייך נענטער,
וועלכע טרער קען מיר ווייזן דעם וועג?
יעדע נאָכט מיט לבנהקער סטעזשקע
כ'זוך פון טויטנלאַנד אייערן דעם ברעג.

וויפל זומערס און פּרילינגס כ'מוז טויטן,
כ'זאַל דערפילן אויפסניי אייער פיין
און כ'זאַל שטיין אויף דער גרענעץ פון וועלטן
ווי אַ גראַע מצבה פון שטיין.

.1947

צו וועמען האָט פאַרטרויען אויפגעוועקטע שולד —

צו וועמען האָט פאַרטרויען אויפגעוועקטע שולד,
וואָס פאַר אַ וועלט קאָן אויפגיין פון אַ מערדערס טרוים,
דורך וויפל נעכט קען שלייכן זיך ס'געוויסן פון אַ דור,
צו וויפל קרייצן קען פאַרמשפט זיין אַ בוים?

ווי לאַנג, ווי לאַנג וועט יעדער נאָך פון אונדז
ביי יעדן וועגראַנד שטעלן שטילע יאַרצייט-ליכט,
און קדיש זאָגן ביי אַיעדער גרודע ערד,
און לאַדן יעדן שטיין צום גרויסן וועלט-געריכט?

עס שלאָפט נאָך אַלץ דער מערדער אין מיין מאַמעס בעט
און טראַגט אויף זיך די שיד פון מיין געטויטן ברודער,
און ס'גייט נאָך אַלץ אויף רויב די תפילה און דער קרייז
אין דער באַגלייטונג פון די „יעזוס-מאַריאַ“ לידער.

און ס'איז די צוועלפטע שעה פאַר מיין פאַריתומט פאַלק,
און באַרוועס גייט זיין טאַג אַנטקעגן פרעמדער זינד —
פאַרגיב, אַ, גאַט, מיין פאַלק, וואָס גלייבט נאָך אַלץ, אַז דו
וועסט אויסלייזן די וועלט צוליב אַ טרער פון קינד.

.1946

די סאָווע —

די סאָווע, וואָס האָט מיין קינד־הייט געשראַקן
האָט מער דאַן געוואוסט פון מיר —
פאַרוואָס האָב איך פאַרמאַכט אין די נעכט
פאַר איר געשריי די טיר?

די שוואַלב, וואָס האָט אין איר שנאַבל געטרעגן
די וועסנע, דעם חלום, דאָס גליק,
האָט שוין דעמאָלט פאַרראַטן צו מאַיאַנעק און בעלושעץ
מיין יוגנט, מיין היים און מיין וויג.

עס וואָלט מיך מיין מאַמע שוין מער ניט געזוכט
ביי פויגלשע נעסטן, ביי בלומען אין פעלד,
וואו ס'האָט זיך מיין קינד־הייט פאַרוואַרצלט מיט ערד,
ווי דער טרוים מיטן האַרץ פון דער וועלט.

כ'וואָלט געזעסן ביים ראַנד פונעם וואַלד און געהאַרכט,
ווי ס'רייסט אויף די נאַכט דער סאָוועס געוויין
און דערזען אין איר געלן, גרויס־גלאַזיקן אויג
פון קומענדע שרפות די שייך.

כ'וואָלט אפשר געוואָרן אַ סאָווע אליין,
און געשריגן ווילד דורך די נעכט,
אַז ס'זאָל מיך פאַרשטיין די חיה, דער מענטש,
דער שטיין און דאָס ביימער־געפלעכט.

כ'וואָלט דעם פליינג פאַריאַגט און דעם זומער פאַרטריבן,
דעם חשוון באַרויבט פון זיין גאַלד —
איז אפשר וואָלט דעמאָלט מיין וואַרנונג באַנומען
מיין מאַמע, מיין ברודער, מיין פאַלק.

ווען כ'וואָלט געהאַט אַ שטוב

פאַר בושלען עלנטע, וואָס שלעפן נאָך ביי דר'ערד
וואָלט איך אַיעדע נאַכט די טיר געלאָזן אָפן
פאַר אַלע די, וואָס זיינען מחוץ טרייסט,
פאַר אַלע די מחוץ אַיעדן האַפן.

פאַר בושלען עלנטע, וואָס שלעפן נאָך ביי דר'ערד
אין שפעטן חשוון די צעבראַכענע פליגל
און פיקן זייערע אייגענע אויגן אויס
פון דעם געפרוירענעם, גלאַטן וואַסערשפיגל.

פֿאַר ווערטער גע־ונדע און פֿאַר שטומע תּפּילות.
פֿאַר בלינדע וועגן און פֿאַר קראַנקע שטערן.
פֿאַר יעדן קינד, וואָס שעפטשעט צו זיין קישן „מאַמע“.
אַזוי, אַז קיינער, קיינער זאָל ניט הערן.

און פֿאַר דער מעשה גילדענער און פרומער,
מיט וועלכער ס'האַט מיין פֿאַלק זיך אויסגעווישט די טרערן
און זי געלאָזט אויף פֿאַווע־פּליגלען וויגן
דעם הימל און דעם גורל צווישן בלאַסע שטערן.

איידער ס'האַט אויסגעגעבן זי פון טיפּן בונקער
און פֿאַרקויפט צו הענקערס פון טרעבלינקע
דער שכן, דער איוואָן, דער שיכור
פֿאַר דרייסיק פֿאַפּיראַסן און אַ קילאַ צוקער.

איז אפשר בלאַנקעט זי נאָך איצט אַרום
אויף דער האַנט דעם אויסגעברענטן נומער,
די בלו־פּיאַלעטע אוישוויק־בראַנזאַלעט
און שרעקט די טעג פון פּרילינג און פון זומער —

ווען כ'וואָלט געהאַט אַ שטוב, אַן אייגענע,
וואָלט איך אַיעדע נאַכט די טיר געלאָזן אָפּן
פֿאַר אַלע די, וואָס זיינען מחוץ טרייסט,
פֿאַר אַלע די מחוץ אַיעדן האַפּן.

און אפשר אויך אַמאָל,
ווען איך וועל זיין אַליין
וועט טרעפּן צו מיין טיר
דאָס היימלאָזע געוויין.

אויפן ראַנד פון נאַכט

די דעמערונג בייגט אויס איר ווייכן, גרויען רוקן,
ווי אַ קאַץ, ווען ס'לאַשטשעט זי אַ צערטלעך־מילדע האַנט,
איידער עס פירן צו די ערשטע, גרינע שטערן,
ווי אויגן וועלפישע די נאַכט צום הימלס ראַנד.

אַ פּויגל אַ פֿאַרשפעטיקטער איז ווי אַ טונקלער שפּרוך —
איך האָב זיין מידן פּליגל־פּאַך אין שריט מיינעם פֿאַרמאַכט,
און ס'יאַגט אונדז ביידן נאָך דער זיגערישער שריי
פון אַלע וואָלד־חיות ביים ראַנד פון שטילער נאַכט.

ס'איז היימלאָז יעדער רוף נאָך רחמים און נאָך גנאָד
אין מיטן בלינדן וועג, אין מיטן חשכות שווערן —

עס פוסטעוועט די נעסט און ס'טרויערט מיט דער בוים
און ווי אַ טראָפּן בלוט פּאַלט מיט אַ שטילער שטערן.

און הימלאָז איז אויך היינט די תפילה, דאָס געבעט
פאַר אַלע די, וואָס זיינען לאַנג שוין מער נישטאָ,
נאָר ס'ציטערט נאָך מיט האַפענונג יעדעס מינדסטע וואָרט,
ווי אַוונטצייט די ראָסע דורכזיכטיק און בלאָ.

און הימלאָז זיינען היינט אונטער די הימלען שווער
אַפענע פאַר ווינט, פאַר רעגן און פאַר שטורעם,
און נאָקעט קעגן האָס און שנאה און רציחה,
דאָרט, אין דער ווייטער ערד, די זעקס מיליאָנען קברים.

און הימלאָז איז מיין טרוים אויף איינזאַם־שטילן וועג
צו קברים און צו אַש — עס וועט שוין קיינער מער
אים צופירן צו יענער רגע, וואו איך האָב דערזען
צום ערשטן מאָל די שכינה אין מיין מאַמעס טרער.

— אויך איך וועל היינט ביינאַכט זיין דאָרט, מיט אַלע די,
וואָס זיינען מחוץ שוועל, מחוץ אַ יעדער טרייסט,
און ווי אַ האַנט אין פינצטערניש כ'וועל אויסשטרעקן מיין וואָרט
דורך פרעמדן צער פאַרשעמט, דורך אייגענעם לייד נישט דרייסט.

מאָסקווע, 1944.

דער אָנהייב פון אַ ליד

ס'איז אַנגסט, ס'איז אַנענדיקע שרעק,
ווי אויף דער שוועל צו גרויסן צער און ליד,
גלייך עס וואָלט עפעס פרעמדס געשוויגן ביי דער טיר
איינגעהילט אין שווערן, גרויען דעמערקלייד.

עס איז בראשיתדיק און ניט דערקענט
דער ברעג, צו וועלכן ס'שווימט אַוועק דאָס האַרץ אַליין,
לאַזט איבער אַלין, וואָס ליב, לאַזט איבער היים און טרוים
און גייט אַנטקעגן דער פאַרקנסונג מיט דער פיין.

ס'האָט אַ געדאַנק זיך איינגעקראַלט אין בלוט
מיט בעגל פון אַ רויב־פּוּיגל, אַכזריותדיק און טיף,
און לאַזט נישט אַפּ, ביז וואָנען ער דערפילט
דעם לעצטן, שלוכצענדיקן צאַפל פונעם גוף.

און ס'פליסט שוין יעדער טראָפּן בלוט צו דער עקדה,
ווי ס'קען בלויז אויסלייזן פון אונטערגאַנג.

און אפשטעלן דעם מלאכס נאקעטיקע שווערד
א נע-ונדער, וואַגלענדיקער קלאַנג.

און פלוצעם ווערט עס אַזוי שטיל אין דיר,
אַז הערסט ס'געוויין פון פאַלנדיקע שטערן,
און ווערסט אַ קרוג, אַ לעכצנדיקע קרוג,
וואָס זאַמלט איין אין זיך דעם בלויען שיין פון טרערן.

און ס'דאַכט, די וועלט איז רייפער איצט געוואָרן
און מוטערלעך די ערד צו יעדן וואַגלערס טריט,
און גאַט אַליין וועט פאַלן כורעים
פאַר אַט דער איינציקסטער, דער הייליקסטער מינוט —
און ס'איז דאָך בלויז דער אָנהייב פון אַ ליד.

ר ח ל

עס האָבן ווייניש בליענדע דעם הימל אויפגעשלאָסן
פאַר מיין מאַמעס ווערטער באַרוועסע און שטילע,
נאָר ס'האַט ביים עירוב פון מיין ערשטער טרער
זיך אַפגעשטעלט דער ניגון פון איר תפילה.

כ'האַב זיך פאַרשעמט, ווי כ'וואַלט אַליין געשטאַנען דאָרט
אין דער גליענדיקער היץ פון יעקבס יונגע אויגן,
און ווי ס'וואַלט צו דעם ברונעם אונטער שווערן שטיין
מיין אייגן גורל די פאַרשמאַכטע ליפן צוגעבויגן.

נאָר ס'זיינען שוין פאַרחתמעט יעקבס וואַרטנדיקע יאָרן
דורך די געלע, שאַרכענדיקע בלעטער פון דער תחינה,
און ס'קענען זיי נישט אויסלעשן די זיבו הייסע טרערן,
און רחלס טרויער קענען נישט פאַרשטעלן לאַנקעס גרינע.

און ס'פירט מיך שוין מיין מאַמעס דאָוונענדיקער ניגון
אויף בית-לחמס שטייניק-האַרטע, וויסטע וועגן,
און כ'זע שוין יעקבס קאַפּ אונטער דעם גרויען אַש,
און וויל שוין מער נישט הערן און דאַרף שוין גאָרנישט פרעגן.

נאָר אויב ס'איז טאַקע וואָר, אַז ס'שטאַרבן יונגערהייט
די, וועלכע גאַט אַליין פאַרקנסט און אויסדערוויילט
האַט דורך אַ קוש אין שטערן אין שעה פונעם געבוירן
צו גרויסער ליבשאַפט און צו גרויסן ליד,

דאָן וויל איך שטאַרבן אויך אַזוי, ווי יענע,
וואָס כ'טראַג איר נאַמען און עס האָט איין גורל אונדו געצויגן.

כ'וויל שטארבן ערגעץ אויפן וועג צו בענקשאפטס-ברעגעס ווייטע.
נאָר מיט אַ לעצטן קוש אין מיינע ביידע אויגן.

עס ליגט שוין אויף דער גאַרטנבאַנק מיין מאַמעס אַלטע תחינה
און איך שטיי אַלץ נאָך וואַרטנדיק אונטער דעם וויינשלבֿוים —
ס'איז פול דער קרוג דער ליימענער מיט וואַסער קלאַר און קיל
און ס'בייגט אים אָן מיין לינקע האַנט צו ליפן פונעם טרוים.

נאָר פאַרוואַס־זשע הייסט דער פאַסטעך פון מיין טאַטנס שאַף
נישט יעקב. נאָר איוואַן — און פון זיין גאַרטל בליצט אפּיר אַ האַק.
און ס'ליגט שוין אין זיין בוזעם אַנגעגרייט
פאַר מיין מאַמעס שבת־קלייד דער זאַק?

שטאַקחאַלס, 1947.

ת מ ז

לזכרון מיין מאַמען און מיינע ברידער

עס איז אַיעדער טאָג פאַר מיר אַ יאַרצייטליכט.
וואָס ברענט אַראָפּ צום לעצטן טראַפּן וואַקס.
ביז צו דער לעצטער אָדער פונעם קנויט.
דעם שמאַלן קנויט פון ווייס־געבלייכטן פלאַקס.

עס ווערן איצט די פעלדער צייטיקע מיט תבואה.
פאַר מוציא'ס, וואָס מ'עט איינטונקען אין טרערן און אין זאַץ.
עס ווערט אויך רייף מיין צער אין אַט דעם חודש תמוז.
וואָס שטייט, ווי אַ מצבה אויף מיין האַרץ.

עס איז געווען דער הימל בלויער נאָך ווי תמיד.
בלויז שוואַלבן האָבן דורכגעשפיזט מיט טונקלן שטראַל
די גרענעצלאַזע בלויקייט און אַ זשאַוואַראַנעק
מיד פון זיין ליד געטאַן האַט פון דער הייד אַ פאַל.

קיין איינציק כמאַרקעלע, ווי ס'וואַלט דער הימל
זיך אויפגעמאַכט אין גאַנצער לענג און ברייט.
פאַר אַלע אויגן זיך אַנטשלייערט ווי אַ זונה
ביים ראַנד פון דער אַכוריתדיקסטער צייט.

קיין איינציק כמאַרקעלע, וואָס זאַל מיט שטילן רחמים
פאַרשטעלן יענע זון, וואָס זאָגט זיך אָפּ פון זיי,
פון די געטריבענע, געיאַגטע צו די גריבער
אין תמוז־טאָג פון ניינצן פערציק צוויי.

זיי האבן אזוי ליב געהאט דעם פריילינג און דעם זומער,
טאג-טעגלעך אויפגעשטאנען מיט דער זון צוגלייך,
עס זאל די ערשטע טויב די פאטשט פון זייער הארץ
אָוועקטראָגן צום פעלד, צום וואַלד, צום ברעג פון טייך.

עס זאל איעדע קנאָספּ, וואָס שיילט זיך אויס באַזאָכט
און רייסט דעם גורל און דער זון אַנטקעגן,
פאַרשלאָסן זייער בליק אין צייטיקייט פון פרוכט,
גלייך ווי זי נעמט אין זיך אַריין דעם טוי, דעם רעגן.

וואָס פילט אַ מענטש, וואָס גייט נאָך אייגענער לוויה
פאַרביי דעם פעלד, דעם סאָד אין איינגעהאַלטנעם שווייג,
ווי ער האָט געכטן ערשט פאַרריכט דעם אַלטן פלויס
און אַפּגעצופּט פון בוים אַן אַפּגעדאַרטן צווייג?

וואָס פילט אַ מענטש, וואָס גייט נאָך אייגענער לוויה,
וואָס טראַכט אַ מענטש ביים אַנבליען פון אַ סאָד,
ווי עפל צייטיקע באַשאַטענען דעם וועג,
אויף וועלכן ס'שטעלט זיין פוס דעם לעצטן טראַט?

צו וואָס אַזויפיל רחבות און אַזויפיל זון?
איך קען נישט קוקן מער דעם תמוז אין זיין פנים —
דאָס האָט דאָך ער געפירט מיין מאַמען צו דער גרוב,
ער, מיט דעם דייטש צוזאַמען און מיט די יוננים.

אויב האָסט באַוויליגט מיר, מיין האַר, אַן אייגענעם טויט,
טאָ לאַז מיך שטאַרבן, ווען עס ווערן געל די ערשטע גראָזן,
ווען ס'ווערן טערפקע באַרלעך זיס און ווען די לופט
ווערט בלאַס פון אַנונג און פון שופּר-בלאַזן.

אַ, זאָל עס זיין אין שפעטן, מידן, סלאַטנעם האַרבסט,
ווען ס'גייט דער נעפל, ווי אַ נע-ונדניק דורכן לאַנד,
אַז ביי דעם יאַרצייט-ליכט, וואָס ס'וועט מיין טאַכטער שטעלן
זאָל אין דער לאַנגער, טרויעריקער נאַכט
זיך עמיץ קענען כאַטש דערוואַרעמען אַ האַנט.

.1947

שורות אַכט

אויף אונדזער גאָס

אויף אויסזינגען אַ ליד פאַר אונדזער גאָס —
באַדאַרף מען אָפט אַרומבלאָנדזשען אַ גאַנצע נאַכט,
באַדאַרף מען דרייסט אַריבערגיין די שוואַרצע בריק
און אויסקלויבן אַ וועג, וואָס ווייסט ניט פון צוריק.

מען דאַרף אויסהערן די קללות פון דער גאַנצער שטאָט
און אויספערלען דאָס וואָרט, וואָס איז געבענטשט פון גאַט...
אויף אויסזינגען אַ ליד פאַר אונדזער וויסטער גאָס
באַדאַרף מען גרוי ווערן פון ליבע און פון האָס.

מיין נעכטן איז אַש

איך זוך ניט טעמעס צום שרייבן, איך דאַרף ניט קיין טעמעס,
זיי קומען די ביטערע קלאַנגען אַליין און איך נעם עס...
איך ווייס ניט פאַר וועמען... ווער דאַרף עס? ווער וויל עס?
די קורצע און לאַנגע פאַרסטעטע מגילות.

מיין נעכטן איז אַש, מיין משפּחה איז רויך פאַרן ווינטל—
געפיין איך אין רויך נאָך אַ פונק אַ צעגליטן, אַ פינטל,
דאָס ברייט מיך, דאָס וועקט מיך צו קלה און ליד —
איך ווערג זיך דערמיט.

ליד . . .

וועט מענטש ניט זיין וועט ווינט נאָך מערער וויינען
און עלנדער וועט זיין דער וויסטער שטיין...
און וועמען וועט דאָס בונטע בלום באַשיינען?
און שמעטערלינג פאַר וועמען שוועבט דיין חזן?

וועט מענטש ניט זיין וועט טייוול זיך פאַרקרימען
און גנבענען פון שיר-השירים-קלאַנג...
וועט טייוול זיך פאַרקרימען און באַרימען,
אַז ער אַליין האָט עס פאַרפאַסט דעם געזאַנג...

איך ציטער

וואָס איינעם קאָן דאָרט איינפאלן צו שרייען
און וואָס די שקלאַפן קאָנען אַלץ פאַרדייען...
איך ציטער פאַר דער טעמפּקייט פון דער סטאַדע
און פאַר די פּאַסטוכער נאָך מער אַוודאי.

און פאַר די הינט, וואָס שטשירען מיט די ציינער
און וואָרטן אויף די צוגעזאַגטע ביינער...
איך ציטער שטאַרק מען זאָל זיך ניט דערוויסן,
אַז איך פאַרמאַג נאָך עפעס פון געוויסן.

אַ שולכל . . .

שטייט נאָך וואו אַ שולכל אין דער נידער —
צוגעשלאָסן שטום און טויב...
ליגט דאָרט אויף אַ שטענדערל אַ סידור,
אויפגעעפנט פאַרן שטויב.

שטייען ספּרי־תורות אין דעם ארון —
גישט צעשניטן, גישט פאַרברענט...
וואָס איז דאָ געווען און וואָס געוואָרז?
שפּין און שפּינוועכס אויף די ווענט.

די ליידיקע שולן

איך זע נאָכן חורבן די ליידיקע שולן;
מען גנבעט די שטענדערס די לעצטע, די שטולן.
מען שלעפט, וואָס מען קאָן פון דעם הייליקן הויז
און ווינט קומט ביינאַכט און אַ קאַץ און אַ מויז...

גישטאַ שוין קיין „אָרון“, גישטאַ שוין קיין „קודש“
גישטאַ קיין יום־כיפור, גישטאַ קיין ראש־חודש...
רק גויים פאַרבלוטיקט אין רוצחישע זינד
און יידן מיליאָנען אַוועק מיטן ווינט...

גאַט אין הימל

גאַט אין הימל! אויבן אָן...
וואָס איז דאָס דער סם „ציקלאָן“?
וואָס איז דאָס אַטאַמען־פלאַם,
אויף יבשה און אויף ים?

ווער איז דאָ דער באַלעבאַט?
ווער באַשטימט און וואָס? פאַרוואָס
גיט דיין שיינע וועלט אין דרערד?
ווייל מיר זיינען מער נישט ווערט...

א ייד

דער איטשע, דער טרעגער פלעגט ווערטלעך פיל זאָגן:
מיין פלייצע דאַרף שלעפן די פעק און זיי טראָגן,
זי אַרבעט פאַר מיר, פאַר מיין גוף און נשמה,
זי אַרבעט פאַר שבת, פאַר רו און נחמה.

און שבת ביים דאוונען — אַ ריינע קאַפּאַטע,
די גויים, זיי זעען, אַז היינט איז „סאַבאַטאַ“...
נישטאַ היינט קיין פורן, קיין זעק און קיין דלות:
אַ ייד גייט פון דאוונען, אַ ייד מיט אַ טלית...

וועווקעס בקשה

פון פולאַוו ביז קאָזמיערזש איז צוועלף קילאָמעטער,
און וועווקע דער פורמאַן, ער וואָרט מיט זיין פערד מיד שוין אַפּ.
ער איז מיד מיט צייטיקע קאַרשן מכבד... און שפעטער:
ער בעט וואָס און לאָזט, ווי פאַרשעמט, זיינע אויגן אַראָפּ.

ער בעט און דאָס איז אַזאַ פריילעכע, מאַדנע בקשה,
ער רעדט אַרויס אַזוי האַרציק און וואַרעם־פאַרטרויט...
איך זאָל אויף דעם היינטיקן זומער שוין לאָזן די גויישע זאַשע
און ליבערשט פאַרברענגען מיט אונדזערס אַ יידישע מויד.

מאַידאַנעק-רויב

ווי פריער גייט עס אָן ביי זיי אַ לעבן מיט אַ סדר,
מיט מאָן און ווייב, מיט קינד, מיט סעודות צו דער צייט.
מען שפּרייזט אין קירך מתפלל זיין אין צוגערויבטע קליידער,
און וועלט פאַרבלייבט אַ גזילה־וועלט... מיט פיינע לייט.

אין הייזער קריסטלעכע, מען קאָן דאַרטן אַ סך געפינען
פון יידיש האָב און גוטס — געירשנט פון דעם האָם...
מאַידאַנעק-רויב זאָל אייך פאַרפינצטערן דאָס זינען
און שעה נאָך שעה זאָל ברענען אייך אַ גיהנום־סם.

באַנקראַט

איך ווייס נישט ווער, צי מענטש, צי גאט...
עס הענגט אויף אונדזער וועלט אַ שילד —
מיט אותיות אויסגעקרימטע ווילד:
באַנקראַט!

דאָס איז דער לעצטער קאַראַהאַד...
מען האָט דעם אַנזעצער געפאַקט.
דער האַמער קלאַפט און קלאַפט צום טאַקט:
באַנקראַט!

שטומע עדות

אַזאַ לאַנגע ליל-שמורים
אונדזער לעבן אין קאַשמאַר...
מיר וואָס וואָכן אין יסורים,
בלויז מיט קדיש, בלויז מיט צער.

מיר, די שטומע סילוועטן
אין דער וועלט פון מאַרד און טויט.
שטומע עדות... ווי שטאַכעטן
אין בית-עולם שוואַרצן פלייט.

אַ שטיין

נאָך אַ נאַכט אַזאַ אַן שלאָף און ראַנגלעניש אַן זיינען
זעט עס אויס צו בלייך דער ליכטיקער באַגינען,
דער אַנזאַג און דער רוף פון דעם מעת-לעת דעם נייעם,
די בערג און די באַשטראַלטע שטאָט ירושלים.

דער ערשטער שטיין, וואָס איך דערזע דורך מיינע שויבן —
אַ שטיין אין וויין-גאַרטן צווישן גרינס און טרויבן,
אַ שטיין מיט לעכער צוויי, ווי אויגן פון אַ שאַרבן —
ער דעקט מיר צו דעם טאַג מיט אַלע זיינע פאַרבן.

אין בית-הכרם

אין בית-הכרם, ביי ירושלים,
אין בית-הכרם אין אַזאַ פענסיאַן —
גייען טעג אַוועק אין נודנע רייען
און מען ווייסט נישט, וואָס מיט זיך צו טאָן.

אומעטום די שאַטנס פון דער שחיטה,
אומעטום — פאַרסטער נע־זונד...
אומעטום בין איך פון פוילן־ליטע —
דאַרטן האָב איך אַלעמען געהאַט.

אַ גוטע זאַך אַ באַרג

אַ גוטע זאַך אַ באַרג מיט שטומע פעלזן;
מען קאַן דעם אַטעם אָפציען דערווייל...
פון וועלט אַוועק, פון מענטש, פון בערגן־בעלזן —
אַ גוטע זאַך, אַ לידיקייט, אַ מייל...

דער ווינט האָט דורות לאַנג דעם שטיין געשליפן
און איצטער העלפט ער שווייגן מיר דער שטיין...
איך קאַן זיך שוין באַגיין אַן אייערע באַגריסן —
אַ גוטע זאַך צו זיין מיט זיך אַליין.

די יונגע יאַרן

די קאַרשן־ביימער פון לובלינער קרייז,
פון זאַוויכאַסט ביז קאַזמיערזש־באַכאַטניצע,
די אַוונטן, די נעכט, די פלעדערמיין,
די דונערן און בליצן.

דער סאַסנע־פעך פון ביאַלאָוועזשער וואַלד,
דער שניי, דער באַרגיקער פון זאַקאַפּאַנע...
די יונגע יאַרן מיינע... אין מיין גרוי און אַלט —
איך בין זיי אַזוי שטאַרק מקנא...

די טויטע

איך גיי אויף דער ערד אין אַ שוואַרצן געמיט,
איך גריס זיך מיט פריינד און איך שרייב נאָך אַ ליד,
איך ציטער נאָך אויף פון עקזאַטישן בלום —
נאָר דאָס זיינען רגעס, וואָס ווערן באַלד שטום.

מען האָט מיר געשאַכטן מיין וועלט און ניטאָ,
איז פול מיין נשמה מיט צער פון „נישטאָ“...
די טויטע, וואָס ווערן אַלץ קנאַפער דערמאַנט,
זיי זיינען מיר נענטער, ווי די פון דער נאַנט...

צום ווינט

יאַמער, ווינט! דו איינציקער, וואָס האָט דאָ ניט קיין קרעמל!
יאַמער, ווינט! דו דאַרפסט דאָך ניט קיין בגד און קיין זעמל...
די אַלע, פרנסה-לייט —
זיי האָבן ניט קיין צייט.

יאַמער, ווינט! דו ביסט דער איינציקער, דער קדיש-יאַגער —
נאָך ברודער און נאָך שוועסטער, נאָך קרובים, שנור און שוואַגער,
נאָך קינד און פאָלק, נאָך דורות פּיין,
נאָך שטאַם, וואָס איז אין קאַלך-אויזון אַריין.

אַלע יאַמערן

אַלע ווינטן זיינען מיינע קרובים,
אַלע יאַמערן גייען מיט מיט מיר,
אַלע רויכן — פון מאַדאָנעקס אויוון,
אַלע טויטע שאַטנס ביי מיין טיר.

טויזנט נעכט אַזעלכע, אין קאַשמאַרן
און אויף אייביק שטייען פאַר מיר גרייט,
זייערע יסורים און געפאַרן,
זייער ערב-טויט...

עס עקלט מיך פון מענטש

עס עקלט מיך פון מענטש און זיינע מעשים...
ער איז מיר מיאוס, מיאוס-טריף.
ניט נאָר דער קאַלטער הויט-שינדער פון פרייסן,
דער פאַבריקאַנט פון מענטשן-זייף.

נאָר אַלע צוויי מיליאָרד פון די יבשות,
וואָס האָבן צוגעקוקט דעם גרעסטן מאָרד —
עס עקלט פון בן-אָדם ביז חלשות,
עס נעמט מיך אָפּ דאָס וואָרט...

דאָס וואָרט

און אויב דער מענטש מוז בלייבן און שמוציקן די ערד,
טאָ זאָל ער כאַטש דאָס וואָרט פאַרלירן תּיכּף ומיד...
זיין וואָרט, וואָס איז פאַרסמט נאָך מערער, ווי זיין שווערד,
זיין וואָרט, וואָס שקרט אויס אַזוי געשליפּן-גלאַט.

זאל ער קראקען, ווי אַ קראַ און בילן, ווי אַ הונט,
זאל ער אויפפרעסן זיין שכן, ווי דער קאַניבאַל —
נאַר אַן דער פראַזע, וואָס מאַכט פון לעבן מיסט און שונד...
דאָס וואָרט איז איצטער, ווי אַ האַרף אין חזיר-שטאַל...

איך דערגיי

איך דערגיי אין מיין גליען ביז צו די שוועלן,
ביז צו די שוועלן פון גיהנום טרעבלינקע...
איך הער די גודנישע קאַלטע באַפעלן,
איך זע די קרבנות אין ערב פאַרזינקען.
איך שריי און איך בעט זיך די זעלבע ענויים,
איך ברענג זיך אַליין צו דעם שוואַרצן מזבח...
איך קאַן שוין ניט קומען צוריק צו די ברואים,
צו די, וועלכע גריזשען דאָס לעבן מיט כוח.

די ווערטער

די ווערטער זיי קריכן, ווי ווערים אויף שטיין,
די ווערטער זיי וועלן צו מענטש נישט דערגיין.
זיי קומען צוריק אָפגעשלאָגן, פאַרקלעמט,
זיי ליגן באַזונדער פאַרשטומטע, פאַרשעמט...
געמיינט אויף דער ערד איז פאַרהייליקט דער צער,
ווי שרייאַיק עס טומלט דער ים ביים בולוואַר...
געוועקט און גערופן, געטרזיערט, געוויינט —
אי, בלוטיקע טרערן... עס האָט ניט געלוינט.

איך בין געטרייסט

„פון מיינע ברידער צוויי, פון מיינע שוועסטער צוויי,
שרייב אָן מיר חבר, וואָס דו ווייסט?“
עס קומט אַ תשובה גלייך אַ בריוו מיט ווערטער צוויי,
זיי געטרייסט!
מיט איינזאַמקייט, מיט נעכט מיט שלאַפלאַזע, מיט וויי...
פון יעדע פרייד אויף אייביק אויסגעלייזט —
אַ דאַנק דיר פריינד פון לאַדזש, פאַר דיינע ווערטער צוויי —
איך בין געטרייסט...

פאַרקלענערט

ווי אַלץ איז פאַרקלענערט... דער הימל אַפילו,
פון וועלט און פון מענטשהייט די גאַנצע מגילה...
פון מעשי-בראשית ביז אונדזערע יאָרן,
ווי אַלץ איז דאָס איצטער פאַרקלענערט געוואָרן.

די אַלע פּאַלאַצן מיט בילדער און ביכער,
ווי עפעס נישט נויטיק, ווי עפעס נישט זיכער...
אַ מאַרק-פּלאַץ פון ברוך און פון אַלטוואָרג מיט שימל —
ווי אַלץ איז פאַרקלענערט... אַפילו דער הימל.

דאָס קאָסט אונדז

דאָס איז נישט קיין קינאַ... אַרויס און פאַרגעסן —
דאָס קאָסט אונדז אַ ביסעלע מער, ווי אַ שילינג...
אַ פּלאַם האָט געשלונגען, געברענט און געפרעסן
אין פינצטערן ווינטער, אין ליכטיקן פּרילינג...
מען האָט זיי אין פייער געוואָרפן די לייבער,
מיין ברודער, דיין שוועסטער, מיין פעטער, דיין מומע,
די טאַטעס, די קינדער, די כלות, די וויבער —
דאָס קאָסט אונדז... דאָס קאָסט אונדז די יידישע אומה.

אַ פּראַגע

צי האָט איר פאַרשטאַנען אין אייערע לעצטע מינוטן,
אַז מיר זיינען אַלע קרבנות פון שד?
אַז וועלט איז צו אויסראַט פאַרמשפּט אינגאַנצן, לחלוטין...
צי איז דאָס געווען אייער לעצטער געבעט?

צי האָט איר באַוווּזן אין אייערע לעצטע יללות
צו שילטן די וועלט פון גולנישער מאַכט?
צי וועלן מקוים, מקוים גיך ווערן די קללות?
אַט דאָס איז אַ פינצטערע פּראַגע ביינאַכט.

צוויי מאַמענטן

דער הימל האָט פון דונערן געציטערט,
ווען רוף אַלמעכטיקער האָט זיך דערהערט,
ווען משה איז אַראָפּ מיט דעם „לא תרצח“
האָט גאָט אויפּסניי געהייליקט אונדזער ערד.

דער פרעזידענט פון ניו-יאָרק ביו מיזורי
האַט היינט צו וועלט גערעדט גאַר וואַזשנע רייד —
ער האָט אונדז אָנגעזאָגט די גרויסע בשורה:
די באַמבע, די אַטאָמישע איז גרייט.

ווער וועט דיר גלויבן?

מעגסט אויסטראַכטן שקרים און אמתן נייע,
מעגסט בויען אויפסגיי די צעשמעטערטע שטעט —
דאָך ווער וועט דיר גלויבן, צוויי פּיסיקע חיה?
יא, ווער וועט עס גלויבן אַ בלוטיקן שד?

די שטערן פון דיר זיינען לאַנג שוין אַנטלאָפן
און גאַט וויל ניט הערן דיין פּאַלשן געבעט.
דו וועסט מיט דיין אייגענעם סם זיך באַשטראָפן
און ברענען ביו אַש מיט די סדומישע שטעט.

מיין עלנט

מיין עלנדער עלנד, מיין מידע נשמה...
— שוין בעסער געווען ווען געווען איז מלחמה —
איך האָב נאָך געוואָרט אויף אַ נס,
איך האָב נאָך געהאַט אַן אַדרעס.

איך בין נאָך געוועזן אַ ברודער, אַ פעטער...
איצט איז שוין בוים אין גאַנצן אַן בלעטער,
אַ בוים, ווי אַ תּלּיה אין לידיקן פעלד —
הענג זיך שוין אויף, מיין פאַרשאַלטענע וועלט!

בית־הכרם, זומער, 1946

פיר בריוו צו דער קאנטעס פון ליניץ

ערשטער בריוו

עקסעלענץ, קאנטעס פון ליניץ,
דעם בריוו אויף אַלטן פאַרמעט
שרייבט צו אייך דער יידישער פריניץ
אין זיין הייליקן יידישן לשון.
און זאל אייער הויפגעלערנטער באווייליקן
דעם בריוו אייך פאַרטייטשן.
(פאַרשטייט זיך, אויב ס'רייצט אייך עקזאַטיק, מאַדאַם).
שיין איז צו לייענען מיין בריוו אין לבנה־שיין ביים ים,
בשעת די שיפן לאָזן די זעגלען אַראָפּ און דער ווינט איז מיד,
און פון געבערג רינט מסתם
אַן אַלטן פאַסטוכס טרויעריק ליד.
דער אַלטער פאַסטוך האָט פאַרלוירן זיין לעצטע ליבניקע שאַף,
און וואָרט אין געבערג אויפן גוטן און אייביקן שלאָף...
האַרכט, די שטילעניש וויגט אַלע וועלטן איין, מאַדאַם,
כ'בין מיד, אַזוי מיד,
כ'וואָלט לייגן מיין קאַפּ אין אייער שויס לעבן ים.
אַ יאָ, ס'וואָלט מאַדנע געווען, די קאָנטעס פון ליניץ
זאל וויגן און פאַרוויגן אַ יידישן פריניץ,
כאַטש דער יידישער פריניץ האָט קיין לאַנד און קיין קרוין
און פאַרמאַגט בלויז אַ פלייט פון גאַלדענעם שוים...
יאָ, און נאָך עפּעס, דאָ גיט ווייט, טאַקע באַלד,
ביים ראַנד פונעם קוואַל לעבן ליכטיקן וואַלד,
(ס'ווייסט דעם וועג אַהין אייער גאַלד־בלאַנדער פאַזש)
איז אַ קרעמאַטאַריע פאַראַן און בערגער מיט אַש,
אַש, און גיט מער... גיט מער... איידעלע מאַדאַם,
און אין אַש שלאַפּט אַ האַלב, אַ האַלב פון מיין שטאַם:
מיין פאַטער, די מוטער, אַ שוועסטערל קליין,
און ס'האַט אייער ברודער, זיין עקסעלענץ אַליין,

שטאַלץ דעם באַטאַליאַן דיריגירט, וואָס האָט מיין שטאַם צום שייטער געפירט...
 אַ, אַנטשולדיקט... ניט ערגערט אייך מאַדאַם, לוינט עס דעז?... זעט ווי וואונדערלעך ס'איז אין לבנה־שיין דער ים, איבערן געבערג טאַנצן פעיעס און פון וואַלד טאַנצט אַנטקעגן פאַן, דער וואַלדגאַט... אַלע ביימער ווערן פלייטן...
 זעט, יונגע געטינס אין הימל שטערנבעטן גרייטן, אויף וויסע וואַלקנשיפן שווימען זיי מיט האַרפּנשפּיל מיט זיסן, און יונגע געטער הייבן בעכערס גאַלדענע און קניען זיי צו פּיסן...
 אַ, וויפּיל ליבשאַפט, עקסעלענץ, קאַנטעס פון לינץ, און איך... כ'בין דאָך ניט מערער ווי אַ יידישער פּרינץ וואָס האָט די פאַרפּלוכטע שיינקייט פאַרטייולט האַלט, און אייערע אויגן זיינען הירשנברוין און אייערע צעפּ פון גאַלד (זיי האָבן פון אַלע זומערס אַנגעזאַפט די שיין)...
 איך הייב צופּונסן אייך דעם בעכער גאַלדענעם מיט וויין... און ס'קען זיין,
 אַז דער זון וואָס איר וואַלט פון מיר געבוירן, מאַדאַם, זאָל מיט צוואַנציק יאָר שפּעטער, טאַקע דאָ ביים ים, זיין אייגענעם פאַטער, דעם אייביקן ייד, צום שייטער טרייבן זינגענדיק „האַרסט וועסל-ליד“...
 אַ יאָ, מאַדנע, קאַנטעס... נאָר דערווייל זיינען הייס און זיס די טונקעלע שאַטנס אויף אייערע וויסע פּיס און ס'רינט, ווי פון טרויבן זיסער וויין, אין אייער שמעקנדיקן בוזעם די לבנה־שיין, אייער בוזעם איז אַ מאַרמאַר-בעכער, ס'גאַרן מיינע ליפּן, ביזן לעצטן טראָפּן וואַלט איר דעם וויין אויסזופּן מיט מיין דאַרשטיקן יידישן מויל...
 אַ, סאַראַ זיסער פאַרשאַלטענער גרויל! גאַט פון אברהם, פון יצחק און יעקב!

„גאַט פון אברהם, פון יצחק און יעקב“... יאָ, עקסעלענץ, קאַנטעס פון לינץ, אַזוי פּלעגט די מאַמע פונעם יידישן פּרינץ, ווען ס'פּלעגט דער הייליקער שבת פאַרגיין, און זי האָט אין הימל די ערשטע שטערן דערזען, איר תפילה צו גאַט אַנגעהייבן...
 ס'האַט מיין מאַמע געהאַט גרויסע קינדישע אויגן, אייער ברודער, זיין עקסעלענץ האָט געזען אירע אויגן מסתּם, בשעת ער האָט צום שייטער זי געטריבן, מאַדאַם...
 „גאַט פון אברהם, פון יצחק און יעקב,

באהיט דיין פאלק ישראל" ... נאָר, ער האָט ניט געהיט, דער אַלטער גאָט...
 איצט שעפטשע איך אין אייער אויער אַריין דעם סוד:
 „ער האָט ניט געהיט“ ... איר לאַכט, מאַדאַם?
 אָ, ווי קלוג... איר טראַכט מסתם,
 ס'איז קיין גאָט פאַראַן...
 (אָ, חכמה זיי געבענטשט!)
 איך ווייס: איר זעט דורך חורבות גיין דעם איבערמענטש
 מיט וואַנציעס מעשענע און שטאַלענעם באַקלייד,
 איבער מתים-בערג ער שפּאַנט און בלאַזט אין זיין טראַמפּייט.
 ס'איז אייער ברודער אויך אַן איבערמענטש אַזאַ אַוודאי...
 אַפּראַפּאָ — נעכטן האָב איך אַלס קאַפּיטאַן פון יידישער בריגאַדע,
 אין קאַבינעט, געשפּילט מיט אייער ברודער זיין עקסעלענץ:
 אָ, ווי וואונדערלעך ס'האָט אויפגעבליצט מיין שווערד אין זונענשיין,
 (כ'האָב אויסגעטאַנצט מיט איר אַלע ווילדע הונענטענץ)
 האָ, האָ, און זען האָט איר געמעגט ווי אייער שטאַלצער גראַף
 האָט אַנטקעגן מיין שווערד, פּחדנותדיק אויפגעציטערט ווי אַ קליינינקער אָף,
 די אויגן צעעפּנט און גענומען רחמים בעטן ביי מיר דעם ייד...
 און איך דער ייד, טויונטיאַריק קלוג און מיד,
 האָב די שווערד צוריק אַריינגעשטעקט אין שייד.
 און ס'האָט אייער שטאַלצער איבערמענטש צעשמייכלט זיך מיט דאַנקבאַרקייט.
 האָ, האָ, און דעם גאַנצן וועג צוריק
 האָב איך מיט מיין שווערד געשפּילט, קאַנטעס,
 און געפּילט די פּרייד פון זיסן נס
 צו זיין אַ ייד, טויונטיאַריק קלוג און מיד...
 און פונעם שפּיל איז געוואָרן ליד,
 אַ געמיש אַזאַ פון דודס תהילים און קהלת'ן-געזאַנג...
 איצט האָב איך דעם בעכער מיט גאַלדענעם געטראַנק,
 איך טרינק פאַר אייער שיינעם לייב און פאַר מיין יידישן שכל...
 אָ, קאַנטעס, אַנטשולדיקט מיר, זייט מוחל...
 ... זעט, דאָס מעסער וואָס געבראַכט כ'האָב פאַר אייער ברודער,
 פאַלט אין שטויב ביטולדיק אַנידער:
 גיין, ניט קיין קריגער
 כ'ביין, איידעלע מאַדאַם —
 נאָר קלוגע שטערנרו און טיפּער ים...
 און דעם בריוו, קאַנטעס פון לינץ,
 וואָס ס'שרייבט אויף אַלטן פאַרמעט
 צו אייך אַ יידישער פּרינץ,
 איז געמאַכט געוואָרן גלאַט אַזוי זיך, סתם,
 בשעת ער, דער יידישער פּרינץ האָט דורך זיין פענצטער דערזען
 אייך אַ נאַקעטע ביים ים

אין לבנה-שיין טאנצן...
און דאָס איז אינגאָנצן.
אַ, ניט מיינט, אַז ״ס׳ווייל בעסער מאַכן די ״וועלט״ מיט זיין בריוו
אַ ייד, טויזנטיאָריק קלוג און טיף...
די אַוונטוזן פאַרגייט הכּנעהדיק אין מיינע שוויבן
און ווי ״ווערבעצוווייגן לאַזן וויעס אַראָפּ זיך אויף מיינע אויגן.

צווייטער בריוו

עקסעלענץ, קאַנטעס פון לינץ,
דעם צווייטן בריוו אויף אַלטן פאַרמעט
שרייבט צו אייך דער יידישער פּרינץ.
און איך שווער: ״וואַנדערלעך אומגעריכט, קאַנטעס,
איז פאַר מיר אייער בריוו און דאָס צווייגעלע מיט בעזן,
״וואָס איר באַווייליקט האָט אין בריוו אַריינצולייגן.
איר שרייבט: ״אומהיימלעך פאַטאַל באַגעגענען זיך אַמאַל מענטשלעכע ״וועגן,
און אַ סך מאָל פאַרפלאַנטערט אַ ״וועג זיך און פאַרקריכט
אַהין ״וואוהין ס׳האַט דער מענטש, דער רעזשיסאָר, זיך ניט געריכט״.
אייער איראַניע ״וועגן מענטש ״וואָס רעדט זיך איין אַז ער רעזשיסירט״
איז טיף... יאָ, קאַנטעס, אייער קלוגער בריוו אינטריגירט,
און צו ערן אייער חכמה עפן איך, ווי צו ״ווידי, פון האַרצן אַלע טירן;
איך בין זיך מתוודה, די כּוונה כ׳האַב געהאַט עפעס צו ״רעזשיסירן״,
און איצט... (גו... איך וויל אַלץ ניט אויספלאַפּלען...)
ס׳זיינען אין אַ געוויסער מאָס אין נאַכט פאַרהילט מיינע מאַרגנדיקע שטאַפלען
איבער ״וועלכע כ׳״וועל דאַרפן קלעטערן צו אייך שיכורדיקערהייט...
יאָ, מאַדאַם, ס׳האַט געטאַנצט מיין האַרץ מיט זיסער פּרייד
ביים לייענען יענע זיסע שורה אייערע, קאַנטעס,
״וואָס פאַרבעט אויף מאַרגן אַוונט מיך צום בוים מיט בעזן.
אַ, גאַט, איידער די שעה ״וועט נאָך באַווייליקן צען צו קלינגען,
״וועלן מיינע טריט צום בעזנבוים די ״וועגן שלינגען,
און טאַנצנדיק ״וועל איך פאַרגעסן מסתּם,
אַז אונטער מיינע טריט דאָס געשטיין
קען זיין מיין שטאַמס צעברעקלטער געביין,
״וואָס אייערע ברידער... אַ, אַנטשווילדיקט, קאַנטעס,
כ׳פאַרמאַך מיינע אויגן און קוש דאָס צווייגעלע מיט בעזן.
איר זעט — איך ראַנגל זיך... פּראוואו נאָך רעזשיסירן...
נאָר איך ״ווייס פונקט ווי איר, אַז ״וועגן פּירן, ״וואוהין זיי דאַרפן פּירן,
גו... זאָלן זיי פּירן... איך ״וועל הפּקר מיינע טריט אויף זיי צעשיטן.
אַ, הערט, די נאַכטיגאַל שאַלט און דער יונגער בעזן עפנט זיינע צווייטן,

און... אָ, גאַט. מיט אומגעדולד ענדיק איך, קאַנטעס פון לינק, דעם צווייטן בריוו אויף אַלטן פאַרמעט. וואָס ס'שרייבט צו אייך אַ יידישער פרינק. און אַלע מיינע חושים, ווי פלינקע הירשן, וואַרטן אויפן רגעלע פון גס, וואָס צייטיקט סודותדיק אונטערן בוים פון בען. אַלע רגעס זיינען שטאַפלען, איבער וועלכע כ'טו צו מאַרגן אַונט קלעטערן, און דער "מאַרגן", מאַדאַם, איז אַ קנאַספּ וואָס דאַרף זיך ערשט צעבלעטערן... און די טונקליקייט פון קנאַספּן נאָך פאַרמאַכטע רייצט, קאַנטעס... איך קוש אייער בריוו, אויף ווידערזען אונטערן בוים מיט בען.

דריטער בריוו

ס'איז אין מיין ווייסן צימער שטיל, ווי אין אַ טעמפל ערב תפילה. איך זיך אין ווירויך איינגעהילט, איז ווירויך פון דער אַלטינקער נאַרגילע, וואָס פון מיין עלטערזיידן דעם קבליסט און וואונדערמאַן כ'האַב געירשנט... ער פלעגט אויך אַזוי מסתם, ווי איך אַצינד, זיצן צווישן רויכנוואַלקן און טראַכטן וועגן זיין פון וועלט, וואָס אין איין־סופידיקע טיפענישן ליגט באַהאַלטן. און ער, דער מענטש דער אויסדערוויילטער, האָט נאָך דערקענטעניש געגאַרט. — — — — — איך שרייב צו אייך דעם דריטן בריוו, ס'איז נאָך יענער וואונדערלעכער נאַכט, וואָס האָט מיט סוד און שיינקייטן גערעגנט, בשעת, אונטערן בעזנבוים, כ'האַב אייך, קאַנטעס, באַגעגנט. ס'האַט מיין עלטערזיידע דער קבליסט אַט אַזוי אַמאַל געזאָגט: „יעדער טראַט פון מענטשן האָט זיין זין, און ער טראַגט דער בן־אדם אַחריות פאַר אַ יעדן שפאַן.“ און איך, זיין אייניקל, דער לעצטער פון זיין שטאַם, זיך אין מיין קליינעם ווייסן צימער און איך טראַכט: וואָס באַטייט אונטערן בעזנבוים דער נעכטיקער ביינאַכט און מיין בענקעניש צו אייך?... ניט מער ווי באַגער פון מאַן צו ווייב? אויב ס'וואַלט אַזוי געווען, וואַלט איך דורכגעקאַטעוועט מיין ווילדן לייב... וואָס ווילן מיר, קאַנטעס?... איר זאָגט: „מיר זיינען מאַריאַנעטן, אַמאַל טרייבט דער שטורעם אונדזער האַנט צו מאַרד.

א צווייט מאָל באַפעלט ער איר צו גלעטן...
 אַזוי האָט איר געזאָגט און אויפגעהויבן אייערע הענט, קאָנטעס,
 און מיט אַ קליין צווייגעלע שמעקנדיקן בעז
 דעם ווינט געגלעט... און ס'האָבן אייערע פינגער
 ווי פלאַנצן איידעלע געציטערט אין לבנהדיקן זילבער,
 נאָר איך האָב די אויגן צוגעמאַכט און ניט געוואָלט איך זען, מאַדאַם,
 איך האָב געטראַכט: אין אייערע רייד איז פאַראַן מסתם
 אַ כוונה צו פאַרענטפערן די אַכזריות פון אייערע ברידער...
 און כאַטש ס'האָט בענקעניש צו איך זיך צעשפילט אין אַלע מינע גלידער,
 האָב איך די ליפן צוגעביסן, און איר האָט מסתם דעראַנט,
 ווי פלוצעמדיק כ'האָב אַוועקגעכאַפט מיין ציטערדיקע האַנט
 פון די פינגער אייערע... אַ, פאַרשטייט, קאָנטעס,
 כ'האָב דערפילט זיך צווישן אַלטן שייטער
 און יונגן פרעכן בעז...

כ'געדענק, איר האָט די אויגן פאַרחידושט אויפגעהויבן,
 און איך האָב אייערע הענט דערפילט — וויסע וויכע טויבן,
 און געדוכט האָט מיר, די וועלט איז ווייס און מילד,
 און איך — אין ערשטן טאָג, אַ נייעגעבוירן קינד,
 און ס'האָבן מינע הענט צו איך געשטרעקט זיך... נאָר פלוצעם פון טומאַנען
 האָב איך די זיידעס מינע דערזען צו ברענענדיקע שייטערס שפאַנען...
 און צום צווייטן מאָל כ'האָב פון איך זיך אַפגעקערט,
 כאַטש פון בענקעניש ס'האָט אונטער מיר געוויינט די ערד,
 און דעמאָלט האָט איר קלוג צעשמייכלט זיך, ווי איר וואָלט פאַרשטאַנען,
 און איר האָט שטיל געזאָגט: „ס'איז דאָך קיין פאַרגאַנגענהייט און קיין צוקונפט,
 ניט פאַראַנען.

נאָר בלויז גרויסע וואונדערלעכע קעגנוואָרט...
 ס'איז היינט אין דער וועלט די ערשטע נאַכט
 און מיר זיינען דאָ ס'ערשטע פאַר...
 און איר האָט אין גראַז צעוואָרפן אייערע שמעקעדיקע האַר.

איצט זיך איך ווידער אין מיין איינזאַמקייט און שרייב צו איך
 און האַרד, ווי פאַר טויזנט יאָר פליסט מילד דער בלויזער טייך...
 אַ, ווער זיינען מיר אין סודותדיקן גאַנג פון דורות?
 איך שטאַם פון אַ פּאָלק וואָס האָט דורך שייטערס דער וועלט געטראָגן תורות
 און ס'קען מיין האַרץ ניט מסכים זיין מיט איך, קאָנטעס,
 אַז ס'מעגן פאַרן שייטערס זיך מיט בעז,
 און אַז הענט וואָס גלעטן מעגן טויטן
 ווייל „ס'איז באַדינגט אַזוי פון אַלע אייביקייטן“...

ווער זענט איר עס, צו מעגן משפטן אַזוי דעם וועלטנאַנג?
 איך זע איך שמיכלען: „דער אַלטער ייד איז קראַנק,

און מאַראַל איז די שוואַכקייט פון זיין עלטער.
ער זיצט אַ גרויער גרייז צווישן טאַנצנדיקע פעלקער...
האַ, האַ, קאַנטעס, וואוהין טאַנצן עס די פעלקער אייערע מיט מעסערס צווישן
ציין?

איר זאָגט: „קריגעראַנגן איז ציל פאַר זיך אַליין?“
און איך... איך שמייכל אַרויס צום אַלטן ים
און באַדייער אייערע פעלקער, איידעלע מאַדאַם...
יאַ, פונדעסטוועגן קום איך מאַרגן אָונט צום בוים מיט בעז
און דערוואַרט אייך דאָרט, איידעלע קאַנטעס.

פערטער בריוו

איר שרייבט אין אייער צווייטן בריוו, קאַנטעס פון לינג:
„ס'איז אַ סוד פאַר אייך דער שטאַלצער יידנפרינג.
ער טרייבט פון קריגערפאַלק לצנות און געלעכטער,
און אַליין ווייזט ער אויס צו זיין אַ וואונדערלעכער פעכטער...“
איר מיינט, איך פעכט מיט אייך, מאַדאַם?
קען זיין, ס'איז עפעס אויך פון אַט דעם מין פאַראַן...
ניין, איך לייקן ניט אין שיינקייט פון געפעכט
(אַבער ניט מיט שווערד) ס'האַט דאָך איטלעכער זיין רעכט
זיך אויסצושוימען, אויסצוברויון אויף זיין אַרט.
איר שרייבט, אַז צווישן בעז איר האַט געוואַרט,
און איך האָב ניט „באַוויליקט זיך באַווייזן“,
און איר ביים טייך געזעסן זענט און באַגאַפט די צאַרטע קרייזן
וואָס אויף כוואַליעס אויסגעקריצט האַט אָונטווינט,
אויסגעקריצט און אַפגעמעקט געשווינד...
אַ, ניט מיינט, קאַנטעס פון לינג,
ס'איז אַן אָונטווינט אַזא דער יידנפרינג.
אויב שוין יאַ פאַרגלייך מיט ווינט, מאַדאַם,
איז צו פעלדזונשטיין אַ פאַרקאוועטער דער ווינט, מסתם.
אַ, גלויבט, וואַלט איך אַן אָונטווינט געווען, קאַנטעס,
געקניט איך וואַלט פאַר אייך ביים בוים מיט בעז,
און ניט פאַרבליבן אין מיין שטילער וויסער היים...
אַ, גלויבט, ביים שוועל געשטאַנען כ'בין, שוין גרייט צו אייך צו גיין,
כ'האַב די האַנט צום טיר געשטרעקט... און פלוצעם, אומגעריכט,
האַב איך מיין מוטערס שטים דערהערט: „צינד אַן די ליכט,
ס'איז יום־הקדוש היינט“... און ביי דער וואַנט
האַב איך דערזען מיין זיידנס ווייס געוואַנט,
זיין ווייסן קיטל מיט וועלכן זיבן דורות זיידעס פלעגן

יום־הקדוש צו כל־גדרי זיך באַקליידן...
 כ'האַב אויפגעציטערט און אויסגעשטרעקט מיין האַנט
 און אָנגעטאַן אויף זיך דאָס הייליקע געוואַנט.
 און דעמאָלט האָב איך זיך אַליין דערזען
 צווישן ווייס פאַרשנייטע בערגער שטיין
 אַ גרויסער שטאַלצער ייד... יאַרטויזנטער אַזוי...
 און אַרזם אויף שפיצן אין אַוונטיקן בלוי
 שוועבן הייליק ווייסע, שטילע
 אַלע זיידעס מיינע צו דער נעילה־תפילה.
 און איך דער יינגסטער צווישן זיי —
 לעבן גאָט אין ווייסן שניי...
 סאַראַ הייליק ווייסע רו
 אין געבערג ס'איז אַט־אַדאַ.
 ס'שפילט די שטילקייט אויס ס'ליד
 פון טויזנטיאַריק אַלטן ייד,
 וואָס פאַרלוירן האָט זיין גלויבן אינעם מענטשן
 און צו בערג אַוועק די איינזאַמקייט צו בענטשן.

— — — — —
 יא, איך מיינ, קאַנטעס, ס'וועט דער פרינץ אין בערג אויף שטענדיק שוין
 פאַרבלייבן,
 און במילא צום בעזנבוים ניט קומען קענען, און קיין בריוו אייך מער ניט
 שרייבן...

אַ, ניט נעמט פאַר אומגוט, איידעלע קאַנטעס פון לינץ,
 דאָס אַוועקלעטערן פונעם שטאַלצן יידנפרינץ,
 און טראַכט אייך (אויב ס'איז אייך באַקוועם אַזוי):
 ס'איז דער יידנפרינץ אַ חלום בלויז אין לבנהדיקן בלוי,
 אַ וואַלקנשפיל פאַר די אויגן פון אַ קליינינקער קאַנטעס,
 וואָס האָט פאַרחלומט זיך אונטער אַ ביימעלע מיט בעז.

דער באַבעס ברוגז־טאַנץ

ס'איז שטיל.

עס דוכט זיך, ווי עס וואַלטן דאָרט געוועזן אַלע פרעמד.
די מחותנים גייען ברוגזע אַרום,
און מומעס לייביקע—זיי ברעכן אונטער שאַלן זיך די הענט.
די אויגן זיינען אומעטיק און שלעפעריק פאַרקלעפט.

זיי זיצן אַזוי פרום

און שאַקלען מיט די קעפּ,

און קוקן אָן זיך שטום.

און וואָרפן בליקן זייטיקלעך און קרום —

צו זיי דאָרט, צו די דאָרע אויסגעפּוצטע שניר,

וואָס הערן אונטער זיך און קוקן אַלץ זיך אום, —

צום טיר,

וואָס גלאַצט פאַרמאַכט.

פאַרחתמעט,

און נאָר פון הינטער איר

אַלץ גרוילט

אַ פיבערדיקער ווערטער־קנויל,

וואָס צאַפלט הייזעריק און הויל

דורך פענצטער אויפגעמאַכט

אין נאַכט.

די קולות קריגן זיך

און וויגן זיך

מיט אַסטמע,

מיט תחנונים

און געבעט:

מחותן, נו, נו...

מחותן, ס'איז דאָך שפעט...

ער טענהט. —

די שטימע זיינע

איז רחמנותדיק פאַרקלעפט.

און קרעכנדיק פאַרוועבט.

און סאַמעטיק אַזוי אַרומגעבעט.

ער בעט זיך נאָכאַמאָל

און בעט

מיט סאָפּענדיקן, שווער צעהוסטן קול:

— נו, נו... —

און ס'ענטפּערט אים אַ גלייכגילטיקער, טעמפּער שפּרייז פּון פּיס,

וואָס גיט אַ שטעל זיך אָפּ אַט האַסטיק אויף אַן אַרט

און ברומט אַרויס

אַ קלאַנג אַזאַ,

אַ וואָרט,

וואָס גייט אויף טעמפּ אַן טרייסט

און גענעצדיק באַגלייט:

— נו, מילא מאַ... —

עס הייסט:

אומזיסט די רייד —

אומזיסט!

די טיר גיט פּלוצלונג זיך אַ ריס,

עס לויפט אַ ייד אַרויס,

אַ יידעלע אַ גרויער,

אַ קליינטשיק יידעלע ווי אַ כּזית טרויער,

דעם אויסגעקנייטשטן קאַפּל אין דער זייט פאַררוקט און קרום.

אַ רגע לויפט ער אום,

און זוכט אַ יידן אויף, און רעדט אים אויפן אויער,

און הוסט אַריין אין יעדן וואָרט,

און רייסט אַ הערעלע אַרויס זיך פּון דער באַרד

און לויפט צוריק אַריין,

די טיר פּאַלט ווידער צו

פאַרמאַכט,

און נאָר אַ פענצטער אויף דאָס ניי שוין פּלאַפּלט אין דער נאַכט

און וויגט די רח,

די שטילקייט, אין

מיט האַרציקע תּחנּונּים

און געבעט:

— מחותן, ניי, ניי... —

מחותן, ס'איז דאָך שפּעט... —

און הוסט, און שטאַמלט שוין מיט ווערטער ניט דעררעדט,

און נאָר דער שפּרייז פּון פּיס

גייט אויף און ענטפּערט אָפּ מיט שטומן ברומען:

— אומזיסט, —

מ—ז—מן,

נאָר מ—ז—מן...

און אין דער נאכט

מיט אפגעהאקטן, רגע'דיקן גאנג
דער זייגער כאפט זיך אויף מיט פייערדיקן קלאנג,
און ציילט די שעהן אויס געלאסן הילכיק זיי,
אפריער — איינס — פארטראכט
דערנאכדעם לאנגזאם צוויי —
און ווידער שטיל.

די כלה וויינט אין שלייער לייכט פארהילט,
און הייסע טרערן טריפן אויף איר ווייסער חופה-קלייד,
און לעשן אויס דעם לעצטן שימער פרייד,
דעם לעצטן פלאטער פון א העלן מיידל-טרוים,
וואס ציטערט נאך באהאלטן און פארטוליעט אין א זוימ.

דער יום-טובדיקער אויסגעוועקסטער דיל
טויכט אויף אין לאמפן-שיין מיט ליכט און שאטן שפיל
און שפיגלט ערגעץ אפ אין טיפן, קאלטן גלאנץ
דעם שוועבנדיקן אומרו פון א ניט געטאנצטן טאנץ,
דעם גליווערדיקן אומעט פון אראפגעטריפטער טרער,
וואס לעשט דעם חלום אויס פון מיידלשן באגער.

און יידן לויפן אום —
אהין, אהער —
כסדר

פון כלהס צימער, צו דעם חתנם חדר,
מען קוקט זיך אלץ ארום —
צום טיר.

מען שושקעט זיך מיט אויגן גלאציק-פרום,
מען חקרנט זיך, מען גלעט זיך ווייך די בערד:
— או—ווא—או—ווא —
און מען צענעמט פאר חידוש ברייט די הענט:
— נו, יא... נו, מילא, מא...

און ווייבער:
מומעס אנגעקוואלן גראבע —
בייז-בארעדעוודיקע, דארע ביינערדיקע שניר,
וואס קוקן זיך אריבער מיט א קרומן ניט-פארגינען —
אלע,
אלע.

זיי קענען איצט קיין ארט זיך ניט געפינען
און טוליען זיך צעשראקן צו דער וויינענדיקער כלה,
און צו דער אלטער אויסגעקנייטשטער באבען.

וואָס גלאַצט מיט מוטנע, תּמעוואַטע אַפּלען,
אָזוי מין הילפּלאַז-מיד און אומרואיק פאַרשעמט.

די כּלה וויינט.

די באַבע זיצט ביים זייט לעבן איר דערנעבן
און אירע בלייכע ליפּן אויסגעקייטע, ווייכע פּלאַפּלען,
וויילן עפעס וואָס דערגיין,

און אירע ציטערדיקע פינגער, אויסגעשטרעקטע, צאַפּלען, —
זיי ווילן הייסט עס, טאַפּנדיק אַ פּרעמדע האַנט.

אַרויסקריגן פּון איר דעם מיין,

וואָס זאָל אַנשטאַט אַ וואָרט,

אויף אַלץ איר פאַרט

אַ קלאַרע תּשובּה געבן.

און ס'הויבן טעכטער אָן איר געבן צו פאַרשטיין:

— מען איז אַוועקגעלאָפּן, מאַמע, צו דעם רבּין —

צו אים אַליין,

צום רבּין!

זי שטעלט אָן אויער אָן און שאַקלט מיטן קאַפּ:

אַרויף — אַראָפּ,

און חידושט זיך אַ ווייל,

און גלעט זיך פאַר דער גאַמבע ווי אַ מאַנצביל פאַר דער באַרד,

און שאַקלט זיך, און חזרט איבער יעדעס וואָרט,

געלאַסן, לאַנגזאַם אָן געאיייל:

— אָזוי, צו אים אַליין... ס'הייסט צום רבּין... זי פאַרשטייט, —

און הויבט זיך פּלוצלונג אונטער, ווי פאַרצאַפּלט פּון דעם אָרט

און ס'גייט אין אירע אויגן אויף אַ ווייטע מיידל-פּרייד.

און פּלוצלונג האַבן קלעזמער זיך פּון העלער הויט צעשפּילט.

די פּידל, ווי פאַר זיך אַליין, פאַרגאַנגען האָט זיך שטיל,

ווי ס'וואַלט אין שלאָף אַ ווינטעלע אַ פּאָך געטאַן אין רוים,

אַ וועק געטאַן, אַ גלעט געטאַן אַ ציטער-סטרונע קוים,

אַ הויך געטאַן מיט אַטעם פּון אָן אויפּגערוישטן בוים

און ווידער זיך פאַרהוילן

און זיך שאַטנדיק פאַרהילט.

און נאָר די שטילקייט שפּילט,

און נאָר אַן עכאַ רעדט

מיט פּליסטערדיקן צאַרטן ווינטלדיקן גלעט.

דער ערשטער האָט דער פּייקל זיך אַ ריס געטאַן פּון טרוים,

מיט טאַצן-ברום דעם אַפּקלאַנג פּון דעם עכאַ נאָך געכאַפּט,

און הילכיק זיך צום טאַקט מיט טריטלעך באַרוועסע צעקלאַפּט,

און מיט קופּער-דזין פּון טאַצן-ליפּן באַנג

דעם ציטערדיקן עכא נאך דעם גראָבן באַס דערלאַנגט.
דער באַס איז אַ צעברומטער אויף אַ ווייל געבליבן שטיין,
און נאָכדעם לייכט אַ וויג געטאָן אויף לינקס זיך און אויף רעכטס,
און פון דער כלהס שטום-פאַרהוילענעם געוויין
אַרויסגעפאַנגען צאָרט דעם סאַמע שטילסטן קרעכץ,
דעם סאַמע דינסטן כליפּ;

דערנאָכדעם מיט אַ גראָבן שטיוולדיקן טראַט
און מיט אַ האַרבן, הייזעריקן סקריפּ
געלאַזט זיך האַסטיק גיין
צום טיר,

וואָס גלאַצט מכלומרשט פרום
מיט מצוות, גאַט
און סוד,

און מיט אַ כריפענדיקן, הייזעריקן ברום
אַרויסגעריפעט הינטער איר
אַן אויפגעהילכטע דראַענדיקע שפאַט
אויף סאַמע גרעכסטער סטרונע, אַזוי גראַב
ווי ס'וואַלט דער בויגן הינטער טיר
געגעבן זיך אַ גראַב

און אויפגעוועקט דעם זאַטן שוועל פון שטוביק-זיסן שלאָף
מיט אַנזאָג פון אַ נאַנטער, קומענדיקער שטראַף.

איצט האָט די פידל זיך שוין אויך פאַרגאַנגען אויפן קול,
ווי ס'וואַלט דער שטילער ציטער פון דעם פליסטערדיקן ווינט,
וואָס האָט גענעכטיקט שלוהדיק אויף סטרונעס, מיטאַמאַל
געגעבן זיך אַ וועק
מיט שרעק,

אַ ריס געטאָן זיך אומגעריכט, געשווינד,
און איז אַוועק,
אַוועק

אויף שטורעם-כוואַליעס אויפגעשווימטע בלינד.

און אַלץ, וואָס האָט אויף סטרונעס בענקענדיק געשוויגן,
און אַלץ, וואָס האָט אויף סטרונעס וואַרטנדיק געשטומט
מיט זיסע טענער פון אַן אומעטיקן ניגון, —

האַט זיך פון העלער הויט צעקלונגען, זיך צעברומט.
און אַלץ, וואָס האָט אויף סטרונעס אומרואיק געצאַפלט
פון פידל-טיף צום בויגן-שפיץ געצויגן זיך געשטאַפלט,
פון פידלער-פינגער בענקענדיק מיט אומרו זיך געריסן —
האַט אויפגעקרקעצט מיט יידישן מיט אומעט-חן מיט זיסן,
מיט טריבער שייין פון חתונות פון אַרעמע, פאַרשעמטע.

מיט הערינג-סעודהס קארגלעכע און אפגעווישטער טרער,
מיט כלה-אויגן צניעותדיק שוואַרץ-הנעוודיק באַברעמטע,
וואָס גליען אונטער שלייערס אויס אַ מיידלשן באַגער.
און אַלץ, וואָס האָט פון סטרונעס זיך געצויגן צו דעם בויגן —
אַ דורות-לאַנגע איידלקייט, עניוּותדיק באַזוימט,
מיט עלטער-באַבעס ליכטיקע, מיט גוטס פון טרייע אויגן —
האָט אויפגעטרעלט אין סטרונע-שפּיל מיט זיסן מיידל-טרונים.

די פּידל שפּילט,

די פּידל שפּילט,

דער יום-טוב־דיל

ווערט מאַט פאַרהילט:

אַדורך זיין אויפגעוואַקסטן, אויפגעטויכטן גלאַנץ —
דאָס גייען שאַטנס אויף — זיי גרייטן זיך צום טאַנץ.

די שטילע ציטערדיקע פלייט

האָט פּלוצלונג זיך דערפרייט:

די אַלטע באַבע גייט,

די באַבע טאַנצן גייט,

איר אַטלאַס-קלייד

איז ברייט

און פאַלנדיק צעשפרייט,

די באַבע האָט פאַרשאַרצט עס מיט דער לינקער האַנט און גייט.

און ס'שימערט אויף אַ זויס נאָך וואו — אַ העלע מיידל-פרייד.

זי שטעלט אַ טראַט אַוועק, אַ טראַטעלע נישט מער,

אַ טראַטעלע אַ קליינס אַזאַ — דער באַבען איז שוין שווער.

און טראַט נאָך טראַט אַזוי, מיט טריטעלעך געשווינד,

די אַלטע באַבע גייט אַ ברוגז-טאַנץ אַצינד.

די באַבע האָט שוין לאַנג די אַכציקער דערלעבט,

דער באַבעס פנים איז מיט קנייטשעלעך פאַרוועבט.

ס'איז אַלט איר אַטלאַס-קלייד,

שוין אַפגעקראַכן שוואַרץ,

נאָר ס'האָט אַ מיידל-פרייד

צעשטיפט דער באַבעס האַרץ.

די באַבע גייט אַ טאַנץ,

אַ ברוגז-טאַנץ זי גייט:

עס ציטערט אויף איר קלייד

אַ ווייטער יום-טוב־גלאַנץ —

אַ גלאַנץ, וואָס שימערט דאָ

און איז שוין מער ניטאַ.

און ס'פינקלט אויף איר האַלדו
אַ בראַש פון גאַלד נאָך אַלץ,
וואָס גלאַנצט נאָך כלומרשט דאָ
און איז שוין מער נישטאַ.

און ס'פלאַטערט אויף איר קאַפּ,
וואָס איז שוין אַלט און גראָ,
אַ שוואַרצער מיידל-צאַפּ,
וואָס איז שוין מער נישטאַ.

.1944

לידער

מיין וויגל

אויפן פאַרשנייטן שליאַך פון מיינע טעג
שטייט צעבראַכן מיין וויגל.
און, איינגעבויגן, מאַמעס שאַטן
וויגט עס מיט אַ ניגון.
און אַמאַל אין שווייגעדיקייט פון דער נאַכט
עכאַט פון ווייטן מיין געבעט:
— מאַמע, אַז ס'וועט טאַגן —
ניט קיין ראָזשינקעס,
ניט קיין מאַנדלען,
נאָר זון אַ ביסל ברענג.
מאַמע, ווי לאַנג נאָך,
מאַמע, ווי לאַנג נאָך
וועל איך
פון דיר
זיגן
די נאַכט?

כ'ווייס, וועסט מיד פאַרלעשן

כ'ווייס, וועסט מיד פאַרלעשן
אַזוי פראַסט ווי אַ ליכט.
אַ בלאַז —
און ניטאַ.
מאָך, גאַט,
כ'זאַל פאַרגיין פאַרנאַכט,
ווען זון נידערט מיט ברענענדיקע ליפּן
צום וואַלד,
און קושנדיק גייט זי אויס.
ניט קיין געוויין,
ניט קיין יאַמער זאַל זיך הערן.
אַ טאַכטער בלויז

מיט גוטע אויגן
וועט קושן מיינע הענט.
אויף מיין שטערן —
א פארמעט א געלער.
וועט זי איבערלייענען — טויט.
און זאגן:
די זון געגאנגען שלאָפן,
און דער טאָטעשי — אויך.

דאָס שלעפּעריקע גראָז

כ'זעץ זיך אַוועק
און קוק אויפן זייגער.
א נפטר אָן שבחים מיין יעדע מינוט —
א גויישער פּגור.

יאַנקעלע בטלן
איז שוין שלאָפן געגאָנגען,
שמואלקע עלוי לערנט,
און דו — וואָס?
וויגסט איין דאָס שלעפּעריקע גראָז
און ציילסט די שטערן.
א גאַנצע נאַכט
קריגט זיך אַביי מיט רבאָן,
נאָר פאַרטאָג,
ווען יאַנקעלע בטלן קומען ברוינע שיך צו חלום,
מאַכט שמואלקע עלוי
צווישן זיי שלום.
און דו — וואָס?
וויגסט איין דאָס שלעפּעריקע גראָז.

וויין ניט, מאַמע

וויין ניט, מאַמע, —
ס'ליגט נאָך אָפן בבא קמא.
וויין ניט, מאַמע —
דעם אַלטן בוים
וועט אַ גריל פאַרוויגן.

און אליין
וועט ער אויכעט שלאָפן גיין.
און אָפן
וועט בלייבן בבא קמא.

וויין ניט, מאַמע —
אין אַן אַוונט
אין אַ שוואַרצן,
ווען ווייסע טויבן
ווערן ראָבן,
אין אַ גרוי פון אַ פליגל
כ'דערקען דעם אָש
פון יאָנקעלעס פאַרברענטן וויגל —
בלעטערט ווינט די בבא קמא.
כ'קען ניט לערנען היינט.
זאָל ער, דער ווינט, די בלעטער לערנען!
נאָר אַז דו הייבסט אָן וויינען, מאַמע —
עפן איך צוריק די בבא קמא.
וויין ניט, מאַמע.

דער גט

אַ לעבן האָט ער אום שבת געשריבן.
נאָר דאָס מאָל זאָלסטו אים פאַרגעבן.
זע, אויף אַ געשענקטער בעט
שרייבט ער זיין גט
דעם לעבן.
און די עדות —
ניט קיין ווייסבערדיקע זיידעס,
נאָר איך און אַ שטערן.
ניט קיין מאַמע, וואָס זאָל
אַ שאַלעכל אַ שוואַרצס טראַגן,
ניט קיין טאַטע וואָס זאָל
אַ קדיש פאַר דער נשמה זאָגן.
ס'איז שוין שפעט.
יידן זאָגן שוין; אַ גוטע וואָך.
און איך שטיי לעבן בעט
און, ביים שיין פון דער לבנה,
אויף אַ פאַרמעטענעם פנים
כ'לייען דעם גט.

מזל-טוב דיר, משהלע

אויף שטיינער
צעביינערט
ליגט משהלע, מיין חבר.
איעדער אבר
בעט א קבר.
פאלט
א שטראל
אויף זיין קאפ.
א קוש — און אוועק.
און אין אייביקייט פון משהלעס שלאף
קומט טרעבלינקע צו חלום
און מאידאנעק. —
איז מזל-טוב דיר, משהלע,
גאנץ מאידאנעק גיט דיר שלום.
ניט באהספדט און אן בלומען —
א ווינקעלע אַזאַ,
וואו דיין גאולה איז שוין געקומען.

מיינע טעג

מיינע טעג —
דער וועג
פון וויגל
צום קבר.
פון איינסן
איז מיין וועג.
אין באַגינענס
שמייכלען צו מיר די סופן,
און אין שוואַרצן שויס פון דער נאַכט
זע איך שלאָפן
יונגע עופהלעך טעג
פון איינסן און פון סופן.

גיי שלאָפן

גיי שלאָפן,
גיי שלאָפן —
קיינער טוט אויף דיר שוין ניט האַפן.
גיי שלאָפן.

דעם טאטנס הויז
מיט גראָז באַוואַקסן —
פיטערט זיך דאָרט אַ בהמה.
און אויף אַש פון אַ טריסקער קלויז
לויפט אַרום אַ מויז
און האַלט אין מויל אַ שמ'ע.
אַ גאַנצע נאַכט
וואַכט דאָרט די לבנה,
און פאַרטאַג,
ווען שטערן זיינען שוין פאַרלאַשן,
ווייל זי עפעס פרעגן —
האַט זי ניט קיין לשון.

גיי שלאָפן.
דיין טויט דעם קליינעם
וועט קיינער ניט באַוויינען.
אפשר וועט אַ וואַלקן אַ קאַרגער
אַראַפּוואַרפן צוויי טרערן —
צוויי פאַרשעמטע נדבות,
גיט אין דיין זכות,
נאָר אין זכות פון אבות —
די טרעבלינקער.
ווייל ווי זאָל איך פאַרגעסן —
ווען מ'האַט צו דער עקידה געפירט
ר' משהלע דעם לובלינער,
האַט מען אויף דזשאַפּער * אייזקרים געפרעסן
פרעגנדיק: וויפיל האַלט דער גרינער? **
גיי שלאָפן,
גיי שלאָפן.
דיין טויט דעם קליינעם
וועט קיינער ניט באַוויינען.
גיי שלאָפן.

אַ פאַרנאַכט אַזאַ

זיצן מיר אויף אַ באַנק —
איך און די מאַמע.
אין ברעגס רוקן
הענגט דער ים —

* דזשאַפּער — הויפט-גאָס פון שאַנכיוער ביזנעס.

** דער גרינער — אמעריקאנער דאָלאַר.

א שווערד אן אויסגעשאַרפטע,
און אין זיין האַרץ אין סאַמע
שרפהט ער.

זאָג איך:

מאַמע, וואָס איז בעסער —
אַ גאַז-אויזן צי אַ מעסער?
זאָגט די מאַמע: נאַריש קינד,
ס'איז אַ פאַרנאַכט אַזאַ.
זע, ווי צו די בלעטער
רעדט זיסע רייד דער ווינט.
ס'איז אַ פאַרנאַכט אַזאַ.
אַלע בלעטער זאָגן שמע,
ס'נאַכטיקט שוין דער ים
מיט טויזנט שטערן.
און דער מאַמעס שיינע אויגן
נאַכטיקן מיט טרערן.

אין אוקראַינע שמעקט שוין בעז

אין אוקראַינע שמעקט שוין בעז,
און אויף משהלעס געביין
פיטערט זיך אַ שעפּס.
מאַרגן וועט אַ פּויער
עסן ברוסט מיט כריין,
און נאַכן עסן
וועט ער טאָן אַ גרעבן
און זינגען צו אַ שיקסע:
„דיעווקאַ וולעס“.

און וואָס וועלן מיינע פּאַעטן זאָגן?
מיט טויט און ברויט און נויט
לידלען מיינע קלאַנגן,
און מיט די אַלטע גרייזן:
„אויב הימל האָט אַ גאַט
זאָל ער זיך באַווייזן“.
און רופן גאַט לדין
צו אַלע גראַזן און ביימער —
און אויף דער וואַנט פון נעמיראַווער קלויז
שטייט געשריבן לאַמר:
האזיבו — פאַרנעמט.

איר גראָזן, שטערן און ביימער,
ביי גאַט איז אַ נאַכט פאַראַנען —
איז שחיטה־שטאַט דאָרט אַ גן־עדן,
און בעמיראָוו — אַ ווינקעלע
פון נחת און פון פריידן.
דעם כּוס פון גאַל
האָב איך זיי טרינקען געגעבן —
זינגען זיי ערשט פאַרן בעל!
נאָר ווערט אַ הימל דען
פאַר יינגלעך נתפעל?
הי ד', זאָגט גאַט —
מלך פון ישראל.

און איך טו שטיין
אין יאָמער־טאָל אַליין,
די שטערן מיינע עדות,
און כ'רעד צו גאַט
מיטן לשון פון די זיידעס:
— דו ביסט צדק,
דער משפט אַ גערעכטער,
איך בין געבעך דער שלעכטער.
און אַז ס'טוט אַוונט מיין שטאַט
איז זיסן שלאָף פאַרוויגן,
דאָוון איך צו דיר, גאַט,
מיטן הייליקן וועלעדניקערס ניגון,
זיך איך מיר אויף אַ שטיין
און וויין, און וויין, און וויין;
„אַלע מיידעלעך האָבן חתונה,
און רחלע אַלץ אַליין“.

אויפן פעלד ליגט דער מירער גאון

אויפן פעלד ליגט דער מירער גאון.
דריי קראַען
אויפן קאַפּ.
אויף די הענט קראַען צוויי.
נאָר זיין באַרד און פאות קושט דער שניי.
דער טייוול זעט און האָט הנאה,
ער קוועלט: אַזאָ בזיון!

פארטאָג ווערט פונעם גאון ביינער,
נאָר מספיד זיין ניטאָ איז קיינער.
שאַקלט זיך אַ ווערבע;
גאַט איז צדק,
זיין משפט אַ גערעכטער.
האַלט איין דער טייוול זיין געלעכטער.
דער יונגער וואַלד
גייט אויס אין פלאַמען.
ער ברענט ניט —
ס'ברענען אין אים די פאַרוואַסן.
און אַז איך וועל דאַרטן קומען
וועלן בליען שוין די בלומען,
אויף אַ בוים וועט זיך אַן עפל שאַקלען.
און אין מיר, גאַט, וועלן וויינען די סך־הכלען.

ווער זיינען זיי געוועזן?

אַריינפיר :

פאַר אַ מענטש, וואָס האָט מיטגעמאַכט די זעקס בלוט-יאָרן אַלס ייד אין היטלערס איראַפּע — קומען אויף פאַר די אויגן טויזנטער געשטאַלטן, מיט וועלכע ער האָט זיך איבער יענע צייטן אָנבאַגעגנט. יעדער פון זיי האָט אַדורכגעשפּאַצירט איבער זיין געדאַנק, פאַרהאַלטן זיך אַ וויילע אין מוח. און ווען אַפילו זיי זיינען שפּעטער אַוועק אין די אומבאַקאַנטע טונעלן פון טויט אַדער פאַרגעסנקייט — האָט זיך עפעס פון זייער וועזן איינגעקלאַמערט אין זיין געהירן, אין זיין וויזיע. מוז ער זיך מיט יענע ברעקלעך אַרומטראָגן און לאָזן זייער אַפּשיין אים באַגלייטן איבער זיינע פאַרבליבענע יאָרן צום לעבן.

פאַראַן צווישן זיי פינצטערע און ליכטיקע; אַזעלכע וואָס זיינען אָפּן געווען מיט זייער תּוך און אויף איין רגע בלויז איינגעזונקען אין דער מיסטעריע פון אַ סוד אַריין און אַזוי אַרום פאַרשוואונדן. עס זיינען אויך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זייער יעדן טריט געהילט אין אומפאַרשטענדלעכקייט, אין נעפל, ביז אַ קלאַר-מענטשלעכע מינוט האָט זיי אַ כאַפּ געטאַן, זיי אויפגעדעקט אַ וויילע און דערמיט זיינען זיי געוואָרן נאָך מער רעטעניש... וועגן זיי איז שווער צו טראַכטן, ווי איבער זאַכן וואָס דיין מוח נעמט זיי אויף מעכאַניש, אַן דעם פאַרשטאַנד, וואָס ברענגט אַ ביסל גענוג טואונג דער מחשבה; באַ-האַלטן זיי זיך אַמאָל אויס אין דיר, פאַרשווינדן צווישן דער מיל פון דייע טעג, ביז דו מיינסט אַז זיי האָבן שוין געענדיקט דעם לעצטן גסיסה-עכאַ אינעם פאַרגעס דייענעם, אַז מער וועלן זיי זיך אויף דיר ניט אַנוואַרפן מיט זייער משאַ... נאָר זיי קומען פּלוצעם אויף, אין מינוטן ווען דו טראַכסט גאַרנישט. זיי פּוילן אַריין אין דער איינגעשוויגענער לופט אַרום דיר, אין דיין פאַר-טראַגענעם געדאַנק: קלער פון אונדז! דערמאַן זיך! עס זעט אויס ווי זיי וואַלטן אַליין געזוכט דעם סוד פון זייער זיין, דעם תּיקון-ענטפּער אויף זייער רע-טעניש. זיי אַליין זיינען אויפגעקומען פון אַ סוד וואָס איז ניט זייערער געווען. ניט זיי האָבן פון זייער האַרץ אַרויס געטאַן דאָס אומבאַגרייפבאַרע פון זייער האַנדלונג, נאָר דאָס אומפאַרהאַפטע האָט זיי אַליין איבערגעוועלטקט. זיינען זיי געבליבן אומפאַרשטאַנען פאַר זיך, נאָך מער ווי פאַר אַנדערע...

נישט איינער פון זיי האָט געשאַפּן פאַר אַנדערע אַ מינוטיקן נס און

אליין האָט ער זיך נישט געקענט אין אים איינגלידערן. טייל פון זיי וואָנדערן נאָך איצט אפשר אַרום, אונטער דער שווערער לאַסט פון טראָגן זיך אליין; דערפאַר אפשר איז זייער מאַנונג און דערמאָנונג אַ שאַרפּערע און צו-דרינג-לעכערע. זיי קומען די ערשטע אויפצורייסן די שכחה-הייטלעך, ביז מען שטייסט זיך אָן אין זייער משונהדיקן אויפבליץ און פאַרזינק... ס'איז שווער פאַר זיי צו געפינען אַן ענטפּער — נאָך שווערער איז אָבער אַוועקצוגיין פון זיי און נישט אַרויסלייגן יענעם מאַמענטאַנעם צייט-שפּליטער פון זייער אַנבאַגענען — פאַר אַלעמען...

און אָט ווילט זיך דאָ דערציילן פון עטלעכע אַזעלכע טרעפּעכצער מיט דעם מענטש-רעטעניש אין אַ שרעק-געשטאַלט. כ'לייג אַוועק אין אַ זייט די קללה וואָס איז נאָך אַלץ גרייט פאַר זיי, ווי אַנגעהעריקע צו דער ריי פון די גרויזאַמע; כ'דערשטיק דעם אויפשריי פון יענע מינוטן — ביים אַדורכקרייץ פון זייער דערמאָן — ווי עס דאַרף טאָן אַ קרבן און עדות, אַ שופט און קטיגור. דער ציל פון דער דאָזיקער אַרבעט איז בלויה: קלאָר צו מאַכן פאַר זיך דאָס אומקלאָרע און פאַרהוילענע און ווען דאָס זאָל נישט געלינגען — צו געפינען כאַטש נאָך אַ שותף צו אַ גרויסער, מאַטערנדיקער פּראַגע, ווער זיינען זיי געווען?...

**

ס'איז געווען אין די ערשטע טעג פון אַקטאָבער 1939. די דייטשן האָבן נאָר-וואָס אַריינמאַרשירט קיין וואַרשע. ס'איז געווען די צייט פון רויכער-חורבות און אַרעסטן. די פּאַניק און דער פחד האָט די יידן, מיט אַ ביסל שפּייז אין שטוב, צוגעהאַלטן אין די ליידיקע, איבערגעקערטע היימען; דערפאַר אָבער האָט עס די הונגעריקע געטריבן אין די גאַסן, אין די גויישע פּאַר-שטעט וואו שפּיזיקע אויגן פון דייטשן זיינען אַרומגעלאָפן איבער פּנימער און געזוכט דעם דערשראָקן-בלייכן אַפּגלאַנץ פון אַ ייד... איז יעדער מינוט פאַריגעקומען אין האַרץ דער געראַנגל צווישן הונגער און אימה...

איבער דעם געוועזענעם פּוילישן פּאַרלאַמענט האָבן שוין געפלאַטערט די שאַנדיק-רויטע פענער, אין וועלכע ס'האָבן זיך שוואַרץ איינגעגעסן קרום-קרעבסיקע האַקנקרייצן און געהאַלטן אין איין פּאַטשן מיט כעס דאָס לינדע ווינטל, וואָס האָט זיך געריסן צו די ביימער פון סיים-גאַרטן. דאָרט אַהין האָט מען כסדר געכאַפּט פּוילישע פּאַליטיש-פּאַרדעכטיקטע און יידן — וועלכע זיינען שוין מער קיין לעבעדיקע נישט אַרויס. איז אַט בין איך איינער פון די געכאַפּטע. ס'איז גראַד מיטאַג-צייט און איך האָב געמיינט אַז ס'וועט איצט זיין רואיקער און — גלייך אַריינגעפאַלן.

דער בריוו-מונדירטער, וואָס האָט אונדז געפירט איז געווען אַנגעלאָדן מיט רציחה, גענוי ווי דער רעוואָלווער אין זיין האַנט. דאָס מאָל האָט ער געהאַט אַ היבשן גרונד דערצו; מער ווי זעקס יידן איז אים נישט געלונגען צו פּאַנגען, איבער אַזוי פיל וואַרשעווער גאַסן! מ'האַט אים אַפּגעגעבן אַ קריסטלעכן געגנט און ביי דער געטרייסטער מיטהילף פון אַזוי פיל יונגע

פאליאקן און פוילישע מיידלעך האָט עס מער ווי אונדז, די זעקס, נישט אַנ-
געטראָגן. דערפון זיינען צוויי פון דער גרופע עלטערע מענטשן, וואָס מ'קען
נישט צופיל שלאָגן אויפן וועג — ווייל ער וועט דאָן ברענגען אַהין נאָך
ווייניקער.

מיט פאַרצווייפלטער שרעק זעען מיר פּלוצעם אַז מ'פירט אונדז אין
סיים אַרײַן. ביים טויער, אויפן טראַטוואָר פון דער סײַם-אַלעע, וואָרטן שוין
אַ היפשע צאָל נייגעריקע אַפּיצירן, צו זען ווי אַזוי יידישע געפאַנגענע קוקן
אויס. מיר באַווײַזן אַפּילו ניט אַ בליק צו טאָן אויף דער סײַם-געביידע; אַזוי-
פיל הענט נעמען אונדז שלאָגן, שלײדערן, אַז מיר קענען אַפּילו וועגן גאָר-
נישט טראַכטן. מען האָט אונדז דאָ געברענגט, בכדי די הויכע „פאַנען“ און
אַדעליקע — וואָס האָבן דאָ באַזעצט דעם פאַלאַץ — זאָלן זיך איבער אונדז
לוסטיק מאַכן. דאָ הרגט מען דערווייל נישט סתם אַזוי און אויף אַמאָל. דעם
קערפער ווערט געלאָזט זײַן וואָרעמקײט אַזוי לאַנג, וויפּל ער קען נאָך געבן
צאַפּל-הנאה פאַר די פּײַניקער. און פּײַניקן דאַרפן זײ אַ סך. זײ זײנען ערשט
די ערשטע טעג אויף אַקופּירטער ערד און מיר זײנען די ערשטע מלחמה-ײדן,
וואָס זײנען זײ געקומען אין די הענט אַרײַן... שטעלט מען אונדז אַוועק, זעקס
צעבלוטטיקע ײדן, אין דער געדיכטעניש פון די קאַשטאַן-בײמער און מען
לאָזט אונדז אַ וויילע וואָרטן אויף אונדזער גורל.

אין דער גאַרטן טיף הערן זיך שאַסן, דורך די וויסע שפּאַלטן צווישן
בוים און בוים זעען מיר, הערן מיר דאָס פאַלן פון מענטשן וואָס אַ שטאַרקע-
רער כוח שלײדערט אום, בכדי מער נישט אויפצושטיין. מיט אונדז וועט
מסתמא געשען דאָס זעלבע, אַ געדאַנקען-קנויל נעמט ווידוידיק שפּײַנען דעם
טראַכט פון לעצטע מינוטן. פון אַ ווייטלעכן ערגעץ-וואו רייסט אים איבער אַ
בריל:

— זיך אַנידערלייגן!!! — און שוין ליגן מיר מיטן פנים צו דער ערד.
דאָס זעלבע קול באַפעלט ווייטער: אויסציען הענט און פיסן ליגן מיר מיט
אויסגעשפּרייטע אברים — ווי צום קרייציקן. באַלד זאָגן אונדז אַן די גע-
פאַלענע קאַשטאַן-בלעטער מיט אַ שאַרף: ס'גייען, ס'דערנענטערן זיך שטיוול-
טריט! און באַלד שפּירט אויך יעדער פון די ליגנדיקע ווי אַ כעסדיקער זעלנער-
שפּאַרן נעמט טרעטן די פינגער-שפּײַצן פון זײַן אויסגעצויגענער האַנט...

שמאַלע, פּײַערדיקע שלאַנגען צעטאַנצן זיך אויף דער הויט און אויף
די פינגער-שפּײַצן ווערט געדריקט אַלץ פעסטער און פעסטער — קענסטו
נישט מער! אַן אויסגעשרײַ רייסט אײן די ברוסט. דו ווייסט נישט אויב ער איז
דיין אָדער דיין חברים פון לעבן דיר, וועסט ערשט שפּעטער קענען איבער-
טראַכטן, אַז דאָס האָט זיך דיין געשרײַ צונויפגעקנידערט מיטן געשרײַ פון
אַרום און דער גאַנצער קנויל האָט אַוועקגעבלאַנקעט צווישן די שטעגלעך
אַרום, זוכנדיק וועמען, רופנדיק הילף... אַזאַ קול-עכאַ האָט אויך, בלינד און
פאַרבלענדט אַנגעשלאָגן אַן דיר, מײנענדיק אַז דו קענסט העלפן אָדער
געוועקט דו זאָלסט דיר העלפן אַלײן... דאָ איז אַבער גאָר נישטאַ וואָס צו
מאַכן. אַ הויפן מיט הענט וואָרפן זיך אויף דיין צעגליטן קאַפּ און דריקן

אים אריין אינעם וועלקנדיקן, האַרבסטיקן גראַז. דו קענסט שוין מער גאָר-
נישט זען נאָר אויפנעמען אַלץ מיט אַ בלינדן ווייטיק, וואָס דרינגט אַריין
אומבאַגרייפלעך טיפער ווי אין פלייש אַריין...

קלעפ פון אַלע זייטן טוען נישט בלויז וויי. זיי קומען אויך ווי בייטשן,
וואָס צעטרייבן דייע דערהיילטער. דער אינסטינקט פילט זיך דאָן ווי אַ הערשער און ער
באַפעלט איבער דיין יעדער באַוועג, געשריי און צוק מיטן אויג. באַפאַלט מיך
דאָן אַ ווילן אַזאַ אַנצוקוקן מיין שלעגער... איין רגע בלויז! כאַטש אויף אַ
צענטל פון אַ סעקונדע...

די הענט וואָס שווערן אַראָפּ דעם קאַפּ, ווערן אויף אַ מינוט לויזער,
אַפטרעטנדיקער. דער קאַפּ ציט זיך אינסטינקטיוו, נאָך די אַרױפציענדיקע
הענט און מיט אַ ברעקל דערזע, כאַפּ איך אויף אַ מונדירט געשטאַלט איבער
מיר. באַלד גייט מיר אַדורך אַ פרישער פיבער-גלי איבער די אבריים. דאָס-
מאַל קומט עס פון די אויגן זיינע. לעבן אים שטייען נאָך עטלעכע. פון זיי
שלאַגט אַראָפּ אַ רציחה-פנים; דיקע ליפּן, אַ פליישיקע נאָז, הענט און
הענט... זייער דערזע שרעקט מיט גראַבן פחד. דאָס אויפכאַפּן זיי אין גאַנצן
אויף אַ מאַל קלאַפט מיט אַ האַמער, מיט אַ ברייטן, פעסטן קלאַפּ איבער דיר...
ביי אים אַבער האָב איך ס'ערשטע די אויגן דערזען... פון מיין איבערראַשונג
האַבן זיי איינגעשלונגען אין זיך דאָס גאַנצע אויסזען זיינס, די הענט, די
בייטש... און דאָס שלאַגט ניט אַפּ מיט גראַבע קלעפּ נאָר שטעכט שפיציק-דין,
ווי אַ שפּילקע, וואָס דרינגט אַריין מיט איר דינעם ווייטיק נישט בלויז אויבן-
אויף נאָר מיט דער גאַנצער טיף...

שוין דאָן, אין האַלב-אַטראַפירונג, ביים פאַרגאַסן ווערן מיט קלעפּ-
טומל האַט עס אַ שוידער געטאַן:

— האַ, פון וואַנען נעמען זיך אַזעלכע ווייכע, טרויעריק-ידישע אויגן
צו דעם ברייט-צעוואַקסענעם ריו, מיט דער לעדער-בייטש אין האַנט? און
פאַרוואָס דוכט זיך מיר, אַז זיין פנים האַט ניט געהאַט דעם בלוט-אַנגוס ביי
עינזייים-הנאה נאָר איז שוואַרץ-פלעקיק, איבערגעצויגן מיט אומעט-חן פון
זיינע אויגן? ס'האַט מיך אַפילו ניט געקאַנט וואונדערן, וואָס כ'זע אַ חז-בליץ
אין דעם פנים וואָס כאַפט אויף זשענדע מיין יסורים-צאַפּל...

אַ סעקונדע בלויז האַט עס אונטער מיין טראַכט אַלץ פאַרשטאַנען. נאָכן
איינגראַבן דעם קאַפּ צוריק אין אויסגעלאַשענעם גראַז האָב איך ווי געשפּירט
איבער זיך אַ יידישע האַנט, אַ יידישן בליק און יידישן דורות-צאַרן, וואָס
איז איבערגעלאַגלט געוואָרן אין אַנדערע כלים אַריין. ס'האַט ווער אין מיר
בגעוואַלט דאָס פאַרשטאַנען און איך אַליין האָב זיך מיט דער גאַנצער איי-
נערער מאַכטלאַזיקייט געווערט, נישט דערלאַזט עס ביז צום הויפט-קוואַל פון
הסכמהדיקן זיכער. און כ'האַב זיך פאַרטיידיקט דאַקעגן, ווי פאַר אַ שרעקלעך,
אַרוקנדיק אומגליק.

... דערנאָך זיינען אַוועק צוויי טעג פון אומגעווערע יסורים. הונדער-
טער זיינען דערשאַסן געוואָרן און די ערד האַט זיי באַהאַלטן אין אַן אַרט. וואו

קיין דייטשע אויג קען זיי מער ניט דערגרייכן. בלויז אונדז, א פאר יידישע יינגלעך האָט מען דערווייל געהאַלטן צום פּוצן אָפיצירישע שטייול, ווען זיי טרעטן דערביי אויף די פינגער־שפיצן; רייניקן די קלאָזעטן און צום זוי־בער־מאַכן דאָס שטיינערנע טראַטואַרל — וואָס פירט צום טויער — מיט די בלויזע הענט. אין די טעג האָב איך אים אָפט געזען. ביי יעדער מאָל פאַר־בייגין האָט ער אַ שמייץ געטאַן ביז בלוט, אַ בריק געטאַן אין בויך און בורטשענדיק עפעס ווייטער געלאָפן. דאָ האָב איך שוין די מעגלעכקייט געהאַט צו זען נישט איין מאָל זיין אויגנגלאַנץ, זיינע שוואַרצע בויגן־ברעמען, וואָס האָבן אַ שימער געטאַן איבער זיין גאַנצן אויסזען מיט עפעס דייניקס, באַ־קאַנטס... דאָס געפיל־ברעקל פון דער דאָזיקער דערקענטעניש איז אָבער שטיפקינדעריש אַוועקגעדריקט געוואָרן אינעם ים פון קעגנעפילן און אַוועק־געשטויסן געוואָרן מיט ירגזון אינעם כּף־הקלע פון געדאַנק, ווי אַ קרעציקע שאַף...

*
**

עפעס האָט דער געדאַנק זיך נישט געלייגט צו טראַכטן וועגן אַרויס־קומען. יעדער מינוט האָט געקענט קומען דער לעצטער קלאַפּ, וואָס זאָל פאַרענדיקן מיט אַלץ. אין כּסדרדיקן געיעג און משווענע „איבונגען“ איז ניט מעגלעך געווען צו דענקען פון ראַטעווען זיך. אויך ער, דער געוויינלעכער זעלנער צווישן אַזוי פיל אָפיצירן האָט אויפגעהערט צו אינטריגירן, אַזעלכע פאַרמאַטערטע טעג זיינען בכּוח געווען אויך אים אַרויסצובייסן פונעם שטיקל לעבעדיקן אינטערעס. אַז מ'האַט אים געזען האָט מען בלויז זינלאָז גע־זוכט אים אויסצומיידן. דער גוף האָט זיך, ווי אַן אָפּגעריסענער און אָפּגע־זונדערטער פון די יאוש־מחשבות און „אַלץ־איינס“־פּסק, נאָך געקאַרטשעט ביי זיין דערנענטערן; ער האָט געזוכט זיך אַזוי אויסצופאַרמען אַז דער זי־כערער ווייטיק זאָל אַנטרעפן אויף אַ ווייניקער פילבדיקן אַרט. מער נישט. ער אַליין איז נישט געווען מער דער אָביעקט פון וועלכן מ'האַט געטראַכט, מ'האַט נאָר גערעגט זיך פון קלאַפּ, וואָס פאַלט פון אים, וואָס ער וואַרפט צו; ער אַליין איז דערביי געווען אַן איבעריקער, אַ נישט־באַמערקט־אַנאַנימער „מ'גייט!“ ווי הונדערטער אַזוינע מונדירטע, וואָס בויערן נישט באַזונדער אין געדאַנק...

און דאָך האָב איך אים נאָך איין מאָל געזען און דערזען, פונקט ווי דאָס ערשטע און איבעראַשנדיקע מאָל. ס'איז געווען דאָס לעצטע מאָל וואָס כ'האַב אים געזען. און געשען איז עס אין געציילטע מינוטן, אויף אַ מאַדנע־משונהדיקן אופן:

ס'איז געווען מיטאַג־צייט. אין גרויסן גאַרטן פון סיים האָבן זיך אַרומ־געבלאַנקעט אַ ביסל פריש־געכאַפטע, וואַרטנדיק ביז די אָפיצירן און ס. ס. לייט וועלן ענדיקן דאָס מיטאַג און זיי נעמען „דּרעסירן“.

מיר, איך און נאָך אַ בחורל פון אַ יאָר 16, זיינען דערביי געקראַכן אויף אַלע פיר און מיט די הענט אָפּגעפּוצט דעם טראַטואַר, וואָס פירט צום

איינגאנגס-טויער. ביז נאך מיטאג טאג זיך קיין שטויבעלע נישט געפינען. מיר ווייסן דעם באדייט דערפון. בלאזן מיר אראפ מיט דער לעצטער קראפט פון אטעם יעדער זעמדעלע אויף די שטיינער, צווישן די שפאלטן... אזוי שארף-דיק זיך קומען מיר צו אלץ נענטער און נענטער צום טויער. דאָרט שטייט, ווי געוויינלעך, אַ וואַכמאַן מיט אַ העלם אויפן קאָפּ און היט. ווי מיר זאָלן זיך ניט איילן מיט דער אַרבעט רייסט זיך אַלע מאָל אַוועק דאָס אויג צום טויער... מיין יונגער חברל איז נאָך אַלץ שטאַרק פּאַרליבט אין לעבן. ער איז אַ קינד פון אַ רייכן דירעקטאָר און מיט אַ פּאַר טעג צוריק איז ער נאָך געווען אין אַ באַקוועמער, זאַטער שטוב. איז ער נאָך איין שטיק הוילע מורא פאַרן טויט... „טויט!“ — ער חזרט אזוי פיל מאָל דאָס וואָרט מיט די ציי-טערדיקע ליפּן... באַלד אָבער באַקומט ער אַן אויסדרוק פון אַ בחוש'דיקע, קאַנקרעטע אימה, וואָס צעגיסט זיך איבערן גאַנצן אויסזען זיינעם. ער וואָרפט מיר צו אַ פּאַר מבולבלע ווערטער, וואָס קוליען זיך איינס אויפן צווייטן אין אין געאיייל, וואָס שנעלער, אַלץ שטילערהייט צו דערזאָגן. דאָס האָט ער אַנטדעקט אַ גאַנץ באַזונדערע סכּנה:

— דו, לאַמיר אַרבעטן שנעלער!

זיין געאייילט פנימל מאַכט אַ גרימאַסע צום וויינען אָבער די טרערן אַליין זיינען ביי אים פאַרשפּאַרט און ער קען נישט אַרויספּלאַצן. עס רייסן זיך נאָר פון אים אַרויס אָפּגעריסענע ווערטער:

— ער... דער שלעגער, שטייט ביים טויער...

ווען איך כאַפּ אַ בליק אַהין זע איך ווי ער שטייט מיט אַ פאַרריסענעם קאָפּ צו די פענצטער פון אַרום, פונקט ווי ער וואַלט געזוכט מיט וואָס זיין פוילע צייט צו פאַרטרייבן. עס ווייזט אויס אַז ער האָט אונדז איצט נישט אין זינען. באַלד אָבער גליטשט זיך זיין בליק אַוועק פון די פענצטער און ער לאָזט זיך האַסטיק צוגיין צו אונדז... ס'איז אַ צענטליק מעטער סך-הכל פון טויער. איך בייג אַראָפּ דעם קאָפּ טיפּער איבער די שטיינער און שפיר אַ האַרטן שטויס צו וועלכן כ'בין שוין צוגעגרייט געווען אין געדאַנק. ער שרייט הויך אַז מ'זאָל אויך דאָרט אויבן הערן ווי ער טרייבט דאָ אונטער. אַ סעקונדע בלויז בויגט ער זיך אַראָפּ און טוט מיר אַ שעפטש אין אויער:

— יודע, ווילסטו אַנטלויפן?

אין זכרון גיבן אַ שוועב פאַרביי אַזויפיל געלייענטע פאַסירונגען פון די פאַרמלחמהדיקע קאַנצענטראַציע-לאַגערן, וואו מ'האַט דערשאַסן „ביים אַנטלויפן“; כ'באָוויז נישט צו דערטראַכטן ביז צום סוף, ווי מיין חברל דער-כאַפט אינטואַטיוו מיינע מחשבות. ער וואָרפט מיר צו אַ פרעפל אין פויליש:

— ער וויל דערשיסן!

ס'געווערעט אַן אויגנבליק. איך כאַפּ שוין דאָס מאָל אויף דעם זעלנערס קוק. איך וויל נישט גלויבן און גלויב אים בעל-כרחי. זיינע אויגן זיינען איצט ווייך און בעטנדיק. מיר דוכט זיך אַז דאָס בעט ער זיך רחמים ביי מי; ס'איז עפעס דאָ אזוי פיל יידישער מיטלייד איצט אין זיין פייכטן אויגן-גלענצל, אזוי פיל הילפס-גרייטקייט און דעצידירטע עקשנות, אַז דאָס פאַראַליזירט אַלע

ספקות אין מיר. ער חזרט דערביי איבער נאך אַמאָל זיינע ווערטער, אָן אַן אַטעם, מיט אַזאַ טאָן ווי עס וואָלט זיך געהאַנדלט דערין אַז מ'זאָל אים טאָן אַ טובה, מ'זאָל אים ראַטעווען...

— ייד, ווילסטו אַנטלויפן? גיי צום טויער! אָבער — שוין! — דאָס לעצטע וואָרט עלעקטריזירט: שוין! שאָרן מיר זיך צום טויער. כ'באָוויז נאָך אַ זאָג צו טאָן צום צווייטן;
— און אויב שיסן איז — מילא...

מיר זעען אפילו נישט ווי אַזוי מיר קומען אַרויס אין דרויסן. מיר גלייכן אויס די רוקנס, גייען אַ צענדליק שריט געלאָסן און דאָן נעמען די פיס ציען מיט אַ ווילדן, נישט קאָנטראָלירטן אימפעט אין וועלכן מ'זעט נישט גאַרנישט. גאַרנישט... כ'וואָרף בלויז אַ מטושטשן בליק אויף צוריק און זע דורך די שטאַכעטן ווי ער באַמערקט אפילו נישט אונדזער אַוועקגיין. עפעס שרייט ער צו דער גרופע פריש-געברענגטע. מסתמא פאַרלאָנגט ער אַנדערע צוויי, וועלכע זאָלן זויבערן די שטיינער... ערשט געפינענדיק זיך אַ ביסל ווייטער פון יענער גאַס האָבן מיר זיך אַפגעשטעלט ביי אַ קלויסטער כאַפּ דעם אַטעם. דאָן האָט זיין געשטאַלט נאָכאַמאָל אַ שוועב געטאָן אין דער לופט און זיך איינגעקריצט אין מיר מיט אַ פראַגע:

— ווער זיינען עס אַט-די סאַדיסטן מיט אַזאַ אומעטיק-ידישן אויסזען און נישט אויסגעלאָשענער אויגן-מעלאַנכאָליע? און ווער האָט אים אַראָפּ-געבויגן אַזוי פלוצעם איבער אונדז?

די צייט מיט איר קלוגער דערפאַרונג האָט מיר שפעטער אַריינגעסודעט אין די אינגעוויידן אַן ענטפער קעגן וועלכן דאָס געפיל פראַטעסטירט, ווערט זיך און קלאַמערט זיך אין אַ נישט-דערקלערטער פראַגע: ווער איז ער געווען?

כאָטש די פראַגן קרייצן זיך איבער און איינע וויל פאַרענטפערן די צווייטע — — —

2

מיט אַ חודש שפעטער, סוף נאָוועמבער 1939 אין לובלין, אַ טויט-צעשלאָגענער פון דער געסטאַפּאָ ליג איך ביי אַ באַקאַנטן, אויף דעם ענגן יידישן הויף פון קאָוואַלסקאָ פיר. ביי מיין באַקאַנטן איז אַן אַכסניה, וואו יידן פון דער פראָווינץ פלעגן קומען אָפעסן אַ מאַלצייט און איבערנעכטיקן. נאָך דעם דייטשן אַריינמאַרש האָט זיך אויסגעוויזן אַז עס וועט צוריק שטילער ווערן און מ'וועט קענען פאַרן אַהיין און צוריק מיט אַ ביסל סחורה, האַנדלען און פאַרדינען אויף פרנסה. דערווייל האָט מען גענומען אַראַפּשלעפּן יידן פון די צוגן און זיי פאַרהאַלטן אויף די וועגן, בלייבט מען שטעקן אין לובלין און מ'וואָרט, ביז ס'וועט ווערן רואיקער.

די שטוב איז אַ זייטיקע, אויף אַ ווינקל-שטאַק און דער הויף ליגט אין בלאַטיקן, אָפגעלעגענעם קוואַרטאַל פון לובלין — ציען יידן אין דער אַכסניה אַריין וואו מ'פילט זיך אַ ביסל ווי אין אַ זיכערער באַהעלטעניש. זיצט מען

און מ'רויכערט רויען טאבאק און מ'זיפצט, דערציילנדיק זיך פאָסירונגען פון די לעצטע וואָכן אין פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך... די ענגשאַפט ווערט אַלץ שווערער און שווערער. די לופט און דער פּחד־מדיקער ריח פון שווייס און אומעט לאָזט מיך נישט איינליגן אויפן געלעגער. באַזונדערס קומען אַלעמאַל צו אַנדערע און באַקרעכצן:

— האָ, צעשלאַגן נעבעך... געמאַכט פאַר אַ קאַליקע, וואָס? די מענטשן דאָ האָבן אויף מיר רחמנות. יעדער וויל וויסן גענוי, ווי אַזוי ס'איז מיט מיר געשען, פאַרוואָס מ'האַט מיך אַזוי צעהרגעט, אַזוי צעהרגט! טייל נעמען מוסרן מיט אַ פאַטערלעכן טאָן:

— ווי נעמט מען עס און מ'פאַרט היינטיקע צייטן מיט אַ צוג, האָן געדאַרפט נייטיק זיי אַריינפאַלן אין די לאַפּעס, וואָס? כ'ווייס אַז די מענטשן מיינען עס גוט, אַז דאָס באַדויערן זיי מיין צעשלאַגנדיקייט; כ'קען אָבער נישט באַהערשן דאָס ווידערגעפיל וואָס באַפאַלט מיך. דאָס ערגסטע, וואָס טוט מיר אַממייסטן וויי פון אַלע יאָרן איז דאָס רחמנות־געפיל, וואָס כ'זע אַמאַל ביי עמעצן צו מיר. דאָס קומט מיר אויס ווי אַ נדבה וואָס מ'שענקט מיר. רייכע לייט שענקען אַן אַרעמען אַ קליינעם גראַשן פון זייער פאַרמעגן און מיטליידיקע טוען עס מיט אַ געפיל־גראַשן פון זייער האַרץ. מיר דוכט אַז מיין געלעגער — וואו איך ליג אַ צעקלאַפּטער — איז אַ בעטלעריש־אויסגעשטרעקטע האַנט, וואָס מ'רופט צו אַלעמאַל אַן אַנדערן, ער זאל צוקומען און אַריינזאָרפן מיר אַ רחמנות־וואָרט אין האַרץ אַריין... כ'קריך דערפאַר שטיל אַראָפּ פון דער באַנק־בעטל. אַלע זיינען גראַד פאַרטאָן אין אַ שושקענדיקן שמועס און קיי־נער באַמערקט נישט ווי אַזוי איך קום צו צו דער טיר, לאַז זיך אַראָפּ מיט די טרעפּ און בלייב שטיין אויפן הויף. אין דרויסן בלאַנקעט די זון ווי אַלע הענד־לער וואָס זיינען אַרויסגעקראַכן פון די לעכער. ווי אַ נגידישע יורדטע הנדלע זי זיך און צעלייגט זיך מיט איר גילדענעם ירושה־צירונג, וואָס איז געבליבן פון בעסערע צייטן. עס אַרט זי נישט אַפילו, וואָס עס פאַלן פון איר שטיקלעך גאַלד און ווערן איינגעטרעטן אין די בלאַטעס פון שוואַרצהאַנדלדיקן אונ־טערגעסל...

אויך דער הויף איז געדיכט אַנגעפראַפט. מענטשן רייבן זיך איינעם אינעם צווייטן. דער טומל קנעט זיך אויס מיט געדיכטע, אַנגעפעכטע ריחות פון גויישן שטיוול־שמירעכץ און פּערדן־מיסט. קוליע איך זיך אַרויס פון הויף און לאַז זיך פירן דורך די אַנגערוישטע גאַסן ווייטער און ווייטער, אומעטום שטייען גוים מיט אַנגעשטעלטע בוידן, מ'טראַגט אַרום גענוצטע אַנצוגן צום פאַרקויפן, אַנגעפאַרבטע קיבלעך, שאַקאַלאַד־מאַנדלעך. מענטשן קויפן און ווייסן אַפילו נישט וואָס. דער האַנדל איז אַריין אין אַ פיבערדיקן, אומ־באַרעכנטן האַזאַרד. מ'קויפט און מ'פאַרקויפט דאָס זעלבע פון דער האַנט אַוועק און שוין לויפט מען יענעם נאָך ביי די ערשטע טריט און מ'קויפט עס ווידער פאַר אַ געהעכערטן פרייז. דאָ זיינען ווייזט אויס אַלע משוגע גע־וואָרן. איך קריך אַלץ טיפּער און טיפּער אינעם תּוהו־וּבוהו און גאַף אויף דער צעהושטער וועלט, וואָס האָט זיך באַוווּן אַזוי איבערצוקערן אין פאַרלויף פון געציילטע וואָכן...

— ס'איז פראַקט און פשוט: מלחמה!... אזוי וויל איך מיר אַלץ אָפֿ-
טייטשן מיט שכל־הלשר. דאָס זאָל הייסן, אַז עס קומט אַ צייט פאַר משוגעתן,
פאַרן ווילדן איבערשפּרינגען אַלץ, וואָס דער פאַרשטאַנד האָט געהאַלטן אין
צוים. שוין נישט איין מאָל מסתמא האָט די וועלט זיך אזוי צעשטיפט און
איז אַרויסגעשפּרונגען פון איר געפאַסטער הויט אַרויס... איך מוז אָבער דאָ
אומגיין ווי אַ פרעמדער, זען אַלץ וואָס ס'איז נישט באַגרייפלעך, וואָס שרעקט
מיך אָפֿ און ציט מיך דאָך אַלץ טיפּער אַריין אין קעסל...

אין בונטן שטראַם וואַרפט זיך אַדורך אַ ייד מיט אַ קעסטל קליין-
סחורה אויף דער ברוסט. אַן אַנצוג הענגט אים אַראָפּ פון האַלדז אויף אַ פאַר-
לייגט שטעקעלע, ווי מ'זעט עס אין אַ געשעפט הענגען אויף אַ האַק. ער גייט
אומרואַיק, אויסשפּירנדיק מיט די אויגן אין אַלע זייטן די סכּנה, וואָס קען
זיך אַ יאָג געבן נאָך אים פון אַ נישט־באַמערקט ווינקל אַרויס...

פויערים, גערייצט פון די אַנגעהערטע מעשהס וועגן הפּרות בנוגע
יידן, קוקן אים נאָך מיט אַ באַהאַלטענעם גיר זיך לוסטיק צו מאַכן איבער אים,
צו לאַזן אין גאַנג די הענט, דעם רויב־לוסט. דער אַנצוג מיטן גרויס־שטאַמישן
שניט לאַזט נישט רוען, אָט שטייט שוין איינער לעבן אים, וואָס וויל אים
אויסדינגען, אזוי פיל אויגן קוקן פון אַלע זייטן קנאהדיק ווי יענער האַלט דעם
שטאַף אין האַנט, מעסט אים אויס, קנייטשט אים צווישן די פינגער... דער
ייד קען נישט באַשטיין אויפן פרייז — דערווידערט ער, שוואַך, מיט אַ מוראַ
דעם גוי נישט אויפצורייצן. יענער ווערט אָבער ווילד. ער נעמט רייסן דעם
אַנצוג פון יידס הענט, דער ייד רייסט צוריק... עס ווערט אַן אַנגעלויף פון
פויערים וואָס קוקן צו נייגעריק צום שפּיל. טראַץ דעם וואָס זיי ווייסן אַז
ס'איז שוין היינט הפּקר, אַז דער דייטש איז פאַראַן, קען נישט יעדער אויס־
געפינען ביי זיך אזוי פיל דרייסטע העזה—סתם צוצופאַלן און רויבן פאַר די
אויגן פון אַ גאַס; דערפאַר אָבער האָט מען הנאה וואָס ס'איז פאַראַן אַזעלכער
וואָס קען עס יאָ... ס'איז נישט בלויו דער פאַרגעניגן פון צוקוקן זיך דערצו.
דורך די קאַנאַלעלעך פון זייער לעכץ וואָס ציט זיך ביז צו יענעם — גיסן
זיי זיך צונויף מיט זיין רייסן, מיט זיין שלעפּן... ער ווערט דער, וואָס טוט
עס פאַר אַלעמענס וועגן... פון אַלע זייטן נעמט מען דערמוטיקן דעם אַגרעסיוון
פויער:

— נעם עס צו ביי אים! נעם אַלץ צו! ס'זיינען היינט אַנדערע צייטן...
זאָלן זיי אויפהערן צו האַנדלען די יידן! מ'קען היינט טאָן מיט זיי וואָס מ'וויל!
ס'האָט זיך געענדיקט פאַר זיי

דער ייד דערפילט זיך, ווי מ'וואַלט אים פּלוצעם אַריינגעשליידערט אין
אַ ים, וועלכן ס'איז פאַר אים שווער אַדורכצושווימען... נעמט ער זיך בעטן אין
פאַרלירענער פאַרצווייפלונג:

— אָבער מענטשן! וואָס איז געשען, זאָגט מיר?! ס'איז דאָך סחורה...
היינט איז טייער און כ'קען נישט... ווי גאַט איז מיר ליב אַז איך קען נישט...
קיינער הערט אים אָבער נישט. זיין בעטן זיך באַווייזט נאָר, אַז ער איז
טאַקע מאַכטלאַז, הפּקר; אַז גאַט און מענטש האַבן אים פאַרלאַזט און ער

אליין קען זיך נישט שיצן... רייצט עט אויף די געבליטן. פון אלע זייטן ציען זיך הענט, מ'רייכט זיך אים אלץ יאכט ער טראגט מיט זיך... ביים ערשטן געשריי זיינעכ פאלן קלעפ אויף אים יאכט באטייבן. נעמען ביי אים אפ ס'ישון און געוויין. פון צוזאמענדרענג ארויס ברומט ווער:

— מאכט זיך אדעם. נעבעכדיק. מזאל אים ווייטער לאזן אנטאכן זע- קעלעך מיט גאלד. דער קרעציקער ייד...

כ'ווייס אליין נישט פארוואס כ'גיי ווייטער און ווייטער. אט בין איך ווידער אין א געסלעך-פארוויקלטן, יידישן געגנט. דא דרייען זיך א סך יידן, א סך. זיי גייען פאמעלעך מיטן טריט פון מענטשן, וואס די צייט האט שוין מער גארנישט צו זאגן אויף זייער לעבן. זיי קענען זיך דערלויבן פאמעלעך צו גיין און יעדער טריט דערשפירן אן געאיל, אינעם אקעגנלויפן דעם שפע- טערדיקן, ווייל אלץ איז שוין פון פאראויס אפגעפסקנט. פלוצעם נעמט זיך איבערטראגן אן אומרו פון איינעם צום אנדערן. דאס ווערט שנעל איבער- געגאסן אין א פיבערדיקן ציטער וואס צעשלעפט זיי גיד-גיד אין אלע זייטן. ווי שנעל יידן קענען דאס פארשווינדן! אט געווען אזוי פיל און שוין ווערן זיי אויסגערובען, איינגעשלונגען און איינגעזונקען... ס'ווערט לידיק ארום. גע- ציילטע יידן פלאטערן שנעל פארביי פון אלע זייטן, ווי אונטערגעשאסענע פייגל און ווערן באלד פארשוואונדן אין די הויפן, אין די טויערן... כ'פארשטיי אז דא מוז עפעס פארקומען. די לופט איז פול מיט בייזן אנוואג. דארטן וויי- טער לויפן צעיאכמערטע דייטשן. פויערים פארהאלטן וועמען און רופן די דייטשן מיט געבראכענעם לשון. א ווייט געשריי פליט אדורך די לופט, ווי עס וואלט געזוכט א באהעלטעניש. עפעס באגרייף איך שוין. נאך אין אכסניה האט מען געשמועסט וועגן א פאגראם וואס די דייטשן גרייטן צו. מ'האט דערציילט וועגן טויזנטער יידישע קריגס-געפאנגענע וואס מ'האט די טעג דערשאסן אין לובלין. נעמען זיי זיך נישט אמאל צו די לובלינער יידן?

א סך טויערן זיינען פארהאקט. כ'בין דא א פרעמדער אין מיטן דער בהלה און ווייס ניט וואו מ'קען דא אנטלויפן. באהאלטן מוז מען זיך — דאס זע איך. יעדע מינוט וועט מיך די בהלה אנטאפן ביים האלדז... כ'שפיר אן דעם הייסן אטעם פון רציחה-געווייטער ארום מיר און כ'באמי זיך מיט אלע כוחות צוצובאקומען זיך ביז צום הויף, פון וואנען כ'בין ארויס. אט גיי איך געלאסן, צו סימולירן מיין רואיקייט און אט לויף איך מיט קנוילן פיבערדיקע נערוון אין די פיס. דאס ערשטע מאל דערזע איך זיך צוקומען צו א ציל, אן געדאנק, אן אויגן, גלייך ס'וואלט מיך עמעצער אהין צוגעפירט, ווען מיינע אויגן זיינען פארבונדן... אין הויף איז שוין אן אימהדיקע פוסטקייט. איך באווייז נאך צו עפענען די טיר, וואס פירט צו די טרעפ פון דער אכסניה מיט א פאנישן אלארם:

— עפנט!... כ'בעט אייד, עפנט!... דאס בין איך...

פון אינעווייניק ארויס ענטפערט מיר אפ א פארגליווערט שווייגן. ריטשקעלעך שווייס קריכן מיר אויפן רוקן ווי קבר-ווערים. כ'זע אז דא איז פאר מיר אלץ געשלאסן — קריך איך ווידער אראפ אויפן הויף און קוק זיך

אום אין אלע זייטן; וואהין גיין? גוט וואלט געווען, ווען אַ וואַנט עפנט זיך און שלינגט מיך איין, קיין ניסים געשעען אָבער נישט און איך שטיי דאָ אליין אין פּוסט־געוואָרענעם, בלאַטיקן הויף, אויסגעשטעלט פאַרן ערשטן בייזן אויג וואָס ט'קען דאָ ברענגען צו טראַגן... כ'שפּיר ווי אין אַט דער שטילער לופט הולעט די סכּנה מיט ווייטלעכע געשריי־סירענען, וואָס זאָגן איר אָן אַ טויבן ליאַרעם...

מיין געדאַנק שטרעקט מיר אויס אָן איינפאַל ווי אַ רעטונגס־ברעט אין אַ טייך:

— די קלויז!

כ'דערמאָן זיך אַז אין הויף, אַקעגנאיבער, אַט אין יענער צעבאַמבירטער געביידע אויפן דריטן שטאַק איז פאַראַן אַ פאַרלאָזן קלייזל. מיט עטלעכע טעג צוריק האָט זיך פון דאָרט אַפּילו געריסן אויפן הויף אַ קול פון אַן אייב־זאַמען דאַווער... קריך איך דורך די געדרייטע, צעלעכערטע טרעפּ ביז כ'עפּן די טיר פון פאַרשימלטן, מיט שטויב־באַשאַטענעם פּאַליש.

אין אלע שטובן אַרום געפינט זיך גיט קיין לעבעדיקער נפש. ס'איז אַ חורבה וואָס קען איינפאַלן יעדן טאַג און איך בין דאָ איינער אליין, אַרומ־גערינגלט מיט חורבה־פּוסטיקייט און דער בהלה, וואָס קלאַפט אַרויס פון האַרץ... אָפענע ספּריים־פּאַליצעס גאַפּן מיר אַקעגן, מיט וואונדער וואָס אַ מענטש קומט נאָך אַריין אַהער. נישט ווייט פון פענצטער זע איך אַ ספּריים־שראַנק מיט אַ טירל צום עפענען. רוק איך צו בליצשנעל אַ בענקל און שמעל זיך דערויף. דאָס טירל פון שראַנק עפּן איך און לאָז עס צווישן מיר און דער טיר, ס'זאָל מיר פאַרשטעלן פאַר עמעצן וואָס קען קומען... און איך נעם אַ ספּר, כ'זאָל האָבן ביי וואָס די אויגן אָנצוהענגען און צויען דערמיט מיין אויפגעטרייסלטקייט. אַ וויילע קייכט דער הויף פון טעמפּער שטילקייט, ווי עמעץ וואָלט אים צוגעשטאַפט דאָס גרויסע מויל. באַלד הער איך אַנגריי־פּערישע קלעפּ אין ווייטלעכע טירן, אויף די שטיינער פון הויף נעמען אַפּ־קלינגען זעלנערישע טריט, וואָס ווערן באַגלייט פון אַ העמערן די טויערן און שויבן־געבראַזג. קיינער ענטפּערט זיי נישט. נישט קיין געשריי און נישט קיין געוויין. אלע מאָל טוט דער הילך אַ צאַפּל און פּאַלט אַריין אין דער געדיכטער שוויגעניש פון גאַנצן הויף. די שרעק שטיקט זיך ערגעץ־וואו אין דער טיף פון אַ קעלער אָדער אַ בוידעם־ווינקל...

די טריט קומען אַלץ נענטער און נענטער צו די טרעפּ וואָס פירן אַרויף צו מיר. כ'הער אָן אויפגערגט שילטן אויף דייטש:

— **צום טייוול**, ווי זיי האָבן זיך אלע אָפּגעטראַגן און צוגעקלאַפט די טירן... מ'וואָלט געמעגט אונטערצינדן די יידן־שטובן...

כ'וואַרף אַראָפּ מיין געהער צו זיי דאָרט אונטן. דער פּחד האָט מיך שוין אין גאַנצן איינגענומען, ציטער איך אויפצוכאַפּן יעדן שאַרף זייערן, זיי זוכן יידן און געפינען נישט קיינעם... און איך בין דאָ אָפּ, נישט־באַשיצט און אליין... וואָס וועט זיין אַז זיי וועלן מיך דאָ אַריינקריגן אין די הענט אַריין? אין דער מינוט ווער איך אַ קליינער פּחדן, נעבעכדיק ווי אַ וואַרעם, ווען ער

שפירט ווי מען גייט אויף אים... דורך טויזנט זייטן הער איך ווי די טריט קלאַפן אויס זייער אויפגערעגטן זוכן איבער די טרעפּ. זיי טראָגן זיך אַרויף אַלץ העכער און העכער... דאָס האַרץ קלאַפּט אויס צו מיר, ווי דורך אַ תּפּיסה וואַנט, די פּראָגע:

— וועלן זיי אויך אַהער אַרויפקומען?

אַט קלאַפּט עס שוין אין דער אַקעגנאייבערדיקער טיר. כ'קוק זיך נאָך אַמאָל אום אין דער שנעל. מיין איינציקע שוץ איז דאָס טירל פון דער ספּריס-שראַנק וואָס פאַרשטעלט מיך. כ'קורץ זיך איין, וויל ווערן קלענער, נישט אַנגעזען. אַריינגעוואַקסן אין דעם שטויביקן שימל פון די ספּריס איז נישט מעגלעך, באַטאַפּ איך בלויז דאָס קליינע, קיילעכדיקע לעכל פון טירל מיט בהלהדיקער שרעק: וועט דאָס מיך נישט אַמאָל פאַרראַטן? ס'קען זיין אַז זיי וועלן בלויז אַן עפּן טאָן די טיר. וואָס וועט אַבער זיין ווען זיי וועלן זוכן גרינטלעכער? דאָס האַרץ צעשפּרינגט פון דערוואַרטונג. באַלד ווער איך פאַרשטאַרט: די טיר טוט זיך שטורמיש אַ צעעפּן און כ'הער דעם אַפהילך פון טריט אויף די קרעכצנדיקע, פּוילע ברעטער פון דער פּאַדלאַגע (פּוס-באַדן). מיט אַן אַפּגעשטאַרבן האַרץ גליווער איך אויפן בענקל. כ'האַב אַפּילו מורא אַוועקצולייגן דאָס אַפענע ספּר פון מיין האַנט. כ'מאָך עס אויך נישט צו, די בלעטער זאָלן נישט אַנמאַכן דעם דינסטן גערויש. כ'ביין איצט אומבאַוועגלעך און געבויהן, כ'באַמי זיך נאָר צו זען דורכן קליינעם לעכל, וואָס ס'איז נאָר מעגלעך.

ביי דער שוועל איז געשטאַנען אַ דיקער, אַנגעפאַקטער דייטש מיט אַ רעוואָלווער אין דער האַנט און געזוכט, גענישטערט מיט די אויגן. מיין מאַמענטאַנע פאַרלורנדיקייט צעפּליט זיך און כ'הויב אַן צו ווערן וואָך, ווי אַ מויז וואָס דערהערט די פּאַסטקע. איצט וויגט זיך מיין לעבן אויף אַ הענ-גענדיקער רגע און כ'האַב נישט קיין צייט צו וואַרטן ביז די אַנטשיידונג וועט מיך כאַפּן ביים קאַרק. כ'לויף מיטן געדאַנק פאַרויס און וויל דערזען דאָס, וועלכעס וועט אין מינוטן אַרום במילא קומען. כ'קוק דורכן לעכל און וויל אַרויסלייענען פון זיינע באַוועגונגען וואָס ער האָט בדעה צו טאָן. זיין פאַרשמטקייט ווירקט אויף מיר מאַדנע. אַ רגע פאַרגעס איך די גאַנצע ערנסט-קייט פון דער סיטואַציע און ס'ווילט זיך מיר פשוט אַרויסלאַכן, משוגע אַזוי אַ לאַך-אויף געבן פון דער מענטשלעכער בלינדקייט. אַט וויל ער שלאַגן, הרגענען; זיין גאַנצער געדאַנק איז אַנגעשטעלט דערויף, און דאָ איז פאַראַן דער קרבן וועלכן ער זוכט. אַלץ איז גרייט, נאָר אַ קליין, נאַריש טירל שטייט און מאַכט בלינד, דעקט צו דעם גערייצטן געדאַנק און לאַזט דאָרט קאַכן ביי יענעם די טריפה בלוטן, ווי אויף חוּק... אַ נאַריש טירל סך-הכל... אַזוי ווייט גייט דער מענטשלעכער שכל!

ער האָט מיך ווייזט אויס נישט דערשפּירט. זיין אויג האָט פאַרכאַפּט עפעס אַנדערש. כ'זע עס און שטויבן; נאָך דעם ווי ער קוקט זיך אַרום צי קיי-נער איז נישטאַ שפּרייזט ער צו צו דער אַפענער ספּריס-פּאַליצע און נעמט בלעטערן איין ספּר נאָכן צווייטן... כ'קען די לענג פון דער צייט נישט קאַנטראַ-

לירן. מיר דוכט זיך אז די מינוטן און סעקונדן האָבן איצט געפונען די צייט זיך נוקם צו זיין אין מיר, פאַרן פאַרשווענדן זיי אַמאָל אַזוי אומבאַרעכנט. יעדער סעקונדע ווערט אַ שטיק פעכיקע אייביקייט. יענער דאָרט פילט עס נישט. אַט געפעלט אים עפעס אַ ספר, נעמט ער עס אַרויס פון פּאַליצע, זעצט זיך צו און קוקט דערין... קוקט בלויז? כ'וואָלט געשוואוירן ער לערנט עפעס דערפון אַרויס... באַלד פאַקט אים אַן די אומגעדולד, לאָזט ער דאָס ספר אָפּ, אויפן קויטיק-פאַרשטויבטן טיש און לאָזט זיך צו צום ארון-קודש... מער זע איך נישט... כ'הער ווי די שערס טוען אַ קרעכץ וואָס הילכט אין מיר אָפּ ווי אַ געוויין פון אַ באַהאַלטענער צנועה... באַלד טוט עס אַ טרייסל מיט דעם טירל, וואָס דעקט מיך צו... יא, כ'בין פאַרפאַל! אַט שפיר איך שוין ווי ער בלייבט שטיין איבער מיר מיט איבערראַשט-מיסטישער שרעק... ער שרייט אַזש אויף: אַך! כ'לאַז אַראָפּ דעם קאַפּ מיט אַ געפיל פון אַ שולדיקן אין זיין דערשרעק. אַפּבילדן פון זיין סילוועט קריכן מיר בלויז אַריין אין בליק אַריין מיט זייטיקער פאַרשטאַרטקייט — — —

מינוטן גאַנצע ציען זיך אַזוי אין שוויגן. ביי יעדן איינעם קאַכן די געדאַנקען דערווייל איבער דאָס אַקאַרשט-פּאַסירטע. אַזאָ איבערראַשונג מוז איבערפאַרדייעט ווערן... באַלד אָבער שפיר איך ווי אַ האַנט נעמט אַן מין קאַפּ מיט פאַרזיכטיקער ברוטאַליטעט און שוין שטייט פנים קעגן פנים, אויג קעגן אויג... אונדזערע בליקן קרייצן זיך איבער, ביסן זיך אַריין איינער איינעם צווייטן מיט אַ שוויגן וואָס רייסט זיך פון די פענטעס... אין דער שטומער מינוט ראַנגלען זיך, דורך אונדזערע אויגן, צוויי וועלטן און אפשר מער ווי וועלטן... פון ביינדס בליקן קוקן איצט אַרויס הונדערטער דורות מיט רציחה-לוסט און געשלאַגנקייט... כ'ווייס נישט ווער ס'האַט עס אָנגע-גאַסן מיין אויג מיט אַזוי פיל עזותדיקער הפּקרדיקייט... כ'טו דאָך אַפילו נישט קיין דערשראַקענעם פינטל מיטן אויג-אַפּל! כ'וואָלט געשוואוירן אַז ער האָט זיך פאַרלוירן, ווייל אַט דרייט ער אַוועק די אויגן אין אַ זייט, נעמט אַן מיט צוויי פינגער דאָס ספר אין מיין האַנט און לייענט איבער דעם העברעאישן קאַפּ, פאַר זיך, שטיל...

דאָס צעקלאַפּט מיין פעסטקייט. די פאַרוואונדערטקייט דערפון רייסט מיך אויף, כ'טו אַ קער מיטן קאַפּ בעסער צו זען וואָס דאָ טוט זיך... ווער איז ער? אין דער סעקונדע אָבער דערפיל איך אַזאָ מעכטיקן פאַטש וואָס פאַרבליענדעט מיר די אויגן, דעם מוח... אַ פּלאַמיקער ווייטיק צעלויפט זיך איבער מיר אין גאַנצן און פאַרגיסט מיין גאַנצן געזע און געהער... ווי דורך טויבע ווענט קומט אין מיר אויף אַ נאַנטער רויש פון אַוועקגייענדיקע טריט — — —

ווען כ'קום צו זיך בין איך שוין ווידער אַליין, בלויז דער פּלאַם אויף מיין באַק זאָגט עדות אַז ס'איז דאָ ווער געווען. פון אונטן הער איך נאָך אַ קול וואָס דערציילט עמעצן:

— איר האָט נישט וואָס אַרויפצוגיין. כ'בין אַדורכגעגאַנגען אַלע שטובן און קיינעם נישט אָנגערטראָפּן דאָרט, קיינעם...

... ווען כ'בין אראָפּגעקראָכן פון בענקל האָט זיך מיר געוואָרפן אין אויג דאָס צעעפנטע ספר אויפן טיש. דער ווינט, וואָס האָט געווייעט פון דער אָפּענער שויב, האָט געמישט די בלעטער, זוכנדיק דאָרט אַן ענטפּער אויף אַ סוד וואָס איז דאָ געווען און אַוועקגעגאַנגען...

3

שפּעט־זומער פון 1940 האָט מען אונדז אַ גרופּע יידן, אַוועקגעפירט פון קאַנצענטראַציע־לאַגער אין ביאַלאָבזשעגי און אויסגעבאָרגט צו דער אַרבעט ביי דער ווערמאַכט. אין די קאַזאַרמעס פון זאַמאַשטש האָבן זיך דאָן געפונען טויזנטער דייטשע סאָלאַטן און ס'איז ביי זיי געווען אַ סך אַרבעט. דאָס איז געווען איינער פון די שפּרינג־ברעטער ביי דער דאַמאַלסטיקער דייטש־רוסישער גרענעץ. צוערשט האָבן די דייטשן אַראָפּגעברענגט אַן אָפ־טיילונג יונגע „אַרבעטסדינסטלער“ (דייטשע פּאַר־מיליטערישע יונגט) וואָס האָבן געמאַכט אַלעראַרט טראַנספּאָרט־אַרבעט. ווען עס האָבן אָבער אַנגע־הויבן קומען גרויסע טראַנספּאָרטן מיט שפּייז און אַמוניציע, וועלכע מ'האַט פּאַרלאַגערט אין די גרויסע מאַגאַזינען, האָט מען געמוזט איינציען אויך יידן צו דער אַרבעט. ס'איז דערפּאַר געקומען אַ פּאַראַרדענונג צו באַפּרייען די זאַמאַשטשער יידן פון לאַגער מיטן באַדינג, אַז זיי מוזן אויספירן די צוואַנגס־אַרבעט אין די קאַזאַרמען.

דעם ערשטן טאָג האָט מען אונדז צוגעטיילט צו אַ גרופּע „טאָדט“ און „אַרבעטסדינסט“ זיי זאָלן אונדז אַנווייזן ווי אַזוי צו אַרבעטן. ס'איז גראַד אַנגעקומען אַ גרויסער צוג מיט באַשפּייזונג און זיי האָבן אונדז תּיכּף צוגע־פירט צו די וואַגאַנען. דער טאָג איז געווען אַ חמיימהדיקער און דער צוג איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין אַ זייט, אויף אַ נאַקעטן, נישט־באַהויטן פּלאַץ. אין די וואַגאַנען זיינען געווען קאַנסערוון־קאַסטנס און ציגאַרן, וואָס האָבן גע־וואויגן צווישן אַכציק און הונדערט קילאָ. עטלעכע וואַגאַנען זיינען געווען מיט זעק מעל־צוקער. מיר האָבן געדאַרפט נעמען די קאַסטנס אויף די פּלייצעס און זיי איבערטראַגן אין מאַגאַזין אַריין. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן אַז אַלע מאַגאַזינען זיינען שוין איבערגעפולט. בלויז אויפן דריטן שטאַק איז נאָך פּאַראַן גענוג אַרט פּאַר די פּראָדוקטן.

די יינגלעך פון דער „אַרבעטסדינסט“ זיינען געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון סאָלאַטן, וועלכע האָבן איבער זיי געהאַט צו באַפּעלן. פשוטע סאָלאַטן, וועלכע זיינען געווען אונטערגעוואָרפן זייערע אונטעראַפּיצירן האָבן דאָ געפונען דאָס אַרט אַרויסצואווייזן דעם באַפעלער־לוסט, וואָס איז זיי נישט מעגלעך געווען אויסצודריקן אין דער אַרמיי. דערפּאַר האָט זיך דער זעלבער לעכץ נאָך שאַרפּער אַנגעזאַמלט ביי די יונגע דייטשן פון דער „אַרבעטסדינסט“, וואָס זיינען אַליין אונטערגעטריבן געוואָרן פון די זעל־נער.

ווען מיר זיינען אַנגעקומען האָבן אויך זיי געפונען איבער וועמען

צו קאמאנדירן... איבער יעדן ייד האבן זיך אוועקגעשטעלט עטלעכע ארבעטס-
זעלנער און אנגעהויבן נאכמאכן די באפעלן, וואס זיי אליין האבן אויסצוהערן:
— לאָס שנעלער! שנעלער!

צוערשט האָבן זיי געשריגן אַ ביסל אומדרייסט, נישט זייענדיק אליין
זיכער אַז זיי קענער דאָס, אַז מ'וועט זיי פאַלגן. ווען זיי האָבן אַבער געזען
ווי מיר טוען אַלץ וואָס זיי זאָגן, מ'שלעפט שנעלער די קאַסטנס, מ'לויפט...
זיינען זיי דערפון צערייצט געוואָרן, שיכור געוואָרן פון דער פּלוצימער מאַכט
צו באַפעלן איבער עמעצן. עס האָבן גענומען פאַלן די ערשטע שטויסן, די
ערשטע קלעפּ. באַלד האָבן גענומען פייפן בייטשן איבער די קעפּ, אַ גע-
יעג און אַ ווילד שרייען פון אַלע זייטן. קיין זעלנער איז ניט געווען און זיי
האָבן זיך דערזען אַלס אליינהערשער איבער אונדז. באַזונדערס האָבן זיי
גערייצט די גרויסע פאַרקלעפטע קאַסטנס מיט ציגאַרן... ציגאַרן! — און
שאַכטלען מיט חזיר-פּלייש, וועלכע מיר טראָגן אוועק פון אונטער זייערע
אויגן אין פאַרשלאָסענעם מאַגאַזין אַריין.

מיר האַלטן אין איין לויפן מיט די שווערע קאַסטנס. דער גאַנצער
וועג איז באַשטעלט מיט די יונגע הברהלייט; יעדער פון זיי קלאַפט, שלאַגט
און ס'איז נישט מעגלעך זייער שטעקן און פויסט אויסצומיידן. צום מאַגאַזין
פירן אַרויף שמאַלע, אייזערנע טרעפּ אין פאַרם פון אַ געבויגענעם לייטער.
איין בויג מיטן שווערן קאַסטן קען אַ וויג טאָן דאָס גלייכגעוויכט און מ'קען
אַראָפּפאַלן אויפן שטיינערנעם ברוק.

דאָס געזינדל וויל זיך אַרויפבאַקומען אין מאַגאַזין אַריין. ס'זיינען דאָרט
פאַראַן גוטע זאַכן און איין אונטעראַפיציר וואָס איז פאַרנומען מיטן אויפ-
שרייבן די אַנגעליפערטע קאַסטנס. דאָ האָבן זיי די געלעגנהייט. זיי שטייען
אויסגעשטעלט אויף די שמאַלע לייטער-טרעפלעך און העלפן אונטעראַיילן די
יידן זיי זאָלן וואָס שנעלער לויפן מיט די קאַסטנס. אַלע שלאָגן, אַלע שטויסן...
מיר טראָגן מיט פּנימער באַגאַסן מיט אייגן בלוט. אַט פאַלן שוין עטלעכע
אַוועק. די באַנדע ווערט נאָך ווילדער; מען קלאַפט מיט די באַגנעטן-הענט-
לעך, מיט אייזנס... יעדער פון זיי רייסט זיך אונדז צו באַגלייטן ביז אויבן
וואו עס שטייען אַנגעשטעלט אַזוי פיל רייען מיט קאַסטנס, מיט גרויסע
טאָוולנע שאַכטלעך. זיי רייסן דאָרט אויף וואָס עס לאָזט זיך און מען שטאַפט
אַן די טאַרבעס און דערנאָך לאָזט מען זיך צוריק און מ'שרייט נאָך
העכער, מ'רייסט שטיקער, בכדי אַפּצוציען די אויפּמערקזאַמקייט פון זיך...
מיר האָבן ניט קיין צייט איינער דעם צווייטן עפעס צו זאָגן. דער שווייס
מיטן בלוט מישן זיך אויס. די אברים ציען צו דער ערד און מ'קען אַפילו קיין
קרעכץ ניט טאָן. עס קומט כסדר אויס צו לויפן מיט דער משא צווישן אַ
וואַלד מיט שטעקנס, פויסטן, זידלעריי און ווילדן הפּקר... אַלע שפירן
ביי זיך אַז באַלד פאַלט מען אַוועק, פּלאַצט מען. ס'איז אַבער נישטאָ צו
וועמען זיך צו ווענדן, צו וועמען צו שרייען... וועלן זיי אונדז דאָ הרגענען
היינט? די וואַגנעס וואָס קומען כסדר צו, זאָגן אַן דאָס שרעקלעכסטע... עט-
לעכע יידן קענען זיך שוין נישט באַהערשן און נעמען שרייען מיט אַלע כוחות

פון ווייטיק. זיי נעמט מען שלאגן נאך מער. א קאמף אזא פון פארצווייפלטן געשריי מיטן מערדערלעכן געשלעג... וואס וועט זיין?
פון דער ווייטנס באווייזט זיך פלוצעם א זעלנערשער מונדיר... די וואס שטייען נענטער נעמען סאלוטירן. ער גייט זיך גלייכגילטיק ווייטער. ער פרעגט עפעס ביי איינעם פון די געמאכטע וואכלייט. עטלעכע אויף אמאל ענטפערן אים אפ מיט ווילד־פריילעכע, באגאווערטע קולות:
— יודען, הער פעלדפעבל!

ער בלייבט א רגע שטיין ווי געטראפן פון א קלאפ:
— יידן? א, מיט זיי האב איך א באזונדערן חשבון! תיכף זיי אלעמען צוזאמענרופן! אבער זאפארט! איך וועל איצט מיט זיי דיריגירן!...

פון אלע זייטן נעמט מען אונז צוזאמענטרייבן ארום אים. מען שלעפט אראפ די יידן פון מאגאזין, פון די וואגאנעס. מיר שטייען ארום אים און ווארטן, וואס דא וועט ווייטער פארקומען. וואס עס זאל אבער נישט זיין אזי גוט וואס מיר כאפן דערווייל דעם אטעם, וואס מ'לויפט נישט, מ'טרייבט נישט... איך קוק אויף זיין פנים און שטויבן; אזויפיל יידישע שטריכן די טיפע שווארצע אויגן, די האר, די נאז... ער אבער לאזט נישט אנהויבן צו וועקן קיין מחשבה. עפעס צעגלאנצט זיך זיין בליק מיט אזויפיל שנאה און נקמה־גיר וואס טוט אין אונדו אלץ אויפרודערן. ער הייבט באַלד אן מיט געבריל:

— יידנבאנדע! קרעציקע שווינדלער איר! איצט וועל איך אייך געבן א לעקציע ווי אזוי צו ארבעטן... ביי מיר וועט איר נישט שווינדלען ווייל איך קען אייך אמבעסטן...

די שומרים אונדזערע האבן שטיל געזיבלט. דערמוטיקט פון דעם פעלד־פעבלס ווערטער זיינען זיי שוין גרייט געווען זיך צו ווארפן אויפסניי מיט א ווילדן אימפעט אויף אונדו. ער אבער האט זיי צוריקגעהאלטן מיט א האנט־באוועג:

— איצט וועל איך איבער זיי באפעלן און גראד אין זייער פארשאַל־טענעם לשון... דאָס וועט זיי מער וויי טאָן... איר שטייט בלויז אונטן און איך וועל קאמאנדעווען אין מאגאזין... דאָס וועלן זיי שוין געדענקען אויף שטענדיק...

ער האט געהייסן זיך אויסשטעלן אין א ריי און אונדו גענומען אפציילן אין העברעאיש:

— אַלף, בית, גימל, דלת...

דאָס האַרץ האָט גענומען קלאָפן מיט דערשראָקענער אומהיימלעכקייט: וואָס איז דאָס פאַר אַ מין מענטש? ער האָט קענטיק באַמערקט דעם איינדרוק וואָס ער האָט געמאַכט מיט זיין אָנהייב און גענומען אונדו נאָך מער איי־בערראַשן:

— מי מדבר עברית?

אין בהלה שטעקן זיך אויס עטלעכע הענט. ס'ווייזט ווער אָן אויך אויף מיר... ער טיילט אונדו אויס פון דער גרופע:

— אזוי איר קענט העברעאיש... זענט איר דאך אודאי תלמודיסטן, ראבינער... נו גוט, וועלן מיר אַ ביסל שמועסן אויף אייער הייליקער שפראך...

און עס נעמט קלינגען זיין ריינער העברעאיש געפלאכטן מיט אזוי פיל ציטאטן פון ש"ס, פון זוהר... דאָס האַרץ טוט אַזש אַ ציטער. ווי אויס-גרעכנט נעמט ער אונדזער שפראך, אונדזער דורותדיקע קלוגשאפט און טונקט זי, קוויטקט זי אויס אין אַלע בלבולים, וואָס מ'האַט נאָר אַמאָל יידן אָנגעהאַנגען...

כ'ווייס נישט ווי אזוי ס'האַט ווער פון אונדז באַקומען אַ דרייטקייט אים איבערצורייסן. אפשר האָט דאָס האַרץ נישט געקענט מער איינצוימען די פאַרוואַנדערונג און אויסגעשאַסן אַ פראַגע:
— אָבער הער פעלדפעבל, פון וואָגען קענט איר העברעאיש, תלמוד? אַ פלאַמיקער פאַטש האָט יענעם צערודערט:
— האַלט די שנאָצע!

זיינען מיר אזוי געשטאַנען ווי אונטער בייטשן און אויסגעהערט זיינע רייד און ער... ביי אים האָט דער גיפּט ערשט גענומען אַרויסשפאַרן מיט אַזאַ שנאה, מיט אַזאַ פאַרביסנקייט וואָס קען זיך אַזוי שנעל נישט ענדיקן... אין מיטן האָט ער זיך אָבער געכאַפט אַז ס'איז שוין צופיל צייט פאַרנומען און מיר רוען שוין אַ וויילע, האָט ער אַליין איבערגעריסן:
— נו, און איצט צו דער אַרבעט!

דאָס מוראדיקע געיעג האָט זיך אָנגעהויבן פון דאָס ניי. ער אַליין האָט געכאַפט פון ערגעץ אַ בייטש און גענומען שמייסן איבער די לייבער, איבער די פנימער... און אזוי נאָכגעאַנגען דער גרופע „העברעאיש-רעדער“ ביז אין מאַגאַזין אַריין...

אין מאַגאַזין זיינען געווען טיפע ווינקלען, פאַרשטעלט מיט הויכע שטויסן קאַסטנט, וואָס האָבן פאַרשטעלט דעם גאַנצן אַרום. ווען מיר זיינען אַרויפגעקומען האָבן מיר געוואָלט אַוועקלייגן די משא אויף אַ ליידיקן אַרט, נישט ווייט פון דער טיר. ער האָט זיך אָבער גרויליק צעלאַכט:

— וואָס? אזוי לייכט ווילט איר עס האָבן? מאַרש ווייטער. זיינען מיר געקראַכן מיט דעם קאַסטן אויף די פלייצעס צווישן די שמאַלע, הויכע קאַסטן-ווענט. פלוצעם האָט ער אַ שטויס געטאַן איינעם, אַ צווייטן:

— דו! גיי מיט דיין קאַסטן אין יענעם ווינקל! הערסט? כ'דערפיל זיין שטויס און ראַנגל זיך מיט די לעצטע כוחות נישט צוזאַמענצוברעכן. עטלעכע זיינען געבליבן אונטער אונדז. זיי וואַרפן שוין אַראָפּ פון זייערע אַקסלען. צוליב וואָס שלעפט ער אונדז נאָך? וואָס וויל ער מיט אונדז מאַכן אין ווינקל? די איבעראַנגעשטרענגטע כוחות לאָזן נאָר, פלאַצן... דער קאַסטן לאַזט נאָך און קוליעט זיך אַריבער איבער מיין קאַפּ. כ'פיל ווי כ'ווער פאַר-פאַלן אין אַ זיגלאַזער לייכטקייט אַריין. איד קען שוין מיט קלאַרע חושים נישט אויפנעמען די הנאה פון אַ אָפּגעוואַרפענער שווערקייט... כ'זינק אַריין אין אַן איבלדיק-גרינגער גאַרנישטקייט. דאָס קלענסטע ברעקל פון מיין

פלייש ווערט שווער, שווער... ווי אין טומאָן שפיר איך אונטער זיך דעם
טוכלעם ריח פון דער מאַגאַזין־פּאַדלאַגע, פון אַנגעשטאַפּטע זעק מיט עפעס...
פון יעדן פינגער מיינעם ווערט אַן אַנגעשוואַלענער באַרג און כ׳האַב נישט
מיט וואָס אַנצוטאַפן זיין אַנגעבלאָזענע שווערקייט... באַלד פיל איך שוין דאָס
אויך נישט... איבער די אויגן פאַרגיסט זיך מיר אַ רויטער נעפל און אַלע
אבריים גיבן אויף דעם קאַמף פאַר ווייטער ציען... זיי לייזן זיך אויף און
שלעפּן מיך מיט אין אַזאַ מאַדנער צעשוואַמענקייט אַריין...

עפעס אַ האַנט מאַכט וואַך אַ פינטעלע אין מיר. זי שלעפּט מיך ביים
קאַפּ. דער אונטערשטער טייל קערפּער שאַרט זיך אויף עפעס, פאַרטשעפּט
זיך וואו. אַ שוידער־שווייס שווענקט זיך איבער מיט קאַלטע שפּיזלעך
איבער מיין הייס־אויסגעווייקטן קערפּער. כ׳וויל פון באַוואוסטלאַזיקייט אַרויס־
שרייען, אויפוועקן זיך... וואוהין שלעפּט מען מיך דאָס? מיינע קולות זיינען
אַבער איינגעשלאָסן און קענען דעם וועג צו דער קעל גישט געפינען...

די זעלבע האַנט גלעט מיך שטיל, ווישט מיר דעם שווייס, טרייסלט
מיך, מונטערט... ביסלעכווייז קום איך אויף. די אויערן כאַפן אויף דעם
ווייטן רויש וואָס רופן צוריק דעם דערמאָן... יא, וואו געפין איך זיך? בין
איך טאַקע אין דעם מאַדנעם גיהנום־מאַגאַזין? אין דער טונקל באַגרייפן
מיינע אויגן קוים דאָס וואָס זיי זעען... ס׳שטופּט מיר ווער אין מויל עפעס
זיס, שאַקאַלאַד דוכט זיך... און נאָך עפעס גיסט מען מיר אין מויל... אַזאַ
שטאַרקס וואָס צעגיסט זיך מיט קרעפטיקער מחיהדיקייט... כ׳רייס אויף די
אויגן, קוק זיך גוט איין אין דעם וואָס שטייט איבער מיר און וויל אַזש אויס־
שרייען:

— דער פעלדפעבל!

ער פאַרשפאַרט מיר אַבער דאָס מויל מיט זיין האַנט און ברילט אַרויס:

— האַלטן די פרעסע!!!

און ווידער בייגט ער זיך אַראַפּ, קוקט מיך אָן מיט אַזוי פיל מיטלייד,
געפיל... ער גלעט מיך, ווישט מיר אַרום דעם שווייס און כ׳זע אין אויג
זיינעם אַ וואַרעם־פייכטן גלאַנץ:

— ליג... ליג און רו זיך אויס... קיינער וועט אַהער נישט קומען... איך

מוז גיין.. אַהיז...

ער פאַרשווינדט און איך באַמערק לעבן מיר אַ פעקל שאַקאַלאַד, קיכלעך,

קאַניאַק...

איצט הער איך שוין בחוש אַז דאָס געיעג גייט נאָך ווייטער דאַרט אָן.
אַבער איך ליג דאָ אומבאַוועגלעך און זאַפּ אַריין אין זיך יעדן שאַרף.
כ׳הער אין אַלע ווינקלען אַזאַ וואַרעמען שעפּטש און מיר דוכט זיך אַלץ:

ס׳איז ער — — —

*
**

פאַרנאַכט איז ער ווידער געקומען. כ׳האַב אים געוואַלט עפעס פרעגן
אַבער זיין ערשט וואַרט איז געווען שטרענג:

— שווייגן!

און דאן צוגעגעבן:
— כ'האב באהאלטן וויפל כ'האב געקענט... יעצט נעם דיר נאך שאקאָר-
לאַד. און — גיי!... אלע זיינען אויסגעשטעלט שוין צום אַהיימגיין...
ער האָט אויסגעדרייט זיין פנים ביז כ'בין פאַרבייגעגאַנגען און מיר
נאַכגעוואָרפן אַ וואַרט:

— אָבער — שווייגן! דו הערסט?
כ'בין שוין געווען דער לעצטער. אַ באַהאַלטענער כוח האָט מיך נישט
געלאָזט זיך אומקוקן אויף צוריק... כ'וואָלט אים, אַגב, סיי-ווי אויפן פנים
נישט געווען געזען...

ווען מיר זיינען שוין געווען אויסערן קאַזאַרמע-טויער האָבן מיינע
חברים אַ סך געהאַט צו דערציילן פון יענעם נאַכמיטאָג מיט דעם פאַרשוין.
ער האָט כסדר געשלאָגן פאַר די אויגן פון די געהילפס-זעלנער. אַלעמאַל
האַט ער בלוזי אַריינגעשטופט עטלעכע מאַן אין די ווינקלעך, זיי געגעבן
צו עסן, זיסוואַרג און שנאַפּס. ער האָט זיי געלאָזט זיך אויסרוען און דאָן
געברענגט אַנדערע און די פריערדיקע גענומען צו דער אַרבעט. די אַרבעטס-
דינסטלער האָט מען שפעטער צוגענומען אויף אַ צווייט אָרט און ס'זיינען
געקומען אַנדערע זעלנער וואָס האָבן באַוואַכט אָבער קיינער פון זיי האָט מער
נישט געשלאָגן...

מיר זיינען אלע געגאַנגען און גענאָגט שאַקאַלאַד און פון גאַנצן טאָג
מיד געוואָרן צו רעדן. איז יעדער געגאַנגען און געטראַכט... מסתמא אלע דאָס
זעלבע, ווייל אַט האָט ווער איבערגעריסן די שטילקייט מיט אַ זאַץ וואָס ער
האַט אַזוי ווי געזאָגט צו זיך אַליין:

— אָבער קיין יידן זיינען דאָך ביי היטלערן אין דער אַרמיי נישטאָ?!...
קיינער האָט זיך נישט אָפּגערופּן. איז זיין פּרעגנדיקער אויסרוף גע-
בליבן הענגען אין דער לופט... מער האָבן מיר דעם מאָדנעם פעלדפעבל נישט
געזען...

4

אַזעלכע מאָדנע עפיזאָדן וואָלט איך נאָך געקענט דערציילן און ס'וועט
נאָך אַמאָל דערציילט ווערן. די באַגעגענישן מיט אַט די מענטשן זיינען פאַר-
געקומען בליצשנעל, אין מינוטן ווען בלוזי די אינטואַיציע האָט אַוועקגעכאַפּט
אַ קרישל פון זייער נשמה-פּלאַנטער און דאָס איז נישט גענוג אויף צו קענען
זיי פאַרשטיין און דערוויסן זיך ווער זיי זיינען געווען. אין דער ליטעראַטור
קען מען זיי פאַרטיפּן, דערגרונטעווען זיך ביז דעם פּולן תּהום פון אַזאַ
אויגנבליק, זוכן און געפינען דעם ענטפּער. ביים איבערגעבן אָבער דאָס
פאַקטיש-געשעענע ווילט זיך ווייטער לאָזן דעם פּראַגע-צייכן, אַט אַזוי ווי ער
איז אויפגעקומען און באַגלייט מיך די גאַנצע צייט.

נאָר כ'קלער דערביי:

אפּשר זיינען זיי געווען פון יענע, וואָס האָבן געקריציקט זייער יידיש
בלוט, אָפּגעווישט דעם שטאַם זייערן פון דער מעטריקאַציע. בלוזי פון זייער

אויסזען איז עס נישט מעגלעך געווען אַראָפּצורוימען. אַ שפּליטער פון זייער ייד האָט בורך דורות זיך אַלץ נישט געלאָזט אַרויסוואַרפן סיי פון געשטאַלט און סיי פון דער פּסיכיק. אומבאַוואוסטזיניק פאַר זיך אַליין האָבן זיי עס געוואָלט פאַרשריייען, פאַרטויבן עס מיט איבערגעטריבענעם סאַדיזם, פּונקט ווי זיי וואָלטן מיט זייער צאָרן זיך אויך פאַרמאַסטן אויף דעם ייד אין זיך אַליין...

אפּשר האָט יענער ניצוץ אַזוי געמאַטערט, אַז אַזעלכע האָבן בגוואָלט געזוכט עפּעס אין די יידישע קוואַלן, איינגעזאַפט אין זיך עפּעס דערפון און שפּעטער, ווי זייטיקע צושויער, געלאָזט אין זיך אויסראַנגלען כּוח קעגן כּוח... אַוודאי זיינען זיי שוין צו ווייט אַוועק בכּדי צו קענען דאָס באַגרייפן און פאַרשטיין. בלויז אין געציילטע רגעס, ווען זיי זיינען שוין איבערזאָט געוואָרן מיט דעם פאַראַט, אין וועלכן זיי האָבן שוין קיין פאַרראַט נישט געשפּירט, האָט יענער פאַרבאַרגענער ייד אין זיי אַ זעץ געטאַן אין די האַרץ־ווענטלעך מיט הונגעריקן שמאַד און פאַרלאַנגט אויך ס'זייניקע. און כּוח אויף צו זיגן אויף אַ וויילע האָט ער נאָך פאַרמאַגט... זאָל דאָס זיין אַז ענטפּער?

ווער ווייסט?!

פּאַריז, אויגוסט, 1946.

אין די אמאליקע טעג

נאוועלע

ווען ס'איז געקומען חול־המועד סוכות, האָט יעדערער אין שטאָט גע-
האַט אַ סך ליידיקע צייט. די טעג זיינען געווען זוניקע און שיינע. טיילמאָל
בלויז האָט אַ קאַלט ווינטל פאַרבלאַנדזשעט פון די אַרומיקע האַרבסטיקע,
נאַקעטע פעלדער, געקומען אַראָפּ פונעם באַרג, געקומען פונעם טייך און
אַ וואָרן געטאָן, אַז די שיינע טעג זיינען געשענקטע און אַז באַלד וועט קומען
דער ווינטער מיט די שנייען און מיט די פרעסט. פונקט ווי דאָס ווינטל האָט
זיך פלוצעם פאַרגנגעט און פאַרדעכטיק זיך אַ דריי געטאָן איבערן מאַרק,
איבער די גאַסן פון דער שטאָט, אויסגעקרומט ביי די יידן די בערד, צע-
נומען ביי זיי די פאַלעס פון די זשוּפּיצעס, אַזוי פלוצעם זיינען אויפן הימל
אויסגעוואַקסן וואַלקנס, גרויסע, צעשוּיבערטע און שווערע, ווי די אויפגע-
שטעלטע פעדערן ביי אַ צערייצט־בייזער קוואַקע. די וואַלקנס, וואָס זיינען
געבליבן הענגען אויפן הימל, ווי גרויסע קויטיקע, ווינטערדיקע פּערענעס,
האַבן צעלייגט אַ טרויעריקן מורה־שחורה־דיק־שוואַרצן שאַטן אויף דער ערד,
האַבן אַ שמעק געטאָן מיט האַרבסטיקע קאַלטע רעגנס און אַנגעזאָגט עפעס
נישט־גוטס. אָבער סיי דאָס ווינטל און סיי די וואַלקנס זיינען באַלד אַוועק און
די זון האָט צוריק זומערדיק אַ שטרעק אויס געטאָן די אַרעמס פון אונטער די
שווערע איבערבעטן און אַרונטערגענומען די שטאָט אונטער אירע וואַרעמע
גאַלדענע פליגל. הויך אויפן הימל האַבן די ערשטע בישקעס גענומען ציען
אין די וואַרעמע לענדער אַריין...

די יידן האַבן זיך נאָך אַלץ אַרומגעדרייט אין די זומערדיקע לייכטע
בעקעשעס, אין די סאַמעטענע לייכטע קאַפעליטשן, כאַטש זיי האַבן שוין גע-
טראַכט באַלד נאָך יום־טוב אַם־ירצה־השם זיך צו פאַרזאָרגן מיט אַ פאַר
שטאַרקע, גוטע שטיוול פאַר די בלאַטעס און פאַר די שנייען, מיט אַ וואַרעם
מלבוש פאַר די קעלטן און מיט האַלץ און שפייז אויף דעם לאַנגן ווינטער.
חול־המועד זיינען די יידן געגאַנגען אַנגעטאָן האַלב־יום־טובדיק און האַלב־
וואַכעדיק — אַ יום־טובדיקע קאַפּאַטע און אַ יואַכעדיקן קאַפעליטש, אָדער
אַ וואַכעדיקע קאַפּאַטע און אַ יום־טובדיקן קאַפעליטש.

די פּיאַקערס, וואָס זיינען געשטאַנען אין אַ שורה נאָענט פון די ביידלעך
אויפן הינטערשטן טייל מאַרק, האַבן געהאַט אַ סך אַרבעט מיטן פירן די חול-
המועדניקעס — די אויסגעפּוצטע בחורים און מיידלעך — צו דער באַן. צווישן
די פּיאַקערס האָט ווי געוויינלעך צומייסטנס אַרומרעגירט הערש יוקס.

פונקט ווי אן אפיציר האט ער קאמאנדעוועט מיט זיין „רויטער קאמפאניע“, מיט די אלע רויט-הארדיקע קינדערלעך זיינע, וואס האבן געקלעפט ארום אים און זיך געדראפּעט אויפן פּערד און אויפן וועגעלע ארויף און אראפּ.

הערש יוקס איז אַ מטופּל מיט קינדער. אַז מען שטעלט אויס זיינע קינדערלעך אין איין ריי, זעען זיי אויס ווי אַ לאַנגע שורה טרעפּלעך, וואו איין טרעפּל איז סך-הכל אַ טראַפּעלע נידעריקער פּונעם צווייטן. הערשס ווייב איז זייער אַ קליינע און זייער אַ שוואַכע, קוים זי פּאָכעט מיט דער נשמה, אָבער דאָס שטערט איר פּונדעסטוועגן נישט צו באַשענקען הערשן אלע יאָר מיט אַ שפּאַגל-נייעם קדיש, אָדער מיט אַ טעכטערל, געזונט און פּריש, קיין עיני-הרע, ווי אַ נוס. די קינדער — סיי די יינגלעך, סיי די מיידלעך — זיינען אין גאַנצן געראַטן אינעם טאַטן. זיי קומען אויף דער וועלט געזונטע און רויטע, מיט געדיכטע, פייערדיק-רויטע קוטשמעס האָר, מיט ממזריש-קליינע גרינע שפּעלטלעך, אַנשטאַט אייגעלעך און מיט פּונקט אזאָ באַסאָווער שטים, ווי ביים טאַטן. שטענדיק זעט מען הערשס ווייב גיין מיט אַ גאַנצער כאַפּטע קינדערלעך, וואָס צופּן זיי ביים קלייד, רייסן פּון איר שטיקער, רינגל-לען זיי אַרום, ווי די הינדעלעך אַ קוואַקע. די קינדער האָבן שוין אַ פּאַרטיקן נאָמען. מען רופּט זיי די „יוקסלעך“. צווישן אַ גאַנצער כאַפּטע קינדערלעך קען מען באַלד אַ „יוקסל“ דערקענען לויט די רויטע האָר און לויט די קליינע ממזרישע אייגעלעך — די אמתע יוקסישע אייגעלעך. אַז די קינדער אין גאַס דערזעען די הערשעכע, אַרומגערינגלט פּון איר „רויטער קאָמפּאַניע“, שרייען זיי נאָך דער קאָמפּאַניע צום גראָם:

— רויטער מייער!... רויטער מייער!... ברען ווי פייער!...

פּאַר אזאָ „רויטער מייער“ זיינען די יוקסלעך גרייט באַלד צו געבן קלעפּ. זיי שטעלן זיך באַלד איין פּאַר זייער באַליידיקטן משפּחהשן שטאַלי, ביילן די פעסטע, אַנגעדאַפּטשעטע פּויסטלעך, ווערן מלאַרציהה און לאָזן זיך ווילד לויפּן נאָך די קינדער, כדי זיי מקיים-פּסק צו זיין... כאַטש מיט יעדן נייעם פּיקער, וואָס קומט אויף גאַטס וועלט, לייגט זיך אויף הערש יוקס פּלייצעס אַ פּרישער עול, שטערט דאָס פּון דעסטוועגן אים נישט אין זיין פּריילעכקייט און ער מאַכט ווייטער זיינע משוגענע שטיק, טאַנצט און שפּרינגט, טוט אלע מאַל אַ גוט-ברודערישן טראַמאַסק אַן אַנדערן בעל-עגלה איבער די פּלייצעס, אַז יענער ברעכט זיך אַזש איין. צוליב די אלע שטיקלעך האָט מען אים באַקרוינט מיטן צונאַמען:

— דער פּריילעכער דלות...

אַפילו שיינע יידן, וואָס קרימען מיט דער נאָז אויף זיינע פּראַסטע בעל-עגלהשע חכמות, וואָס פּאַסן פּאַר אַ גוי, האָבן עפּעס אַפּשיי פּאַר זיין פּריי-לעכקייט און רופן אים:

— דער השמח בחלקו...

אין בעל-מלאכהשן שולעכל, וואו הערש קומט אלע שבת דאווענען מיט זיין „רויטער קאמפאניע“, שטייט ער אין אַ ווינקל און זאָגט פּון זיין גרויסן

צעפליקטן סידור ארויס פרום און אות-באות די עברי, וואָס לייגט זיך אים שווער אויף דער צונג און פרעסט ארויס אויף זיין נידעריקן שטערן גרויסע שווייס-טראַפנס ווי באַבעס. פונקט ווי ער איז אַ ווילדע בריאה אין גאַס, אַזוי איז ער שטיל און סאַליד אין מקום-קודש. ער האָט דרך-אָרץ פאַר לערנערס, פאַר יידן, וואָס זיינען בקי אין די קליינע אותיותלעך. די „רויטע קאַמפּאַניע“ זיינע האַלט ער אַרום זיך, לאַזט זיי קוים אַרויסגיין ביים „אויס-נעמעס“, צווינגט אַלע בנים זיינע, אַפילו די קליינע דרדקי-יינגלעך, וואָס זיינען רעכט פון דער ערד נישט אויסגעוואַקסן, אַריינצוקוקן אין סידור און מוסרט זיי אַלעמאַל, פונקט ווי דער פאַטער עליו-השלום האָט אים גע-מוסרט:

— נו וואַיטיקעס... האַוורילעס... נעמטן אַ יידיש וואָרט אין מויל אַריין! קוקטן נישט ווי די פייגעלעך פליען!...

איצט, בעת הערש יוקס איז געזעסן אויפן וועגעלע און געוואָרט אויף די זול-המועדניקעס, בוי זיי צו פירן צו דער באַן, האָט ער זיך אומישנע גע-שפילט מיט די קינדער, נישט געוואָלט זיי בשום אופן אַוועקלאָזן פון זיך. הערש יוקס האָט נישט געוואָלט, אַז די קינדער זאָלן גיין רייסן די הושענות צום טייך, צום טאָן, וואו זיי גייען אַלע יאָר, ווייל ס'איז אַ גרויסער מהלך און ווייל ס'איז אַ גרויסע סכנה. זינט די „נאַראַווצעס“, אַנגעטאָן אין זייערע האַקלי-העמדלעך, האָבן זיך גענומען לאָזן וואוילגיין אין שטאַט, איז נישט מעג-לעך אַרויסצושטעלן אַ פוס אין גאַס אַריין, נאָך דערצו זיך לאָזן אין אַזאָ ווייטן וועג! די שקצים, דער עיקר די סטודענטלעך, האָבן גענומען שטעלן „פיר-קעטן“ ביי יידישע געשעפטן און שטעלעכלעך, גענומען האַקן שויבן אין יידישע שטובן און נישט איינמאַל האָבן זיי שוין אין מיטן אַ סאַמאַראַדנעם יריד-טאַג זיך אַוועקגעשטעלט דרשנען בפרהסיא. גערויפן ס'גאַיעס צו שחיתות. אמת איז, אַז זיי, די בעלי-עגלות, האָבן נישט געשוויגן, אַראַפגעכאַפט די אַרטשיקעס פון די וואַגנס און געהאַקט ווי אין אַ קרויט אַריין — אַבער מיט דעם איז די שרפה נישט פאַרלאָשן געוואָרן.

האַט טאַקע הערש יוקס מורא, אַז די קינדער זאָלן זיך אַוועקלאָזן רייסן די הושענות אַזש אַזוי ווייט — דווקא צו די לאַזעס צום טאָן, דאָס טאַטישע האַרץ האָט אים אַנגעזאָגט עפעס שלעכטס און ער האָט די קינדער נישט געוואָלט לאָזן גיין. ער האָט באַדיי צוגעזאָגט צו נעמען זיין מיזיניק, לייבעלעך, צו דער באַן, אַבי ער זאָל ניט גיין. לייבעלעך האָט ליב געהאַט ווי דאָס חיות זיך מיטצוכאַפן מיטן טאַטן צו דער סטאַציע. און אַלעמאַל, בעת די איבעריקע קינדער זיינען דעם טאַטנס וועגעלע נאָכגעלאָפן, ווען דער טאַטע האָט זיך מיט די „פאַרשויען“ פאַרנומען צו דער סטאַציע, אַדער אים אַקעגן-געלאָפן, ווען ער איז פון דאָרט צוריקגעקומען, האָט ער שטילערהייט אויס-געפונען אַ המצאה ווי אַריינצונאַרן דעם טאַטן אין אַ זאַק, בשעת די איבעריקע קינדער זיינען נאָכגעלאָפן נאָכן וועגעלע מיטן טאַטן, ווי די הינטלעך נאָך אַ באַלעבאַס, איז ער גאָר געזעסן פון פאַרנט אויפן באַק מעשה-גאַנצער פריין. הערש האָט זיין מיזיניק ליב געהאַט, ליבער געהאַט ווי אַלע איבעריקע

קינדער און אים אלץ מוחל געווען און ליבעלע איז געקראכן דעם טאטן אויפן קאפ. ס'האט געמעגט ביים טאטן זיין א פול וועגעלע, ס'האבן געמעגט זיצן אויפן וועגעלע גויים, שרייבערס פונעם מאגיסטראט און אפילו דער דאקטאר אדאמסקי, וואס האט דווקא ליב געהאט מיט „זיין הערשקון“ צו פארן, כאטש צו פארן מיט א ייד איז שוין פאררעכנט געווארן פאר אן עבירה, האט ליבעלע נישט געקוקט אויף גארנישט און געטאן זינס. אַנשטאָט צו גיין אין חדר אַרײַן, האָט ער זיך בעסער באַהאַלטן צווישן הײ, הײנטערן געזעס אין וועגעלע און זיך מיטגעכאַפט מיטן טאַטן צו דער באַן. אַלעמאַל, ווען ער האָט דערפּילט, אָז די בריטשקע איז שוין אין שטאַט, האָט ער אַרויסגעשטעקט די יוקשישע, גרינע, ממזרישע אייגעלעך פונעם הײ, ווי אַ פאַרוואַלגערט איינגעבעטן קעצל און ער האָט זיך געבעטן ביים טאַטן, ער זאָל אים אַרויפ־נעמען אויף דער קעלניע, כדי די ברידער זיינע און די חברים זאָלן זען, ווי ער פאַרט אַרײַן אין שטאַט מיט לײטן צוגלייך... פון אַנהײב האָט זיך הערש פּורמאַן געביזערט אויף זײן קדיש, וואָס איז די גאַנצע צײט אַזוי רואיק געלעגן הײנטערן געזעס באַהאַלטן. ער האָט אים געטריבן אין חדר אַרײַן, געסטראַ-שעט אים, אָז ער וועט גיין צום רבין, וועט ער אים מאַכן אַ „פעקל“, אַראָפֿ-לאָזן בײַ אים די הײזלעך, אַרײַנפּיצקען אים אויפן נאַקעטן און אַוועקשטעלן אים אויפן אויוון מיט אַ בעזים אין דער האַנט. הערש האָט געשריגן אויף זײן קלײנעם יונגאַטש, געוואַלט אים אַנהאַגענען דערפאַר, הלמאי ס'צײט אים שוין צו די פּערד און ער וויל נישט נעמען אַ יידיש וואָרט אין מײל אַרײַן.

— האַווריליע!... גויען!... — האָט ער צו אים געשריגן — באַלוואַן איינער!... די פּערד וועלן דיר נישט אַנטלויפן!... ווילסט דווקא אויסוואַקסן אַזאַ פּויערן-וואַיטעק, ווי דער טאַטע דײַנער!...

אַבער באַלד איז הערשס טאַטישע האַרץ ווייכער געוואָרן און ער האָט אַרויפגעלאָזט דעם קלײנעם יונג אויף דער קעלניע. דאָס קלײנע יוקסל איז געזעסן צווישן טאַטן און צווישן דעם עלטסטן ברודער, וועלוולען, וואָס האָט שוין הערשן געהאַלפן אַנטרײַבן דאָס פּערד און זײן האַרץ איז אים געוואַקסן פאַר פּרײד. מעשה-פורמאַן האָט ער זיך כסדר געשפּיגן אין די הענטלעך, גע-ווישט מיט אַן אַרבל די פאַראַצטע נאָז און גערוקט אַלעמאַל אַרויף העכער דעם טאַטנס אַלטן גרויסן קאַשקעט, וואָס האָט אים פאַרדעקט דאָס גאַנצע פּנימל, כדי ער זאָל בעסער קאַנען זען די וועלט, וואָס איז פּלוצים געוואָרן אַזוי גוט צו אים און וואָס האָט פּלוצעם אויסגעזען אין זײנע אויגן אַזוי פּרײלעך... אַלץ האָט אין דעם קלײנעם יוקסלס אויגן אויסגעזען פּריש, ווי נײַ געבוירן; דער קײזער-וועג, די הײזער, די בײַמער, אָז די קרומע סנאַפעס זון זײנען געפאַלן אויף הערשס פּיאַקער און זײנע צוויי בנים, וואָס זײנען צוזאַמען מיט אים געזעסן אויפן באַק פון פאַרנט, האָבן זײ צוגעמרזשעט אַ ביסל די קלײנע גרינע אייגעלעך פון צופּיל ליכט, וואָס די זון האָט אויף זײ געוואָרפן.

הערש יוקס האָט נישט געוואַלט לאָזן גיין זײנע קינדער רײסן די הױשענות צום טײך, זיך געשפּילט מיט ליבעלען, צוגעזאַגט אים צו נעמען

צו דער באַן און אים אַרױספּעצן טאַקע באַלד אױפן באַק. ער האָט צוגעזאַגט אים אַפּילו צו געבן די לײצעס אין דער האַנט אַרײן. אָבער נישט לײבעלע און נישט די אײבערליקע קינדער האָבן אים געפּאַלגט. מיט קײן צען פּאַר פּערד האָט מען אים נישט געקענט מער אײנהאַלטן, און בשעת דער טאַטע איז אַוועק צו דער באַן. האָבן זײ זיך אַוועקגעלאָזט צום טײך. ווי שטענדיק, ווען זײ לאָזן זיך אַרױס ערגעץ אין וועג אַרײן, זײנען זײ אױך דאָס מאַל געגאַנגען אַ גאַנצע קאַמפּאַניע. ראשית דערפּאַר ווײל חברהױנין איז הײמלעכער און פּרײלעכער און מען קען אױפן וועג זינגען, והשנית דערפּאַר, זײ זאָלן זיך קענען אַקעגנשטעלן די שקצים, ווען זײ וועלן זײ אױפן וועג באַפּאַלן. יענעם יאָר האָבן זײ זיך אױך אַרױסגעלאָזט אַ גאַנצע קאַמפּאַניע, אָבער פּון דעסט-וועגן האָט זײ סטאַשעק שלעווינסקי. דעם געמײנדע סעקרעטאַרס „שאַליף“, צוזאַמען מיט אַ גאַנצער קאַפּטע שקצים באַפּאַלן און זײ האָבן געלײזט קלעפּ, כאַטש זײ זײנען ווײט נישט קײן מלופּס-קינדער. האָבן זײ הײ-יאָר טאַקע פּאַרגרעסערט די חברה, אָבער אַפּזאַגן זיך פּון גײן צום סאָן האָבן זײ נישט געקענט. בײם סאָן זײנען געוואַקסן שײנע און כשרע הושענות און ערגעץ אַנ-דערש זײנען די הושענות געווען פּסול, ווײל די בלעטער אױף די רײטלעך זײנען געווען ווערעמדיק, פּול מיט לעכער...

אײדער די יינגלעך האָבן זיך אַרױסגעלאָזט אין וועג אַרײן, האָבן זײ שטײלערהײט אַרױסגעגנבעט הינטער די פּאַלעס אַ פּאַר אַלטע אױסגע-שטערבעטע קיך-מעסערס אױף צו שניידן די הושענות. אױפן וועג האָבן זײ געזונגען לידער און שטיקלעך פּונעם דאַוונען, זיך הײ-יאָר געפּילט זיכער צוליב דעם וואָס זײ האָבן פּאַרגרעסערט די חברה. אָבער סטאַשעק האָט זיך עפּעס נישט באַווײזן. אומזיסט האָט זיך וועלוול, דער עלטסטער פּון די יוקסלעך געשאַרט די גאַנצע צײט פּון הינטן. וועלוול איז געווען אַ שטאַרקער און די שקצים האָבן פּאַר אים מורא געהאַט. אַלעמאַל, אַז זײ האָבן אים באַמערקט צווישן די יינגלעך, זײנען זײ באַלד געלאָפּן און גערופּן זײערע עלטערע ברײדער צו הילף. און אַזוי ווי דאָס יאָר איז וועלוול אױך מיטגע-גאַנגען רײסן די הושענות און די יינגלעך האָבן נישט געוואָלט, אַז די שקצים זאָלן אים זען, איז לײבעלע, וואָס האָט שטענדיק געהאַט טײערע המצאות, געפּאַלן אױף אַ פּאַרטל און געהײסן זיך וועלוולען אַראַפּבײגן, ער זאָל נישט אַרױסשטאַרן אײבער אַלע און מען זאָל אים נישט קענען באַמערקן. וועלוול האָט געהאַרט, זיך געשאַרט פּון הינטן, כאַטש די פּלײצע האָט אים שוין שטאַרק געשטאַכן און ווי געטאָן פּון כסדרדיקן גײן אײנגעבויענערהײט. אַז ער האָט בלוז אױף אַ רגע געוואָלט אױסגלייכן די פּלײצע, איז באַלד צו אים צוגעלאָפּן דאָס יינגסטע ברודערל און אים געמוטרט:

— האַסט שוין פּאַרגעסן, וועלוול!... — האָט ער צו אים געזאָגט מיט גרויס חוצפה מעשה-קאַמענדאַנט און אים אַראַפּגעבוירגן — האַסט אַ קאַצענעם זכרון, וועלוול!...

די יינגלעך זײנען געווען זיכער אין זיך דאָס יאָר, אי צוליב דעם וואָס זײ זײנען געגאַנגען אַ גאַנצע קאַמפּאַניע, אי צוליב דעם וואָס זײ האָבן גע-

האָט וועלולען צווישן זיך. זיי האָבן געוונגען לידער און שטיקלעך פונעם דאוונען און ווי קיין מאָל גאַרנישט געגאַנגען זייער וועגס. אָבער סטאַשען האָט זיך דווקא עפעס נישט געוויזן. און ערשט שפעטער, נאָכדעם, ווען זיי האָבן שוין געהאַט אָפגעריסן די הושענות און געווען פּיקס-און-פּאַרטיק אַהיים צו גיין, איז ער פּלוצעם ווי פון אונטער דער ערד אויסגעוואַקסן. ער איז אַפּנים געווען באַהאַלטן די גאַנצע צייט אין די לאַזעס צוזאַמען מיט זיין חברה און ווען די יינגלעך האָבן זיך שוין אין גאַנצן נישט געריכט אויף אים, איז ער פּלוצעם אַרויס פון זיין באַהעלטעניש.

די מלחמה האָט זיך באַלד אָנגעהייבן. די שקצים האָבן זיך פּאַוואַליע, מיט געמאַסטע טריט גערוקט צו די יינגלעך. די יינגלעך האָבן באַלד באַ- מערקט, אַז ביי די שקצים זיינען די קעשענעס פּול אָנגעשטאַפט מיט שטיינער און הענגען אַראָפּ פון דער שווערער וואָג. ס'זיינען געפּלויגן שטיינער, שטרי- קער בלאַטע אַהין און צוריק, מען האָט זיך באַהאַלטן אין די לאַזעס צווישן די פייכטע קזשאַקעס און פּאַמעלעך זיך גערוקט דאָ פּאַרויס און דאָ הינטערוויי- לעכץ, זיך אַלעמאַל אויסגעגליטשט און זיך אויסגעצויגן אין די קאַלזשעס, ווי בעת אַן אמתער שלאַכט. לאַנג האָט געדויערט די מלחמה, ווייל ביידע צדדים זיינען געווען איינגעשפּאַרט און זיך נישט געוואַלט אונטערגעבן. די יוקסלעך האָבן זיך געשלאָגן ווי די לייבן. זיי האָבן זיך אונטערגעגעבן איינער דעם אַנדערן שטיינער און ביים יינגסטן יוקסל זיינען די רויטע פּאַהלעך געווען בהלהדיק צעשוּיבערט און די פּיסקעס האָבן ביי אים אין גאַנצן גע- פּלאַמט. ער איז געווען שטאַרק פּאַרפּאַרעט, נישט געהאַט אַפּילו קיין צייט אָפּצודעכען. ער האָט געהאַט זייער אַ וויכטיקע אַרבעט אויסצופירן, איינער אַליין געמוזט צושטעלן שטיינער, שטיקער פּאַרהאַרטעוועטע גרודעס זיינע עלטערע ברידער. פּלינק ווי אַ וועווריק איז ער אַלעמאַל אַרויסגעלאָפּן אין סאַמע מיטן פּייער און ער האָט געקליבן די שטיינער, און ערשט דעמאַלט, ווען ער האָט שוין געהאַט אַ פּולע קעשענע מיט שטיינער, האָט ער זיך צו- ריקגעקערט צווישן די לאַזעס, וואו עס זיינען געלעגן די איבעריקע יינגלעך און ער האָט אויסגעליידיקט די קעשענעס. ווי פּאַרפּלאַמט און ווי פּאַרפּאַרעט ער איז נישט געווען, איבערגענומען אין גאַנצן פון זיין העלדישקייט. האָט ער פון דעסטוועגן שכל געהאַט צו שטופן די אָנגעקליבענע שטיינער דווקא דעם ברודער זיינעם וועלולען אין דער האַנט אַריין, וואָס האָט געהאַט אי- בערגענומען די קאַמאַנדע, באַפוילן יעדן וואו זיך צו שטעלן, וואו זיך צו לייגן.

די מלחמה האָט געדויערט לאַנג, זייער לאַנג, אָבער דער סוף איז געווען. אַז די שקצים זיינען די יינגלעך בייגעקומען, זיי אַרומגערינגלט, גענומען אין געפּאַנגענשאַפט און צוגענומען ביי זיי די גאַנצע אָנגעריסענע הושענות. סטאַשעק, דעם געמיינדע-סעקרעטאַרס שגין האָט געטענהט, אַז די לאַזעס געהערן צו זיין טאַטן און צו די אַנדערע „מיעשטשאַנעס“ אין שטאַט און די יידן טאַרן זיי נישט אַנרירן — אויב זיי וועלן נישט פּאַלגן וועט מען זיי שיסן.

— זשידזשי, קיין פאלעסטינע גייט... — האָט ער וואוילעריש און מעשה זיגער אַלע מאָל געהויבן דעם רימען פון די הויזן און די רויטע יוכע האָט אים באַפאַרבט דאָס קליינע און בלייך־אויסגעדאַרטע פויסטן־פנימל — אין פאַלעסטינע וועט עץ קענען באַלעבאַטעווען ווי ביי זיך אין דער היים!...

און אויב דאָס איז נאָך ווייניק געווען, אויב דאָס האָט נאָך נישט איינ־געשטילט סטאַשעקלס רציחה, האָט ער באַלד אויסגעקלערט אַ שפּיל, וואָס זאָל אים דעם אמתן נחת רוח פאַרשאַפן. זיין דינע, שפיציק־שאַרפע נאָז, ווי אַ העקל, די דינע דורכויכטיקע הויט, וואָס איז געווען שטייף אָפּגעצויגן אויף זיין פנים, ווי די בלאַנע אויף אַ פּויק, די גרויס־אויסגעקוילערטע אויגן — אַלץ האָט ביי אים פון אויפּרעגונג און דערוואַרטונג געציטערט. זיך געטרייטלט, גלייך עס וואָלט אים געוואַרפן אין קדחת. צו דער שפּיל האָט ער זיך דווקא אויסגעזוכט דאָס יינגסטע יוקסל. ס'האָט זיך אים דווקא פאַרגלוסט צו רייסן ביי דעם יוקסל די רויטע צעפּלויגענע פּאוּתלעך. ער האָט אַזוי לאַנג געהאַלטן אַ קניפּיקל איבער איין רויטער פּאה, זיך אַזוי לאַנג גערייצט, ביז ער האָט די פּאה אָפּגעשניטן. בשעת דאָס יוקסל האָט דערפּילט, אַז ס'איז מער נישט קיין געלעכטער, אַז די פּאה איז טאַקע אויף אַן אמת אָפּגעשניטן און אַנשטאַט צו הענגען אויף זיין פנים, איז זי ביים שגף אין די הענט, האָט עס אים אַזוי שטאַרק פאַרקלעמט ביים הערצל, אַז ער האָט אַרויסגעלאָזט אַזאַ הויכן קוויטש, ווי מען וואָלט ביי אים אָפּגעשניטן אַ לעבעדיקן אבר. ער האָט מער נישט געקענט קומען צו זיך און געמאַכט אַזעלכע הויכע קולות, ווי מען וואָלט אים אָפּגעקרילט מיט אַ טאַפּ הייסער וואַסער.

אַבער סטאַשעק האָט נישט געהערט די קולות, זיך רואיק געשפּילט מיט דער אָפּגעשניטענער פּאה, פּלוצעם זיך אַנגעהויבן מיאוסן פאַר דעם בינטל רויטע האָר, וואָס ער האָט אין דער האַנט געהאַלטן און עס מיט איין באַווע־גונג אָפּגעייגט פון זיך, ווי עפעס אַ מיאוסן שריץ. דערנאָך האָט סטאַשעק געמייסטווענע עפעס, געמאַכט פון צוויי הושענא־ריטלעך אַ צלם און גע־הייסן דעם קליינעם יוקסל אַ קוש טאַן דעם צלם:
— גיב אַ קוש יעזוסן! — האָט ער באַפוילן — גיב אַ קוש יעזוסן, וואָס דו האָסט געקרייצט!

אַבער דאָ האָט שוין דאָס קליינע יוקסל געקעמפט ווי אַ לייב. ער האָט געבריקעט מיט די פּול־אַנגעדאַפּטשעטע פּיסלעך, ווי אַ יונג לאַשעקל און צעלאָזט זיינע פּויסטלעך, געפּאַכעט מיט זיי אויף רעכטס און לינקס, ווי אַ ווינט־מיל, פון דעם אַלעמען, וואָס דער שגף האָט געזאַגט. האָט ער גאַרנישט פאַרשטאַנען, און אויפּגעכאַפט האָט ער דאָס איינע, אַז דאָ גייט עפעס וועגן יויזל און כאַמז ער האָט דאָס יויזל אויפן צלם נישט געזען, זיינען סטאַשעקס אומפאַרשטענדלעכע רייד שוין גענוג געווען ער זאָל קעמפן מיט אַלע זיינע כוחות, ער זאָל פאַרפּרעסן מיט גרויס עקשנות דאָס מויל פאַר די צוויי ריטלעך, וואָס האָבן שוין לאַנג דעם פאַרם פון אַ צלם פאַרלוירן. פאַרן יוזל האָט דאָס קליינע יוקסל שוין נישט פון היינט מורא געהאַט און שוין נישט איין צרה האָט ער געהאַט צוליב אים אויסצושטיין. אין חדר האָט דער רבי אים געהאַלטן

אין איין מוסרן דערפאר, וואָס ער גייט אין שקאַלע און ער זיצט אין בלויוז קאַפּ פאַרן צלם. דאָס איז אַ גרויסע עבירה און מען וועט אים ברענען און בראַטן אין גיהנום דערפאַר. און אין שקאַלע האָט די „פּאַני“ ביי אים מיט געוואַלט אַראַפּגעריסן דאָס היטל, געגעבן אים עטלעכע „לאַפעס“ און אַרויס-געוואָרפּן אים הינטער דער טיר, ווען ער האָט נישט געוואַלט זיצן אין בלויוז קאַפּ פאַרן יויזל. איז ער געזעסן אין בלויוז קאַפּ אין דער שקאַלע און כאַטש, אַז ער האָט טיילמאַל בגנבה-שנעל געוואָרפּן אַ בליק אויפן יויזל, האָט ער נישט געזען אין אים קיין שום בייז, האָט זיך די מורא פאַר אים נאָך מער פאַר-שטאַרקט.

וואָס מער סטאַשעק און די איבעריקע „שאלופים“ האָבן אים מיט גע-וואַלט געפרעסט צום מויל דעם צלם, וואָס זיי האָבן פון די הושענות געמאַכט, אַלץ מער האָט ער די ליפּן מיט גרויס עקשנות פאַרקוועטשט און אַלץ מער האָט ער פאַרביסן די צייך, ווי מען וואַלט אים געצוואונגען צו עסן חזיר. ער האָט אַזש צוגעמאַכט די קליינע, גרינע אייגעלעך פאַר דער גרויסער סכנה, וואָס לזיערט אויף אים, געקעמפט מיט אַן אַראַפּגעלאָזטן קאַפּ און מיט פאַרויס-געשטרעקטע פּוּיסטלעך און בשעת-מעשה געמאַכט אַזעלכע שרעקלעכע קולות, ווי מען וואַלט אים שוין אויפן אַרט געהאַלטן ביי אַפּשמדן. ער האָט געהאַלטן אין איין שרייען:

— כ'האָב אַ גאַט אין הימל!... שמע ישראל!...

פון די אַפּגעריסענע הושענות איז שוין כמעט קיין זכר ניט געבליבן. די שקצים האָבן מיט זיי געפאַטשט איבער דעם קליינעם יוקסלס איינגע-שפאַרטן פּנימל אַזוי לאַנג, ביז זיי זיינען צעריסן געוואָרן אויף פּיץ-פיצלעך און איינצלנע אויסגעפליקטע בלעטלעך האָבן זיך אויף דער ערד געוואַל-גערט.

— קיין פּאַלעסטינע גיי!... — האָט סטאַשעק געשריגן צום יוקסל —

פרעטש פון פּוּילן!... דאָס זיינען נישט דיינע לאָזעס!...

דאָס יוקסל האָט נאָך געקעמפט מיט די לעצטע כוחות, געלעגן אויף דער ערד, איינגענאַרעט אין גאַנצן אין דער בלאַטע. די אויגן און די ליפּן זיינען געווען ביי אים אין גאַנצן צוגעשלאָסן, פעסט-פאַרהאַקט פאַר דער עבירה, וואָס האָט נאָך אַלץ אויף אים געטשאַטעוועט, דאָס פנים בלאַס, אַז אַ טראַפּן בלוט. די איינציקע איבערגעבליבענע מבולבלדיק-צעשוּיבערטע פּאה האָט זיך שטאַרק אַפּגעשניידט מיט דער רויטקייט פון דעם בלאַסן פנים און האָט אויסגעזען ווי אַ פּריש צעשמירט שנירל בלוט.

געזען איז וואָס פאַר אַ סכנה ס'געפינט זיך זיין יינגסטער ברודער, האָט וועלוול, דאָס עלטסטע יוקסל, זיך מיט אַמאַל אַרויסגעריסן פון די שקצים, אַראַפּגעלאָזט דעם קאַפּ, ווי אַ יונג ביקל און אַזוי מיטן אַראַפּגעלאָזטן קאַפּ, כדי צו שיצן אים פאַר פרעמדע קולאַקעס און מיט די הענט צעלאָזט אויף פאַרויס, כדי צו דערלאַנגען קלעפּ, האָט ער זיך אַריינגעוואָרפּן אין פּייער. די יוקסלעך האָבן זיך שטענדיק געפּירט אַזוי ביים שלאַגן — אַראַפּגעלאָזט די קעפלעך. די פּוּיסטלעך געשטרעקט פאַרויס. די תורה האָבן זיי זיך אויס-

געלערנט פונעם טאטן, וואָס האָט זיך פונקט אזוי געשלאָגן. אַז דאָס עלטסטע יוקסל האָט שוין צעלאָזט זיינע ידיים אויף רעכטס און לינקס, האָבן די אַנ-דערע יינגלעך, ווי דאָס וואָלט געווען דער צייכן צו דער פרישער שלאַכט, זיך אויך אַ וואַרף אַריין געטאָן אין געשלעג און ס'איז אַ שפּאַגל-נייע מלחמה אויסגעבראַכן.

פּלוצעם איז אַבער דאָס געשלעג איבערגעריסן געוואָרן, אַפּגעהאַקט געוואָרן אין סאַמע מיטן און די יינגלעך האָבן דערזען ווי די שקצים רוקן זיך הינטערוויילעכץ אַלעמאַל ווייטער און ווייטער און מיט אַמאַל נעמען זיי אזוי שנעל לויפן פון דאַנען, ווי עס וואָלט זיי ווער נאַכגעיאָגט. דאָס איז געווען אַ גרויסער הידוש פאַר די יינגלעך, אַבער זיי האָבן נישט געהאַט קיין סך צייט נאַכצוקלערן און זיך גענומען גיך אַרומפּוצן. די יום-טובדיקע אַנצוגלעך, וואָס זיי האָבן קוים געפּועלט ביי די מאַמעס אַנצוטאָן אום חול-המועד, זיינען געווען אַפּגעשליסן, די פּאות אויסגעפּליקט און די ציצית ביי די לייבזודעקלעך אַפּגעריסן. ס'האַט גאַרנישט געהאַלפּן, וואָס זיי האָבן זיך געוואָשן ביים טייך די איינגעשמירטע צעגראַטשעטע פּנימלעך, כדי טאַטע-מאַמע איז דער היים זאָלן גאַר נישט דערקענען — די סימנים האָבן זיי נישט געקענט מער אַפּווישן.

בשעת די יינגלעך זיינען פאַרנומען געווען ביים טייך, האָט זיך וועלוול, דאָס עלטסטע יוקסל, מיט אַמאַל אַרומגעזען, אַז זיין קליין ברודערל פעלט. ער איז אים געלאָפּן זוכן און געפונען ליגן איינזאַם און אַליין אויף דער ערד, ווי אַרויסגעוואָרפּן מחוץ למחנה. באַלד זיינען אַלע יינגלעך געקומען צו-לויפן צום אָרט, וואו דאָס יוקסל איז געלעגן און זיי האָבן אים אַלע געטאַרעט און געשלעפּט, אַבער ער האָט זיך מער פון אָרט נישט געריירט, זיך צומאַל נישט אַ באַוועג געטאָן, ווייך און שלאַבעריק איז ער געווען אין זייערע הענט, ווען זיי האָבן אים געפּראוואוט אויף די פּיס שטעלן און ער איז פּלוצים צוריק אויף דער ערד אומגעפּאַלן, ווי אַ טויטע ליאַלקע. דאָס פנים איז געווען ביי אים נאָך בלאַטער ווי פּריער און די איינציקע איבערגעבליבענע פּאה נאָך צעשוּיבערטער. נאָך מער ווי פּריער האָט זיך די פּאה אַפּגעשיידט מיט דער רויטקייט פונעם פנים, וואָס האָט מער נישט פאַרמאַגט קיין טראַפּן בלוט און איז געווען אזוי דוכזכטיק-ווייס, ווי ביבולע-פּאַפּיר. דאָס מויל איז געווען איצט גאַר שטאַרק פאַרהאַקט און די אויגן געשלאָסן, ווי די עבירה וואָלט נאָך אַלץ אויף אים געלויערט. אַ קליין נצחונדיק שמייעלע האָט זיך גענעסט אין איין זייט מויל-ווינקל און באַשטראַלט איין האַלב פּנימל. כאַטש דער זעלבער חבר ווי ביים לעבן, האָט זיך אַבער פּלוצעם איצט באַזעצט אויף זיין פנים אַ פרעמדקייט און אַ גלייכגילטיקייט צו אַלץ, וואָס האָט זיך אַרום אים געטאָן און ער איז פאַרטאָן געווען אין עפעס אַ ווייטער וועלט...

די יינגלעך האָבן מיט אַמאַל דערפּילט דעם טויט און זיך גענומען רוקן פּאַוואַליע אויף צוריק. אַפּילו וועלוול האָט פּלוצעם מורא באַקומען פאַרן ברודער און זיך פון אים אַפּגערוקט. די יינגלעך האָבן זיך שוין נישט גע-טרויט מער צוצוקומען נענטער צום מת, געשטאַנען פון דער ווייטנס און

באטראכט נאך א צייט דעם טויטן גוף. פלוצעם האָבן זיי זיך געלאָזט לויפן
אַלע צוזאַמען אין שטאָט אַרײַן. זיי זײַנען געלאָפֿן אין אײַן אַטעם, נישט אויס-
גערעדט אײַנער צום אַנדערן אַ וואָרט די גאַנצע צײַט פֿונעם וועג. ווען זיי
זײַנען אָנגעקומען אין מאַרק אַרײַן, זײַנען זיי נאָך אַלץ געלאָפֿן און זיי האָבן
אַזוי געסאַפֿעט, אַז מ'האַט פֿון זיי בשום־אופן גאַרנישט געקענט געוואויר
ווערן.

— אַט דאָרטן!... — האָבן זיי געשטאַמלט, אַרויסגעוואָרפֿן פֿון זיך אײַנצל-
נע, אָפֿגעהאַקטע ווערטער, וואָס האָבן זיך אין גאַנצן נישט געבונדן, און גע-
טײלט אַהײַן צו צום טײַך — דאָרטן!... דאָרטן ליגט ער!...
— וואָס דאָרטן?!... ווער דאָרטן?!... — האָבן די יידן נישט פֿאַרשטאַנען
און כּהרף־עײַן דערפֿילט, אַז ס'איז געשען עפֿעס שלעכטס — ווער ליגט, ווער?!...
וואָס רעדט עץ, וואָס?!...

— ביים סאָן!... אַט דאָרטן ליגט ער!... טויט!... דאָרטן!... געהרגעט
אויף טויט!... לײַבעלע!... לײַבעלע יוקס!...

באַלד האָבן די ייִנגלעך פֿאַרקערעוועט אויף צוריק, געגאַנגען ווייזן די
יידן דאָס אָרט, וואו דאָס ייִנגסטע יוקסל איז געלעגן. צווישן די יידן איז אויך
געווען הערש יוקס. ער איז געגאַנגען פֿון פֿאַרנט פֿון אַלעמען, זיך זײַער גע-
אײלט, ווי ער וואָלט געלאָפֿן עפֿעס טאָן אַ וויכטיקע שליחות. כאָטש מען
האַט הערשן געמײנטערט, ער זאָל נעמען זײַן פֿערד־און־וועגעלע, האָט ער דאָס
נישט געטאָן. ער האָט זיך אײַבערגעפֿרעגט:

— האָ?... וואָ?... פֿערד־און־וועגעלע?!... — האָט ער זיך אײַבערגעפֿרעגט,
ווי אַ טױבער, וואָס כאָפט בלוז אויף אײַנצלנע, אָפֿגעהאַקטע ווערטער — יאָ!
טאָקע!... פֿערד און וועגעלע!... באַלד!... צ'זענט טאָקע גערעכט!...

אַבער ער האָט דאָס פֿערד־און־וועגעלע נישט גענומען, נישט פֿאַר-
שטאַנען, וואָס מ'רעדט צו אים, זיך אָפֿילו נישט צוגעהערט רעכט צו די יידנס
רײד. ער איז אַזוי גיך געלאָפֿן, אַז קײנער האָט אים נישט געקענט מער דער-
יאַגן. די רױטקײט פֿון זײַן פֿנים, פֿון זײַן קאַרק, וואָס איז געווען האָרט און
צעטראַסקעט, ווי די קאַרע בײַ אַ בוים, איז ביסלעכווייז אָפֿגעגאַנגען, זיך
אויסגעלאָשן. בלוז די באַרד איז געווען רױט ווי פֿײַער און פֿאַרקאַלטנט
אין אײַן האָרטער קנױל, געסטערטשעט אין דער קרום שווער און געדיכט,
ווי אַ שטײן. די קלײנע שטענדיק פֿרײלעכע אײַגעלעך זײַנען געווען אַזוי טיף
פֿאַרגראָבן אין פֿנים, אַז מ'האַט זיי שוין מער אין גאַנצן נישט אַרויסגעזען.
אײדער נאָך די יידן זײַנען אָנגעקומען אויפֿן אָרט, וואו דער מת איז
געלעגן, איז שוין הערש יוקס דאָרט פֿון לאַנג געווען און זיי האָבן אים גע-
טראָפֿן גײן צוריק מיטן זון אויף דער האַנט. ער האָט געשפֿרײזט פֿאַמעלעך
און שווער אין די קאַלושעס ביים טײַך און זײַנע גרויסע שטײוואָלעס זײַנען
געבליבן אַלעמאַל קלעפֿן אין דער בלאָטע, נישט געקענט אַרויס. די צווייגן
פֿון די לאָזעס האָבן אים געפֿאַטשט דאָס פֿנים, געשמײסן מיט עקשנות, אַבער
ער האָט גאַרנישט געפֿילט. ס'איז צוגעפֿאַלן דער בײַן־השמשות און אַ שמאַל
און דין פֿאַסיקל זון איז געבליבן הענגען אויפֿן ראַנד פֿון הימל, ווי אַ

פארבלוטטיקטער מעסער. די שקיעה איז פארקראכן אין הערשם רויטער באַרד, זי אָנגעצונדן און גאָך רויטער געמאַכט. אַ ווינט איז אָנגעקומען פון די אַרר־מיקע נאָקעטע און לידיקע פעלדער און דער טייך האָט זיך צעשריגן, גיך געקוילערט זיינע וואַסערן, געפאַטשט מיט גבורה און געפילדער דאָס זאַמד און ס'האַט זיך געדאַכט, אַז ער וויל פאַרשלינגען דעם טאַטן מיטן זון ביים ברעג. ס'זיינען מיט אַמאַל אָנגעלאָפן וואַלקנס, גרויסע, שווערע און צע־שויבערטע. די וואַלקנס זיינען געקראַכן איינס אויפס אַנדערע, זיך געטוליעט אַלע אין איין קופּע, פונקט ווי אַ סטאַדע געיאָגטע שעפּסן, ברודיק־שוואַרצע און פאַרוואַרלאָזטע, וואָס פאַלן פון די פּיט פונעם לאַנגן וועג. משונהדיק גיך האָבן זיך די וואַלקנס געזאַמלט אין אַ גרויסן באַרג און זיי זיינען געבליבן הענגען זייער גידערק איבער דער ערד, איינגעהילט אין אַ געדיכטער חשכות הערשלען מיטן זון.

כאַטש די יידן האָבן הערשן געהייסן גיין צום בית־עולם, וואו ס'שטייט דאָס טהרה־שטיבל, האָט ער זיך צו זייערע רייד נישט צוגעהערט:
— האָ?.. וואָע?.. — האָט ער געזאָגט, ווי איינער, וואָס מ'וועקט אים אויף פון אַ טיפּן שלאָף — האָ?.. יאָ... טאַקע...

אַבער ער האָט נישט געטאָן דאָס, וואָס די יידן האָבן אים געהייסן. צו זייער גרויס חידוש האָט ער זיך געלאָזט גיין מיטן זון אויף דער האַנט אויפן וועג צו דער שטאָט. ער האָט פאַמעלעך און שווער געשפּרייזט און ביי יעדן גויישן הויז האָט ער זיך אָפּגעשטעלט, געקלאָפט אין דער טיר, אין פענצטער. אין קאַפּ ביי אים האָט זיך געבאַמבלט שלעווינסקי דעם געמיינדע־סעקרעטאַרס נאָמען, וואָס ער האָט פריער געהערט די יינגלעך עטלעכע מאָל דערמאָנען. די יידן זיינען אים נאָכגעגאַנגען שטום, אָן אַ וואָרט אַרויסצו־רעדן.

ס'איז שוין געווען גוט פינצטער, די נאַכט איז שוין לאַנג געהאַט צוגע־פאַלן און די יידן האָבן פּלוצעם זיך דערמאָנט, אַז זיי האָבן נישט געדאַונט קיין מנחה. דער רעגן איז געהאַנגען אין דער לופטן און אַ בייסיקע האַרבסט־טיקע קעלט איז יעדן אַריינגעקראַכן טיף אין די ביינער. ס'האַט אָנגעהויבן צו גיסן ווי מיט צעבערס און דער רעגן האָט טרויעריק געזונגען אין די רינעוועס פון די הינטערשטאַטישע גויישע הייזער...

בשעת הערש איז צוגעקומען צו דעם הויז, וואו ס'האַט געוואוינט שלע־ווינסקי דער געמיינדע־סעקרעטאַר, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט, זיך נישט גע־רייט מער פון אַרט. עפעס אַ כוח האָט אים נישט געלאָזט מער ווייטער גיין און אים ווי געפענטעט. ער האָט שטאַרקער צוגעטוליעט לייבעלען צו זיך און געשטאַנען אַזוי אַ הויכער, אַ ברייטער, מיט דער באַרד געשטרעקט פאַרויס, ווי ער וואַלט זיך איינהערן אין עפעס. ס'האַט זיך געדאַכט, אַז נישט קיין מענטש שטייט דאָ, נאָר עפעס אַ שטיינערנער געטש.

אַבער גראַד איצט, ווען הערש איז אַזוי פאַרגליווערט געשטאַנען מיטן זון צוגעטוליעט צו דער ברוסט, האָט זיך ביי אים אינעווייניק עפעס אָפּ־געריסן און ער האָט זיך דערמאָנט לייבעלעס אַלע שמד־שטיקלעך. ער האָט

דערזען אזוי לעבעדיק לייבעלעס ממזריש-קליינע, גרינע אייגעלעך, בשעת ער האָט זיך, פאַרשטעקט אין היי, מיטגעכאַפט מיט אים, הערשן, צו דער באַן. ער האָט געזען לייבעלען זיצן אויפן פּערד, בעת ער, הערש, האָט געפירט דאָס פּערד אָנפאַיען צום ברונעם. אין זיין אויער האָט זיך נאָך אזוי פּריש איינגעשניטן לייבעלעס קלינגעדיק קולעכל, בעת ער האָט דאָס פּערד אונטער געטריבן מיט אַ וויטקע און נאָכגעמאַכט דעם טאַטנס גראַב בת-קול: — וויאַ... וויאַ-ווישטאַ?... פּגר איינער!...

הערשן האָט אזוי שטאַרק פאַרקלעמט ביים האַרץ, אַז ער האָט ניט געקענט דעם אַטעם כאַפּן, און אַ געווייך, אזוי האַרט און שווער ווי אַ שטיין, האָט זיך ביי אים געקוילערט אין דער קעל, בשום-אופן נישט געקענט אַרויס. ער האָט בלויז אַרויסגעלאָזט איין הייזערדיקן כליפּ, וואָס האָט טויב אָפּגע-הילכט אין דער רעגנדיקער נאַכט און ער איז צוריק געבליבן שטיל, ווי ס'וואַלט ביי אים עפעס אינעווייניק קאַליע געוואָרן און זיך אָפּגעשטעלט. דערנאָך האָט ער אויפגעריסן די טיר פון שלעווינסקי דעם געמיינדע-סעקרע-טאַרס הויז און איז אַריין אינעווייניק.

לאַנג האָט הערש אַרומגעטאַפטשעט אין דעם פינצטערן פּאָדער-הויז און נישט געקענט געפינען אַ טיר. ער האָט אומגעדייט עטלעכע חפצים און אַ לייטער, וואָס האָט געפירט אַרויף אויפן בוידעם. די לייטער איז אומגע-פאַלן מיט אַזאַ ליאַרעם ווי מען וואַלט צעטראָגן דאָס הויז אויף פיץ-פּיצלעך. פון דעם ליאַרעם האָט זיך אויפגעמאַכט אַ טיר פון אַ שטוב און אַ שאַרף ליכט האָט איבערגעהאַקט די פינצטערניש אין צווייען. עס האָט הערשן אַ זעץ גע-טאָן אין דער נאָז דער ריח פון געפּרעגלטן חזיר-שמאַלץ און ער האָט דער-זען שלעווינסקי דעם געמיינדע-סעקרעטאַר שטיין אינעם אַריינגאַנג פון דער טיר. שלעווינסקי האָט גיך און צעשראַקן געפינטלט מיט די קורצזוכטיקע אויגן, נישט געוואוסט, וואָס דאָ איז געשען. צוגעוואוינט פון אייביק אַן צו שטיין מיט אַ סך הכנעה פאַרן בירגערמייסטער און פאַר די אַנדערע חשובע פּנאי-העיר, איז ער אויך איצט געשטאַנען מיט הכנעה און אונטערטעניקייט און געוואַרט וואָס דאָ וועט ווערן. פון דעם אייביקן בייגן זיך און נישטערן אין די ביכער, איז איין אַקסל געווען ביי אים שטאַרק אַראַפּגעלאָזט און דער אַנ-דערער שטאַרק פאַרהויבן.

דערזען הערשן מיטן קינד אויף דער האַנט, האָט ער זיך דערשראַקן, געמאַכט עטלעכע טריט צוריק אין שטוב אַריין און שיעור נישט פאַרהאַקט די טיר. אַבער באלד האָט ער זיך באַדענקט און זיין אָפּגעווישט-בלאַס חונף-פנים האָט זיך אָנגעגאַסן מיט חוצפה — זיך אָנגעגאַסן מיט דער זעלבער שטעכיק-דינער צולהכעיסדיקער חוצפה, וואָס נעמט זיך שטענדיק אין זיין פנים, בשעת ער זידלט די יידן, וואָס קומען צו אים אין דער געמיינדע אַריין בעטן עפעס אַ טובה. שלעווינסקי האָט פּלוצעם אָנגעהויבן צו שרייען: — וואָס ווילסטו, הערשקע?!... וואָס קומסטו מאַכן געוואַלדעס אין אַ

פּרעמד הויז?... זעסט נישט וואו דו גייסט!...
ער האָט זיך צעשריגן אַלע מאָל מער, זיך אונטערגעגעבן אַליין קוראַש.

אָבער פלוצלונג האָט ער אָפּגעהאַקט, ווייל ער האָט באַמערקט לייבעלעס בלאַס פנים און מיט אַמאַל דערזען אַז הערש האַלט אַ טויט קינד אויף דער האַנט. ער האָט אויף איינמאַל באַנומען, אַז די מעשה איז עפעס נישט גלאַטיק, אַז ס'איז געשען אַן אומגליק, וואָס האָט אַ שייכות מיט אים און ער האָט זיך גענומען רוקן הינטערוויילעכץ.

הערש האָט שלעווינסקיני נישט געענטפערט, ווי ער וואָלט נישט געהערט וואָס ער שרייט, ווי ער וואָלט אים אין גאַנצן נישט געזען און ער איז אַריין גלייך צו אים אין שטוב, אין שטוב האָט געברענגט פריילעך און ליכטיק-היימיש אַ לאַמפּ און עס האָט זיך געהערט דאָס פריילעכע קלינגען פון לעפל-גאַפל-מעסער. שלעווינסקיס קינדער זיינען געזעסן אַרום דעם קיילעכדיקן טיש און געגעסן וועטשערע. פון סאַמע פאַרנט אויף דער וואַנט איז געהאַנגן גען אַן איקאָנע, וואו די מאַטקע-באַסקע האָט געהאַלטן גאַטס זון אויף דער האַנט, אַן אויסגעטאַנענעם, אַ פּוכלע-נאַקעטן... הערש האָט זיך דערוואַנט, אַז אויך ער וואָלט איצט, פונקט אין דער זעלבער צייט, געזעסן ביי זיך אין דער היים און ער וואָלט געגעסן וועטשערע צוזאַמען מיט זיינע קינדערלעך. ווען דאָס אומגליק וואָלט נישט פאַסירט, וואָלט ער שוין געווען געהאַט גע-געבן צו עסן דעם פערד און ער וואָלט זיך שוין געווען געהאַט אַריינגעכאַפט אַהיים צו עסן וועטשערע מיט זיין בני-בית. לייבעלע וואָלט ווי שטענדיק געזעסן ביי זיין רעכטער זייט, אַ טיפער ווייטיק האָט זיך איינגעשיגן אין אים, געפרעסט מיט כוח, זיך צעוואַקסן און אַרויסגעשטופט פון אים די ווערטער: — פאַרוואָ-אַ-אַס?... זאַגט מיר, פאַרוואָס?... — האָט ער זיך מיט-אַמאַל צעשריגן.

הערש האָט לייבעלען פעסטער צוגעדריקט צו זיך. ער איז געשטאַנען אין מיטן שטוב מיט טראַפנס רעגן אויף דער רויטער באַרד, אויף דער גע-לאַטעטער בורקע און ער האָט געקוקט אויף די קינדער, אויף שלעווינסקיני, ווי ער וואָלט געמאַנט עפעס אַן ענטפער.

אָבער קיינער האָט אים נישט געענטפערט. אין שטוב איז געווען זייער שטיל. די קינדער ביים טיש האָבן אויפגעהערט צו עסן, איינגעהאַלטן דעם אַטעם. ס'האַט זיך געהערט בלויז ווי דער פינצטערער דרויסן טוט אַלע מאַל אַ שמיץ פולע גאַרשטשעס רעגן אויף די שויבן און ווי די שויבן וויינען איינגעהאַלטן-שטיל און נאַגנדיק...

בשעת הערשס בליק האָט זיך אַנגעטראַפן מיט סטאַשעקס אויגן, האָבן זיך זייערע בליקן פאַרטשעפעט. זיי האָבן זיך גלייך אַנגעקוקט, נישט געקענט אַזוי זיך אַפּטשעפען די בליקן און באַלד דערפילט, אַז זיי האָבן צווישן זיך אַ גרויסן חשבון. סטאַשעק האָט זיך נישט אונטערגעגעבן, כסדר אַנגעקוקט הערשן און זיין קליין פּויסטן-פנימל איז אַלע מאַל קלענער און פאַרשפיצטער געוואָרן. ער האָט זיך אין גאַנצן איינגעקורטשעט, איינגעדרייט, ווי אַ קאַץ ביים ווערן זיך, און ער האָט מיט אַפּגעווישט-פאַרשפיצטע אויגן, וואָס זיינען ביי אים אומרויאַיק-גיך געלאָפן פון איין זייט אויף דער אַנדערער, נאַכגעקוקט יעדע באַוועגונג, וואָס הערש האָט געמאַכט. אַלץ אין אים האָט געלויפערט,

געווען גרייט און ס'האט זיך געדאכט, אז נאך איין רגע וועט ער זיך אויס-
קוילערן און ער וועט א שפרונג ארויף טאן צו הערשן און זיך אינבייסן אין
אים מיט די ציין, מיט די בעגל.

אבער סטאשעק האט זיך נישט גערירט פון ארט, אָנגעקוקט אלץ
הערשן מיט אומרואיק-פארשפיצטע אויגן, ווי גרייט אויפצונעמען א געשלעג
און ער האט זיך פלוצעם ווילד א הויב געטאן פון ארט און מיט א הויך גע-
שריי אַרויסגעלאָפן פון שטוב...

*
**

בשעת סטאשעק איז אַרויסגעלאָפן פון שטוב, האָט ער זיך אַרומגע-
וואַגלט אַ שטיקל צייט אויף דער גאַס אין רעגן, אָבער באַלד איז ער אַריין
צו אַ שכן און מען האָט אים אויסבאַהאַלטן דאָרט אין אַ קעלער, קיינער זאָל
אים נישט קענען געפינען. אין שטאָט האָט זיך באַלד פאַרשפּרייט אַ קלאַנג,
אַז הערש יוקס דער פּיאַקער האָט געהרגעט סטאשעק דעם געמיינדע־סע-
קרעטאַרס זון, אין די יידישע געסלעך אַרום דעם מאַרק־פּלאַץ האָבן זיך אַנ-
געוויבן צו ווייזן די „נאַראַווצעס“, אָנגעטאָן אין זייערע האַקי־העמדלעך און
באַוואַפנט מיט גראַבע שטעקנס, און זיי זיינען באַפאַלן די יידן, וואָס זיינען
געגאַנגען אַהיים פון בית־המדרש, פון קלויז, אַרום די יידישע היזער, אַרום
די פאַרמאַכטע יידישע קראַמען האָבן זיך געזאַמלט גוים, וואָס האָבן זיך אַ
נעם געטאָן צו רייסן די שלעסער און די שטאַבעס פון די טירן. פון אַלע
זייטן זיינען אָנגעקומען די גוים, פלוצעם אַרויסגעקראַכן פון באַהעלטענישן,
ווי די מייז פון די לעכער, אַז ס'איז אַ גרויס חידוש געווען פון וואַנען ס'האָט
זיך דאָ אַזוי שנעל אַזאַ המון גענומען. ס'זיינען געקומען אַפילו זקנים און
ווייבער מיט פּיצלעך קינדער אויף די הענט. ס'האָט זיך אויפּגעהויבן אַ געשריי
און אַ ליאַרעם, וואָס איז געשטיגן אַלעמאַל העכער און העכער, אַרויף צום
בייכיק־פאַרוואַלקנטן, מיט רעגן אָנגעזאַפטן הימל. אין דעם געשריי און ליאַ-
רעם האָט זיך אַריינגעריסן אַ גלעזערנער געבראַזג פון אויסגעהאַקטע שויבן,
אַ טראַסקעריי פון אויפּגעבראַכענע טירן און דער אייזערנער געקלאַנג פון די
אַראַפּגעהאַקטע שטאַבעס און שלעסער.

אויף דעם טראַטואַר, אין מיטן גאַס האָבן זיך שוין געוואַלערט גאַנצע
הויפנס סחורה, וואָס האָבן זיך געווייקט אין רעגן. ריטשקעלעך נאַפט, וויין,
בראַנפן האָבן געזוכט אַ וועג אַרויס פון די געוועלבער און זיך באַהאַפטן
אין איין ברייטן שטראַם. פון דעם אויסגעגאַסענעם אייל זיינען די טראַטואַרן
פעט געוואַרן. פון די אויפּגעטרענטע זעק מעל, צוקער, זאָלק, קאַשע האָט
זיך די סחורה געשיט און זיך געפאַליעט אין בערג און בערגלעך. אויפּגע-
וויקלטע באַלנס שניט־סחורה האָבן זיך געפלאַנטערט אונטער די פּיס. מען
איז געטרעטן אויף דער סחורה, אויפן צעהאַקטן גלאַז, וואָס האָט געפלאַצט
אונטער די פּיס, אַלע מאָל אַריינגעטרעטן אין עפעס אַנדערש, אַזוי אַז עס
איז שווער געווען צו שטעלן טריט.

פון שטוב האָט דער צעיושעטער המון אַרויסגעשלעפט אַ ייד. דער ייד איז געטראַגן געוואָרן אויף פלייצעס, אויף אַקטלעך, ווי אַ שפענדל אויף אַ צע-שטורעמט וואָסער און ער איז פּלוצעם פאַרשלונגען געוואָרן אין דער געדיכטער טער מאַסע, ווי ער וואָלט אַריינגעזונקען אין אַ תּהום. פון דער אויפגעפּראַלטער טיר, פון וואָנען מען האָט אַרויסגעשלעפט דעם ייד, איז אַרויסגעלאָפּן אַ יידענע, אַ צעשוּביערטע, אַ צעכראַטטעטע, וואָס האָט מיט ביידע הענט זיך געריסן פאַרויס, ווי זי וואָלט וועלן אַזוי אַרומעט פאַרהאַלטן דעם מאַן, וואָס מען האָט פון איר צוגענומען.

— געוואָלד!... געוואָלד!... — האָט די יידענע כּסדר איבערגעזחורט דאָס איין-און-אינציקע וואָרט און דורכגעשניטן די נאַכט מיט איר שפיציק-יאַמערלעך געוויין.

די יידענע איז אַזוי אַ צייט לאַנג געלאָפּן לענג-אויס דער גאַס, כּסדר איבערגעזחורט צו זיך דאָס איינציקע וואָרט „געוואָלד“, ווייל מער האָט זי פון זיך גאַרנישט געקענט אַרויסברענגען און זי איז פּלוצעם געפּאלן מיטן פּנים צו דער ערד, ווי אונטערגעהאַקט.

די צעווילדעוועטע מאַסע האָט זיך נאָך אַלץ געפּאַרעט אַרום די יידישע שטוב, געכאַפט אַלץ וואָס האָט זיך נאָך געלאָזט אין די הענט אַריין, געפּאַקט אין די קעשענעס, אָנגעטאַן אויף זיך. מען האָט אַרויפגעשלעפט אויף זיך איין רעקל, נאָך אַ רעקל, איין מאַנטל, נאָך אַ מאַנטל, אַז מען איז באַלד אַזוי אָנגעפּעלצט געוואָרן, אַז מען האָט זיך שוין קוים געקענט באַוועגן... דאָס וואָס מען האָט שוין נישט געקענט מער מיטנעמען מיט זיך, האָט מען געוואָרפּן אויף דער ערד און צעטרעטן מיט די פיס, קיינער זאָל פון דעם קיין נוצן נישט האַבן.

דער רעגן האָט נישט אויפגעהערט צו גיסן, דאָ אַ ביסל אָפּגעלאָזט און באַלד זיך צוריק פאַרשטאַרקט. גראַבע און געדיכטע פעדים האַבן זיך גע-צויגן אַראָפּ פונעם אָנגעפּווישטן, שוואַרץ-פאַרוואַלקנטן הימל און נאַכאַנאַנד געווייקט די אָנגעוואַלערטע חפּצים, וואָס זיינען געלעגן צעזייט אויף דער ערד. דער רעגן האָט אויסגעמישט דאָס אויסגעשיטע מעל, דעם זאַל, דעם צוקער אין איין געדיכטער מאַסע, וואָס האָט זיך געקלעפט צו די פיס...

אויף אַן איבערגעקערטן קאַסטן האָט זיך אַרויפגעכאַפט אַ גויע, אַ לאַנגע, אַ דאַרע, ווי אַ קאַטשערע, מיט גלייכע פאַסמעס האַר, וואָס האַבן געשמיסן איר פנים, ווי קאַנטשיקלעך. אויף דער האַנט האָט די גויע געהאַלטן אַ קינד. זי האָט געטיילט אויפן קינד און אירע אויגן האַבן אינעם שיין פון דעם טונקלן גאַסן-לאַמפּ געשפּריצט מיט גרינער שנאה.

— די זשידעס שעכטן אונדזערע קינדער!... נעמטן, ברידער און שוועסטער, נקמה! — האָט זי זיך געריסן מיט אַלע כּוחות — נעמטן אַפּ דאָס אָנגעראַבעוועטע האַב-און-גוטס אונדזערס!... ס'איז אונדזער פּראַצע!... וויי-ניק, וואָס זיי האַבן ביי אונדז צוגעגולט אַלצדינג, די זשידעס, הרגענען זיי נאָך אונדזערע קינדער! ס'איז זיי אַלץ ווייניק! זיי דאַרפן האַבן דאָס בלוט פון אונדזערע קינדער!... קומטן צו שלעווינסקי דעם געמיינדע-סעקרעטאַר,

וואו ס'איז דאָ הערשקו פּיאַקער, דער ייד... ער האָט געהרגעט סטאַשעקן...
נקמה... נקמה!

די גויע איז אַראָפּ פונעם קאַסטן, זיך געלאָזט די ערשטע לויפן. נאָך
איר האָבן זיך אַ לאַז געטאַן די אַנדערע. מען איז געלאָפּן צו פיר, צו פינף
אין אַ ריי, באַוואָפנט מיט גראַבע שטעקנס, מיט פּאַלקעס, מיט אייזערנע
שטאַבעס און העק. פון דעם עולם האָבן זיך כסדר געהערט געשרייען, אַז
הערש פּורמאַן, דער ייד, האָט געהרגעט סטאַשעק דעם געמיינדע־סעקרע־
טאַרס זון און מען דאַרף גיין נעמען נקמה. דער רעגן האָט אַלץ געשמיסן מיט
רוגוז, געבלעזלט זיך אויף דעם וועג און אין רינשטאַק, אינעם רעגן האָבן
זיך אַריינגעפלאַנטערט איינציקע פעדערן פון אויפגעטרענטע קישנס — ס'האָט
זיך געדאַכט, אַז ס'פאַלט שניי און אַ רעגן...

בשעת דער המון איז צוגעקומען צו דער קבצנישער ריסקע־אוליצע,
איז אים פּלוצעם אַנטקעגנגעקומען אַ מחנה יידישע טרעגערס, קצבים און
פּורמאַנעס, וואָס האָבן געהאַלטן אַרטשיקעס, קצבישע העק און דרענגער אין
די הענט. די מחנה האָט זיך גערוקט צום צעווילדעוועטן המון.

דער המון האָט זיך מיט אַמאָל אַפּגעשטעלט, זיך אַ שפּאַר געטאַן אויף
צוריק, זיך ווי דערשראַקן, אָבער באַלד האָט זיך צוריק אַ ריס געטאַן פאַרויס
און זיך געלאָזט גלייך אויף די טרעגערס און פּורמאַנעס, מיט אַמאָל האָט
זיך אָבער די מאַסע צוריק אַפּגעשטעלט, ווייל מיטן וועג איז פּלוצעם אַנגע־
קומען הערש יוקס מיטן קינד אויף דער האַנט. הערש איז געאַנגען אַליין
אין מיטן וועג, געטשאַפּעט שווער מיט די שטיוואַלעס אין דער בלאַטע,
געהאַלטן לייבעלען פעסט־צוגעדריקט צו זיך. אַלע האָבן שוין איצט געקוקט
גלייך דאַרט־אַהין, פון וואַנע? הערש איז אַנגעקומען און אין דער ערשטער
רגע נישט געוואוסט וואָס צו טאָן — צי זיך וואַרפן אויף אים, צי נישט.
ס'האָט זיך דערהערט אַ קול:

— שטיי, ייד!

אויך האָבן די פּורמאַנעס, הערשס גוטע־ברידער, געשריגן צו הערשן,
ער זאָל באַצייטנס אַוועק פון דאַנען, ווייל ס'איז סכּנות־נפּשות.

אָבער הערש האָט קיינעם נישט געפּאַלגט, זיך נישט פאַרנומען אויף
צוריק, ווי ס'האָבן אים געהייסן זיינע גוטע־ברידער, נאָר מיטן קינד אויף
דער האַנט געאַנגען גלייך אַקעגן דעם המון...

דער רעגן האָט זיך פאַרשטאַרקט, געקלונגען אויף די דעכער, אין די
רינעוועס. ס'האָט נאָכאַנאַנד געאַסן ווי מיט צעבערס, אין די רינשטאַקן האָט
זיך דאָס וואַסער געטראַגן מיט אַ רעש, מיט אַ געקלימפּער. ס'האָט זיך גע־
דאַכט, אַז ס'איז אַרויס אַ מבול אויף דער ערד, וואָס וועט באַלד אַלץ פאַרגיסן...

פון ווייטן וועסטו זען דאס לאַנד

נאָוועלע

דוב איז געשטאנען אָפגעזונדערט פון עולם אויפן דעק. פאַרנט, ביי דער פאַרענטשע, האָבן די מענטשן אַרויסגעקוקט אין טונקעלן ווייט: אפשר וועט זיך ערגעץ־וואו ווייזן אַ ברעג? פון צייט צו צייט האָט עמיצער דערזען לאַנד אויפן האַרזיאַנט: קאַנטורן פון בערג, אַ בוכטע צופוסנס, געשטאַפלטע דעכער פון אַ שטאַט אַפילו.

באַלד איז זיך דער מיראַזש צעשוואומען. די שפילנדיקע וואַלקנס האָבן זיך אַ גליטש געטאַן אין רוים און געצייכנט נייע בילדער אויפן פאַר־נאַכטיקן הימל. איצט האָט עמעצער באַמערקט אַ קריגס־שיף, וואָס האָט געלויערט אויפן האַרזיאַנט. ער האָט אַפילו אַנגעוויזן מיט אַ פינגער אויפן געקרייזלטן רויך פון קוימען. דער אומרו אויפן דעק איז געשטיגן. די געזעמ־לעך האָבן זיך באַוועגט, האָבן זשעסטיקולירט שאַרפער און די קולות האָבן אָפגעהילכט הייזעריקער. אומגעדולדיקע פאַסאַזשירן האָבן זיך געלאָזט צו די טרעפ און זיינען פאַרשוואונדן אין גרויען ליכט פון געדרייטן גאַנג. פון אונטן זיינען אַנגעקומען נייע.

דוב האָט כמעט ניט אויפגעכאַפט די רייד פון די אַרומיקע. ער האָט פאַרשנדיק אַריינגעקוקט אין די נייע פנימער. אפשר וועט דאָראַ באַלד אַרויף? אַ גאַנצן טאַג איז זי ניט דערשינען אויבן. די פערזענלעכע מחשבות האָבן ווי אויפגעשטעלט אַ מחיצה צווישן אים און דעם שויםענדיקן עולם אַרום. אַן אומגעדולדיקער האָט ער אַ שפאַן געטאַן צום הינטערשטן דעק. איצט האָט ער זיך אויף יעדן שריט אַנגעשטויסן אַן שפורן פון זייערע גע־מיינזאַמע צוויי וואַכן אויף דער שיף: דאָ זיינען זיי אַפט געשטאַנען אַרומגע־נומען און אַריינגעקוקט אין דער נאַכט; טיילמאַל האָבן זיי זיך געטוליעט אין די פאַלדן פון דער פּלאַכטע, וואָס איבער דעם באַגאַזש־לאַגער. אין דער אַרומיקער ענגשאַפט איז שווער געווען צו געפינען אַן אַנטרינונג פאַר אַ ביסל ליבע. אין לייכטער שיכרות האָבן זיי אויפגעהאַכט צווישן דעם ברומען פון די כוואַליעס, צי עס דערנענטערן זיך ניט קיין טריט.

— די שיף איז אַזוי געפאַקט! — האָט ער זיך יעדעס מאַל אַנטשול־דיקט פאַר איר.

— מיך אַרט עס ניט!

זינט זי האָט באַשלאָסן מיטצופאַרן האָט ער געפילט די אַחריות פאַר אַלע פרטים פון זייער צוקונפט, פונקט ווי ס'וואַלטן געווען נאָר זיין שיף, זיין ארץ ישראל און זיינע יידן...

די ערשטע אָונטן האָט זי פאַרבראַכט מיט דער יונגוואַרג אויבן. מען האָט געזונגען ביז אַ האַלבער נאַכט און זיך אָפּטמאַל אַפּילו געלאָזט אין אַ „האַראַ“. ער איז געווען צופּרידן, וואָס זי לעבט זיך שנעל צונויף מיט זיינע מענטשן און פּילט זיך שוין ווי אַן אייגענע. אָבער באַלד האָט ער אָנגעהויבן ציטערן איבער איר ווי אין די ערשטע טעג. אַ הויכע, מיט שלאַנקע פּיס אין בלויע אַרבעטער־הויזן, אין אַ קאַלירטן סוועטער, וואָס האָט זיך געפרעסט איבער אַ פּלאַטערנדיקער ברוסט, האָט זי צוגעצויגן די בליקן פון די יינגע־רע חברה. צווישן זיך האָבן זיי זי אין דער שטיל גערופן „די טשעכישע טענצערין“.

און גהם זיי זיינען שוין איצט געווען צוזאַמען אין וועג און דאַראַ איז געווען איבערצייגט, אַז זי וועט גיין „אויף לאַנד“ און דווקא אין אַ קיבוץ. האָט זי נאָך אַלץ אויסגעזען אין זיינע אויגן ווי דער טרוים פון דער גרויסער וועלט, וואָס פון פאַרן מבול נאָך. די גרויסע וועלט, קולטור, ציוויליזאַציע, קונסט — אין זיין שטעטל זאָגט מען געהאַלטן פון די דאָזיקע זאַכן עולם ומלואו. פאַר דער צייט האָבן זיך אַ סך פון יענע ליכטער אויסגעלאָשן. ער האָט דורכגעוואַנדערט אַ סך לענדער און אָנגעקוקט די גרויסע וועלט מיט די אייגענע אויגן — פון הינטער שטעכל־דראַט, אפשר האָט ער טאַקע דערפאַר זיך אַזוי געקלאַמערט אָן איר, ווייל זי האָט פאַרגעשטעלט יענע אויסגערונענע אילזויעס?

*
**

ער האָט זי באַמערקט אין לאַגער כמעט גלייך נאָך דער באַפּרייאונג. זי האָט זיך געהאַלטן פון דער זייט, איז ניט געקומען אויף די פאַרוואַלונגען און האָט זיך ניט אַריינגעמישט אין די הייסע וויכוחים. דוב האָט געהערט צו אַ סך קאָמיסיעס און כסדר געהאַט זיצונגען. איינמאַל האָט מען דערציילט, אַז דאַראַ איז אַ טענצערין און מען האָט זי איינגעלאָדן צו געבן אַ פאַר נומערן אויף אַ קולטור־אָונט. זי האָט זיך אָפּגעזאָגט.

זי איז שנעל געקומען צו זיך. אין איר זאַמשענעם ספּאַרט־רעקל מיט דעם פאַרהאַנגענעם לעדער־טאַש, וואָס זי האָט פון ערגעץ־וואו באַקומען, האָט זי אויסגעזען ווי אַ טוריסטקע אין די בערג. איר פנים האָט באַקומען פאַרב, איר גאַנצע געשטאַלט איז ווי העכער געוואָרן און אירע גלידער האָבן זיך צעבליט ווי די צווייגן פון אַ בויים נאָך אַ לאַנגן ווינטער.

תחילת האָט זי נאָר געוועקט זיין נייגעריקייט. באַלד האָט ער אָנגעהויבן איר נאָכקוקן און האָט אויסגעפרעגט וועגן איר ביי דעם און ביי יענעם. אָפּטמאַל איז זי פאַרשוואונדן אויף אַ גאַנצן טאַג פון לאַגער און איז אַפּילו צום עסן ניט געקומען. ער האָט געזוכט אַ געלעגנהייט צו קומען מיט איר אין אַ מגע ומשא און גלייכצייטיק מורא געהאַט פאַר אַזאַ טרעפונג.

איינמאַל איז ער געשטאַנען פאַרן באַראַק און צעבונדן אַ פעקל, וואָס ער האָט אָפּגענומען פון דער פּאַסט. דאַראַ איז פאַרבייגעגאַנגען מיט אַ האַנטוך אין האַנט. זי פלעגט אויפשטיין שפעט. איצט האָט זי זיך געאיילט צום קראַן.

— כ'שטארב רויכערן? — האָט זי זיך אָפּגעשטעלט לעבן אים און געוואָרפן אַ בליק אין צעעפנטן קאַרטאָן — כ'האַב ניט געקענט צומאַכן קיין אויג און אויסגערויכערט ביז אַ ברעקל.

ער האָט אַ נישטער געטאָן צווישן די מלבושים און בלעכענע פּושקעס, און אָנגעטאַפט אַ פעקל פּאַפּיראַסן. אַן אַ וואָרט האָט ער איר אויסגעשטרעקט דאָס גאַנצע פעקל.

— ווי טייער? — האָט זי געפרעגט.

— איך האַנדל ניט! — האָט ער זיך באַליידיקט.

— אָנטשולדיקט! כ'האַב געמיינט... אומזיסט גיט מען דאָך גאַרניט אויף אונזער וועלט, ניין?

אירע אויגן האָבן געקוקט שעלמיש, פון אַ זייט. ער האָט זיך פאַררויטלט.

זי האָט באַטראַכט די פּאַפּיראַסן;

— קעמלט! אמתע אַמעריקאַנער! — האָט זי אויסגערופן מיט התפעלות.

— באַקומען פון מיינע קרובים אין ניו־יאָרק.

זי איז געוואָרן נייגעריק;

— איר פּאַרט קיין אַמעריקע?

— ניין.

— זיי ווילן אייך גיט אַריבערנעמען, אייערע קרובים?

— אפשר וואָלטן זיי געוואָלט. כ'האַב זיי געשריבן, אַז איך וויל קיין ארץ־ישׂראל.

דאָראַ האָט אַ זוך געטאָן אין די הויזן־קעשענעס און אַרויסגעשלעפט שוועבעלעך. זי האָט פאַררויכערט.

— און איר? — האָט ער געפרעגט.

— איך ווייס ניט. קיין אַמעריקע וואָלט איך געפאַרן. אָבער איך האָב דאָרט קיינעם ניט.

אַ וויילע האָבן ביידע געשוויגן. זי האָט גיריק געשלונגען דעם רויך.

— איך קען נעמען נאָך איינעם? אויף שפעטער...

— נעמט אַלע!

זי האָט אים אָנגעקוקט און זיך אַ וויילע געקווענקלט. דערנאָך האָט זי באַדאַנקט און זיך געלאָזט גיין. דובן האָט געקלאַפט דאָס האַרץ: שוין... געענדיקט!... אַ פאַר שריט ווייטער איז זי זי שטיין געבליבן און זיך אומ־געדרייט:

— איר זענט שטענדיק פאַרנומען, אמת?

— אָפט.

— און אין שטאָט קומט איר קיין מאָל ניט?

— איך? זעלטן...

— זיך צוגעוואוינט צו דער תּפּיסה, וואָס? — האָט זי איראַניש אַ לאַך געטאָן.

— ניין, אָבער מען איז שטענדיק פאַרנומען, זיצונגען... קאַמייטעטן... איר ווייסט דאָך, עמעצער מוז דאָך עפעס טאָן.

ער איז זיך פאָרגעקומען ווי אַ באַרימער און איבערגעהאַקט. זי האָט אים אַרויסגעראַטעוועט פון פאַרלעגנהייט:

— איר ווילט זיך מאַרגן אַראָפּכאַפּן אין שטאַט? זינט מען איז פריי געוואָרן קען איך ניט איינזיצן אויף אַן אַרט.

צומאָרגנס האָט ער זי אָפּגעוואָרט ביי אַ גרויסן קאַפּע-הויז אין צענטער. זיי זיינען אַריין צוזאַמען. איבערווייניק איז דער לאַקאַל געווען געפאַקט. אין די אויגן האָבן זיך געוואָרפן מיליטערישע אונטיפאַרמען און בלאַנדע פרויען-קעפּ. זיי האָבן זיך צוגעזעצט. עטלעכע געסט פון שכנותדיקע טישלעך האָבן אַ נויג געטאַן צו דאַראַן מיטן קאַפּ. דער קעלנער האָט זי מקבל פנים געווען מיט אַ שמייכל. דוב האָט זיך דערפילט אומהיימלעך:

— איר קומט דאָ אָפּט?

— כ'פלעג דאָ קומען. ערגעץ וואו מוז מען דאָך זיין, און אין באַראַק קען איך ניט איינזיצן.

— ווער איז דער עולם דאָ?

— איר זעט דאָך: אַמעריקאַנער סאַלדאַטן מיט זייערע פריילינס און געוועזענע וועלט-דעראַבערער, וואָס זוכן שיריים פון פאַפיראַסן — האָט זי אָנגעוויזן אויף אַ מאַן אין אָפּגעבלאַקעוועטע מלבושים, וואָס האָט זיך גע-בויגן צווישן די שטולן.

זי האָט זיך אומגעדרייט און אַ פליסטער געטאַן:

— און דאָרט הינטן האַנדלט מען: „לייקאַ“-אַפּאַראַטן, ברויט-קאַרטן, דאָלאַרן...

— מען דאַרף פון דאַנען אַנטלויפן ווי פון אַ מגפה! — האָט ער אַ זאַג געטאַן.

— אַבער וואוהיין? ס'איז אַודאי אומעטום איין וועלט.

דער קעלנער האָט דערלאַנגט אַ שוואַרצן געטראַנק, וואָס איז געווען עב-לעך צו קאַווע. ביי אַ שכנותדיקן טישל האָט אַ סערזשאַנט אַרויסגעצויגן אַ פלעשל שנאַפּס פון קעשענע און אויף גיך אָנגעגאַסן אין די אויסגעליידיקטע טעפּעלעך. דאָראַ האָט באַטראַכט זיין פלינקע באַוועגונג. ער האָט איר צוגעשמייכלט מיט אַ וואונק פון אויג.

— איר ווילט טאַקע פאַרן קיין ארץ-ישראל? — האָט זי געפרעגט — מען לאָזט דאָך ניט אַריין.

אַ חשד איז דורכגעלאָפן זיין קאַפּ. ער האָט זי אָנגעקוקט מיט פאַרדאַכט. אַבער זי איז געווען פאַרטאַן אין אירע געדאַנקען:

— און וואָס וועט איר דאַרטן טאַן?

— כ'וויל גיין אַרבעטן אויף לאַנד, אין אַ קיבוץ... אַ קאַלעקטיוון דאַרף הייסט עס — האָט ער פאַרטייטשט.

— יא, איך פאַרשטיי. איר מיינט, אַז איך ווייס גאַרניט? איך ווייס אַליק, כאַטש איך קום ניט אויף די אַסיפות. דיסקוסיעס לאַנגווייליקן מיך.

דער סערזשאַנט מיט דער פרייליין אין שכנות האָבן צוגעקלאַפט „צו געזונט“ און דערלאַנגט עטלעכע לאַנגע זופן. ביים מיידל האָבן אַ גלאַנץ

געטאָן די אויגן. דער מאַן האָט זי אַרומגענומען אַרום דער טאַליע. זי האָט זיך געלאָשטשעט צו אים און געפליסטערט האַלב דייטש האַלב ענגליש:

— מיין שאַץ! דאַרלינג!

דאַראַ האָט געקוקט אונטערן טיש, וואו זייערע קני האָבן זיך באַרירט. מיטאַמאָל האָט זי אַ זאַג געטאָן:

— וויסט גאַר וואָס? איך וועל מיטפאַרן.

— וואוהיין?

— קיין פּאַלעסטינע.

די ווערטער האָבן דובן פאַרשלאָגן דעם אַטעם. אויפן קול האָט ער געזאָגט:

— גיין גייט, איר לאַכט פון מיר.

— פאַרוואָס? איך מיין עס ערנסט.

— אַט אַזוי-אַ פּלוצלונג?

זי האָט זיך אַ וויילע פאַרטראַכט, ווי זי וואָלט געזוכט די ריכטיקע ווערטער:

— אַמאָל בליצט אויף אַ געדאַנק פּלוצלונג — האָט זי געזאָגט — און אפשר איז עס גאַר ניט אַזוי אומגעריכט. איך האָב שוין לאַנג אַ געפיל, ווי כ'וואָלט געשטאַנען ביי אַ תּהום. צו וואָס בין איך איינגעטלעך לעבן געבליבן? טיילמאָל דאַכט זיך מיר, אַז כ'בין ווי אַן אַפּגעריסן בלאַט אין האַרבסט, וואָס יעדער ווינט קען פאַרטראַגן. כ'האָב גאַר ניט געוואוסט ביז איצט אַן וואָס זיך אַנצוכאַפּן.

דוב האָט זיך דערפילט דרייסטער:

— איר זענט דאָך אַמאָל געווען אַ טענצעריין, אמת?

— געוועזן? גיין, כ'האָב גאַר געוואָלט ווערן. כ'האָב געלערנט אין פּראַג.

מיינע עלטערן האָבן געוואוינט אין די סודעטן.

— אַ, די סודעטן? — האָט ער אויסגערופן.

— יא, דעמאָלט האָבן מיר געמיינט, אַז גאַר דאַרט האָט זיך אַריינגעכאַפט די פעסט. מיר האָבן געוואָלט פאַרגעסן און אין פּראַג האָט מען גע-קענט פאַרגעסן. אַ פּרעכטיקע שטאָט! מיינע באַקאַנטע האָבן געהאַט אַן אויטאָ, אין אַוונט פּלעגט מען גיין אין אַ קאַפע, ס'פּלעגן קומען יונגע שרייבער, מאַלער...

זי האָט געוואָרפן אַ שנעלן בליק אויפן שכנותדיקן טישל און אַ זופ געטאָן פון מוטנעם געטראַנק:

— נאָך אַלעמען זיינען עס געווען אינטערעסאַנטע יאָרן!

איר דערציילונג האָט דובן אַ ברי געטאָן. זי האָט זיכער געהאַט אַ געד-ליבטן. ער האָט זיך געשעמט אויספרעגן גענויער:

— און איצט? — האָט ער געפרעגט.

— איצט ווייס איך ניט. גלייך נאָך דער באַפרייאונג האָב איך געמיינט, אַז מען וועט קענען פאַרזעצן יענעם לעבן. כ'האָב עס אַפילו פּרובירט. אָבער די צייטן האָבן זיך געביטן. יענע וועלט איז מער ניטאָ, בכל אופן ניט פאַר

אונדז. איך פיל כסדר די שרעק, ווי איך וואָלט געשטאַנען פאַר אַ תהום.
אין וועלכן איך קען זיך אַ ליאַדע מינוט אַראָפּקייקלען.
דער סערושאַנט האָט ווידער אָנגעגאַסן די טעפּעלעך. ער האָט אויפֿ-
געהויבן איינס און געוואָלט אַריינגיסן זיין באַגלייטערין אין האַלדז. זי האָט
זיך גיט געלאָזט. די משקה איז איר אַראָפּגערונען אין בוזעם. זי האָט גע-
הירושעט אויפֿן קול.

— גו, איר וועט מיך מיטנעמען? — האָט דאַראַ געפרעגט.

— איר מיינט עס טאַקע ערנסט?

— זיכער! פאַרוואָס דו יאָ און איך ניט.

אַ האַפּענונג איז אויפגעגאַנגען אין אים. דרעמלענדיקע באַגערן זיינען
וואָך געוואָרן און אים באַרוישט. פונדעסטוועגן האָט ער זי אַפּגעשלאָגן:

— ביי מיר איז עס שוין אַן ענין פון יאָרן. אַזעלכע זאַכן באַשליסט מען
דאָך ניט אויף איין פּוס. איך האָב שוין פאַר דער מלחמה געוואָלט פאַרן קיין
ארץ־ישׂראל.

— וואָס, איר האָט שוין דעמאָלט געוואוסט, אַז איר וועט ווערן אַ די.

פּי.?

די איראַניע אין איר קול האָט אים צעטומלט. זי האָט צעשטערט זיין
גלייכגעוויכט.

— ניין, ניט דאָס... — האָט ער אַ שטאַמל געטאַן.

— יאָ, איך פאַרשטיי — האָט זי חרטה געקראָגן. אירע פינגער האָבן
אַנגערירט זיין האַנט.

— איר פאַרשטייט — — —

— קענסט מיר זאָגן „דו“.

— דו פאַרשטייסט, מיר האָבן שוין דעמאָלט געוואָלט בויען אַ יידיש
לאַנד און אויסערדעם האָב איך געוואָלט גיין אין אַ קיבוץ, מיר האָבן גע-
וואָלט שאַפֿן אַ געזעלשאַפֿט, וואו עס זאָל אויסוואַקסן אַ נייער מענטש, וואו
אַלע זאָלן זיין גלייך און פריי.

ער האָט געוואָלט זיך דערמאַנען און צוגעמאַכט די אויגן. אָבער דער שטן
האָט זיך אַריינגעמישט אין זיינע געדאַנקען. איז עס אַלץ געווען נאָר אַ חלום
פון יונגע אידעאָליסטן? איז זיין גלויבן אַוועק מיטן רויך פון די קרעמאָ-
טאַריעס? דער שטן האָט אים אַוועקגעשטעלט פאַר די שטייפּע ס. ס.־לייט,
ווי זיי טרייבן מיט בייטשן לאַנגע רייען פון מענער, פרויען און קינדער:

— דער מענטש? וואָסאַראַ מענטש? — האָט ער זיך גערייצט מיט אים.

— מיר גלויבן, אַז דער מענטש קען בעסער ווערן — האָט ער זיך באַ-

מיט צו איבערצייגן דאַראַן.

אין דרויסן איז צוגעפאַלן דער פאַרנאַכט, אינעווייניק האָט מען גיט
אַנגעצונדן קיין ליכט און אַ טונקלקייט האָט זיך צעלייגט צווישן די פיר ווענט.
דאָס פרייליך מיטן סערושאַנט דאַנעבן האָבן זיך צונויפגעגאַסן אין איין שטיק.
הינטן האָבן זיך באַוועגט די פליסטערנדיקע שאַטנס פון די שוואַרצער־מאַרק־
ספּעקולאַנטן.

— דו קומט מיר פאר ווי א משיח-פריידיקער בעתן אונטערגאנג פון
רוים — האט א זאג געטאן דאָראַ.

— איך פריידיק ניט. און אויסערדעם — אויב דו ווילסט טאָקע פאָרן?
ארץ-ישראל איז דאָך ניט נאָר קיבוצים, פאָראַן אויך שטעט מיט קאָפּע-
הייזער, קולטור, טאַנץ שולן אויך...

— ניין, ניין! — האט זי א מאַך געטאָן מיט דער האַנט — אויב שוין
יאַ אַהין איז אויף לאַנד. כ'וועל אַרבעטן אין פעלד, אין גאָרטן, אין שטאַל.

דערנאָך האַט זי צוגעגעבן שטיל:

— און איך וועל האָבן אַ קינד!

— אָבער ניט דאָ — האַט ער זיך אַרויסגעכאַפט — ניט דאָ

זי האַט אַ שמיכל געטאָן. ער האַט זיך פאַרשעמט און פאַרלעגן אַראָפּ-
געלאָזט דעם קאַפּ.

דער בין-השמזות איז גרויער געוואָרן. דער גלאַק האַט גערופן צו
וועטשערע און דער עולם פון דעק האַט זיך אַ לאַז געטאָן צו די טרעפּ. די
זאָלן און קאַבינעס, די קאַרידאָרן אַפילו זיינען געווען אַנגעפיקעוועט מיט
נאַרעס, וואָס האָבן זיך געהויבן שיכטנווייז איבער אַן אַנדער אַזש ביז צום
סופיט. דוב איז אַרויפגעקלעטערט מיטן לייטער. אין האַלב-טונקל האַט ער
זיך פאַרויכטיק צוגעשאַרט צו זיין פלאַץ. אויף דער נאַרע האַט ער זיך אונט-
טערגעהויבן און געזוכט מיט די אויגן אַרום. דער חלל פון שיה האַט אויס-
געזען ווי אַ ריזיקער בינשטאַק. הונדערטער מענטשן זיינען געזעסן אַנגעלעבט
אויף די שעניקעס און געוואַרט אויף די פאַרציעס שפיין, וואָס די דיזשורנע
האַבן געטיילט: אַ פעניץ ברויט און אַ האַלבע גלאַז וואַסער פער קאַפּ.
— וואָס מיינט איר, חבר, מ'עט טאָקע היינט ביינאַכט אַנקומען?

דער מאַן, וואָס האַט גערעדט, איז געלעגן אויף אַ שכנותדיקער נאַרע.
ער איז געווען באַוואַקסן, מיט אַ צעשויערטער טשופרינע. זינט דעם לעצטן
שטורעם האַט ער זיך ניט גערירט פון זיין געלעגער.

— מסתמא — האַט דוב געזאָגט — די מאַטראָזן זאָגן, אַז יאָ.

— און מ'עט אַראָפּגיין אויף לאַנד.

— אויב „זיי“ וועלן אונדו פרייער ניט דערטאַפּן...

אין איין ווינקל איז שוין דער מאַלצייט געווען געענדיקט. די עלטערע
לייט האָבן זיך צוגעשפאַרט שלאָפּן, אָבער די יונגוואַרג האַט זיי ניט געלאָזט
צומאַכן קיין אויג: זיי זיינען געקראַכן אויף אַלע פיר איבער די ברעטער,
זיך אַראָפּגעלאָזט מיט די לייטערס און אַרויסגעקלעטערט אויפן דעק. ווען
דוב איז אַרויף אויבן, איז שוין געווען נאַכט. די שאַרפע, קילע לופט האַט
אים אויפגעוועקט פון זיינע מחשבות. ער האַט זיך מיטאַמאַל פאַרשעמט,
הלמאי ער האַט דעם גאַנצן אַוונט געטראַכט נאָר וועגן דאָראַן. וועלן זיי טאָקע
באַלד אַנקומען? וועלן די חברים פון ברעג צוקומען, איידער מען וועט זיי
באַמערקן? און אפשר וועט קומען צו אַ געשלעג?

ער האַט אויפגעהויבן דעם קאַפּ. דער הימל איז געווען פאַרוואַלקנט.

אין אַזאַ נאַכט וועט לייכטער זיין אויסצומיידן די קריגס־שיפן. איז עס מעג־
לעך, אַז מאַרגן וועלן זיי מער ניט זיין קיין פּליטים, נאָר מענטשן?

די שיף האָט זיך געהוידעט און אויפן האַריוואַנט האָט זיך געשאַקלט אַן
איינזאַמער שטערן. ער האָט אויסגעזען ווי אַ לאַמטערן אין ווינט אויפן ראַג פון
אַ גאַס. דובן האָט ווידער אַרומגעכאַפּט אַ בענקשאַפּט. וואו קען זי זיין?
אפשר איז זי פאַרקראַכן מיט אימיצן אין אַ פאַרבאַרגן ווינקל, ווי זי האָט
עס אַזוי פיל מאַל געטאָן מיט אים? דעם וואָלף ציט אין וואַלד! — האָט ער
פאַרביטערט אַ טראַכט געטאָן און זיך באַלד פאַרשעמט פאַרן דאָזיקן גע־
דאַנק.

זיי זיינען דעמאָלט שנעל געוואָרן גוטע פריינד. ביינאַכט פּלעגט ער
מיט אומגעדולד וואַרטן די זיצונגען זאָלן זיך ענדיקן, כדי צו זיין וואָס גי־
כער מיט איר.

— לעבן דיר האָב איך צוריק געפונען מיין אייגענעם „איך“ — האָט
ער איר איינמאַל געזאָגט.

— מען געפינט שטענדיק נאָר „זיך“ — האָט זי באַמערקט מיט אַ שמייכל
— אַפילו אין יענעם.

— ניין, כ'מיינן עס ערנסט — האָט ער געזאָגט — זינט מען האָט אונדז
דאָן אַריינגעפאַקט אין אַנגעפאַקטן וואַגאָן האָב איך פאַרלאָרן מיין פּער־
זענלעך לעבן. אַפילו שטאַרבן האָט מען דאָך געמוזט בציבור. אַבער ליב
האַבן קען מען נאָר ביחידות.

זי האָט זיך גענומען לערנען העברעאיש. אַלע זאָרגן פאַר דער צו־
קונפט האָט זי אים איבערגעלאָזט; ווען מען וועט זיך לאָזן אין וועג, וואָס
פאַראַ פאַפירן מען דאַרף מיטנעמען, וואָס מען וועט טאָן, ווען מען וועט
אַנקומען.

— דו ביסט איצט פאַר מיר ווי אַ פאַטער — האָט זי אים געזאָגט —
איך האָב שטענדיק געהאַט אַ פאַטער־קאַמפלעקס. פאַרשטייסט וואָס איך
מיינ?

— יא, ס'איז פון דער פּסיכאָאָנאַליזע, אמת?

— האָסט געהערט וועגן פּסיכאָאָנאַליזע?

— פאַרשטייט זיך, ביי אונדז אין שטעטל האָט מען געוואוסט פון אַלץ;
קאַרל מאַרקס, די כינעזישע קוליעס, אַטאַ וויינינגער אַפילו...

— אַ מאַדנע וועלט געווען ביי אייך — האָט זי געזאָגט — אַפגעשלאָסן
און אַלץ־וויסנדיק, גלויביק און גלייכצייטיק סקעפטיש.

— לגבי אַנדערע האַסטו אויך געהאַט אַזאַ קאַמפלעקס? — האָט ער
אומגעריכט אַ פּרעג געטאָן.

— און שרעקלעך נייגעריק.

— וועסט דאָך ניט זאָגן, אַז אַלע זיינען געווען נייגעריק בנוגע דיין
פאַרגאַנגענהייט?

— גוט וואָס דו נעמסט עס ניט צו ערנסט. און וואָס איז דיר די נפּקאָ־
מינה? וויכטיק איז דאָך דער איצט, ניין?

איצט איז אויסגעקומען צו זוכן אַ באַהעלטעניש, וואו זיי זאָלן בלייבן אַליין. אין די באַראַקן האָט מען געלעבט אין גרופעס, שטענדיק אונטער פרעמדע בליקן. אָפּטמאָל זיינען זיי פאַרבליבן ביז פאַרטאָג אין אַ טונקעלן ווינקל פון הויף. זי האָט געפילט זיין שטייגנדיקע אויפֿרעגונג און געוואַרט. — ווילסט מיך ניט ריכטיק? — האָט זי איין מאָל פאַרלאָרן די גע- דולד.

— דאָ? אימיצער קאָן אַנקומען.

— איך פייף אויף דער וועלט! זי זאָרגט דען פאַר אונדז, די וועלט? אַ וויילע שפעטער האָט זי אַריינגעוואַרפֿן:

— כ'וואָלט געקאָנט אויסבאַרגן ביי אימיצן אַ צימער אין שטאָט. אויף אַן אָונט.

דוב האָט געשוויגן. זי איז צוגעשטאַנען:

— דו ווילסט ניט?

— יאָ, אָבער ניט דאָ, אין דאָזיקן לאַנד.

— האָסט מורא צו בלייבן איבער נאַכט אויסערן לאַגער?

— ניין, כ'האַב מורא... כ'וויל ניט, אַז אונדזערס אַ קינד זאָל גע- באַרן ווערן דאָ אין לאַנד.

זי האָט אויסגעבראַכן אין אַ הויכן געלעכטער:

— מיין גאָט, ווי נאַאיוו דו ביסט! — האָט זי אויסגערופֿן.

ער איז געזעסן מיט אַן אַראַפֿגעלאָזענעם קאָפּ. זי האָט אים געגלעט איבער די האָר. מיט עקשנות האָט ער איבערגעחזרט: ער וויל ניט, אַז זיין קינד זאָל געבאַרן ווערן אין לאַגער און האָבן אַן אויסגעברענטן נומער אויפֿן אַרעם.

— אָבער וואָס רעדסטו, דוב, ווער ברענט דען איצט אויס נומערן?

— אַלצאיינס, מען ברענט זיי אפשר ניט, אָבער זיי זיינען דאָ. כל זמן

מיר זיצן אין לאַגער זיינען מיר נומערן.

צומאַרגנס איז זי אַראַפֿגעקומען מיט אַ טעאַריע:

— דו ווייסט, דוב, דו האָסט מורא, דו האָסט אַ מוטער קאַמפלעקס

לגבי מיר.

— מיין גאָט, ווי נאַאיוו דו ביסט! — האָט ער ביטער געשמייכלט —

צו וואָס דאַרפסטו זוכן אַזוי ווייט, אַזש אין דער טונקעלער קינדהייט?

אַ פאַר חדשים שפעטער האָבן זיי זיך געלאָזט אין וועג. זיי האָבן גע- וואַנדערט קיין דרום. מען האָט געמוזט גנבענען גרענעצן, אָפּט איז אויסגע- קומען צו שלאָפֿן אונטערן פרייען הימל, אין פעלד אָדער אין וואַלד. אַ פאַר

מאָל האָט זי אים געוואַרנט מיט אַ געלעכטער:

— איך וועל מיר אויסזוכן אַן אַנדער מאָן!

אין איטאַליענישן פאַרט זיינען זיי געבליבן אַ פאַר וואַכן. דאָראַ האָט

געקענט די שטאָט פון אַ פאַרמלחמהדיקער רייזע. ביינאַכט האָט זי אים אַרויס- געפירט שפּאַצירן איבער דער אַלטער שטאָט. זיי זיינען געווען אַליין צווישן

די חורבות פון די אַלטע אינגעפּאַלענע, רוימישע געביידעס. מיטאַמאַל האָט זיך צערייטשעט אַ סירענע פון אַ שיף. זי האָט אים אַרומגענומען:
— מאַרגן פאַרלאָזן מיר אייראָפּע! — האָט זי געזאָגט.

*
**

אַ האַנט האָט לייכט אָנגערירט זיין אַקסל און אים אַרויסגעריסן פון די טרוימערייען. ער האָט אַ ציטער געטאָן און זיך אומגעדרייט. הינטער אים איז געשטאַנען דאָראָ.

— כ'האַב דיך געזוכט — האָט זי אַ פליסטער געטאָן.

— וואו ביסטו געווען די גאַנצע צייט?

— אונטן.

— די גאַנצע צייט אונטן?

— כ'האַב זיך געפילט ניט גוט, כ'בין געלעגן.

— פאַרוואָס ביסטו ניט אַרויף אויפן דעק?

— אויפן דעק? אויפן דעק זיינען שטענדיק פאַראַן אַזוי פיל מענטשן.

זי האָט זיך געטוליעט צו אים. ער איז אַלץ געווען אויפגעבראַכט:

— כ'האַב אַריינגעקוקט אין אייער צווישנדעק, האָב איך דיך אין ערגעץ

ניט געזען — האָט ער געזאָגט מיט פאַרוואָרף.

— פאַרמיטאָג בין איך געווען ביים דאַקטאָר. פאַראַן אַזוי פיל קראַנקע

און כ'האַב געמוזט לאַנג וואַרטן.

ערשט איצט איז ער געוואָרן אומרויאיק:

— ביסט נישט געזונט? וואָס איז דיר?

— ניין, אין בעסטן געזונט. דוב, איצט וועט עס דאָך דיר ניט אַרן?

— וואָס?

זי האָט זיך צוגעבויגן צו אים און אַ פליסטער געטאָן:

— דוב, מירן האָבן אַ קינד.

דער ווינט האָט אויפגעכאַפט אירע ווערטער. דוב האָט זיי קוים גע-

הערט.

— אַ? — האָט ער איבערגעשריען דעם גערויש פון די כוואַליעס.

— ביסט צופרידן?

— יאָ.

— איצט אַרט דאָך דיר ניט, אמת? — איז זי ניט געווען אין גאַנצן

זיכער, צי ער איז טאַקע צופרידן — מיר זיינען דאָך שוין ביים ברעג. מאַרגן

וועלן מיר זיין אין לאַנד, אמת?

— יאָ — האָט ער געזאָגט אומזיכער — מאַרגן וועלן מיר זיין אין

לאַנד.

מיטאַמאַל איז זיך זיין אומרו צעשוואומען. אַ פרייד האָט אים אַרומגע-

כאַפט. ערשט איצט האָט ער באַגריפן, וואָס זי האָט דערציילט. דאָס קינד

וועט גיט האָבן קיין נומער. ער האָט זי אַרומגענומען:

— איצט איז גוט. דו ביסט מיין ליבע, יא? און ער וועט האָבן אַ היים.
 עס וועט זיין אַ זון, אמת?
 — כ'ווייס גיט — האָט זי געשמייכלט.
 — יא! — האָט ער פאַרויכערט.
 זיין פרייד האָט זי אַנגעשטעקט, זי פאַרשיכורט. זי האָט געקוקט אין
 דער נאַכט, געזוכט דאָס לאַנד אין דער ווייט און טרוימעריש גערעדט:
 — ער וועט אויפואַקסן אין אַ דאַרף, וועט זיך שפּילן צווישן גערטנער
 און פעלדער.
 ער איז געשטאַנען פאַר אירע אויגן, אַ פאַרשפּילטער און שמיכלענ-
 דיקער. זי האָט זיך געקלאַמערט אין דובס אַרעמס.
 — ביסט זיכער? — האָט ער פּלוצלונג אַ פּרעג געטאָן אומרואיק.
 — יא, דער דאָקטאָר מיינט אויך אַזוי. איך בין שוין דעמאָלט געווען
 זיכער — האָט זי שעמעוודיק צוגעגעבן — ווען מיר האָבן זיך אומגעקערט
 אַהיים, פון דער אַלט־שטאָט...
 — ס'איז פאַראַן אַ לעגענדע, אַ משיח וועט געבוירן ווערן אויף די
 חורבות פון רוים. — האָט ער געזאָגט.
 — באמת? — האָט זי אויפגעהויבן דעם קאָפּ און געקוקט אין דער ווייט.
 מיטאַמאָל האָט זי אויסגערופן:
 — קוק, ליכטער!
 אויך פאַרנט האָבן די מענטשן באַמערקט די ליכטער. אין אַלע עקן
 האָבן אַפּגעקלונגען קולות:
 — מען זעט שוין דאָס לאַנד!
 — אַ שטאָט!
 דער דעק האָט זיך אַ רודער געטאָן. פון אונטן זיינען אַנגעלאָפּן האַלב-
 אַנגעטאַענע פּאַסאַזשירן. מען האָט זיך אַנגעוויזן די פייערלעך, וואָס האָבן
 געמיגניעט איבער די כוואַליעס. אַ מאַטראַז האָט זיך דורכגעשאַרט צווישן
 עולם און אַראַפּגעקוקט צום ים:
 — ס'איז ניט קיין לאַנד, נאָר אַ שיף. די ליכטער באַוועגן זיך ביי
 אונדזער זייט.
 ער האָט אַנגעהויבן דערקלערן אין וועלכער ריכטונג דאָס לאַנד ליגט.
 תחילת האָט מען אים ניט געוואָלט הערן. באַלד איז די אויפּרעגונג אַרי-
 בער אין אַנטווישונג: אַן ענגלישע שיף — אַוודאי? — האָט אימצער אַ מורמל
 געטאָן. — אַ קריגס־שיף?
 אַ יאוש האָט אַראַפּגענידערט אויפן עולם. מען איז געשטאַנען שטום
 און געקוקט אין דער נאַכט. אויך פון דער אַנדער זייט האָבן אויפּגעשיינט
 ליכטער. זיי האָבן זיך איבערגעוואונקען איבער די קעפּ פון שווייגנדיקן עולם.
 דאָראַ האָט זיך דערפּילט שולדיק. זי האָט זיך צוגעזריקט נענטער צו דובן.
 — גיי אַראַפּ שלאָפּן — האָט ער געזאָגט — דאַרפסט זיך ניט אויפ-
 רעגן.
 — ניי, כ'וויל שטיין לעבן דיר.

— כ'וועל סיי-ווי באַלד אַראָפּגיין צו די חברים. מיר דאַרפן באַשליסן
וואָס צו טאָן.

— וואָס וועלן מיר טאָן?

— כ'ווייס ניט. מיט גוטן וועלן מיר אין לאַגער ניט גיין.

— ביסט ניט ביין אויף מיר, דוב? וויבאַלד...

— אָבער רעד ניט קיין נאַרישקייטן. גיי אַראָפּ און טו זיך אויס.

מיטן גרויען פון פאַרטאָג האָט זיך באַוויזן דאָס לאַנד. בערג און טאָלן
האַבן זיך אַרויסגעשיילט פון דער טונקלקייט. די שיף האָט זיך געגליטשט
לענגאָוויס דעם ברעג. די ענגלישע קריגס-שיפן זיינען געשוואומען פון הינטן
און זי ניט אַראָפּגעלאָזט פון אויג.

אין חיפה איז צוגעשוואומען אַ לאַדקע מיט אינדישע סאָלדאַטן. די
ענגלישע אָפיצירן האָבן פאַרלאַנגט, אַז דער עולם זאָל אַריבער אויף אַן אַנ-
דער שיף, וואָס וועט זיי אָפּפירן קיין ציפּערן. — מיר זיינען געווען גענוג
אין לאַגערן! — האָבן קולות געשריען פון אַלע זייטן. די סאָלדאַטן האָבן
זיך געוואָרפן אויף דער ערשטער ריי; פון אַ ווינקל האָבן אָנגעהויבן האַגלען
פּושקעס און פּלעשער אויף די אָנגרייפער. דער עולם האָט זיך אַ וויג געטאָן,
ווי אַ כוואַליע פון צאַרן, און זיך געוואָרפן מיט פאַרביילטע פּויסטן און
קולות אויף די באַוואָפנטע זעלנער. צוויי בחורים האָבן אויפּגעהויבן אַ סאָלדאַט
און אים אַריינגעוואָרפן אין וואַסער. די איבעריקע האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט
מיט דעם געפלאַכטענעם לייטער.

— אינדישע סאָלדאַטן! — האָט דוב אַ זאָג געטאָן מיט אויפּרעגונג.

— סאָלדאַטן, וואָס איז דער אונטערשייד? — האָט זי ניט פאַרשטאַנען.

אין אַ שעה אַרום האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע שלאַכט. דאָס מאָל זיינען
אויך די סאָלדאַטן געווען ענגלענדער. זיי האָבן זיך געוואָרפן מיט די קאַלבעס
פון די ביקסן אויפן פאַרזאַמלטן עולם. אַנדערע האָבן געשלעפט די מענטשן
צום אַראָפּגאַנג. אין געראַנגל האָט דוב פאַרלאָרן דאַראַן. באַלד האָט ער
דערזען, ווי אַ סאָלדאַט ציט זי פאַר די הענט. ער האָט זיך אַ ריס געטאָן
אַהינצו, האָט אויפּגעהויבן די פלאַש, וואָס ער האָט געהאַלטן אין דער האַנט,
און זי אַראָפּגעלאָזט מיט אַלע כוחות אויפן סאָלדאַטס קאַפּ.

עס האָבן אָפּגעהילכט עטלעכע שאַסן. ער איז געפאַלן אויפן דעק.

*
**

ווען ער איז געקומען צו זיך איז שוין געווען פאַרנאַכט. די שיף האָט
זיך לייכט געוויגט און דובן איז פאַרגעקומען ווי די גאַנצע וועלט אַרום וואַלט
זיך געוואַקלט. צווישן די פיר ווענט האָט געהויערט די טונקלקייט, נאָר
מאַמענטנווייז האָט אַ שטאַרקע שייך אויפּגעלויכטן אין קליינעם פענצטערל,
אַריינגעדורנגען אינעווייניק, זיך באַוועגט איבערן צימער און איז פאַר-
שוואונדן. ער האָט פּרובירט זיך אַרומקוקן און דערפילט אַ ווייטיק'אין
גאַנצן גוף. זיין קאַפּ איז צוריקגעפאַלן.

די טיר האָט זיך שטיל געעפנט. פון אַ ווינקל פון די אויגן האָט ער דערזען דאַראַן. זי איז געגאַנגען אויף די שפיץ פינגער.
 — מיר זיינען אַלץ אויף דער שיף? — האָט ער געפרעגט.
 — יאָ.
 — און וואו זיינען אַלע?
 — מען האָט זיי אָפגעפירט. מיך האָט מען געלאָזן צוליב דיר. מאַרגן וועט מען דיך אפשר קענען אַריבערטראָגן אין שטאָט.
 — העלף מיר זיך אויפהויבן! — האָט ער געבעטן.
 — ניין, דאַרפסט ליגן רואיק. — האָט זי געזאָגט מיט בקשה אין קול.
 זי האָט אים אָבער געהאַלפן. ער האָט קוים דערגרייכט צום פענצטערל. פאַר די אויגן האָבן אַ שוועב געטאַן די ליכטער פון דער שטאָט. וואָס האָט זיך געדראַפּעט הויך אויף אַ באַרג. ער איז צוריק געפאַלן אויפן בעט.
 — ווער ווייסט, איך וועל אפשר קיין מאָל ניט זען דאָס לאַנד — האָט ער געזאָגט, אַטעמענדיק שווער.
 — טאַרסט ניט רעדן קיין סך — האָט זי אים געגלעט איבערן קאַפּ — וועסט געזונט ווערן.
 — ס'איז אמת, וואָס דו האָסט מיר נעכטן ביינאַכט געזאָגט, אָדער כ'האַב געחלומט?
 — ניין, ס'איז ריכטיק. אָבער זאָרג זיך ניט וועגן דעם.
 — איצט בין איך זייער צופרידן. דאָס קינד וועט אויפּוואַקסן אין לאַנד. עס וועט ניט האָבן קיין נומער, אמת?
 — יאָ.
 מיטאַמאָל האָט ער זיך עפּעס דערמאַנט:
 — האָסט אַמאָל געזאָגט, אַז מיר האָבן אַלץ געוואוסט...
 — יאָ, אָבער ניט איצטער. טאַרסט ניט רעדן קיין סך.
 — נאָר דאָס וויל איך דיר זאָגן. ניט נאָר געוואוסט. מיר האָבן גע- פיבערט מיט דער וועלט. אינדישע סאַלדאַטן! האָסט געדאַרפט זען, וואָס ס'האָט זיך ביי אונדז געטאַן מיט דער אינדישער באַפרייאונג!... און דער שטרייק פון ענגלאַנד?... די כינעזישע קוליס...
 עס האָט אים פאַרפעלט אַטעם און ער איז אַנטשוויגן געוואָרן. דאָס קיילעכדיקע פענצטערל האָט זיך אַ צונד געטאַן און די העלע שיינ האָט זיך אַריינגעגליטשט אין צימער. זי האָט זיך באַוועגט. באלד איז זי געפאַלן אויף דאַראַס פנים.
 — ס'איז דער שיינוואַרפער פון חיפה. ער ווייזט אַ וועג די שיפן.
 — וואָס איז דאָס פאַר אַ ליכט?
 — עס וועלן נאָך קומען אַ סך שיפן... אַ סך שיפן... — האָט ער אַ מורמל געטאַן.

פראפעסאר קרוינער און זיין תלמיד

נאוועלע

1

דעם גרויסן, גראמען בילדער־זאל אין פראפעסאר קרוינערס וואוינונג הילט איין דער ווייכער בין־השמשות. דורך דער שמאלער שפארע פון דער טיר, וואס פירט צו סוליעס מיידלש צימערל, פאלט אריין אהער א ליכט־פאס. ברעכט זיך באלכסנדיק איבערן שאַטנדיקן דיל און נעמט שרעקעוודיק היפען אויפן אוגער־פארביקן פריז פון דער וואַנט. דעם קאָפּ אַנגעלענט אויף אַ האַנט, די אויגן פאַרזשמורעט — זיצט דער פראָפעסאָר ביים פענצטער. קיין ריר, קיין שאַרד... פון צייט צו צייט בלויז ווערט די שטילקייט איבער־געריסן דורך אַ סקריפּ פון שטול.

אין דערבייאַיקן צימערל ציטערן אויף קלאַנגען פון שאַפענס אַ באלאַדע. אויסשפירנדיק און סודות־פול־גלעטנדיק נעמען זיי זיך וויגן אין דער לופט און גייען שטיל אויס אין די פינצטערע ווינקלען פון די חדרים. דאָס גער־דויערט אָבער ניט לאַנג. דאָרט אין יענעם צימערל האָט מען, ווייזט אויס, דערפילט די שווייגעוודיקע עצבות פון גרויסן זאָל. די טענער האַקן זיך ראַפטעם אָפּ און עמעצנס אומרואַיקע טריט דערנענטערן זיך האַסטיק צו דער האַלב־געעפנטער טיר.

— פאַטער!...

דער איינגעקאַרטשעטער, פאַרשטאַרטער גוף אין טיפּן לענשטול צי־טערט אויף.

— האָסט עפעס געפרעגט, סוליע?

דאָס קול איז רוי און אויסגעליידיקט, ווי עס וואַלט נאָך ניט באַוויזן אַרויסצורייסן זיך פונעם פריערדיקן גליווער. דאָס יונגע מיידל דערפילט אָבער אינעם פאַטערס פראַגע אַ געהיימע כוונה. אַ שטיק צייט שוין, ווי ער פּראַוווט זיינע אַמאָל האַרציקע, פאַטערלעכע באַציאונגען דערפירן צו אַן אויסבייט פון קורצע שאלות ותשובות. די אייגענע גרויסמוטיקייט, ווי תמיד, די אייגענע ליבלעכקייט — און דאָך... קאַרג אויפן וואַרט און יעדער קלאַנג פון מויל, יעדער טאָן איז אַנגעלאָדן מיט רמזים און גערייזטקייט.

— פאַטער, פאַטער...

די ווערטער קלינגען אין מיידלס מויל פאַרקלעמט און תרעומותדיק. מיט אַ נערוועזן צוק פון די שמאַלע אַקסלען גיט זי זיך אַ דריי אויס

זייטיק צו אַט דעם הויכן, האַלב־גרויען מאַן, ווי זי וואַלט וועלן באַהאַלטן פון אים איר בליק. סוף־כל־סוף איז זי דאָך די טאַכטער פון איר פּאָטער. אַ יורשטע זיינע איז זי... אַ יורשטע פון זיין שטאָליק און פּאַרשלאַסנקייט.

— סוליע, סוליע... וואָס ווילסטו, קינד?

ווייך און איבערבעטעריש דערנענטערט זיך צו איר דער פּאָטער. ער נעמט צאָרט גלעטן אירע לאַנגע, טונקל־בלאַנדע האָר, וואָס זיינען אויפן רוקן אַרומגעכאַפט מיט אַ פּישביין־רינגל. יאָ, די טאַכטער, די טאַכטער... נישט אומזיסט האָט ער איר מיט צען יאָר צוריק, ווען די מוטער איז גע־שטאַרבן, אַנגעהויבן געבן אַ האַרטע שול פון לעבן; האָרט און פּאַרביגעריש, שטרענג און מיטפילנדיק... אַ פּאָטער איז ער איר געווען און אַ מוטער. אָבער אַט דאָס פּאַרהאַרטעוועטע מיידל מיט דער מוזיקאַלישער באַגאַבונג אירער איז דאָך פּאַרט ניט מסוגל צו פּאַרשטיין זיין צער, זיין נאַגנדיקן, אויסטערלישן צער, וואָס נאָר מענטשן פון זיין שניט פּלאַגן זיך היינט מיט אים...

— סוליע, וואָס איז מיט וואַראַנסקיין?...

דעם מיידלס באַקן צינדן זיך פונעם פּאָטערס דורכדרינגענדיקע בליקן. מיט אַראַפּגעלאָזטע אויגן ווייזט זי שטיל אָן אויף דער טיר:

— ער איז דאָרט... ער וויל דיר עפעס זאָגן וועגן דער אויסשטעלונג.

אחוץ דעם — זען די בילדער...

— אַהאָ...

פּראָפעסאָר קרוינער נעמט האַסטיק אַרומגיין איבער דער שטוב, וואַרפֿנ־דיק נערוועזע בליקן צו דער טיר. אַט איז עס. צווישן ביידע יונגעלייט וועבט זיך עפעס. דעם מיידל זיינען דורכאויס פּרעמד דעם טאַטנס ספקות. געוויס איז ער, קרוינער אַליין, אויך געווען ווייט פֿון יידישקייט... די טאַכטער! זי איז דאָך שוין אַן אייניקל פון אַסימילירטע עלטער־אבות. ווי קען זי פּאַר־שטיין זיין פיין, בעת מען פּאַטשט אַזוי געמיין אין פנים אַריין זיין קונסט־באַנעם, זיין אוניווערסאַליזם, זיין פּרייהייט? „יידישער אוניווערסאַליסט!“ — חוזקן זיינע שונאים. פּאַרשטייט זי דען, אַן דווקא צוליב זייער שפּאַט ווערן אים ביידע ווערטער ליב און טייער; און אַז ער שפּירט זיך ווי דורך געהיימע פעדים צוריק פּאַרבונדן מיט די, פון וועלכע ער האָט זיך דערווייטערט?... ווי זי האָט זיך עס גערויטלט, בשעת ער האָט דערמאַנט וואַראַנסקיס נאַמען... נו, יאָ, דער יונגער מאַלער איז איינער פון זיינע בעסטע שילער אין קונסט־אַפטייל ביים אוניווערסיטעט. ער איז פון די געצייילטע סטודענטן, וואָס לאָזן זיך ניט מיטרייסן מיט דער פּאַסקודנער צייט. אָבער פון פעטער זיינעם, דעם רעקטאָר גלח וואַראַנסקי, איז ניט אויסצוהאַלטן. יענער טראַגט אויפֿן פּלימעניק שוין פון לאַנג אַ האַס. ער האָט ניט געוואַלט גיין, דער יונגער, אין גלחס דרכים און אַנשטאַט דער סטאַטוע האָט ער גאָר אויסגעקליבן מאַל־לעריי... אַט דער רעקטאָר וואַראַנסקי דערקוטשעט לעצטנס צו שטאַרקן צי זיינען אויך נישט אַמאָל שולדיק אין דעם זיין פּלימעניקס וויזיטן ביי סוליען?... רודפן צוליב פּריוואַטע געפילן — עקלדיק, עקלדיק!

— נו, ביטע, זאל ער אריינקומען.

פראפעסאר קרוינער גייט לייטזעליק אקעגן דעם יונגן מאלער-סטודענט וואראנסקי, וואס דריקט מיט יראת-הכבוד די אים דערלאנגטע האנט. — שטערט זיך ניט, הער וואראנסקי, ביטע... און דערציילט וואס איז מיט דער אויסשטעלונג.

— אונדזער גרופע אין קונסט־אפטייל גרייט שוין צו די ארבעטן. מיר ווילן די אויסשטעלונג פאראייניקן מיט מוזיק; פלאסטיק פון דער שטודירן-דיקער יוגנט אויסגעטייטשט דורך מוזיקאלישע שאפונגען... סוליע וועט אויך ארויסטרעטן.

— וואס ווילט איר פון מיר?

— מיר בעטן אייך איבערנעמען דעם פראטעקטאראט איבער דער אויסשטעלונג.

— גיין!!!

פראפעסאר קרוינער איז הארט און אנטשלאסן. דער שארפער קנייטש, וואס שניידט זיך אין זיינע ליפן-ווינקלען, ווערט נאך טיפער, ווי ער וואלט עמעצן געדראגט.

— איר זעט ניט די גאס, איר... קינדער וואס איר זענט! די גאס פול מיט בעסטעס, ווילדקייטן... די נייע אידעען אין אייערע בילדער וועט מען פארשרייען, אויסלאכן, אויסשפעטן! צו מיר ווענדט איר זיך? איך קען אייך נאר שאדן ברענגען! צו אייער פעטער גלח וואראנסקי גייט!...

סוליע דערנענטערט זיך צום פאטער, וואס האט אן אויסגעלאשענער, א מידער זיך אָנגעשפאָרט אין דער וואַנט און מיט דער האַנט געווישט די פייכטלעכע הויט פונעם שטערן, צו וועלכן ס'האט זיך געקלעפט אַ לאַק גרויע האַר. דאָס מיידל שטייט לעבן אים מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאַפּ, די קליינע, פאַרזאַרגטע הענט צוגעפרעסט צו דער דיך-זיידענער בלוזע און — אַ שטומע בקשה אין איר בליק. דער פראָפעסאר שטרענגט זיך אַן אויף אַ פריילעכע מינע, טראַכט אַ ווילע און זאָגט מיט אַ שטיל קול:

— דעם פראָטעקטאָראַט... מיר וועלן נאָך זען. צו דער מאָרגנדיקער לעקציע, סוליע, גרייט צו די רעשט רעפראָדוקציעס פון מיקל אַנדזשעלאַ.

2

דעם פינצטערן זאל אינעם קונסט־אפטייל ביים אוניווערסיטעט שניידט אדורך אַ שמאַלער סנאַפּ ליכט. פראָפעסאר קרוינעס געשטאַלט איז איצט צוזאַמען מיט די צענדליקער קעפּ פון די סטודענטן אין טיפן שאַטן. אויפן עקראַן באַווייזן זיך די סטאַטועס פון רענעסאַנס און דער אַטעם פון די אַלטע קינטיילער טוט אַ ווייע אויף די צוהערער.

— וואָס איז רענעסאַנס? — זאָגט פראָפעסאר קרוינער — די שיינקייט פונעם קערפערלעכקייט, — פונעם ערדישן, און וואָס איז מיקל אַנדזשעלאַ? די גרויסע ליבשאַפט צום מענטש. און אויב די ליבשאַפט איז גרויס, ווערט די פאַרם פונעם מענטש, זיין עצם „זיין“ — גאַט! גאַט — דאָס איז דער קרעפֿ-

טיקער, שאַפנדיקער מענטש פונעם הימל! מענטש — דאָס איז דער קרעפֿ-
טיקער, שאַפנדיקער גאָט פון דער ערד! — אָט דאָס איז די הויפּט־אידעע
פון מיקל אַנדזשעלאָס ווערק, און דערפאַר איז ער דער פאַרגייער פון
דער נייער צייט, פון די פראַגרעסיווע אַנשוואונגען אין דער קונסט. איר
זעט איצט די פלאַפּאָנען אין דער סיקסטינישער קאַפּעלע, די „ששת ימי
בראשית“. ער האָט אָפּגעוואָרפּן די אַסקעטישע גאַטיק? ער האָט פאַרקערפּערט
די אַלטגריכישע היידינישע באַציאונג צו די געטער? געוויס אַזוי. אָבער
דאָס איז געווען בלויז אַ שפּרונג־ברעט פאַר זיין זשעני צו דערשוועבן ביז
איצט! ווייטער פון אונדז! אין דער צוקונפּט אַריין!

— אַ פעלשונג! אַ פעלשונג!

דער געשריי, וואָס לעכערט אַדורך דעם גאַנצן זאַל, קומט פון אַריינ-
גאַנג. די סטענגע ליכט פונעם אַפּאַראַט פּאַלט אויפן קליינעם פּולבלעכן גוף
פון רעקטאָר גלח וואַראַנסקי. אין זאַל ווערט באַלד ליכטיק און די פאַרהיירוש-
טע, אויפגעריסענע אויגן פון די צוהערער דרענגען זיך צו דער טיר. ער
שטייט צוגעשפּאַרט צום ביישטידל און קנייטשט נערוועז אין דער האַנט דעם
לאַץ פון דער סוטאַנע. מיקל אַנדזשעלאָ איז אַ קריסט! ראשית כל! אַ קריסט! —
נעמט ער וואַרפּן פּהדים — זיינע ווערק באַשיינען די סיקסטינישע קאַפּעלע.
און דאָ מאַכט מען פון אים אַ נביא פון בונטאַרן... דאָס איז ניט קיין אַביעקטיווע
וויסנשאַפּט! דער מוסקליקער, אַטלעטישער קערפּער? די קלאַסישע פאַרם?
יאָ. אָבער אין זיי לייכט זיך אַדורך דער בורא! פראַפּעסאָר קרוינער טאָר ניט
פאַרגעסן, אַז ער לערנט אין אַ קאַטוילישן אוניווערסיטעט!...

— אַ סקאַנדאַל! אַ סקאַנדאַל! — הערן זיך שטימען פון די בענק, וואו
די סטודענטן זיצן פאַרגאַפּטע פון דער אומגעוויינלעכער אַריינמישונג אין
אַ פּרעמדער לעקציע.

— ווי וואָגט איר? ווי וואָגט איר?

אַ צעטומלטער פון דער אומדערוואַרטעטער געשעעניש שטייט פראַפּע-
סאָר קרוינער ביים אַפּאַראַט, שטאַמלט עפעס אומבאַהאַלפּן מיט די ליפּן און
די שפיציק־אַרויטשטאַרצנדיקע קינבאַקן אויף זיין מאַגעראַלעכן, קרייד־ווייסן
געזיכט ציטערן פון אינעווייניקסטער רעגונג. ער באַהערשט זיך אָבער גיך.
מיט אַ מאַך מיט דער האַנט שטילט ער איין דעם עולם, וואָס האָט זיך
אַנגעהויבן צו היצן, אַמפּערן, און מיט אַנגעצונדענע, גליאיקע בליקן, ווי
ער וואַלט אים וועלן פאַרשווענקען מיט זיין פלאַמיקן כעס, נעמט ער זיך
דערנענטערן צום רעקטאָר.

— דאָס ווילט איר זיין דער מליץ פון מיקל אַנדזשעלאָ? איר?... ווי
האָט איר געוואָגט? כ'בעט אַ דערקדערונג!...

— דער גייסט פון די אַ לערנענדיקע יונגעלייט איז מיר טייער!
— דער גייסט פון די יונגעלייט? דער תהו ובהו, דער אמויוסן זייערער
איז איך טייער! איר ווילט עס זיין דער שומר פון דער אַביעקטיווער וויסנ-
שאַפּט?... איר מיט אייער חיצפהדיקער אַריינמישונג?
— כ'האָב רעכט דערצו! — ענטפּערט שטיף גלח וואַראַנסקי.

— וועגן די אַ רעכט וועט פסקנען אַן ערנגעריכט! די לעקציע איז געענדיקט, מיינע הערן! — און מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ לאָזט זיך פּראָפעסאָר קרוינער גיין צו דער טיר.

3

עס איז, דוכט זיך, אַ חשבון געמאַכט אַן דעם באַלעבאַס — טראַכט פּראָפעסאָר קרוינער, גייענדיק אויפן דריטן טאָג נאָך דער געשעעניש צום אַניווערסיטעט, וואו ער האָט געדאַרפט אויסהערן דעם פּסק פון קאַלעגישן ערנגעריכט. טיף אין דער נשמה מוז ער מודה זיין, אַז בעצם האָט אַ מפּלה געליטן ער אַליין און נישט דער רעקטאָר. צופיל איז די סביבה זיינע דורכ־געווייקט מיט פּאַראורטיילן און חשדים, אַז זי זאָל זיך דעם אינצידענט שטאַרק נעמען צום האַרצן. פּאַרקערט, טיילמאַל דערשפירט ער אַ מין שאַדנ־פּרייד אין דער באַציאונג פון די קאַלעגן צו אים. די פיינסטע באַגריסונג פּאַרמאַגט אַ סך מאָל אין זיך אַ שטיקל וואונק, אַן אַנדייט אויף עפעס... אַפילו געוויסע סטודענטן גיבן אויף זייער אופן אַנצוגעהערן, וואָס זיי טראַכטן וועגן דעם. די העזהדיקע, פינצערע בליקן זייערע זאָגן אַלץ אויס...

אין דער פּראָפעסאָר־שטוב ווערט שוין דער אורטייל צוגעגרייט — אַזאַ איינדרוק באַקומט קרוינער, צוקוקנדיק זיך צו די קאַלעגן, וואָס שוויצן מיט ערנסטע, פּאַרטוענע פּנימער ביים פירעקעדיקן מיט צעראַטע באַדעקטן טיש. דער באַשטאַנד פון געריכט וועקט אַפילו גרויסע ספקות אין זיין אומפּאַראינטערעסירטקייט. זעט אויס, אַז ס'איז עמעצן בכיוון געגאַנגען אינעם אַפּקלייב פון די מענטשן. דער קליינער, דאַרער כירורג פּראָפעסאָר ראַבסקי איז באותו זמן הויפט־רעדאַקטאָר פון חודש־זשורנאַל „מעדיצינישע וויסנשאַפט“, וואו ס'האַבן זיך לעצטנס גענומען באַווייזן אַרטיקלען אויף ראַסיסטישע טעמעס. דער באַקטעריאַלאָג איז אַ משומד, וואָס פאַרהאַלט זיך פון תמיד אַן מיט גרויס רעזערוו לגבי די יידישע קאַלעגן פון אַנשטאַלט. דער פּראָפעסאָר פון קריסטלעכער טעאַלאָגיע גלח שומאַוויטש מיט די בלויע ברילן אויפן אויסגעפאַשעטן פנים באַרימט זיך שוין צופיל מיט זיין באַ־האַונקייט אין דער תלמודישער ליטעראַטור. צום סוף דער זייער עלעגאַנטער, זייער צווייפּנימדיקער אַרכעאַלאָג, וואָס וויל מיט יעדערן אויסקומען און מען קען קיינמאַל ניט וויסן, וואו מען האַלט מיט אים אין דער וועלט... דאָס געזינדל וועט זיכער וועלן מאַכן אַ פּשרה צווישן געוויסן און פּאַליטיק — קלערט פּראָפעסאָר קרוינער. צוליב אומבאַקאַנטע סיבות האָבן זיי זיך באַ־נוגנט מיט שריפטלעכע פעסטשטעלונגען פון ביידע צדדים. נישט ער, נישט גלח וואַראַנסקי זיינען אויסגעהערט געוואָרן. בלויז ביים אַרויסגעבן דעם פּסק־דין דאַרפן ביידע זיין.

— מיינע הערן!

דער געריכט־פּאַרויזער פּראָפעסאָר ראַבסקי שאַקלט מיטן פּאַפּיר אין האַנט, פּאַרבעטנדיק צום טיש די צדדים. ער פּאַרענטפּערט זיך קודם־כל

פארן פאראיינפאכן די פראצעדור. אין אזא דעליקאטן ענין איז נייטיק וואָס ווייניקער טומל. דער כבוד פון לערן־אַנשטאַלט פאָדערט עס. און דער פסק־דין ווערט פאָרענדיקט בזה הלשון:

„... מוחמת די אַלע טעמים האַלט דאָס פראָפּעסאָרישע ערגעריכט, אָז דער עצם פאָקט פון אַריינמישן זיך אין אַ פרעמדער לעקציע מוז דורכאויס געשטעמפלט ווערן און אויף להבא אויסגעמיטן ווערן. אין דעם איצטיקן פאַל אָבער איז די האַנדלונג פון רעקטאָר גלויב וואַראַנסקי באַרעכטיקט... סיי דער גייסט פון דער אַקאַדעמיע, סיי די זאַרג פאַר די סטודענטן האַבן געפאָדערט אַ באַלדיקע קעגנווירקונג, אַ געוויסע... — איך פראָטעסטיר!

פינף פאַר אויגן גראַבן זיך איין אין גלח וואַראַנסקי, וואָס האָט די ווערטער אַרויסגעזאָגט. זיין קליינע, דיקלעכע פיגור אין דער שוואַרצער סוטאַנע גיט זיך ראַפּטעם אַ הייב פון אַרט און, לאַונדיק זיך גיין צו קרוינערן, שטרעקט ער אים אויס די האַנט:

— אין נאָמען פון דער אַקאַדעמיע, אין נאָמען פון אַלע תלמידים בעט איך אייך, קאַלעגע, מיר צו אַנטשולדיקן סיי פאַר מיין אַריינמישן זיך אין אייער לעקציע, סיי פאַר אַט דעם אומבאַרעכטיקטן אורטייל!... ווענדנדיק זיך צום געריכט, זאָגט ער ווייטער:

— איר, מיניע הערן, האָט אייער הוב געטאַן בהסכּם מיט אייער קוק אויף דער זאַך. מיין געוויסן איז אָבער ניט ריין, איך פאַרבעט אייך, פראָפּע־סאָר, אין מיין קאַבינעט, וואו כּוועל אייך אויפקלערן דעם ענין, און אייך, קאַלעגע, דאַנק איך אין אונדזער ביידינס נאָמען.

אין קאַבינעט איז אָבער פאַרגעקומען אַזוינס, אויף וואָס פראָפּעסאָר קרוינער האָט זיך בשום־אופן ניט געריכט. ווישנדיק דעם שווייס פון שטערן, לויפט רעקטאָר וואַראַנסקי אַרום איבערן שטוב מיט גיריקע טריטעלעך. קרוינער זיצט לעבן שרייבטיש און געדולדיק־אַפּוואַרטנדיק עסט ער זיך איין אין צוויי קאַקטוסן־וואַזאַנעס, וואָס וואַכן מיט גרינע, שפיציקע קרוינען אַרום אַ בראַנזענער צעזאַר־פיגור. באַלד רייסט אַ נידעריק, פאַרקיכט קולעכל איבער דאָס שטילשווייגן.

— ס'איז אייך, הער פראָפּעסאָר, געוויס אַ וואונדער, וואָס איך, אייער קעגנער, האָב עס געטאַן. אַזוי אומגעריכט, אַזוי אומגעריכט, וואָס?... נו, וועט אייך מסתמא זיין נאָך אַ גרעסערער חידוש, וואָס כּיבין לגמרי גרייט צו פאַרטיידיקן אייך און אייער פאַסטן, וועלכער האָט זיך לעצטנס גענומען אַזוי וואַקלען...

מיט אַ חזק־שמיכל אויף די ליפּן הערט זיך פראָפּעסאָר קרוינער איין. — טאַקע מיר אַ גרויסער חידוש.

— נו, און אויב כּוועל אייך נאָך מער זאָגן, — שטעלט זיך פּלוצעם דער רעקטאָר אָפּ אַ פאַרקיכטער — אַז פאַר דעם אַלעמען, פאַר אַלע מיניע חסידים פאַרלאַנג איך פון אייך בלויז איין זאַך: עפעס אַ טיפע און שווערע

באלידיקונג, עפעס אזוינס, פון וואָס די באַקן זאָלן מיר פלאַמען פון ווייטיק, — וואָס וועט איר דעמאָלט טראַכטן?...

— מיין הער!

— יאָ, יאָ, פראַפעסאָר! אַ דערנידערונג פאָדער איך פון אייך! — צישעט ער מיט שוים אויפן מויל — אַ טראַטק אין פנים פאַר מיין דערהייבן אייך... פאַר מיין מחילה בעטן! מיקל אַנדזשעלאַ דער קריסט, צי דער בונטאַר, — נישט אין דעם גייט עס איצט. קיין נפקה־מינה ניט, צי פראַפעסאָר קרוינער, דער ייד, איז גערעכט, צי גאַר גלח יואַראַנסקי... דאָס איז אַלץ פרוכטלאָזע שפאַרענישן. נאָט אייך מיין טאַגע און ווערט איר רעקטאָר... מאַכט איר מיר סקאַנדאַל מיט אַוואַנטורעס! אַבער אַ באַלידיקונג... אַ שניט אין האַרץ, וואָס בלוטיקט — אַט וואָס איז מיט גאַלד נישט צו שאַצן. אַט פאַרוואָס איך בין גרייט זיך צו בוקן פאַר אייך, מיין הער!

— זאָגט קלאָר, וואָס איר ווילט! — רייסט אים אומגעדולדיק איבער קרוינער און שטעלט זיך אויף

— איך פאַרלאַנג פון אייך, אַז איר זאָלט מיין ברודערס זון, וואָס ליידט לעצטנס אזוי צוליב אייער טאַכטער, ווי אַ הונט דערשיסן, אויב ער וועט וואַגן איבערצוטורעטן אייער שוועל!

— אַדיע, מיין הער, — זאָגט פראַפ. קרוינער, לאַזנדיק זיך מיט רואיקע, שטאַלצע טריט צום אַרויסגאַנג.

4

נישט שפעטער ווי אין אַ וואַך אַרום דאַרף עס פאַרקומען די עפענונג פון דער אויסשטעלונג אונטערן נאָמען „יונגע קונסט“. מיט אַ טאַג פריער פאַרן אַפיציעלן טערמין וועט דאָס זעלבע געוויזן ווערן פאַר אַ מסיבה פון פראַפעסאָרן און סטודענטן. דער פראַטעקטאָר פון דער אויסשטעלונג, פראַפֿ-פעסאָר קרוינער, קוקט אין די שמייכלענדיקע, ברוינע אויגן פון יונג וואָ-ראַסנקי, וואָס שטייט פאַר אים מיט אַ צעפלאַמט געזיכט. די ראַפאָרטן, וואָס ער גיט אים אַפ איבער די צוגרייטונגען, זאָגן עדות וועגן דער אינ-טענסיווער אַרבעט זיינער. מיט לייב און לעבן האָט ער זיך אַריינגעוואַרפן אין דער אונטערנעמונג. דאָס בילד זיינס „פעלקער-פרידן“ וועט פאַרנעמען אַ חשובן אַרט אין זאָל. אַחוץ דעם וועט עס אויסגעטייטשט ווערן דורך מוזיק, וואָס איינער פון די יונגע קאַמפאָזיטאָרן האָט ספעציעל געשאַפן צום בילד. אויספירן די קאַמפאָזיציע „פעלקער-פרידן“ וועט ניט קיין אַנדערע ווי סר-ליע...

די ראַליע זיינע ווי אַ פראַטעקטאָר פירט פראַפעסאָר קרוינער אויס מיט געמישטע געפילן. פון דעם טאַג אָן, ווען ער האָט זיך געפרוואווט אַפזאָגן פון דער אויפגאַבע, ביז נאָכן ערנגעריכט זיינען פאַרגעקומען אין אים אַ סך נייעס. פיל זאָכן, וואָס זיינען פריער געווען אומפאַרשטענדלעך, פאַרנעפלט, האָבן זיך איצט גענומען אויפקלערן. עס הייסט בכך, אַז דער געשפין פון אומצוטרוי

און רדיפות לגבי זיין פערזאן שטאַמט פון צוויי מקורים: די אַלגעמיינע יידן-
העצע אין לאַנד; דער פּערזענלעכער ווידערווילן פון רעקטאָר וואַראַנסקי
מחמת די געפילן פון זיין פלימעניק...

פּראָפּעסאָר קרוינער פילט, אַז די געשפּאַנטקייט צווישן אים און דעם
רעקטאָר דערגייט ביז דער העכסטער מדרגה. דער היטלערישער בלוט-
באַרבאַריום און בוקן זיך פאַר דער אייגענער ראַסע האָט אויך דאָ אין פּוילן
אַנגעשטעקט אַפילו אַזעלכע קרייזן, וואָס וואָלטן לויט זייער גאַנצער גייסטי-
קער איינשטעלונג געדאַרפט זיין שאַרף קעגן די אַ ווילדקייטן. אַט דעם פאַר-
טונקלטן „געוויסן“ און סתירה צווישן דאַגמע און עמאַציע איז בולט צו זען
אין דעם פּאַיאַצעווען פון אַ גלח וואַראַנסקי. ער האָט זיך אַרויסגעוויזן ווי אַ
מענטש, וואָס וויל דורך אַ טאַפעלע שפּיל דערגרייכן זיין ציל: ער דערנידע-
ריקט, כדי שפּעטער צו הייבן; ער סקאַנדאַלעוועט, כדי איבערצובעטן. אָבער
פון דער גאַנצער שפּיל זיינער איז קלאַר איין זאַך: זיין השפּעה אויפן פלימע-
ניק איז אַ נישטיקע, מחמת דעם פּראוואוט ער דורך ביידע אופנים — דערני-
דעריקונג און זעלבסטדערנידערייקונג — צו נייטן אים, קרוינען, צו ווערן דער
ניין-זאַגער... ווי מיאוס. באַליידיקנדיק דאָס איז! יאָ, צו אַט דעם געשפּאַנטן,
פיינלעכן צושטאַנד מוז עס נעמען אַ סוף.

אין אויסשטעלונגס-זאַל וואַרפן די לאַמפּיאַנען פאַרביקע ליכטפּאַסן
אויף די ווענט, וואָס זיינען באַהאַנגען מיט בילדער, אַרומגעפלאַכטענע מיט
בלומען-קרענצן און גירלאַנדעס. צווישן אַ גאַנצער ריי „שטיללעבנס“ און
פייזאָזשן קוקן אַראָפּ גרעסערע אַרבעטן אויף סאַציאַלע און היסטאָרישע
טעמעס.

די פּאַרזאַמלע הערן זיך צו צו די שטילע עפענונגס-ווערטער פון
פּראָטעקטאָר. ער שטעלט זיך אָפּ אויף די וויכטיקערע בילדער פון די יונגע
מאַלער און נאָך יעדער אָפּשאַצונג פירן די מוזיקער אויף דער עסטראַדע
אויס קאַמפּאָזיציעס לויט דער טעמאַטיק פון די ווערק. דאָן נעמט ער אויפן-
קלערן יוליאַן וואַראַנסקיס בילד „פעלקער-פּרידן“. אויף אַ גרויסער לייוונט
באַווייזט זיך אַ קייט פון הויכע בערג אונטער דער זאַנפּט-מילדער בלויקייט
פון הימל. פון אַ טיפּן שפּאַלט צווישן די פעלדזן אין דער הייך קוועלט אַרויס
אַ זילבערן וואַסערל, שלענגלט זיך צווישן די אָפּהאַנגען און פאַלט מיט אַ
שוימיקן אימפעט אַריין אין אַ ברייט-צעגאַסענעם טייך אין אַ טאַל. אַרום די
ברעגן פון טייך — אַ רחבותדיקער. געדיכט-גרינער פליין, אויף וועלכן עס
פלעכטן זיך אין אַ התלהבותדיקן טאַנץ די פאַרשטייער פון די פעלקער אין
דער וועלט. צווישן די טיפּן פון דער ווייסער און געלער ראַסע טיילט זיך
אויס אַן אַטלעטישער, סמאַלע-הויטיקער קערפּער פון די טראַפּישע לענדער,
וואָס טוילעט צו דעם געקרייזלטן, פעך-שוואַרצן קאַפּ צו די פּנימער פון
זיינע אַנדערשפּאַרביקע חברים. דערלעבן אויפן שפּוע פון אַ באַרג פאַשעט
זיך אַ וועלפעלע מיט אַ יונג שפּעלע צוזאַמען. זייערע פעלעכלעך פּלעקלען
זיך אין דער העל-קלאַרער לופט און די אויערלעך שפּיצן זיך אָן. דאָס שפּילט
לעם זיי אויף אַ פייפל זייער קליין פאַסטעכל. אין הינטערגרונט, אויפן רוקן

פונעם מיטלסטן באַרג — מיט די בראַנזענע קעפּ באַרינדיק דעם האַר-
זאַנט, ווי זיי וואָלטן דעם הימל געטראָגן אויף זיך, — שטייען געאַרעמט משה,
קריסטוס און בודאָ און קוקן מיט שמייכלענדיקע פּנימער אַראָפּ צו די פּריד-
לעכע מענטשן אין טאַל. אַ פּלאַמיק-רויטע זון צעשטראַלט זיך איבער די
טאַגנדיקע קערפּערס...

— דאָס איז גאַט-לעסטערונג! דאָס איז בונט!

מיט אַ פּון כּעס אויסגעקרוּמט געזיכט און ציטערנדיקער גאַמבע, שטופּט
זיך גלח וואַראַנסקי אַדורך צווישן עולם צו דער וואַנט צו. איינקוועטשנדיק
אין צאָרן די פינגער פּון איין האַנט נעמט ער מיט דער צווייטער שטויסן
אינעם געמעל:

— ווי האַט איר עס אים דערלויבט אויפצוהענגען? דעם-אַ שנעק,
דעם-אַ דראַב? האַ?

מיט אַ פּאַרביסענער מינע, ניט ענטפּערנדיק, שטייט לעבן אים פּראַפעסאָר
קרוינער. אַ שוויגן, אַלע אויגן קריצן זיך איין אין די צוויי מענטשן, וואָס
פירן איצט צווישן זיך אַ העפּטיקן, אַנווערטערדיקן קאַמף. נאָך איין מינוט —
און די ליוונט וועט ווערן אַראַפּגעריסן, צעפּליקט, צעטראָטן... אַבער דאָ
האַט זיך פּון די פּאַרזאַמלטע עמעץ אַ ריס געטאַן. אַ קלינגענדיק קול האַט
זיך אַ טראַג געטאַן איבערן זאַל:

— גישט בונט, נאָר... פּרידן צווישן די פעלקער, מיין הער!

אַ הויכער, אַן אויסגעצויגענער קוקט דער יונגער יוליאַן וואַראַנסקי
איבער די קעפּ פּון די צושויער דעם פעטער דרייסט אין פּנים אַריין. דער
לעצטער מאַכט פּון איבעראַשונג אַ טריט צוריק און. ווי אים וואַלטן פּלוצעם
כוחות אויסגעפעלט, לאָזט ער זיך אַראָפּ אויף אַ שטול:

— „מיין הער“ האַסטו מיר געזאַגט? „מיין הער“?

— יאַ, מיין הער! — ענטפּערט רואיק יוליאַן.

— דאָס ביסטו מיין בלוט און פּלייש?...

— מיין בלוט און פּלייש איז דער אמת!

דער אַלטער וואַראַנסקי זיצט אַ וויילע ווי פּאַרלירן, מיטאַמאַל גיט
ער זיך אַ שטעל אויף און, כאַפּנדיק דעם הוט, לאָזט ער זיך צום אַרויסגאַנג.
ער גייט מיט שיכורלעכע טריט און אַ פּאַלע פּון דער סוטאַנע שאַרט זיך
אים נאָך איבערן דיל. אַ שטראַם קלאַנגען, וואָס גיט זיך מונטער אַ וויג
פּון דער עסטראַדע, באַגלייט אים צו דער טיר און שטעכט אים חזקדיק אין
דער פּלייצע... דאָס פּירט סוליע אויס די מוזיק צו יוליאַן וואַראַנסקי בילד.

אויף דער אויסשטעלונג פּון די סטודענטן-מאַלער האַט טאַקע אַ נצחון
אַפּגעהאַלטן פּראַפעסאָר קרוינער. דאָס איז אמת. אַבער אין יעדן נצחון
שטעקט, זעט אויס, אַ שטיקל דורכפּאַל, אויב אין שפּיל נעמט אַנטיל אַ האַר-
טער, עקשנותדיקער קעגנער. רעקטאָר וואַראַנסקי איז ניט פּון קיין ווייכער

טייג געקנאָטן. ער האָט באַשיימפערלעך געליטן אַ מפלה און — טאַקע בפני כל עם ועדה; אָבער ווידער די זעלבע מעשה; אין יעדן דורכפאַל איז דאָ עפעס אַ שמץ פון אַ זיג... בפרט נאָך, אַז מען האָט צו טאָן מיט אַזאַ ווייכן, גיט קריגערישן מענטשן ווי פראַפעסאָר קרוינער.

גלח וואַראַנסקי קען גוט אַלע שוואַבקיטן פון זיין קאַלעגע. ער קאָן אויך ניט ווייניקער גוט די שטימונגען אין בילדונגס־מיניסטעריום און צווישן די פראַפעסאָרן. דאָרט איז מען פון די ליבעראַלע נטיות אין דער סטודענט־שאַפט פונקט אַזוי ווייניק צופרידן, ווי ער. אדרבה. דאָרט האַלט מען דעם רעקטאָרס אַרויסטרעטונג אויף דער אויסשטעלונג כמעט ווי אַ פאַטריאַ־טישע טאַט... פון דער ניט געראַטנאָקייט פונעם אַרויסטריט איז מען דאָרט אַזוי צערייצט. אַז דער רעקטאָר וואַראַנסקי קען זיך פאַרגינען אונטערצונעמען אַ ריי נייע שריט, כדי צו דערלאַנגען אַ טויטקלאַפּ דעם הפקר־פרייען גייסט אין אוניווערסיטעט.

קודם־כל אָבער — מער פאַרזיכטיקייט! דער רעקטאָר מוז זיך אין געדאַנק מודה זיין, אַז זיינע צו ברוטאַלע, צו ראַשיקע אַריינמישונגען דער־גרייכן פונקט דאָס פאַרקערטע; זיי הייבן שטאַרק די מאַרקע פון דעם שטילן, באַשיידענעם קעגנער זיינעם; זיי ברענגען מער נוצן קרוינערן, ווי אים. דאָס איז אַ גרונטפּעלערע זעט אויס, אַז עס איז דאָ עפעס אַ געהיימע מאַס, מיט וועלכער די יוגנט מעסט די ריינקייט פון די כוונות ביי די קעמפּנדיקע צדדים. לכל הדעות איז זי ניט נוטה אַראַפּצוגיין פון אַ געוויסן וועג, אויב עמעץ וויל זי צווינגען צו דעם דורך אַ פוסטן געשריי, ווילדן בריקע, אָדער וויסטן סקאַנ־דאַל... אַזאַ פאַלשער צוגאַנג קען זיך נוקם זיין, נאָך איינער אַזאַ ברוטאַלער אַרויסטרעט — און ער, דער גלח וואַראַנסקי, איז אַ פאַרשפּילטער מיט האַק און פאַק. ער וועט, הייסט עס, ניט נאָר ניט אַרויסרייסן דעם אייגענעם פלי־מעניק פון אונטער קרוינערס השפּעה; ער וועט נאָך האַבן צוגעברענגט צו דעם, אַז די וואַקלענדיקע צווישן דער יוגנט וועלן זיך מיט אייפער אַריינ־וואַרפן אין זיינע אַרעמס...

אָבער פאַרזיכטיקייט אַליין איז נאָך ווייניק. כדי אַ קלאַפּ זאָל זיין טרעפ־לעך, איז גייטיק נאָך עפעס: די געהיימקייט פון זיין מקור. דער שלעגער דאָרף און מוז זיין אין שאַטן. דער שלאַג דאָרף קומען אַזוי, אַז די האַנט, וואָס דערלאַנגט אים, זאָל זיין פאַרבאָרגן. די רעטעניש דאָרף רייצן דעם גייגיר. די אַזמרייפּע פּסיכיק פון דער יוגנט לאַקט דער צויבער פון דער געהיימער אינטריגע. וואָס מער פאַרשלייערטער, אומדערקלערלעכער די לעצטע איז, אַלץ מער שאַנסן האָט זי צו בלייבן די זיגערין. אויב, למשל, דאָס בילד „פעלקער־פּרידן“ וועט ברוטאַל פאַרשריען ווערן ווי אַ בונטאַרי־שער מאַטיוו, וועט דאָס ווייניק־וואָס אויף עמעצן ווירקן. אויב אָבער אין אַ צווייטער אוניווערסיטעט־שטאַט וועט אַ בילד מיט אַ נאַציאָנאַלן אָדער רע־ליגיעזן סוזשעט ווערן אויסגעצייכנט דורך אַ חשובער פאַך־קאַמיסיע — דעמאָלט וועט די אידעע פון „פעלקער־פּרידן“ זיין אַרונטערגעריסן, באַנקראַט. ווייטער. אויב פראַפעסאָר קרוינער וועט ראַפּטעם דערווייטערט ווערן פון

זיין קאטעדרע, וועט דאס בלויז ארויסרופן אומגעוואונטשענע אַפּקלאַנגען; אויב אָבער צו דער קאטעדרע פון קונסט-געשיכטע וועט צוקומען נאָך אַ קאַלעגע מיט אַ רעליגעז-נאַציאָנאַלן קוק — דעמאָלט וועט פיל גרינגער זיין אונטערצוהאַקן די וואַרצלען פון די פּראָגרעסיווע אידעען.

איצט, דאָס סאַמע וויכטיקסטע: די שטרעבונג פון געוויסע סטודענטן און פּאָליטישע טוער צו אַ געטאָ אין אוניווערסיטעט. רעקטאָר וואַראַנסקי קוועלט מיט אַ כּיטרן, דריבנעם געלעכטערל. עס פּאַסט אפּשר נישט פאַר זיין גלחישער סוטאַנע אונטערצוהאַלטן אַזאַ העזהדיקע פּאַדערונג. ס'איז דאָך אָבער אַ פּאַקט, אַז אין דערמאָנונגסווערטן מיטלאַלטער האָבן די פּויפּסטן אַליין אַזאַ זאַך באַטראַכט ווי דאָס קלענסטע ביז. אַ געטאָ אויפן אוניווער-סיטעט וואָלט געווען אַ געזונטער שוּצמיטל קעגן די פּרעמדפּאָליטישע איינ-פלוסן. דער נאַציאָנאַל-רעליגיעזער ציל, וואָס מע שטעלט זיך, פּאַדערט דעם אַ קרבן. עס וואָלט מיט דער צייט אוממעגלעך געמאַכט די געמישטע חתונות, וואָס דאָס איז ביי אים, ביים גלח וואַראַנסקי, אַ באַזונדערס אַנגעווייטיקטע פּראָגע... וואָס וואָלט אַ קרוינערן אויסגעקומען דעמאָלט צו טאָן? וועט ער קענען צווען, ווי זיינע אייגענע שטאַם-ברידער אויפן אוניווערסיטעט זיצן, ווי מצורעים, אַפּגערוקט אין אַ זייט? ניין, דו וועסט עס ניט קענען, מיין ליבער! און דעמאָלט איז דער ענין אַ געוואונענער...

אַט אַזוי בערך זעען אויס די טראַכטענישן פון גלח וואַראַנסקי, בעת ער זיצט אין קופּע פון ערשטן קלאַס אויפן וועג צום בילדונגסמיניסטעריום. דאָס פּאַרט ער אין שייכות מיט זיין לערנפלאַן פאַרן קומענדיקן הויכשול-יאָר.

— שיסן פאַרבאַרגן, אָבער שנעל און טרעפלעך!... — זאָגט ער צו זיך אַליין, בשעת דורכן פענצטערל צעפינקלען זיך די קלויסטער-שפיצן אין דער הויפטשטאַט.

6

— סוליע, סולינקע...

יוליאַן האָלט צווישן זיינע פינגער ס'שמאַלע אַלבאַסטער-פּנימל פונעם קאַפּריזנע מיידל. ער קוקט אין אירע גרויסע, העל-גרויע אויגן, אין וועלכע עס מיניען זיך צוויי קליינע בלויע פייערלעך, וואָס אַט לעשן זיי זיך, אַט צינדן זיי זיך אָן. ער וויל אויפכאַפּן איר בליק, וואָס גנבעט זיך פון אים אַוועק און גליטשט זיך ווי אַ ליכט-שטרייפל איבער דער וואַנט.

— דו ווילסט מיר גאַרניט מיטפילן אין מייע צרות... — זאָגט ער לאַכנדיק, מיט תרעומות אין דער שטימע.

— ניין, זאָגט זי, — ניין! — שטייף צוקוועטשנדיק די אויגן-לעפלעך און שאַקלענדיק מיטן קעפל אין ביידע זייטן.

ער מאַכט אַ ביזע מינע און כאַפט אַריין אין מויל אַ געקרייזלטן לאַק פון אירע האָר. איצט ביסטו שוין אונטער מיין מאַכט... אויף אייביק! —

מלעמלעט ער מיט די האָר אין מויל. מיט איין דריי טוט זי זיך אַ שאַר אָפּער פון אונטער זיינע אַרעמס, שפּרינגט אַוועק אין אַ ווינקל, איינקאַרטשענדיק זיך ווי אַ שפּילעוודיק קעצל.

— דו מאַטערסט מיך, מיידל, — זאָגט ער און זעצט זיך ברוגזדיק אַוועק אויף אַ שטול. זי ווערט מיטאַמאַל ערנסט, גייט גיך צו און טוליענדיק זיך צו אים, זאָגט זי מיט צערטלעכן אומרו אין דער שטימע:
— שוין ווידער געהאַט אַן אָפּער מיט דיין פעטער?

ער שאַקלט מיטן קאָפּ אויף ניין. ווי! פון פעטערס אויסהאַלט האָט ער זיך שוין לאַנג באַפּרייט. שוין אַ היפשע צייט ווי ער לעבט פון די אייגענע פאַרדינסטן. אַחוץ דער אוניווערסיטעט־סטיפענדיע ברענגען אים זיינע ביל־דער אַריין אַ גאַנץ נשקשהדיקע הכנסה. איבעריקנס, ווי וואָלט ער געוואָגט צו קלערן וועגן זייער נאַענטער חתונה, אויב ער וואָלט ניט געקענט מיט אייגענע מיטלען זיך און זי אויסהאַלטן? דאָ איז אַבער אַן אַנדערע זאַך. עפעס פילט ער אַן ענדערונג אין אַ טייל סטודענטשאַפט פון דער קונסט־אַפטיילונג, אַ מאַדנע צערייצטיקייט ביי זיי און גערוועזיטעט. די ניט געזונטע שטימונגען פון די וויסנשאַפטלעכע פאַקולטעטן האָבן זיך, זעט אויס, אויך אַהער אַריבערגעטראָגן. אַן אומפאַרשטענדלעכע קאָכעניש און ברויזעניש. מיט קיין לאַגיק קען מען עס ניט דערקלערן — אַזוי פאַרנעפלט — מטושטש־דיק איז עס אַליץ.

— אַבער דו לאָזסט זיך ניט פאַרכאַפּן פון די־אַ שטימונגען?... — פּרעגט

זי מיט אַ לייכטן ציטער אין קול.

ער לאַכט הייטער־קוועלנדיק, ניט נאָר, וואָס ער ניט, אַ גרויסער טייל פון די פּלאַסטיקער האָט נאָך ניט פאַרלוירן דעם שכל־הישר און שטעלט זיך אַקעגן דעם דאָזיקן ברודיקן שטראָם. אַבער אַפּגעסמטע זיינען פאַרט דאָ. פריער איז קיין איינער ניט געוועזן... אַן גענדזנפּיסלעך — קיינער! אַט וואָס עס באַאומרואיקט אים! ער האָט שוין אַפילו איבערגעלעבט אַ גאַנץ ניט אַנגענעמע פּאַסירונג צוליב זיין „פעלקער־פּרידן“. אַט טאַקע נעכטן איז עס געווען. ער גייט אין אוניווערסיטעט אויף דער לעקציע. קומענדיק צו דער טיר, באַגעגנט ער דריי סטודענטן פון זיין סעמעסטער שטיין אין סאַמע אַריינ־גאַנג. ער אַנטשולדיקט זיך און בעט אַדורכלאָזן. דעמאַלט טוט איינער פון זיי — אַ געוויסער חברמאַן, אַ באַקאַנטער אַוואַנטיריסט מיטן נאָמען פּאַל־קאַווסקי — וואויליונגעריש אַ זאָג:

— מאַכט אַ וואַרע פאַרן נביא!

— ווי האָט איר געזאָגט? — דריי איך זיך אויס צו אים.

— דער נביא פון שלום צווישן די ציגיינער... — צעלאַכט ער זיך מיט

די הענט אין די קעשענעס, פּרעך אַרויסשטעקנדיק דעם בויך. כ'האַב אים אַ פּליאַסק געטאָן אין דער מאַרדע און ער האָט זיך געוואַרפן אויף מיר מיט די פּויסטן. אַבער די איבעריקע צוויי האָבן אים צוגעהאַלטן און איך בין מיר אַוועק. אַט ווי די זאַכן שטייען...

יוליאַן לאָזט טרויעריק פאַרקלערט אַראָפּ דעם קאַפּ. ער שפּירט זיך

עפעס לעצטנס אזוי הילפלאז, נידערגעשלאגן. פון א פארבארגענעם מקום פלייצט אן פאמעלעך אבער אומאויפהערלעך א שמוציקער שטראם, וואס דראט צו פארשווענקען די סאמע איידלסטע מענטשן. אומבאמערקט פארן געניטסטן אויג שמוגלט זיך אריין א נייע, ניט ערלעכע נארמע פון שאפן. ניט דער קינטלטערישער ווערט פון א ווערק, נאר די שאוויניסטישע לאזונג, די מאטיוון פון עגא און שנאה ווערן די מאס פון אפשאץ.

— איך שטער אייך ניט, קינדער?

א שמייכלענדיקער, זיך קווענקלענדיקער שטייט פראפעסאר קרוינער ביי דער שוועל, מאכנדיק א באוועגונג צוריק ארויסצוגיין. אבער אין דער רגע טוט סוליע א לויף צו צו אים, ארומנעמענדיק זיין ארעם מיט ביידע הענט. — אך, פאטער, יוליאנען איז היינט ניט צו דערקענען...

— וואס איז דיר, מיין יינגל? — פרעגט זארגעוודיק דער פראפעסאר, דערגענטערנדיק זיך צו זיין שילער. — נו, נו, ס'איז נאך ניט אזוי שלעכט. ווי ער וואלט זיך אנגעשטויסן די סיבה פון זיין אומעם, פירט ער מיט פילעריש-ווייך מיט די פינגער איבער די געדיכטע האר פון יונגן מאלער. אזוי איז עס. מיט עגמת-נפש און גריזעניש וועט מען דא גארניט מאכן. דער עיקר איז: הויך דעם קאפ און ווערן זיך דארט, וואו מען דארף! אט קען ער יוליאנען אנוואגן א גאנץ אנגענעמע בשורה: אין צוויי וואכן ארום ארגאניזירט דאס בילדונגס-מיניסטעריום א לאנד-אוישטעלונג פון דער פלאס-טישער קונסט פון אלע הויכשולן. די עקספאנאטן פון דער היגער אויסשטעלונג ווערן אריבערגעפירט אין דער הויפטשטאט. אזוי ארום איז דא א האפנונג, אז ניט נאר דאס אינלענדישע פובליקום, נאר אויך אויסלאנד זאל זיך באקענען מיט די דערגרייכונגען פון אונדזערע יונגע קינטלטער. אגב, וועט א ספעציעלע זשורי אויסצייכענען די בעסערע ווערק. נו, גרינגער אויפן הארץ?

— איר זייט זייער ליבנסווירדיק, — זאגט יוליאן מיט אן אויסגעליי-

טערט געזיכט

— דאס שלעכטע וועט לאנג ניט אנהאלטן... דאס גוטע מוז זיך אדורכ-

שלאגן א וועג! — זאגט דער פראפעסאר מיט פריינדלעכער גינציקייט און, געזעגענענדיק זיך מיטן פארל, גייט ער אריין צו זיך אין צימער.

7

אויף דער לאנד-אוישטעלונג פון דער יונגער פלאסטישער קונסט האט די זשורי אויסגעצייכנט עטלעכע ארבעטן מיט א נאציאנאלן און רעליגיעזן סוועט. יוליאנס בילד „פעלקער-פרידן“ איז צווישן אנדערע קריטיקירט און ארונטערגעריסן געווארן. אבער דער ציל, וואס גלח וואראנסקי מיט זיינע אנהענגער האבן זיך געשטעלט איז פארט ניט דערגרייכט! ניט געקוקט אויף די שטרענג-צוגעקליבענע מיטגלידער פון דער זשורי; ניט געקוקט אפילו אויף דעם ארויסגעטראגענעם פסק-דין קעגן די שעדלעכע, אוניווערסאליס-

טישע מאַטיוון אין דער קונסט, — האָט אין תוך אַרײַן די אויסערסט פאַר-
קאָנספּירירטע שלאַכט צווישן הומאַניזם און נאַציאָנאַל-קאָטוילישקייט גע-
וואונען דווקא דער שטילער, אָבער גראַדליניקער קרוינער. ס'איז נאָך גוט,
וואָס גלח וואַראַנסקי האָט פאַרשטאַנען אַזוי איינצואַרדענען דעם ענין, אַז
דער מינדסטער חשד פאַלט ניט אויף אים. זײַן אָנפּונוידיקייט איז אויסער
יעדן ספק, און דאָס איז איצט פאַר אים דאָס סאַמע וויכטיקסטע...

פאַר אים — אָבער ניט פאַר זײַנע פּרײַנד, די מיטגלידער פון דער
זשורי. דער פּונוידיקער אורטייל האָט אַרויסגערוּפּן אַ העפּטיקן וואַרט-
קאַמף אין דער פרעסע. נאָך די אַמפּערנישן איבער די רײן-פּערזענלעכע
פּראָגעס; וועגן דער באַרופּנקייט אָדער ניט-באַרופּנקייט פון דער זשורי, —
איז דער וויכוח אַוועק אויף טעאַרעטישע וועגן, איז אין די קונסט-אַנשטאַלטן
דערלאַזלעך די פּרײַע שאַפּונג, צי ניט? דאָרף די קינסטלער-יוגנט אָנגע-
רעגט ווערן צו מלוכה-נוצלעכע מאַטיוון, אָדער די אַלגעמײן-מענטשלעכע?
די רעכטע פרעסע האָט מיט שוים אויף די ליפּן געהעצט קעגן דעם
פרעמדן גײסט, וואָס ווערט אָנגעוואַרפּן אונדזער יוגנט. ווער זײַנען עס די
קרוינערס מיט זײַערע פאַרשימלטע הומאַניסטישע אידעען? ווייניק זאַפטן
זײַנען דאָ אין אונדזער אייגענער ערד, אַז מען דאָרף זײ אַזש אויסגראַבן צווישן
באַנקראַטירטן, אוניווערסאַליסטישן ברוכוואַרג?... אַ לאַנד, וואָס גרײט זיך
צו פאַרטיידיקן קעגן זײַנע שוואַים, דאָרף האָבן אַ קעמפּערישע, רעליגיעזע
יוגנט, וואָס פאַרהערלעכט די שווערד! פאַרהערלעכט אין בילד, אין ליד, אין
מוזיק! האָב ליב זיך אַליין — אַט וואָס ס'דאָרף זײַן דער גרונטמאַטיוו פון
דער קונסט.

די לינקע פרעסע האָט געחוזקט פון דער רעאַקציאָנערער צײַנקריצעניש
און אויפגעוויזן דעם בײַוויליקן פאַרמישן די יוצרות. איז קונסט—פּאָליטיק,
אָדער זי איז אַ זעלבסטשטענדיקער צווייג פון דער מענטשלעכער קולטור?
איז אַ גוט געמאַלט הויז מיט אַ בוים דערלעבן אַ קונסטווערק, אָדער עס הערט
אויף צו זײַן אַזעלכס בלוז דערפאַר, ווייל עמעצן ווילט זיך גאָר דערביי
האַבן אַ פּערדשטאַל?... אויף דער אויסשטעלונג זײַנען דיסקוואַליפּיצירט גע-
וואָרן די בעסטע בילדער דערפאַר, ווייל די נעזער פון דער זשורי זײַנען גע-
וואוינט צו שמעקן פונעם אײַגענעם מיטקאָסטן; דאָקעגן זײַנען פרעמירט
געוואָרן אַ גאַנצע שורה מיטלמעסיקייטן און טויגענישטן בלוז דערפאַר,
ווייל זײַער היימישער "ריח" האָט נחתדיק אַ קיצל געטאַן די נאָזלעכער פון
יענע הערן...

די פּראָגרעסיווע צײַטונגען האָבן אויך גאַנץ געלונגען אויסגענוצט דעם
פּאַקט, וואָס אין איינער פון די מינכענער בלעטער האָט זיך באַוווּזן אַן אַרטיקל
פון אַ דײַטשן, היטלעריסטישן מאַלער מיטן נאָמען אַלפּרעד קאַד. קומענדיק
איז דער פּוילישער הויפטשטאַט האָט דער-אַ אויסלענדער אויך באַזוכט די
אויסשטעלונג און אַרײַנגעשריבן אין דער דערמאָנטער צײַטונג אַ צײַנישע
נאָטיץ א"ב "יידנקונסט אין 1939". די בעסטע טאַלענטן פון דער היגער יוגנט
— האָט דער-אַ פאַרשוין געפּייערט — זײַנען צעקאַליעטשעט דורך דער

פאַראַזיטישער השפעה פון זייערע יידישע לערער. אַזאַ פרעכטיקער טאַג-
לאַנט, ווי ס'איז דער יונגער יוליאַן וואַראַנסקי, האָט געהאַט דאָס אומגליק
אַרונטערצופאַלן אונטער דער שליטה פון אַ פּראָפּעסאָר קרוינער. זיין בילד
„פעלקער־פּרידן“ איז פון מאַלערישן שטאַנדפּונקט אַ הערלעך קונסטווערק;
אַבער די אידעע פון בילד איז יידיש דורך און דורך!... דער זון פון אַ ריטער-
פּאַלק — דער אַריער יוליאַן וואַראַנסקי — פּלאַפּלט וועגן אַן אייביקן שלום
צווישן די ראַסעס, ווי ער וואָלט געווען אַ יידישער פּראָפּעט. וועבט אפשר
וואַראַנסקי זיין זיסן חלום, ווייל... אין דאַנציק זיצט אַ קאָמיסאַר פון דער
פעלקער־ליגע? אָדער אפשר איז עס אַזאַ מין פּאָעטישער טרויער צוליב
פּראַנקאַס נצחון אין שפּאַנישן בירגערקריג?... גיין! דאָס איז ניט וואַראַנסקיס
טרוים; דאָס איז דער חלום פּונעם הער קרוינער!...

איז אַט נאַט אייך אַ לעקציע, הערן רעכטע! — האָבן די פּראַגרעסיווע
צייטונגען געוויבלט. הער קאָך וואָלט גריילעך געוואָלט, אַז וואַראַנסקי זאָל
בעסער אויסמאַלן אַ דייטשישן פעלדפעבל... אַבער ער אַליין מוז אויך מודה
זיין, אַז דאָס בילד „פעלקער־פּרידן“ איז מאַלעריש גענומען אַ קונסטווערק!
איז אפשר געפעלט אייך אויך ניט דער דאַנציקער קאָמיסאַר? אפשר ווילט זיך
אייך גאָר זען אויסגעמאַלט פּראַנקאַס טריאומפּאַלן אַריינפאַר קיין מאַדריד?
אַבער אום גאַטס ווילן, מיינע הערן, צי טאָר ניט דער מאַלער וואַראַנסקי צווישן
אַזעלכע ערוויירדיקע טיפּשים פאַרמאַגן זיין אייגענעם פאַרשטאַנד?...

אַט וואַסער אויפרודער די לאַנד־אויסשטעלונג האָט אַרויסגערופּן. צו דער
גאַנצער בייזער שפּיל, וואָס ער אַליין האָט אַראַנזשירט, מוז נאָך דער גלח
וואַראַנסקי מאַכן אַ פּריילעכע מינע. „דאָס אַלץ אַרט מיך ווי די וואַנט“ —
זאָל עס הייסן. אַבער מיט טיפּער גריזאַטע מוז ער אַראַפּשלינגען נאָך אַן ער-
גערן פּיל: די געזעלשאַפּט „פּריינד פון דער יונגער קונסט“ האָט באַשלאָסן
צו געבן אַן ענטפּער דער זשורי. זי האָט אַפּגעקויפט דאָס געמעל „פעלקער-
פּרידן“ און עס דעמאָנסטראַטיוו געגעבן אַ מתנה דער אַרטיקער, שטאַטישער
בילדער־גאַלעריי. גלח וואַראַנסקי מוז אין האַרצן מודה זיין, אַז אַזאַ אויפֿ-
געברויזטער לאַגע אין אוממעגלעך ניט געזעצלעך צו פאַרקלענערן די לערן-
שעהן פון פּראָפּעסאָר קרוינער.

— נו, גוט! — טראַכט ער ביי זיך — וועלן מיר נאָך זען...

8

איז זאָל פון דער קונסט־אַפּטיילונג נעמען זיך זאַמלען די סטודענטן.
היינט דאַרף זיין די לעצטע לעקציע וועגן רובענסן, עס וועט אונטערגעפירט
ווערן אַ סך־הכל פּונעם דורכגעגאַנגענעם ציקל.

יוליאַן וואַראַנסקי זיצט אויף זיין אַרט, וואַרטנדיק אויפן אַריינקומען פון
פּראָפּעסאָר. דערווייל קוקט ער זיך צו צו דעם עולם. עפעס דוכט זיך אים,
אַז היינט איז די צאָל פּיל גרעסער, ווי תמיד. די גאַנצע שרענגע בענק פון טיר
ביז דער קאַטעדראַע איז באַזעצט מיט מענטשן, ממש קיין שפּילקע ניט אַריינ-

צוואווארפן. אויב ער האט קיין טעות ניט, זיינען געוויסע פנימער אים לגמרי אומבאקאנט, ווי ער וואלט זיי זען ס'ערשטע מאָל. צי האָט די היינטיקע לעקציע וועגן רובענסן אַרויסגערופן אַזאָ גרויסן אינטערעס אַפילו ביי זיי טיקע?

ער דערפילט מיטאַמאָל, ווי עמעצנס האָנט דריקט זיינע פינגער. אַ קאַפּ בויגט זיך צו אים אַראָפּ, אַיינראַמענדיק אין זיין אויער:

— יוליאַן, דאָ גרייט זיך עפעס... פרעמדע געזיכטער אויפן זאַל...

יוליאַן שאַקלט מיטן קאַפּ, קוקנדיק מיט אַ פאַרחידושט־פרעגנדיקן בליק אויפן קאַלעגע. יענער ווינקט צו אים:

— קוק! עטלעכע בענק לעבן דער לינקער וואַנט...

ווירקלעך. יוליאַן האָט ביי דער רגע אַפילו ניט באַמערקט די ענדערונג וואָס איז פאַרגעקומען פאַזע די זיך־ערטער. ביי היינט זיינען אַלע בענק געשטאַנען אין מיטן צימער אין איין ריי, און איצט האָבן זיך ראַפטאַם פינף פאַריתומטע באַוויזן אויף לינקס. וואָס שטעקט איינגטלעך אין דעם?

— מען דאַרף זיך אפשר ריכטן אויף אַן אַרויסטרעט פון די רעכטע... — זאַגט ווייטער דער קאַלעגע.

— אַ קאַנטראַקציע מאַכן? ס'איז נאָך ניט שפּעט... — ענטפּערט גיך יוליאַן.

מיט די ווערטער לאָזט ער זיך גיין איבער די בענק, רופט אַפּער עט־לעכע מענטשן און שושקעט אין זיי עפעס אַריין. באַלד לויפט איבערן זאַל דורך אַ שטילער געזושום, וואָס וואַרנט וועגן עפעס און רופט צו זיין וואַכ־זאַם.

— וואָס שמייעט איר אַזוי אַרים, קאַלעגע?... וואָס זיצט איר ניט אין אויף קיין אַרט?

יוליאַן קוקט אויפן חוצפהדיקן געזיכט, וואָס שמייכלט צו אים כיטרע־דראַענדיק, דאָס איז פאַלקאָוסקי, וואָס האָט אים דאָ ניט לאַנג געהאַט פאַר־טשעפעט ביים אַריינגאַנג.

— ס'איז ניט אייער זאַך! — שרייט ער אויס.

— ס'איז יאָ מיין זאַך! היט זיך בעסער אייער בינטל ביינער!...

איידער יוליאַן באַווייזט נאָך צו ענטפּערן וואַקסן אויס אַרום פאַל־קאָוסקין דריי אומבאקאנטע פאַרשווינען. אַלע פיר גייען אַרויס אין מיטן זאַל פנים־אל־פנים קעגן די סטודענטן.

— קאַלעגע?

פאַלקאָוסקי הייבט אויף די האַנט אין דער הויך, אַ סימן, אַז ער וויל עפעס זאָגן.

— כּיבין באַשטימט געוואָרן אייך צו מעלדן, אַז אויף זיין נאָר־וואָס אַפּגעהאַלטענער זיצונג האָט דער אַנפיר־קאַמיטעט פון דער היגער נאַציאָנאַל־לער סטודענטן־פאַראייניקונג באַשלאָסן; די יידן פון אַלע פאַקולטעטן מוזן זיצן באַזונדער אויף די לינקע בענק! אַלע יידן פון דעם־אַ זאַל גייען שוין אַריבער אויף לינקס.

— די יידישע קאלעגן בלייבן אויף זייערע ערטער!
יוליאַן וואַראַנסקי שפּרינגט צו צו פּאַלקאַוואַסין און אַוועקשטויסנדיק
אים, טוט ער מיט אַ פּלאַמיקן בליק אַ שריי אױס צו די פּאַרזאַמלע:
— די סטודענטן-פּלאַסטיקער וואַרפּן זיך ניט אונטער קיין שום נידער-
טרעכטיקע באַשלוסן!
— עך, דו שבת-גוי!
פּאַלקאַוואַסקי מיט זיינע חברים דרייען אַרונטער יוליאַנס האַנט אויף
הינטן, הייבן אים אויף אין דער לופטן און טראַגט אים צו צוריק אויף זיין
אַרט.

— איבערזעצן זיי אויף דער לינקער זייט!
אַ טייל סטודענטן וואַרפּן זיך אויף די יידן, באַרען זיך מיט זיי און
נעמען זיי איינציקווייז אַרויסשלעפּן פון די ערטער.
— וואָס איז דאָ, מיינע הערן? וואָס איז עס פאַר אַ גערודער?
פּראַפעסאָר קרוינער שטייט אויף דער שוועל, קוקנדיק פּאַרבלעפט אויף
דער בהלה אין זאַל. ער שפּאַרט זיך אָן אין טיר, ווי אים וואַלט ניט געסטאַ-
יעט קיין כוחות צו גיין ווייטער.
— לויטן באַשלוס פון די נאַציאָנאַלע סטודענטן, הער פּראַפעסאָר, האָבן
מיר אַלע יידן איבערגעזעצט אויף לינקס! — זאָגט הויך פּאַלקאַוואַסקי.
— אַזוי?...

מיט אַ מידן טריט, קיין בליק ניט וואַרפּנדיק אויף די שילער, לאָזט
זיך קרוינער גיין צו דער קאַטעדראַ. אין דער מינוט הויבט זיך יוליאַן אויף
פון זיין אַרט.

— הער פּראַפעסאָר! דערלויבט מיר אַ וואָרט צו זאָגן.
— ביטע.
— אַלע, וועמען ס'איז טייער דער מענטשלעכער כבוד, גייען אויס
פּראַטעסט אַריבער צו די יידישע קאלעגן אויף לינקס! — שרייט אויס
יוליאַן.

שטיל אָן איין וואָרט צו ריידן הייבן זיך אויף די סטודענטן און צוזאַ-
מען מיט יוליאַנען שטעלן זיי זיך אַוועק לעבן די יידן ביי דער לינקער זייט.
אויף די רעכטע ערטער בלייבן בלויז זיצן פּאַלקאַוואַסקי מיט אַ צוויי צענדליק
פון זיינע לייט.

— מיר וועלן נאָך זען!... — צישעט ער מיט כעס אַריבער צו יוליאַנען.
— מיינע הערן, איידער וואָס — וועט איר מיר דערלויבן אַ פאַר
ווערטער!...

פּראַפעסאָר קרוינער לייגט אַוועק אויפן פולט די רעפּראָדוקציעס פון
רובענס ווערק און מעסט מיטן בליק אָפּ זיינע צוהערער. ס'איז אים די לעצטע
צייט, זאָגט ער, ניט איינמאַל אויסגעקומען צו הערן דאָס משונה-ווילדע וואָרט
„געטאַ“, אָדער „רעכטע און לינקע בענק“. דאָס איז אַ וואָרט, וואָס איז אפשר
באַקאַנט דער פּאַליטיק, די געשיכטע פון די הויכשולן אַבער האָט קיין מאַל
ניט געוואוסט און וועט, האַפנטלעך, אין דער צוקונפט אויך פון דעם ניט

וויסן. ער האָט געהערט, אַז אין די פּאַקולטעטן פּרואוון די סטודענטן איינפירן אַזאַ מין זאַך, וואָס איז סותר יעדן באַגריף פון ערע און מענטשלעכקייט. ער האָט אָבער געמיינט, אַז סטודענטן־קינסטלער זיינען הימל־ווייט פון אַזעלכע פּרואוון. דער גאַט־געבעענטשטער טאַלאַנט מוז מיטן גאַנצן פיבער פון זיין נשמה ליב האָבן דעם מענטשן מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות; אויב ניט — קען ער ניט שאַפן; ער מוז ליב האָבן דעם מענטשן ווי אַזעלכן, וואָסער קאַליר זיין הויט זאָל ניט האָבן, פון וואָסער ליניע זיין קערפער זאָל ניט זיין געבויט! דעם קינסטלער איז פונקט אַזוי טייער דער גוף פון אַ קריפּל, ווי די האַרמאָנישע געשטאַלט פון אַ מאַדאַנע! דער שוידער־ברום פונעם לייב, ווי דער געצוויטשער פונעם סאַלאַווי! דער אויסברוך פון אַ וואולקאַן, ווי דער געפליסטער פון אַ דאַרפישן טייך! אַלע זיינען אים נאַענט, אַלע זיינען אים טייער! רעמבראַנדט, וועלכן מיר האָבן לעצטנס געלערנט, האָט ניט בלויז געמאַלט די הערשנדיקע טיפן פונעם האַלענדישן פּאַלק; ער האָט אויך מיט ליבע פאַראייביקט די גערודפטע מענטשן פון די אַמ־סטעדראַמער יידן־קוואַרטאַלן, שעקספיר האָט ניט בלויז צעגלידערט די פּסיכיק פונעם פרייַן האַמלעט; ער האָט אויך זיך פאַרטיפּט אין דער נשמה פונעם פאַרפאַלגטן שיילאַק. אַט אַזוי האָט ער, פּראָפּעסאָר קרוינער, געמיינט, אַט אַזוי האָט ער געלערנט זיינע תּלמידים. האָט ער געהאַט אַ טעות? איז זיין גאַנץ לעבן געווען איין טעות?...

איין מינוט בלייבט דער אַלטער מאַן זיצן שטיל מיטן פנים איינגעגראַבן אין די דלאַניעס, דאַן הייבט ער זיך אויף און לענט אָן די האַנט אויפן ראַנד פון פּולט:

— מיר הייבן אָן די לעקציע, מיינע הערן!

9

— צו דעם מוז נעמען אַ סוף, מיינ הער!

פּראָפּעסאָר קרוינער קלאַפט מיטן שטעקן אין דיל און זיינע לענגלעכע באַקן רויטלען זיך. ניט ווי געוויינלעך זיינען זיינע מילדע אויגן איצט אויפ־געריסן, פיבערדיק־היציק. עס דוכט זיך; אַ שטאַרק פייערל ברענט איצט ביי אים אויף אין מוח־שיידל און די פּלאַמען בלינצלען אַדורך די אויגן אַפּלען.

אַנדערש דער רעקטאָר גלח וואַראַנסקי. ער זיצט ביי זיך אין קאַבינעט אַקעגן פּראָפּעסאָר מיט אַ מויל, וואָס גרייט זיך צו געגעצן. זיין שטענדיקע גערעוועזע, אויפ־געגלעכקייט איז ווי דורך אַ כּישוף־שטעקעלע פון אים אַוועק. ניטאָ ביי אים דער אַנגעצונדענער בליק און גרייטע קריגערישקייט. ער שמייכלט שלעפּערליכעך און אין גאַנצן איז ער ווי אויסגעלאָשן, אַפּגעקראַכן. דורך די שפּעלטלעך פון זיינע האַלב־צוגעשלאָסענע אויגן זאָגט זיין וואָסער־דיקער בליק: „קרעק זיך אַליין... מיר איז איצט גוט!“

— אייער גלייכגילטיקייט איז מיר ניט פאַרשטענדלעך! — זאָגט אָן אויפ־גערעגטער פּראָפּעסאָר קרוינער.

גלח וואָראַנסקי צעלאַכט זיך מיט אַן אויפגעלעגט קול, באַקוועם זיך אַנשפּאַרנדיק אינעם לענווענטל פון שטול, פּראַפעסאָר קרוינער — אַ קליין קינד, אַ קינדערישע אומהשגה ביי אַן עלטערן, דערפאַרענעם מענטשן. אָבער דער ענין „געטאָ“ האָט שוין אַ באַרד — שוין לאַנג געפאַקט און געמאַזלט אין אַלע אַוניווערסיטעטן... אויך זיך דערקאַבערט צום היגן קונסט־אַפטייל! טאָ וואו איז דער אומגליק? וואו איז דער אומגליק, אויב די סטודענטן־מאַלער וועלן זיך אויך אַ ביסל אַ שפּיל טאָן?... און בכלל: איז עס אַ קריסט־לעכער אַוניווערסיטעט, צי ניין? יאָ! האָ פאַרוואַס־זשע זאָלן קאַטוילישע סטודענטן ניט נאָר ביי זיך אין אַוניווערסיטעט זיין מיט זיך אַליין, מיט די אייגענע טרוימען און געדאַנקען? וואָס? די יוגנט וויל נישט קיין מישמאַש! לוינט זיך צוליב דעם איינצורייסן מיט איר? דער שלום אין איראַפּע הענגט אויף אַ האָר — ווער וועט אונדז פאַרטיידיקן, אויב ניט זי?... — שווייגט!!!

פּראַפעסאָר קרוינער שטעלט זיך אויף מיט אַ צעפלאַמט געזיכט — און זיינע אויגן שפּיזן אַדורך דעם רעקטאָר. ער שפּאַרט זיך אַן אויפן שטעקן מיט ציטערדיקע הענט און פאַרהוסט זיך. קכע, קכע! דער רעקטאָר — אַ קריסטוס־כהן? אַזוי גרינגשעצן אַזאַ ווילדע געשעעניש? ער האָט געבראַכט מיט זיך אַ שטעקן. ער וועט שלאָגן! זיך אַדער עמעצן קלאַפּן... קכע, קכע! דער רעקטאָר — אַ קריסטוס־כהן? נישט בלויז וועגן די יידישע סטודענטן גייט עס אים! ניין! באַעווילהטע זיינען שטענדיק דערהויבן, שטענדיק שיינ. אָבער די קריסטלעכע סטודענטן... די וואָס זיצן אויף די רעכטע בענק — זיי... אויס מענטש ווערן זיי זיי וועלן ניט קענען שאַפּן; ניט קענען מאַלן! זיי וועלן זיך שפּילן אַ ביסל? ניין! טויט אַלס קינסטלער... מיט אַ פאַרדאַרבן האַרץ קען מען ניט שאַפּן, קען מען אויך דאָס לאַנד ניט פאַרטיידיקן! ער האָט אַ שטעקן. ער וועט שלאָגן! זיך אַדער עמעצן קלאַפּן... קכע! קכע! — „איך האָב מיין ציל, דוכט זיך, דערגרייכט“ — טראַכט גלח וואָ־ראַנסקי, אויפשטעלנדיק זיך. לפנים טוט ער אַן אַ בייזע, אומצופרידענע מינע:

— באַרואיקט זיך און זאָגט קלאַר, וואָס איר פאַרלאַנגט.
 — אַ פאַרבאַט פון דער אַוניווערסיטעט־מאַכט אַפּצוונדערן די יידן אין קונסט־אַפטייל!
 — אויב אַ פאַרבאַט — איז פאַר אַלע פאַקולטעטן.
 — טאָ זאָלן — זאָגט שאַרף פּראַפעסאָר קרוינער.
 — מיר קענען ניט איינרייסן מיט דער יוגנט.
 — הייסט עס, אַז דער געטאָ אין קונסט־אַפטייל בלייבט אַ פאַקט?...
 — דאָרט, וואו מען מאַכט אים, בלייבט ער אַ פאַקט — ענטפערט מיט דער גאַנצער רואיקייט דער רעקטאָר.
 — מיין הער!

פּראַפעסאָר קרוינער באַמיט זיך מיט אַלע כוחות צו באַהערשן דאָס

נערוועזע ציטערן פון די ליפן. ער לאזט זיך גיין צו דער טיר און, שטייענדיק
 ביי דער שוועל, זאגט ער, טיף סאָפענדיק, דורך די אַקסלען:
 — פון היינט אָן בין איך מער ניט אייערס קיין מיטאַרבטער!
 — אייער מעלדונג נעם איך צו קענטעניש, פראָפעסאָר.
 גלח וואַראַנסקי בלייבט אַליין זיצן אין קאַבינעט. „זיג“ — זאָגן זיינע
 אויגן, און אויף זיין קיילעכיקן פנים צעלייגט זיך אַ ברייטער, צופרידענער
 שמייכל.

10

אויגוסט, 1941.

אויף איינער פון די גאַסן, וואָס פירט צו דער געביידע פונעם אַרטיקן
 שטאָב פון דער דייטשער קונסט־פראָפּאַגאַנדע, רוקט זיך אַ שווערער לאַסט־
 אויטאָ פול באַלאַדן מיט בילדער. לעבן שאַפער — אַ דייטשער אָפיציר. אין
 די זייטן פונעם וועג אונטער פאַליציאישער שמירה שלייכן גרופעס יידן מיט
 מגון־דודס אויף די מלבושים. די שטראַלן פון דער זון, וואָס רייסן זיך פון
 צווישן די פּוּד־ווייסע וואַלקנדילעך, צעדריבלען זיך אין ליכט־שטרייפלעך
 אויף די געפירטע, צעשימערן זיך איבער די געלע לאַטעס, ווי זיי וואַלטן גע־
 זאָגט: „דאָס האָט מען אַרעסטירט דעם מענטש...“ דאָן טאַנצן זיי אַריבער
 אויפן לאַסט־אויטאָ, גליטשן זיך אַריין אין די בילדער און באַלייכטן שטיקער
 געמעלן: „דאָס האָט מען אַרעסטירט די קונסט...“

באַלד פאַרדרייט זיך דער אויטאָ אין אַ זייטיק געסל און פאַרהאַלט
 זיך מיט אַ גרילץ לעבן אַ צוויי־שטאַקיקן בנין. פון דער שאַפערקע שפּרינגט
 אַרויס דער אָפיציר.

פון אַ קליינער טעקסי, וואָס שטייט לעבן דער געביידע גרייט אַפּצופאַרן,
 גייט אַראָפּ אַ דאַרער, נידעריקער דייטש מיט שמאַלע, געלבלעך־ברוינע
 וואַנציקלעך אויף די ליפן. דאָס איז דער שעף פון שטאָב, דער מינכענער
 מאַלער אַלפרעד קאָך. ער באַקוקט נייגעריק די בילדער און פאַטשט גוטמוטיק
 דעם אָפיציר איבער דער פלייצע:

— אַט אַזוי איז גוט... אַלץ צוגענומען דאַרט, ה' מילמאַן?

— אַלץ...

— נו, ווי האָט זיך געהאַלטן דער קרוינער?

— אַ מומיע! — צעלאַכט זיך יענער — ער איז געשטאַנען איבער־
 געדרייט צו דער וואַנט און ניט געוואַלט זען, ווי מיר שלעפּן אַרויס זיינע
 אוצרות. נאָר ביי יעדן אַראָפּנעם פון אַ וויכטיק בילד — לויפט ער צו און
 גליבעט איין דערין אַ פאַר רויטע אויגן: „רעמבראַנדס רעפּראָדוקציע...“ —
 שעפטשעט ער — „לעאַנאַרדאָ דע ווינציי...“, „מאַטיקאַ...“ און שוין. ער גייט
 ווידער צו צו דער וואַנט און ווערט צוריק פאַרגליווערט, ווי אַן עגיפּטישע
 מומיע...

קאָך הערט זיך צו צום אָפיצירס רייד און פאַררויכערט אַ פאַפּיראַס.
 יאָ — זאָגט ער, דאָס איז דער סוף פון די יידן־אינפלוסן; פון זייערע קונסט־
 אַנשוואַונגען, פון זייערע אינטערפּרעטאַציעס... איצט וועט מען זיך דאַרפן

נעמען צו די שילער פונעם הער קרוינער! אט איז אן אויפגאבע פארן ליי-
טענאנט מילמאן. צווישן אנדערע וועט מען דארפן ביי יוליאן וואראנסקי זיין.
דאס איז א פעאיקער קערל. אבער די ווערק זיינע מוזן צעטרעטן ווערן!
דאס בילד זיינס „פעלקער־פרידן“ וועט מען דארפן אפנעמען פון דער היגער
קונסט־גאלעריי. ער, קאך, האט א געוויסן ציל דערביי. וועגן דעם פארט ער
עס טאקע איצט אריבער צו דרעסלערן, דעם שעף פון דער יידן־אפטיילונג
אין דער געהיימער שטאטס־פאליציי.

— אלזא, אויף ווידערזען! — זאגט קאך, אריינעצנדיק זיך אין דער
טאקסי.

אין קאבינעט פון שעף פון דער יידן־אפטיילונג גייט קאכן אקעגן
א הויכער, ברייט־פליציקער דייטש מיט דיקלעך־אנגעבלאזענע, געזשאבעטע
באקן. דאס איז דער שטורעמבאנפירער דרעסלער. ער טרייסלט מיט ביידע
הענט דעם מאלערס פינגער און לאכט צו אים מיט פעטסיקישעלעך פארלייגטע
אויגן.

— ווילקאמען, אך ווי ווילקאמען...

מיט א נידעריקער, באסאזער שטימע גיט ער צו עטלעכע העפלעכע
ווערטער. ער איז פול מיט באוואונדערונג, זאגט ער, פאר דער ענערגיע,
וואס דער הער קאך ווייזט דא ארויס אין שטאט. ער, דרעסלער, קען זיך אויך
ניט באקלאגן אויף ליידיקייט. אין משך פון צוויי חדשים אקופאציע האט
ער מיט אן אייזערנעם בעזעם גערייניקט צווישן די היגע יידן... אויפן קונסט־
געביט העלפט אים צו דער הער קאך — זייער אנגענעם!

קאך שניפעט מיט פארגעניגן דעם וויירוין, וואס עס דעמפט פאר אים
דער שטורעמבאנפירער און זיינע שמאלינקע וואנציקלעך הייבן זיך פון הגאה.
יא — זאגט ער. אויסרייניקן די קונסט — דאס איז זיין הייליקסטער חוב.
וועגן דעם איז ער טאקע געקומען צו דרעסלערן. אט ליקווידירט ער איצט אזא
קראפט, ווי ס'איז דער יידישער פראפעסאר קרוינער — די קראפט מיט די
אונטערקעפטלעך זיינע! אזא אונטערקעפטל איז זיין שילער יוליאן וואראנס-
סקי. א קליין העכטעלע, וואס וואלט איבערגעוואקסן זיין לערער, אויב מען
וואלט אים צו לאנג לאזן שווימען אין וואסער... ארויסציען אים אויף דער
טריקעניש און — ער וועט ווערן דערשטיקט!

— דארף מען אים ארויסציען?... — זאגט דער שטורעמבאנפירער.

קאך איז ניט מסכים. אט וועגן דעם גייט עס טאקע. פארוואס באלד
אים דערשטיקן? פארוואס ניט לאזן אים דערווייל צאפלען זיך, ווארפן זיך
אין א מין אקוואריע מיט א קליינטשיק ביסעלע לופט?... הא? פארשטייט עס
דער הער דרעסלער? אט קען מען זיין אנטיהיטלעריסטיש בילד „פעלקער־
פרידן“ פשוט נעמען און פארגיכטן. אבער פארוואס ניט צווינגען אים, דעם
וואראנסקי, אליין עס צו ליקווידירן? אליין מיט די אייגענע הענט, צום
ביישפיל, זאל ער „פעלקער־פרידן“ איבערארבעטן אויף „פעלקער־קריג“,
און דאן...

— וואס דאן?

— און דאן אים ארויפציען אויף דער טריקעניש...
— פּרעכטיק!

שטורעמבאַנפירער דרעסלער צעלאַכט זיך הויך און ברוסטיק. „פעלקער-קריג“ אַנשטאַט „פעלקער־פּרידן“ — דאָס איז אַן איינפאַל! הער קאָך איז אַ מייסטער אויף זיין פּאַסטן. אָבער ער, דרעסלער, שאַצט זיך זעלבסט אויך ניט נידעריק. ער האָט אויך איינפאַלן. ווי אַ שעף איבער די יידן־ענינים קען ער גוט דאָס געזינדל קרוינער. זיין שילער וואַראַנסקי איז ניט בלויז אַ בונטאַרישער מאַלער, ער איז אויך אַן איידעם פון אַ ייד, טאַקע פון דעם זעלבן קרוינער. די געמישטע חתונות זיינען אין סתירה מיטן ראַסן־פּרינציפּ. מע דאַרף מאַכן, אַז זיי זאָלן זיך פון זיך זעלבסט צעפאַלן. עס וועט הייסן: אַ באַוועגונג אין פּאַלק, אין זיינע סאַמע טיפענישן! איז אַט אין וואָס עס באַשטייט זיין איינפאַל! דער זעלבער וואַראַנסקי, דער באַקאַנטער געשעצטער מאַלער, זאָגט זיך עפנטלעך אָפּ פון זיין יידישער פרוי. וואָס פאַר אַן אויפרודער אין דער געזעלשאַפט! ווי קאַרטנשטיבלעך וועלן זיך נעמען פּאַנאַנדערפאַלן אַט די אַלע געמישטע פּאַמיליע־נעסטן, און דאָס — אַן שום צוואַנג פון אויבן...

— און וואָס טאָן דערווייל מיטן אַלטן קרוינער?
— מיר מאַכן די טעג פאַר די רעשט לעבנגעבליבענע יידן אַ געטאַ. ביז וואָס־ווען וועט ער גיין אַהין...
— האָבן מיר זיך צונויפּגערעדט? — זאָגט קאָך, געזעגענענדיק זיך.
— יאָ. — ענטפערט שטורעמבאַנפירער דרעסלער, פעסט דריקנדיק דעם מאַלערס האַנט.

11

צי איז די צייט שולדיק אין דעם? די צייט?
דורך דער האַלב־אַפּגעקראַכענער, פּאַלירטער שפּיגל־שויב, וואָס הענגט אין ווינקל פון ענגן צימערל, זעען זיך די מטושטשיקע קאַלכפלעקן פון די ווענט און אַ גרויסער, ווייסער קאַפּ...
פּראַפעסאָר קרוינער טראַכט, אַז די סאַמע פּאַנטאַסטישע אידעע אין דער קונסט קען אַמאָל ערגעץ אין לעבן קריגן איר תיקון. דאַריאַן גריי וואַלט אפּשר אויף אַ שטילן אינדזל געקענט אייביק יונג זיין... אַט האָט ער, קרוינער, ביז זומער 1941 באַוויזן איינצוהאַלטן די פּרישקייט פון געפיל און דעם לע־בעדיקן צאַפּל פאַר שיינקייט, הגם ער איז שוין איבער די 60 קער. אָבער דריי חדשים שאַנד זיינען גענוג אויף אַלט צו מאַכן אַ פינפאַריק קינד!
— אַ בריוו פאַר אייך, פּראַפעסאָר.

די אַלטיטשקע פרוי, וואָס פירט זיין שטוב־ווירטשאַפט שוין דאָס דריטע יאָר זינט סוליע האָט חתונה געהאַט פאַרן מאַלער יוליאַן וואַראַנסקי. קוקט מיט קלעמעניש אין האַרצן אויף דעם איינגעקאַרטשעטן, פיינלעך־שווייגנדיקן מאַן. זינט מען האָט אים אַריינגעטריבן אין געטאַ האָט ער כמעט אויפּגעהערט תופּס צו זיין, וואָס מע רעדט צו אים. עטלעכע מאָל קען מען

אים עפעס איבערפרעגן — און זיין איינגעשרומפענער קערפער ציטערט אויף, בכדי באַלד צוריק זיך איינצושליסן אין זיך. „אַז דאָס גרויסע קומט אום, וואָס פאַר אַ ווערט האָט דאָס טאַג-טעגלעכע“ — זאָגט זיין אין זיך פאַרקוקטער בליק.

— איר וועט אפשר איבערלייענען?

— האָז וואָס?...

ער נעמט דעם בריוו פון דער אַלטערס האַנט און גייט צו צום פענצטער. דאָס איז געשריבן פונעם פוילישן אַרכעאַלאָג ד״ר מאַלעוויטש, אַ געוועזענעם אוניווערסיטעט-קאַלעגע. נו, וואָס? ער שאַקלט מיטן קאָפּ און אַ ביטערע גרימאַסע לייגט זיך אים אויפן געזיכט. קען ער דען אָננעמען מאַלעוויטשעס פאַרשלאָג אַראַפּצוקומען צו אים אין דאַרף אויף באַהעלטעניש? מעג ער דען איבערלאָזן אויף גאַטס באַראַט די טאַכטער מיטן איידעם, וואָס אַלע פּורעניותן האָבן זיך אויף זיי פאַרלייגט? דערלויבט אים זיין ערע זיך צו דערווייטערן פון אַט דעם שוידערלעכן, אָפּגעשלאָסענעם קוואַרטאַל, וואו טויזנטער יידן זיינען פאַרמשפּט צום טויט? מענטשלעכע ווירדע האָט אַ ווערט נאָר דע- מאַלט, ווען מען קען זי אָפּן אַרויסווייזן, אַפילו ווען ס׳קומט אויס צו באַצאַלן דערפאַר מיטן לעבן?

אַ באַשיצטער קערפער אָן ווירדע, דאָס איז אַ גייסטיקער טויט — מורמלען זיינע ליפּן, בעת זיינע ציטעריקע פינגער צערייסן דעם בריוו. יא, קעגן ווילן פון ד״ר מאַלעוויטש שטעקט אין זיין פאַרשלאָג אַ באַליידיקונג... ער איז גרייט פּראַפּעסאָר קרוינער! מיט אַלע רמח אברים וואַרט ער אויף דער מינוט, ווען אַלץ וועט זיך ענדיקן. דאָס וועט זיין אַ באַשטימטער גבול, אַ סוף-פּונקט פון אַ קלאָרן לעבנסוועג. די הונדערטער תלמידים מיט ליבשאַפט צו שיינקייט, צו קונסט; דער מוטיקער קאַמף פאַר דער פּרייער שאַפּונג; צום סוף: דער טויט ווי אַ ייד צווישן אַט די אומשולדיק פאַרפייניקטע מענטשן, — דאָס איז איין שורה פון פּריידן, וואָס האַלטן נאָך אונטער זיינע כוחות, דער גורל פון די קינדער — אַט וואָס עס פאַרביטערט אים זיינע לעצטע טעג!

אַ קלאַפּ אין טיר — און אַ געשטאַלט אין אַ סטאַנע פאַרהאַלט זיך אויף דער שוועל. פּראַפּעסאָר קרוינער הויבט זיך אויף פון שטול און גייט אַקעגן דעם גלח וואָראַנסקי מיט אַן אויסגעשטרעקטער האַנט.

— איר וועט מיר מוחל זיין, פּראַפּעסאָר, וואָס...

— ניטאָ וואָס מוחל צו זיין... אַלץ אין דער וועלט איז מעגלעך. ביטע

נענטער!

גלח וואָראַנסקי ווישט זיך דעם שווייס פון פנים און קוקט זיך אַרום אינעם קליינעם צימערל. יא, דאָס איז עס — מורמלט ער. און קנייטשט, ווי פאַר- לעגן, דעם שוואַרצן הוט אין דער האַנט. זאָל אים דער פּראַפּעסאָר ניט שלעכט פאַרשטיין, אויב ער וועט אים ניט אויסדריקן מיטגעפיל אין... זיין שווערן מצב. עס קלעקט ניט קיין מוט... וואָס זאָגן דען ווערטער? זיי האָבן ביידע אַמאַל געפירט אַ קאַמף פאַר דער נשמה פון דער יוגנט. ביידע האָבן זיי דעם קאַמף פאַרשפּילט! געקומען אַ דריטע קראַפּט— אַ טיילוואַנשיע—

און צערייבט אלעמען: די יידן און די קירן! פראפעסאָר קרוינער זיצט אין געטאָ. און די שילער פון די קאָטוילישע סעמינאַרן אין די תּפּיסות. ער, דער גלח וואָראַנסקי אַליין, איז איצט אויך אין דער גרעסטער סכּנה... צו וואָס טויגן רייד? בעסער גלייך צום ענין. ער האָט זיך אַריינגעגנבעט. דער גלח וואָראַנסקי. אַריין אין געטאָ — כלומרשט דאַרף ער צו אַ יידישן מעדיקער... זיך היילן. אַט אַזוי איז ער געקומען צו קרוינערן.

— פּראָפעסאָר, עס גייט וועגן לעבן פון אונדזערע קינדער!... — זאָגט ער מיט אַ ציטעריקער שטימ.

פּראָפעסאָר קרוינער הערט זיך צו, האַלטנדיק פּאַרמאַכט די אויגן. ס'איז קענטיק, אַז דער מענטש ליידט טאַקע — טראַכט ער. אין זיינע רייד קלינגען אויפריכטיקע טענער. די שוידערלעכע צייט האָט אַפילו דאָס האַרטסטע האַרץ שפּירענדיק געמאַכט...

— רעדט אַלץ אַרויס... אַלץ ביזן סוף.

— אייער טאַכטער איז אין טורמע...

קיין קלאַנג. קיין באַוועגונג. דעם פּראָפעסאָרס גוף איז ווי פּאַרשטאַרט אין שטול. בלוז די ווינקלען פון מויל צוקן קראַמפּהאַפט, ווי געשטאַכן פון אינעווייניק מיט אַ נאָדל.

— אַלץ ביזן סוף... — פּליסטערן זיינע ליפן.

— זיי פּאָדערן פון יוליאַנען אַ געשריפטס, אַז ער זאָגט זיך אָפּ פון

איר! זיי דראָען אים מיט אַרעסט...

ער בייגט זיך איין איבערן פּראָפעסאָרס ווי פּאַרגליווערטן קערפּער. מען דאַרף ראַטעווען, וואָס מען קען, און — מיט אַלע מיטלען. יוליאַן איז שטאַלץ, ער וועט מיט זיין פעטער דעם גלח איצט ניט וועלן רעדן. איין קרוינער האָט אויף אים אַן איינפלוס. ווי אַ צעשיידטער מאַן וועט ער זיין געראַטעוועט. דעמאלט וועט ער גיכער קענען אַרויסהעלפּן סוליען... אויב ניט, זיינען זיי ביידע פּאַרלורן!

— וואָס ווילט איר פון מיר?

— אַ בריוו צו אייער אידעם, ער זאָל געבן די אונטערשריפט.

— כּוועל אַליין זיין ביי אים.

— אָבער ווי אַזוי? פון געטאָ? ווי אַזוי וועט איר ריזיקירן?...

— כּוועל אַליין זיין ביי אים... — זאָגט נאַכאַמאַל פּראָפעסאָר קרוינער,

ניט אויפמאַכנדיק די אויגן, און ביידע קעגנער בלייבן נאָך זיצן אַזוי אַ שטיקל צייט, ניט אויסרעדנדיק מער קיין וואָרט.

— קינד מיינס...

פּראָפעסאָר קרוינער טוליעט צו זיין ברוסט דאָס קרייד־ווייסע געזיכט פונעם יונגן יוליאַן. אין דער טונקלקייט פונעם האַרבסטיקן פּאַרנאַכט צע־שווימען די קאַנטורן פונעם צימער און די מעבל־שטיקער זאָפן זיך איין

אינעם אַנקומענדיקן חושך. אָט זאָל יוליאַן זען — שעפטשעט ער, — ווי ער אַליין, דער פּאָטער אירער, נעמט אויף מענער־שטאַרק די ידיעה, ער האָט זיך געשאַרט אַהער דורך די גאַסן, שפּאַרנדיק זיך צו די מויערן, ווי אַ פּאַר־פּאַלגטער פּאַרברעכער. נו, איז וואָס? מעג מען וויינען, קלאַגן אויף אַ פּער־זענלעכן אומגליק, בעת עס קומט אום אַ וועלט, און... דער גרויסער פּלאַם פון אָט דער וועלט — די פּרייהייט?...

יוליאַן רעדט מיט פּאַרשטיקטע טרערן. ניין דעם קלאַפּ וועט ער ניט איבערלעבן. זיי האָבן מיט אַ חודש צוריק פּאַרניכטעט זיין אַטעליע, מיט די שטייול געטראָטן זיינע ווערק; יענע וואָך האָבן זיי מיט ברוטאַלן חזק זיין בילד „פּעלקער־פּריידן“ פון דער שטאַטישער קונסט־גאַלעריי אַראָפּגעריסן און עס אַוועקגעשלעפט אין זייער שטאַב. דאָס אַלץ וואַלט ער נאָך איבערגעהאַלטן? סוליעס אַרעסט אָבער — דאָס איז שוין איבער זיינע כוחות!... איר דראַט אַ טויט־געפּאַר. מיט צינישער אָפּנקייט זאָגן זיי, אַז זיי טוען דאָס, כדי אַנ־צולערנען אַלע געמישטע משפּחות...
אין צימער הערשט אַ גליווערנדיקע חושכות. צוויי מענערישע הערצער שליסן זיך אויף עטלעכע מינוט איין אין זיך זעלבסט... ענדלעך וועקט זיך דער פינצטערער אַרום איבער פון אַ שטילן זיפּץ.

— דיר שטייט נאָך פּאַר אַ גרויסער נסיון, מיין קינד.

דער פּראָפּעסאָר דערציילט אין קורצע ווערטער וועגן ווייט פון יוליאַנס פעטער. ער איז גערעכט דער רעקטאָר. אונטערשרייבנדיק די פּאַרפליכטונג, וועט יוליאַן אפשר פיל מער קענען העלפן סוליען... ווי אַ געגנטע פרוי וועט זי טיילן דעם גורל פון אַנדערע יידן; אַ געטאָ, אַן אַרבעטס־לאַגער — אָבער לעבן וועט זי דערווייל אפשר... איז פאַל פון אַן אַפּזאָג אָבער דראַט דאָך אים אַליין די זעלבע געפּאַר, וואָס איר. און יוליאַן דאַרף און מוז לעבן? בעת גרויזאַמע שטורעמס האָט די קונסט אַ סך מאַל זיך אויפגעזיט פאַר דער מענטשהייט אַ דאַנק ניצול געוואָרענע יחידים...
— דאָס זאָגט פּראָפּעסאָר קרוינער???

ניט קיין תלמיד, נאָר אַ שטרענגער שופּט שטייט איצט איבערן אַלטן לערער און קוקט אים מיט האַרבן פּאַרוואָרף אַריין אין פנים. איין טרער פון אַ געפייניקט קינד וועגט איבער אַלע קונסט־ווערק פון דער מענטשהייט! וואָס איז שאַפונג, וואָס איז קונסט אָנעם מענטש? דאָס קלאַפּן פון זיין האַרץ וועקט זיי אויף, דאָס וואַרעמע בלוט נערט זיי; עס גייט אונטער דער מענטש — זאָל אומקומען די קונסט!...

— ליבינקער... — הערט זיך אַ צעווייקט, דורכגענומען קול.

יאָ, סוליע... — פיבערט ווייטער יוליאַן, ער איז גרייט פאַר איר דאָס לעבן צו געבן. אָבער די פּאַרפליכטונג, דאָס איז דאָך נאָר אַן אויס־רייד! פּאַרשטייט דאָס ניט דער פּראָפּעסאָר? די מנוולים ווילן זיי ביידע צע־שיידן, פאַרן טויט עפנטלעך באַשמוצן... וועלן זיי אַרויסלאָזן פון דער האַנט יוליאַנען מיט זיינע בונטאַרישע קונסט־מאַטיוון? זיי, וואָס האָבן זייערע איי־גענע קונסטווערק אויפן שייטערהויפּן געברענט! און סוליע?... די יידישע פרוי פון אַן אַריער?...

פראפעסאָר קרוינער רעדט שוין ניט מער. די לעצטע האָפענונג פאַר-
לאָשן — רודערט עס אין זיין מוח. איצט בלייבט אים איבער וואָס גיכער זיך
אַריינצוגיסן אינעם גיטזיין... אַלץ איז געענדיקט, אָפּגעטאָן. פּונקט!
— מיר וועלן זיך, דוכט זיך, שוין מער ניט זען, מיין קינד...
— לערער!... — הערט זיך אַ כליפענדיקער ברום.
דער אַלטער מאַן בייגט זיך איין און פּרעסט צו די ליפּן צום תּלמידס
שטערן. נאָך אַ רגע—און זיין ניט דייטלעכער סילוועט ווערן איינס מיט דער
פינצטערניש...

13

— איך באַוואונדער אייך, מאַדאַם!...

דער שטורעמבאַנפירער דרעסלער פאַרנייגט זיך עלעגאַנט און ווייזט אָן
סוליען אויף אַ שטול. ער ברענגט אין אַרדענונג ס'שרייב-געצייג אויפן טיש
און זיין געזיכט שמייכלט מיט אַלע קנייטשן, זאָל זי זיך ניט אַזוי שרעקן
פאַר אים. ער איז גאַרניט אַזאַ מענטשן-פּרעסער, ווי עס דוכט זיך אויפן
ערשטן בליק. די ניט עסטעטישע לעכער אויפן פנים — דאָס איז נאָך ניט
זיין האַרץ, אָ, ניין! ער איז אַמאָל ברוטאַל? אַמטלעך, פּראַפעסיאָנעל, אַבער ניט
מחמת געפיל! ער האָט אין דייטשלאַנד אַ פּרוי מיט צוויי בלאַנדע פעמפעקלעך.
ער איז אַ מאַן און אַ פּאַטער. אַזוינער קען קיינמאָל ניט פּולברוסטיק לאַכן
פון יענעמס אומגליק, דאָס קען נאָר אַ האַלידריגע, אַ ניט-געבונדענער פּקראַ-
יונג. אַחוץ דעם שטייט פאַר אים דאָס טאַמע גראַציעזוסטע באַשעפעניש אין
דער וועלט. אָן איבערטרײבונג: די יידן איבערראַשן טיילמאָל אַ דייטשן מענטשן
מיט זייערע טיפּן! אַ טך מאָל פאַרביילסטו די פינגער אין אַ פּויסט; אַבער
אָפט בלייבסטו שטיין אַ געפּלעפטער פאַר דער סאַמע הערלעכסטער גע-
שטאַלט. וואָס דאָס-אַ פּאַלק גיט אַרויס פון זיך...

— איר האָט מיך גערופן אַהער, מיין הער...

די יונגע פּרוי זיצט איינגעהילט אינעם מאַנטל מיט אַ שאַלעכל אויפן
קאַפּ. זי פאַרגראַבט די קליינע, פּרינדליקע הענט אין שוים און באַמיט
זיך איינצוהאַלטן ס'אַפטע אויפשוידערן פון איר לייב.

— ס'איז אייך קאַלט? — פּרעגט ער מיט אַ ווייכער שטימע.

סוליע הערט מיט איבלדיקער פּריקרעקייט דעם מיטפילנדיקן גע-
פּרעפל פונעם דייטש. ער פאַרענטפּערט זיך פאַר די שלעכטע תּפּיסה-באַדינ-
גונגען, פאַרן שמוץ. אין דעם איז שולדיק דער קריג, נאָר דער קריג איז
בעריקנס... די פּלעקן פון אירע קליידער מינערן גאַרניט פון אין חן. אין דעם
מעג זי זיין זיכער. פאַרקערט: אין דער וואַקסענער צערע פון איר געזיכט איז
איצט דאָ עפעס ריינדיקס, ווי ביי אַ מאַדאַנע... זי איז נאָך יונג און געזונט
און קען צוריק אויפבליען, ווי אַ רויז אויף דער זון. ס'איז בלויז אין איר גע-
ווענדט, בלויז אין איר!

— וואָס פאַרלאַנגט איר פון מיר?

— איר וועט אונטערשרייבן א פארפליכטונג, דאס איר גייט זיך פאָ-
נאָנדער מיט אייער ניט-יידישן מאַן.

— ניין! — שרייט זי אויס און אירע בלאַסע באַקן פאַרציען זיך מיט
קרענקלעך-רויטע פלעקן.

ער קלערט אַ וויילע, פאַררויכערט אַ פאַפיראַס און ציט זיך אויס אויף
דער שטול. יאָ — זאָגט ער, איר ענטפער האָט אים נישט איבערראַשט. זי
איז ווי צוויי טראַפנס וואַסער ענלעך צו איר פאַטער מיט זיין אומבייגעוודיקן
שטאַלץ. אדרבה; ער, דרעסלער, וואַלט געווען טיף אַנטוישט, ווען אין אַזאַ
הערלעכן קערפער זאָל וואוינען אַ קליינע זעלע — אַ נעבעכדיקע, אַן אונטער-
טעיניקע. וועט ער דערפאַר זיין אַפנהאַרציק; דאָס רעדן צו איר לעבנס-אינס-
טינקט איז געווען ניט מער ווי אַ פרוואו! אַ שלעכטער, ניט דורכגעטראַכטער
פרואוו. ביי פיל מענטשן האָט זיך אַזאַ טריוק לייכט איינגעגעבן. אינעם איצטיקן
פאַל מיט איר איז עס אַבער אַ פעלער. אַ ניט פאַרגעבלעכער פעלער!

— מאַדאַם, אין די נאָענטסטע טעג וועט איר שטאַרבן...

ער קוקט אויף אירע לאַנגע וויעס, וואָס פאַרשטעלן פון אים איר בליק.
אַבער אין זייער אומבאַוועגלעכקייט איז ניכר די רואיקייט פון איר געמיט.
ער באַמבלט ווי צעשטרייט מיט די פינגער אויפן טיש און נעמט ווייטער
רעדן. אַזוי איז עס. דאָ לאַזט זיך גאַרניט מאַכן. זי איז די טאַכטער פון אַ
דורכאויס שעדלעכן מענטשן און זי וועט מוזן טיילן זיין גורל. אַבער דאָ גייט
וועגן לעבן פון אַ צווייטן מענטשן. איר אונטערשריפט וואַלט אפשר יענעם
יאָ געקענט ראַטעווען. לויט אַלע ידיעות וועט דער פאַרצווייפלטער יוליאַן
וואַראַנסקי זיך פון איר ניט אַפזאָגן. וואָס דערוואַרט אים דעמאָלט? דאָס
זעלבע וואָס איר און דעם פראַפּעסאָר קרוינער!... איר אונטערגעשריבענע
פאַרפליכטונג אַבער קען אים אַ וואַקל טאָן אין זיין באַשלוס. ער וועט זי
שלעכט פאַרשטיין; מיינען, אַז זי ציטערט איבער איר לעבן און — ער וועט
אונטערשרייבן, כדי זי צו ראַטעווען... דעמאָלט אַבער איז ער אַליין אַ גע-
ראַטעוועטער!...

— ווי טייוולאָגניש, ווי עקלדיק דאָס איז אַלץ! — מורמלען אירע ליפן.

— איר וועט אונטערשרייבן די פאַרפליכטונג, מאַדאַם, — זאָגט ער,

דערלאַנגענדיק איר אַ בייגעלע פאַפיר.

— „אפשר וועט דאָס אים אַרויסהעלפן“ — לויפט אַדורך אין איר אַ גע-

דאַנק, בעת איר האַנט באַוועגט זיך ציטעריק אויפן פאַפיר.

— כ'האָב געענדיקט! — זאָגט זי.

ער קלינגט אָן;

— אַפפירן די פרוי אין צעלע!

— כאָ, כאָ, כאָ! כאָ, כאָ, כאָ!...

דאָס געשטופלטע פנים פון שטורעמבאַנפירער דרעסלער ווערט אַזש
טונקל-רויט פון דער אַנגעלאַפּענער בלוט-כוואַליע, וואָס דראַלט אים אָן די

אויערן אויפן קארק און קיצלט אים אין האַלדז. זיין דיקער, קיילעכיקער בויך מיטן האַקנקרייץ אויף דער ברוסט טרעסלט זיך אים פון געלעכטער. ער וואַרפט זיך אַנידער אויף דער געבעטער, פלושענער שטול און קוועטשט צו די האַנט צום האַרצן, ווי ער וואַלט וועלן פאַרהאַלטן דעם לאַך־אַנפאַל, וואָס רייצט אים די געדערם ביו צום פלאַצן.

— דאָס איז אַ צירק, כאָ, כאָ, כאָ! אַ פּרעכטיקע פאַרשטעלונג...

— איך פאַרשטיי ניט מיין הער, כ'פאַרשטיי גאַרניט... — זאָגט דער יונגער וואַראַנסקי, קוקנדיק אומרואיק אויפן דייטש.

— איר פאַרשטייט ניט?

דער שטורעמבאַנפירער דרעסלער גיט אַ שטופ אָפּ אויף הינטן די שטול, רוקט אַרויס אַ שופלאַד פון טיש און טוט אַ פאַכע מיט אַ בלאַנקעדיק פאַפירל אין דער האַנט.

— איצט וועט איר שוין אפשר פאַרשטיין... נאַט!

יוליאַנס פינגער ציטערן, בעת ער נעמט ס'פאַפירל מיט די דראַבניגע אותיותלעך פון סוליעס האַנט־שריפט. אין די אויגן שווינדלט אים און ער קען בשום־אופן ניט כאַפן דעם זין פונעם געשריפטס. וואָס פאַר אַ טייוואַלדישער איינפאַל! וואָס הייסט דאָס?...

— איר ווילט זיך גיט שיידן מיט איר?... איר זענט שוין צעשיידט.

מיין הער! אויף שטענדיק!...

יאָ... — טראַכט יוליאַן, קוקנדיק אויפן באַקאַנטן כתב אינעם פאַפיר.

סוליע זאָגט זיך אָפּ פון אים — אַזוי שטייט שוואַרץ אויף ווייס. „זי, די אונטערגעשריבענע, פילט זיך אַליין שולדיק אין דעם. וואָס דער אַריער יוליאַן וואַראַנסקי איז געוואָרן איר מאַן. זי שיידט זיך אָפּ פון אים און ער האַט די פולע פרייהייט צו לעבן, ווי אים געפעלט...“ אַט דאָס איז סוליע! איר ליב־שאַפט צו אים, איר געלוסט אים צו ראַטעווען זעט מען בולט אין די־אָ קורצע זאַצן. אין דער זעלבסטבאַשוודיקונג שפיגלט זיך אָפּ די גאַנצע רייניקייט פון איר נשמה... דאָס פאַרשטייען זיי גיט, די מנוולים.

— זי האַט רעכט צו טאָן, ווי זי וויל, אָבער איך... שרייב גיט אונטער!

— זאָגט פעסט יוליאַן, קוקנדיק דעם דייטש גלייך אין די אויגן.

— מיר וועלן דיין „איך“ ווי אַ וואַרעם צעקוועטשן. — סיטשעט דער

שטורעמבאַנפירער אַרויס און שטעלט זיך פלוצעם אויף.

ער לאַזט זיך גיין איבער דער שטוב מיט אַ ביזן טריט, הויך סקריפענ־דיק מיט די שטייוול. זאָל ער, דער מאַלער וואַראַנסקי, גיט מיינען, אַז מען וועט אים פאַלן צו די פיס. אַפילו אַז ער וועט אונטערשרייבן די צעשיידונג מיט זיין יידישער פרוי, איז דאָס אויך נאָך גיט אַלץ! זיין קאַלעגע, דער דייטשער מאַלער קאָך, האַט אויך צו אים טענות. זיין טרויעריק־באַרימט בילד „פעלקער־פרידן“ וועט אים גלאַט גיט אָפּגיין. ווען גיט זיין באַקאַנטער נאַמען, וואַלט ער שוין לאַנג זיך געהודעט אויפן שטריק פאַר זיין איינגעשפאַרקייט. אין דעם איז מסתם שולדיק זיין יידישער שווער, דער פראַפעסאר קרוינער! אַחוץ בונטאַרישע אידעען האַט ער אין אים איינגעפלאַנצט ווידערשפעניקייט לגבי

דעם געזעץ! דער חסד און געדולד, וואָס מען וויינט אים אַרויס, איז נאָר צוליבן ווינטשנסווערטן אָפקלאַנג, וואָס דער פרסום פון זיין אונטערגעשרי-בענער צעשיידונג וואַלט געהאַט אין שטאַט. אָבער זאָל ער ניט אַריבערציען די סטרונוע! ווייל אַחוץ פאַרברעכן איז עס שוין פּרעכקייט...

— פאַר פאַרברעכנס — אַ קויל אין קאַפּ, און פאַר חוצפה — פּליאַסק אין דער מאַרדע! — קריצט ער מיט די ציין, אַנווייזנדיק אויפן געפּלאַכטענעם שפיצרוט לעבן זיך.

— איך שרייב ניט אונטער, מיין הער!...

— אַהאַ!...

דרעסלער שפּאַרט זיך שווער אָן אין טיש, פאַרזשמורעט דראַענדיק אַ אויג און רעדט פאַמעלעך אַרויס, שטייף צודריקנדיק די פינגער צום בלאַט: — און אַז מיר וועלן אייך שיקן דאָרט, וואו מיר האָבן אַקאַרשט משלח געווען דעם יידישן פּראַפעסאָר מיט זיין טאַכטער — וועט איר אונטער-שרייבן?...

— וואָס? וואָס?... — שטאַמלט יוליאַן מיט אַ ווייס פנים.

— אויף יענער וועלט... — זאָגט דער דייטש, אַ ווינק טוענדיק מיט

אַ ברעם איבערן אויג.

מיט אַ שפּאַטיש-נאָמהדיקן בליק באַטראַכט ער ס'בלייכע געזיכט פונעם מאַלער, וואָס האָט זיך האַסטיק אַ ריס געטאַן פונעם אָרט. ער ציט אַרויס אַ ריין בייגעלע פאַפּיר, לייגט עס אַנידער פאַר יוליאַנען און שטרעקט צו אים אויס די פעדער.

— לומפּ! — שרייט אויס יוליאַן מיט אַ פאַרצווייפּלטער שטים.

— אַווי?...

דער שטורעמבאַנפירער שטייט אַ וויילע ווי פאַרקלערט. דאָן דרייט ער זיך רואיק אויס צום דערנעבן הענגענדיקן שענקל, גיסט זיך אָן אַ קעלישיקל רום און ליידיקט עס מיט איין שלונג אויס. גוטער רום! — זאָגט ער, טשמאַ-קענדיק מיט די ליפּן. וועט אפשר וואַראַנסקי אויך טרינקען אַ קעלישיקל?... ער, דרעסלער, איז גרייט צו פאַרגעסן, אַז מען האָט אים נאָר וואָס שווער באַליידיקט. ביטע... וואָס? ניין?... טאָ איז ניט! איז צוריק ווי פּריער! ער נעמט דעם שפיצרוט אין דער האַנט און מיט דער דינער זייט, סוואַשטשעט מיט אים איבערן שטייזל און קוקט ווי כלאחר-ידי אויף יוליאַנען.

— אַווי?... — זאָגט ער פּלוצעם נאַכאַמאַל.

אַ זעץ טוענדיק מיט דער גראַבער זייט וואַראַנסקי אין פנים אַריין, שליי-דערט ער אים אום, שפּרינגט צו צו דער טיר און שרייט אַרויס אויפן קאַ-רידאַר:

— הער קאָך, ביטע אַהער!

פון אַ דערבייאיקן צימער קומט אַריין דער מאַלער קאָך. ער קלאַפט צו די פּיס איינעם צום צווייטן און קוקט מיט נייגעריקע אויגן אויפן לינגנדיקן. — איר וועט זיך אפשר פּערזענלעך באַקענען מיט אייער קאַלעגע, דעם מאַלער יוליאַן וואַראַנסקי, און מיר פאַרגעבן, אויב כ'האַב דורך אַ ניט גאָר

איידעלן גלעט איבער זיין צורה באליידיקט די געאכטעטע פראפעסיע פון מאַ-
לעריי, צו וועלכער אויך איר געהערט...

— דעראַ קאלעגע האָט שוין פון לאַנג אַליין באַליידיקט אונדזער
באַרוף, הער שעף! — ענטפערט דער דייטש מיט איראַניע.

— אינטערעסאַנט, קאָך.

— אַט האָט ער אַמאָל אויף זיין געמעל „פעלקער־פרידן“, וואָס מיר
האַבן איצט צוגענומען פון דער היגער בילדער־גאַלעריי, פאַרגעשטעלט, ווי
יידן, כינעזער און ציגיינער קושן זיך אין די פּיסקעס... דאָס איז אַ שווערע
„באַליידיקונג“ פאַר דער קונסט! אַלצאיינס האָט ער דאָך געקענט אויך אריינ-
שטעלן אַ... דייטש אין מיטן?

ער גייט צו צו יוליאַנען, וואָס ווישט זיך אויפן דיל אַפּ דאָס פליסנדיקע
בלוט פון מויל און, אַנבייגנדיק זיך צו אים — זאָגט ער מיט חזק אין דער
שטימע:

— אויף אייער בילד פעלט נאָך אַ דייטש, קאלעגע. אַ קניענדיקער

דייטש... ביטע זיך אויפשטעלן!

ער וואָרט ביו יוליאַן הייבט זיך אויף פון דער ערד, ווייזט אים אָן
אויף אַ שטול און זעצט זיך אַנידער אַנטקעגן אים. די פאַדערונג, וואָס דער
שעף דרעסלער האָט אַרויסגעשטעלט, דאָס איז איין זאך. ער, קאָך, האָט אין
נאָמען פון דער היגער פראַפּאָגאַנדע־אַפּטיילונג אַ צווייטע פאַדערונג; עפנטלעך
אַפרופן דאָס בילד „פעלקער־פרידן!“ אַפרופן עס אַזוי צו זאָגן אידעאיש.
ענדערנדיק טעכניש עטוואָס דעם סוזשעט. דער דייטשער קונסט־פראַפּאָגאַנדע
איז גוט באַוואוסט דער שעדלעכער רושם, וואָס דאָס ווערק האָט נאָך פאַרן
קריג געהאַט דאָ אין לאַנד. וואַראַנסקי ווייסט דאָך מסתם, אַז ער האָט געהאַט
אַמאָל אַנגעשריבן אַן אַפּשאַצונג פון זיין בילד אין איינער פון די מינכענער
ציטינגען, סיי לויטן מאַטיוו, סיי עסטעטיש איז עס אין פולער סתירה צו
די אַנשויואונגען פון דער נייער שעפּערישער היטלער־קונסט. עס ווירקט
צעשטערעריש אויפן ראַסן־חוש פון פובליקום; עס דעמאָראַליזירט דעם קעגנ-
זייטיקן, אַרגאַנישן ווידערגעפיל, וואָס לעבט צווישן די פעלקער. די קונסט
דאַרף אַט דעם געזונטן ווידערגעפיל פלעגן; דערפירן אים צו אַן אויסלאַדונג
און קעגנזייטיקן קאַמף. דער שטאַרקער הערשט! — אַט וואָס עס דאַרף זיין
דער הויפט־מאַטיוו אין דער קונסט. דאָס בילד „פעלקער־פרידן“ ווירקט
פונקט פאַרקערט. דאָס איז זיכער גיט די שולד פונעם ריינעם אַריער וואַ-
ראַנסקי; דאָ איז קענטיק די השפעה פונעם יידישן אוניווערסאַלן גייסט.
דער אַלטער פראַפעסאָר קרוינער האָט מיט זיינע אידעען פון פרידן און
פרייהייט דעם נאַטירלעכן קאַמפּס־אינסטינקט פון דער יוגנט ממש אַפּגע-
טעמפט. ער האָט דערפאַר באַצאָלט מיט זיין לעבן! דער מאַלער וואַראַנסקי
דאַרף זיך עפנטלעך אַפּוואַגן פון זיין לערערס וועג! בלויז אַ קליינער שינוי
אין סוזשעט; די פעלקער מיט העק אין די הענט... — אַט דאָס איז אַלץ.
דאָס בילד „פעלקער־פרידן“ וועט דעמאָלט שאַרף ווירקן דורך זיין מעפּי-
סטאַפעלישער איראַניע; עס וועט רעגן די געמייטער, רייצן די אינסטינקטן,
צינדן די ליידנשאַפטן!...

— די פאַרשטייער פון די פעלקער מיט העק אין די הענט!... מײן הער, — זאָגט קאָך.

— איר האָט געענדיקט?

שטורעמבאַנפירער דרעטלער קוקט צום דייטשן מאָלער, וואָס פאַר־ניגט זיך פאַר אים. דאָן שטעלט ער אָן די אויגן אויף וואַראַנאָסקין:

— איר ווערט דערווייל אַריבערגעפירט פון דער אַלגעמיינער קאַמער אין דער יידישער... דאָרט וועט איר זיך האָבן אייגענע מענטשן; ראַבינערס, רעוואָלוציאָנערן און אַנדערע יידישע פריינד! אַהין וועלן מיר אַיך צושיקן אייער בילד „פעלקער־פריידן“, פאַפיר, פאַרבן א״אַ. אויף צו באַפרייען אייך שטעלן מיר צוויי פאַדערונגען: 1) שריפטלעך אַפּוואַגן זיך פון אייער יידישער פרוי; 2) ענדערן דעם סוזשעט פון געמעל. דריי טאָג צייט האָט איר צום באַדענקען זיך!

ער גיט אַ דריק אין אַ קנאָפקע אויפן טיש, הייסט דעם אַריינגעקומענעם פאַליציאַנט אַרויספירן דעם אַרעסטירטן און רופט נאָך יוליאַנען, וואָס לאָזט זיך גיין צו דער טיר:

— געדענקט, אַז פון דער יידנקאַמער איז דער וועג נאָר איינער: צום טויט!...

15

אין דער יידישער מענער־קאַמער פון דער שטאָטישער תּפּיסה, די ענגשאַפט איז דאָ היינט נאָך גרעסער ווי תּמיד. אויף די נאַרעס סטייעט שוין מער ניט קיין אַרט. די פּרישע פאַרטיע יידן, וואָס איז מיט אַ טאָג צוריק אַהער אַריינגעשטופט געוואָרן, מוז זיך באַנוגענען מיט אַ ביסל קויטיק שטרוי אויפן דיל. „דו ביסט צום קאַמפלעקט, דער הונדערטסטער...“ — האָט מיט אַ גוטמוטיק געלעכטערל יוליאַנען נעכטן געזאָגט דער טורמע־אויפּזעער — צו הונדערט מאָן פירן מיר אַהין... צו דער עקזעקוציע. ניט מער און ניט ווייניקער.“

יוליאַן שפאַרט זיך נאָך ענגער צו צו דער וואַנט, וואָס אונטער דעם פאַרקראַטעוועטן פענצטערל. עס קומט אים אַזוי אויס, ווי די מאַגערע ליכט, וואָס פאַלט פון די פאַרשטויבטע שייבלעך, וואָלט דורך דעם אַ ביסל העלער געוואָרן. די האַלב־פינצטערניש פּרעסט זיך אים איין מער ווייטיקדיקער, ווי די קעלט, וואָס יאָגט פון דער פייכטער ערד. זיין געזונטער גוף קומט ביי די פאַרעדיקע דושנעקייט פון דער צעלע, פונקט ווי די קראַמפּן פונעם הונגעריקן מאַגן. אָבער דער שוואַרצעלעכער טונקל אין מיטן טאָג בייסט אים און רייצט די אויגן־אַפּלען. ליכט! ליכט! — שעפטשען זיינע ליפּן און דער אויפּגעריסענער בליק ציט זיך זשעדנע צום פענצטערל. ער שטעלט זיך אויף די שפיץ־פינגער און זייגט גיריק מיט די אויגן די טריפּנדיקע שיינ פון דער הייד.

— יונגער מענטש... יונגער מע־נטש. — קווענטשעט עמעץ דערלעבן מיט אַ כאַרכלענדיקן פייף פון האַלדז.

ער בייגט זיך אַראָפּ צום ליגנדיקן שכן און בינדט אין דער מחשבה צונויף די קלאַנגען, וואָס סיקען זיך אַדורך צווישן זיינע יסודימדיק־פּאַר־קרימטע צייִן. דאָס איז איינער פון די, וואָס זיינען ניט לאַנג צוריקגעבראַכט געוואָרן פון דער אויספּאַרשונג. „וואָסער...“—בעטן זיך זיינע פּאַרטריקנטע ליפּן, הילפּלאַז בלאַנדזשעט יוליאַנט בליק איבער דער צעלע. ער נעמט אַרויס אַ טיכעלע פון קעשענע און קוועטשט עס צו צו די קויטיק־נאַסע פענצטער־שייבלעך. דאָן לייגט ער עס צו צום פנים פונעם ליגנדיקן, קילט אַ ביסל זיין מויל און ווישט מיט דעם אָפּ דעם רינענדיקן שווייס.

— יונגער מענטש... — קרעכצט יענער פעסע ווייטער — דערשטיקט מיך!...

יוליאַן באַמט זיך צו פּאַרשטיין דעם זין פון זיינע יידישע ווערטער. ער איז אים סוף־כל־סוף תּופּס: ער איז אַ פּאַרטיזאַן? — רעדט ער קוים וואָס צו הערן. די דייטשן ווילן פון אים אַרויספּרעסן ידיעות... וועגן דער פּאַר־טיזאַנישער טעטיקייט אין דער געגנט. זיי פייניקן אים מערדערלעך... ער האָט מורא, אַז... ער פּאַרלירט די זיכערקייט אין זיך...

— דערשטיקט מיך... זערשטיקט מיך!... — צעגליען זיך פּלוצעם זיינע אויגן.

יוליאַן בייגט אַוועק דעם קאָפּ. ער גייט צו צו זיין אַרט און לאַזט זיך אַראָפּ אויף דער ערד. מאַרגן שוין דער דריטער טאַג... — טורקעט עס אים אין מוח.

— ראַבינער פּישלואַן צום פּאַרהער!

אין שכנות מיט יוליאַנען נעמט זיך אַרויסבאַרען פון שטרוי אַ הויכער, הדרת־פּנימדיקער זקן מיט שפּיציקע, שאַרף־אַרויסשטאַרצנדיקע קינבאַקן. די פּירעקעדיקע, גרויע באַרד מיט די געלבלעכע פּלעקן אין מיטן פּאַרשטעלט אים דעם ברוסטקאַסטן, ווי מיט אַ ווייסן טוך, און באַרירט מיט די זייטן־שפּיצן דעם גאַרטל אַרום די לענדן. ער גייט צו צום דייטש, וואָס שטייט אויף דער שוועל מיט אַ בינטל שליסלען אין האַנט און דרייט זיך אויס מיטן פנים צו דער פּאַרטייעטער קאַמער, ווי ער וואַלט זיך מיט אַלעמען געזענגט... באַלד פּאַרמאַכט זיך הינטער זיי די טיר.

— די פעלקער מיט העק אין די הענט... — וויל קאָך.

יוליאַן דריקט צו דעם ברענענדיקן שטערן צום ברודיק־פייכטן ליים פון דער וואַנט, אין די אויגן שווינדלט אים פון דער שטעכעדיקער שווערדיקייט, וואָס הויערט זיך אָן אין זיין מוח, און עס דוכט זיך אים, אַז פון דעם שאַרפּן ווייטיק ביי די שלייפּן וועט אים דער קאַפּ באַלד צעשפּרונגען ווערן אויף פּיצלעך. אַט איז ער מיט מענטשן, וועמענס לשון ער פּאַרשטייט קוים. אַבער זייער טיפּער, אומבאַשרייבלעכער צער, די ליידן זייערע, פּאַרבינדן אים מיט זיי אַ סך ענגער, ווי אַ געמינזאַמע שפּראַך. די ליבשאַפט זיינע צו די באַעוולהטע, די אַכטונג צו זיי, — דאָס האָט שטענדיק צוגעגעבן זיינע פּאַרבן אַט דעם כּישופּדיקן קאַלאַריט, וואָס האָט באַגייסטערט די צוקוקער און אַרויסגערופּן

די מענטשלעכסטע אַפּקלאַנגען אין זייער נשמה. דער האָס ווייטער צו אַלע פייניקער — דאָס האָט די ליניע פון זיין פענדזל געפירט מיט אַ מעכטיקער זיכערקייט, מיט אַ שעפּערישן שוואונג, וואָס האָט געוועקט צו בונט, צו נקמה. איז אַט זעט ער זיי איצט באַשיימפּערלעך — די ביידע פּירנדיקע כוחות פון זיין פענדזל. אויג אויף אויג זעט ער זיי; אַט זיינען די אומשולדיקע, צע-קאַלעטשעטע קרבנות; און אַט זיינען די מערדער מיט אַ האַק איבער זיי... — דאָס איז עס... — גיט עס אים פּלוצעם אַ ברען אין האַרץ און ער וואַרפט זיך פּיבערדיק צו די פאַרבן.

מיט נערוועזע באַוועגונגען פעסטיקט ער צו די לייזונט פון „פעלקער-פּרידן“ צו דער וואַנט. דאָן נעמט ער צונויף דאָס שטרוי פון געלעגער און שפּאַרט עס אַרונטער אונטער די נאַרעס. — נאָר ליכט, נאָר מער ליכט... — שעפטשען מיט בעטנדיקער בענק-שאַפט זיינע ליפּן און דער פענדזל אין זיין האַנט טוט זיך דרייסט אַ באַוועג איבערן בילד.

— גיי צו דיינע שעפעלעך!... צעברומט זיך אַ חזקדיקע שטימע און אַ פאַרקוועטשטע פּויסט טוט מיט רציחה אַ שטויס אַ הויכע געשטאַלט, וואָס פּאַלט ווי באַוואוסטלאָז אַנידער אויף דער ערד.

— רבי! רבי!... — הערן זיך שטילע זיפּצן אין קאַמער. יוליאַן רייסט זיך אָפּ פון די פאַרבן און בייגט זיך אָן איבערן פאַרחלשטן זקן. זיינע איינגעפּאַלענע באַקן זיינען איצט אַנגעלאָפּן מיט געשווילעכטס און אַ שפיץ פון דער ווייטער באַרד איז צוגעקלעפּט צו אַ גרויסן, רויטלעך-פאַר-גליווערטן פּלעק אויפן קאַלאַט. ער נעמט אים פאַרזיכטיק ציען צום געלעגער און וואַרט ביז דער אַלטער מאַן עפנט אויף די אויגן.

יוליאַן דערשפּירט אויף זיין האַנט אַ לייכטן באַריר פון זקנס פינגער, וואָס פּאַלן באַלד שלאַבעריק צוריק אַראָפּ אויפן טאַפּטשאַן. דאָן לאַזט ער זיך צוריק גיין צו דער וואַנט און זיין פענדזל נעמט ווידער מיט אימפעט זיך באַוועגן איבער דער לייזונט.

16

— קענט איר מיך אויסהערן?
די גרויע ליכט פון באַגינען באַלייכט שאַטנדיק ס'געזיכט פונעם זקן. דער קערפּער בלייבט ווייטער אומבאַוועגלעך, ווי פּריער, נאָר דער בליק זיינער גליטשט זיך איבער יוליאַנס פיגור, וואָס בעט אים עפעס אויף אַ פרעמ-דער שפּראַך.

— אויף יידיש לשון וועט מיר... גרינגער זיין צו פאַרשטיין, מיין קינד... פּליסטערט ער אַרויס מיט אַן אַפּגעהאַקטן אַטעם.
— כּוֹוִיל ווערן אַ ייד!

אַ שטילשווייגן. דאָן גיט זיך זיין קאַפּ אַ ריר פון אַרט, מיט אַלע כוחות לענט ער זיך אָן אויף דער האַנט און וואַרפט אַ דערשטוינטן, פרענגנדיקן קוק אויפן יונגמאַן.

— זענט איר ניט קיין ייד?... —

— גיין...
 — וואָס־זשע טוט איר דאָ? ... איר אומגליקלעכער...
 — כ'וויל זיין אַ ייד... — חזרט יוליאַן נאָכאַמאָל איבער.
 דעם רבס קאָפּ פּאַלט צוריק אַנידער אויפן טאַפּטשאַן און פון זיין
 קעל רייסט זיך אַרויס איין איינציק וואָרט:
 — גיין?
 — פאַרוואָס? פאַרוואָס?...
 — מיין זון...

די שטימע פונעם אַלטן מאַן ציטערט פון אינעווייניקסטער רירונג און
 ווערט וואָס ווייטער אַלץ קלינגעוודיקער, שאַרפּער. זאָל דער יונגע־מאַן ניט
 מיינען, אָז דאָס סאַמע שרעקלעכסטע איז דער טויט... גיין! דאָס סאַמע
 שווערסטע איז דאָס לעבן!... שטאַרבן ווי אַ ייד, דאָס איז קיין קרבן ניט.
 לעבן ווי אַ ייד — פילן יעדע מינוט פון דיין זיין, אָז דו ביסט אומזיסט פאַר־
 אַכט, גערודפּט, באַשפּיגן, — אַט אין וואָס ס'באַשטייט די גרויסקייט פון
 אונדזער פּאַלק! די אַלע מענטשן, וואָס ליגן דאָ אין קאַמער, זיינען גרויס
 ניט מהמת זייער נאָענטן טויט, נאָר צוליב זייער לעבן...

דער זקן רוט אָפּ אַ וויילע און נעמט ווייטער ריידן. וואָלט דער יונגער
 מענטש כאַטש איין טאָג, איין שעה פאַרן אַנקומען אַהער געליטן צוליב דעם
 צלם אלקים אויף זיין געזיכט... איז דאָס אַבער אַזוי? האָט ער כאַטש איין
 מאָל געקראָגן אַ ניט־פאַרדינטן שפּיי אין פנים? איז ער כאַטש איין מאָל אין
 זיין לעבן דערנידעריקט געוואָרן אַזוי, אָז דאָס בלוט פון זיין האַרצן האָט
 זיך צעקאַכט, צעשריגן פון האָט צום גאַנצן מענטשלעכן מין?...

— יאָ, מיין האַרץ איז שטענדיק געווען מיט די גערודפּטע... — זאָגט
 יוליאַן, פילנדיק אויף זיך דעם דורכדרינגענדיקן בליק פונעם רב.
 — און האָסטו עפעס געטאָן פאַר זיין האָסטו כאַטש איין טרער פון
 זייערע אויגן אַפּגעווישט? האָסטו געוועקט אין זיי האַפּענונג אויף שלום צווישן
 פעלקער?
 — יאָ.

דער זקן טוט זיך אָן אַ כוח, הויבט אויף די הענט און לעגט זיי אָן אויפן
 יונגמאַנס אַראַפּגעבויגענעם קאָפּ.

— פון היינט אָן וועסטו הייסן אברהם בן אברהם... האָסטו געלעבט ווי
 אַ ייד אונטער אַ ניט־יידישן נאָמען, וועסטו שטאַרבן ווי אַ מענטש אונטער אַ
 יידישן נאָמען. דיין גוף איז געווען מחוץ אונדז, אַבער דיין נשמה — מיט
 אונדז. מיטפילנדיק מיט די גערודפּטע — ביסטו אַליין גערודפּט; און טרייסט־
 דיק זיי — ביסטו אַליין געטרייסט. דער ייד האָט דיך געזוכט צווישן די
 פעלקער, און דו האָסט צווישן די פעלקער געזוכט דעם ייד. דער ייד האָט
 דיך געפונען אין זיך אַליין, און דו האָסט אין זיך אַליין געפונען דעם ייד.
 די חיות־רעות האָבן אין דיר דערשמעקט דעם יידן, און אינעם ייד האָבן זיי
 דיך געפונען, — דיך, דעם מענטשן.

צובייגנדיק זיינע ליפּן האָט אים דער אַלטער מאַן אַ קוש געטאָן אין
 האַנט.

— דער דראַב איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד!...
 שטורעמבאַנפירער דרעסלער — אין באַגלייטונג פון מאַלער קאָך —
 באַקוקט דעם טויטן גוף פונעם פּאַרטיזאַן, וואָס ליגט אויפן טאַפּטשאַן מיט
 אויפגעשניטענע אַדערן אויף דער האַנט. ער הייבט אויף אַ קליין טאַשן-
 מעסערל פון דער נאַרע, באַטראַכט עס און שרייט אויס: — טורמע-אויפ-
 זעער!

מיט אַ ביזן בליק מעסט ער דאָס דייטשל, וואָס שטייט פאַר אים,
 ווי דערטשמעליעט. ער רייסט אַרויס פון אים דאָס בינטל שליסלען און
 שליידערט זיי מיט כעס אויף דער ערד.

— כ'האַב געזאָגט, ניט אַדורכלאָזן קיין שום שאַרפע קעגנשטאַנדן!

רעד!

דאָס דייטשל קאַרטשעט זיך איין, ווי ער וואַלט וועלן אויסמיידן אַ
 קלאַפּ. ער איז ניט שולדיק — זאָגט ער. ער האָט קיין מאַל ביי די אַרעס-
 טאַנטן קיין מעסערס ניט דורכגעלאָזט. אָבער דאָס-אַ טאַשנמעסערל — דאָס
 איז לויט הער קאַכס באַפעל. ער האָט עס געהייסן דערלאַנגען אַט דעם וואָ-
 ראַנסקין צוזאַמען מיט אַנדערע מאַלער-געצייג. זיכער האָט עס יענער דער-
 שנאַפט ביינאַכט. דאָס איז ניט זיין שולד.

— אַזוי, הער קאָך!...

דרעסלער קוקט מיט פּאַרוואָרף אויפן מאַלער. דאָס איז אַ גרויסע אומ-
 פּאַרזיכטיקייט. דער טויטער האָט געהאַט אַ סך סודות. ער האָט געוואוסט
 די נעמען פון אַ גאַנצער באַנדע רעוואָלוציאַנערן אין דער געגנט... איצט איז
 אַלץ פּאַרפּאַלן!

קאָך לאַכט פּאַרלעגן, ריכטיק. ס'איז אַן אומפּאַרזיכטיקייט פון זיין זייט,
 אָבער ער איז אַ מאַלער און אַ דייטש. ער איז פינקטלעך. אין זיין פּראָפעסיע
 גייט עס ניט אַן דעם. ס'איז נייטיק פּאַרב, אַ שניצער און... אַנדער קלאַפּער-
 געצייג. ער האָט געשטעלט אַ פּאַדערונג דעם וואַראַנסקין — האָט ער אים
 אַלץ דערלאַנגען געמוזט... קורץ, ס'איז יאָ זיין שולד און ניט זיין שולד —
 פּאַרדאָן!

— יוליאַן וואַראַנסקי! — רופט ער מיטאַמאָל אויס — נעכטן דער

טערמין! געענדערט ס'בילד?

— יאָ... — זאָגט יוליאַן רואיק און וויקלט פּאַנאַדער די לייזונט.

אויפן געמעל טוען אַ שימער ווי פריער די פּאַרביקע פּאַרשטייער פון
 די מענטשלעכע ראַסעס, וואָס באַהעפטן זיך צוזאַמען מיט פרייד אין די אויגן.
 נאָר דאַרט אין דער הייך, וואו ס'איז געווען אַ בראַנזפּלאַמיקע זון, איז איצט
 אויסגעמאַלט אַ ווילד-מגושמדיקער קערפּער פון אַ דייטש. ער קוקט מיט
 רציחהשער קנאה אויף די פרידלעכע מענטשן און מיט אַ האַק אין האַנט
 פאַרמעסט ער זיך איבער זייערע קעפּ...
 — איר זענט פּרעך!... — שרייט אויס קאָך, קריצנדיק מיט די ציין.

— באַלד...

פארבייסנדיק די ליפן, דערנענטערט זיך דער שטורעמבאָנפירער צו
 יוליאַנען:
 — האָט איר אונטערגעשריבן די צעשיידונג?
 — פון היינט אָן רעכנן איך זיך פאַר אַ ייד, מיין הער!
 — וואָס??... עך, דו פאַרפּלוקטער ייד! — נעמט ער שיפּען, פאַרקוועטשן-
 דיק די הענט אין פּויסטן.
 ער גיט אַ שפּרונג צו צו דער טיר, רייסט זי אויף און צעשרייט זיך
 מיט אַ פאַרכריפּעטער שטים:
 — אויפהייבן זיך פון די נאַרעס! אַלע יידן — אַרויס פון קאַמער!
 שנעלער! מאַרש!!!...

נאָרדענע יויד

נאָוועלע

אין געסל האָט זיך איצט אַראָפּגעלאָזט אַ טונקעלער בייזלעכער אָונט. פון באַלד פאַרטאָג איז פון די פעלדער געגאַנגען אַ רויכיקער נעפל. וואָס האָט זיך געהויבן איבער די דראַטן, געווען זילבערדיק ביי די ראַנדן און דערנאָך זיך אַראָפּגעלאָזט אַ צעדריוולטער ווי גרוי שפינוועבס. אויף די נאַענטע פעלדער לעבן געטאָ האָבן פוילישע פּאַסטוכער פון פאַרטאָג אָן געברענט טרוקן לאַנגע־גראַז און געבראַטן קאַרטאַפּל. דער ריח פון די גע־בראַטענע קאַרטאַפּל האָט זיך אַהערגעטראָגן מיטן ווינט און זיך געזעצט אויף די נידעריקע דעכלער, פאַרקראַכן דורך די אָפענע אויסגעהאַקטע שוויבן און געקיצלט דעם גומען. דער ווינט איז טאַקע געגאַנגען צו דער געטאָ־זייט אַ גאַנצן טאָג און ערשט קעגן אָונט זיך איינגעשטילט. פון זעלבן פעלד איז איצט אויפגעשטאַנען אַ טונקעלע, פּלאַטשיקע לבנה. אַרום איר האָבן געשוועבט דורכזיכטיקע גרינע וואַלקנדלעך און יעדעס מאָל פאַרדעקט די לבנה, יאַגנדיק זיך פאַראַויס ווי זיי וואַלטן זיך נישט געלאָזט אַהערשווימען דאָ איז געטאָ אַריין. זי האָט זיך אָבער יעדעס מאָל אַרויסגעריסן פון זיי, געוואָרן פולער, גרינלעכער און געקלעטערט אָן אָפּגעדעקטע איבער די שפיציקע וואַלקנדלעך. זיי האָבן זי לסוף אויפגעהערט נאַכיאָגן, די וואַלקנד־לעך, און געבליבן הינטערשטעליק. אין זייערע פּאַלדן האָבן באַלד אָנגע־הויבן אויפבליצן די שטערן, וואָס האָבן דאָ אין דער פינצטערניש אַראָפּגע־גאַסן זייער גרין, כישופדיק ליכט.

די מענטשן זיינען געווען מיד פון אַ גאַנצן טאָג לויפן דורך טויערן און קעלערן, דורך בריקן און דורכגעהאַקטע ווענט. דורך פינצטערנישן האָבן געפירט די דורכגענג אין די שכנותדיקע הייפלעך. אויף די מלבושים האָט זיי נאַכגעיאָגט דאָס אויסגעלאַשענע גאַלד פון יידישן מגן־דוד־שטערן. דאָס סכנהדיק געאיייל פון די דאָזיקע מענטשן האָט זיי צוריקגעפירט צו די מיטל־אַלטערלעכע טעג אין די דייטשע שטעט לעבן די וואַסערן פון רהיין. דורך די טונקעלע אונטערערדישע גענג און קעלערן זיינען הינטער זיי נאַכגעגאַנגען זיי שאַטנס פון די עלטער־עלטער־זיידעס, פאַרצויםטע און פאַרפּלאַגטע מיט זיירות צוריק, כדי אויסצומיידן די פּאָדערשטע גאַסן לעבן צוים איז מען געלאָפּן אונטן דורך עפענונגען. דורך דאַנען האָט מען אַרויסגעטראָגן באַהאַלטענער־הייט די געשטאַרבענע אויפן ריינעם פעלד. בייטאָג האָט זיי נאַכגעקוקט די

זון מיט קרומע. קילע פלעקן און ביינאכט איז געהאנגען א פארשעמטע לבנה אין א געוועב פון ווייטע טרויעריקע שטערן.

דאס חדרל, וואו ביילע איז אריינגעפאלן מיט חוהלען, נאכדעם ווי זיי האבן זיך אויסבאהאלטן נאך דער גרויסער שפערע — איז געווען פול מיט מענטשן פון אינדערפרי ביז אין דער נאכט אריין. די מענטשן זיינען אן אויפהער אריין און ארויס, גערעדט שטילערהייט און דערנאך שעהן געזעסן אין די ווינקלען און געשוויגן. דאס זיינען געווען אלץ מענטשן פון אנדערע געסלעך, וואס האבן זיך אפגעראטעוועט אין די טונקעלע קעלערן און קא- מערן. איבער זייערע פנימער האט נאך געפלאטערט די שרעק און געפאכעט ווי א צעבאכענע פליגל פון א פייגל, זיי זיינען געווען אלע מידע, איינגעפא- לענע און עפעס אן אויסגעלאשן פייער האט נאך קוים, קוים געטליעט אין זייערע אויגן, זיי האבן תמיד מיט זיך געשלעפט פעקלעך מיט בעטגעוואנט אדער יידישע הייליקע ספרים. אין קליינעם חדרל איז געווען טונקל-גראָ פון רויך, וואס האט זיך געריסן פון א קליין קיכל. די ספרים זיינען געלעגן צעוואָרפן אין די ווינקלען, געוואָרן א שטויס ווי אין א בית-מדרש. אַרום דעם דאָזיקן ספרים-שטויס האָבן זיך אן אויפהער געזאַמלט יידן און עפעס געזוכט אין זיי צווישן די פאַרגעלטע אַלטע בלעטער. מען ווייס נישט ווי אזוי ס'איז פלוצעם אויסגעוואָקסן צווישן דעם שטויס ספרים אַ קליין ספר-תורה-לע, אַרומגעהילט אין אַ גראַ צעריסן מענטעלע. די דאָזיקע אַפגעראַטעוועטע ספר- תורה איז געשטאַנען אַנגעלענט אין דער וואַנט אויף אַ שטויס ספרים, געטוליעט זיך אין ווינקל פאַרשעמט און פאַרלאָזן ווי אַ דאַר, קראַנק קינד.

פון באַלד אינדערפרי האָבן זיך אַנגעהויבן ציען מנינים יידן, פון אלע הייפלעך אַרום און פון אלע געסלעך זיינען דאָ אַריינגעלאָפן יידן און אַפ- געדאַונט. זייערע ליפן האָבן געשלאָסענערהייט געטראָגן לויב וואָס דאָס אומגליק האָט זיי דערווייל אויסגעמיטן. אַ האַרבער ווינט פון יידישע תפילות איז אַ גאַנצן טאָג געהאַנגען ווי אַ פוירעהאַנג אין חלל פון שטיבל, אַז ס'איז אויף אַ רגע שטיל און ליידיק געוואָרן האָט מען ערשט דעמאַלט אַרויסגעזען דאָס הילצערנע וויגל, וואו חוהלע איז געלעגן און לעבן איר, אויף אַ פעקל מלבושים, די מאַמע ביילע. דאָס קינד האָט אַרויסגעקוקט צו די יידן, וואָס האָבן זיך געשאַקלט איבער איר, איינגעהילטע אין זייערע טליתים. זיי האָבן זי אַרומגענומען מיט זייערע צעפלאַשעטע שוואַרצע בערד און טרויעריקע פאַרלאַפענע אויגן, חוהלע איז איינגעשלאָפן אונטער דעם האַרטן געמורמל פון די לאַנגע יידישע תפילות און אַז זי האָט דערנאָך געעפנט די אויגן — האָט זי נאָך געזען איבער זיך פלאַטערן אַ שאַטן פון אַ דאַוונענדיקן ייד אין אַ צעריסענעם טלית.

**

ס'איז שוין געווען איצט שפעטלעך. דער טונקעלער אַוונט, אויסגעמישט מיט צעשפליטערטע לבנה-פלעקן, האָט זיך געגליטשט איבער דעם שטויס יידישע ספרים. ביילע איז דעם גאַנצן טאָג געלעגן אין ווינקל, די פיס פאַר-

דעקט מיט א מלבוש. די יידן, וואָס האָבן געמוזט אַדורכגיין דעם אָרט צו דער טיר, האָבן זיך אָנגעשלאָגן אָן אירע לאַנגע, פולע פיס. זי האָט אַרויסגע-קוקט מיט אַ האַלב-פאַרדעקט פנים צו די יידן. איין איינציקע מחשבה איז אַרומגעלאָפן אין איר קאָפּ: ווען איר דוד וואָלט דאָ געווען... ווען איר דוד וואָלט דאָ געווען... זי וואָלט איצט נישט געלעגן מיט חוהלען אין דעם הקדש דאָ. דאָס אומגליק איז דאָך געקומען אַזוי אומגעצויגן דעמאָלט. מתחילת האָט זי נישט געקענט משיג זיין וואָס אַזוינס עס איז געשען. און ווי אַזוי וועט זי דאָס אַליין מיט חוהלען לעבן אין געטאָ? דער דייטש האָט אַרויסגעשיקט דעמאָלט דעם ערשטן טראַנספּאָרט יידן אויף אַרבעט... בלויז באַלמעלאַכעס... ער האָט אַפילו אין אַנהויב, דוד, געשריבן אַ קאַרטל, אַז צו עסן איז דאָ און אַז ס'וואָלט גוט געווען ווען אויך זיי, ביילע מיטן קינד, זאָלן זיין מיט אים. קאַרטאָפּל איז דאָ לרוב, אַפילו ברויט. אָבער מיט איינמאָל האָט זיך אַלץ איבערגעריסן. שוין איבער צוויי יאָר ווי קיין שום בריוול איז נישט אָנגעקומען. וויפל האָט זי זיך געמוזט, ביילע, אַפּפּלאַגן כדי זיך אויסצובאַהאַלטן מיט חוהלען אין דער שפּעראָ? און גאָט זיי דאַנק—דורך עפעס אַ גוט זיינען זיי ניט אויפגעכאַפט געוואָרן. ס'קען אויך געשען, אַז דוד זאָל פּלוצעם צוריקקומען און ער וועט שוין דעמאָלט מער נישט דערקענען נישט זי און נישט חוהלען, וואָרעם דורך די פּאַר יאָר זיינען זיי ביידע שוין נישט די זעלבע, ווען נישט דער הונגער... אין די ערשטע חדשים איז נאָך דוד מיטגעגאַנגען אין אַלע אירע מעשים און מחשבות. שפּעטער איז זיין פנים אַלץ מער אַוועקגעשוואַמען, געוואָרן געפּל און פּלעגט נאָר פון צייט צו צייט אויפבליצן מיט זיינע ווייטע, גראַלעכע אויגן, מיט אַ וואָרט, וואָס האָט אויף אַ רגע צוריקגעבראַכט דאָס אַמאָליקע קורצע לעבן זייערס.

איצט, נאָך דער שפּעראָ, אַז זי איז געבליבן אַליין אַן אַפּגעראַטעוועטע מיט חוהלען, האָט ביילע ווידער אָנגעהויבן טראַכטן פון דודן. וועגן דער חתונה דעם לעצטן זומער פאַר דער מלחמה, וועגן חוהלען, וואָס איז דערווייל אויסגעוואַקסן אין אינגאַנצן דערמאַנט דודן. זי האָט געהאַט, חוהלע, זיינע שמאַלעכע, גראַע אויגן און שיינעם הויכן שטערן. אַז ס'איז שטילער געוואָרן אין געטאָ — האָבן יידן פון דאַנען אַרויסגעכאַפט די ספרים מיט דער ספּר-תורה און מער דאָ נישט געשטעלט דאַווענען קיין מנין. ווי אַלע יידן האָט אויך ביילען פאַרנומען איינאיינציקע מחשבה: ווי אַזוי גובר זיין דעם הונגער... פון די טונקעלע בלעטער און קאַרגלעכער שפּייז-צעטיילונג האָבן ביילעס פינגער אַרויסגעכישופּט אויסטערלישע מאכלים, וואָס האָבן צוריקגעבראַכט אין קליינעם חדרל דעם ריח פון אַמאָליקן ערב שבת און יידישע יום-טובים. מען האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי האָבן יידישע פרויען פון פאַרפּוילטע, אַלטע ריבן און קאַרטאָפּל-שאַלן אַרויסגעכישופּט עפעס אַ כוח, וואָס זאָל זיי העלפן איבערלעבן — דעם טעם פון די פאַרשוואַנדענע יידישע מאכלים... דאָס איז געווען אַן אומזעבאַרער פּאָדעם, וואָס האָט זיי נאָך געהאַלטן צוזאַמענגע-קניפט מיט דער שיינקייט פון די נישט-לאַנג פאַרשוואַנדענע טעג פון יידישן לעבן.

און געווען איז דאָס אויסטערליש, וואָס דווקא איצט, בעת אין שטיבל איז אַזוי געוואָקסן דער הונגער — האָט ביילע אַנגעהויבן בענקען נאָך דודן און זיין מענלעכער נאַענטקייט. אין אירע שיינע אויסגעלאָשענע אויגן האָבן אַנגעהויבן צוקן און תמיד געווען וואָך ביזע פלעמלעך פון תאוה. זי האָט זיך געשעמט פאַר דעם איינגעשפאַרטן, ביזן צאַפל אין איר און וויפל מאָל זי האָט זיך באַמיט אַפּשטויסן פון זיך דעם דאָזיקן אינעווייניקסטן וויבלעכן הונגער — אַלץ גיריקער און שאַרפּער איז געוואָקסן אין איר דאָס געפיל פון איינזאַמקייט און פאַרלוירנקייט, וואָס זוכט ליבלעכע, באַפרייענדיקע דערנענטערונג. אירע רונדיקע פולע באַקן זיינען לאַנג שוין געווען איינגע־פאַלן, איר הויך געשמעל — פאַרוואַנעט, נאָר אין אירע הויכע, פולע פיס איז נאָך געלעגן דער נישט־אויסגייענדיקער וויבלעכער רייץ. זי האָט זיך אַנ־געהויבן שרעקן פאַר זיך אַליין און שטילערהייט גענומען פאַרשילטן דאָס ביסל בלוט, וואָס איז נאָך געבליבן אין איר.

דער ערשטער, וואָס האָט אַרויסגעפילט איר וויבלעכע געפאַלנקייט, איז געווען פייוויש, בעת זי פלעגט גיין איבער דער בריק. ער איז געשטאַנען אונטן ביים טויער צוזאַמען מיטן דייטשן וואַכפּאַסטן. ער פלעגט אַרויפקוקן צו די טויזנטער פיס, וואָס זיינען געגאַנגען טאַג־אין טאַג־אויס איבער דער הויכער בריק, וואָס האָט פאַרבונדן ביידע געטאַ־טיילן. צווישן די טויזנטער פיס האָבן זיינע אויגן אויפגעכאַפט נאָר די וואַלקנדיקע פיס פון פרויען און מיידלעך, אַרומגעהילטע אין זייערע לויזע, ווינטיקע רעקלעך. ער איז געווען תמיד זאָט, פייוויש, גערויכערט רונדיקע, גוטע דייטשע פאַפיראַסן און ער האָט ביילען תיכף אויפגעכאַפט מיט אירע שיינע, הויכע פיס. ער איז צו צו איר, געפרעגט צי זי איז הונגעריק. אַוודאי, ווער איז נישט הונגעריק אין געטאַ? אפשר בלויז זיי — אַזעלכע לייט ווי פייוויש... ער איז אַ ביסל געגאַנגען מיט איר מיט אַ דין שמייכלע איבער די ליפן. ער האָט זי פלוצעם אַ פרעג געטאַן:

— מ'קאָן קומען צו דיר?

ס'האָט זי אַ ברי געטאַן אין די לויז־געוואַרענע פאַלדן פון איר בויך. זי האָט נישט אויפגעהויבן אירע אויגן. אַ פליישיקע האַנט האָט זי איצט שוין געהאַלטן פאַר איר אַרעם, וואָס איז מיט איינמאַל געוואָרן קיל. זי האָט קוים דורך די געעפנטע אויגן־שפעלטעלעך געזען לעבן זיך שפרייזן זיין ברייטן, מאַנסבילשן שאַטן, וואָס האָט אינגאַנצן פאַרדעקט איר שמאַל געשטאַלט. זי האָט אַ בליק געטאַן אין דער זייט. זיין פנים איז געווען אַ רויטס, אַ באַ־שפרינקלטס, די אויגן קליינע און שפיציקע ווי ביי אַ קאַץ. אינעם גרויסן טונקעלן שאַטן, וואָס איז געלאָפן פאַר זיי אויף פריער אויס, האָבן זיך אַמ־מייסטן אַפירגעיאַגט ווי אַן אַפגעריסענע כמאַרע די שאַטן־שפרייזן פון זיינע גלאַנציקע, הויכע שטיוול, מיט די שמאַלע רייט־הויזן אין די הויכע כאַ־ליעוועס.

נאָכדעם ווי פייוויש האָט זי אַפגעפירט אַהיים און אַרויף אין קליינעם הדרל — האָט ער זיך אויף אַ וויילע אַפגעריסן און אַזעק כדי צו ברענגען

עסן. ער איז באַלד צוריקגעקומען און אַוועקגעשטעלט אויפן טישל אַ קליין פאַרמאַכט קענדעלע. ער האָט עס געהייסן אַנוואַרעמען אויפן קיכל. מיט קאַלטע, פאַרחלשטע הענט האָט ביילע אונטערגעהייצט אין אויוונדל. עס איז איר אויסגעקומען ווי זי צינדט אונטער מיט פיצלעך שפענדלעך אַ שרפה, וואָס וועט זי באַלד אַרומכאַפן פון אַלע זייטן. פון דאָזיקן פייער וועלן זיך באַלד אָנצינדן די ווענט, דער בעליק און אַרומכאַפן זי ביי די קליידער. זי האָט אַ קוק געטאָן אויף חוהלען, וואָס האָט זיך די גאַנצע צייט דאָ געשאַרט לעבן דער מאַמען און אַ פריילעכער גלאַנץ איז אַרומגעגאַנגען אין אירע גראַע אייגעלעך. דאָס קענדעלע איז שוין געשטאַנען אויף דער פייערקע, די בלעכערנע ווענטלעך האָבן שוין אָנגעהויבן ברייען. לעבן איר איז געשטאַנען פייוויש און יעדע רגע שטראַמער אָנגעצויגן אויף זיינע פיס די כאַליעוועס פון די הויכע, גלאַנציקע שטייבל.

אויפן קיכל האָט אָנגעהויבן זידן. אַ פאַרע האָט געהויבן דאָס דעקל פון קענדעלע. ערשט איצט האָט ביילע אויפגעהויבן דאָס דעקל און אַריינגעקוקט אינעם שמאַלן העלדזל.

דאָס איז געווען אַ געלע יוד־פליסיקייט, איבערגעדעקט מיט אַ פעט, דיק הייטל ווי צעשמאַלצן גאַלד. דאָס ערשטע מאָל נאָך אַזוי פיל יאָרן זעען אירע אויגן ווידער הייסע, ברייענדיקע יוד. פון די אונטערשטע טיילן פון איר בויך האָט זיך אויפגעהויבן אַ קלעמונג, וואָס איז דערגאַנגען ביז צום האַרצן צו. אויפן גאַנצן וועג, פון בויך ביז צום האַרץ, האָבן זיך פון דער דאָזיקער קלעמונג געצונדן קליינע פייערלעך, וואָס האָבן הייס געמאַכט איר אַטעם. אין האַלדז האָט אָנגעהויבן פאַרפעלן לופט. זי האָט אויף אַ רגע אַזש געמוזט אַרויסשטעקן די צונג. די גאַלדענע הייסע פליסיקייט האָט ווי אַן אָנגעצינדענע נעץ פון דרעטלעך זיך אַרויפגעוואַרפן אויף אירע אויגן און פנים. זי האָט מיט ביידע הענט אַרומגענומען דאָס הייסע קענדעלע מיט יוד, ווי אַ וואַרעמען צעהיצטן האַלדז פון אַ מענטשן. די גאַנצע צייט איז פייוויש געשטאַנען הינטער איר און זיינע פאַרזשמורעטע אייגעלעך האָבן זיך געגליטשט איבער אירע הויכע פולע פיס. ביילע איז נאָך אַ ווילע גע־שטאַנען און נישט געוואוסט וואָס אַזוינס צו טאָן מיט אירע הענט. אַ טונקל געפיל פון גרויל איז זי באַפאַלן פלוצעם. זי האָט געוואוסט, אַז די דאָזיקע גאַלדענע הייסע פליסיקייט פאַרבאַרגט אונטער זיך אַ תהום, וואָס ציט זי איצט אַריין אין זיך מיט זיינע פינצטערע, הייסע פלאַמען. זי וועט מער שוין פון דעם תהום נישט אַרויס, זי וועט דאַרט אומקומען — און צוזאַמען מיט איר וועט אויך אומקומען חוהלע. דער פרעמדער איז געשטאַנען הינטער איר און אַלץ נאָך געשוויגן. אין זיין שווייגן האָט ביילע דערפילט שטאַרקער דעם אַפגרונט, וואָס עפנט זיך איצט פאַר איר אין האַלב־פינצטערן חדרל. אויף איין רגע האָט איר האַנט אַ ציטער געטאַן. זי איז געווען זיכער, אַז זי וועט באַלד אַ כאַפ טאָן דאָס קענדעלע מיט דער אויפגעקאַכטער הייסער יוד און דאָס פעטע גאַלד אויסגיסן איבערן רויטן פנים פונעם פרעמדן. אירע פינגער האָבן אַ רגע געציטערט. ווי די דאָזיקע מחשבה וואָלט טאַקע אין אירע פינגער

א באוועג געטאן דאס בלוט. באלד איז זי ווידער געשטאנען א צעבראכענע איבערן קענדעלע מיט דער פעטער צעגליטער אויבערפלאך. זי האט געהאט פארמאכטע אויגן און נישט געזען וואס ארום איר טוט זיך. א שדישער רייך האט געברייט אירע פינגער. זי האט מיט איין האנט אָנגעכאַפּט חוהלען און פאַרזחלשט קוים אַרויסגעשטאַמלט:

— וואָס שטייט איר? — זיצט... מ'עט עסן צוזאַמען נאַכטעסן... אַזאַ גאַלדענע יודן... אַזאַ גאַלדענע יודן...

זי האט דאָס אַלץ אַרויסגערעדט, נישט עפענענדיק די אויגן, וואָס האָבן געהאַט דינע אָנגעלאַפענע הונגער־קישעלעך.

*
**

פון יענער נאַכט אָן האָבן זיך אָן אויפהער געוואָרעמט אויפן קיכל די קענדעלעך מיט פעטער יודן, וואו ס'זיינען אַרומגעשוואומען צעשניטענע שטיקלעך פלייש. אויסער שפייז־פעקלעך האָט פייוויש אויך געטראָגן פאַר חוהלען טאַרבעלעך מיט ווייסן צוקער. אונטערן ווענטל פון ביילעס חדרל האָבן די שכנים אויפגעכאַפּט דעם וואָרעמען, קיצלדיקן ריח פון פלייש און גוטע געקעכטסן. זיי האָבן אָפּט געהערט לויפן פייווישן אין זיינע הויכע שטיוול איבער די שטיגן. אַממייסטן איז ער געקומען אויף ביינאַכט און אַוועק פאַרטאַג.

אינמאָל האָט ביילע אַריינגעטראָגן צום שכן אַ האַלבע קענדעלע מיט יודן. דאָס פאַר־פאַלק, וואָס האָט געוואוינט אין דרינען, האָבן זייערע ביידע קינדער תמיד געהאַלטן אין בעטל. בערעלע און גיטעלע זיינען געלעגן אי־בערגעדעקטע מיט אַן אַלטן פאַלטן און זיך געוואָרעמט איינער אין צווייטן. מ'האַט קוים אַרויסגעזען זייערע קליינע, איינגעגאַנגענע פנימלעך. אַז ס'פאַר־פאַלק האָט אויסגעגאַסן די הייסע פליסיקייט אויף אַ טעלער, האָבן זיך די קינדער אויפגעזעצט און זייערע פנימלעך ווי קליינע, גראַע קעצלעך, אַרומ־געפירט איבער די ראַנדן פון טעלער. זיי האָבן דערנאָך גענומען קליינע ביסעלעך און לאַנג נישט געוואַלט אַראַפּשלינגען די יודן. אויף די פלאַכע טעלערלעך האָט זיך געוויגט די וואָרעמע יודן. ביילע איז געשטאַנען לעבן בעטל און אירע אויגן האָבן די גאַנצע צייט אויסגעמיטן זיך צונויפצוטערעפן מיט אירע שכנים. דאָס האָט געדויערט אַ לאַנגע וויילע. די קינדער האָבן דערווייל אויסגעטרונקען די פליסיקייט פון די טעלערלעך און צוריק אַרייַנגעקראַכן מיט צעפלאַמטע בעקלעך הינטער דעם פאַלטן אויפן בעטל.

זיי האָבן זיך פון איצט אָן, די קינדער, צוגעהאַרכט צו יעדער באַווע־גונג אויף די טרעפן און דרינען הינטערן ווענטל. זיי האָבן געוואָרט, אַז אויף די שטיגן זאָלן זיך דערהערן די שטיוול־טריט. דעמאָלט האָבן זיי געוואוסט, אַז באלד וועט זיך דורכן לויזן ווענטל אַהעררייסן אַ געזאַלצענע פאַרע פון געקאַכטע יאַכלעך. זיי זיינען טאַקע געלעגן מיט אויפגעשפיצטע אויערן צו דער טיר. ס'פלעגט אויך געשען, אַז חוהלע פלעגט אַריינקומען צו די קינדער

מיט א טעלערל יויך און וויסע קליסקעלעך. גיטעלע האָט געהאַלטן אין איין פרעגן:

— מאַמע, פאַרוואָס קאַכסטו קיינמאַל נישט קיין יויך?
— ס'א מלחמה. קינדלעבן... אין געטאָ איז נישטאָ קיין יויך... אַז מען וועט ווערן אויסגעלייזט...
— טאָ קאָך כאַטש קליסקעלעך, מאַמע... אַ ביסל קליסקעלעך...
— נישטאָ קיין מעל, גיטעלע... צו קליסקעלעך דאַרף מען האָבן מעל...
— און פאַרוואָס האָט חוהלע יויך מיט קליסקעלעך?
— ווייל חוהלע האָט אַ פעטער... ברענגט ער יויך... און מעל...
— טאָ זאָל דער טאַטע אויך ברענגען מעל... וועט מען קאַכן קליסקע-
לעך...
— דער טאַטע אַרבעט אין שאַפּ, קינדלעבן, פון דאַרט קריגט מען נישט קיין מעל...
— און וואו אַרבעט חוהלעס פעטער?
— איז ערגעץ נישט. ער האַלט וואַך ביים טויער, צוזאַמען מיט די דייטשן, קינדלעבן...
גיטעלע פרעגט נישט מער. אירע בעקלעך צינדן זיך ווידער אָן מיט קליינע רויטע רויזלעך, וואָס לעשן זיך באַלד אויס. די מאַמע דרייט אַוועק דעם קאַפּ, זעצט זיך צופוסנס פון בעטל און פאַרדעקט די קינדער מיטן אַלטן ווינטערדיקן פאַלטן.

**

פּייוויש איז געלעגן אויפן בעטל אין די הויכע גלאַנציקע שטיוול און געכראַפּעט. ער איז היינט אַרויפגעקומען אַ שיכורער און זיך באַלד אַ וואַרף געטאָן אויפן בעטגעוואַנט. איידער ער איז איינגעשלאָפן האָט ער ביילען איינגערוימט עפעס אויפן אויער. ביילע איז בלאָס געוואָרן און שיר נישט אומגעפאַלן אויף דער פּאָדלאַגע. פּייוויש איז אָפּגעשלאָפן אַ פאַר שעה און באַלד נאָכן אויפכאַפן זיך אַוועקגעלאָפן. ביילע האָט אים לאַנג נאָכגעקוקט איבערן געסל, וואו ער האָט געשפּרייזט מיט זיינע שוואַרצע, גלאַנציקע שטיוול.

דאָס, וואָס פּייוויש האָט דערציילט בסוד ביילען, איז געווען עפעס אַזוינס, ווי ס'וואַלט זיך — תּהוּם געעפנט אונטער אירע פּיס, אין אירע אויגן האָבן אַנגעהויבן אַרומטאַנצן גרינע פּייערלעך. יעדער רגע האָט זי צו זיך אַ כאַפּ געטאַן חוהלען, זי געהאַלדזט און געקושט, געגלעט די אַקסעלעך און זיך מיטן מויל איינגעביסן אין קינדס העלדזל. חוהלע האָט אַנגעהויבן וויינען. דערהערנדיק דעם קינדס געוויין האָט ביילע אַ קוויטש געטאַן ווי אַ גע-שאַכטענע. באַלד האָט זיך אויך אונטערן ווענטל ביים שכן אויפגעהויבן אַ יללה.

די לעצטע נאַכט איז איצט ביילע געלעגן מיט חוהלען. אויפן הייפל האָבן דערווייל אַלע מאַמעס אַרומגעטראָגן אין דער פּינצטער די קינדער

אויף די הענט און געיאַמערט. ס'איז געווען אַ פינצטערע נאַכט אויפן הויפּל און נאָר פאַרגליווערטע לבנה-פלעקן האָבן זיך צוזאַמען מיט די קינדער-קעפלעך פאַרבאַהאַלטן אונטער מאַמעס יללהדיקע הענט. אימיצער פון די ווייבער האָט אויפגעהויבן ס'קינד קעגן דעם זויס פון דער שווימענדיקער לבנה און געמאַכט אַ געוואָלד גלייך אין פינצטערן הימל אַריין. דאָס געשריי נאָך רחמים איז צערונגען אינם קילן ווינט, וואָס איז איצט געגאַנגען פון יענער זייט געטאָ.

מ'האַט שוין געגרייט רוק-זעקלעך און קליינע טאַרבעלעך. מאַמעס האָבן זיך געגרייט אין וועג אַריין צוזאַמען מיט די קינדער. מאַנכע האָבן נאָך אין דער נאַכט אויסגעזוכט זיך באַהעלטענישן און דאָרט פאַרקראַכן מיט אַ ביסל שפּייז און ברויט. ליגנדיק אויפן בעטל ווי אַ געשאַכטענע האָט ביילע זיך צוגעהערט צום פליסטערן אונטערן ווענטל. ביים פאַרפאַלק. דאָס זיינען אינדריינען געלעגן טאַטע-מאַמע איבער די שלאַפנדיקע צוויי קינדער און זיך געאַמפּערט וועמען אַפּצוגעבן די דייטשן; גיטעלען צי בערעלען.

— ווי קען איך אַפּגעבן בערעלען. גזלן!!!! קוים דריי יאָר... ווער וועט זיך אויף אים אומקוקן? ער קען זיך אַליין די הויזלעך נישט אַנטאָן... די שיכלעך...

— טאָ אפּשר גיטעלען? זי איז דאָך שוין אַ דערוואַקסענע... מענטשן וועלן קענען האָבן פון איר אַ נוץ... זעקס יאָר אַ מיידעלע וועט דאָך נישט פאַרפאַלן ווערן... גוטע מענטשן וועלן זיך אויף איר אומקוקן...

— כ'וועל זיי ביידע אַפּשחטן היינט ביינאַכט, הערסט? כ'וועל זיי אַפּ-שחטן איידער זיי אַוועקגעבן דעם דייטש... אַפּשחטן וועל איך זיין... אַ גאַנצע נאַכט האָט זיך אונטערן ווענטל געקנוילט אַ געכליפּ פון פאַר-פאַלק.

צומאַרגנס, ווי נאָר דער טאָג האָט זיך גענומען אַדורכברעכן דורך די ווענטלעך, האָט ביילע אַנגעהויבן אַנטאָן חוהלען. זי האָט אויף איר אַרויפ-געצויגן די קליידלעך מיט פרעמדע אַפּגעשטאַרבענע הענט. אַ רויט שטיקל באַנד האָט זי איינגעפלאַכטן אין חוהלעס האָר און אין דער פרימאַרגנדיקער טריבקיט האָט דער שליף געוואָרפן איבערן קינדס פנימל אַ רויטלעכן אַפּ-שיין פון בלוט. ביילע האָט שוין דערזען זיך פלאַנטערן אין אַ נעץ פון שגעון און זינד. וואָס מער זי איז געזונקען אין דער דאָזיקער נעץ אַלץ מער האָט אין איר געגאַנגט די פאַרצווייפלונג, בעת אירע אַלע חושים זיינען געווען אינ-גאַנצן געלייטערטע. די פאַר חדשים זינדיק לעבן מיט פייווישן האָט פון איר אַוועקגעשטויסן די שרעק פאַרן הונגער און אַז זי איז געווען זאַט — איז דער פחד פאַרן טויט צערונגען געוואָרן. אַ פרעמד קול האָט זיך געווינגט אין איר זינדיק האַרץ. דאָס אַלץ איז דאָך געשען דערפאַר, וואָס איר יונג לעבן האָט זיך געווערט כדי נישט צעקרישלט צו ווערן אינעם תהום פון געטאָ. זי האָט געלאָזט ברענען דאָס מיאוס און תהומיק פייער אין איר האַרץ און די פלאַמען האָבן זי איינגאַנצן אַרומגעכאַפט. וואָס מער ס'איז געוואַקסן אין געטאָ די שרעק אַרויסגעשיקט צו ווערן, אַלץ קראַמפּהאַפטער האָבן זיך אירע

הענט געקלאַמערט אינעם ביסל זינדיק לעבן מיט פייווישן. טיילמאָל איז צו איר געקומען אַ שטיל ווידערקול פון אַמאָל, אַ קלאַנג פון ווידוי און חרטה. דאָס איז אָבער באַלד פאַרטויבט געוואָרן אינעם בייז, זינדיק לעבן, וואָס האָט זי געקלאַמערט מיט הייסע צעגליטע רייפן. זי האָט געוואוסט, אַז זי באַגייט אַ זינד, פון וועלכער זי וועט שוין קיינמאָל נישט קענען אַרויס. און אַז ס'האָט זי טיילמאָל אָנגעהויבן ברענען דאָס געפיל פון בושה און חרטה, האָט זי תמיד זיך געקלאַמערט אין חוהלען. דאָס האָט זי דאָך, ביילע, אַלץ געטאָן פאַר איר, פאַר חוהלען, פאַר איר געזונטוועגן, פאַר איר זאַט־קייט, פאַר איר געלעכטערל... און דאָס געלעכטער חוהלעס האָט גערייניקט איר האַרץ פון אַלדאָס בייז. זי האָט דעמאָלט געוואוסט, אַז איר זינד איז נישט אַזוי גרויס און ס'וועט אויך געשען אַ נס — זי וועט אַרויסטראָגן פון געטאָ איר קינד און זיך אַליין — וועט דעמאָלט איר זינד פאַרגעבן ווערן. זי האָט דאָך אויפגעהאַלטן דאָס לעבן פון איר קינד... און איצט? איצט זאָל זי דאַרפן אַליין אָפגעבן חוהלען, ווייל ער, פייוויש, וויל אַזוי? ער רעדט זי צו אָפצורגעבן ס'קינד צום דייטש... די קינדער ווערן דאָך אַרויסגעשיקט אין אַ דאָרף... אויף אַ פאַרם... סיי־ווי־סיי ענדיקט זיך שוין די מלחמה... ער וועט מיט איר חתונה האָבן, פייוויש... ער וועט מיט איר באַשטימט חתונה האָבן... זאָל זיך נאָר די מלחמה ענדיקן...

זי איז געשטאַנען, ביילע, איבער איר אייגן האַרץ אַריבערגעבויגן ווי איבער אַן אָפגרונט. מיטאַמאָל איז זי באַפאַלן אַ גליאיקע כוואַליע פון מור־טערלעכקייט. זי האָט אַריינגעקוקט אין חוהלעס גראַע אייגעלעך און אין זי דערזען אַ שאַטן פון דודן. זי האָט זיך מיט די לַיפן איינגעזויגן אין חוהלעס העלדול, וואָס איז געווען ווייך און וואַרעם. ניין, זי וועט קיינמאָל חוהלען נישט לאָזן אַליין... זי וועט מיטגיין מיט איר, אויב עס קען אַנדערש נישט זיין... מיט טויזנטער וואַרעמע הענטלעך האָט חוהלע זי אַרומגענומען און געצויגן צו זיך. זיי זיינען ביידע געלעגן אויפן בעטל און לאַנג געהעשעט איינע אין דער צווייטער אַריין.

אַרום האַלבן טאָג איז פייוויש אַריינגעפאַרן מיט אַ וואָגן אין הויף אַריין. נאָכן וואָגן זיינען געגאַנגען דייטשן מיט אַרויפגעשאַצטע העמד־אַרבל און מיט שפיצרוטלעך אין די כאַלעוועס פון זייערע שטייול. ער איז אַרויף דער ערשטער צו ביילען. ער האָט אַ כאַפּ געטאָן חוהלען פון ביילעס הענט. זי איז שטיין געבליבן אַ רגע אַ געליימטע און געוואַלט נאַכלויפן, פייוויש האָט זי אָבער אַ שטויס געטאָן, פון וואָס זי איז געפאַלן אויפן בעטל. מיט אַרויס־געזעצטע אויגן איז זי צוגעלאָפן צום פענצטערל. זי האָט איצט געזען ווי דאָס פאַרפאַלק פון הינטערן ווענטל איז אַרויפגעגאַנגען אויפן וואָגן, געפירט ביי־דע קינדער ביי די הענט און זיך אַוועקגעזעצט אויף זייערע פעקלעך. זי האָט אַפילו געזען ווי חוהלע האָט זיך אַרומגענומען מיט גיטעלען און ביידע קינדער האָבן אָנגעהויבן אַרויפפאַכן מיט זייערע הענטלעך צו די פענצטער... אַ בייזער פינצטערער כוח האָט זי געהאַלטן צוגענעגלט צו דער פאַדלאָגע און נישט געלאָזט זי רירן זיך פון אַרט. פון גאַנצן הייפל איז איצט געגאַנגען אַ

יילה פון מאמעס, וואָס האָבן זיך נישט געלאָזט שיידן מיט די קינדער. זי האָט זיך אַ כאַפּ געטאָן פאַרן קאַפּ און אָנגעהויבן מיט אים קלאַפּן אין ווענטל. מיט די נעגל האָט זי זיך צעריסן ס'פנים און וואָס מער דער ווייטיק האָט איר געצינדן די הויט — אַלץ ווילדער איז זי געוואָרן. אָבער קיין כוח אַראַפּ־צולויפן צום וואָגן האָט זי אין איר פאַרצווייפלונג נישט געפונען. זי האָט זיך אַ וואָרף געטאָן אויפן בעטל און דאָ געבליבן ליגן מיט אויפגעפראַלטע, אויס־געלאַשענע אויגן. דער פינצטערער בליק איבער איר איז אַראַפּגעהאַנגען ווי אַ פאַרכמורעטער הימל, וואָס באַהאַלט נאָך אין זיין בוזעם שאַרפע, טויט־לעכע בליצן.

*

**

אינמיטן נאַכט איז פייוויש אַ שיכורער געשפרונגען איבער די טרעפּן פון הייזל. דאָס חדרל פון פאַרפאַלק פון הינטערן ווענטל איז געשטאַנען אַ ליי־דיקס און צעריסנס. ער האָט זיך אַ שליידער געטאָן אויפן בעטל לעבן ביילען, וואָס איז נאָך געלעגן דאָ מיט אויפגעפראַלטע אויגן. ער איז באַלד איינגע־שלאָפּן.

ערשט איצט איז אין ביילען אויפגעגאַנגען און געוואָרן וואָך אַ גלייאַקער, טיפּער ווייטיק. זי איז געווען די איינציקע אין גאַנצן הויף וואָס איז געבליבן דאָ אָן קינד. די פינצטערניש אַרום איר האָט זי געברייט מיט לאַנגע, שפי־זיקע צונגען. און אין אַלץ איז שולדיק ער, פייוויש, וואָס כאַפּעט איצט לעבן איר. אַ היץ האָט איר געברייט אין די שלייפּן. די גאַנצע פאַרבאַהאַלטענע פינצטערע שנאה צו אים האָט זיך אויפגעוועקט מיט אַ בייזן צאַפּל פון אירע הענט. אַ ווילדע, רויטע מחשבה איז זי באַפאַלן, פון וואָס זי האָט אָנגעהויבן ציטערן אויפן גאַנצן לייב. זי האָט אַראַפּגעוואָרפּן פון זיך ס'קליידל און זיך גענומען טוליען צו פייווישן. ער האָט אין דער פינצטערניש אויפגעעפנט זיינע אויגן און נאָך שיכורעהייט עפעס געמורמלט. זי איז געלעגן לעבן אים מיט אַלץ נאָך אויפגעפראַלטע אויגן, וואָס האָבן גאַרנישט געזען אין דער פינצטער נאָר אַ רויטן בלוטיקן קרייז, וואָס האָט זיך געוויגט אין חלל. דער דאָזיקער קרייז האָט געהאַט שפיציקע רויטלעכע צויטן, וואָס האָבן געצינדן דאָס חדרל. זי האָט געהאַלטן אין איר פויסט פאַרבאַרגענער־הייט אַ קאַלטע שאַרפע זאָך, מיטן לינקן אַרעם האָט זי אַרומגענומען פייווישן, בעת איר הייסער אַטעם האָט געברייט זיין קאַרק. ער האָט ווידער געעפנט די אויגן און זיך צעשמייכלט. אָבער באַלד איז דער שמייכל אויף אים צע־רונען און דאָס פנים האָט זיך אויסגעקרימט. ער האָט זיך אַ ריס געטאָן מיטן קאַפּ, בעת אַ ווילדער קוויטש האָט צעריסן די פינצטערניש אונטערן בעליק. ער האָט אָנגעהויבן טאַמלען מיט די פיס. פון זיין שויס האָט זיך גענומען גיסן בלוט, איבער זיינע טאַמלענדיקע קני. ער האָט נאַכאַמאָל אַ ריטש גע־טאָן און אַוועקגעפאַלן אויפן בעטל.

אַ האַלב־נאַקעטע איז איצט ביילע אַרויסגעלאָפּן פון חדרל. זי איז געלאָפּן איבערן הייפל, וואָס איז געווען אינגאַנצן אַ פינצטערס. פון דאַנען

איז זי אַרויסגעלאָפֿן אין געסל. ס'איז שוין געווען טיפע נאַכט אין געטאָ. אין ערגעץ האָט נישט געלויכטן קיין ליכט, בלויז אַ גראַע, מוטנע ליכטי־קייט פֿון די שווימענדיקע וואַלקנס איבערן געטאָ האָבן זיך אָפֿגעשלאָגן אין דער אונטערשטער פינצטערניש. זי איז געלאָפֿן אין דער דאָזיקער פינצטערניש, וואָס האָט איר געקילט די שליפֿן. זי איז געלאָפֿן מיט אַן אימפעט, נישט וויסנדיק וואוּהיין. דאָס געסל האָט איצט געפֿירט באַרג־אַראָפֿ. זי איז געלאָפֿן, ווי ווינטן וואַלטן זי געפֿירט אונטער די אַרעמס. עס איז איר אויסגעקומען ווי זי הערט פֿאַר זיך לויפֿן דעם וואַגן מיט חוהלען. אַט־אַט און זי וועט אים דערגרייכן. חוהלע ווינקט שוין פֿון דערווייטנס און זי זעט אָפֿילו ווי עס בלענדט אַרויס דער רויטלעכער שליפֿ פֿון אירע האַר. באַלד־באַלד וועט זי צופֿאַלן צום וואַגן. אַ פינצטערער בייזער כוח האָט זי פֿון הינטן אַלץ געטרירן פֿאַראַויס. פֿון איין געסל איז זי אַריין אין צווייטן, ביז זי איז צוגעקומען צו די דראַטן. זי האָט שוין נישט געוואוסט וואָס מיט איר טוט זיך. דער ווינט האָט זי געטראָגן אַ וואַיענדיקער און אַ פינצטערער. זי איז אין איין אימפעט אַרויפגעפֿאַלן אויף די דראַטן, וואָס האָבן זיך דאָ געהויבן מיט זייער פֿאַרצוימונג. דער דייטש, וואָס איז דאָ געשטאַנען, האָט אויפגעפֿראַלט זיינע אויגן; אַ נאַקעטע פֿרוי לעבן די דראַטן — זעט ער ס'ערשטע מאָל. ער האָט זיך צוריקגעצויגן און אין דער האַלבער פינצטערניש אויסגעשריען:

— שטיין בלייבן!... וואַהיין, דו העקסן־ווייב? ווילסטו אן דען הימעל?...
 צו דען שטערנען?...

— יאָ־יאָ־יאָ — האָט ביילע מיט היץ אַרויסגעשטאַמלט — צום הימל...
 צו די שטערן... צו די שטערן...

זי האָט אויסגעשפֿרייט אירע ביידע נאַקעטע הענט איבער די דראַטן און זיך אַריבערגעבויגן מיטן גאַנצן גוף. זי איז שוין געבליבן אַזוי הענגען מיט'ן קאָפּ אויף יענער זייט. מיט אַראָפהענגענדיקע הענט צו דער ערד האָט זי זיך נאָך אַ ביסל געוויגט ווי אַ נאַקעטער, טויטער פּויגל.

לאָדזשער געטאָ, 1944.

ציקל פון ערף לידער

סיוועט גיסן

נאָך אַ דעמפיקן, אָנאַטעמדיקן טאָג
האַבן אויף די פּלוינען פון דעם מערבדיקן הימל
זיך סטאַדעסווייז געקליבן די סומנע, ערנצטע אָקסן
פון דער נאַכט.
די פייכטע, שטאַרקע שוואַרצע יונג-אַקסן
פון דער נאַכט.

אַ ווינט האָט זיי געטריבן
און זיי האָבן זיך געטוליעט און געשפּרייט,
און פאַרדעקט דעם גאַנצן טונקל-גרויען אויסשפּרייט,
איבער די ביימערשע שפיצן,
איבער די העכסטע מיצן פון די בערג.
פינצטער האָט זיך די סטאַדע געמערט און געהורבעט.
אין געדרענג האָבן זיך אַלץ מער געשפּאַנט און געשטרענגט
זייערע שווערע לענדן,
זייערע איבערפּולע, נידעריק הענגענדיקע לענדן —
עס וועט גיסן, עס וועט גיסן, עס וועט גיסן.

די שופרות פון דעם ווינט האָבן געבלאַזן און געברומט
דורך דעם געדיכטן געצווייג פון די ביימער —
עס וועט גיסן, גיסן, גיסן.

פון די בערג האָט עס געקנאַלט
מיט עכאַ נאָך עכאַ —
עס וועט גיסן!

מבול

דער דאָך פון מיין שטוב איז אַ הילכיקע פּויק,
איך וועל שוין היינט וואַכן, ניט שליסן קיין אויג.

איך וועל שוין בלויז קוקן צום באַלקן אַרויף,
איך ווייס גאַנץ באַשיידלעך — נישטאָ היינט קיין שלאָף.

איז, ליג איך און האָרד צום אומענדלעכן גאָס,
וואָס שטאַרקט זיך מיט גבורה אַ שטיק נאָך חצות.

ס'איז אויסטערליש פינצטער, נאָר כ'צינד נישט קיין ליכט.
עס מאַכן די פענצטער די נאַכט מער געדיכט.

די נאַכט איז געהייליקט צום מיסטישן פלייץ.
עס נעמט מיך אַרום אַן אומהיימלעכער רייץ.

עס פויקט אין מיין דאָך — איך זאָל בלייבן געוואַכט
און זען וואָס עס טוט זיך אין איינער אַ נאַכט.

דעם חושך בליקט דורך איצט מיין אויפגעפראַלט אויג.
כ'זע ענדלאָזן דאָרשט און געוואַלטיקן זויג.

און אָפענע ליפן און גרייט־פאַרטיק מויל
און צייטלאָזן, אַרטלאָזן תענוג — ווי וואויל!

עס זויגט איטלעך בלעטל, עס זויגט יעדע פלאַנץ.
ס'ליגט הימל מיט ערד אין פאַרגעסונג, אין טראַנס.

ס'ליגט הימל מיט ערד אין באַהעפטן ביינאַנד.
עס גיסט און עס גיסט און עס גיסט אויפן לאַנד.

אויפן באַרג

אויסגעקאַמט און אויסגעצוואַגן ציכטיק, גרינטלעך,
רופט מיך דער באַגינען, פירט מיך צו דעם העכסטן באַרג.
זון און רחבות! אונטן וויגט זיך ס'בלעטער־נאָדלואַרג
פון די ביימער אין דערפרישטע, מילדע ווינטלעך.
יאַגדעס, אַגרעס, מאַלינעס, אין פאַרבן־בינטלעך,
באָטן אָן זיך ממש: רייס און טרינק אונדו, נישט געקאַרגט!
זון און רחבות. און די נוסביימער פאַרשמעקן.
גוט, וואָס כ'האָב געלאָזט זיך פון פרימאַרגן וועקן.

ס'וואַרט דאָ, ווי אַ פריינד אַ ליבער, מילדער,
איין צעוואַקסענער, צעצווייגטער נוסבוים. ס'רעדט זיך: בוים.
אַן אימפעריע גאַנצע, מיט אַ היפשן לעבנסרוים.
שטענדיק ראוי פאַר באַוואונדער און פאַר שילדער.

שטייט ער איצט געטוקט אין פייגלישן געפילדער
און אין יונגן ליכט — א קליאש פון גאלד אין בלויען שוים.
רויט-בריסטלעך, קאנאריקעס און גרויע שפערלעך
ליארעמען און מינדסטן אפשיי — פרעכע קערלעך.

א גוטמארגן, וועווריק. און אויך דו, מיין קראָליק.
שטיי נישט טויט-דערשראָקן, ס'איז דאָך בלויז מיין פוס, וואָס
שאַרפט.

כ'זע גענוי — דיין יעדער לאַנגער אויער הערט און האַרט.
כ'ווייס, עס קאָן אַ פיינט, אַ האַרצלעזער עמלק,
אַנפליען, ווי ס'האַט פאַסירט מיליאָנענמאַליק,
און פאַרלעשן זון און אַלץ. נו, כ'גי. פאַרגעס דיין פאַרט.
כ'האַב צו דיר נישט. טרוסן זיינען מער ווי בראַווע.
כ'גי. ס'וואַרט מיין געטרייע פרוי שוין מיט דער קאווע.

וואַסערפאַל

ס'איז אַלץ דאָ דאָס ווערק פון דער מענטשלעכער מי;
דאָס טייכל נאַאיווע מיט זילבערנער מראה,
דער הילכיקער רויש און דער פריילעכער פלי
פון פיטשינקער, מענטשלעך-פאַרטראַכטער ניאַגאַרע.

די גראַזן, צוריק מיט אַ וואַך ערשט פאַרזייט —
זיי וואַקסן פאַרטרוילעך און לאַשטשען זיך צערטלעך.
זיי פלאַפלען צום ווינט מיט די גראַזיקע רייד,
און שעפטשן צום וואַסער מיט גרינלעכע ווערטלעך.

אַמאָל האָט אַ פאַרמער געלעבט דאָ אַליין,
געלעבט דאָ אין שטילקייט אין וואַלדישן איינזאַם,
געלעבט דאָ מיט ריוו און מיט זון און מיט שטיין,
געלעבט און געוואַקסן מיט ביימער געמיינזאַם.

איך ווייס נישט, צי איז ער געווען אויך אַ בזיר,
צי גאַט דאָ געזוכט אין אַליינקייט מיט זיך.
נאָר אַז איז געקומען אַ גרויסער בולדאָזער
מיט יונגען אין הויכע און גומענע שיד.

צעגראַבן דעם ריוו און געשטופט אַלץ די ערד,
די ערד האָט צום ווייטערן ראַנד זיך געטוליעט.
דער ריוו איז אַ טייכל, די שטילקייט צעשטערט,
דער פאַרמער אַוועק, און דער וואַסערפאַל הוליעט.

שטיינער

קילמער דזשאַיס האָט קלוג געזונגען:
"ביימער מאַכן קאָן בלויז גאָט".
קילמער דזשאַיס, דעם יונגען, יונגען,
האָט צו זיך פאַרנומען גאָט.

נאָר איך מיין, עס איז נישט קלענער
ס'וואונדער, וואָס איז דאָ אין שטיין.
קיינער מאַכט פון גאָט נישט שענער,
אַבער גאָט אַליין — איז שטיין.

ביימער לעבן, ביימער וואַקסן
פונקט אַזוי ווי איך און דו,
טויזנט זונען, טויזנט שלאַקסן,
דאָן אין גרוב, ווי איך און דו.

שטיינער אַבער — געטלעך שטומקייט,
פאַרכטיק ווי די נאַכט אָן ליכט.
זייער רונדקייט, זייער קרומקייט —
איביק ווי דאָס ווייטע ליכט.

גיי אין פעלד אַזייגער אַכטע,
זומער ביי דעם זון־פאַרגיי,
גיי מיט חושים אויפגעמאַכטע,
גיב זיך אונטער דעם פאַרגיי.

לייג דאָן צו צום שטיין דיין אויער,
האַרץ נישט צו קיין פרעמדער שטים.
וועסטו הערן פרייד און טרויער —
ס'איז גאָטס איביק־וואַרע שטים.

דאָס בריקל

איבער דעם ריוו, ווייטער אין וואַלד,
הענגט אַ פאַרוואַרלאָזט בריקל:
צוויי אַלטע ביימער־שטאַמען מיט ברעטלעך,
וואָס צעקריכן זיך אונטער די פאַרושאַווערטע טשוועקעס.
שטאַמען, ברעטלעך באַדעקט מיט מאַך און שוואַמען,

היים פאר סעודות פון שפינען,
נעסטן פון אַלערלייאיקן געפלי און געקריך.
שטאַמען, ברעטלעך — האַלב צעפּוילט,
אַ סכּנה אויף זיי אַ פּוס צו שטעלן.

ערב נאַכט איז דאָס בריקל אַ ברוין־גרינער קראַקאַדיל,
מיט שמאַלן, פּלאַטשיקן קאַפּ אין וואַלד איינגעהאַכט,
מיט די גלעזערנע אויגן צו דער טונקעלער געדיכטעניש.

איז דעם קראַקאַדילס אויגן — וואַלדישע ריטואַלן,
שליימען פון אור־אורער מיסטעריע.
דער קראַקאַדיל — קיין ריר.
נאָר די אויגן גלאַצן פאַרגלייזטע בענקשאַפּט,
רופן און לאַקערן, מאַניען און ציען —
צו די געהיימע ריטואַלן,
צו פאַרגראַבענע, פייכטע קאַרניוואַלן,
צו שלימיקע, אומהיימלעכע מיסטעריעס.

די וואַלדיקע בענקשאַפּט
הויערט קנוליק אין מיר ביז העט־העט
איז טיפּער נאַכט.

„לאַווערס לעין“

„לאַווערס לעין“ ציט זיך דורך ווילדער וואַלדיקייט.
די איינגעפּרעסטע אויטאָ־שינעס פּאַסן זיך דאָ גאַרנישט.
שטענדיקע טונקלניש, וואָס אַטעמט מיט מאַך,
מיט אויסטערלישע פּניאַקעס און מטורפע שוואַמען.

גרויע, שוואַרצלעך־ברוינע, אַדער טויוועס־בלאַסע,
טוליען זיי זיך צו די וואַרצלען פון פאַרקאַלטנטע ביימער;
מיר זעען אַיך נישט, איר קוקט אויף אונדז נישט,
שטערט נישט אונדזער פאַרנרעט לעבן,
ווייכע, שלאַבעריקע זיינען מיר —
לאַזט צורו.

נאָר געטרוי נישט די שאַלקהאַפּטע געוויקסן.
גיי ווייטער און זע —
נאָר אַנדערע שוואַמען;
שאַרלאַך־רויטע

בלוט־אנגעגאסענע, פרעך־צעפענטע.
צעכראסטעטע, רויע שטיקער פלייש,
צעוואָרפענע צווישן פוילנדיקע בלעטער און נאָדלען,
שיריים פון ווער־ווייס וואָס פאַר אַ וואַלדיקע, ערדישע,
נאכטיקע, געהיימע אַרגיעס.

שפאַציר דורך „לאַווערס לעין“

„לאַווערס לעין“ איז לאַנג, געשלענגלט, ציט זיך באַרגיק, טאַליק,
און דערפירט צו אַ בית־עולם, כִּרְעַד דאָ אָן סימבאָליק.

ס'איז אַ יידישער בית־עולם, פרום געפלאַנט און ליב געכאַוועט,
און ער טראַגט דעם שטאַלצן נאָמען פון דעם קיניג דוד.

רונד אַרום אַ קייט פון בערגלעך — סאַסנעס, דעמבעס, ברעזעס,
פרומע צווייגן רוישן איבער שטומע יידן־גזעס.

די מצבות מיט די נעמען — גאַלד און שוואַרצע קאַרבן —
זאָגן אָן, פון וויפיל לענדער מ'איז געקומען שטאַרבן;

ווי עס האָבן זיך פון ווייט געצויגן יידן־עדות
און נישט אַלע זיינען דאָ געוואָרן טאַטעס, זיידעס.

פרעפלען בימער איבער זיי, עלעגיש און באַלאַדיש,
זעסט אַ גרופע אין אַ ווינקל, הערסט אַ נייעם קדיש.

אין גרויען ליכט

איבערן קליינעם יידישן בית־עולם
איז פאַרוואַרפן אַ טול פון גרוי ליכט,
ווי אַ גרויסער שפין וואַלט דאָ געוועבט זיין געוועבס
פון די ביימער־שפיצן אַראָפּ.
דער איינזאַמער קדיש מאַכט געדיכטער דעם טול.

דער איינזאַמער קדיש
ברענגט ווידער די שטענדיקע דערמאַנונג,
וואָס באַגלייט מיך איצט אומעטום,
און וועט בלייבן מיט מיר ביזן לעצט פון מיינע טעג,
ווי אָן אינעווייניקסטער אַשיקער שאַטן.

לעבן מיר שטייט אַ יונגע פרוי.
זי האָט בלאַנדע האַר און ברוינע אויגן.
זי רעדט צו מיר קלוגע, מונטערע רייד:
מיר וועלן... מיר וועלן... — קלוג און מונטער.
זי קומט פון ארץ ישראל.
איך מאַטער זיך צו ענטפערן מיט העפלעכע גאַלאַנטקייטן.

דער איינזאַמער קדיש
שטייט אין מיינע אויערן מיט אַ שטים.
וואָס קומט פון זייער ווייט.
און פליסטערט זייער נאָענט:
די שטים פון מיין ברודער וויגדער אייזיק.
די שטים פון מיין ברודער יעקב דן.

די רייד פון מיינע ברידער

ס'איז אונדז אַצינד שוין וויילער, אהרן.
שוין נאָך דעם לעבנס פולסטן שלעכטס.
פאַר אונדז קיין וואַרטן מער, קיין האַרן.
קיין פאַרכט, קיין קלאַגן, און קיין קרעכץ.
שוין נאָך דעם מענטשנס בייזער בגידה,
נאָך שונאס קוועלן, שכנס לאַך.
שוין נאָך די טעג, די מידע, מידע,
שוין נאָך די נעכט פון שוואַרצער וואַך.
דיין לעצטער בריוו האָט אונדז געטרייסט נאָך.
עס איז שוין לאַנג געווען צו שפעט.
צו־שפעט פאַר גרעסטן גליק, דו ווייסט דאָך —
צו שטאַרבן אויפן אייגן בעט.

אַן אַנדער דריי אין גורלס עיגול —
ס'וואַלט אונדזערס זיין דיין איצטיק לאַנד,
און דו אַט־דאָ, וואו אונדזער וויגל
עס האָט געוויגט די זעלבע האַנט.

נאָר גורל איז בלויז דאָ צו נאָרן,
צו ברענען בראַנד, צו שווינגען שווערט.
אַ זאָל נישט פעלשן קיינמאַל, אהרן,
אין דיר די ווייטע, נייע ערד...

צוריקוועגס

אין מערב איז די זון שוין געהאָנגען
ווי אַ גרויסער מאַראַנץ,
געוואַקסן אין רונדקייט, געפאלן אַליץ נידעריקער.
זי האָט נישט געוואַרעמט, און איר ליכט
איז געקומען זייטיק, פרעמד און פאַרגעצט.

דער וועג האָט געפירט צווישן גויאישע הייזער.
אויף די פעלדער זיינען געשטאַנען פאַרטאָן וואו אַ קו, וואו אַ פּערד.
זיי האָבן זיך אָפגעשטעלט אין מיטן פיטערן,
פאַרהויבן די מאַרדעס
און טעמפּ געגלאַצט צום פּאַלנדיקן ליכט,
און אויף אונדו.

די שויבן אין די הייזער
האַבן געקוקט מיט בייזן בליאַסק,
און פיינטלעך נאַכגעשפירט אונדזערע טריט.

די יונגע פרוי ביי מיין זייט האָט גוט געטאַן,
וואָס זי האָט געשוויגן.
נאָר אפשר האָט זי גערעדט,
און איך האָב נישט געהערט.

לידער

אינמיטן וועג

שטילט אַ ביסל איין דעם פויקן־מאַרש,
ביז וואָנען מיר, דער דור המדבר, וועלן אויסשטאַרבן,
זייט געדולדיק צו אונדז.
פאַרלאַנגזאַמט אייערע טריט,
זאל מען מיינען אַז מיר וועלן אויך אַנקומען.

מיר וועלן נישט דערגרייכן.
מיר קענען נישט דערגרייכן.
דער וועג צו פאַרגעסנדיקער פרייד איז לאַנג.
אַז מיר וועלן פאַלן הויבט אונדז אויף,
טראַגט אונדז ווי הייליקע ספרים פון טרויער.
אויב מיר וועלן שטאַרבן,
באַגראַבט אונדז אינמיטן וועג,
ווי שטיקער פאַרמעט.

און טאַמער וועט איר אונדז פוגע בכבוד זיין,
זאל אייך נישט גערעכנט ווערן,
דור פון זינגענדיקער עקשנות.
טאַמער וועלן מיר בלייבן אַליין,
וועט די נאַכט פאַלן אויף אונדזערע ביינער
און פאַרהוילן אונדזערע קברים.
און אַז אונדזערע קברים וועלן אַפגעמעקט ווערן,
וועט איר ווערן אַ פאַלק
פון פאַריתומטער פרייד.

אַן פאַטערלעכן, צערטלעכן טרויער.
אַבער אונדזער טרויער איז נישט נאָר צערטלעך,
נאָר אויך קרעפטיק, אַן אונדז
זענט איר אַ קינדיש פאַלק
מיט אַ נאַרישן, פאַפירענעם גאַט.

פֿאַרט אַ ייד

פֿאַרט אַ ייד קיין ארץ ישראל,
וויינען אין אים אַלע פריידן.
וואָס נענטער ער קומט צום טויער,
פֿאַרגינט ער זיך נישט דאָס לעבן.
גוואַלד און סטייטש!
וויינען אין אים אַלע פריידן.

דער ייד איז אַ פליט.
זיין ווייב האָט מען פֿאַרפייניקט.
איין קינד פֿאַרברענט,
אַ צווייט קינד איז געשטאַרבן פון געשווילעכץ.
גוואַלד און סטייטש,
וויינען אין אים אַלע פריידן.

מיטאַמאָל וואַקסט אויס אַ פיערדיקער גיבור
מיט אַ געשטרעקטער שווערד,
כ'וועל דיך צעפערטלען אויפן אָרט,
אויב וועסט נישט זינגען מיט אַלע ביינער.
גוואַלד און סטייטש,
אוי טאַטע-פֿאַטער,

וויינען אין אים אַלע פריידן.
וויינט דער גיבור און ער לייגט די שווערד אין שייד,
און ביידע טאַנצן וויינענדיק דורכן טויער.

צווישן מנחה און מעריב

צווישן מנחה און מעריב,
מיט אַ יידיש וואָרט אין מויל,
זיצט דער זידע און שווייגט.
שאַלאָם, זידעשי!

דער זידע זיצט און שווייגט.
איצט וועלן מיר אַרונטערנעמען די הייטלעך
פון אַלע סימבאָלן
און זאָגן פשוט אַזוי:
דער זידע איז זידע-לשון
(ס'נעמלעכע וואָס מאַמע-לשון)
און דער פריילעכער שאַלאָם
איז דער העברעאישער אַוניווערזיטעט.

אַט ווי איר הערט, קלאַר אָן רעטענישן —
דער העברעאישער אוניווערזיטעט.

וואָס־זשע שווייגט דער זיידע?
ממה נפשך, האָט ער אַ יידיש וואָרט אין מויל,
זאָל ער אַ רעד טאָן.
דאָס איז די האַרבע קשיה.
איז דער תירוץ, דער אוניווערזיטעט
האָט געהייסן שווייגן,
ס'הייסט?

ווי איר הערט — געהייסן שווייגן.
אַט אַזוי, דער אוניווערזיטעט
וועט צוגיין נאָנט צום זיידן
אַנקוועלן פון אים
און זאָגן — שאַלאָם.
אַבער דער זיידע נעבעך דאַרף שווייגן.
נעבעך.

וואָס־זשע וועט מען פאַרט טאָן,
אַז דער זיידע וועט מפסיק זיין
און געבן אַ געשריי אויף פראַסט־יידיש:
עד מתי? די גאַל קען דאָך פלאַצן פון שווייגן.
וועט דער העברעאישער אוניווערזיטעט
נישט אַרויס פון געדולד
און אַלץ זאָגן מיט אַ שמייכל:
שאַלאָם.
אַט ווי איר הערט: שאַלאָם.

ס'הייסט? גוואַלד־געשריגן,
דאָס איז דאָך אַ תירוץ פאַר די בענטש־לעכט.
ס'איז אַן אַקאַדעמישער תירוץ, מיינע פריינד!
ליבע פריינד, גלייבט מיר כ'בין נישט אויסן,
אויפצולעבן דעם אַלטן ריב.
פאַראַן בילכערע זאַכן אויפן וועג.
גלייבט מיר, ס'איז נישט אין אונדז געווענדט,
ווי לאַנג זיידע־לשון זאָל לעבן.
ער וועט לעבן אַזוי לאַנג,
ווי ס'איז אים באַשערט.
ווי דער אייבערשטער האָט אים אָנגעצייכנט יאָרן,
און לאָזן אַזוי פיל געטרייע אייניקלעך
וויפל ס'איז באַשערט.
כ'האַב בלויז געוואַלט משלען אַ משל

און אויסברייען א נמשל:
 לאזט דעם זיידן רעדן א ווארט.
 אז מען זאגט אים שאלאם.
 לאזט אים עפענען ס'מיל און זאגן.
 צווישן מנחה און מעריב
 גאט העלף! אדער, גוט יאר!
 אדער, א לעבן אויף דיין קאפ,
 יונגער שאלאמטשיק,
 וואס דו גיסט אפ כבוד א זיידן.

א דור פון חלום

אונדזער דור, א דור פון חלום.
 קיילעכדיק ווי אונדזער ערד —
 פון חלום צו חלום.
 אלץ געדענקט אונדזער דור,
 אלץ אחוץ אז גאט האט די וועלט באשאפן.
 דאס האט אונדזער דור פארגעסן.
 דאס איז זיין ביסל גלויבן.
 א דור מוז דאך האבן א ביסל גלויבן.

האבן מיר געקעכט אין מצרים,
 האבן מיר געהאט א לאנד,
 איז עס חרוב געווארן,
 האט מען געקעמט אונדזערע לייבער
 מיט אייזערנע קאמען.
 האבן מיר דאס אלץ פארשריבן.
 האבן מיר מעביר געווען אונדזערע סדרות
 און עס געחלומט, געחלומט,
 אונדזער דור האט געחלומט.

פלוצעם האט מען געקעמט אונדזערע לייבער
 מיט אייזערנע קאמען.
 האבן מיר געזיפצט און געקעכט אין מצרים.
 זיינען מיר געווארן אויסגעלייזט,
 האבן מיר גענומען עולה זיין צו אונדזער לאנד.
 האבן מיר מעביר געווען די סדרות?
 ניין, מיר האבן געחלומט.
 אונדזער דור האט געחלומט.

אונדזערע תשעה באבס, אונדזערע פורימס,
אונדזערע הנוכהס, אונדזערע פסחס,
האָבן מיר געחלומט,
ביז זיי זיינען אויפגעגאָנגען אויף אַלע הימלען
און געבליט אויף אַלע ביימער.
יידישע תשעה באָבס,
יידישע ימים טובים אויף אַלע ביימער.
אונדזער דור האָט געחלומט.
איצט שפּאַנען מיר צום שבועות,
צו מתן תורה.
צום גאָט פון אונדזער גלויבן.
מיר גייען אים זוכן
אויף אַ ליידיקן באַרג סיני.
אונדזער דור, אַ דור פון חלום,
קיילעכדיק ווי די ערד,
פון ערשטן חלום צוריק,
צום ערשטן, ערשטן חלום.
אַ דור מוז דאָך האָבן אַ ביסל גלויבן.

לידער

*
**

א. יידן, נישט פון געטאָ און טרעבלינקע,
אַרעמע יידן, וואו איר זאָלט נישט זיין,
פאַר אייך שפּילט אויך מיין לידער־קאָטערינקע,
פאַר אייער פּראָסטער זאָרג און וואַכעדיקער פּיין.

נישט אַלע האָבן דעם געהיימען זכות פון קדושה,
נאָר שלעפּן אַ פאַרדאָרטן טאָג איבערן מאַרק,
און טראָגן זעק און טאַסקען קערב און קווישן
מיט אַלטע צרות — דאָרף מען אויך זיין שטאַרק. —

פון אייזן־שטאַרקער — יעדע נאַכט אַנידערלייגן
דעם מידן מוח אויף רו און — שלאָפּן קאָן מען ניט,
איז הערט מען שעהן לאַנג דאָס כריפען פונעם זייגער —
דער כעלעם־שומר אויף דער וואַך וואָס היט

אַז ס'זאָל קיין רגע נאַכט דאָ נישט אַנטלויפן,
ער ציילט די אַרבעס צייט און טיקט און פּיקט.
נאָר ס'האַרץ וואָס קרעכצט אויף אַלע לויזע רייפן
בלייבט וואונדיק־וואַך און פּינסטער־ ניט פאַרוויגט.

וועל איך איצט שוין צום וויפּלטן מאָל נאָך פּרוואוון
וואָס דער כעלעמער זייגער האָט ביו איצט פאַרפעלט, —
איך וועל צוהילף די ווערטער־כישופּן אַלע רופן
וואָס מיר איז דאָ באַווייליקט אויף דער וועלט.

קאָן זיין אַז איך וועל ווייטער אַזוי בלייבן
אַ קאָריצער נאָר, אַ כעלעמער נאָר — ס'אַלצאיינ.
נאָר כ'שווער אייך, ברידער ליבע, אַז מיין שרייבן
מיט גאָר זיין לירישן חלום און שירישן חן

איז אַנגעשטימט פון אייער וואָר און וואָגן
וואָס פּילדערט־אַפּ זיין טאָג־וועלט אויפן שטויב.
און אויב מיר איז באַשערט דאָ עפעס זאָגן,
איז נישט דאָס זינגען גאָט אַ הויכן לויב.

נאָר פון דער נידער אייערער אַרויסבאַקומען
דאָס גוטע שטיקל אמתע געשמאַקע גנאָד.
אַ חכם־אביון מיט אַ שטעקן מיט אַ קרומען
וואָס שמייכלט שוין צו גאָט פאַר אַט־דעם גנאָד

צו הינקען־שפּרינגען אויף די בערגלעך לעבן
און איינהערן זיך אַליין צו דער מוזיק,
וואָס איז מסתמא ווי דעם אַדלערס שוועבן
אויף היפּנדיקע כוואַליעס לופט געוויגט.

אַזאַ קוהלת־יונג איז דאָ נישט שווער צו טרעפן
און וואויל איז צו דער גאַנצער וועלט דערפאַר
און וואָס עס קאָן מיט מיר אַפילו טרעפן —
אַ רגע ווערן דאָ אויס אומעטיקער נאָר.

פון טאָג-בוך

ווי אַ יינגל שרעק איך זיך נאָך אַלץ פאַר ווייטיק,
זיי בעסער, טויט, צו מיר און צו מיין אַרעם לייב,
ווי ס'איז דאָס לעבן וואָס רייפט שוין און ציטייקט
אין מיר ווי אַ שפעטע, פאַרסמטע טרויב.

אַוודאי האָב איך געדאַרפט זיך אַנדערש פירן
ווי איך האָב זיך געפירט אויפן צעקרימטן וועג.
נאָר ס'איז שוין פאַרפאַלן און וואָס צו פאַרלירן
איז שוין סיי־ווי נישטאַ ביי דעם בלינדן ברעג.

און — אפשר? אפשר קאָן נאָך אַנדערש ווערן
און ס'איז נאָך דאָ עפעס צו געווינען פאַראַן.
מיט דער אייגענער האַנט אַ וויש טאָן דעם שטערן
און גאָר דער אומעט און כמורער טומאַן

גייט גרינג אַרונטער און בייטאַגיק־בלויען
נעמט ניי מיין מזל און איך זאָג צו זיך:
איך וועל זיך נאָך ליכטיק אין דיר פאַרטרויען
ר' יוד יוד סיגאַל מיט די פאַרשטויבטע שיד.

אַ רודער דעם אַקסל, דעם קאַפּ אויפגעהויבן
און אַ פּרואווי די נשמה אויפן הוילן לאַדאַן;
ליבער יוד יוד סיגאַל, איך וויל אין דיר גלויבן,
איך וויל און איך וועל און איך מוז און איך קאָן.

א, מוטיקע רגע, ווער אַ שעה אַ שטאַרקע,
און נעם מיך אין דיין שטאַלענעם אַרעם אַריין.
און אַלע פיינען וואָס שטיקן און וואַרגן
וועלן ווערן אַ קרעפטיקער, שיכורער וויין.

אַ הייל

די לייד ברענגט פרום און ריין געבעט,
דער קאַפּ בייגט זיך צו דר'ערד אַרונטער.
די צייט, ווייסטו, איז שוין צו-שפעט
און ס'טרעפן שוין נישט מער קיין וואונדער.

נאָר ס'אינבויגן דעם קאַפּ אַליין
איז שוין אַ רואיקונג אַ מילדע.
דאָס זען זיך פשוט, שטיל און קליין
מאַכט אויך דעם טרויער אינגעשטילטער.

די בייטש פון ביזו הערט אויף אַ ווייל
איבער דיין מידן רוקן שווינגען.
ס'איז טונקל, זעסט זיך ווי אין אַ הייל
און שטיינער-ווענט נישט דורכצודרינגען.

די נידער פון דיין אייגן געמיט —
אַלט-צפת — אַ וועלט אַן אַלטע, גראַע.
אין שטילקייט הערסטו דראַבנע טריט,
דאָס טרעט ר' שמעון בן יוחאי

אַרום דאָ צווישן די אַלטע ווענט
און מורמלט פסוקים פון קבלה.
טרעט צו צו דיר און מיט ביידע הענט
רירט אַן די פלייצעס דיינע שמאַלע;

מיין זון, הויב אויף דעם קאַפּ, מיין זון,
ס'איז ערב שבת שוין אַנגעשטאַנען
און אויך דער טרויער דאַרף איצט רוען
אינאיינעם מיטן אַלטן תנא.

איך בין

איך בין דער יונגער-אַלטער ייד
און וואָגל דורכן אינגעווייד פון יאַרן.
וואַנדער דורך לשונות.
אַ מיאוסע האַריקע האַנט

האַט בלוטיק און מיט וואונדן
די ערד צעהאַקט, צעגרענעצט.
איך פיל־אויס שוואַרצע אָפּגרונטן
מיט מיינע יונגע, נייע, ליכטיקע לעבנס.
איך וואַקס אַריבער מיינע גרויסע לייד
און רייד מיט מיין קליין־קינדוואַרג העלע רייד
פון מאַרגן און פון נבואה.
און מיינע שטיינעריקע געצעלטן רוען
ווידער ביי די נייע בבלס.
כִּהָאָב לִיב די גאַנצע גרויסע, הויכע וועלט
און אַלע טייכן לאַכן מיר מיט חלום.

אויף אַ טאַוול

פון די נביאים בוך גייט אויף אַ פּלאַם,
אַ פייערדיקע רוט, אַ וואַרנענדיקע האַנט,
אַ מדבר־דאַרן, אַ פאַרבלאָנדזשעטע לאַם
וואָס זוכט אַ גרעזל אינעם תהום פון זאַמד.

אַ פּויגל אין אַ ווילד געאייל איבערן רוים
שניידט די מרחקים צו זיין ווייטן ווייטן בוים.
און דער נביא אין זיין לאַנגן, גראַען טראַכט
קומט זיך דאָ באַגעגענען מיט זיין פאַרנאַכט.

אַ רויטער רינג בלייבט ברענען, ווען די זון
גייט אונטער און דאָס גרויסע שטילע רוען
גייט אויף אין בלויען שאַטן אויף דער גאַרער גרויס
וואָס האָט קיין פּלאַנץ נישט, ניט קיין פּלויט, קיין הויז
און נאָר דער ווינט וואָס ווערט פון זיך אַליין
מורמלט צו די זאַמדן אַחדות, זאַלן ווערן; שטיין.

באַשער מיר ...

באַשער מיר, כִּזְאֵל נישט בלייבן דאָ
נאָר ביי דעם שיינעם גוטן וואַרט, —
דעם צוואַג זיך און דור און וועלט —
מקיים זיין כאַטש פאַר די מענטשן פון מיין אַרט
אַ קורטוב ליכטיקייט וואָס איך האָב אויפגעשפּילט
מיט אַזאַ וואַזשנעם זשעסט פאַר לאַנד און לייט.

און אלע דערנער, גרודעס לייד און ביז
 אינגעהילט אין שפילוועבס בלאַ און זיד.
 כ'ויל צורירן זיך מיט דער נאַקעטער האַנט
 צו דעם וואָס בעט זיך ערדישערן טאַלאַנט
 ס'זאל גוט'ווערן און נאַכלאַזן פון אַנגסט
 דעם גוף וואָס ליגט אויף דער נשמה קראַנק.
 אַ פונק פון בענטשונג אין די קעלערן פון נויט
 אַראַפּטויען איבערן גרויען לייב פון אַלטן ברויט
 און אויף די בלייכע פנימער און דינע הענט
 פון קינדער וואָס דאָס שווינדלערישע מזל
 שטופט זיי צו די פאַרשעמטע, טוכלע ווענט
 און טוט זיי אַן אין בושא שוין נאָך קליינערהייט
 און ברעקלט און צעשטאַמלט זייערע רייד,
 און ברעכט איין זייערע קני פאַר יעדן לאַפּאַצאַנישן האַר
 וואָס טיילט זיי צדקה-צינון
 און פאַרשאַכערט זייער צער.

אַלט-ניי-מאַדיש

נישטאָ זיך צו וועמען אומקערן
 אַחוץ צו גאַט ווייזט אויס.
 דער מעכטיקסטער אין צער אין שווערן,
 בעט ווי דער פעלדמענטש אויף טוי און רעגן
 אויף טרערן, ברידער, אויף אַרימע דריי טרערן.

ווען נישט איז אונדזער גאַנץ געביין
 אַן אָפּגעקראַכענע מנורה אויפן ברוך
 מיט זשאַווערדיקע, פּוסטע רערן.
 נישטאָ קיין נאַרישערע זאָך, ברודער,
 ווי ווען דו עפנסט-אויף דעם טויער פון אַ בוך,
 און אויפן סאַמע שוועל פון דער ערשטער שורה
 קומט דיר נישט אַ פּראַסטער מענטש אַנטקעגן,
 אַ מענטש איז אומעטום אַ בשורה.

מיר, די אויסגעפאַטשטע חכמים,
 די אָפּגעשמיסענע, די דורכגעטריבענע
 פון די הויכעמפלען, פון די מקדשים
 וואו געטער האָבן זיך אַליין די נשמות אויסגעלאָשן. —
 מיר שטייען פאַרן גלאַנצנדיקן צוואַנציקסטן יאַרהונדערט
 ווי פאַר אַ געטש מיט אַ קאַלטן צינישן פנים.

זיין קאָפּ איז האַלב אַ קאָלב און האַלב אַן אַדלער,
אַ פּליגל און אַ לאַפּע.
און לעבן אים דער עלנטסטער מקונן
אויף אונדזערע ביזוואונדער —
איינשטיין.

ער בעט און בעטלט ביי דעם אַפּגאַט
אַפּגעבן צוריק דעם הערלעך־פּינצטערן פּיקדון,
און ער וויל נישט,
און ער וויל נישט,
און ער וויל נישט.

ביז איצט

ביז איצט האַסטו געשטילט מיין צער
און מילד־געמאַכט די שווער־יסורים.
און אין דעם שטורעם פון געפאַר
מיך גאַנץ־געהאַלטן אין מיין פורעם.

איצט האַסטו מיך שוין אַפּגעלאָזט
ווי אַן אַפּגעניצט צעבויגענע כלי —
דעם הפּקר פאַר זיין גיפּט און ראַסט,
דעם רויען דרויסן פאַר זיין פּוילונג.

און שטילן וועט די אַנגסט דער טויט;
דו האַסט געקאַנט צוהילף נאָר קומען
דער אויסגעשטרעקטער האַנט נאָך ברויט,
נאָך טרייסט — דעם מיט־פאַרשמאַכטן גומען.

איצט דאַרף איך מער — דאַרף אַזאַ רוי
אויף אייביק־אייביקייטן אַלע.
איך זאָל אַליין נישט וויסן וואו,
אין וועלכן תּהום איך ווער פאַרפּאַלן.

נישטאַ ביי מיר פאַר דעם קיין שרעק.
האַב בייגעקומען יעדע אימה.
כּיגיי פון אַ פרעמדער וועלט אַוועק
געפרוואוט אַלץ ווערן אייגן היימיש — —

צו אויפבויען פאַר זיך אַ הויז
איז שוין צו־שפּעט פאַר מיר — די יאָרן
שוין זיינען זילבעריק און ווייס
געבויגענע ווי איך געוואָרן.

ווי אויף אַ בילד פון וועלאַסקעז
נאַר קוקן און פאַרוואַנדערט גאַפן.
ווי ס'איז מיט מיר געשען אַ נס,
דאָ ביי דעם שטיל-פאַרנאַכטיקן האַפן

מיך צוגעפירט און זיך אַפגעשטעלט:
קוק אַן דאָס לאַנד דאָ פון דערווייטן.
דאָס איז דאָס פנים פון דער וועלט
פון אַלע ענגשאַפטן באַפרייט שוין.

און ווי אַן איינשטילנדיק געטראַנק
גיסט זיך די רו אין דיינע גלידער.
זעץ צו זיך אויף דער אַלטער באַנק,
די וועלט ווערט טונקעלער און מידער.

שניי און אַש

דער ערשטער שניי ביים פענצטער שנייט,
אַ גאַסט פון אַ ווייטער ראַמאַנטישער וועלט.
ביי אונדזערע טעג האָט זיך דער בלוטיקער טויט
מיט זיינע טויזנט בוידן שוואַרץ אַפגעשטעלט.

און יעדער גוטסקייט און איידלגענאָד
וואָס געשעט — ווי, למשל, דעם זומערס צווייט
איז אַזוי ווי אַן איבערבלייב פון אַן אַלטן גאַט,
אַן עכאָ פון אַ ווייט, ווייט קלאַסיש-ליד.

אַ ראַמאַנטישע וועלט — די זון און דער בוים
וואָס שטייט נאָך ביים קרומען ראַג אויפן גאַס.
אין דער נאַטור, איז ווייזט אויס, נאָך נישט געוואָרן סדום,
און דער ערב-ווינטער שנייט נישט מיט אַש.

ס'איז פריש און ניי און יונג-אַלט ווי אַמאַל,
נאָר עפעס ווילד-פרעמדס איז פאַראַנען אין דעם
וואָס די לבנה טראַגט נישט קיין הונט-צוים פון שטאַל
און פלאַטערט נאָך אום אין איר ווייבלעך העמד.

נעכטן האָב איך זי געזען איבערן שפיץ פון דאָך
אויפן קלויסטער, גאַס-אַרונטער, ביי איסט-בראַדוויי.
און היינט פאַרן פענצטער ווייט מילד און שוואַך
דער ראַמאַנטישער אַמאַליקער ערשטער שניי.

די ליבע

די ליבע, די גוטע, שיינע ליבע
איז געבליבן אליין, און איר טויבן־פאָר.
נאָר זי שטייט נאָך אַלץ אינדערפרי ביים שפיגל
און קעמט זיך די ווייסע, זילבערנע האָר.

אוי, וועמען דאַרף זי דען נאָך געפעלן?
זי דאַרף נאָך געפעלן זיך אליין.
און דער גוטער חלום אין בעט אין ווייסן
וועט קומען מיט אים פונדערווייטנס צוגיין.

און ער — אַ זיידע, שוין אינגעבויגן
די אויגן בלייכן פון הינטערן ברעם אַרויס.
זי וועט אים בעטן אויף דער שמאַלער סאַפקע
אין טונקלען ווינקל פון ענגן הויז.

און אויפן טיש דאָס לעמפל אַנצינדן
מיטן דינעם קנויט, אַריינגעדרייט.
און פאַרן שלאָף וועט זי אליין זיך אַנטאָן
דאָס ווייסע אַמאַליקע חופּה־קלייד.

דאָס קלייד איז לאַנג, נאָך געוואָרן לענגער
און דער הויכער הויב איז שוין אויך צו־גרויס.
ווייל די שיינע ליבע איז געוואָרן דינער
פון יאָרן־אַריין און יאָרן־אַרויס.

דאָס לעצטע פייגעלע אין שטייג איז געשטאַרבן,
דאָס שטייגל שטייט שוין יאָרן פאַרמאַכט.
דער לעצטער צווייג אין טאַפּ האָט פאַרוועלקט שוין,
אין די ווינקלען שטוב זיצט גראַעז פאַרנאַכט.

און וועבט אַ גראַעז, אַ שפּינוועב־לייוונט,
פאַרדעקן מיט אים איטלעך ליידיק אַרט
פון שאַטנס וואָס גיבן אַ לעצטן צייטער
און גייען אַוועק אַן אַ קלאַנג, אַן אַ וואָרט.

און אַזוי וועט איינמאַל אַ נאַכט דאָ טרעפן —
די גראַקייט וועט אויכעט די ליבע אין בעט
פאַרוועבן, פאַרהילן און איבערדעקן
מיט זיידן פאַרגעסן און זיידענער שפעט.

די זון וועט אַ האַלבע שטוב אַדורכגיין
און זי וועט נאָך שלאָפן, שלאָפן לאַנג.
די זון וועט אַזוי ווי אַ קאָץ זיך לייגן
די שעה פון בייטאָג דאָרטן אונטערן בעט.

און די ליבע וועט שלאָפן פון היינט ביז מאָרגן
פון מאָרגן ביז אייביק און אייביק שוין.
די שויבן אין פענצטער וועלן גראַעזר ווערן,
ביי דער טיר וועט וואַקסן אַ שפיציקער שטיין.

אין אַ שעה אַזאַ

אין אַ גוטער, אין אַ שטילער שעה
וואונדער איך זיך איבער זיך אַליין,
וואָס איך בין נאָך אַלץ פאַראַנען דאָ,
און איך בין נאָך אַלץ אַזוי אַליין.

אַפגעשלעפט שוין מיינע הונדערט יאָר
בין זיך אַזוי שווער שוין אויף דער ערד.
יעדער חלום שוין געוואָרן וואָר
און די וואָר — שוין העכער האַלב צעשטערט.

ס'גייט פון האַרצן אָפּ די ביטערניש
אויפן נאָענטן וואָס האָט פאַרפרעמדט.
בין נישט עלנט ביי מיין איינזאַמען טיש,
און מחוץ למחנה נישט פאַרשעמט.

כיוואָלט געוואָלט נאָר וואו אַ פלעמל כעס
אויסלעשן אין מיין פאַראומערט ליד.
בעסער אין דער רער אַ ביסל אַש
ווי אַ בייזער, רויטער פונק וואָס גליט.

שטילע נאַכט, איך האַלט דיין גוטע האַנט,
אפשר וועל איך איינדריםלען אַ ווילל,
און דער שלאָף וועט זיין מיין רואיק לאַנד
איבער טויזנט ווייטע גראַע מייל.

אפשר האָב איך דאָ מיין חוב געטאָן
און אפשר ניט — איך בין שוין סיי־ווי מיד.
קהלת זאָגט: נישטאָ קיין ניס אונטער דער זון
און איך זוך שטילע שייך אין מיין ליד.

וואַכיק-הייליק

אַלע וואַכטעג לויטער ניסים,
וועלן אייביק אַזוי פליסן,
אייביק ברענען און זיך לעשן.
אך, ווי מ'איז אַמאָל געזעסן
ביי די גאַלדענע שבת-טישן.

וואָס וועט אונדזער אויג דערהעלן?
ווער וועט אונדזער אויג דערפרישן?
וואָס וועט אונדזער קאַפּ דערהויבן?

רבי, טיילסט אונדז נאָר משלים,
טיילסט אונדז נאָר ניגונים-קלאַנגען
פון בעל-שם-טוב'ס הויכן גלויבן
נישט אַזוי אין גרויסן שבת
ווי אין די נידעריקע וואַכן.

גלויבן אינעם האַמערס מזמור,
גלויבן אין ר' אייזיק'ס הלל.

וואויל איז דעם וואָס איז דאָ קיינמאָל
קיין פראַסט מיטוואַכל נישט מחלל.

אַזא שעה

כ'פאַרבינד די בינטלעך לידער,
ביז אַהער געשפילט אויפן וואָרט
פאַר אַכט צי פאַר אַכצן ברידער
און פאַרשיכורט די גאַנצע קוואַרט

מיט טאַלאַנט און אַלע אַנדערע זאַכן
וואָס קלעפן זיך אָן אין טאַלאַנט.
דאָס פאַרבליפטע, פאַרטיפטע טראַכטן,
דאָס קלאַגן זיך פאַר דער וואַנט:

דאָס זען דעם אומזין שפאַנען
פאַר זיך מיט זיין לאַנגן שטאַק,
דעם וויירויד פון גאַלדענעם וויאַנען
פון אַ קראַנקן סעפטעמבער-טאַג.

דאָס בלעטערן דעם פּנקס געשיכטע
פון קינסטלער ווי זיי האָבן געלעבט:

ווי ס'האָבן די וואונדערלעכע דיכטער
אין מידן עלנט אַרומגעשוועבט.

ניט חלילה אין די הוילע הימלען
נאָר איבער זייער נאָקעטן דאָך,
און פאַרוויגט אין איידעלן דרימל
די אומרו און אַנגסט פון דער שפּראַך.

ווערטער ווערן קראַנק און ליידן,
ווער-זשע היילט די ווערטער אויס?
דער וואונדערלעכער היילער, דער פייטן
וואָס וואוינט אין אַ צעבראָכן הויז.

אַ צעבראָכן הויז אַ געבויגנס,
אַ צעבראָכן הויז איז די וועלט.
ביים שוועל זיצט פאַרנאָכט דאָס שווייגן
ווי ביים שוועל פון גאַטס געצעלט.

ביימער, הימלען קוקן בלחש,
ווערן טיפער מיט סוד דערפון.
אַלט און פשוט און אייביק-תנכיש
איז אַלץ, אַלץ אונטער דער זון.

לייג צו נאָך אַ הייליק בלעטל
צו דעם אייביקן בוך, לייג-צו.
אַזוי חלומט דער שבט פאַעטן
וואָס זוכט אייביק אין ווערטער רו.

און געפינען רו אין די ווערטער,
זאָל זיי וואויל באַקומען דאָס געפינס.
און דעם פאַלקס ליבע זין און טעכטער
זאָלן וואָרפן אַ בלעטל אַ גרינס

איבער זייערע פרידלעכע גריבער
איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר.
זיי וועלן גיך-גיך דאָ אַריבער
ווי אַלץ וואָס איז אמת און וואָר.

און האַלט זיך אין איין פאַרלעשן
און צינדט זיך אָן פון דאָס ניי.
אַט אַמאָל איז ביים ברעג טייך געזעסן
דער דיכטער פון דער לאַרעליי.

דער דיכטער איז אַוועקגעאַנגען,
און די לאַרעליי זינגט נאָך אַלץ.

טייל זאגן און דאָס ליד איז האַניק.
טייל: אַ זילבערדיקער קערן זאַלץ

וואָס גיט אַ טעם אַ געשמאַקן
די טוכלע, מאַנאַטאַנע טעג;
דאָס אייביק־אייביקע שטיינער־האַקן
דעם אייביקן זשום פון דער זעג.

ברעטער, שטיינער, הייזער,
קראַמען און אַ הוילער יאַריד.
פייטן, זינג מיר אויס אַ מעשה
אויף דודקע און פידל און ליד.

פאַרטייטש דעם זין פון דעם אַלעם,
וואָס דרייט זיך אין אַ גראַען ראָד
און צימבלט זיין עוזר דלים
אין געגנט פון שול און באָד.

פאַרצי דעם חסידישן ניגון
אויף נאָך און נאָך אַ דור,
און זאַל זיך אונדזער אומעט וויגן
אין גאַלדענעם שפינוועבס פון דער וואָר.

גיב אַ זין דעם בעט און דעם טישל
און די אַלטקייט וואָס באַפאַלט אונדז סתם,
און לייגט אַריין אין איטלעך קרישל
יעדן טאַג אַ קערנדל סם.

אַ ל ט

וואָס איז מיטן אַלטן דור געוואָרן?
אין קאַלטן ווינקל אַריינגעטריבן.
איך האָב זיך ווי אַ גראַען שאַטן
צו אים אין ענגשאַפט אַריינגעקליבן.

איך קום נישט הערן פון אים קיין מעשיות,
האַב אַלע מעשיות שוין פאַרנומען.
איך קום נישט נהנה־זיין קיין לומדות
אויפן בליץ פון בליק, אויפן שפיץ פון גומען.

נאָר אויפן לעצטן גאַנג פון עלנט
וויל איך מיט זיי זיך נאָך פאַרזאַמען.

זיך אַפּרוען אין זייער שאַטן,
זיך אַנשפּאַרן אין זייערע שטאַמען.

איך האָב זיי נישט מיט וואָס צו בענטשן,
קיין וואָרט פּון טרייסט פּאַרן געזעגענען.
איך ווייס: אויף אַלע חרובּע וועגן
וועט זיי קיין מלאך נישט באַגעגענען

נאָך איינמאַל זען דאָ זייערע רוקנס
אַריבער גרויסע ספרים געבויגן.
ווי וואונדערלעכע פייגל זיינען
די גאַלדענע ניגונים אַוועקגעפּלויגן.

די אויגן קוקן אין די טיפע קוואַלן
און אויף די ליפּן נישט קיין ציטער.
זיי זיינען ווי ביי די ברעגן פעלדער
זיך-לעשנדיקע ביימלעך-ריטער.

צען לידער

די מוטער רחל קלאַגט אויף אירע קינדער

א טשיפער — און דורך דיין לייב גייט דורך אַ ציטער.
אַ פנים ווי פון קאַלכאוויון, פאַר'צער'ט און באַנג,
די אויגן גלוטיקע. — אַ בונקער ענג און לאַנג. —
ס'איז האַרבסט, און ס'רוקט זיך אָן געוויטער.

דער נבזה-דייטש, ער לאַקערט ביי דעם טויער,
פון יעדן דאָך — אַ זוכליכט ברייט די טריט און ברענט.
מיין שוועסטער שאַרט זיך אין דעם שאַטן ביי די ווענט. —
ווי ווייט די גאַס ביז צו דער לעצטער מויער.

פון אַלע טיר און פענצטער — סומנער טרויער.
ביים צאַם — אַ קופע מתים און סקעלעטן. —
די קראַען קרייזן, ווילן נישט אַפטרעטן,
אַ ראַטע ראַטן אין די לעכער אויף דער לוייער.

אויף יענער זייט, אין אַריער-לאַנד, דאָרט קלינגען גלאַקן,
און מענטשן גייען דאָרטן פראַנג און פריי אַרום. —
מיין שוועסטער שאַרט זיך טרויעריק און שטום. —
דער פחד קריכט פון אַלע ווענט און שטאַקן.

ס'איז האַרבסט, און קאַלטע ווינטן טוען בלאָזן.
מיין שוועסטער שאַרט זיך. ס'איז ווייט נאָך צו דער בריק,
איר טעכטערל אין זייט — זי שטאַרקט זי מיט אַ בליק. —
די נאַכט אין שטאַט — מיט טשאַטעס הינט האַט זיך צעלאָזן.

ביינאַכט, אין גראַער פינצטערניש, אין בלינדער,
די מוטער רחל. זי גייט פון ראַג צו ראַג.
אַ שיסעריי, ס'גייט אויף אין שטאַט אַ קלאַג. —
די מוטער רחל וויינט און קלאַגט אויף אירע קינדער.

וועלט-אומגליק

וועלט-אומגליק הויערט פאר די שטיבער.
די ביימער סטארטשען הויל און גרויס,
די מענטשן גייען איין און אויס, —
גלייך גאר נישט פאר די שטיבער.

דער גארטן — וויסט און לויטער גריבער.
צוויי זעלנער טאפטשען איבערן פעלד,
פון מזרח יאגט א שארפע קעלט,
און קראען קרייזן איבער די גריבער.

אין אונט — צייכנס אויפן הימל,
פאנטאסטישע שאטנס איבער ווענט.
א שטערן פליט און ברענט, —
סע צינדט זיך אן דער הימל.

וועלט-אומגליק הויערט פאר די שטיבער.
א שוויגן פון די פענצטער רינט.
מיין שוועסטער יאגט זיך מיט איר קינד
אריבער פעלד און גריבער.

אן עדה יידן אויף א גאנעק,
לבנה-שיין איבער די קעפ.
א קוימען פלאקערט. ס'פירן טרעפ
קיין דאכאון און מאידאנעק.

פון שילף ביים טייך — א שווארצע סטאיע, —
די לופט פארציטערט מיט געשריי.
דער הימל ברענט. אין נאסן שניי
פארשווינדט מיין אייגענע לוויה.

אין דער שקלאפן-פאבריק אין געטא

דער איינציקער בוים פאר די פענצטער — ברוין און רויט.
אין די שטיקעקע שטיבער ביי די מאשינען
זיצן די יידן ביים אַנבייס. באַגינען.
זיי קייען די קלייענע ברעקעלעך פון טרוקענעם ברויט.

זיי עסן און שווייגן. אַמאָל פאַלט אַ וואָרט, אַ וואָרט,
אַ גלוטיקער בליק, און ווידער אַ שטומען.
די פליגן דערקוטשען, זיי שטעכן און זשומען,
און ראַטן יאָגן זיך ווי אין אַן אומריינעם אָרט.

דורך די פענצטער דער הימל — שווער און גראָ.
אָ ווינט נעמט רוישן אין די בלעטער און צווייגן.
אין די שלייפן האַמערט דאָס בלוט און דאָס שווייגן, —
ווי לאַנג דאָ צייט זיך און צייט יעדע שעה.

פון הינט אין דעם הויף — אַ געוואָי, אַ געביל. —
אַ מתים-גערוך פילט אָן די שטיבער.
מיט גלוטיקע בליקן קוקט מען זיך איבער, —
דריי יידן בענטשן מזומן שטיל.

פון גאָס — אַ קנאַלן און קנאַקן פון שרויט.
אַ פייף — און ס'הייבן אָן ווידער די מאַשינען צו זשומען.
פון אַ ווינקל — פלוצעם אַ שלוכצן, אַ ברומען, —
דורך די שטיבער איז דורכגעלאָפן דער טויט.

דער פאַסטעך זוכט די בלודנע שעפעלעך

דער פאַסטעך איבער די ביימער אויף דעם באַרג —
ער זוכט די בלודנע שעפעלעך אין ווילדן וואַלד.
זיין ווערב-פייפל רופט און שאַלט, —
אַ וואַלקן רוקט זיך אָן פון מערב אויף זיין קאַרק.
ס'פאַלט צו די נאַכט. ס'נעמט יאָגן שאַרף אַ ווינט.
דער הימל ווערט מיט וואַלקנס שווער פאַרצויגן.
די פייגל זיינען פון די נעסטן זיך צעפלויגן.
פאַרלוירן איבער פעלדער לויפט אַ קינד.

פון אַלע זייטן ס'וועסל-ליד און גענונטריט, —
מען טרייבט אָן עדה יידן צו דער שחיטה.
מיין טאַטעס האַרציק קול: מע טאָר נישט, ניטען
די תורה האָט פאַרבאָטן צו פאַרגיסן בלוט!

דער „קוימען“ פלאַקערט. פון מענטשנפלייש אַ גרוך.
און שאַטנס פון די תליות — צאַפלען זיך און צוקן.
דער תלוי — דרייט אָפּ דעם קאַפּ און וויל נישט קוקן. —
די גאַנצע וועלט מיט קללה און מיט פלוך.

דאָס ליד פון מיינ נישט פאַרשניטענער שטאַט

איך האָב מיר אויסגעבויט אָן אייגענע שטאַט.
האָב אויסגעלייגט די גאַסן, יעדע מיט איר נאַמען,
דעם רינגפלאַץ און דאָס ראַטהויז מיט די קראַמען,
און מיט דעם מאַרק אין מיטן אין אַ ראַד.

אין רינגפלאץ, אין אַ ווינקל, האָב איך אויפגעשטעלט
אַ טורעם מיט אַ זייגער און מיט גלאַקן.
די שעה'ן פאַלן איבער אַלע שטאַקן,
אַ וועכטער אויבן האַלט דאָרט וואָך אין היץ און קעלט.

און אין דער שטאַט האָב איך באַזעצט פאַרשוניען,
וואָס כ'קען פון קינדווייז אָן; און אַנדערע,
וואָס כ'האָב באַגעגנט אויף מיין וואַנדערן
איבער שטעט און ימים, איבער בערג און פלוינען.

דעם רב, די גבירים און די גילדענע פּאַנען
האָב איך באַזעצט אַרום דער הויכער שול.
די קלויזן זיינען דאָרט מיט לערנער פול, —
ס'געזאַנג פון תורה טראַגט זיך פון באַלקאַנען.

די סוחרים, באַלמעלאַכעס און די קרעמערס
האָב איך באַזעצט אין רינגפלאַץ; און אין מאַרק —
די זיצערינס מיט גרינס, געבעקס און עסנוואַרג,
מיט גילדענע אויבסן — לייכטן קערב און עמערס.

דאָרטן איז אויך דער פּלאַץ פאַר די ירידים, —
די איינפאַרהייזער רוישן מיט רייד פון ווייטע קאַנטן.
ס'פאַרשמעקט מיט תבואות, לעדער און געוואַנטן,
מיט ווייטע סוחרים און מיט לעמבערגער נגידים.

די דריי־קאַמעדיע — מיט הירשן, פערד און עלפאַנטן,
זי דרייט זיך, דרייט זיך, און מיט איין די גאַנצע שטאַט.
דער קונצנמאַכער שפאַצירט אום אויף אַ דראַט
דער עולם — אַ געשמידטער צו די קאַמעדיאַנטן.

נאָר איך מיט יאַסל קלעזמער, מיר צוזאַמען,
מיר האָבן זיך פאַררוקט הינטער דער שטאַט.
דאָ איז דער טייך, דער שמעקעדיקער סאָד,
דער באַרג, דאָס וואַלד מיט זיינע שווערע שטאַמען.

דער ווינט אין וואַלד, ער ראַשלט אין די צווייגן
און ברענגט אונדז דאָס געזאַנג אין יעדער צייט פון יאָר,
דאָס פּאַכען פון דעם דעמער און כיאור,
די שפּאַנונג פאַר דעם שטורעם אין דעם שווייגן.

דאָ האָבן מיר זיך אונדזער שטוב און ברונע, —
דאָס וואַסער דאָ איז שטענדיק קיל און פריש,
און ברויט און זאַלץ גייען קיין מאָל נישט אַראָפּ פון טיש, —
דער וועכטער צייט זיין ליד אויפן טורעם פון קאַמונע.

דאָ האָבן מיר זיך אונדזערע לייט, וואָס וואוינען
מיט אונדז אין שכנות: ר' ישראל, דער בעש"ט, —
ער האָט זיין גאַרטן, גראַבט און שניידט און דרעשט, —
און דאָבש מיט זיין באַנדע וואַלד־פאַרשויונען.

מיט אונדז אין שכנות טוען וואוינען
די בראַדער זינגער, און משה לייב און מאַני לייב,
און אברהם משה מיט זיין ליד און לויב,
די פורים־שפילער אין פאַפירענע קרוינען.

און פרץ הירשביין, יוסף ראַלניק קומען
באַקוקן ביי דעם וואָסער זייערע מילן. —
סע גייט אַ זינגען אויף פון אַלע שטילן,
ביינאַכט צו חצות — אַ קלאַנג און אַ ברומען.

און ליוויק אויף זיין גאַנג דעם ווייטן פון סיבר
טרעט אויך דאָ אַפ. — לבנה־שיין אַריבער
די בלעך און שינדל־דעכער פון די שטיבער, —
אַ וויסער ליכט־פלעק פאַר אַיעדער טיר.

פון צייט צו צייט פאַרפאַרט אַהער פון וועג
דער זידע מענדעלע. סע ווערט אַ גאַנץ גערידער,
די אַוונטן — מיט מעשות און מיט לידער,
און פאַר די קינדער גליען רענדלעך פולע זעק.

דער נבוה־דייטש צוזאַמען מיט די שותפים פון זיין שטאַם,
וואָס האָבן שוין געמיינט, זיי האָבן אַלץ פאַרשניטן,
זיי האָבן נישט קיין שליטה אין אונדזער מיטן. —
מיין שטאַט איז אייביק, און זינגט און שטורעמט ווי דער ים.

די טענצערין

זי האָט זיך מיט די הענט און לייב — אַן אומגעהייער —
אַזוי אַ לאַז געגעבן אין אַ ווירבל,
ווי ס'וואַלט אַ ווינט אַ כאַפּ געטאַן אַ ווייסן מירבל
און אים צעבלאָזן אין אַ פלאַקער פייער.

דאָס גאַנצע הויז — אַ פלאַמענדיקער שייער,
אַ וואַרעמקייט האָט אַלעמען געשמידט צום אַרט,
ווי שטומע הויז־באַשעפענישן שמידט צו אַ פייער.

און זי — אַ שרייעוודיקער רויבפויגל — אַ גאַיער,
ביז אַלצדינג איז אַוועק, פאַרשוואונדן מיט דעם פייער.

נאָר פּלוצעם האָט אַ זעץ געגעבן אַן אַקאָרד.
און אַיטלעכער האָט זיך דערפּילט אַ ביסל פּרייער.
פּון אַלע זייטן האָבן אָנגעהויבן רוישן
צעשפּרייטע פּייגל, בייטן זיך און טוישן,
און זעצן זיך און לעשן אויס זיך מיט דעם פּיער.

נאָר זי, וואָס איז געלעגן ווי אַ שייטער
אַן אויסגעלאָשענע אונטער די פּלאַמען,
האָט פּלוצעם זיך אַ הייב געטאָן מיט אַלץ צוזאַמען,
זיך אָפּגעטרייסלט, און האָט פעסט און גאַנץ
אַוועקגעלאָזן זיך ווי איז אַ ראָד אַ רייטער
אין אַ באַנייטן טאַנץ.

דער מאַן פּון וואָרט

אין זיין אויסגעשטרעקטער הייד און שפּאַן
איז שוין פּאַראַן דאָס אויסזען און דער שטאַלצער שטעל
פּון איינעם, וואָס זיין וואָרט איז אַ באַפעל.

היינט זיין הויכער שטערן, זיין פעסטער קין,
דער אָפענער בליק ביי אים, גרוילעך גרין,
און די צונויפּגעפרעסטע ליפּן, שאַרף און דין, —
ווי אַלץ וואַלט זיין מיט אַ באַשטימטן פּלאַן.

ער גייט, און ס'גייט מיט אים אַ גאַנצער קלאַן.
אַרום אים רוישט און רעשט: סע גייען לייט
פּאַרשטויסענע פּון יעדער ווייט און זייט,
און ווי ער וואַלט געפירט מיט זיך אַ גאַנצן שטראָם
פּאַרוואַגלטע, געטריבענע פּון תּהום צו תּהום.

און אַז ער שטייט און רעדט, ווייס און באַיאָרט,
ווערט אַיטלעכס וואָרט, —
דאָס פּשוטסטע, דאָס נאָענטסטע — אַ גליאַיק שטיק,
וואָס וואָרעמט און דערהייבט, און ווערט אַ בריק
צום לאַנג-דערהאַפּטן גליק.
ער וואַקסט, וואַקסט ווייז און גרוי
מיט יעדן טראָט, מיט יעדן וואָרט, אַזוי,
אַז צווישן פּאַלק אַ סך דערהייבט זיך זיין געשטאַלט
ווי אַ צעצווייגטער דעמב אין אַ געדיכטן וואַלד.

שאל גינזבורג

משכמו ומעלה, (שמזאל א' י.)

שוין דער נאָמען זיינער — שאל גינזבורג — טראַגט אין זיך דערהויבנקייט פון דורות יידן, און דערמאָנט — די שורה פון די גילדענע פּאַנען, מויערן מיט בונטע באַלן אויף באַלקאָנען, ברייטע איינפאַר הייזער, מסחרים און ירידן, תורה, סחורה און געפּוצטע שטיינער.

היינט זיין אָפּן פנים און די אויגן, די פעסטקייט זיינע אין די וואַרעמע רייד — ס'גייט אַ וויי מיט איינגעוואַרצלטקייט. — און ווי ער וואַלט פאַר קיינעם זיך נישט בייגן — גייט ער אַ זיכערער און אַן שרעק צו אַ באַשטימטן ציל אין ווייטן וועג.

אַ בוים, ביים אַפּריס פון אַ באַרג, פאַרוואַרצלט אין דער ערד, פעסט און שטאַרק.

און ער, וואָס איז אַ ביסל העכער בלויז פון מיטלוואַוקס, דערהייבט זיך הויך און גרויס אַריבער אַלע מיט אַ קאָפּ און העכער, העכער.

דאַכאַן

ער האָט דעם קאָפּ אַזוי אַ וואַרף געטון, ווי ער וואַלט וועלן זיך פון עפעס בייז באַפרייען, פון אונטן דרינגט אין שטוב אַריין דאָס העלע שרייען פון דעם געשפּיל פון קינדער דרויסן אין דער זון.

אין מזח פיקט אַ וואַרט, אַ פרעמדער בליק — אַ פליג, ס'גייט דאַכאַן נישט אַרויס אים פון זיין זינען; וואו קאָן מען נאָך אַמאָל צוריק די רו געפינען? ווי קאָן מען נאָך אין לעבן פילן טעם אין גליק?

אַנטקעגן בליט דער פאַרק, און שיינע לאַנען גרינען, און אויפן צאָם אַ האַפּערדיקער קרייט דער האַן. דאָס וואַרט צעשיט זיך, ווי זוימען פון אַ קעפל מאַן — ס'נעמט דאַכאַן איבער אַלע אברים רינען.

די זון נעמט זעצן זיך, אין לעצטן דעמער־שיין באַוועגן שפּערלען זיך, מערעשקעס און שפינען;

ס'ווערט קלערער יעדנס קול, און דינער — פרייד און פיין,
און — דאכאן שאַרפט זיך שאַרפער אין זיין זינען.

ס'נעמט אַוונטן, אין שכנות זינגט אַ מוטער: „שלאַף, שלאַף,
די שטערן זיינען שאַף“.

און קולות, שטראַלן, שאַטנס הייבן אַן אַנטרינען.
געשריי און שרעק, זיי רעווען אויף אין אים דערינען;
ס'וועט דאכאן קיין מאַל נישט אַרויס אים פון זיין זינען,
ס'גייט דאכאן מיט מיט אים ביים וואַכן און אין שלאַף
שוין ביזן סוף.

דאָס ליד פונעם זעלנער, וואָס זעגנט זיך מיט זיין קינד ביי די טרעפ פון וואַגאַן

ער האָט אין זיינע אויסגעשטרעקטע פינגער
אַזוי אומענדלעך צאָרט, אומענדלעך לינד
אַריינגענומען ס'פנימל פון קינד,
ווי ס'וואַלט אין זיינע פינגער ווערן גרינגער —
אַן אבר פון די אברים פון זיין לייב.

אַנטקעגן אים, ביי דעם וואַגאַן, זיין ווייב.

און מיט די פינגער פון דער אַנדערער האַנט
האַט ער אַרום דעם פנימל, ווי אַרום אַ ראַנד,
מיט איין מאַל אַזוי שטייף אַ פיר געטאָן,
ווי איינער, וואָס פאַרשטעלט די אויגן פון דער זון;
און ווי ער וואַלט עס וועלן גאַר אין גאַנצן
אַרומנעמען, פאַרהיטן און פאַרשאַנצן.

אַנטקעגן אים, ביי דעם וואַגאַן, זיין ווייב.

זי איז געשטאַנען, האָט געשמייכלט דין דורך טרערן,
און האָט געשטאַמלט — נישט דערזאָגטע רייד,
ווי זי וואַלט וואָרטן, עפעס נאָך צו הערן,
ווי זי וואַלט האַפן נאָך אויף אַ באַשייד.

און אַז סע האָט זיך דער סיגנאַל גענומען טראַגן —
ס'איז איטלעכער געוואָרן שטייף און אַנגעצויגן,
די פרויען און די פריינד געווען שוין זיינען גרייט,
און יעדער מיט זיין לייד, מיט אַפגעהאַקטע רייד,
און איין קול העכער איבערן אַנדערן קול,
ווי יעדער וואַלט דערוואָרט זיך אויף זיין ראַל. —

ס'האט אַלץ גענומען אין אַ גיכּן אימפעט שלאָגן, —
דעמאָלט האָט ער דאָס קינד געטאָן אַ הייב, —
אַנטקעגן אים, ביי דעם וואָגאָן, זיין ווייב —
געטאָן אַ הייב עס אין דער הייך און צוגעטוליעט
אַ קינבאַק צו אַ קינבאַק, איינגעליולעט,
און מיט פאַרשמאַכטע ליפּן און פאַרמאַכטע אויגן
די גאַנצע ליבלעכקייט אַריינגעזויגן
אין זיך, אין אַלע אברים פון זיין לייב.

אַנטקעגן אים, ביי דעם וואָגאָן, זיין ווייב.

און ווי ער וואָלט דאָס קינד געוואָלט באַהאַלטן,
עס איינזויקלען אין אַלע זיינע פאַלטן,
פאַרבאַרגן אין די אויגן, טיף אונטער זיין שטערן,
און מיטנעמען אין וועג מיט זיך, אין זיך צו נערן,
ווי אַ געדעכעניש פון אייגענעם לייב.

אַנטקעגן אים, ביי דעם וואָגאָן, זיין ווייב.

סאַנעטן

אייביק איז דאָס ליד

ס'האַט קיינער נאָך ביז היינט די זון געפרעגט
פאַרוואָס זי גליט אַ גאַנצן טאָג און ווערט
אין פיבער רויט, באַרירנדיק די ערד —
דעם האַריזאָנט פאַרנאַכט; פאַרוואָס זי לעגט

איר קאָפּ אַוועק אין טרוים און רו און הערט
אַזוי נאַכט איין נאַכט אויס, ווי גאַט באַוועגט
דעם פעכער טונקלקייט. און ווי סע פלעגט
אַמאָל אַ סאַווע קלאַנג ווייל באַשערט

איז איר צו קלאַנג אין דעם וואַלד ביינאַכט.
פאַרוואָס־זשע פרעגן זיי דעם דיכטער היינט,
פאַרוואָס ער האַלט אין תפילה צוגעמאַכט

די אויגן, אין אַ ליד צו איר וואָס שיינט,
אַז אייביק איז דאָס וואונדערליכט פון גאַט!
אַז אייביק איז דאָס ליד און זיין געבאַט!

ביים האַדסאַן

ווי איבערן גרינעם ים אַן אַלבאַרטאָס,
ביסטו ביים האַדסאַן טייך אַרומגעפלויגן —
די זאַלציק־פּרישע ריחות איינגעזויגן,
געטרונקען ליכט די שיכרות אַן אַ מאָס.

די זון האַט דיר דערלאַנגט מיט פרייד דעם כּוּס.
דו האַסט געטרונקען אים מיט דיינע אויגן,
דער האַדסאַן האַט זיך גאַלדענער געצויגן,
געדוכט האַט זיך ער שוימט ווי וויין אין גלאַז.

פאַרנאַכט האַסטו די זון אַראָפּגענומען
פון הימל, רויט און בענקענדיק נאָך רו.
געהייסן אַז דער אַוונט זאָל איצט קומען

פון יענער זייט. פון יענעם ערגעצוואו.
די זון אין טיך אריינגעוואָרפן — ציש,
די רויטע קויל פאַרוואַנדלט אין אַ פיש.

דאָס וואַלקן-שעפעלע

דער פאַסטוך ווינט פירט אינעם פעלד אַרויס —
אין הימל פירט ער זיינע וואַלקן-לעמער.
און אויפן פייפל כישופט ער אַ זמר
אַן אומעטיקע דוינע וויינט ער אויס.

דאָס ליבסטע וואַלקנדל האַלט ער אין שויס,
ער גלעט זיין פעל און קעמט עס מיט אַ קעמער.
אַ וואַלקנדל איז ווי אַ ליד וואָס ביימער
צעזינגען רוישנדיק אויף צווייגן אויס.

אַמאָל אַזוי הייבט אָן אַן אַלטע מעשה,
בעת דער פאַסטוך האָט די שאַף געשוירן,
האַט זיך דאָס ליבסטע וואַלקנדל פאַרלוירן.

זיי דו מיין ליבע אינעם סוף פון מעשה
דאָס וואַלקן-שעפעלע וואָס כ'האַב געפונען
דאָרט וואו די נעפלען זיינען זיך צערונען.

דער שטורעם

אין הימל לויפט דער דונערלייב אַרום,
טוט מיטאַמאָל אַ רעווע, עס גאַלאַפן
אין טשערעדעס די ווייסע אַנטילאַפן,
דער פּחד לויערט גרוי און אומעטום.

דו הערסט נאָר ווי די פּיסלעך זיערע קלאַפן
זיך אין די שטיינער אָן וואָס בלייבן שטום.
דער דונערלייב טוט נאָך אַ ווילדן ברום,
זיין לעכץ דערציטערט יעדן רעגנטראָפן.

עס בליצן פּייערדיקער זיינע ציין
און בייסן זיך אַריין דאָרט ערגעץ-וואו
אין טונקלע וואַלקנס ווי אין פלייש און ביין.

נאָר דו האָסט פּלוצלונג אַפגעשטעלט דעם שטורעם,
און ווידער יענע בלויע פאַן — אין רו
אַרויפגעצויגן אויפן מאַסט פון טורעם.

העלע נאכט מיט א האלב לבנה

א בשורה פלאטערט מיט די אַוונטשוואַלן, —
— די בלויע פלעדערמיינ: אַז ערגעץ־וואו
אין הימל וועט זיך באַלד די שטערן־קו
אין זילבערשטאַל פון די פלאַנעטן קאַלן.

לבנה מיין אַנגאַראַ קאַץ פרוֹ־פרוֹ,
הייבט אַן זיך שוין צו פּוצן און צו זאַלן.
וויל אַבער היינט זיך ווייזן נאָר אין האַלבן,
דעקט זי איר אַנדערע העלפט מיט שאַטנס צו.

פאַר דיר האָט זיך אַנטפלעקט אַ העלע נאַכט.
די האַלב־לבנה ליגט פאַר דיינע פּיס
און פּרוקעט שטיל די אויגן האַלב־פאַרמאַכט.

די נאַכט איז קלאַר ווי וויין אין זילבער־בעכער.
גיס אַן די אַוונטיקע אויגן, גיס
זי אַן מיט ליכט וואָס טריפט פון אַלע דעכער.

אויפן ים

דער ים־גאַט האָט פאַרלאָזט די טונקלע טיפּן.
דעם שפיז מיט שפיצן דריי האַלט ער מסתּם
אין האַנט אַצינד, און קעמט ווי מיט אַ קאַם,
די וואַסערהאַר וואָס פינקלען גריין און טריפּן.

אין זיינע אויגן ברענט דער אַפּגרונט־פּלאַם,
נאָר איך און דו מיר וויגן זיך ווי שיפּן.
די כּוואַליעס פון אַ לייכטן ווינט געשליפּן,
קרישטאַלן — עמעראַלדן פונעם ים.

די זון — די פּאַן אויף אונדזער העכסטן מאַסט,
זי פּלאַטערט קעגן מערב מער און מער.
און אויך דער אַלבאַטראַס דער פּויגל־גאַסט

האַט זיך געזעגנט, איז אַוועקגעפּלויגן.
פּאַסעידאַן אַבער ברענגט די נאַכט אַהער
טויכט אונטער און לעשט אויס די גרינע אויגן.

דער שיכורער וואַלקן

אין הימל־קרעטשמע איינער נאָך געבליבן;
אַ וואַלקן וואָס האָט שוין פאַרזעצט די שיד.
אין זונפאַרגאַנגען־וויין געבאָדן זיך,
דער דעמער האָט דעם חשבון רויט פאַרשריבן.

כאַטש ניכטער ווערט אַ וואַלקן אָפטמאַל גיך,
אין מערב־טורעם קלינגט דער זייגער זיבן,
האַט אים די פלעדערמיוז אַרויסגעטריבן
און אים געשאַלטן ער זאָל גיין צום רוח.

דעם וואַלקן אָבער האָט געגלוסט זיך טאַנצן
אַריבער שאַטן־בערג און אַוונט־גריבער.
אין שמחה האָט ער אָנגעהויבן גלאַנצן
אין אַלע פאַרבן פונעם שיכרות־פיבער.

האַט אים די שיקסע־נאַכט פאַרפירט אין קאַרן,
ערשט דעמאַלט איז ער ניכטערער געוואָרן.

דער וואַלד

עס האָט גערופן אונדז דער קוקוויי.
האַב איך אַנטפלעקט אַ בוים און נאָך אַ בוים —
אַ וואַלד — און נאָר געלאָזט אַזויפיל רוים.
אַז אונדזער וועוורעקל זאָל צווישן זיי

אונדז קענען וויגן מיט אַ לייכטן דריי
פון ברייטן עק, דורך אונדזער וואַלד פון טרוים.
און דאָרטן וואו עס האָט אַמאַל אַ בוים
זיך וואו ניט וואו געשטעלט אין וועג, מיט וויי

האַט אויסגערופן קוקוויי, און באַלד
דערמאַנט אונדז מיט זיין קוק־קוקו ניגון —
אין אַלע צווייפל פון אַ טיפן וואַלד.

נאָר דו האָסט אין דיין האַרץ געהאַט בטחון,
און זיך געלאָזט מיט מיר פון וועוורעק וויגן
פון צווייג צו צווייג אין ליבע און נצחון.

אַװנטסאַנעט

איך האָב אַרױסגעלאָזט פון דעמער־טורעם
באַפרייט די טונקל־בלויע פלעדערמויז.
די פייער־פליגעלעך פון הימל בלויז,
פאַרדימענטן ווען איך שטרעק אויס מיין אַרעם

די סאַמעטענע חופּה אונדזער הויז.
אַקעגן מזרח, מערב, צפון, דרום
שטיי איך פאַר דיר און בענטש דעם אַװנט, פורעם
פון דעם לבנהליכט אַ װײסע רויז.

קום לאַמיר ביידע זיי דער מיטנאַכט שענקען
ווען זי וועט קומען אונדז אַנטקעגן דאָרט
וואו ס'גיסן זיך צונױף, אַ די װאַס בענקען.

ביים טייך אַרום מיט װערבעס, צװישן זיי
וועט זיין פאַר אונדז אַן אויסדערווײלטער אַרט.
מיר װעלן דאָרטן װערן װערבעס צװײ.

דער פאַרק היטער

דער פאַרק װערט אַװנטבלױער, איך און דו
מיר װעלן אויך היינט גיין צו צװײען,
פאַרלירן זיך װאו אַלע טױזנט גייען
אין זייער אײגן לאַנד פון טרוים און רו.

און טרינקען אויס די נאַכט אין די אַלייען
פון קריגעלע לבנה ערגעץ־װאו.
די ביימער כלומרשט מיט די אויגן צו
צעשושקען שטילע זיך אין זייערע רײען.

און נאָר דאָס דענקמאַל פון אַ העלד — אַ ריטער
אין בראַנז געגאַסן שטייט דאָ װי אַ היטער,
ס'האַט אויפגעשטעלט זיך אויף צװײ פיס זיין פּערד.

ער האַלט פאַרגלױוערט אין זיין האַנט אַ שװערד,
אַמאַל דערבאַרעמט זיך לבנה, גלעט
דעם אײנזאַמען, דעם רײטער סילױעט.

עלעגישע בלעטער: אַן אַמעריקאַנער בית-עולם

א

אונטערן אויסגערונדיקטן באַרג-קאָפּ, טונקל מעש אין זון,
צופוסנס פונעם מיט בלויע שאַטנס באַוועבטן באַרג,
דרימלט אַ בית-עולם, אין פאַרשטילטן, בלאַנקן טאַל.
דורך שמאַלער, ווייס-שטויביקער געסל,
פאַרביי אַ טייכל אין העל-סודותדיק מורמלעריי,
היפענדיק איבער צוימען-ניט-צוימען,
קומט מען צום אָרט וואָס שרעקט מיט אייביקס,
דאָרט וואו עס שלאָפן אין פאַרשטאַרטן חלום
די פריערדיקע באַטרעטער
פון אַ פריש-פאַרביקער, פאַרשלומערטער ערד,
די פריערדיקע צוהערער
פון שוואַלבן-צוויטשעריי אין באַבלעטערטע נעסטן.
אונטער גרויע שטיינער, אויסגעגלעט דורך פינגער פון צייט,
אינגעזונקענע אין סומנעם, פיס-פאַרווירענדיקן ווילד-גראַז,
רוען באַבערדלטע שינדלער,
וואָס האָבן דעכער געדעקט אין שוים פון מאַרגן-נעפלען;
רוען די פלאַנצערינס פון גערטנער,
וואָס האָבן פאַרנאַכטן צעבליט מיט זייער חן;
רוט פויער, וואָס האָט פאַרזייט שוין זיין לעצט חלק פעלד,
אין אַ לעצטן פריילינג, אַ דעמענדדיקן מיט פרעמדקייטן;
רויט קרעמער, וואָס האָט זיין לעצט ליכט פאַרקויפט שוין, —
עס האָט אַזוי פלאַטערדיק, דין געפלעמלט;
רוט שענקער, וואָס האָט אָנגעגאַסן שוין זיין לעצט גלאַז מעד,
און איז אַוועק אַ ברונעם אָן אַ טראַפן וואַסער זוכן,
אַן אַ טראַפן וואַסער — —

ב

ענגלישע דאָרפסלייט, זינגענדיקע פאַסטאָראַל-ניגונים,
האָבן דערמאַנט אָן אַ שאַף-פאַסטוך, אַ שאַלנדיקן זילבער-קלאַנגען,
ווען עס שפרייט זיך זילבער-טוי;

האָבן מיט שליאַכן באַרעדעוודיק געמאַכט אַ נייעם קאַנטינענט.
טירן רוימיקע דורכגעבראַכן אין וועויערקע־ברוינע וועלדער.
מיט אַ ניכטער־שפּראַצנדיקן געמיט האָבן זיי געאַרבעט.
מיט הענט וואָס אָנען חלום־אַנווייז — — —
האַלענדער, וועמענס לידער האָבן זיך אָנגעהערט
דורכן רויש פון ווינט־מילן, ביים שיין פון טיולפּאַנען,
האַבן מיט אַ גוט, ניט פאַרוואַלקנט אויג
קליינע, לויכטנדיקע אינזלען צעזייט
אויף דעם פון זיי אַנטפלעקט, גרויס לאַנד.
אַפט פּלעגן ענגלענדער און האַלענדער — אַמעריקאַנער אַלע,
מיט פּרייהייט אויסגעקריצט אויף האַרץ און פּאַן,
קומען מיט גלאַנציק־שעלמישע העק, אין וויליקע דאָך־צעגערענדע הענט,
אַנקוקן געוויקסיקע סאַסנעס:
אום צו באַשאַטענען מיט לאַדנס־וויעס די פענצטער־אויגן,
אום אַריינצוגיטן וואַרעמקייט, ווי בלוט, אין געצעלטן — אייזיקע שיידן,
און אַנטאָן ווי מיט אַ קרוין אַ קוימען, אַ קרייזלענדיקן אַלף־ביתן
איבער דעם צעשימערטן טאַל, אַ פאַרוונקענעם אין שניי־שלאָף.
אַזוי — ביזן אַנקום פונעם פּרילינג, וואָס פּלעגט זיך פעדערן דעם
וואוילגערודן פון בלומען צו שפּרייטן,
צווישן מעיפּל און נוסבוים צו שפּילן אויף איידעלע פייפּן — — —
פּרילינג האָט פּרי זיך געפּעדערט, געקומען, — דאָן די טעגן אין סקווערע
שערענגעס,
אונטערן קלאַנג פון שווער־אַטעמדיקע באַנדורעס, זילבער־בלייכע פלייטן,
יאַמערנדיקע פּידלען און קלימפּערדיקע פּויקן.
פּרילינג שפּילט אויף זיינע פייפּן, און אַ געשפּאַלטן, הויך, זיס קול
זינגט שוועבנדיק ליבע אינעם טאַל, זינגט שטאַלץ אַנטקעגן היגל.
פּריילעך די ווייס־האַריקע שפּילער, פּריילעך די יונגעלייט
אין זייערע געקעסטלטע רעק, די מיידלעך אין געבלימטן געוואַנט.
און קיין שפור איז ניטאָ פון טרויער; עס שפּאַרן ניט קיין נאַכט־געדאַנקען,
אויך דער שטרענגער ווינטער, אַ קלינגעוודיקער מיט שווערדן, ווערט גאַרניט
געדאַכט.
לעבן איז אַ זומער־טייד, אַ דאַמבעלאַזער, פּליסנדיקער אייביק,
לעבן איז אַ זומער־הימל, באַצויגן מיט ווייכע פעדער־וואַלקנס.
און פּלוצלונג, אוי וויי, דער שלאָף, דער אַן־פאַרוואַקסער־שלומער,
אונטער גרויע שטיינער, ביים שאַטן פון באַרג — — —

ג

באַרג האָט זיי געזען אין זייער ווייס־צייניקער קינדהייט, אין זייער האַניק־
געמיט,
פאַרבייגייענדיק מיט געלאַדענע קערב — יאַגדעס־געקלייב,

ארויסקוועלנדיק זאפט פונעם בוים, שעפנדיק קרישטאָל פונעם קוואַל;
באַרג האָט זיי געזען — פרויען שפאַצירנדיק, מיט רויון פאַרפלאַכטן אין די
קאַרן־האַר,

נאָכן באַצאָלן דעם שפינראָד אַ חוב, נאָכן אַפּקלערן זיך פון רויון באַשטרייכטן
נאָכמיטיק;

באַרג האָט זיי געזען — יונגעלייט, אַרומגייענדיק אין די חגאות,
מיט שטעקנס געשניצט פון פרישן האַלץ, אַנזאָגער פון עלעגאַנץ,
נאָך די וואָך־טעג פונעם אַקערן, נאָכן שווענקען פעלן אין די ראַשיקע וואַסערן
פון פלוס;

באַרג האָט זיי געזען — פויערים און געזעלן, טראַגנדיק מיט־לאַרן לאַסט
מיט טאַלעראַנץ, מיט אַ ניט־פריידיקן, ווייכלעכן געלעכטערל;
און עס זיינען געווען אויך נייע מענטשן, וואָס ערשט אין גרויע ראַמען
האַט אַ באַרג זיי קענען געלערנט.

אין שווערן שלאָף, אונטערן אויסגערונדיקטן באַרג־קאַפּ,
זיינען אויפגעלייזט געוואָרן לעבן־קענער און געניסער.
און איך, לייגענדיק די פאַרטושטע אויפשריפטן, אויסגעקריצט אין אַ שוין
פאַרנעפלטער צייט,

פון אַ פלינקער, קלאַרער האַנט,

זע היינט פאַרנאָכט ווי בלאַסע שטערן־בליטן מיניען אויף אַקרענט, —
און כ'דענק וועגן די גייערס, וואָס וועלן נאָך קומען צום אַרט,
ווען איך וועל שוין אַליין זיין ווי אַן אויסגעלאַשן שטערן,
און זיי — די נייע באַטרעטער פון פרישפאַרביקער, פאַרשלומערטער ערד.

ד

אַ, דו פאַרשלומערטע, פרישפאַרביקע ערד, ווי וועסטו זיך געשטאַלטיקן
ווען מיין לייב וועלן פרעסן אומקום־יאַסלעס, אויפגיין אין איר וועט אַ גראַז?
געוויס אַזוי רייך געפּלעקט ווי איצט וועסטו דאַן זיין,
דורכגענומען מיטן זעלבן וואַנדערנדן רייץ, בלענדנד מיט זאַלציקע טרערן.
געוויס וועסטו, ווי איצט, זיין די גרויסע קעניגרייך פון ניט־דערגרייכבאַרן,
איין געטלעכער אַנדייט, איין אומבאַרירטער, מיסטישער גאַלד;
און אויך דערשיינען פול און פייערדיק — ווי די רגע אויף מיין לייוונט.
אַבער איך, ווי זיי היינט, וועל בלויז געניסן די דאַרע טרייסט פון טויט,
בלויז אַ קאַלטע מצבה וועט באַצייכענען דאָס אַרט וואו מיין פלאַם איז געזונקען,
בלויז אַ לעבלעכער רעגן וועט פון וואַלקנס פאַלן, מיך באַוויינען.

ה

עס שלאַפט ניט אין שאַטן פון דעם אויסגערונדיקטן באַרג־קאַפּ
דער מידסטער פון אַלע וואַנדערער — פון אומזיסטע האַפענונגען דער קעניג,
און אומזיסט זוך איך, דער אור־איניקל פון געצוימטע, אַ היפענדיקער איבער
צוימען־ניט־צוימען,

א שפור פון א פאָרגייער, א פיבערדיקן שטאַם-ברודער מיינעם;
א ייד וואָס האָט געטונקט זיינע פוסטריט אין קילבלעכע וועלן,
און געוואוינט אויף אַט דער שמיכלענדיקער ערד; א צעהענגערין
פון וויינפערלעך אויף זיין קוסט, פון עפל אויף זיין ברום,
א זניקע אויסרייפערין פון זיין ברויט, א צוגרייטערין פון זיין קאַשטאַן-
האַלץ טיש;

א ייד וואָס האָט אַריינגעבליקט אינעם צעפנטן שטערן-בוך, ווען
דודס געזאַנגען זיינען אויפגעאַנגען אין אים, — א לויב פאַרן חסד
א טוביט מיט אויסלייז-בלאַט אין מויל האָט אים דאָ ניט דערגרייכט.
אומזיסט, דאָ האָט מיינער א ברודער ניט אַנטדעקט קיין אַפּרו-איגול,
א טוביט מיט אויסלייז-בלאַט אין מויל האָט אים דאָ ניט דערגרייכט.
די פאַפלאַרן און דעמבן, די פאַראויסבאַשטימטע וועכטער פון אַן אַלטער
לאַנדשאַפט,

די לאַקערנדע בערג, אַרומרינגלעך פון טאַל מיט ברייט-ראַנדיקע היט,
די פליסטערנדיקע וואַסער-פעדים, מיט בעריאַזע-בריקעלעך געשפאַנט,
דער אַפּגלאַנץ פון דעכער, באַשאַטענער פון זון-געברוינטע, אַ שוץ פאַר
די שטייער אין ווינט,

די זייטיקע שטעגן, וואָס פירן צום ציל פון ציבל-בערגלעך און רויזן-בייטן. —
קיינער פון זיי האָט ניט אויפגענומען דעם בליק פון אַ יידן אַזאָ ווי איך,
זוכנדיק אַ שליסל צום שלאַס פון זיבן זאַכן;
עס האָבן ניט פאַרנומען די הימלען איבער היגל און פלאַך
איין יידיש, וואַרים-ווייטאַגדיק וואַרט ווי מיינעם.
ביז איך בין פּלוצעם געקומען אין אַ זומערדיקער ערב-נאַכט,
וואָס האָט אויף איר דין-באַצויגן סאַמעט אַ געלב, פריידיק פּויגעלע געוועבט;
ביז איך בין געקומען מיט מיין געפלאַגטן יידישן פענזל —
צוגעגעבן דאָס שוואַרץ, נאָך וועלכן עס גאַרט ערגעץ דאָס תּמימותדיקע בלוי,
דאָס רויט וואָס פאַרשטעקט, באַפּרוכפערט אין איינגעהאַלטענעם גרין.
ביז איך בין געקומען — —

פּעניק-אַ-וואודסטאַק, זומער 1945

א זעאונג 1938

פאַרשרייב, מיין האַרץ,
די טרויערן פון טאָג.
אַזוי פיל געוויין ווי דו פאַרמאַגסט
מיין האַרץ —
אַזוי פיל האַרבסט!

האַרבסט און דערמערונג אויף מיין צונג —
סם און פלאַם,

און וואו אַ קוואַל וואָס זאָל מיך קילן?
וואו איז כנענס בלאַע נאַכט פאַר באַוואונדערונג?
וואו איז דער הויכער גאַט פאַר תפילה?

שטילקייט, פינצטערניש, נאַכט,
נאָר נישט קיין שלאָף,
עס גליט מיין קאַפּ,
דאָס האַרץ פאַרשטיינט,
און דאָס יינגעלע פון ווין אין מיינע פענצטער וויינט.

אַלע שוויבן אויסגעלאָשן,
עס שלאָפט מיין דאָרף מידמאַט,
נאָר ס'שלאָפט נישט דעם וואַגלערס קינד,
זיין יעדע טרער — אַן אַפגעפליקטער בלאַט,
צו מיר טראַגט אים דער ווינט.

אַזש פון ליסאַבאָן, פון פאַרטוגאַל —
דער בלעטערפאַל,
דאָרט זעגלט אין דער פינצטערניש אַ שוף,
און אַ ייד אַן אַפגעשליידערטער
שרייבט צום זון אַ בריוו:

— זון, מיין זון, כ'בין אליין.
וואו מאַמע — ווייס איך נישט.
איך וואַגל פון פאַרט צו פאַרט,
און אַלע וועגן פול מיט שפיון,
געדענק זשע כאַטש אין מיר —
אַ וויזע — —

צאפל צוק און יאָמער,
 דאָס יינגל וויינט אין דער נאַכט אַריין,
 און ווי זיך טרייסטן נאָך מיט אפשר און מיט טאַמער?
 אַזוי פיל טרויעריקע געזיכטער!
 אַזוי פיל פאַרטריבענע פון לענדער!
 אַזוי פיל פאַלנדיקע ליכטער! —
 זונען — זינקענדיק,
 לבנהס — לאַם,
 און עס ברויזט תהום.

ס'איז 1938.

גרויסהאַרבסטטיקער צעווייטיקטער סעפטעמבער,
 יאָר פון אומענדלעכן פאַגראַם.
 יאָמער און פינצטערניש.
 כ'וויל שרייען און האַלט איין דאָס געשריי,
 כ'וויל וויינען און האַלט איין דאָס געוויין. —
 אפשר צומאַכן די ליפן און זאָלן טרערן באַהאַלטן זיין און ריין,
 אפשר פאַרשטעלן אויגן ווי מאַמע ערב שבת ביי די ליכט,
 און מיט צוגעמאַכטע אויגן לויבן; וועלט ביסט שיין — —
 ווייל אפשר איז טאַקע אַזוי,
 און עס קוועלט דער ברוגעם,
 און עס פלייצט דער טוי,
 און דער ריח וואָס איך שמעק —
 איז נישט די שרעק,
 נאָר רויטער זאַפט פון רייפע סעדער,
 און די פייערן וואָס איך זע —
 נאָר אַפשיין פון די שטערנרעדער,
 און דער רויש און דער יאָמער —
 נאָר סקריפּ אין גאַנג אַרויף פון טראַקטאַררעדער,
 און אומעטום — נאָר ליכט און זון,
 און עס וואַקסט און בליט און רייפט
 אויף גאַרער ערד, אויף שטיין און ליים —
 ווי אין מיין היים,
 ווי אין מיין סאָד —
 מאַראַנץ און מאַנדאַרינע און לעמאַן,
 דאָ אַזוי, דאָרט אַזוי —
 אויך אין ליסאַבאָן.
 נאָר דאָס יינגל צוקט און פיבערט,
 אומזיסט באַהאַלטן מיין געשריי.
 אַ פּרעכער פּלוד,
 אַ שוואַרצער שפיי —

איר פנים ווייזט די נאכט.
א סאָווע טראַגט מיין חלום אויף קרומע ציין,
און דאָס יינגל צוקט און פיבערט אין געוויין.

נישט קיין רו מיר.
פייער אין מיין אויג, האַגל אויף מיין אויער.
וואו אַנטלויפן?
וואו אַנטרונען?

עס פלאַקערט דער שייטערהויפן,
עס גלאַנצט די גיליאַטינע.
איך שטיי פאַר בלינדסטן טויער
און פרוואו שעפטשען באַבעס תחינה:
העלף! באַשירעם!

נאָר סם אין בלוט, פייער אין געהירן.
צו — פאַר רחמים — אַלע טירן.
די ערד שפייט אויס מיין תפילה און מיין גבואה,
און ווי נאָך רוען? —

דאָס געוויין פון יינגל שאַקלט אַלע ביימער, אַלע תבואות.

וועלט! דו טרייבסט מיר צוריק צו שפאַנען

צו קעלערן. מיט אימה פון מאַראַנען.

נישט מער אַן אַפּאָסטאָל דיר וועלט,

נישט אַ זינגער דיר, און נישט אַן אונטערצינדער אַ פאַרשווערער.

נאָר אַ געפייניקטער אויף אַ שוועל, אַ טרערער.

מיין פעלדערפרייד ווי נאָך אַרבן —

אַ זאַנג אין וואַקסן פילט שוין שטאַרבן?

עס ברענט דער האַקנקרייך

אויף עפל און אויף ווייץ

און אויף מיין זון־צעבלענדטן שאַרבן.

עס שלאַפט מיין דאָרף צופוסנס פון שוואַרצע בערג,

און איך קוק די פינצטערניש אַריבער.

איך ווייס אַז היינט ביינאכט שלאַפט קיינער נישט,

אין יעדנס האַרץ ווי אין מיינעם — אַנגסט און פיבער.

אַט סקריפעט אין ווינט צעשטיפט

דאָס אַפענע פענצטער פון צריף,

דאָרט גליט דער קאַפּ פון בעל עגלה שמוליע.

אין שטאַל שטייען שטיל צוויי מידע שקאַפעס,

און וואויל איז זיי ביי האַבער,

נאָר ער — איך הער דורך ווענט זיין סאַפען,

אים חלומט איצט אַ ווילדער אַגער.

און אַ ביזן שמייסערס לאַפעס.
 צו וויטער ווייט לויפט זיין האַרץ —
 זיין טאַטע דאַרט — אַ ליידיקגייער, אַן אַרעמאַן,
 די מאַמע געבויגן איבערן צעשאַקלטן סטראַנגאַן.
 אַ קלויסטער וויגט די אַלטע ביזע גלאַקן,
 און עס לויפט אַ מאַרק דערשראַקן
 ווי פאַר וועלן.
 שמוליע האָט אַפילו נישט קיין גאַט
 צו בעטן; העלן!
 אַ בייטש האָט ער, אַ רויטע טרער איר טראַלד,
 און עפעס שעמען זיך גאַר זיינע הענט...
 אַנטקעגן אים — אַ הומאַניסט, אַ שיכורער סטודענט.
 ער קאַטשעט זיך,
 און לאַכט
 און שעלט — —

און נאָך איינער — אַ שכן מיינער,
 אַ ירושלימער, מיין פריינד.
 אַ צפתער ווייסקאַלאַטעדיקער איז געווען זיין זיידע,
 אַוועק איז ער צום טאַל וואו בימער בליען
 מיט שאַטן פון עקידה.
 שבת, אין ירושלים,
 האָט מען זיין זיידע צעשניטן ווי אַ שלייען,
 און עס שרייט דאָס בלוט אין אים ווי זכריהס שטים
 פון יעדן שטיין,
 און דאָס ווינער יינגל וויינט מיט אים אין געוויין.
 און ער אַליין —
 דער מאַן פון ליד, מדבר זומפ און שניישליאַך —
 ער וואַכט
 אין קאַנוואַלסיעס פון האַפענונג און אימה,
 מיט אים —
 די ווענט, דאָס פעלד, פלויטן, זאַנגען, ביימער.

אַזאַ פינצטערניש נאָך גיט געפינצטערט!
 גורל נעגלט אַלע וועגן
 און ביי וועמען פרעגן דעם פאַרוואָס?
 פון גאַט בין איך פאַרלאָזט,
 מיט וועלט בין איך אין גרויסן אַמפער,
 און אומעטום — טריט געקאוועטע און טראַמפל.
 ליסאַבאָנער ייד, דו ביסט פאַרלוירן?

נאכט, דריטע אַשמורה.
 ס'בליט רויט די מורא.
 קען זיין — ס'איז דעם מאַרגנס ערשטע פאַרבן.
 דער רויט פון עפל, די גאַלדיקייט פון וויין.
 קען זיין, קען זיין —
 נאָר אַנדערש זאָגט דעם יינגעלעס געוויין.
 עס גליט דער האַקנקרייץ
 אויף עפל און אויף וויין.
 אַליין צעשיטן זיך די ענגלען און די גאַרבן.
 אויף גאַנצער ערד, פון פאַל ביז פאַל —
 איין געשאַכטן קול
 פון ליסאַבאָנער ייד:

פאַרוואָס, וועלט, מוז איך שטאַרבן?
 און כ'הער דעם יינגלס וויינען,
 און כ'הער דעם טאַטנס שרייען,
 און אַ וויקלען פון אַ שלאַנג,
 און אַ שפּרינגען פון אַ חיה,
 אַ גזר פון אַריער קין —
 און מיט וואַלקנס גייט אויף אַ טאַג
 פון לוויה צו לוויה —

אויפגעשטאַנען פון דער נאכט בין איך, איך לעב.
 נאָר נישט צום סאָד, ווי יעדן טאַג, מיין טראַט.
 און אויך נישט תפילה טאָן גיי איך פאַר גאַט.
 צום וואַלד גיי איך, צום וואַלד.
 מיין שליחות — גראַבן קברים.
 צוויי יונגע גופים ליגן קאַלט
 און עס פּויעט שוין אַ וואַרעם.
 אַ טאַג מיט שטייגנדיקער זון,
 נאָר איך מיט טויזנט טרעפּ אַראָפּ.
 צוויי קברים גראַב איך אין אַ בלינדן וואַלד.
 איך זעג און האַק און שפּאַלט
 וואַרצלען פון צוויי אייקאַליפטן
 און וואַרף די אייקאַליפטן אום
 מיט הימל און מיט זון.
 צווייגן ברעכן זיך,
 עס צעשפּרינגען די צעגליטע קעפּ,
 און נאָך טויזנט טרעפּ —

איך פארזינק, מיט שטאל און שנאה רייס איך די בלאַע רוי,
און דאָס יינגעלע פון ווין — העלפט ער צו.
איך גראַב, ער שאַרט אָפּ די צווייגן און די בלעטער,
שטיקער האַפענונג, גרינע און פּיאַלעטע,
און טוי און טרערן אויף זיין באַק.
איך גראַב אין ליים און רייס די וואַרצלען מיט אַ האַק.
מיין וואַלד! מיין וואַלד!

אַלץ פאַלט.
וועלט פּלאַקערט שוואַרץ — איין גרויסער וואַלד,
און אין דער מיט — דער ליסאַבאָנער ייד
די טרויעריקסטע געשטאַלט פון געשטאַלטן.
ווער וועט זיין קאַפּ דאָרט באַהאַלטן?
נאָר צלם דאָרט און דאָרן.

(אויף מיין האַנט ווערט וואַרעם די ערד...)

צוויי קברים אָפּן, אַקסלען טראַגן אַרון נאָך אַן אַרון.
ס'איז מיין שליחות — איך לייג ייד ביי ייד.
ס'איז יעדערנס שליחות — יעדער נעמט אַ רידל און פאַרשיט
אַ בינטל רויטע בלומען —

— חברים מיינע, דאָ וועט איר וואוינען.

און דער וואַלד בויגט איין די קרוינען.

פאַרשאַטן. אַהיים.

אויסגעשמירט אין בלוט און אין ליים

גייט דאָס בלאַסע ווינער יינגעלע מיט מיר,

און מיר ביידע,

און מיר אַלע —

ווי די אַרעמסטע ביי דער פאַרמאַכטסטער טיר.

פאַרשרייב, מיין האַרץ,

די טרויערן פון טאַג.

און וואַרף וועלטס זינד

און וואַרף דיין צער

אויף איין וואַג.

עין שמר, סעפטעמבער, 1938

דאָס ליד פון עתליה

הייס שטאַרבט דער טאָג איבער מלכות־יהודה;
ס'פורפּורט די זון אונטער ירושלים.
שטיל פאַלט דער שטויב פון סאַנדאַלן די מידע —
דורשטיקע בעכער פון בלומען פאַרווייען.

רויט איז די ערד אין מלכות־יהודה
און בלוי איז דער תהום איבער ירושלים,
און זאַמדיק דער ווינט, וואָס דרייט ווי אַ שלאַנג זיך
אין שאַטנס פון גרינע ציפּריסן־אַלעען.

און היינט איז דאָך שבת; היינט דאַרף די שכינה
מיט באַרוועסער שטילקייט באַטרעטן די שוועלן;
מנוחה דאַרף זיין היינט צו הענט, וואָס באַדינען,
און חסד דאַרף זיין היינט צו הענט, וואָס באַפעלן.

טאָ ווער האָט עס היינט צעקנוילט מיינע שטויבן
אויף דורשטיקע וועגן פון ירושלים?
וואו אַיילן די מענער פון אַלע געצעלטן
נאָך איידער די נאַכט נעמט מיט שטערן פאַרוייען?

עס ציען טומאַנען צום בית־המקדש,
עס שטייגן די מענער צום באַרג מוריה;
שבת איז היינט; דאָך פון אַפענע מאַנטלען
בליצן הלפים אַפער פון די גאַרטלען
אין שטילקייט פון שקיעה.

און אונטער די פוסטריט פון באַרג מוריה
טוען זיך גאַרטנס אין שאַטן פאַרשפינען,
זיי וויקלען אַרום אַ פאַלאַץ אַ ווייסן
מיט פעכער פון צווייגן, מיט בלעטער־גאַרדינען.

בלויז אויף די נאַקעטע שטיגן־קלאַווישן
שווייגט אויס די זון איר בראַנדיקן ניגון,
און קריכט ווען אַרויס דער ווינט פון חדרים,
בלייבט ער אויף טרעפ אַ פאַרחלשטער ליגן.

ס'איז שטיל אין דער טיפקייט פון פאלאץ פון ווייסן
און ס'ווארטן אומזיסט די פארהאנגען-טירן.
עס זאל דער מלך די שוועלן באטרעטן.
דעם זייד פון די פאלדן די ברייטע צעפירן.

ווייל טויט איז דער מלך פון מלכות-יהודה,
עס קיניגט א מלכה אין ירושלים;
די טאכטער איזבלס, פון שטאם פון צידונים —
עתליה די מלכה פון ירושלים!

דרויסן אין גארטן פלעכטן זיך בלעטער
פון איילבירטן גרינע, פון צארטע ציפריסן,
און ערגעץ פארבארגן רוישן פאנטאנען
און גיסן א ניגון א שטילן א זיסן.

א פלייט ציט זיך ערגעץ אויף זוניקע שטראלן
און ס'צימבלען אים נאך די גיטארעס אין קווייטן,
און הארפעס אין בלעטער — פארהילטע וואואלן —
סטרונען זיך אן, וואכן אויף און באגלייטן.

און צווישן די בוים-קצעפינגערטע קרוינען
וויקלט זיך וויירויך א זיידענער, קילער.
דארט ביי מזבחות פון בעל און עשתרות
זינגען כהנים אומענדלעך א תפילה.

און טיפער און ווייטער אין ים אינעם גרינעם
רוט זי, עתליה, די זינדיקע מלכה;
א ציטריקער שלייער אויף נאקעטע קניען,
די ברוסט אונטער אפענע צעפ צוויי באהאלטן.

אויף פוכיקן טעפיד פון בית-המקדש
שטרעקט זי די הייסע, די ליכטיקע גלידער;
אויף טעפיד, וואס ס'האבן פאר פרעמדן יהוה
געפלאכטן די וויבער פון מלכות-יהודה.

און ס'שימערט דערנעבן דער וויין אין די לאגלען,
און גרייט איז פאר דורשטיקע ליפן א בעכער;
און איבער די האר, וואס רינען פון קאפ איר,
ווינטיקט זיך ברייט א צעפענטער פעכער.

עס וויגט איבער איר זיך די האנט פונעם דינער,
וואס קניט — א שטיק בראנו ביי איר טעפיד דערנעבן;
נאר באלד וועט די תאוה אין ווייבערשע גלידער
אים לעבעדיק מאכן. שוין טוט זי באפעלן:

— דו בראָנזענער דינער, עס רופט דיך עתליה!
צי אָן ווי אַ בויגן די האַרטע מוסקולן;
פייל דורך די צווייגן און ברענג מיין געליבטן,
ער זאל דאָס שיכרות פון לייב מיינעם שטילן.

שוין פליט ער — אַ שפּאַרבער דורך וואַלדיקע שטעגן,
שוין שימערט זיין ברוינקייט דורך בוימיקע שטאַמען,
שוין איז ער ווי אַ פייל צווישן בלעטער פאַרפלויגן,
שוין גיסט זיך זיין לייב מיט דער טיפקייט צוזאַמען.

בלייבט זי אַליין, און די ערד גליט מיט תאוה —
און הייסער דאָס לייב פון עתליה און יינגער,
און צווישן דער ערד און איר נאַקעטן רוקן
ברייט שוין דער טעפּיך מיט פלאַמיקע צינגער.

העי, ס'איז די ערד אַ ווייב אין אַ גלוסטונג!
העי, ס'איז עתליה די ערד פון יהודה!
העי, ס'זועט עתליה די ערד באַלד פאַרלעשן!
באלד וועט זי שטילן דעם דורשט פון די גלידער!

צו דעם זיינען לאַגען מיט וויין איבערפולטע,
אַ זיי זאלן רינען, און קילן, און פליסן.
העי, ס'זועט עתליה, די שיכורע מלכה,
דעם וויין אויפן בראַנדיקן טעפּיך צעגיסן!

שוין שטייט זי אויף טעפּיך אין נאַקעטער גרויסקייט,
ווי זי וואַלט שוין דורות-לאַנג גרייט דאָ געשטאַנען,
די הענט איבער קאַפּ מיט אַ לאַגל אַ פולן.
עתליה — אַ שטיינערנע וויינען-פאַנטאַנע.

עס שטראַמט די צעשימערטע קאַלטקייט די זיסע
אַראַפּ מיט די האַר איר צום בויך און צום רוקן,
און האַפּסלט אַראַפּ פון די גלאַנציקע ברוסטן
און כוואַליעט אַרויס פון צעעפנטע ליפּן;

און שפרודלט אַרום אירע אַרעמס די רונדע,
און הילט זיך אַרום אירע פיס אירע דינע,
און לוזשעט אַרום אירע טריט אויפן טעפּיך,
און רינט אַלץ אויפסניי און הערט נישט אויף רינען.

און ווען ס'ווערט דער שטראַם פונעם לאַגל פאַרשוויגן,
דאָן נעמט זי אַ צווייטן, צעכוואַליעט, אַ דריטן;
ביז זאָט ווערט די ערד אין דורשטיקן פייער,
אויף טעפּיך — אַ שפיגל; און זי — אין דער מיטן.

פאַרכליניעט פון זיסקייט, און נאָך נישט קיין זאַטע,
פאַרזינקט זי אין גלאַנציקן ווייניקן שפיגל;
צעשפּריצן זיך פּערל מיט בורשטינען נאַסע,
ביז ווידער ווערט אַלץ אין איין שימער פאַרזיגלט.

און פּלוצעם דערזעט זי צוויי פּלאַמיקע אויגן,
וואָס קוקן אַרויס פון די פּליסיקע טיפּן,
און אַרום זיי שווימט אַ האַריקע כּוואַליע,
און צווישן זיי צוויי געשוואַלענע ליפּן.

אַ ווייב שיינט אַרויס אין איר פנים אַנטקעגן;
אַ ווייב אַזאַ פּרעמדע, דאָך וואַלט זי געשוואוירן —
דאָס ווייב איז אַמאָל אויף איר טעפּיך געלעגן;
ווי נאַנט ס'איז דאָס שטוינען פון שיכורע אויגן.

פּליסטערט עתליה. זי הויבט אָן קוים רעדן:
— זאָג, ווער ביסטו, ווייב, פונעם ווייניקן שפיגל?
דו ביסט דאָך נישט בעל, דו ביסט נישט עשתרות —
ווער האָט דיך אין גלאַנץ פונעם טעפּיך פאַרזיגלט?

דו ביסט דאָך נישט בעל און אויך נישט עשתרות,
און דאָך איז דאָ גאָט אין דיין ליכטיקן פנים.
ווער ביסטו, ווער ביסטו אין פּראַכט פון דיין שיינקייט?
כּוועל דינען דיין ליכט אין דיין געטלעכן נאַמען?

זע, קליין איז מיין בעל און קליין — מיין עשתרות
אַנטקעגן דיר, ווייב, אינעם שפיגל פאַרשלאָסן.
ביסטו עס יהוה? ביסטו עס? ביסטו עס?
דו גאָט, אלהים, אויפן טעפּיך צעגאַסן!

איך וועל צו דיר דינען, דו שיינקייט אַדוני,
און זייערע מזבחות כּוועל אַלע צעשטערן;
און אומעטום וועל איך דיין הייליקן נאַמען
צעטראַגן און לזיבן און בענטשן, פאַרערן.

און איך וועל מזבחות אין צווייגן דיר בויען;
עס וועלן מיט וויירויד דיך וויגן כּהנים.
יהוה, ביסטו עס די פרוי פון די פרויען? —
איך פאַל פאַרן ליכט פון דיין אייביקן פנים!

זי פאַלט מיטן מיטן פנים אויף פנים פון שפיגל;
און ווידער צעטאַנצן זיך שפּליטערן נאַסע,
און ווידער ווערט שימער מיט שימער פאַרזיגלט,
ווען ס'הייבט אויף דעם שטערן עתליה אַ בלאַסע.

קוקט זי אַרײַן, נאָר דאָס ווייב איז פאַרשוואונדן;
בלויז ס'זױגט זיך דער גאַרטן פון אונטן, פון אויבן.
און פּלוצעם — אַ שטורעמווינט שפּילט זיך פּאַנאַנדער,
און ס'פּלאַמען שוין ווידער צוויי בראַנדיקע אויגן.

אַט קומט ווער אַרויס מיט אַ וויכער צו שווימען,
אַט טויכט ווער אַרויס פון באַהאַלטענע וועגן;
עס כוואַליעט אַ באַרד מיט צעשוּיבערטער ווייסקייט —
אַט קומט ער, אַט שפּרייזט ער מיט גבורה אַנטקעגן.

צעפּאַכעט זיין מאַנטל מיט פּליגלען מיט שוואַרצע,
די בליקן אין פייער, אין שטורעם די ברעמען;
עס ציטערט די ערד אונטער באַרוועסע טריט אים;
אַט טוט ער די הענט מיט אַ קללה צענעמען:

— פאַרשאַלטן ביסטו אויף אייביק, עתליה;
אַ קללה דעם ווייב, אַ קללה דעם זאַמען
וואָס האָט דיך פאַרווייט, וואָס האָט דיך געבוירן;
אַ קללה דיין זינדיקן לייב, דיין נאַמען.

ווייל דו האָסט געלאַכט פון יהוהס כּהנים,
און האָסט מיין נבואה, מיין אַטעם געשענדט,
ווייל דו האָסט מיין בונד מיט יהודה צעריסן,
און בלוט פון מלכים דיר טריפט פון די הענט;

ווייל דו האָסט פאַר בעלן מזבחות גערויכערט,
ווייל דו האָסט אין זנות פון מיין רייניקייט געלאַכט;
אַ קללה דעם ווייב, וואָס האָט דיך געבוירן, —
צו שטויב קער צוריק מיטן דור פון דיין טראַכט!

קוקט זי אין שפּיגל, עתליה די בלאַסע —
צי האָט ווער גערופן, צי האָט זי געהערט?
עס ברענען צוויי אויגן אין קלעפּיקן וואַסער,
עס פּלאַמען צוויי אויגן אַרויס פון דער ערד...

זי פּאַלט מיטן פנים און קוים וואָס זי מורמלט:
— ווער ביסטו, דו מאַן, מיטן סם אויפן מויל?
אַ, זאָג מיר דיין נאַמען; ווי הייסט זי, דיין גבורה,
וואָס קרישלט עתליהן, די מעכטיקע פרוי?

און אפשר ביסטו עס דאָס לייב פון יהוה?
עס גליען דאָך וועלטן אין פּלאַם פון דיין בליק;
עס כּמאַרען זיך הימלען דיר אונטער די ברעמען;
עס ציטערט די ערד אין שפור פון דיין טריט.

גרויס איז עתליה, די ליכטיקע מלכה;
און זי וועט דיר וואַשן די שטויביקע פיס,
און זי וועט צעקעמען דיין ווינטיקע באַרד דיר;
די הויט פון עתליה איז צערטלעך און זיס.

גרויסער יהוה, עס תפילה'ט עתליה,
דיין קללה מיט ברכות פון לעבן פאַרבייטן,
איך וועל נאָך מזבחות און טעמפלען דיר בויען
און דינען צו דיר מיטן ליד פון מיין לייב.

זי קומט און זי שטאַרט, עתליה די מידע,
דער טעפיך איז נאָס און איז קלעפיק און רויט;
און ס'טריפט איר אַ רויטער שוים פון די גלידער,
און בלוט רינט אַראָפּ פון איר ליכטיקער הויט.

און ס'גליטשן די האַר אַרום לייב אירן אום זיך;
זיי קריכן און קלעפן ווי גיפטיקע שלאַנגען —
נאָר וואו איז דער דינער, ער זאָל איר אַצינדער
אויף נאָקעטן פיבער אַ מאַנטל דערלאַנגען?

צעהאַנגען איז שטילקייט אין איילבירטן-צווייגן,
אין שאַטן-טליתים פאַרהילט די ציפּריסן;
אין ווינטיק צעהוידעטע בלעטער-גירלאַנדעס
פאַרלעשט זיך די זון אין פאַרנאָכטיקער גסיסה.

שטאַרט זי, עתליה, — אַן אימה-סטאַטוע,
און ס'קלינגט אַזאַ שטילקייט צעהוידעט אין גאַרטן.
וואו איז דאָס געזאַנג פון די ווירויך-כהנים?
און ווער האָט די פלייטן און צימבלען באַהאַלטן?

אַט וועט זי זיי רופן, און זאָלן זיי זינגען,
און זאָלן זיי פויקן, און זאָלן זיי שפּילן;
דאָ איז זי עתליה, די מלכה די מידע;
זאָל שאַטן צערינען אויף אירע באַפעלן.

— וואָס שווייגט איר, כהנים? צעציט אייער ניגון?
און ווירויך צעוויגט ביזן הימל און העכער! —
אַט רופט זי, אַט רופט זי... צי האָט זי גערופן?
— יהוה, יהוה! — ענטפערט דאָס עכאָ.

לויפט זי אין גאַרטן, די ערד וויגט זיך שיכור
און ס'שרעקן מיט טיפקייט פאַרפלאַנטערטע שטעגן,
און ס'יאָגט זי אַ הייל פון בוימיקע שטאַמען,
און ס'טרייבט איר אַ בוימיקע מחנה אַנטקעגן.

און אין די האָר, די קודלעס צעקנוילטע,
קעמען זיך איין די צווייגיקע פינגער,
און צו די פיס אירע באַרוועסע קריכן
פון שאַטנס אַרויס פיל צעכפלטע צינגער.

און אונטער אַ יעדן שטאַם פון דער ווייטן
לויערן שוואַרץ אַנגעהויפנטע שרעקן;
אַט קריכן זיי אַלע אַרויס פון די בלעטער;
אַט שלייכט דאָ שוין עמיץ דאָ אונטער איר רוקן.

— בעל און עשתורת! בעל און עשתורת!
קייקלען אין שאַטנס זיך אום אירע רופן.
און ס'ענטפערט איר אָפּ: — יהוה, יהוה! —
דער עכאָ אַרויס פון די בוימיקע טיפן.

און ס'קריכט שוין אַרויף די ערד אויף די קוסטעס,
ס'פאַרשניידן זיך העלדזער פון טונקעלע שטעגן,
צווייגן און בלעטער, בלעטער און צווייגן;
פיסקעס געשטרעקטע. צעפינגערטע נעגל.

און וואו איז פאַרשוואונדן דער ליכטיקער פאַלאַץ?
זי האָט אים די שוואַרצקייט פון שאַטן פאַרגאַסן?
וואו זיינען די דינער? וואו זיינען די מענער?
און ווער האָט דאָס ליכט פון דער פרייד אויסגעלאָשן?

און פלוצים צעציט זיך די טיפקייט די ווייטע,
עס רייסט אויף דעם טונקעלן פאַרהאַנג אַ שימער;
אַט גרויט שוין אַ ליכט צווישן בוימיקע שטאַמען —
עס ליכטיקט אַ וויסקייט אין בלעטער-גאַרדינען.

אַ רחבותע וויסקייט צעגיסט זיך, קומט נענטער.
עס זעט שוין עתליה דאָרט מאַרמאַרנע שטעגן;
דוכט זיך, אַט באַלד וועט פון אונטער די בלעטער
די גאַלדענע פאַווע איר קומען אַנטקעגן.

דער פאַפוגיי אירער וועט פון די חדרים
אַרויסקומען גרייט צו דער מלכה דער מידער,
און פרעגן וועט ער: עתליה, איז שלום?
איז שלום צו דיר, דו ליכט פון יהודה?

אַט באַלד, אַט באַלד וועט אַ דינער אַנטקעגן
קומען צו לויפן, צו איילן, צו פליען.
נאָר ווער האָט דאָ אַנגעבראַכט זאַמדן, טומאַנען?
עס קנוילן אין לופטן זיך פרעמדע געשרייען.

צי איז עס דער פאלאץ, וואָס לויכט פון דער ווייטן?
ער אַטעמט מיט שרעק אין דער שטילקייט פון שקיעה;
און אַט איז דער בוימיקער פאַרהאַנג צעריסן — —
— — — — —
עס פלאַמט אינעם פּורפור דער הר המוריה...

*
**

ווער האָט עס צעקנוילט היינט די זאַמדיקע וועגן,
די טרוקענע שליאַכן פון ירושלים?
וואָס שטייגן די מחנות צום בית־המקדש?
פאַר וועמען אין מאַנטלען פאַרשטעקטע כלי־זיין?

וואָס רופן זיי אַלע: — זאָל לעבן יהואש!
יהואש דער מלך פון מלכות יהודה! —
וואָס פאלן זיי צו צו דעם ווייב פונעם גאַרטן?
וואָס שטויסן זיי איר אין די גלידער די מידע?

זי איז דאָך עתליה, עתליה די מלכה,
דאָס ליכטיקע ווייב פון ירושלים!
— איז שלום צו דיר, דו פאַלק פון יהודה?
איז פרידן אין אייערע ברויזנדע רייען? —

אַט שטייגט זי אַרויף, זי גייט נישט, זי שוועבט שוין;
עס טראַגט זי אַ כּוואַליע אַ שוואַרצע, אַ האַרטע;
אַ ניין, נישט צום לויבן שטייגט זי אַצינדער,
נאָר טיפער צו פאַלן אויף שטיינער אויף קאַלטע.

אויף אייז־קאַלטע שטיינער פון בית־המקדש
ליגט זי פון פיינטלעכע הענט אויסגעשפיגן,
און וואו איז דער טעפּיך מיט פּוּכיקער ווייכקייט,
אַז ס'זאָל זי דער פּראַסט פון די שטיינער נישט קילן?

איבער עתליהן האָבן דעם הימל
טויזנט חלפים מיט בליצן צעשניטן;
ביים פנים — אַ מעסער, ביים מעסער — אַ פנים;
אַ רייף פון דער שנאה, און זי — אין דער מיטן.

און פנים מיט פנים זיך גיסן צוזאַמען,
און מעסער מיט מעסער פאַרקייטלען די בליצן;
די ערד איז ניט מער ווי איין פנים פון שנאה —
דער הימל אַ חלף, און זי — אין זי אין דער מיטן.

אַט פאַלט זי, עתליה, די ליכטיקע מלכה,
מיט הענט צו דעם פנים, מיט קאַפּ צו דעם מעסער;
— ביסטו עס, יהוה? ביסטו עס, אלהים?
אַ, רחמים, איך רוף דיך; איך בעטל דיך; חסד!

אַ, רחמים, אלוהים, עס בעט דיך, עתליה;
עס שנאָרעט די מלכה, דאָס אַרעמע ווייב.
עס רופט דיך עתליה אין אל דיינע וועלטן,
עס חלשט עתליה צו דיר פונעם שטויב.

— איך האָב דיך געזוכט אין אַ יעדערן שימער,
איך האָב דיך ביי בעל און עשתורת געזוכט;
נאָר, שדי, אלהים, אַדוני, אל-רחמים!
איצט ווייס איך, יהוה, אַז דו — דאָס בין איך!

לאַז מיך, איך וועל מיט דיין געטלעכן ציטער
צעהוידען די וועלט אין איביקער פרייד.
נאָר שענק מיר דאָס לעבן, נאָר גיב מיר דיין אַטעם, —
קום לעבן מיט מיר אין מיין ליכטיקן לייב.

אַ מזבח דיר זיין וועט מיין זאַפטיקער בוזעם,
אַ תפילה דיר זיין וועט מיין פריידיק געזיכט;
דיין טעמפל וועל איך זיין, אין מיר וועסטו וואוינען;
דיין שיינקייט וועט שכינען אין שטראַל פון מיין ליכט.

אין מיר ביסטו גרויס, אין מיר ביסטו אייביק,
אין מיר ביסטו טאָג, אין מיר ביסטו נאַכט,
אין מיר ביסטו ס'ליכט אין די בערג פון יהודה,
אין מיר איז דיין רחבות פון וועלדער פאַרמאַכט.

כ'וועל אויפשטיין אין מאַרגנס גינגאָלדענע גרינע,
כ'וועל גיין אין פאַרנאַכטן צו באַרג און צו טאָל;
— פרייד צו אייך, פליינען פון מלכות-יהודה,
עתליה איז דאָ און יהוה איז דאָ!

יהוה, זיי גוט! יהוה, זיי מעכטיק!
ניט אינעם מעסער און גיפטיקן לייב.
זיי מיר דער גאָט פון מיין קוואַליקן לעבן,
און זיי נישט דער חלף פון אַרעמען טויט!

און ברענגסטו מיך אום, יהוה, אַצינדער,
שטאַרבסטו מיט מיר אין דיין גרויסקייט אַליין;
פאַרגייען מיט מיר איצט אַל דיינע וועלטן;
נישט איך און נישט דו און נישט גאַרנישט וועט זיין.

... ליגט זי, עתליה, אויף נאָקעטע שטיינער,
אזוי ווי שוין דורות-לאַנג וואָלט זי געלעגן,
און ס'שפרודלען איר קוואַלן פון אונטער די וויעס;
עתליה — אַ מאַרמאָר-פּאַנטאַנע פון טרערן.

אַט קומט ווער אַרויס פון באַהאַלטענע וועגן,
אין פליגלען צעשפרייט זיינע אָפענע הענט,
און ס'ציטערט די ערד אונטער באַרוועסע טריט אים,
און רויט איז זיין באַרד ווי אַ פּלאַקער צעברענט.

— עתליה, עתליה, דו זינדיקער שנאָרער,
וויין אויס דיין נשמה, דו בעטלעריש ווייב!
און וואָס מיט די טרערן די בלוטיקע שפורן;
ס'זועט סיי-ווי נישט ווערן שוין ריין מער דיין לייב.

פינצטער ביסטו, מכשפה, דו ווילדע,
דו האָסט אין דיין פּאַלן מיין גרויסקייט דערקענט;
איך בין דיר איצט מוחל, און גרויס איז דיין טאָג היינט —
יהוה האָט חסד אַ וואַרעם געשענקט.

איך בין דיר איצט מוחל, און היינט ערשט געבוירן
איז שדי אין דיר און דו אויפדאַסניי,
נאָר שטאַרבן מוז שטאַרבן עתליה די מלכה,
נאָר שטאַרבן מוז שטאַרבן עתליה נאָך היינט!

אין הונדערטער לייבער, וואָס דו האָסט פּאַרשניטן,
האָבן הונדערט יהוה-מזבחות געברענט;
צו קליין צו באַצאָלן איז דיין איינער יהוה —
איין ווייבעריש לייב און בלויז איין פּאַר הענט.

טאָ הייב אויף דיין אַרעם, דו פּאַלק פון יהודה,
און ראָם אויס דאָס שלעכטס פון דיין הימישן הויז;
און שאַלט אין די שופרות: יהוה איז אייביק! —
עתליה, דו טראָג זיך פון דאַנען אַרויס.

פאַר דיר איז צו זויבער דער טויט אין בית-מקדש,
פאַר דיר איז גענוג דיין פערדישע שטאַל,
נאָר טרייסט דיר, עתליה, געלייטערטע מלכה:
יהוה איז דאָ איבעראַל!

וואָס האָט זי געפרעפּלט, די מידע עתליה?
די שנאה איז זאָט שוין, דער חלף — ער ברענט.
און ערגעץ וואו פּלאַמען שוין דופטיקע גערטנער,
און ערגעץ פּאַרברעכן זיך בלומיקע הענט...

טויט ליגט דער טאָג אונטער מלכות־יהודה,
געשאַכטן די זון אונטער ירושלים טרעפּ,
אויף מת פּוֹן יהוה אין ווייט־ווייטע הימלען
פאַרציט נאַכט אַ שליער פּוֹן שוואַרצער קרעפּ.

געשריבן אין געטאָ לאַדזש.

ווידער־דערמאָנט אין בריסעל, יוני 1947

שמואל יעקב אימבער און בער האַראַוויץ

אומגעקומען על קדוש השם

1

דער אויפקום פון דער יידיש-ליטעראַטור אין גאַליציע

אויף דער דיסטאַנץ פון איינע הונדערט יאָר האָט דאָס גאַליצישע ייִדן־טום צוויי מאָל דורכגעלעבט אַ וועלטלעך־אידעאישן אויפברויז און ביידע מאָל האָט דער אויפברויז געצייטיקט אַ לפי ערך שפעדיקן ליטעראַרישן אויפֿלעב.

ס'ערשטע מאָל איז דאָס געווען אין די אָנהויב־יאָרן פונעם ניינצנטן יאָרהונדערט. גאַליציע האָט זיך נאָך דער צעשטערונג פון די נאַפּאַלעאַנישע חלומות גענומען אַדמיניסטראַטיו־פעסטער איינגלידערן אין דער עסטרייִ־כישער מלוכה און ייִדיש־גאַליציע איז דאָדורך געאַגראַפיש און אויך קול־טורעל געוואָרן אַ נאַענטע שכנה מיט עמאַנציפּאַציע און מיט רעפּאַרם־באַוועגונג אין די דייטשע לענדער.

די געזעלשאַפֿטלעכע אויפקלערונגס־אידעען וואָס האָבן אַריבערגעווייעט פון דער נאַענט געוואַרענער ווין און בערלין האָבן גייסטיק צערודערט אַ שפּאַר ביסל באַגאַבטע און פרומע ייִדישע יונגעלייט פון טאַרנאַפּאַל און פון זשאַלקעוו. פון בראַד און פון לעמבערג. די דאָזיקע יונגעלייט פון בית־המדרש וואָס האָבן זיך געגרייט צו ווערן רבנים און ראש ישיבהס האָבן אונטער דער השפּעה פון דער „אַנטדעקטער אייראַפּע“ איבעראַריענטירט זייערע קולטור־צילן און דערמיט געעפנט אין זיך קוואַלן פון אַ נייער ייִדישער שפּעפּרישקייט.

עס איז אויפגעקומען די גאַליציש־העברעאישע השכלה־ליטעראַטור וואָס איר קורצער אָבער שפּעפּריש־אינטענסיווער באַרג־אַרויף הויבט זיך אָן אין דער נידער פון שלום הכהנס „בכורי העתים“ און דערגרייכט די הויך פון נחמן קראַכמאַלס „מורה נבוכי הזמן“.

מיט הונדערט יאָר שפּעטער ביים באַגינען פונעם צוואַנציקסטן יאָר־הונדערט האָט די ייִדישע גאַליציע דורכגעמאַכט אַ נייע אידעאישע אויפ־טרייסלונג. פון ווין איבער באַזעל איז געקומען צופליען דער ציוניסטישער כישוף־חלום און פון ווין איבער טשערנאָוויץ — די אַמביציע פון אַ זעלבסט־שטענדיקער נאַציאָנאַלער פּאַליטיק פאַר די אַכט מאָל הונדערט טויזנט ייִדן אין לאַנד.

די געשעענישן פון 1905 אין רוסלאַנד האָבן אַרױפגעצױאונגען אױף די װינער רעגירערס דעמאָקראַטישע רעפּאַרמען. אין 1907 האָבן די עסטרייכ־שע פעלקער געקליבן צום ערשטן מאַל אַ פּאַרלאַמענט אױפן סמך פון אַלגעמײנעם װאַל־רעכט. אין דער נײער אַטמאָספּער פון פּאַרלאַמענטאַרישער דעמאָקראַטיע האָבן זיך פּאַנאַנדערגעבונדן אױך בײז איצט געפּענטעטע נאַ־ציאָנאַלע כּוחות. עסטרייכס „אומהיסטאָרישע“ פעלקער האָבן פּאָליטיש און קולטורעל גענומען שפּילן אַ ראַל אין דער מלוכה.

אין גאַליציע זײנען דאָס דערוואַכטע „אומהיסטאָרישע“ פּאָלק געװען די אוקראַינער. דריי מיליאָן אוקראַינער האָבן זיך פּאַרמאַסטן אַרױסצורײסן בײ די דריי מיליאָן פּאָליאַקן אין לאַנד זײער פּרױוילעגיע פון פּאָליטישער הערשאַפט און פון קולטור־דאָמינאַציע. די אַכט מאַל הונדערט טױזנט יידן זײנען געװען אַ שטער דערצױ. זײ זײנען פּאַררעכנט געװען סטאַטיסטיש פּאַר פּאָליאַקן. דער יידישער טאַטע האָט אין זײנען געהאַט פּרנסה און האָט גע־שטיצט דעם פּוילישן סטאַראַסטע און זײן פּוילישן קאַנדידאַט; דער זון האָט געלערנט אין אַ פּוילישער גימנאַזיע, אין אַ פּוילישן אוניווערזיטעט, האָט זיך געקױכעט מיט פּוילישער ליטעראַטור און האָט במילא געהאַלפן פּאַל־נײזירן ס'לאַנד.

פון דער שכנותדיקער בוקאַױנע מיט איר הױפּט־שטאָט טשערנאָױץ װאו הונדערט טױזנט יידן האָבן מיט מער אַדער װײניקער געלונגענשאַפט געפרואווט פירן אַן אײגענע און נײטראַלע פּאָליטיק צװישן דריי מאַל הונדערט טױזנט רומענער און פונקט אַזױ פיל אוקראַינער האָט אַרױבערגעמיניעט דער בײשפּיל קײן גאַליציע. בײ די ערשטע דעמאָקראַטישע װאַלן אין 1907 האָבן די גאַליציש־יידישע װײלער קעגן דעם װילן כּונעם פּוילישן סטאַראַסטע און פון די אײגענע אַסימילאַטאָרן דורכגעפירט דריי יידיש־נאַציאָנאַלע דע־פּוטאַטן. די דריי האָבן אײנאײנעם מיט דעם דעפּוטאַט פון טשערנאָױץ געשאַפן דעם ערשטן יידיש־פּאַרלאַמענטאַרישן קלוב.

אַחוץ די אַכט אַנערקענטע פעלקער — האָט עס אַפּגעהילכט מיט שטאַלץ און מיט מאָנונג איבער די יידישע שטעט פון גאַליציע — איז נאָך פּאַראַן אַ נײנט פּאָלק אין עסטרייך און דאָס זײנען די יידן. און דאָס יידישע פּאָלק פּאַרמאַנט פונקט אַזאַ בולטן נאַציאָנאַלן קולטור־סימן װי אַלע איבעריקע אומות — אַן אײגענע שפּראַך: יידיש.

אויך איצט װי מיט הונדערט יאָר צוריק האָט דער אידעאישער אױפ־ברױז אָנגערעגט צו נײער שעפּערישקײט און געצײטיקט אַ הײפּשן ליטעראַ־רישן אױפּלעב. און אויך איצט װי מיט אַ יאָרהונדערט צוריק זײנען די גײסטיק אָנגערעגטע, די שעפּערס געװען די באַגאַבטע זין פון פּרום־יידישע שטיבער.

נאָר װאָדען? עס האָט זיך געביטן דאָס סאַציאַלאַגישע בילד פון די שעפּערישע יונגעלייט און עס איז אויך פּאַרגעקומען אַ גרינטלעכער בײט אין די קולטור־צילן פון זײער שאַפּונג. דער הינטערגרונד פון די פּרום־יידישע טאַטעס איז געבליבן כּמעט

דערזעלבער. די באגאבטע זין אבער וואס זיינען געווארן די שעפער פון דער מאָדערנער יידיש-ליטעראַטור אין גאַליציע זיינען שוין ניט געקומען פון בית-המדרש און ניט געווען לומדישע יונגעלייט און ערב-רבנים וואס האָבן זיך מיט זייער איבערגעלאָדענער יידישער אינהאַלטלעכקייט געריסן צו איי-ראַפּע, צו אירע דענק-מעטאָדן און צו אירע קונסטפאַרמען. די פּיאָנערן פון דער גאַליצישער יידיש-ליטעראַטור זיינען געווען כמעט דורכאויס סטודענטן פון מיטעלע און העכערע פּוילישע שולן, וואָס האָבן, ווער מיט מער און ווער מיט ווייניקער עכטיקייט, געלעבט און זיך אויסגעלעבט אין דער פּוילישער און אין דער אייראָפּעאישער פאַרמען-וועלט און האָבן איצט אונטערן רושם פון די נייע נאַציאָנאַלע לאַזונגען געזוכט אַ וועג צוריק צו יידישן אינהאַלט.

און דער נאַענטסטער יידישער אינהאַלט איז געווען די שטייגערישע פּאָלקסטימלעכקייט. ראשית האָבן זיך די סטודענטן מיט זייער פאַרבלאַסטער חדר-לומדות געפילט צום היימישסטן מיט דעם דאָזיקן שאַפּונגס-מאַטעריאַל און שנית — דער שנית איז זיכער דער עיקר — איז די פּאָלקסטימלעכקייט געווען אין ריטם פון דעם רעוואָלוציאָנער-געזעלשאַפטלעכן מאַמענט. אין קאַמף פאַר נאַציאָנאַלער אַנערקענונג האָט ניט געגאַלטן קיין היסטאָרישער יחוס. מען האָט פאַרלאַנגט באַווייזן פון איצטיקייט. און די איצטיקע קולטור-סימנים וואָס האָבן געדאַרפט עדות זאָגן אויף דער עקזיסטענץ פונעם „ניינטן פּאָלק“ זיינען געווען לעבעדיקע שפּראַך און לעבעדיקער פּאָלקלאָר.

2

גאַליציש-יידישער נוסח

די נייע יידיש-ליטעראַטור אין גאַליציע איז אויפגעקומען אין צייכן פון סטיליזירטן פּאָלקס-מאַטיוו. דער עלצטער פון די מאָדערנע גאַליציש-יידישע דיכטער איז געווען דער סטודענט פונעם לעמבערגער יורידישן פּאָקולטעט מ י כ ל ו י ר ט, וואָס זיין פּאָפּולערסטער געזאַנג איז געווען וועגן דער קרעמערקע דבורהלע און איר שיינ טעכטערל מירעלע. די שטיפעריש-פּריילעכע שורות פון ווירטס ליד וואָס האָט דערציילט אַז

דער קרעמערקע דבורהלעס טעכטערל הייסט:
 שיינ מירעלע, מירעלע!
 און דבורהלע זאָגט אַז איר איינציקע טרייסט
 איז מירעלע, מירעלע.

האַט דער נאַציאָנאַל-געשטימטער יידישער סטודענט אויפגענומען מיט התלהבות און געזונגען מיט חסידישן ברען. עס האָט אים געהאַלפן זיין באַ-גלייך פּאָלקסטימלעך מיטן אוקראַינישן שכן וואָס האָט געזונגען אַן ענלעך ליד וועגן גלחם טעכטערל און עס האָט אים באַשטעטיקט זיין רעכט אויף נאַ-ציאָנאַלער אַנערקענונג.

מיכל ווירט איז כראַנאַלאַגיש געווען דער ערשטער פון גאַליציעס מאַ-
דערנע יידיש-דיכטער. אָבער ווירטס באַהעפּטקייט מיט יידיש האָט ניט לאַנג
אַנגעהאַלטן. ער האָט זיינע יידישע לידער ניט אויפגעזאַמלט. ער איז אַוועק
אַן אַנטווישטער פון דער יידיש-ליטעראַטור און זיך אומצוקערן צו איר האָט
אַפילו די צייט ניט געגרייכט. ווירט איז ביים סוף פון דער ערשטער וועלט-
מלחמה געשטאַרבן אין עלטער פון קוים 42 יאָר.

מיכל ווירט איז דערפאַר פאַר דער מאַדערנער יידיש-פּאָעזיע אין גאַ-
ליציע ניט מער ווי אַ פרי פאַרשטאַרבענער זיידע, וואָס אַז מען רעכנט
אויס דעם יוזס דאַרף מען אין אים ניט פאַרגעסן. ער האָט געקענט ווערן
דער געשיכטלעכער אָנהויב און איז פאַרבליבן בלויז די סאַמע נאַענטסטע
פרע-היסטאָרישע דאַטע.

דער וואָרער ראשון פון דער נייער גאַליציש-יידישער דיכטונג. איר
גייסטיקער פאַטער און איר פראַקטישער מדריך איז געוואָרן דער מיט צוועלף
יאָר יינגערער סטודענט פון פּילאָזאָפּישן פאַקולטעט ש מ ו א ל י ע ק ב
א י מ ב ע ר.

אַ שפּאַר ביסל פון אימבערס עלטערע און יינגערע חברים האָבן פאַר-
מאַנט מער דיכטערישן כוח און האָבן אויך צום טייל קינסטלעריש מער דער-
גרייכט פון אים. אָבער קיינער פון יענעם דור פּאָעטן אין גאַליציע איז זיך
ניט געווען מער באַוואוסטזיניק און מער קלאַר וועגן דעם וועג אויף וועלכן
עס דאַרף גיין די נייע יידיש-שאַפונג אין לאַנד און קיינער האָט אויף זיך ניט
גענומען מער אַחזריות פאַר איר קינסטלערישן דירעקטיוו און פאַר איר אי-
דעאישער ריכטונג ווי שמואל יעקב אימבער.

אימבער, ביי דער שוועל פון דרייסיק, האָט אַרויסגעגעבן די ליטעראַ-
רישע חודש-שריפט „ניילאַנד“ און אַן ערשטן זאַמלבוך פאַר גאַליציש-יידי-
שער ליריק „אינטער אַרמאַ“, און דאַרט און דערמיט פובליציסטיש קלאַר
געמאַכט זיין קינסטלערישן און אידעאישן קרעזאָ אין שייכות מיט דער
יידיש-פּאָעטישער שאַפונג אין גאַליציע.

אָבער אויך שוין אימבער דער צוואַנציקיעריקער, דער מחבר פונעם
ביכל לידער „וואָס איך זינג און זאָג“ (1909) און דער עיקרשט אימבער,
דער צוויי און צוואַנציקיעריקער, דער אויטאָר פון דער פּאָעמע „אסתרקע“
(1911) איז געווען דער דיכטערישער וועג-ווייזער פון זיין דור. די לידער
זיינע, און קודם כל זיין שעפּערישער צוגאַנג צו דער „אסתרקע“-לעגענדע
האָבן געאַטעמט מיט קינסטלערישן און אידעאישן דירעקטיוו.

אימבערס שעפּערישער פראַגראַם איז, אין איינקלאַנג מיט דעם נאַציאָ-
נאַל-געזעלשאַפּטלעכן אידעאַל וואָס האָט באַהערשט יענעם מאַמענט פון
יידישן ליטעראַטור-אויפקום אין גאַליציע, פאַרשטייט זיך, געווען די ראַמאַנ-
טיק פונעם שטייגערשן פאַלקס-מאַטיוו — אַ פראַגראַם וואָס ווערט שאַרף און
פּאָעטיש-סוגעסטיוו פאַרמולירט אין אַזעלכע צוויי שורות פון אימבערס
אַ שפּעטערן ליד:

„דאָס גראַז איז שנעטער פון אַלע בלומען,
די טרער איז טיפּער פון אַלע ימען.

פארן זינגער פון „אסתרקע“ האָט זיך אָבער די „שענערקייט פונעם גראָד“ ניט אָפגעשטעלט סימבאָליש אויפן פלאַך פון אַ פּאָלקסטימלעכן שטייגער-בילדל. דער יונגער פּיאַנער פון דער יידיש-דיכטונג אויף דער גאַליצישער פּעריפּעריע האָט געגראָבן טיפּער. ער האָט אין דער פּאָלקסטימלעכקייט פון יידיש-גאַליציע געזוכט אויפצוועקן דעם מאַטיוו פון נאַציאָנאַלער דראַמע וואָס האָט ערגעץ פּאַרבאָרגן געדרימלט אין אירע אינגעוויידן.

ווי שיין איז אסתר, אָ!

אָבער אַרום אסתרקעס שיינקייט שוועבט שוין ניט סתם דער צער פון זיך ניט האָבן אויסגעזוכט צו דער צייט קיין חתן, נאָר עס ווייעט פון איר מיט נאַציאָנאַלער עלעגיע:

וואָס איז דער ייד? — אַ פּריי פאַרמעג...

דעם יידנס קינד — אַ בלוס ביים וועג...

מען ברעכט זי פריי, מען טרעט אָן שרעק —

אסתרקע, דאָס לעגענדאַרישע יידישע פּאָלקס-מיידל פון גאַליציע אין וועלכער עס האָט זיך פּאַרליבט דער קיניג קאַזימיר, וואַקסט ביי אימבערן אַריבער די אַלטע און געוויינלעכע סושעטן פון אַ „ליבע וואָס איז געווען שטאַרקער ווי דער טויט“ און פון דעם שמידס טאַכטער וואָס דער „קיניג האָט זי געבראַכט אין זיינע צימערן“. דער עיקר-מאַטיוו פון אימבערס פּאַעמע איז גאָר דער טרויער געזאַנג וועגן אַ יידישן טאַטע, וואָס עס איז אים ניט אָנגעשטאַנען דער שידוך מיט פּוילנס גרויסן קיניג.

פאַר אסתרקעס טאַטע-מאַמע, דעם אַרעמען יידישן שמיד און זיין ווייב, איז זייער טאַכטערס ליבע מיטן קיניג געווען אַ טראַגעדיע, אַ טיפע יידישע טראַגעדיע, וואָרעם זי האָט זיך פּיינלעך געקרייצט מיט זייער היסטאָרישן דרך פון אמונה און שטייגער.

ניט אַ יידישע טאַכטער איז נתעלה געוואָרן נאָר עס איז חרוב געוואָרן אַ יידיש-הויז-געזינד. די מוטער האָט זיך גענומען ס'לעבן, דער פּאַטער איז אַוועק פון שטוב און שטאַט און — דער גורל האָט אויך אסתרקע און דעם קיניג ניט פאַרשווינט. דער קיניג איז, פאַרביירייטנדיק דעם שמידס חרובע שטוב, פאַר שרעק אַראַפּגעפּאַלן פון זאָטל און

„דער קיניג האָט בלוטיק געגוססט אין טאָל

וואו אסתרקע האָט אים באַגעגנט אַמאָל

און אסתרקעס לעבן פאַרענדיקט דער דיכטער אין נוסח פון קלאַסישער באַלאַדע אין די וואַסערן פון דער ווייסל.

ניט בלויז איז דער נאַציאָנאַל-דראַמאַטישער אַספּעקט פון אימבערס „אסתרקע“ פּאַעמע געווען אַ דרייטער שאַפונגס-דירעקטיוו מיט פּרעזישן שוואַנג, וועלכן דער יונגער דיכטער האָט אַוועקגעשטעלט פאַר דער אַפ-גייענדיקער יידיש-ליטעראַטור אין גאַליציע, נאָר עס איז פאַר איר אויך גע-ווען אַ וועג-צייכן אַהינצוצו צום צענטער אין וואַרשע. אימבערס „אסתרקע“

איז געווען דאָס ערשטע ווערק פון אַ יידיש-גאַליציאַן דיכטער וואָס האָט אַריבערגעשפּרייזט די רעגיאַנאַלע ליד-גרענעץ און האָט זיך איינגעגלידערט אין דער ליטעראַטור-גאַנצקייט וואָס איר מקדש איז דעמאָלט געשטאַנען אין וואַרשע.

„אַ סך אין איר וועט ניי זיין — אַ סך פון איר וועט פעלן“

אַט די שורה פון דעם אַריינפיר צו „אַסתרקע“ איז גילטיק ניט בלויז פאַר יענער פּאַעמע, נאָר אויך פאַר אימבער׳ס שפּעטערע פּאַעטישע ווערק. וואָס שייך דעם ערשטן טייל פון דעם פּערז דאַרפן צו אימבער׳ס „סך-נייקייט“ בלי שום ספּק פאַררעכנט ווערן זיינע „היים-לידער“, (1918), די געזאַנגען

„צום לאַנד וואָס איז אַרעם און הייליק,

ווי אַרעם און הייליק — די וויג.

דער דאָזיקער „היים-לידער“-מאַטיוו, אויף וועלכן אימבער ווינקט שוין איינגטלעך אַן אין „אַסתרקע“, ווען ער דערציילט אַז דער אַלטער שמיד

„געלאָזט האָט ער ווייט זיך, צום הייליקן לאַנד —

„דעם ווייטיק אין האַרצן, דעם האַמער אין האַנט...“

איז אין אונדזער אייראָפּעאישער יידיש-ליטעראַטור, וואָס האָט דעמאָלט זיך אַזוי געקויכעט מיט פאַרוואַרצלטיקייט און זיך פאַרכליניעט מיט דאָאיקייט, ניט דערהערט געוואָרן. אימבער׳ס פּאַעטישער „קול קורא“ פון דער גאַליצי-שער פּעריפּעריע איז ניט דערגאַנגען צום וואַרשעווער צענטער און היינט קען מען זען אַז עס איז געווען אַ שאַד. די גרויסע יידיש-שעפּערישקייט פונעם ערשטן פּערטל יאַרהונדערט אונדזערן האָט דערמיט ניט בלויז זיך אַליין אַרעמער געמאַכט מיט אַן אויטענטיש יידישן מאַטיוו, נאָר האָט אויך אויס-געלאָזט איינע פון די סאַמע זיכערסטע היסטאָרישע בריקן צווישן זיך און דעם לייענער.

און איצט קומען מיר צום צווייטן טייל פון אימבער׳ס זעלבסט-קריטיק ביים אַריינפיר צו „אַסתרקע“ — צום „אַ סך פון איר וועט פעלן“. דער „אַ סך“ לאָזט זיך פאַרמולירן זייער קורץ: ס׳האַט געפּעלט אייגענע פּאַעטישע אויסדרוק-פאַרם, וואָס זאָל אַרויסוואַקסן פון דעם דיכטערישן שטאַף, פון די באַאַרבעטע מאַטיוו און פון די אַרויסגעבראַכטע געשטאַלטן.

על פי מאַטיוו און אידעאישן אַספּעקט האָט „אַסתרקע“ פאַרמאַגט אַ היפּשע מאָס פון שעפּערישער נייקייט, אָבער לויט איר פאַרם איז זי נישט בלויז אַלט, נאָר זי איז געקליידט, אַזוי צו זאָגן אין פּאַעטישע טראַנסעס.

און נישט וועגן דעם גייט עס וואָס די „אַסתרקע“-פּאַעמע, למשל, ליגט אונטער אַ באַרג פון פרעמדע פאַרם-השפּעות, ממש נישט צום אַרויסזען זיך. דאָס איז נאָטירלעך ווען דער דיכטער איז נישט עלטער ווי צוויי און צוואַנציק יאָר און דער פּאַעטישער פאַרמעסט איז אַ גרויסער. עס איז דעמאָלט פאַר-שטענדלעך וואָס אָנהויבן הויבט זיך די פּאַעמע אַן אין נוסח פון לאַטיינישן ווירגיל און פון פּוילישן מיצקעוויטש און שפּאַנט אַוועק באַלד מיט „איבער-

געזעצטע" שורות פון געטעס „ערל קעניג“, פון בורגערס באלאדן און פון שילערס „גלאקע“ און פוצט זיך דא און דארט אויך צו מיט היינטישן ריטם. עס האנדלט זיך וועגן דעם וואס אימבער האט נישט אין „אסתרקע“ און אויך נישט אין די שפעטערע פאָעמען און לידער זיינע נישט געפונען קיין שפראַכלעך-פאָעטישן אויסדרוק פאַר דעם וואָס איך וואָלט אָנגערופן דאָס ספּעציפישע געמיט פונעם יידיש-גאַליצישן פּאַלקלאָר. דאָס כאַראַקטע-ריסטישע פונעם יידיש-גאַליצישן געמיט איז, ווי מיר דאַכט (איך האָב דאָ צום באַדויערן נישט קיין מעגלעכקייט מאַרירן צו זיין) די באַזונדערע פּע-איקייט אויפצוכאַפּן און זיך צו קאַנצענטרירן אויף דעם נישט-פּאַטעטישן שטרירן פון דעם אָן און פאַר זיך פּאַטעטישן ספור המעשה, אויף דעם גראַטעסקן עפּי-זאָד וואָס מינערט פון דער טראַגישקייט און שטרייכט זי צו דער זעלבער צייט נאָך מער אונטער.

נאַרנישט באלויכט מער און ברענגט טראַגישער אַרויס די היסטאָרישע יידישע עקשנות און די דראַמע פון ישראל בין העמים ווי די פּאַלקלאָריסטי-שע באַמערקונג פון דער מעשה „אסתרקע“ אָ דעם אָפּאַטשנער שמיד איז נישט אָנגעשטאַנען דער שידוך מיטן פּוילישן קיניג. דער דאָזיקער גראַטעסק-טראַגישער שמייכל מיניעט זיך אויך אין אימבערס פּאַעמע, אָבער ער קומט נישט צום ריכטיקן אויסדרוק, ווייל אימבער האָט אים געפרוּאוּט אַרויס-ברענגען דאַרט, און אין אַנדערע לידער, דורך אַ היינטישן פּאַסט-סקריפטום אַזוי צו זאָגן, צום פּאַטעטישן עיקר-המעשה.

דער פּאַטעטיק קריטיש נאָכשמייכלען, כדי זי אַ ביסל היימישער און וואַכעדיקער צו מאַכן, מיינט בלויז ברענגען אַן ערוואַך פאַר אַן אַריגינאַל וואָס וויל נישט אימיטירט, נאָר אויסגעדרוקט ווערן, און דעם אַריגינאַל שׁע-פּערישער אויסדרוק איז: נישט דער פּאַטעטיק נאָכשמייכלען, נאָר פון איר גראַטעסק, און דאָס מיינט נאָך טראַגישער אַרויסשמייכלען. אָט דעם גראַטעסקן אַרויסשמייכל האָבן אַ טייל יידישע דיכטער פון גאַליציע, ווער מער און ווער ווייניקער, רעאַליזירט, שלימותדיק איז דער דאָזיקער גראַטעסקער אויפלויכט פון אינעווייניק געקומען, ווי מיר דאַכט, צום אויסדרוק ביי משה לייב האַלפּערן.

דעם פּאַעט משה לייב איז געלונגען אַרויסצובאַקומען פון זיך יענע אומ-פאַרגלייכלעכע קאַלאָקוויאַלע שפּראַך, יענעם שטילן, הומאַריסטישן ריטם פון שטייגער-לשון, וואָס איז שוין נישט מער היינטישער „עיקר שכחתי“, נאָר טאַקע אוראייגענער, משה לייבס אוראייגענער גאַליציש-יידישער עיקר. מיטן כוח פון אָט דער אייגענער פאַרם האָט האַלפּערן באַוווּן דעם וואונדער פון גראַטעסק אַרויסשמייכלען און דערמיט נאָך טראַגישער אַרויסשריייען דעם פּאַטאַס פון דער מעשה וועגן דעם קוילנטרעגער הירש בער, וואָס האָט, כאַטש אַ בפּירוש פאַרבעטענער, נישט געקאַנט קומען צו דער בת-מלכהס חתונה.

צו אָט דעם גאַליציש-יידישן נוסח פון פאַרשמייכלטער, פון אומפּאַטע-טישער פּאַטעטיק האָט אימבער אינטעלעקטועל געשטרעבט און אים פּאַעטיש

געזוכט. ער האָט אים אין זיין פּאָעזיע נישט געפונען אפשר דערפאַר וואָס ער, דער ליטעראַטור־סטודענט, איז צו שטאַרק געווען אַריינגעוואַקסן און קעגן זיין ווילן זעליש צוגעבונדן צו די קלאַסישע שאַפונגס־פאַרמען, און ער האָט דיכטעריש נישט געהאַט דעם כוח זיי גובר צו זיין. האַרמאָנישקייט אין זיין ליד האָט אימבער דערגרייכט ערשט דעמאָלט, ווען זיין רייף און אינטעלעקטועל געלייטערט געמיט האָט זיך גענומען צו־פּאַסן צו דער קלאַסישער פּאַרם. דעמאָלט, געציילטע יאָר פאַר זיין הייליקן אומקום אין דער לעמבערגער געטאָ, האָט ער פּאָעטיש געקאָנט רעדן אין אַזעלכע האַרמאָנישע שורות ווי:

בין איך דען שוין אַזוי נאָענט,
 גאָט, צו דיין לויטערער רֹד —
 אַז כִּזע שוין נישט מער דיינע וואונדער,
 ווייל כִּבֵּין שוין אין זיי, ווי דו —

דעם אייגענעם, דעם גאַליצישי־יידישן נוסח צו וועלכן אימבער האָט גע־שטרעבט אין דער פּאָעזיע, האָט ער לייכט און אין אַ פולער מאָס געפונען אין זיין פּובליציסטישער, פּאַלעמישער פּראָזע אויף יידיש און אויף פּויליש. די פּאַלעמישע אַרטיקלען קעגן פּוילישע אַנטיסעמיטן, וואָס אימבער האָט גע־דרוקט אין זיין באַרימט־געוואָרענער צייטשריפט „אַקאָ וואַקאָ“ (אויג אויף אויג), און וואָס אַ טייל פון זיי האָט ער צוגיפּגעזאַמלט אין זיין בוך „אַסי טשיסטעי ראַסי“ (די קאַרפּנקעפּ פון ריינראַסיקייט, קראַקע 1934), אַטעמען מיט יענעם ציווילן קוראַזש, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש בלויז פאַר אמת גרויסע שרייבער. אימבערס פּראָזע פּאַרמאַגט איר אייגנס אַ פּאַמפלעטאַרישן טאָן פון גרויסן פּאַטעטישן שוואַנג און ערנסט. און אימבערס פּראָזע קוועלט מיט גראַטעסקע זשעסטן וואָס מינערן פון דעם פּאַטאָס, פייערלעכקייט אָבער פאַרגרעסערן זיין שטויס־קראַפט. אימבערס פּראָזע־סטיל איז פיילעך־ביטער און שטיל־הומאָריסטיש. ער שלאָגט די רשעות מיט האַרטער לאַגיק און ער צעשטויבט די נאַרישקייט מיט מילדן חזק. מיט איין וואָרט: עס איז דער גאַליצישי־יידישער נוסח, וועלכן אימבער האָט פּאַעטיש געזוכט, און אויב נישט נאָך מער...

באַרג־לופט

די געאַגראַפֿיע פון דער יידיש־ליטעראַטור זיינען געווען דאָס ליטווי־שע פּלאַכלאַנד, די פּליינען פון פּוילן און די סטעפעס פון אוקראַינע און בע־סאַראַביע. וועגן בערג האָט מען אין דער יידיש־ליטעראַטור נישט דערציילט און נישט געזונגען.

האַבן דען יידן אין די בערג נישט געוואוינט? הונדערטער טויזנטער יידן האָבן געלעבט ביי די פּאַלעס און צווישן די רוקנס פון די קאַרפּאַטן־בערג אויף דער גאַנצער לענג פון גאַליציע ביז ווייט אין די שטעט פון מאַלדאַוויע

און אונגארן. אבער פון יענע יידן זיינען אַרױסגעקומען קנאַפּ וואָס רבנים און לומדים און אויך ווייניק וואָס יידיש־דיכטער האָבן פון דאָרט געשטאַמט. די יידן פון דעם דאָזיקן ווינקל — דערציילט דער קדוש בער האַראַוויץ, דער ערשטער באַרג־ייד וואָס האָט זיך געיאָוועט אין דער יידיש־דיכטונג — זיינען געווען הויך־געוואַקסענע און זייער ברייטע, אמתדיקע בעל־גופים, ווי גויים להבדיל. בעש״ט האָט פון זיי טאַקע זייער שטאַרק הנאה געהאַט און זייערע הערצער זיינען געווען באהבה רבה אָן אים באַהעפט. מען דערציילט אָז דער קאַלישער רב ז״ל האָט אַמאַל פון זייערע נשמות חוּזק געמאַכט. האָט עס דעם בעש״ט געאַרט ביז גאַר און דאָס ווערטל „הלוואי ביי אַלע מיינע ליבע אַזוינע כלאַפּעס מיט זייערע כשרע תמימותדיקע הערצער“ האָט ער דעמאַלט געזאָגט. (װאונדערלעכע מעשיות״, וואַרשע 1923).

און ווי דער בעש״ט, וואָס האָט אין די בערג און וועלדער אַרום מאַי־דאָן און אַרום קאַסעו און קיטעו אויסגעטראָגן זיינע טיפע גאַט און וועלט־איבערלעבענישן איידער ער איז אַראָפּ אין די פליינען און איז נתגלה גע־וואָרן אין טלוסטע דער שטאַט, אַזוי איז אויך דער סטודענט פון מעדיצינישן פאַקולטעט, וואָס האָט דאָרט אין מאַידאַן פאַרבראַכט זיינע קינדער און יינגל־יאָרן, געווען אויסגעפולט מיט באַוואונדערונג און מיט ליבשאַפט צו די בערג און צו די וועלדער און צו די יידן צווישן זיי.

אַ העלפט פון בער האַראַוויצס לידער־בוך „פון מיין היים אין די בערג“ (וויין, 1919) איז איין גרויסער און אינטענסיווער געזאַנג צו „די לוקווער יידן“ וואָס —

וואָס רוישט אַזוי דער וואַלד?
 טאַראַ מעכטיק קלינגען?
 דאָס קאַסטן די לוקווער יונגען
 און לוקווער שניטערינס זינגען!

דער ספּעקטאַקל פון יידיש־פּויערישער תמימות און פון יידישער אַרבעט־גבורה גיסט אָן האַראַוויצס האַרץ מיט טיפּער פרייד און רירט אים ביז טרערן:

סױאַקסט דאָס האַרץ אין דער ברוסט,
 סײַקומען אויף שטאַלצע טרערן!
 סײַוועלן זיך אַזוינע יידן
 ווי לוקווער יידן מערן!...

און מיט „שטאַלצע טרערן“ קוקט האַראַוויץ אויך אויף דער „וואונדער־וועלט אַרום זיך“ און לעבט איבער מיט פרייד דעם „מאַרגנאַנג אין בערג“ וואָס —

דאָס איז מיין הייליק הויכע שעה...
 צו מיינע פיס די וועלדער גרין
 און איבער מיר דער הימל בלאַ.

גארנישט איז ניי אין די דאזיקע האַראַוויצשע לידער. נישט דער אימאַזש, נישט דאָס וואָרט און נישט דער ריטם. ניי איז דאָ נאָר די פּרימייטיווע און דערהויבנדיקע אומיטלבאַרקייט פונעם נאַטור־געפּיל וואָס גיט זיך איבער פון האַראַוויצס שורות. עס זיינען ווערטער פּראָסט־פּשוטע און גאָט־פּאַרכלי־נעטע ווי פון אַ פּאַסטזכּס פּיפּל אַרויס, און עס איז אין די ווערטער פּאַראַן דאָס „כשרע תּמימותדיקע האַרץ“ וואָס דער גרויסער עניו, דער בעש״ט האָט עס געוואונטשן אַלע זיינע ליבע און האָט אַליין אַזאָ האַרץ פּאַרמאַגט.

צווישן אַט די קאַרפּאַטן־בערג, וואו יעדן גייער „בענטשן טויזנט שטערן“, האָט די לעגענדע וועגן דעם הייליקן וואַלד־ייד ישראל און זיין ווייב חנה געהויערט נישט בלויז צווישן „די לוקווער יידן“ נאָר אויך צווישן דעם הוצו־לישן פּויערן־פּאַלק, נישט בלויז אין דער פּרום־באַלעבאַטישער שטוב פון בער האַראַוויצס עלטער־זיידע ר' אהרן לייב יאַסינער, נאָר אויך אין די פּאַר־באַרגענע היילן פונעם „גרויסן ריטערלעכן רויבער דאַבאַש. דעם אומגע־קרוינטן אַדלער פון די קאַרפּאַטן“.

די מעשיות וועגן דעם הייליקן ייד וואָס האָט געטאַן וואונדער און גע־האַלפּן שווער־געמיטיקע, און וועגן דעם אוקראַינישן רויבער וואָס האָט אַנ־געוואָרפּן אַ מורא אויף די רייכע אין האָט געטאַן גערעכטיקייט צו די אַרעמע, האָבן זיך אויסגעמישט אין דער פּאַנטאַזיע פונעם באַרג־פּאַלק. די צוויי גרוי־סע העלדן פון דער לעגענדע, דער בעש״ט און להבדיל דאַבאַש, קומען זיך צונויף, האָבן פּריינטלעכע שמועסן מיטאַנאַנד און טוען זיך איינס ס'אַנדערע טובות. וועגן אַט די באַגעגענישן ווערט איבערגעגעבן סיי אין אוקראַינישן און סיי אין יידישן פּאַלקלאָר און עס ווערט וועגן זיי דערציילט אויך אין בער האַראַוויצס „וואונדערלעכע מעשיות“.

אין די פּאַלקלאָריסטישע פּראָזע־מעשיות, וועלכע דער דיכטער האַראַ־וויץ האָט אַרויסגעגעבן און האָט זיי באַצירט מיט אייגענע שיינע און אַפּט־מאַל זייער געראַטענע צייכענונגען, פעלט שוין די פּראָסט־פּשוטקייט פון געפּיל און אויסדרוק וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פּאַר זיינע לידער וועגן די בערג און וועגן די לוקווער יידן. האַראַוויצס בעל־שם און דאַבאַש־מעשיות זיינען שפּראַכלעך און געדאַנקלעך סטיליזירטע לעגענדעס און האָבן, דווקא דאָרט וואו דער איבערדערציילער וויל זיין וואָס מער עמד'דיק און אַזוי צו זאָגן ערדישער, דעם ריח פון אינטעליגענטישער צוגעפּראָוועטקייט.

אויב איך דערמאָן דאָ האַראַוויצס פּאַלקלאָריסטישע מעשיות איז עס ווייל אין זיי קומט צום אויסדרוק די טראַגישע ליבשאַפט פונעם יידיש־גאָ־ליצישן מענטש צו דעם שכנותדיקן אוקראַינישן פּאַלק, אַ ליבשאַפט פּאַר וועלכער אוקראַינער האָבן אָפּגעצאָלט די יידן מיט שנאה, מיט רויב און מיט טויט.

דער נאַציאָנאַלער אויפּברויז אין גאַליציע פון נאָך 1905 וועגן וועלכן כ'האָב גערעדט אינעם אַריינפיר־קאַפּיטל, האָט דעם יידישן מענטש נישט בלויז שפּעפּעריש צוריקגעפירט צום אייגענעם פּאַלקס־שטייגער, נאָר אים אויך זעליש דערנענטערט צו דער קולטור און דערעיקרשט צו דער פּאַלקס־שאַפּונג פון

די אוקראינער. דער נאַציאָנאַלער רענעסאַנס פון דער אונטערדריקטער
שכנותדיקער אומה האָט אין נביאיש „פאַרסמטן“ געמייט פון דער יידישער
יוגנט געוועקט באַוואַונדערונג און באַגייסטערונג.

און קיינער האָט נישט פאַרמאָגט און קיינער האָט נישט אַרױסגעױזן
מער באַגייסטערונג ווי בער האַראַױץ. ער איז געווען אַ פליסיקער איבער-
זעצער פון אוקראינישער ליטעראַטור אויף יידיש און ער האָט דאָס געזונגען
די אַדע צו די אוקראינישע לידער אַזוי צו זינגען:

אַ האַרבער טרויער
פון אוקראינישע לידער!
שיין זענט איר און ביטער
ווי האַרבעט קאַלינע־קרעלן...

מיט דער שיינקייט און מיט דעם טרויער פונעם אוקראינישן ליד האָט
זיך דער צוואַנציק־יעריקער האַראַױץ פאַרכלינעט, ווען ער האָט אינאיינעם
מיט די הוצולישע זין געקעמפט אויף די פראַנטן פון ערשטן וועלט־קריג
און אַרום —

סע קרעכצט די ערד, דער הימל קראַכט!
אויף אים שויריק־שיינע סנאַפעס העלע —
שיינוואַרפער! סע פּאָרן שראַפּנעלן!

און אַז די שראַפּנעלן האָבן אַ פּערטל־יאַרהונדערט שפּעטער ווידער
גענומען פּאָרן, האָבן זיך די זין פון יענע הוצולישע זין און אפּשר טאַקע
זיי אַליין ווידער צעזונגען מיט „טרויער און שיינקייט“ און — גערויבט און
געמאַרדעט די יידישע שכנים. איינער פון די ערשטע קרבנות איז געווען
דער באַזינגער פון אוקראַינעס לידער, דער לוקווער ייד מיט דעם כשרן
און תּמימותדיקן האַרץ, וואָס „הלוואי ביי אַלע מיינע ליבע“ — דער דיכטער
בער האַראַױץ.

מ. בורשטיין

אומגעקומען על קדוש השם

מ. בורשטיין איז געקומען פון דער פרעמד אין דער יידישער ליטעראטור, ער איז געקומען פון דער פוילישער קולטור, ער איז געווען א לערער אין א גימנאזיע, הכלל — א גאר נייער מענטש אין דער יידישער ליטעראטור אין פוילן; די מייסטן יידישע שרייבערס אין פוילן זיינען געקומען, אדער פון בית-המדרש, פון דעם חסידים-שטיבל, און אריינגעבראכט אין דער יידישער ליטעראטור לומדות, חסידות און מיסטיק, אדער זיי זיינען געקומען פון די סאמע עמכדיקע שיכטן און אריינגעבראכט געוונטע פרימיטיווקייט און אפילו רויקייט אין אונדזער ליטעראטור.

דער יידיש-פוילישער אינטעליגענט איז געווען טיילווייז, אדער אינגאנצן אסימילירט.

אן אויסנאם אין דער דאזיקער הינזיכט איז געווען גאליציע, וואס איז שפעטער געווארן א טייל פון פוילן.

מ. בורשטיין וואלט איצט אלט געווען 51 יאר סך-הכל; די דייטשישע בעסטייעס האבן, הייסט עס, דערמאנדעט א יידישן שרייבער אין זיין סאמע בלי-צייט, אין דער צייט ווען זיין טאלאנט איז שוין געווען אויסגעקריסטא-ליזירט, ווען ער האט זיך שוין אינגאנצן געפונען און שוין געוואוסט גענוי זיינע מעגלעכקייטן, זיין וועג און ווי הויך ער קען פליען.

מ. בורשטיין איז געווען אן אינטעליגענט, א פוילישער אינטעליגענט אין אונדזער בעלעטריסטיק, און אן אינטעליגענט, וואס האט זיך געראטעוועט צו אונדז פון דער פוילישער וועלט, אדער ריכטיקער — דער סס-המותדיקער פוילישער אנטיסעמיטיזם האט אים פארטריבן צו אונדז.

דאס פילט זיך גאר שטארק אין זיין שרייבן; ער איז אוועק פון דארטן א פארביטערטער, און דער פויליש-יידישער אנטאגאניזם איז אייגנטלעך זיין הויפט-טעמע.

ער איז בעלעטריסט כמעט דורכאויס פון פראבלעמען, און די פראבלעמען זיינען לחלוטין ניט קיין אבסטראקטע, זיי זיינען רעאלע און קאנקרעטע ביז גאר, זיי זיינען טאג-טעגלעכע פראבלעמען, זיי זיינען פראבלעמען, וואס דער פראקטישער פוילישער אנטיסעמיטיזם האט געשאפן טאג-טעגלעך פאר יידן, פראבלעמען עקאנאמישע, פאליטישע און געזעלשאפטלעכע, פאר וועלכע יידן אין פוילן זיינען טאג-טעגלעך אוועקגעשטעלט געווארן און געמוזט נעמען טאקע באלד, אן אפגעגעניש, א ראדיקאלע שטעלונג — אונטערגעבן זיך אדער זוכן א מקום-מקלט ערגעץ אויסער די גרענעצן פון פוילן.

אין זיינע דריי ביכער „גורל“, „איבער די חורבות פון פלוינע“ און „ביי די טייכן פון מאזאָוויע“ ווערט אַזוי געשטעלט די פּראָגע, זי ווערט גע-
שטעלט כמעט פובליציסטיש.

די דריי ביכער נעמען אַרום דריי פּעריאָדן פון דעם יידישן לעבן אין פּוילן, דאָס יידישע לעבן אין פּוילן פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה, אונטער דעם רוסישן צאָרזום, דאָס יידישע לעבן אין פּוילן ווען פּוילן איז פּריי, און דער רעגירונגס-אַנטיסעמיטיזם בשותפות מיט דעם סס-המותדיקן אַנטיסע-מיטיזם פון דער פּוילישער באַפעלקערונג רואינירן יידן עקאָנאָמיש, און דער לעצטער פּעריאָד, פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה און פאַרן אונטערגאַנג פון דעם פּוילישן יידנטום.

אַבער ווי פובליציסטיש-אַפן די דאָזיקע פּראַבלעמען זיינען אַוועקגע-שטעלט זיינען זיי דאָך ניט גענוג שאַרף, ניט גענוג דראַמאַטיש און ניט גענוג אויפרייסנדיק.

דער דינאַמיט, מיט וועלכן די דאָזיקע טעמעס זיינען אָנגעלאָדן, איז עפעס געבליבן ניט אויפגעריסן, דאָ און דאָרט הערט זיך אַ שוואַכער קנאַל, אָבער קיין אויפרייס איז ניטאָ.

צי איז שולדיק אין דעם די אינטעליגענטישקייט פון מ. בורשטיין, וואָס צוימט זיך אַליין, וואָס שרעקט זיך פאַר אויפרייסן, אָדער עס איז שולדיק דער רואיקער טעמפּעראַמענט זיינער, וואָס קען קיינמאַל ניט אַרויס פון די כלים, לאַזט זיך ניט באַשטימען גענוי.

עס איז דאָ אַ שטילע טראַגישקייט אָנשטאַט דונערנדיקע דראַמאַטיש-קייט אין זיינע דריי דערמאַנטע ווערק, אַן איידעלע טראַגישקייט, וואָס איז ווייט ניט אין פּראָפּאַרציע מיט דער פאַרצווייפלטער לאַגע פון דעם פּוילישן יידנטום.

מ. בורשטיין האָט פאַרמאַגט ביז גאַר גוטע שרייבערישע מאַניערן; זיין שרייבן איז ביז גאַר קאַרעקט, ביז גאַר קלאַר, ביז גאַר באַלאַנסירט און ביז גאַר גראַמאַטיקאַליש אין אַלע פּרטים.

ניטאָ ניט קיין סטיליסטישע און ניט קיין טעמאַטישע ערופּציעס, ניטאָ קיין סתם דונערן און בליצן.

עס איז דאָ שטרענגע פּלאַנירונג, באַלאַנסירונג, סיסטעמאַטישקייט און גוטע קאָמפּאָזיציע.

ניטאָ עפעס אומדערוואַרטס, ניטאָ קיין איבעראַשונגען, ניט קיין אָנגע-נעמע און ניט קיין ניט אָנגענעמע, אַלץ וואָס איר קענט און אַלץ וואָס איר דאַרפט דערוואַרטן איז דאָ אויפן ריכטיקן פּלאַץ.

אַט די דאָזיקע שרייבערישע דיסציפּלין, אַט די דאָזיקע שרייבערישע רואיקייט און אַט די דאָזיקע שרייבערישע געצוימטקייט איז ניי, און אויב איר ווילט — אַפילו אָפּפרישנדיק אין דער יידישער ליטעראַטור דערהויפּט אין איר פּוילישן צווייג.

דער טעמפּעראַמענט איז פּרעוואַלירנדיק ביי דעם גרעסטן טייל פון יידישע שרייבערס אין פּוילן, דער טעמפּעראַמענט האָט ניט געוואוסט אָפט

פון קיין ברעגן, פון קיין דאמבעס און פון קיין אנדערע אפהאלטונגען און צוימונגען.

אונדזער גרויסער מייסטער פּרץ האָט געטאָן און געראַנגלט זיך מיט זיין שטורמישן טעמפּעראַמענט, ער האָט אים געפּענטעט; געבונדן און געצוימט אין קלייניקע שורותלעך, אָבער ער האָט זיך אַרויסגעריסן מיט פינטעלעך, מיט אימפעט און מיט אויסגעשרייען.

אימפעט און פּאַטאָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַרן יידישן שרייבער אין פּוילן.

מ. בורשטיין פאַרמאָגט ניט ניט דעם פּאַטאָס און ניט דעם אימפעט, וואָס זיינען אַפּט צעשוּיבערט, אַפּט צו שווימיק און אַפּט צו ברויזיק. ער איז אַ דיסציפּלינירטער שרייבער.

**

אין דאָמאָן „גורל“ פירט אונדז מ. בורשטיין אַריין אין די גאַר הויכע קרייזן פון דער יידישער אַסימילאַציע; דאָ האָט איר פאַר זיך די פּאַקטישע אַסימילאַציע, דאָ האָט איר די יידישע פּלוטאַקראַטיע, וואָס שמדט אירע טעכטער און האַנדלט אײן פאַר זיי מענער פון די אַרעמע פּוילישע גראַפּן, דאָ האָט איר ווי די יידישע רייכע אַסימילאַציע גיסט זיך צונויף מיט דער צעפּוילטער און דעגענערירטער פּוילישער אַריסטאָקראַטיע און ווערט אויך אַזוי צעפּוילט און דעגענערירט.

אין צענטער שטייט דער יידישער מאַגנאַט הערמאַן לובלינער, נאָך ניט קיין געשמדטער און האָט נאָך אַ יידישע פּרוי, דאָס הייסט, זי איז נאָך ניט געשמדט אַפּיזיעל, אָבער פּאַקטיש איז זי צען מאָל געשמדט.

די פּוילישע אַריסטאָקראַטיע, וואָס נויטיקט זיך כּסדר אין געלט, איז זיך מתחתן מיט דער יידישער פּלוטאַקראַטיע, זיי האָבן ליב די הייסע יידישע טעכטער, אָבער דער עיקרשט האָבן זיי ליב דאָס קאַלטע יידישע געלט.

מען פאַרקערט מיט יידן, מען קומט צו זיי אין געסט, מען פירט ליבעס מיט יידישע פּרויען, הכלל — געלט האָט אַפּגעווישט די סאַציאַלע גרע-געצן, די אַריסטאָקראַטיש-פּריצישע פאַראורטיילן, דער רייכער ייד און דער פּוילישער אַריסטאָקראַט האָבן זיך גוט צוזאַמענגעלעבט.

און דער רייכער אַסימילאַטאָר פּילט זיך פון דער קרובהשאַפּט מיט דער פּוילישער אַריסטאָקראַטיע ממש אַליין ווי אַ קינד פון פּוילישן אַדל.

אָבער דאָ איז געשען עפעס אַזוינס וואָס דער פּוילישער שליכטמישט קען ניט באַנעמען, דער יידישער מיטלקלאַס און דער יידישער אַרבעטער זיינען געוואָרן עפעס פון העלער הויט אויס מאַשקעס און אויס מהיפּיתני-קעס, ער דערקאַנט ניט דעם נעכטיקן יידן, וואָס איז געשטאַנען פאַר אים הכּנעה-דיק און האָט גענומען פאַר גוט אַפּילו זיינע שמיץ, גאַר אַן אַנדער ייד, שטייט פאַר אים, עמעצער האָט אים פאַרביטן זיין מאַשקע, זיין גוטן מאַשקע, וואָס פּלעגט אים דינען געטריי און פּלעגט זיך לאָזן באַליידיקן און איזדיעקעווען זיך איבער אים.

יידן באטראכטן זיך פאר א פאלק גאר, און זיי האבן באקומען אי דעם שטאלץ און אי דעם ווילן פון א פאלק.

אט האבן זיי גענומען און אויסגעוויילט א פוילישן סאציאליסט אין דער רוסישער דומע אריין, אויף צו להכעיס אלע פאליאקן.

דאס קען דער פוילישער פריץ איינפאך ניט באנעמען — זיין מאשקע זאגט אים א דעה אין זיין פוילישער פאליטיק, זיין מאשקע וויילט אים אויף צופוקעניש א סאציאליסט אין דומע אריין.

ניין, דאס איז שוין צופיל! ער וועט דעם יידישן מאשקע אוועקזעצן צוריק אויף זיין ריכטיקן פלאץ!

און עס הויבט זיך אן דער באוואוסטער באיקאט פון פאליאקן קעגן יידן.

אבער צו דער יידישער פלוטאקראטיע דערגייט נאך ניט דער באיקאט, פרויען פון יידישע מאגנאטן, וואס האבן דערוואקסענע קינדער, פירן ליבעס מיט אפגעלעבטע פוילישע פירסטן, יידישע אסימילאטאָרן שמדן זיך, עס איז נאך צירלעך-מאנירלעך אין דער דאזיקער וועלט.

יא, צו זיי, צום יידישן געלט-אדל דערגייט ניט דער באיקאט.

אבער אט קומט די ערשטע וועלט-מלחמה און עס הויבט זיך אן דער וויסטער געיעג אויף יידישע „שפיאנען“, און דער גרויסער יידישער מאגנאט לובלינער, דער פריינד פון פוילישע פירסטן און גראפן, ווערט אריינגעווארפן אין א וואַגן פול מיט יידישע קאפאטניקעס ווי אן ערבניק, ווי א לעבעדיקער משכון פון דער יידישער באפעלקערונג.

„גורל“ איז ניט דאס בעסטע בוך מ. בורשטיינס, עס איז אפשר א ביסל ניי מיט דעם, וואס עס ווערט צום ערשטן מאל ברייט ארויסגעפירט די יידיש-פוילישע פלוטאקראטיע און איר קרובהשאפט מיט דער פוילישער צעפּויל-טער אריסטאקראטיע.

עס איז מער א בינטל בילדער ווי א ראַמאַן.

עס זיינען אויך דא בילדער פון יידישן פאלקס-מענטש און זיין לעבן, זיי זיינען אגב-אורחהדיק און זיי קלעפן זיך צו די בילדער פון דער יידישער אסימילירטער הויכער געלט-אריסטאקראטיע, זיי זיינען צוגעטשעפעט מע-כאַניש.

און איר האט דא ניט, אַגב, דעם עכטן יידישן פאלקס-מענטש, איר האט דא ווי פאַראלעל מיט דער סעקסועלער אויסגעלאַסנקייט פון דער יידיש-שער פלוטאקראטיע אויך די אויסגעלאַסנקייט פון דעם געפּאָלענעם יידישן פאלקס-מענטש.

עס איז דא א ביסעלע צו פיל עראַטיק אין בוך, און זי איז ניט כסדר אין דער ריכטיקער מאַס, און ניט אין דער ריכטיקער פראַפּאָרציע.

עס איז סטאַטיסטישער ראַמאַן, ניטאָ קיין דינאַמיק אין אים, קיין זאך רירט זיך ניט פון אַרט, קיין זאך פאַסירט, איך מיינ סאָציאַל, וואַרעם סוף-כל-סוף איז עס א סאָציאַלער ראַמאַן, עס פאַסירט בלויז וואָס דעם יידישן מאַגנאַטס פרוי, א מוטער פון צוויי דערוואַקסענע קינדער, וואָס האָט שוין

א געליבטן א דריטן מאַנסביל אין דער פּערזאָן פון איר מאַנס יונגן יידישן פּאַרוואַלטער, געפינט אויס אַז דער פּירסט, מיט וועלכן זי פּירט אַ ליבע און האַפט חתונה צו האַבן מיט אים און טראַגן דעם טיטל פּירסטין, האַט פּאַרלאָרן זיין מענער־קראַפט...

און די מלחמה, די ערשטע וועלט־מלחמה, וואָס ווערט אויסגענוצט ווי אַ פינאַל פון דעם ראַמאַן וואַקסט ניט אַרויס פון ראַמאַן גופא, עס פּילט זיך ניט דאָס אַנרוקן זיך פון אַ וועלט־קאָטאַסטראָפּע, עס פּילט זיך ניט דער אַנ־וואַקס פון דער גרויסער היסטאָרישער געשעעניש, אַלץ קומט ווי דער דעאוס עקס מאַכניע אין אַן אַלטער גריכישער קאָמעדיע.

*

אין זיין בוך „איבער די חורבות פון פּלוינע“ פּאַרמעסט זיך מ. בורשטיין צו געבן אונדז דעם טראַגיום פון אַ יידישן קאָלעקטיוו, וואָס שטייט אומבאַ־האַלפּן פאַר דער אַנקומענדיקער קאָטאַסטראָפּע, עס איז שוין די לעצטע סטאַדיע פון עקאָנאָמישן חורבן, אַ גאַנצער יידישער קאָלעקטיוו — אַ שטעטל, אַדער אַ שטאָט, שטייט פאַר זיין אונטערגאַנג אומבאַהאַלפּן.

אַ לאַנד מיט איר רעגירונג האַבן זיך אַנגעזעצט אויף דער יידישער מינאַ־ריטעט צו אויסהונגערן זי ביון טויט.

די יידן אין פּלוינע איז דער קאָלעקטיוו, וואָס מ. בורשטיין פּירט אַרויס אימפּרעסיאָניסטיש.

זעען מיר חורבות, אַ סך חורבות, אַבער מיר זעען ניט קיין חורבן, און מ. בורשטיין האַט געוואַלט שטאַרק צו געבן אונדז חורבן אַנשטאָט איינצלנע חורבות.

און ניט איינגעגעבן האַט זיך אים צו געבן אונדז חורבן, ווייל מ. בורשטיין איז פון די רעאַליסטן, וואָס זעען איינצלנע בלויו, זיי זעען יעדן מענטש באַ־זונדער, אַבער אין קאָלעקטיוו ווערט ער פּאַרפּאַלן, ער ווערט צערזענען, ער ווערט עפעס מטושטש.

און אפשר איז טאַקע שווער צו מאַלן אַ יידישן קאָלעקטיוו, ווייל יעדער ייד איז צו אינדיווידועל, אַ יידישער קאָלעקטיוו איז אַ געזעמל פון שאַרפע אינדיווידומס, וואָס קלעפּן זיך ניט איינס צום אַנדערן און וואָס קענען ניט צונויפּגעגאַסן ווערן אין מאַסע, אין וועלכער יעדער אינדיווידום פּאַרלירט זיין יידישקייט און ווערט אַ טייל, אַדער אַ שפּליטער פון אַ מאַסע.

אין דעם חורבן זיינען די יידן ממש ווי שאַף אָן אַ פּאַסטן, קיינער קלערט אַפּילו ניט וועגן אַ רעטונג, קיינער קלערט ניט ווי אַ יחיד און ניט ווי אַ קאָלעקטיוו, עפעס שטייט מען פּאַרלאָרן און מען זעט ווי דער חורבן רוקט זיך אַלץ נענטער און נענטער.

עס איז אַפּילו ניטאָ דאָס וואָס מען רופּט פּאַטאַליזם, איבערגעבן זיך רואיק אין די הענט פון גורל און וואַרטן אויפּן סוף.

עס איז פּאַרקערט — אויך ניטאָ דער גוטער יידישער בטחון, וואָס וואַרט

אויף אַ ישועה, אויף אַ נס און איז זיכער, אַז ער וועט קומען אין דעם סאַמע לעצטן מאָמענט. דער אַלטער גרויסער יידישער בטחון איז דאָ לחלוטין ניט ניכר.

און מען קען דאָ ניט זאָגן מיט זיכערקייט, אַז מ. בורשטיין איז טאַקע אויסן געווען צו באַווייזן אַזאַ ביזאַרן יידישן קאַלעקטיוו, וואָרעם ביזאַר וואַלט געווען אַזאַ יידישער קאַלעקטיוו, וואָס זיצט און וואַרט אויף זיין אומקום.

ניין, יידן זיינען פון אַן אַנדער טויג געקנאַטן. אין גאַנץ פלויענע איז דאָ בלויז איין ייד, וואָס חלומט וועגן גאולה און וואָס אַרגאַניזירט אַן עליה קיין ארץ־ישׂראל. און דער דאָזיקער ייד לוי איז גראַד פון די שלים־מזלס, ער איז ניט פון די גרויסע בריות און פון די גרויסע טוערס און אויפטוערס.

דאַרף מען אָננעמען, אַז מ. בורשטיין איז בפירוש אויסן געווען צו אַרויספירן אַ שלים־מזל ווי דעם פּיטשינקן משיח פון פלויענע, ער האָט הפנים אָנגענומען, ווי די מייסטע, אַז דער טרוימער איז אַ שלים־מזל בטבע, די גרויסע בריות זיינען ניט קיין טרוימער, זיי מוזן אַלץ אַנטאַפן מיט די הענט. איז אָבער ארץ־ישׂראל שוין לאַנג אַרויס פון דער קינגרייך פון טרוים, ארץ ישׂראל איז שוין געווען ביז גאַר קאַנקרעט פאַר די פּוילישע יידן, ארץ־ישׂראל האָט שוין געהאַט עליות פון פּוילישע יידן, פּוילישע יידן האָבן שוין געהאַט קרובים אין ארץ־ישׂראל, און עס איז ניט נויטיק צו אַרויספירן אַ ציוניסט, וואָס איז דווקא אַ שלים־מזל.

דעם דאָזיקן טרוימער גיט זיך איין צו באַקומען אַ צאָל סערטיפיקאַטן אין דער גרויסער שטאַט און אַ מחנה יידישע מענטשן פאַרלאָזן פלויענע. און פלויענע שטייט עפעס אַ געפּלעווטע — איז דאָך דאָ אַן אויסוועג, איז דאָך דאָ אַ שטראַל פון ישועה.

אָבער דאָס רופט ניט אַרויס קיין ממשותדיקן איבערברוך אין דער מענטשאַליטעט פון פלויענע, ניין, דאָס איז עפעס אַ צייטווייליקע, אַ קורצע רעאַקציע אויף אַ געשעעניש, באַלד נאָכדעם פאַלט אַריין פלויענע אין דער זעלביקער אומבאַהאַלפנקייט און אין דער זעלביקער אַפאַטיע.

מען שטייט ווידער ביים אַפּגרונט און מען קען זיך ווידער קיין עצה ניט געבן.

אַפילו דער חידוש וואָס דווקא אַ שלים־מזל האָט אַרויסגעפירט פון שטעטל, פון דער אונטערגייענדיקער שיף, אַ מחנהלע יונגע יידישע מענטשן, איז ניט קיין דויערנדיקער און ניט קיין טיפּער. סוף־כל־סוף גלויבט מען ניט, אַז דאָס איז די ישועה.

עס ענדיקט זיך מיט גאַרניט.

די חורבות אין פלויענע מערן זיך, מערן זיך פון טאַג־צו־טאַג, און אייִבער די חורבות גייען אַרום שטיל ווי שאַטנס די יידן פון פלויענע.

יא, אין פלויענע איז דאָ עפעס ענלעכס אויף אַן אַרבעטער־באַוועגונג, זי איז נאַאיוו, פּראַווינציעל און אומבאַהאַלפן.

די דאזיקע אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס איז נאָך אין די וויקעלעך, האָט פאַרשטייט זיך, איר קוק און לייזונג פון דער גרויזאַמער פּראָגע — וואָס טוט מען?

זי האַלט, ווי באַקאַנט, מען דאַרף בלייבן אויף די ערטער און קעמפן פאַר סאָציאַליזם, פאַר גלייכהייט און ברידערלעכקייט.

און ווען דער צוג מיט די עליהניקעס גיט זיך אַ ריר פון אַרט מאַכן די יידישע סאָציאַליסטן אַ שטיקל דעמאָנסטראַציע, עס זיינען אויסגעוואַקסן ווי פון אונטער דער ערד אַ מחנה חברים פון דעם נאָדל־פאַראייך, איינער איז אַרויפגעקראַכן אויף די אַקסלען פון די חברים און געהאַלטן אַ רעדע קעגן ענגלאַנד, און עס האָבן זיך דערהערט די ערשטע „נידערס“ אין פּלוינע...

דאָס איז, אַזוי צו זאָגן, דער אינהאַלט פון בוך, וואָס הייסט „איבער די חורבות פון פּלוינע“. אָבער דער עיקר איז — איר זעט ניט און פילט ניט קיין מענטשן און איר זעט ניט און פילט ניט שטאַרק דעם חורבן.

און הפנים אַז מ. בורשטיין האָט דאָס געפילט און געזען, און ער קערט זיך צוריק צו דער זעלביקער טעמע; זיין צווייט בוך „ביי די טייכן פון מאַזאַוויע“ איז שוין דער צוגאַנג אַן אַנדערער און אַ קלאַרער.

דאָ באַווייזט ער אייך דעם חורבן פון יידישן כלל דורך דעם יחיד, דורך איינצלנע יידן.

עס איז שוין אַ בוך, וואָס שוויבלט און גריבלט מיט לעבעדיקע מענטשן. די טראַגעדיע פון יחיד איז דאָ די טראַגעדיע פון כלל, און דעם יחיד קען מ. בורשטיין מאַלן, דער יחיד איז פאַר זיינע קינסטלערישע כוחות צו באַנעמען קלאַר און צו מאַלן אים שאַרף און בולט, די טראַגעדיע פון דעם יחיד לאָזט זיך אַנטאַפן, זי איז רעאַל, זי איז קאַנקרעט, זי איז קלאַר, ווייל זי האָט איר נעכטן, וואָס שטרייכט אונטער דעם היינט און דער עיקרשט איר שטח איז קליין און די גרענעצן זיינע כמעט בולטע.

איז „ביי די טייכן פון מאַזאַוויע“ דאָס בעסטע בוך זיינס, דאָ האָט ער זיך געפונען און דאָ שטייט פאַר אונדז אַ רייפער שריפטשטעלער מיט זיין אייגן פנים און מיט זיינע קלאַרע שרייבערישע קוואַליפיקאַציעס.

און דאָ איז זיין אינטעליגענץ אין דינסט פון זיין טאַלאַנט, זי צוימט אַ סך שרייבערישע תאוות, דערהויפּט די תאוה פון איבערטריבענע שרייבע־רישקייט, פון איבעריק לשונען, פון צופיל סטיליזאַציע, פון צעשאַטנקייט טעמאַטיש און פון אַ פאַרמעסט וואָס זיינען איבער זיינע שרייבערישע כוחות.

עס איז אַ בוך מיט וואָג און מאַס, קיין זאָך איז ניט איבערגעשריען, קיין זאָך איז ניט צו פעט געמאַלן און קיין זאָך איז ניט צו וואַסערדיק.

עס איז אַ בוך אויסגעהאַלטן אין טאָן, אין סטיל און אין טעמפּעראַ־מענט.

און דאָ איז פאַראַן חורבן, חורבן מיט דער גאַנצער אימה זיינער, עס איז חורבן אַן אַן אויסוועג דאָ, אין פּוילן, דאָ איז די עקאַנאָמישע ירידה מאַומדיק און פאַטאַל.

דאָ זעט איר ממש ווי די האַנט פון דער פּוילישער רעגירונג און פון דעם גרעסטן טייל פון פּוילישן פּאָלק דריקט און שטיקט די דריי מיליאָן יידישע מיטברוגער זייערע מיט דער מוראדיקסטער אַכזריות.

דאָ זעט איר ממש ווי די גרויסע שחיטה אויף יידן האַט זיך אָנגעהויבן לאַנג איידער היטלער איז געקומען; איר זעט ממש ווי די פּוילישע רעגירונג און אַ טייל פון דער פּוילישער באַפעלקערונג אַרבעטן אַזוי ווי צוזאַמענגע-רעדטע מיטן קומענדיקן היטלער, צו ברענגען די שרעקלעכע שחיטה אויף דעם פּוילישן יידנטום.

און אַ דריט לאַנד, דווקא אַ דעמאָקראַטיש לאַנד, און דווקא ניט קיין אַנטיסעמיטיש לאַנד, העלפט אי דער פּוילישער רעגירונג און שפעטער אויך היטלערן; דאָס ווייסע פּאַפּיר האַט אָפּגעשניטן דעם וועג פאַר די פּוילישע יידן צו ראַטעווען זיך קיין ארץ-ישראל, דאָס פּוילישע יידנטום איז ממש אַרייַנגעכאַפט געוואָרן אין אַ פּאַסטקע.

די וועלט אַרום איז פאַרשלאָסן, אַלע גרענעצען זיינען פאַרהאַקט און פאַרריגלט, יידן מוזן בלייבן אין פּוילן און דאָ אומקומען.

אַבער אין דער דאָזיקער פּאַסטקע ווערט געשאַפן אַ מין פּאַטאַליסטישער אַפטימיזם, אַן עקשנותדיקער ווילן צו בלייבן אויפן אַרט און אַפילו צו איינוואַרצלען זיך, צו פאַרלאָזן זיך אויף גאַטס באַראַט און מבטל זיין אַלע סכנות, וואָס לזיערן אויף יידן.

די אין-ברירהדיקייט ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ פּאַזיטיוון כוח, וואָס פאַרטייבט דעם יאוש און די אַפהענטיקייט.

די אין-ברירהדיקייט רוקט אַרויס מענטשן, נייע מענטשן, מענטשן מיט אַ געזונטן אַפטימיזם און מיט פּירערישע פעאיקייטן דווקא אין אַזאַ אין-ברירהדיקער צייט פאַר יידן אין פּוילן.

„ביי די טייכן פון מאַזאַוויע“ ענדיקט זיך מיט אַ פּאַגראַם, דאָס שטעטל סמאַלין פּאַגראַמירט פון פּאָליאַקן, אַבער אויפן שרעקלעכן חורבן פון שטעטל שטייט אַ ייד פון פּאָלק, הערש לוסטיק איז זיין נאָמען, אַ פשוטער ייד, אַ ייד ניט פון די פּני פון שטעטל און ער שווערט אויפן בית-עלמן, אויף דער לוויה פון דעם עלטסטן באַלעבאַס, אַז ער וועט אַפּבויען דאָס חרובע שטעטל...

אין-ברירהדיקייט, האַפּנונגסלאַזיקייט טוט דאָ אויף מער ווי עס קען אויפּטאָן די פּרייע מעגלעכקייט און די בעסטע ברירהדיקייט.

*
**

אין „ביי די טייכן פון מאַזאַוויע“ האָבן מיר כמעט נייע יידישע גע-שטאַלטן, מיר באַגעגענען זיי ניט אין דער יידיש-פּוילישער ליטעראַטור אין די פּריערדיקע יאָרן, דאָס זיינען געשטאַלטן, וואָס חורבן פּוילן האַט זיי אַרויס-געפירט און אויף זיי אַרויפגעלייגט אַ פּירנדיקע ראַליע, דאָס זיינען גע-שטאַלטן, וואַלט איך געזאָגט, מיט נייע אידייען און מיט אַ פּרישן צוגאַנג צום יידישן לעבן.

פון צוויי עקסטרעמע גרופן קומען זיי, איינער קומט פון פאלק, פון די האַרעפאַשניקעס, ער איז אַ סעדער, ער נעמט זומער אַ סאַד אין אַרענדע, אָבער דאָס שטעטל איז אַ משפּחה, איינער קען דעם אַנדערן אויסגעבונדן, איינער באַגענגט זיך מיטן אַנדערן ביים דאַוונען דריי מאַל אַ טאַג, אויפן מאַרק דעם גאַנצן טאַג, עס איז אַ משפּחה, וואָס לעבט כמעט אונטער איין דאַך און יעדער ווייסט וואָס עס קאַכט זיך ביים אַנדערן אין טעפל, קענען אַלע, הירש לוסטיק, פון קליין ביז גרויס, פון דעם שענסטן באַלעבאַס ביז דעם שמייסער און פון דעם רב ביזן בעדער קענען אים.

אַלע קענען הערש לוסטיקן, דעם סעדער, וואָס איז שטענדיק גוט אויפגעלייגט, וואָס מאַכט ניט קיין וועזן פון אַ שטיין, וואָס שקצים וואַרפן אין אים און צעבלוטיקן אים; ער קומט אַריין אין דער פּוילישער שול און זאָגט גאָר מוסר די לערער, ניט די שקצים, די קינדער, וואַרעם וואָס ווייסן קינדער, קליינע קייען וואָס די גרויסע שפּייען.

און וואונדער איבער וואונדער, די לערער געפעלט דער ייד, וואָס וויינט ניט, וואָס קלאַגט ניט, נאָר רעדט האַלב שטאַלץ און האַלב גוטמוטיק צו זיי, און זיי באַשטראַפן די ווילדע שטיפּערס, די שקצים, וואָס די עלטערן האָבן זיי דעמאָראַליזירט מיט זייער סם־המותדיקן אַנטיסעמיטיזם.

הערש לוסטיקן קען דאָס גאַנצע שטעטל, ער איז מיט אַלעמען היימיש, ער האָט פאַר יעדן אַ גוט וואַרט, אַ שפּאַסיקן זאָג און סתם אַ שמייכל. אויפן האַרצן איז אַלעמען שלעכט, קיין פרנסה איז ניטאָ און פינצ־טערע קלאַנגען קריכן ווי ווערים פון אַלע זייטן, דאָרט אַ פּאַגראַם און דאָרט אַ פּאַגראַם און באַלד קומט עס צו סמאָלין, מען קען ממש אומקומען פון דלות און שרעק.

האָט מען ממש ליב כאַפן אַ שמועס מיט דעם דאָזיקן פשוטן ייד, הערן פון אים אַ מונטער וואַרט, אַ הלצהלע, און סתם זען זיין גוט און שמייכלענדדיק פנים.

אין גוטע, זאַטע צייטן וואַלט זיך אפשר קיינער ניט אומגעקוקט אויף דעם דאָזיקן לין, אָבער אין דער עת־צרה ווערט הערש לוסטיק עפעס ביז גאָר קאַנטיק, ביז גאָר קלוג און ביז גאָר ערלעך.

ממש ווי פון הימל איז דער דאָזיקער מענטש אַראַפּגעשיקט געוואָרן, ממש אַ מיז גוטער לאַמעד־וואָוּניק, אַ פאַרשטעלטער טרייסטער האָט זיך אַראַפּגעלאָזן אין שטעטל אין דער געשטאַלט פון דעם סעדער הערש לוסטיק. און ווען עס קומט דער שרעקלעכער ווינטער און באַפּאַלט די אַרעמע מענטשן מיט זיין קעלט, און קהל איז קאַרג, ווי דער שטייגער פון קהל, ווען עס קומט צו העלפן אַרעמע, קלייבט אויס עמד הערש לוסטיק פאַר אַ דאָ־זאָר, און הערש לוסטיק, דער שמייכלענדיקער ייד מיטן שפיציקן בערדל, קריגט האַלץ, ער רייסט אַרויס ביי קהל געלט אויף האַלץ צו אַנוואַרעמען די אַרעמע הייזלעך.

הערש לוסטיק איז אפשר ניט אינגאַנצן קיין רעאַליסטישע געשטאַלט, כאַטש מ. בורשטיין באַמיט זיך שטאַרק צו מאַלן אים אין די סאַמע רעאַליס־

טישע פארבן, הערש לוסטיק איז אין יעדער טאָט זיינער אַ רעאַלער כאַראַקטער, יעדער שטריך זיינער איז רעאַל, אימלעכט וואָרט זיינער איז רעאַל, אָבער אינגאַנצן איז ער עפעס אַ ראַמאַנטישער כאַראַקטער, ער איז אַן אייִ דעאַליזירטער פּאָלקס־מענטש, דאָ און דאָרט איז ער צו אידעאַליזירט, ער איז צו גאַנץ, ער איז צו אויסגעהאַלטן, ער איז צו שייַן און צו גוט.

אָבער ער פּאַסט זיך אַריין אין דער עת־צרה, אַזאַ עת־צרה מוז עפעס האָבן אַזאַ הערש לוסטיק, דווקא אין אַזאַ עת־צרה איז ער רעאַל.

און איר ווייסט ניט צי איז דער אַפטימיזם פון הערש לוסטיק עכט, ער איז אַפט עפעס אליהר־הנביאדיק, ער איז אַן אַפטימיזם אַ באַוואוסטזיניקער, אַן אויסגערעכנטער, יידן נויטיקן זיך אין טרייסט, און כדי צו טרייסטן יידן דאַרף מען זיך פאַרשטעלן פאַר אַן אַפטימיסט.

מ. בורשטיין באַמיט זיך גאַר שטאַרק צו מאַכן לוסטיקן פאַר אַ נאַ־ טירלעכן אַפטימיסט, פאַר אַ מין מזג־טוב, פאַר אַ מין זאָרגלאָזן מענטשן און פריילעכן לונג־ און לעבער.

אָבער ווי די זאָך זאָל ניט זיין, הערש לוסטיק איז דאָס ביסל ליכט און טרייסט אין דער פינצטערער האַפנונגסלאַזיקייט.

אויב ער וואָלט ניט געווען וואָלט מען אים באַדאַרפט אויסטראַכטן... האָט אים מ. בורשטיין אויסגעטראַכט, און מען דאַרף זאָגן—גוט אויסגע־ טראַכט.

און נאָך אַ טשיקאַווע געשטאַלט האָט זיך באַוויזן אין סמאָלין אין דער דאָזיקער אייִ־ברירהדיקער צייט.

עס האָט זיך באַוויזן אַ יונגער דאָקטאָר מיטן נאָמען גבריאל פריווער, אַ געבירטיקער אין שטעטל, האָט משפּחה אין שטעטל, שיינע משפּחה, אָבער ער איז אַוועק פון שטעטל, שטודירט מעדיצין, זיך אויסגעוואָלגערט אין אינטעליגענטישע קאַפעס, יאָרן געזוכט פּראַקטיק אין וואַרשע און ניט גע־ קראָגן, איז אים מיאוס געוואָרן די גרויס־שטאַטישע מענטשן, די אונטער־ געפּוילטע אינטעליגענץ, די קאַפעס מיט רויך, מיט בייזער לשון־הרע און מיט פּוסטע רייד, און ער איז געקומען אין זיין שטעטל צוריק.

אַ פאַרוואָגלטער זון האָט זיך צוריק געקערט אין שויס פון משפּחה, אין שויס פון דעם איינפאַכן לעבן אין שטעטל און אין שויס פון דער גוטער, טיערער און פרישער פרימיטיווקייט.

ער באַגעגנט זיינע אַ קווינקע, אַ פּראָווינציעל מיידל, אָבער ער זעט אין איר דעם היפּוך פון דעם גרויסשטאַטישן מיידל, זי איז אַ שטיק לעבעדיקע נאַטירלעכקייט, אַ שטיק עכטיקייט און ריינקייט.

ער האָט מיט איר חתונה, הויבט אַן פּראַקטיקירן צווישן די אַרעמע מענטשן אין שטעטל, און אַרעם זיינען אַלע, אַלע זיינען קראַנק און צעבראַכן, אָבער קיינער קאָן ניט צאָלן דעם דאָקטאָר, מוז ער רופּאנען כמעט אומזיסט, ליידיט ער מיט אַלעמען פון דעם חורבן, ער איז אַ ייד ווי אַלע. און עס איז אים עפעס ביז גאַר גוט אַט דער מין פון מעדיצינישער

פראקטיק, עס איז די ערלעכסטע, די כשרסטע פראקטיק און עס איז דער עיקרשט — די פראקטיק אין וועלכער מען נויטיקט זיך שטארק. דאָ זיינען ניטאָ קיין היסטערישע מענטשן, וואָס רעדן זיך איין אַ קרענק, דאָ זיינען ניטאָ קיין מענטשן, וואָס לויפן צו דאָקטוירים אויס לאַנגווייל, דאָ איז מען קראַנק מיט אַן אמת, דאָ רופט מען אַ דאָקטאָר ווען דער מלאך-המות שטייט שוין צוקאַפנס.

אין דער צייט ווען אַלע ווילן זיך ראַטעווען פון שטעטל, און בלייבן, ווייל עס איז קיין ברירה ניטאָ, לאַזט זיך אַראָפּ דער יונגער דאָקטאָר און באַ-זעצט זיך אין שטעטל, וויל זיך דאָ אינוואַרצלען און לעבן דאָס פשוטע און גע-זונטע לעבן פון דער יידישער מאַסע.

דער דאָקטאָר גבריאַל און דער פאַלקס-מענטש הערש לוסטיק סימ-באַליזירן, אַזוי צו זאָגן, די איינגעזעסנקייט, די איינגעוואַרצלטיקייט און די גרויסע עקשנות פון דעם פוילישן ייד.

**

מיר האָבן די צוויי עקסטרעמע טענדענצן פון דעם פוילישן יידנטום: „איבער די חורבות פון פּלוינע“ האָט איר די טענדענץ צו לויפן, צו ראַטעווען זיך פון דער פאַסטקע, פון פוילן, וואָס איז סוף-כל-סוף געוואָרן די פאַסטקע פאַר זעקס מיליאָן יידן, און די אין-ברירהדיקייט, ווען אַלע וועגן זיינען אָפגעשניטן געוואָרן, די אין-ברירהדיקייט שאַפט עפעס אַזוינס, מען קען עס באַצייכענען מיטן נאָמען „פאַטאַליסטישער אַפטימיזם“, וואָס וויל בלייבן אויפן אַרט און קוקן די געפאַר גלייך אין די אויגן אַריין.

און זי איז געקומען, סמאָלין ווערט פאַגראַמירט, דער דאָקטאָר גבריאַל געפינט זיין יונגע פרוי אַ דערמאָרדעטע און זיין וואַרעמען געסט חרוב און מוחרב.

און שפעטער קומט היטלער און דער טייערער הערש לוסטיק, דער טייער-רער דאָקטאָר גבריאַל פּריווער און זייער באַזינגער מ. בורשטיין קומען אום אין דער גרויסער פאַסטקע, וואָס הייסט אייראָפע.

הערש לוסטיק, וואָס האָט געטאָן וויסן דעם נפטר ר' ישראלשע, אַז ער וועט אָפבויען די שטאָט, ער איז ערב דערפאַר, האָט ניט אָפגעבויט סמאָלין.

און מ. בורשטיין, וואָס האָט געמוזט סמאָלין מאַכן פאַר אַ שטאַט ערגעץ אין יאַפּאַן, אויס מורא פאַר דער פוילישער רעגירונג, האָט קיין סוד ניט געקענט מאַכן, צו קלאַר איז וואו איז סמאָלין און ווער אירע מענטשן זיינען... און אַ סברא, אַז די פוילישע רעגירונג האָט זיך גאַרניט געשעמט מיט אירע פאַגראַמען...

מ. בורשטיין איז ניט קיין שריפטשטעלער מיט אַ גאַר גרויסער וויזיע, ער איז ניט קיין קינסטלער מיט אַ נביאישן פונק, ער האָט בלויז געזען צוויי קליינע אויסוועגן, פריער ארץ-ישראל און שפעטער אין-ברירהדיקייט און פאַטאַליסטישן אַפטימיזם.

אַבער דאָס וואָס ער האָט געזען האָט ער גוט, קלאָר און ערלעך דער-
ציילט.

ער האָט פאַרשריבן די ערשטע אַגאַניע פון דעם פּוילישן יידנטום,
פאַרשריבן געטריי, געמאַלט די מענטשן אין דער אַגאַניע, געמאַלט זיי ער-
לעך און געטריי.

און פון דער וועלט, וואָס ער מאַלט, און פון די מענטשן וועגן וועלכע
ער דערציילט, הערש לוסטיק, דער וואונדערלעכער יידישער פּאָלקס-מענטש,
דאָקטאָר גבריאַל, דער טייערער יידישער אינטעליגענט, וואָס איז געקומען
אין שטעטל אַריין זוכן אַן עכט, ערלעך און אַרבעטסזאַם לעבן, און די אַר-
בעטנדיקע מיידלעך מיט שוואַרצע, שעמעוודיקע אויגן, און אַלע יונגע גע-
זונטע יידישע בחורים, וואָס זייערע הענט האָבן אַזוי געבענקט נאָך אַרבעט,
און פון דעם מחבר מ. בורשטיין אַליין איז געבליבן פיר ביכלעך...

פון אַ בליענדיקער לעבעדיקער יידישער וועלט, אין וועלכער מ. בור-
שטיין, וואָס איז ווי דער דאָקטאָר גבריאַל פריער געקומען פון דער פּוילישער
וועלט צו דער קליינער און אַרעמער יידישער ליטעראַטור, זיינען געבליבן
פיר ביכלעך זיינע.

דאָס האָט היטלער ניט געקענט פאַרלענדן, ער האָט דאָס דווקא געוואָלט
פאַרלענדן מער ווי אַלץ, אַבער דאָס האָט זיך אים ניט איינגעגעבן,
אים האָט זיך ניט איינגעגעבן צו פאַרטיליקן אַלע יידן אַפילו, יידן
לעבן און וועלן לעבן.

וואָס עס האָט זיך אים יאָ אינגאַנצן איינגעגעבן איז פאַרוואַנדלען דאָס
דייטשישע פּאָלק אין אַ באַנדע רוצחים, רויבער און גנבים.
דייטשלאַנד האָט ער אינגאַנצן אומגעבראַכט.
און די אַלע אַנשטרענגונגען פון פאַרשידענע פּאָליטיקער אי פון רעכטס
און אי פון לינקס וועלן דייטשלאַנד ניט אויפלעבן.

מען מוז נעמען מ. בורשטיינס ווערק אין פאַרבינדונג מיט דער גרויסער
טראַגעדיע אונדזערער, ווייל אין דריי ווערק זיינע האָבן מיר דריי אַגאַניע-
מאַמענטן ווי אַ פּראָלאַג צו אונדזער גרויסער טראַגעדיע.

איין אַגאַניע מאַמענט — דער באַיקאָט פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה,
אין „גורל“, דער ווילן צו ראַטעווען זיך קיין ארץ-ישראל, „איבער די הורבות
פון פּלוינע“ און דער דריטער אַגאַניע-מאַמענט — פּאַגראַמען אין פּוילן,
וואָס כמעט צוזאַמען מיט דעם אַנהויב פון היטלערס טאַטאַלער פאַרטיליקונג
פון יידן, אין „ביי די טייכן פון מאַזאָויע“.

אין די דריי ביכער האָט אונדז מ. בורשטיין געגעבן אַ בילד פון אַן
עפאַכע, אַחוץ די דריי סטאַדיעס פון אומקום האָט ער געגעבן די זיטן, די
מאַראַל, די עקאָנאָמיק און, פאַרשטייט זיך, די פּאָליטיק פון דער דאָזיקער
עפאַכע.

ער האָט זיך פאַרמאַסטן צו טאָן, וואָס זשול ראַמען, דער פּראַנצויזישער
שריפטשטעלער טוט אין זיין סעריע נאַוועלן, אַדער וואָס אַפּטאָן סינקלער,
דער אַמעריקאַנער שריפטשטעלער, טוט אין זיין לעצטער סעריע ראַמאַנען.

באקזמט זיך אַ בילד פון דער טרויעריקסטער עפאָכע, אין דעם איז גאָר קיין ספק נישטאָ. נישט אין אַלע דריי ביכער איז די קינסטלערישע קוואַליטעט גלייך, אָבער זי וואַקסט פון איין בוך צום אַנדערן, און אין זיין לעצט בוך „ביי די טייכן פון מאַזאָויע“ שטייט ער פאַר אונדז ווי אַ גאַנצער און אַן אייגנאַרטיקער קינסטלער.

אַזוי אַרום האָט די יידישע ליטעראַטור פאַרלאָרן אַ שריפטשטעלער מיט גרויסע קינסטלערישע מעגלעכקייטן אין סאַמע בלי פון זיין טאַלאַנט.

מ. בורשטיין האָט נאָך איבערגעלאָזן אַ זאַמלונג פון קלענערע דער־ציילונגען מיטן נאָמען „ברויט און זאַלץ“, עס זיינען דאָ אַ היפשע צאָל פון גוטע דערציילונגען אין דער דאָזיקער זאַמלונג, אָבער בכלל איז מ. בורשטיין נישט געווען דער מייסטער פון דער קליינער דערציילונג, ער איז געווען דער שרייבער פון דער נאָוועלע און פון דעם ראָמאַן.

דאָס בעסטע ווערק זיינס איז „ביי די טייכן פון מאַזאָויע“, עס איז קינסטלעריש דאָס רייסטע ווערק זיינע.

דאָס דאָזיקע ווערק איז, אַגב פּרעמירט געוואָרן פון אַלזעלטלעכן יידישן קולטור־פאַרבאַנד אין יאָר 1937.

מ. בורשטיין איז אומגעקומען אין דאַכאַו, דעם זעלביקן גורל האָט געהאַט זיין פרוי, בלויז זיין יונגער זון האָט זיך געראַטעווען על־פּי־נס. אַ יונגער זון און פיר ביכער זיינען געבליבן לעבן, די האַנט פון די דייטשישע מערדער האָט זיי נישט געקענט דערגרייכן...

יהושע פערלע

אומגעקומען על קידוש השם

צי קאנט איר אפשר די טיף-פוילישע פראווינץ? איז איך נישט אמאל אויסגעקומען אריינצושמעקן אין אמאליקער פוילישער „גוברניע“-שטאט, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַן איינגעזעסן און באַגלייך אויפגעוועקט יידיש לעבן? אויב איר זיט דאָרט געווען, האָט איר מסתמא באַמערקט יידישע אוניפארמירטע „סטודענטלעך“ גיין אין דער שטאָט-גימנאַזיע און אַ כאַפּטע אָפּגעריסענע חדר-יינגלעך איז זיי נאָכגעלאָפּן און געוואָרפן שטיינער. דאָס פאַרביסענע שטיינער-וואָרפן איז נישט געקומען בלויז פון הפּקר-שאַצערין, נאָר ס'רוב פון קנאה. ס'אַרעם אָפּגעשליסן יינגל האָט נישט געקאָנט פאַר-גינען דעם באַהייביקן שכנס בחורל צו גיין אַן אויסגעסטראַצטער „אין אַ מונדיר מיט מעשענע קנעפּ“. יא, די גימנאַזיע וועט פאַר דעם שכנס זונדל עפענען די ברייטע וועלט, און ס'אַרעמע יינגל וועט נעבעך שוין אויף שטענ-דיק פאַרבלייבן אין בלאַטיקן געסל. נישט איין יינגל האָט זיך נישט באַ-גנונגט רק מיט הפּקרדיקער קנאה, נאָר זיך געפרוואוט פאַרקלערן איבערן אייגענעם גורל און מיט געוויין מאַנען ביי דער מאַמע גערעכטיקייט.

צווישן אַט-דער כאַפּטע שטיינער-וואָרפער האָט איר געקאָנט זען דעם קליינעם שיעלע מיט זיינע לעבעדיקע טונקל-בלויע אויגן און פיין-געשניטן מיילעכל. ער איז אַריינגעלאָפּן צו דער מאַמע מיט אַ געוויין: „יאָ וויל ווערן אַ סטודענטל“. די מאַמע, וועלכערס ערשטער מאַן איז געווען אַ פעלדשער און איז איצט ביים צווייטן מאַן אַראָפּ פון מעמד, האָט געפרוואוט אייננעמען איר וויינענדיקן זונדל מיט גוטע רייד און שפעטער איבערגעשמועסט דערוועגן מיטן טאָטן, דער טאָטע, אַ וואַכעדיקער דאַרפס-ייד, אַן אַרעמאָן אין זיבן פּאַלעס, וועלכער פירט אַ משטיינס-געזאַגטן גראַשנדיקן מסחר מיט היי, האָט זיך אויסטערליש צעלאַכט פון דער מאַמעס „ווילדע“ פאַרלאַנגען, פונדעסט-וועגן איז באַשלאָסן געוואָרן צו מאַכן פון יינגל „אַ לייט“, מ'וועט אים אַרויס-נעמען פון חדר און אַריינגעבן אין אַ שניט-קראַם פאַר אַ געהילף-„סוביעקט“. נישקשוה, מ'האָט שוין געזען ווי אַרעמע משרתים ווערן שפעטער גרויסע סוחרים. עלעזיה: נתן ניימאָן, יענקל אייפער, יוסף וויינריב און חיים פוקס. זיי זיינען דאָך לכתחילה געווען „מענטשן ביי יענעם“. אזוי אַרום איז שיעלע מיט מזל געוואָרן אַ שיק-יינגל ביי יוסל גרין אין דער גרויסער שניט-קראַם אויף דער לובלינער גאַס. אין חמימהדיקע טעג פלעגט ער אַפּטראַגן גרויסע

פעק שטייפלייוונט צום סקארשעווער אָמניבוס. ווידער אין דער „פרייער“ צייט האָט ער געמוזט וויגן ס'קינד פון דער באַלעבאָסטע, וועלכע האָט אים, שיעלען, גערופן אויף דייטשמעריש „דער יונגע“.

אַבער דער „יונגע“ האָט עפעס נישט געפונען קיין מנוחה אין זיין אַרבעט, תמיד אַרומגעגאַנגען פאַרחלומט. אַמאָל פלעגט ער צווישן איין קונה און דעם אַנדערן זיך אַ לאַז טאַן מיט חברה יאָגן טויבן איבערן רייטשול-מאַרק, צילן אין זיי שטיינדלעך פון אַ גומענעם ציפער, אָדער גלאַט לויפן נאָך אַ וואָגן שמעקעדיק היי, וואָס אַ פויער האָט געפירט איבער דער שטאַט. דער באַלעבאָס האָט אָפט בייו אונטערגעברומט, אַז שיעלע איז צומאַל אַ ליימענער גולם און צומאַל אַ לאַבּוּל, אַבער אין קיין פאַל נישט קיין שניט-סוחר...

ביסלעכווייז האָט די מאַמע, אַן אַפגעקומענע באַלעבאָסטע, וואָס האָט זיך געגוידערט מעשה גבירטע, איינגעזען, אַז ס'איז נישט קיין תכלית ווייטער צו לאָזן ס'יינגל אין „געשעפט“. זי האָט מיט גרויס קאָפּדאַרעניש צונויפגע-סטריגעוועט אַ גראַשן מיט אַ גראַשן און געלאָזט אים לערנען ביי אַ פּריוואַטן לערער מיטן חלום, אַז פון איר געראַטן שיעלע וועט אַמאָל אַרויסוואַקסן אַ לייט, ס'איז איר נישט אָנגעקומען אַזוי גרינג, אַבער שיעלע האָט זיך גע-לעוונט פלייסיק, במשך פון צוויי יאָר האָט ער דורכגעמאַכט אַ פיר-קלאַסיקן גימנאַזיע-קורס. די מאַמע האָט דעמאַלט געהאַלטן, אַז איר זון איז שוין גענוג געבילדעט און דאַרף ווערן אַ פאַרדינער, אַ „קאַנטאַרשטיק“, וואָס האָט זיך דעמאַלט גערעכנט פאַר אַ געהויבן באַשעפטיקונג.

שיעלע איז איצט שוין אַן אויפגעקלערטער זעכצינאַריקער בחור; ער הייבט זיך אַן אַרײַנלייענען אין רוסישע און פוילישע ביכער, וואָס וועקן ביי אים כסדרדיקן אמרו. ער האָט צום ערשטן מאָל געפרוואווט אויפשרייבן אַ ליד אויף רוסיש א. נ. „געשטאַרבן הערצל“ און עס פאַרגעלייענט פאַר די שטאַטישע גימנאַזיסטן. ער האָט געהערט, אַז אין וואַרשע געפינען זיך פּרץ און אַש. ס'האַט אים געצויגן די גרויסע שטאַט. ענדלעך איז ער אויף אַ פאַר-צייטישן פּערד-אָמניבוס דורך גריצע געקומען קיין וואַרשע, וואו ער איז געוואָרן אַ געהילף-בוכהאַלטער. ער האָט פלייסיק געאַרבעט אין קאַנטאַר, אַבער מיט דער מחשבה איז ער געווען אין זיין לופטיקער היימשטאַט, פון וועלכער ער האָט מיטגעבראַכט פאַלקסשטאַמיקייט, תּמימות, האַרציקע ער-לעכקייט, ליבע צום פּראַסטן פאַלקסמענטש און צו זיין לשון יידיש.

ווי אַ בוכהאַלטער איז ער געווען אָנגעטאַן אין אַ געפרעסטן אַנצוג, שטייפן קאַלנער און אויך געטראָגן בלישטשענדיקע פענסנע אויף דער נאָז. אַבער זיין גאַנץ האַלטן זיך, הויך ריידן און אָפן געלעכטער איז גאַרנישט געווען מעשה בוכהאַלטער.

אין דער גרויסער שטאַט איז ער אייגנטלעך געקומען צו ווערן אַ פאַר-דינער, אַבער קיין שום זאַך איז אים דאַרט נישט איינגעגאַנגען. די בוכ-האַלטעריע איז אים נישט געווען נחא; ס'האַט אים „עפעס“ געצויגן. תמיד געהאַט אין אויג די הינטערשטאַטישע פעלדער פון וואָנען דער טאַטע האָט

געפירט היי. ער האט זיך ממש געשאַרט ביי די ווענט. שפעטער פלעגט ער אין דער פרייער צייט ליענען ביכער, גיין אין פוילישן טעאטער אָדער אויף די באַרימטע פּרץ-פּאַרלעזונגען, פון וועלכע ער איז געווען באַגייסטערט. אָבער באַזונדער פּאַרליבט איז ער געווען אין שלום אַשן. אין שלום אַשם צאָרט-פוילישער ראַמאַנטישקייט האָט ער אַנטפלעקט די אייגענע ירושה, וואָס ער האָט באַקומען פון זיין דאַרפסטאָטן. ער האָט געפרוואוּט פּאַרקערן אין דער סביבה פון יונגע שרייבער. זיין בחור-שטיבל אויף דער אַרלע גאַס איז גע-וואָרן אַ בית-ועד פאַר שרייבער אָנהייבער און גלאַט באַהעמע-לייט. מ'האַט דאָרט לייַדנשאַפטלעך דיספּוטירט וועגן פּשיבישעווסקיס דעמאָניזם און פּרצעס „גאַלדענע קייט“.

אין וואַרשע זיינען דעמאָלט געווען דריי ליטעראַרישע „סאַלאָנען“: אויף דער צעגלאָנע ביי י. ל. פּהצן, אויף דער שליסקע ביי הלל צייטלינען און אויף שוויצענטאָקשיסקע ביי נח פּרילוצקי. אין פּרצעס שטוב האָט ער דע-מאָלט נישט געהאַט קיין דריסת הרגל. וואָס דאָרט קומט פאַר האָט אים צומאָל דערציילט זיין חבר אפרים קאַגאַנאווסקי, וועלכער איז געווען פּרצעס ליבלינג. הלל צייטלינס שטוב איז פאַר אים געווען צו לומדיש; דאָרט האָט מען גערעדט וועגן הויכע מאַטעריעס און מ'האַט געדאַרפט האָבן אַ ידיעה אין די דראַבנע אותיות. איז ער טאַקע געוואָרן אַ שטיקל בן-בית ביי נח פּרילוצקי, וואו ס'האַבן זיך געזאַמלט די דעמאָליקע יונגע, וועלכע האָבן געהאַט אינטערעס נישט נאָר פאַר שיינער ליטעראַטור נאָר אויך פאַר טעאטער און פּאַלקלאָר.

פערלע האָט ביי זיינע חברים אויסגענומען קודם-כל מיט זיין האַרציקער אַפּנקייט, טיפּיש פּאַלקס-געמיט, וואָס איז ביי אים געגאַנגען געפאַרט מיט אַ באַזונדער פוילישער פאַרזלומטקייט און צאַרטער פאַרבענטקייט. ער האָט געפילט, אַז עס איז אים שטענדיק „עפעס“ נאַכגעגאַנגען.

מיט זיין ערשט סענטימענטאַל-ראַמאַנטיש בילדל „שבת“ האָט ער גע-פרוואוּט מזל אין רעדאַקציע „היינט“. ער האָט עס פאַרגעלייענט דעם רע-דאַקטאָר ש. י. יאַצקאָן. נאָכן אויסהערן האָט יאַצקאָן געזאָגט פּערלען: „איינער „שבת“ איז אַוודאי אַ כּודאַזשעסטווענע זאַך, נישט מער פאַר מיין „היינט“ איז עס צו ליטעראַריש“. ענדלעך איז „שבת“ אָפּגעדרוקט געוואָרן אין נח פּרילוצקיס זאַמלבוך „דער נייער גייסט“.

דאָס איז געווען דער אָנהייב; שפעטער האָט ער זיך ממש פאַרכליניעט מיט דער ספעציפּיש-פוילישער סענטימענטאַלייט. ער האָט נישט דער-ציילט נאָר פשוט געזונגען. זיין „לאַנד פון דער ווייסל“ — אַ פּאַעמע אין פּראָזע — איז פול מיט האַרציקער צוגעבונדנקייט צום פוילישן שטייגער און פוילישן לאַנדשאַפט. אַלץ וויקלט זיך אַרום מאַטיוו, וואָס אַ פּריצישע טאַכטער פאַרפירט אַ יידיש מיידל צום שמד. מיט מער פּלאַסטישקייט ברענגט ער עס אַרויס אין זיינע סקיצן און נאָוועלן-זאַמלונג „אונטער דער זון“. פּערלען דעם בוכהאַלטער קומט אויס זיך צונויפצוטערפן מיט דער יידישער האַלב-אַסימילירטער בורזשואַזיע. ער קוקט זיך צו, אָדער קוקט

אונטער זייערע שוואַכקייטן. ער אָבסערווירט זייער לעבנסשטייגער, וועלכער איז פול מיט גייסטיקער פוסטקייט, ״וואוילדערצויגענער״ קולטורלאַזיקייט און סנאָבישער פאַרריסנקייט. ער פאַרגלייכט עס מיט זיין אַרעמער אָבער ערלעכער היים און דערזעט פּלוצעם די וויסטע ליידיקייט, וואָס טראָגט זיך פון דער ״בעסערער״ געזעלשאַפט. זיין פּראָסט פּאַלקס־געפיל בונטעוועט זיך אַקעגן אַט־דער פאַרלינגערישטער ״אינטעליגענץ״, וואָס בלאָזט זיך מיט אינהאַלטלאַזיקייט. פון דער דאָזיקער וועלט שטאַמען זיינע ראַמאַנען ״מירל״, ״אַן אַרנטלעכע פּרוי״ און די נאָוועלן ״זינד״ אין וועלכע עס דאַמינירט דער עראַטישער עלעמענט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה ווען ס'גאַנצע יידישע לעבן אין פּוילן איז איבערגעענדערט געוואָרן, האָבן זיך אין דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן אויסגעשילט נייע שולן. צו יענער צייט האָט פּערלע געהערט צו דעם קרייז פּראָזאַאיאקער, וואָס שטייען אויפן שייד־וועג צווישן דער אַלטער און נייער תקופה. ער איז דאָך דערצויגן געוואָרן אין גייסט פון פאַרמלחמהדיקע ליטעראַטור־טראַדיציעס, דערהויפּט אונטער דער השפּעה פון פּרץ, שלום עליכם און אַש. פון פּרצן און אַשן האָט ער איבערגענומען די באַזונדערע ליבשאַפט צו פּוילישע יידן. ביי שלום עליכמען האָט ער זיך געלערנט אָנ־ווענדן דעם רעאַליסטישן מעטאָד ווי אויך דעם פּלאַסטישן באַנעם פון דער ווירקלעכקייט. לכתחילה האָט זיך פּערלע זאָרגלאָז געצערטלט מיט דעם באַלעבאַטישן לעבנסשטייגער, אָבער דערביי אויך געהאַט אַן אויג פאַר דער רויער ווירקלעכקייט פון שוסטער־געסל. די דאָזיקע וואַכעדיקייט איז אָבער געווען באַדעקט מיט אַ דינעם שיכט צאַרטע ראַמאַנטישקייט. אויף זיין וויי־טערדיקן וועג באַפּרייט זיך פּערלע פון די צוגעזיסטע לירישקייטן און ווערט מער נאַטוראַליסטיש, לעבנס־האַרטער. ער באַמיט זיך אַריינצודרינגען אין תוך פון דער גרויער טאַג־טעגלעכקייט און ווייזט דערביי אַרויס מער שריי־בערישע רייפיקייט. דאָס איז נוגע נישט נאָר דער טעמאַטיק, נאָר אויך — קינסטלערישע מיטלען: דער שילדערונגס־אופן, עקספּרעסיע, אוממיטלבאַר־קייט פון צייכנען, בילדערישקייט, מעטאַפּאָר א. ד. גל. עס שפירט זיך שוין אַ קינסטלערישער אויסדויער. זיינע דערציילונגען זיינען נאָך אָבער אַלץ קורץ־אַטעמדיקע. צום דאָזיקן זשאַנר געהערט זיין בוך נאָוועלן ״ניין אַ זייגער אין דער פּר״, דער פּאַן — דאָס לעבן פון ביוראַליסטן, וואָס איילן אין דער פּרי צו דער אַרבעט. זיצן מענטשן אָפּ צענדליקער יאָרן ביים שרייבטיש און גריבלען זיך אין טויטע ציפּערן. פּערלע האָט דערפילט דעם שוידער פון די, וואָס גענעצן אָפּ אַ לעבן מיט נישטיקע שוואַכקייטן און גראַשנדיקע אַמ־ביציעס.

אַ באַזונדער אויפּמערקזאַמקייט שענקט פּערלע ווייטער דעם האַלב־אַסימילירטן טייל פון יידישן מיטלשאַטאַנד. די מענטשן ״ז' טאַוואַזשיסטוואַ״ (פון דער געזעלשאַפט), וואָס רעגלען זייער לעבן לויט פאַרלינגעריש־אינגע־שטעלמע קאַנווענאַנסן, פּערלע אידענטיפיצירט זיך אָבער נישט מיט זיינע העלדן, עס טיילט זיך אויס אַ דיסטאַנס, אַ דאַנק וועלכן ער איז מסוגל

אויסצולאכן די סנאביסטישע איינגעגלויבטקייט אין דער „העכערער“ קולטור פון דער „גוטער דערציאונג“. ער שטרייכט כסדר אונטער זייערע לעכער-לעכע געוואוינהייטן, טעמפיקייט און גייסטלאזיקייט.

זיין בוך — „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“ באַטייט אַ פּוּלשטענדיקער שריי-בערישער איבערברוך. עס איז פערלעס ערשטער לאַנג-אַטעמדיקער פּרוּאוּ צו סינטעטיזירן דעם ראַמאַנטישן ליריזם מיטן אולטראַ-נאַטוראַליזם.

דער אַלטער אָפּשפּעטער פון דער בוכהאַלטערישער געצאַצקעטקייט ווייזט דאָ אַרויס ווידערווילן צום באַקאַנטן מין קאַליגראַפֿיע-סטיל. ער מיידט פּלייסיק אויס די שפּראַך און סטיל-געציקלטקייט, שרייבנדיק פּראַסט און נאַטירלעך — ווי עס רעדט אַ מענטש צו אַ מענטש. ער שרייבט טאַקע לויט אַ באַזונדערן נוסח, פּונדעסטוועגן איז זיין סטיל דער לעבנס-סטיל פון דער עדה פּראַסטע און גרויע יידן, צווישן וועלכע דער אויטאָר איז אויסגעוואַקסן. דאָס איז אַ סביבה מיט וועלכער דער אויטאָר איז אָרגאַניש צונויפּגע-וואַקסן. ער האָט אַבער באַוווּן אין זיך גובר צו זיין דעם פיגמיינעאַרטיקן לעבנס-פּאַרנעם פון דער דאָזיקער סביבה, דער גייסטיקער דיסטאַנס, וואָס פּרעסט זיך אַריין צווישן אים און דער געשילדערטער וועלט, דערלויבט אים צו זאָגן דעם גאַלן אמת און פּריי, הומאַראַטיק-שפּילעוודיק צו צייכע-נען זיינע פיגורן.

„יידן פון אַ גאַנץ יאָר“ זיינען געשריבן אויטאָביאָגראַפֿיש. דאָס איז אַ געשיכטע פון אַ יינגל, וואָס איז אויסגעוואַקסן אין אַ גרעסערער פּראַוווּניץ-שטאָט. מיר באַקענען זיך מיט די אַנטוויקלונגס-עטאַפּן פון דאָזיקן יינגל און זיין אויסטערלישן אַרט רעאַגירן אויף דערשיינונגען. אַבער דער עיקר פון דער דערציילונג איז דער געזעלשאַפּטלעכער פּאַן און ספּעציעל — דער אייגנאַרטיקער יידישער לעבנס-שטייגער פון גרויען מענטש. ער וויקלט פּאַ-נאַנדער אַ ברייטן לייזונט פון דער יידישער אַרעמקייט, אַ טריבער לעבנס-רייטם פּונעם פּאַרמיטלער-שיכט, וואָס וואַרט אַליץ אויף אַ „מופת“, אַז דער „שיקזאַל“ זאָל ענדלעך אַ קער טאָן די מערכה צום גוטן. אַ משונהדיק גע-זעמל פון געשטאַלטן און פּאַרשונינען, וואָס וואַרגן זיך מיט כסדרדיקע זאָרגן, לעבן זיך אויס אין גלויבן און אַבערגלויבן און פּוצן אויס זייער אַרעמקייט יום-טובדיק, דאָס בוך איז דורכגעוועבט מיט סאַציאַלע עלעמענטן. עס איז דער גרויסער דלות-פּאַטאַס, וואָס פּאַרדרענגט אַ שלל פון נישט אויסגע-לעבטע מעגלעכקייטן, נישט אויסגעשוימטע באַגערן און בענקשאַפטן. עס איז אַ שטילע אָדע צום פּראַסטן און גרויען מענטש, צום ייד פון אַ גאַנץ יאָר, וואָס הייליקט זיין לעבן אין פּיינפולן קאַמף פאַר אַ טרוקן שטיקל ברויט. עס איז אַ ביטער לעבן — ווי בערגעלסאַן וואַלט זיך אויסגעדריקט — על קידוש הקאָפּיקע.

„אַ בוך פון אַ פּאַרגאַנגן לעבן“ — לעבנס-עפּאָפּי פון אַן אַקאַרשט פּאַרגאַנגענעם דור, וואָס מיט זיינע גייסטיקע רעשטלעך נערן מיר זיך נאָך היינט. מיט די אויגן פון אַ באַאַבאַכטעריש און עמפינדלעך יינגל קוקט דער אויטאָר אויף דער יידישער ווירקלעכקייט, וואָס וועקט זיך פון אַ לאַנגער

פארשלאַפנקייט. עס פארשווינדט שוין די באַקאַנטע שטעטלדיקע אַפגע-
צוימטקייט.

אַלס פירשט פון דער אַרעמקייט טרעט דאָ אַרויס לייזער שאַניאַש, אַ
שטילער ייד מיט אַ שווער געמיט, אַ טויבלעכער „מרוק“, וואָס האַנדלט מיט
היי און שטאַרבט דריי מאָל אין טאָג פון הונגערי. ער פאַרנעמט זיין עלנט
באהבה, ער איז אַרגאַניש צונויפגעוואַקסן מיט זיין אַביונישקייט, וועלכע
איז געוואָרן זיין לעבנס-נוסח. דאַכט זיך, אַז ווען ער זאָל ווערן אויס אַרעמאַן,
וואַלט ער געוואָרן נאָך אומעטיקער. אין פלוג קאָן זיך אפשר אויסדוכטן,
אַז ביים צייכענען די פיגור פון אייגענעם טאַטן, איז דער אויטאָר אַ ביסל
צו נישטער, און צוביסלעך הפקרותדיק, ער אַנטבלויזט צופיל דאָס, וואָס מען
איז געוואוינט צו פאַרהוילן. דער דאָזיקער איינדרוק איז אָבער אַן אויבנ-
אויפיקער, ווייל ער שטאַמט פון נאַטוראַליסטיש-קינסטלערישער דיסטאַנס-
אויפריכטיקייט.

ביז גאָר טשעקאַווע צייכנט פערלע די פיגור פון זיין מאַמען, צו וועל-
כער ער באַצייט זיך מיט ליבע, אָבער דערביי זייער קריטיש. אַ יידענע, וואָס
האַט אַלע אייגנשאַפטן פון אַ טיפיש-יידישער מאַמע. עפעס אַן אַפגעקומענע
באַלעבאַסטע, וואָס ווייסט איר ווערט, הַנדלט און ברוגוט זיך אין לייכט-
פאַרצויגענער גאווה. זי האַט אַמאָל געהאַט אַ מאָן אַ פּעלדשער און „פאַקאָ-
יעס“ מיט מעשענע קלאַמקעס. איצט איז זי אַראָפּ פון מעמד, חתונה געהאַט
מיט לייזער שאַניאַש, אַ „פּראַסטן“ מענטש, וואָס קאָן זיך אָפילו נישט אונ-
טערשרייבן. די מעשענע קלאַמקעס זיינען פאַר איר אַ סימבאָל פון פאַרלוירן
גליק, דער אויטאָר וואַרפט אויף איר זייטיקע בליקן, דערזעט אירע שוואַכ-
קייטן, איר שטענדיק וואַקלען זיך צווישן דער בידנער ווירקלעכקייט און
נישט אויסגעלאָשענע האַפּענונגען. קומט טאַקע די דאָזיקע פיגור אַרויס
גראַטעסק-טראַגיש.

פערלע באַקומט אַרויס דעם חן פון וואַכעדיקן לעבנס-שטייגער. דאָס
איז אפשר קאַמפּאָזיציאָנעל אין דער יידישער ליטעראַטור דאָס ערשטע בוך,
וואָס פאַרמעסט זיך קינסטלעריש צו שילדערן דאָס לעבן פון דעם פּראַסטן
חי-וקים-שיכט.

אָודאי איז דיסטאַנס אַליין נאָך נישט אַלץ. ביים שילדערן די נויט
פון גרויען מענטשן, איז נאָך ווייניק אַרויסצובאַקומען דעם פאַרבאַרגענעם
חן פון דער אַרעמקייט, עס איז אויך נויטיק צו צייכענען די סאַציאַלע פּער-
ספּעקטיוון. אָבער דאָ קומען מיר שוין צו דער הויפט-אייגנשאַפט פון פּער-
לעס שרייבערישן געמיט; ער איז צו מנוחהדיק, ער איז צו אידייליש אויפ-
געטראָגן מיט אַלע און אַלעמען, סיי מיטן גוטן, סיי מיטן שלעכטן. ער איז
רואיק און זיינע העלדן זיינען רואיק; ער וועקט נישט און מאַנט נישט. אָודאי
זעט ער די סאַציאַלע קאַנטראַסטן, אָודאי זעט ער דעם געראַנגל פאַר מער
לופט און ברויט, אָודאי זעט ער די עוולות און באַליידיקונגען, וואָס זיינע
שוועסטער — דינסטמיידלעך האָבן אויסצושטיין ביי די רייכע באַלעבאַטיים,
ער באַווייזט עס אָבער נישט אידעאיש צונויפצובינדן.

קינסטלעריש גענומען זיינען אבער „יידן פון א גאנץ יאר“ פערלעס
דאס סאמע אויסגעשטאנענע רייפע און געלייטערטע בוך.

**

די אויטאביאגראפישע ליניעס ציט זיך ווייטער אין זיין צווייבענדיקן
ראמאן „די גילדענע פאווע“. ער גיט אויף אן עפאפעאישן שטייגער א קווער-
שניט פון פערציק יאר יידיש לעבן אין פוילן, דערביי שילדערט ער דעם
אויפקום פון דער ארבעטער-באוועגונג און דורכפאל פון דער רעוואלוציע
אין יאר 1905. דער ראמאן איז לויטן סיוושעט דערפירט ביז צום אויס-
ברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. אמת, דא איז פערלע מער אפגעהיט
מיט א ווארט, בילד, זאץ-בוי און אלגעמיינער קאנסטרוקציע. דער חיתוך
הכתב איז א געלייפיקער צו-ביסלעך אנגעשטעקט מיט פרעסע-געשפאנטקייט.
ער ווייזט אבער ארויס טיפע לעבנס-קענטעניש און ענגע אויסגעבונדנקייט
מיטן יידישן לעבנס-שטייגער אין פוילן, זיין שרייבערישע סטיכע איז
יידיש פאלקסטום נישט אין דער שבתדיקער געהויבנקייט נאר אין דער ווא-
כעדיק-גרויער טאג-טעגלעכקייט פון שוסטער-געסל. אויך דא איז ער געבליבן
טריי זיין באזונדערע שוואכקייט צו שילדערן ס'ריי-מענטשלעכע דווקא ביים
פראסטן און פשוטן מענטש. ווען ער האט ערגעץ באגעגנט פשוטע יידן מיט
פארזארגטע פנימער, אויסגעקרימטע רוקנס און אויסגעריבענע מלבושים,
פלעגט ער מיט שטאלץ זאגן „יא, דאס זיינען מיינע יידן“... זיי ווערן דורך
פערלע באהאנדלט מיט ווארעמקייט און ליבע. ער וויל דערמיט פארגריטיקן
זייער ביטערע ארעמקייט. פון אונטער זיין פען קומען זיי ארויס געלייטערטע
אין נויט, איידליידן, וואס פארנעמען א סך שלעכטס אין לעבן און שפאנען
פונדעסטוועגן קיין מאל נישט אריבער דער שוועל פון ערלעכער מענטש-
לעכקייט.

די צענטראל-פיגור פון דער „גילדערנער פאווע“ איז פערלעס עלטערע
שוועסטער פון איין מאמע, די בילד-שיינע ראכטשע, וואס האט מיט איר
שיינקייט געקערט א וועלט און ארום זיך אומעטום געשפרייט טרויער און
אומגליק. דערביי האט זיך פערלע פארגענומען אלץ צו שילדערן און וועגן
אלץ דערציילן דעם גאנצן אמת און וועלכע ס'איז ליטערארישע באפוזעכצן.
ר'האט נישט אויסגעמיטן קיין שום שאטן און אויך ארויסגעווארפן יעדן
גלאנץ, וואס איז געווען מסוגל אריינצוברענגען א פאלשן אקצענט. מיט א
צייט איידער ער האט אנגעהויבן שרייבן זיינע „יידן פון א גאנץ יאר“ האט
ער מיר דערציילט וואסער גוואלדיקן איינדרוק ס'האט אויף אים געמאכט
מאקסיס גארקיס אויטאביאגראפישע טרילאגיע (קינדהייט), „צווישן מענטשן“
און „מיינע אנויווערסיטעטן“. „איר פארשטייט — האט ער מיר געזאגט —
דער מענטש האט זיך פאר דער וועלט אויסגעטאן אדם-נאקעט; באשריבן
אלץ ערלעך-אפן, נישט געשווינט אפילו אייגענע טאטע-מאמע. אט דאס הייסט
א גרויסער שרייבער!“ לויט אט-דעם מעטאד האט פערלע באשריבן זיין

קינדהייט און יינגל-לעבן; נישט געשויגט ס'עם הארצות פון טאטן, דער מאמעס חסרונות און שוואכקייטן ווי אויך דער שוועסטערס בייזוויליקייטן. אַ שרייבער, האָט ער געטענהט, האָט נישט קיין סודות, ער דאַרף אַלץ ערלעך אַנטפלעקן. ווען איך האָב אַמאָל אין פּערלעס היימשטאָט באַגעגנט זיין שוועסטער די „שיינע ראַכטשע“ (איר אמתער נאָמען איז ציפּע) און מיט איר פאַר-פירט אַ שמועס וועגן איר ברודער, האָט זי פאַרשנירט ס'פּיסקל און מיט אַן אויפגעבלאָזענער מינע געזאָגט: „וואָס זאָגן זיי נישט צו שיע, עפּעס באַ-שרייבט ער אַזעלכע נאַרישקייטן פון אַמאָל, ווי אַזוי עס איז געווען ענג אין דער היים, ווי אַזוי זיין טאַטע איז געגאַנגען אָפּגעריסן, נע, נע, איך פאַרשטיי אַבסאלוטע נישט צו וואָס מען דאַרף עס“. ווען כ'האָב עס איבערגעגעבן פּערלעך, האָט ער געזאָגט מיט אַ פאַרלעגן שמיכעלע, „אַהא, מיין שוועסטערל שעמט זיך“...

„הינטערגאַסן“ איז ס'לעצטע ברייט-פאַרמאַסטן בוך פון פּערלעס אוי-טאָביאָגראַפישע טרילאָגיע. ער לעבט קינסטלעריש אויף די גילדענע פּרץ-תּקופה מיט איר באַזונדערן יידיש-וואַרשעווער אַראַמאַט. ס'איז די צייט פון יידיש-וועלטלעכען קולטור-רענעסאַנס; אַלץ רייסט זיך צום לעבן, אַ ראַשער איבערגאַנג פון גרויען הינטערגעסל צום זאַקסישן גאַרטן, וואו י. ל. פּרץ אָן איינגעהילטער אין אַ ברייטער פּעלערינע פּלעגט שפּאַצירן איבער דער „ליטעראַישער אַלעע“. הונדערטער דורכגייער ציען דעם הוט פאַר דעם דאָזיקן וואונדערבאַרן מאַן.

אַט שטייט פּרץ אויף דער עסטראַדע אין דער פּילהאַרמאַניע פאַר אַ טויזנטקעפיקן עולם, וועלכער נעמט אויף יעדעס וואָרט פּרצעס מיט אַ פאַר-כאַפּטן אַטעם. „פּרץ האָט געזאָגט“, „פּרץ האַלט“, „פּרץ מיינט“, דאָס זיינען כּישוף-יווערטער, וואָס ברענגען אַריין העלע יום-טובדיקייט אין דער טריבער שטוב פון יידישן אַרבעטער און פּאַלקסמענטש. אויך דער יונגער פּערלע געפינט זיך צווישן דעם עולם באַגייסטערטע פּרץ-פאַרערער.

אויף אַט דעם פּאַן פּלעכט זיך אַ ליבע צווישן אַ יונג צאַרט פאַרל. ער אַ זון פון אַ דאַרפּסגייער, זי — אַ טאַכטער פון אַ וואַרשעווער קברן; ביידע פון אַן אַרעמער שטוב, פון די א. ג. הינטערגאַסן. זיי רייסן זיך אָבער צו אַ שענער לעבן. דער „שדכן“ איז דאָ פּרצעס בליצוואָרט „מיין נישט די וועלט איז אַ קרעטשמעע“; יא, ס'דאָזיקע וואָרט סיגנאַליזירט אַ נייע וועלט. פּרץ צינדט אָן דעם צעפּאַכעטן עולם און צינדט אויך אָן די צעפּאַכעטע הערצער פון פאַרליבט פאַרל, וואָס גייט פאַרצויבערט צו אַ געאַנטער אילואַרישער וועלט.

מיט אַ געמאַסטן וואָרט, וואָס איז טיף איינגעוואַרצלט אין טיף-פּוילישן שטייגער באַווייזט פּערלע פּלאַסטיש איבערצוגעבן די משונהדיקע גלגולים, וואָס ס'פאַרל לעבט איבער ביז עס דערשלאָגט זיך צו אַ ברעג. ער דרינגט אַריין אין אַלע פאַרבאַרגענע ווינקעלעך פון דער יידישער אַרעמקייט, וואָס גייט אויס פון בענקעניש נאָך אַ ביסל יום-טובדיקייט.

*
**

אין דער וואַרשעווער שרייבער־משפחה האָט מען פּערלען געזען זייער גינציק; ער איז געווען אַ גוטער חבר, מיט אַ באַזונדערן חן, אַן אויפגעלייגטער, תמיד גרייט אונטערצושטעלן אַ פלייצע פאַר אַ צווייטן. ער האָט אָנגעשטעקט מיט זיין האַרציקייט, אויפריכטיקייט און אָפן געלעכטער. געהאַט אַ באַזונדערן חוש פאַר גערעכטיקייט און נישט פאַרטראַגן קיין עוולה. ער האָט פאַרבראַכט מיט גאַר יונגע שרייבער און זיי כסדר אונטערגעוואָרעמט. שוין ביים אַרײַנקומען אין לאַקאַל פון וואַרשעווער ליטעראַטן־פאַראַיין פלעגט ער מיט אַ ברייטן שמייכל זיך ווענדן צו די יונגע שרייבער אַ ביסל וואולגאַר; „בו, פענטאַקעס, וואָס האַלט עץ עפעס אין איין זיצן אין דער בודע, קומץ לאַמיר גיין שפּאַצירן“.

געווען אַ צייט ווען ער האָט געוואָלט בעסער מאַכן זיין מאַטעריעלע מערכה און געשריבן אין וואַרשעווער „מאַמענט“ שפּאַנענדיקע ראַמאַנען, וועלכע ר'האַט אונטערגעשריבן מיט דריי שטערנדלעך. אַ סך פען־קלוב־שרייבער האָבן געטאַן ס'זעלביקע און ס'איז געווען שאַ־שטיל. פּערלען איז עס אָבער נישט אָנגעגאַנגען גלאַטיק. מ'איז אים באַפּאַלן פון אַלע זייטן. „דריי שטערנדלעך“ איז ממש געוואָרן אַ זידל־וואָרט. אין ווילנע בעת דעם ליטעראַרישן טאַג אויפן יוואָ־צוזאַמענפאַר האָט מען אים געמאַכט אַ וויסטע אַוואַנטורע און באַיך אופן אים נישט געלאָזט פאַרלייענען זיינס אַ נאַוועלע. אַוואַנטי האָט עס אים געאַרט, אָבער ר'איז געבליבן ביי ס'זייניקע. „אַלע שרייבן, מעג איך אויך; איך וויל נישט זיין מער צדיק פון אַנדערע“. אָבער מיט אַ צייט שפעטער איז ביי אים פאַרגעקומען אַן ענדערונג. געווינקט האָט אויף אים י. אַפּאַטאַשוס אינטערוויו, אין וועלכן ער דריקט זיך אויס, אַז ס'זיינען ביי אונדז פאַראַן באַגאַבטע שרייבער־גנידעס, וואָס פּלאַדזשען שונד. פּערלע האָט זיך דערמיט שטאַרק איבערגענומען און ביסלעכווייז זיך אַרויס־געצויגן פון שרייבן סענסאַציאָנעלע ראַמאַנען. בכלל איז ער געווען אַ נוח לבריות, געהאַט עפעס אַ מאַדנעם דרך־אַרץ פאַר אַ תלמיד־חכם און אַרויס־געוויזן אַ באַזונדערע שוואַכקייט צו טראַדיציאָנעלער יידישקייט. ער האָט נישט איין מאָל איבערדערציילט, אַז ווען נאַמבערג איז געשטאַרבן האָט מען ביים אָרון געהאַלטן אַן ערן־וואַך מיט אַפּגעדעקטע קעפּ. ער אָבער מיט י. מ. ניימאַן זיינען די איינציקע געשטאַנען מיט די היט אויף די קעפּ. „איר פאַר־שטייט, דאַס איז אַ יידישער אופן פון כבוד המת און איך לאַך זיך אויס פון זייער „פּאַסטעמפּ“.

צו דער קריטיק האָט ער בדרך כלל געהאַט מזל. אין די לעצטע צייטן האָט ער זיך אַפילו דערוואַרט אויף אַ ביסל כבוד. ער איז איין מאָל פרעמירט געוואָרן פון ניו־יאָרקער „טאַג“ פאַר זיין „אַרנטלעכע פרוי“, שפּעטער אין יאָר 1937 אויסגעצייכנט געוואָרן דורך אַ זשורי ביים פּוילישן „בונד“ פאַר זיין „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“, לסוף באַקומען די פּרין־פרעמיע ביים יידישן פען־קלוב אין פּוילן פאַרן זעלביקן בוך. בלויז דער פאַרביטערטער י. מ. ווייסנ־

בערג האָט אים פון מאָל צו מאָל געגעבן אַ שטאַך, אַנרופנדיק אים עפנט־ לעך „שרייבערישער זייגערמאַכער“. דאָס זאָל הייסן, אַז די רעדעלעך דרייען זיך, די ווייזערס רוקן זיך און דאָס גלעקל קלינגט, אָבער קיין נשמה איז נישטאָ. פערלע האָט אים שאַרף אָפגעענטפערט. פונדעסטוועגן ווען ווייסנבערג איז געשטאַרבן איז פערלע אַרויסגעטראָטן מיט אַ האַרציק אַרטיקל, אין וועלכן ער האָט געשריבן „איך בייג פאַר דיר מיין קאַפּ, איטשע מאיר“. באַזונדער האָט זיך אויף אים אָנגעזעצט י. ראַפּאַפּאַרט, וועלכער האָט וועגן פערלען געשריבן פאַמפלעטן און אויך געהאַלטן אַ ריי אַראַפרייסערישע פאַרלעזונגען.

מיר איז עטלעכע מאָל אויסגעקומען צוזאַמען מיט פערלען צו פאַר־ ברענגען דעם זומער־אורלויב. האַרט פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה זיינען מיר געווען אינאיינעם אין קריניצע. מיט אונדז זיינען דעמאָלט אויך געווען יצחק קאַצענעלסאָן, ב. יאָשוואַן, און דער נאָוועליסט פישמאַן. מיר פלעגן אָפט מאַכן ווייטע אויספלוגן. פערלע איז שטענדיק גע־ ווען אַ צעזונגענער. איין מאָל האָבן מיר כאַראַל פאַרגעזונגען קאַצענעלסאָנען זיין עלעגיע „די זון פאַרגייט אין פלאַמען“. קאַצענעלסאָן איז דערפון געווען שטאַרק געשמייכלט און געזאַגט צו פערלען — „נישט אַנדערש נאָר איך דאַרף איצט אויף אויסווייניק רעציטירן אייערס אַ ראַמאַן“.

פערלע האָט ליב געהאַט צו גיין שבת־צורנאַכט צו די רביישע טישן אין קריניצע און זיך צוהערן צו די חסידישע תורות בעת שלוש סעודות. איין מאָל איז ער געגאַנגען צום באַבאָווער רבי. ער האָט שפעטער דער־ ציילט מיט גרויס התפעלות ווי אַזוי דער גבאי שיט מיט „אַקטועלע“ גראַמען ד״ה ער זאָגט אַ „ליד“ געשטיצט אויף דער סדרה פון דער וואַך.

איין מאָל האָבן איך אים ווידער געטראָפן אַ צעזונגענעם. פערלע, וואָס איז מיט דיר די חזנישע גדולה? — „אוי, גלויב מיר איך זינג און זינג און איך נעווייניק אין מיר וויינט עפעס כסדר“. וואָס איז געשען? — „גאַרנישט כ׳שפיר אַז ס׳רוקן זיך אויף אונדז אַן ביטערע טעג...“ דאָס איז געווען אַכט טעג פאַרן מלחמה־אויסברוך צווישן דייטשלאַנד און פּוילן.

מיר זיינען צוזאַמען אָפגעפאַרן קיין וואַרשע, באַזונדער אַנטלאָפן פון וואַרשע און אין יאַנואַר 1940 זיך ווידער געטראָפן אין סאָוועטישן לעמבערג. פּאָליטיש איז פערלע געווען זייער נאַאיוו, זיך קנאַפ אַריענטירט אין נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע פּראָבלעמען. ער האָט אָבער אַרויסגעוויזן אַ שטענ־ דיקן ווידערווילן צום ציוניזם. ער פלעגט זאָגן: „איך בין לייזער שאַנאַשס זון, אין מיין הימשטאַט זיינען די ציוניסטן געווען זאַטע יידן, וואָס טראָגן אום יום־טוב צילינדערס. זיי האָבן אַלע מאָל אויסגעמיטן מיין טאַטנס אַרעמע שטוב, מייד איך זיי היינט אויס“. אַמאָל איז ער געווען אַ סימפּאַטיקער פון „בונד“, אין לעצטן יאָר פון דער מלחמה איז ער געווען אַ פאַרמעלער פאַרטיי־ מיטגליד פון „בונד“.

אין לעמבערג איז ער געזעסן אין סאָוועטישן שרייבער־קלוב אַרומגע־ רינגלט מיט ש. י. אימבער, אלתר קאַציונע, ה. ל. זשיטניצקי, בער שנאַפּער

און משה שימעל. די איבעריקע האָבן געווייכט פון אים, פשוט אויס מורא, ווייל מ'האָט געוואוסט, אַז פּערלע איז דאָ נישט אין גאַנצן כשר. ער אַליין איז אויך געווען שטאַרק אומרואַיק. די אָנגעזעענסטע מחותנים זיינען דאָרט געווען יעקב שודריך און ישראל אַשנדאָרף. זיי האָבן עס פּערלען כסדר באַרואַיקט, אַז עס וועט אים, חלילה, גאָרנישט געשען קיין שלעכטס.

ער האָט זיך צו ביסלעך איינגעלעבט אין לעמבערג, אַרויסגעטראָטן מיט פאַרלעזונגען אין די פּאַבריקן, אַפילו געשריבן, אָבער קיין מנוחה האָט ער דאָרט עפּעס נישט געפונען. אין יוני 1940 האָב איך פון אים באַקומען אַ בריוו קיין ביאַליסטאָק מיט אַ פאַרשלאַג, אַז מיר זאָלן ביינאַנד זיך אַוועקלאָזן קיין ווילנע. אָבער באַלד נאָך דעם בין איך פאַרשיקט געוואָרן און פאַרלוירן מיט אים יעדן קאָנטאַקט. שפּעטער האָב איך געלייענט, אַז ער האָט זיך באַ- טייליקט אין אַ שרייבער-אויספלוג קיין קיעוו. אויף מיינע בריוו צו אים פון ווייטן צפון האָב איך נישט באַקומען קיין ענטפער.

נאָך דעם ווי די נאַצי-האַרדעס האָבן פאַרנומען לעמבערג איז פּערלע אַריבער קיין וואַרשע. דאָרט האָט ער מיטגעמאַכט אַלע געטאַ-צרות. ער האָט זיך נאָך געוויצלט, אָבער מ'האָט שוין געזען, אַז די אויפגעלייגטקייט איז אַ געמאַכטע; ער איז כסדר אַראָפּ פון דער מראה. ס'איז אַפילו געווען אַ צייט ווען עס האָט פאַר אים אַ שימער געטאַן אַ שטראַל פון האַפּענונג. ער איז געווען צווישן די גליקלעכע, פאַר וועלכע ס'זיינען באַשטימט געוואָרן סער- טיפיקאַטן. שפּעטער האָט זיך דערפון אויסגעלאָזט אַ בוידעם.

אין געטאַ האָט ער אַנטייל גענומען אין די א. ג. ליטעראַרישע שמועסן אין אַרכיוו-לאַקאַל פון דער קהילה צוזאַמען מיט ד"ר יצחק שיפּער, ד"ר מנחם שטיין, הרב מנחם זעמבא, יהודה לייב אַרלעאַן, ד"ר הלל זיידמאַן, יצחק קאַצענעלסאָן, טשודנער א. אַנד. אַט-די אויסטערליש צונויפגעזאַמלטע מסיבה פון רבנים, וויסנשאַפטלער, דערציער און שרייבער האָט שעהנוויז דיספּוטיט אַקוראַט ווי אין ר' עקיבאַס צייטן אין בני ברק. אַלץ איז אַרומ- גענומען מיט פּלאַמען און דאָ חקרנט מען זיך וועגן דעם צי איז שוין אַמאַל געווען אין דער יידישער געשיכטע אַזאַ פּעריאָד? און וואָס וועט דערפון אַרויסקומען? דער שמועס האָט ווייטער געפּיבערט עד שבא גראַכאַווער חלוצים און אָנגעקלאַפט אין טיר; רבותנו, הגיע זמן של מרידה... און נאָך דעם איז געקומען דער „שפּוך המתד“.

ענדלעך איז פּערלען מיט זיין זון געלונגען אַריינצופאַלן אין דער רשימה פון די, וואָס האָבן באַקומען אויסלענדישע פּעסער. זיי זאָל מען בעסער באַ- האַנדלען און דערהויפּט מען וועט זיי דערלויבן צו פאַרלאָזן פּוילן. ער איז אַריבער אין „האַטעל פּאַלסקי“, כדי צו וואַרטן אויפן טראַנספּאָרט. שפּעטער זיינען די פּעסער געפּסלט געוואָרן און פּערלע איז אויף „דערווייל“ איבער- געפירט געוואָרן קיין בערגן-בעלזן. דאָרט האָט ער געהערט צו די פּריווי- לעגירטע, וואָס דאַרפן „אין גיכן“ אַרויסגעלאָזט ווערן פון נאַצי-גיהנום. אָבער אויך אין לאַגער האָבן זיך געגרינדעט „ליטעראַרישע קרייזלעך“. מ'האָט געהאַלטן רעפּעראַטן און געלערנט יידישע געשיכטע. איינער אַ לעקטאָר האָט

זיך באַזונדער אויסגעצייכנט מיט זיינע מוסטערהאַפטיקע תנ"ך־לעקציעס. פערלע האָט געהערט צו די פלייסיקסטע באַזוכער פון די תנ"ך־לעקציעס, און ער האָט אויף זיין שטייגער הויך אויסגעדריקט זיין אַנטציקונג. דערעיקרשט האָט ער געלויבט די שפראַך פון לעקטאָר. „אַװאַ, וואָסער טייערן יידיש דער ייד האָט!“ דערביי איז גראַד געשטאַנען דערשלאַגן אַ באַקאַנטער שטאַק־פרומער מחנך און זיך אָפּגערופּן: „וועגן וואָס רעדט עץ דאָ, וועגן דער תורה־לעקציע? זאטץ וויסן, אַז „קודשא ברוך הוא, אוריתא וישאל חד הוא“. אויב מען פאַרברענט ס'ביסל יידן איז שוין נישט נייטיק קיין תורה... דאָס האָט אויף אַלעמען געווירקט ווי אַ דונער, עפעס אַ פּלוצים־קאַצקער „לית דין ולית דיין...“ פערלע איז געוואָרן דערשיטערט צו הערן אַזעלכע רייד פון איינעם, וואָס איז ביז איצט געווען באַקאַנט ווי אַ פּרום־גלייביקער. ער האָט אָבער פאַרשטאַנען דעם שוידער פון דער לאַגע. ער האָט לאַנג געקוקט אויף דעם אַרטאָדאָקסישן מחנך און ס'האַבן זיך אים גענומען קייקלען טרערן אין די אויגן. ס'איז נישטאָ קיין פאַלק... איז שוין ממילא די תורה נישט נייטיק, ווייל ישראל און די תורה זיינען היינט הך...

די „גליקלעכע“ שעה האָט געשלאַגן און פערלע איז אום שמחת תורה תש"ג צוזאַמען מיט אַנדערע „אויסלענדער“ דעפּאָרטירט געוואָרן אין אַן אומבאַשטימט אָרט. אַלע האָבן אים מקנא געווען, ער וועט זיך דאָך אַרויס־באַקומען אַ לעבעדיקער. ביים געזעגענען זיך האָט ער פאַרויכערט: „איך וועל דערציילן דער וועלט וואָסערע רשעים און היצלעס די פאַליאַקן זיינען.“ פון דעמאָלט אָן איז פאַרשוואַנדן פערלעס לעצטער שפור. ער האָט נישט באַוווּן דערציילן דער וועלט וועגן דער רשעות, וואָס איז אַקעגן אונדז אָפּ־געטאָן געוואָרן. ער האָט עס אויך איבעריקנס פאַרשפּאַרט צו טאָן, ווייל די ווערעמדיקע וועלט וויל אונדז סיי־ווי־סיי נישט אויסהערן. ער איז צוזאַמען מיט „זיינע“ יידן געגאַנגען אין קאַלכאוויון אַריין...

זאָל מיר דערלויבט זיין בפרהסיא לאָזן פאַלן אַ טרער אויפן קבר פון מיין ליבהאַרציקן חבר און בן עיר יהושע בר אליעזר פערלע ז"ל, אַ טרער אויף זיין אַש־קבר, וואָס שוועבט ערגעץ אין חלל האויר... וואָרעם פונקט ווי וועגן אַלע קדושים קאָן מען אויך וועגן פערלען זאָגן חומש־ווערטער: „ולא ידע איש את קברתו“...

ישראל שטערן

אומגעקומען על קדושת השם

א

פון פארשיידענע ווינקלען האָבן זיי זיך געצויגן די נייע און די נייערע, די שפעטערע און די פארשפעטיקטע — די יידישע פאָעטן פון קרוין־פוילן. „אַמאַל“ איז געווען אין וואַרשע דער אַדרעס פון דער יידישער ליטעראַטור פּרצעס הויז. דאָרט האָט געשמעקט מיט אינטימקייט, מיט שטוב־וואַרעמקייט, מיט סביבה וואָס האָט פון זיך געטריבן דאָס פּראָפּעסיאָנעלע, דאָס טינט־ליטעראַרישע. שפעטער האָט זיך דער ליטעראַטורס אַדרעס געביטן פון פּרצעס הויז אויפן ליטעראַטן־פּאַראַיין. אין ליטעראַטן־פּאַראַיין איז געהאַנגען פּרצעס בילד וואָס האָט דערמאָנט די אַמאַליקע ראַמאַנטישע פּרין־תּקופּה און ניט איין עכטער, נייער יידישער וואַרט־קינסטלער האָט זיך מיט בענקשאַפט פּאַרקוקט מן הצד אויפן פּאָטער פון דער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור און מקנא געווען יענע וואָס האָבן געהאַט דעם זכות אַריבערצוטריטן די שוועל פון זיין שטוב. און עכטע קינסטלער, אַזוי דאַכט זיך מיר, דאַרפן ניט איבעריק ליב האָבן קיין ליטעראַרישע פּאַראַינען, וויפיל לאַנגע שעהן זיי זאָלן דאָרט ניט אָפּזיצן און ווי פּאַרדמיונט זיי זאָלן ניט זיין און זיך אויסחלומען ביים טישל אָז זיי זיינען פּאַרפּאַרן אין אַן אַלט־צייטיק־פּאַרצייטיקער קרעטשמע און זיך פּאַרזעסן אין די שפעטע נעכט ביז צו קינסטלערישן חצות — איז דער ליטעראַטן־פּאַראַיין ניט דאָס היימיש־אינטימע אָרט, — וואָס פּאַר אַ ראַמאַנט־טיש געדעכעניש ער זאָל ביי אונדז ניט אויפוועקן נאָך זיין אומקום — וואָס זאָל פּאַרבייטן דאָס משפּחהדיקע געמיט וואָס האָט געהערשט אין די דלד אמות פון פּרצעס שטוב. דאָס האָט לחלוטין ניט צו טאָן מיט גרויס־שטאַטיקייט אַדער גרויס־וועלטליקייט. דאָס קינסטלערישע „שטיבל“ און פּרצעס שטוב האָט איינגעהיט די יונגקייט און די פּרישקייט פון יענע דיכטער וואָס האָבן נאָך געטראָגן אין זיך די גאַנצקייט פון אַ וועלט און פון אַ דור, וואָס האָט געדאַרפט אַריבערגעפירט ווערן אין דער נייער צייט. האָט דאָס דאָך פּרין אַליין געטאָן — אין זיין שאַפן. וויפיל ער האָט זיך נישט „אַרומגעבלאַנקעט און אַרומ־געוואַלגערט“ אין די קאַמערן פון דער וועלט־ליטעראַטור, וואָלט ער בשום אופן ניט געפונען פּאַר זיך קיין תּוכיחן אַנלעזן אויף וועלכן אַוועקשטעלן זיין דיכטעריש געבוי. ער איז אַוועק אין חסידים־שטיבל. אין פּאַלקס־שטיבל און דאָרט האָט ער זיך, וועלטלעך, צוריקגעפונען.

דאָרט איז געווען אַזוי פיל אַנגעלעבט יידיש לעבן, אַן אַנגעזאַמלטער

אוצר גייסט און סך-הכלדיקע אידעען-קלאַרקייט און לעבעדיק-באוועגעלעך קוועלנדיק לשון, גענוג פאַר גאַנצע דורות. אין פּרצעס שטוב איז אויסגע- היט געוואָרן די יחידותדיקייט פון דער נאַר-וואָס אויפגעקומענער, מאַדערן- וואַקסנדיקער ליטעראַטור. פּרצעס קינסטלערישע פּערזענלעכקייט איז געווען אַ סגולה פאַר דער אייגנאַרטיקייט, באַזונדעריקייט אין אַריגינאַליטעט פון יעדן איינעם וואָס איז געווען אַ יורש פון אַ גאַנצער לעבנס-ירושא, פון אַ ירושה גאַנצקייט וואָס האָט ניט אַנגעוואָרן איר אַלט-יידישן „אייביקן“ קאַלאַריט, איר כאַראַקטער און ניט בטל געוואָרן ביי זיך פאַר דער גרויסער וועלט, פאַר „איראַפּע“ וואָס האָט ט'רוב געמיינט אַן אויסערלעכע אימיטאַציע פון אַ לבוש וואָס האָט ניט תּמיד געפאַסט אונזער אייגנאַרטיק גייסטיג געשטעל. איראַפּע האָט געגעבן מער דרויסנדיקע באַקוועמלעכקייט, בשום אופן ניט קיין אי- נערלעכע רחבות, קיין נשמהדיקע פּרייקייט. זיבן מאָל זיבן יאָר שווער- האַרעוואַניע ביי דעם לבנישן מאַטעריאַליזם און נאַכדעם האָט ערשט דער ערמי אַפּגענאַרט. דאָס ציוויליזירטע געצנדינסט האָט זיך אויך געמוזט אַפּ- שפּיגלען און אַפּויגלען אויפן קינסטלערישן שאַפּן. די גרויס-השכלה אין אונזער גרענעץ האָט זיך געפּליגלט אונטערן שוץ פון דער „שכינה“ פון יעדן איראַפּעאישן גדול. דערהויפּט האָט ביי אונדז ניטשע געהאַט אַ גוט מזל. מ'האַט זיך ממש גרימירט די גייסטיקע פּנימער אַלאַ זאַראַטוסטראַ.

דער פּאַעט ישראל שטערן, אויף ווי ווייט זיין יידיש-קינסטלערישע פּערזענלעכקייט לאָזט זיך דערקענען פון זיינע לידער, איז ממש געווען שיכור- פאַרהושט פון דורותדיק-טיף-יידישער גאַנצקייט וואָס ער האָט אין זיך גע- טראָגן און זי געוואַלט אויסהיטן פון יעדן שאַטן שטנעז, אַן אַריינגעטאַנענער אין זיך מיט אַזאַ דבּקודיקער רעליגיוזיטעט, זעט ער זיך אַרויס פון זיין ליד ווי ער וואַלט אין גאַנצן אַרומגעגאַנגען אויף אַן אַנדער גאַס ערגעץ ביים ברעג וועלט, אין אַ פאַרצייטיקער צפּת, און די אַקוסטיק פון דער דאָזיקער וועלט איז אַזאַ אַנדערע; דאָס טראַכטן און דאָס רעדן-געוואַרענע טראַכטן האָט אַזאַ אַנדער אַפּקלאַנג, און דערפאַר באַקומען זיינע ווערטער אַן אַנדער קאַליה, אַן אַנדער דורכשטראַלונג. דאָס איז ניט קיין וועלן דערשלאַגן זיך אַדער אַ דערגרונטעווען זיך צו אַ יידישן פּרימיטיוו, וואָס זעט אויס אין אונדזערע היינטיקע, ראַציאָנאַל-געשכלטע אויגן ווי אַן אַרויסגעגראַבן גע- שטאַלט פון אַ פאַרגעסן שטיק צייט פון די קאַטאַקאַמבן, נאָר — דאָס איז טאַקע דאָס יידיש רעאַלע אויפנעמען די וועלט וואָס איז אין תּוך ניט אַזוי רעאַל-פּשוט ווי מען וויל באַשרענקען דעם יידישן צוגאַנג צו וועלט און מענטש. און וויל עס איז ניט אַזוי געוויינלעך, ניט אַזאַ פּראַסט מאַטעריאַל, טאָר מען זיך ניט איינרעדן אַז מען האָט שוין געפונען די מכשירים, דאָס געצייג ווי אַזוי די וועלט און דעם מענטשן איבערמעשה-בראשיתן, איבער- בויען, איבערשאַפּן.

דאָס ראַציאָנאַלע קאַן נאָר אויסלערנען די טעכניש-מאַשינאַווע תּורה ווי אַזוי נאַכצומאַכן אַ מענטש-גולם אַדער פאַרגומען דעם מענטש און אים רעדוצירן צו דעם „וואַנדער“ פון אַ מאַשין. דאָס איז אַבער דער סאַמע

היפוך ווי אַזוי צו בעסערן, צו לייטערן און געטלעכן דעם מענטשן. דער היינטיקער מענטש איז עטיש שוואַכער, שלאַבעריקער ווי דער מענטש פון אַמאָל; מאַראַליש טעמפער און פלאַכער. דאָס פאַרהאַוועט צו טאָן-האַבן אַ רום זיך האָט דעם מענטשן געמאַכט פאַר דער סאַמע פעאַיקסטער, קליגסטער און פאַרדאַרבנסטער חיה צווישן די וועלט-ברואים. דעם עגאָ אַרױפגעשרױפט צו אַזאַ נאַרישער פאַריסנקייט אַז ער ווערט טרויעריק-לעכערלעך אַרױפגע-כאַפט אױפן שטריקל פון מלאך המות. און ווייל דאָס איז שױן דערפירט גע-וואָרן צו אַ לעצטער סטאַדיע, האָט דער טיפערער מענטש, דער ערלעכער דיכטער און ערנסטער קינסטלער אַ גוואַלטיק-שאַרפע נטיה כאַטש אױף אַ מאַמענט אַוועק קוקן דערפון, צומאַכן די אױגן, אַרױנטאָן די ראיה אין-זיך און דערזען יענע וואונדערלעכע, הערלעכע וועלט וואָס איז פאַרזען געוואָרן, און אױף אַזאַ אופן זיך צוריקרופן פון דער נאַקעטער, וויסטער זאַמדן-פלאַך אױף וועלכער אונזער לעבן איז אַרױפגעשלעפט גע-וואָרן.

דאָס איז אין תוך אַ צוריקרופן דעם מענטשן צו זײן גײסטיקער נאַטירלעכקייט, צו זײן מענטשלעכער אינטימקייט, צו דער יעקבדיקער אוהל-וועלט להיפוך דעם עשודיקן ציוויליזאַציע-יאַגד, דעם „געיעג אױף גאַט“ ווי אױף אַ ווילדער חיה פון וועלכער מען דאַרף פאַר זיך מאַכן אַ גוט פליי-שיק געריכט. דער געדיכטסטער ציוויליזאַציע- און קולטור-וואַלד איז געווען דײטשלאַנד און וואָס פאַר אַ מטעמים זי האָט צוגעריכט פאַר אונדז! מיר מעגן אַ ביסעלע צווייפלען אין אונדזער באַשטימונג אַז די דײטשן זײנען די ערגסטע מענטשן. אפשר זײנען זײ ציוויליזאַטאַריש-פאַליטיש צוגעפירט געוואָרן דערצו זײ זאָלן זײן די ערשטע ערגסטע. נאָך זײ זײנען עלול צוצו-קומען די צווייטע, די אַנדערע ערגסטע. עס איז די הדרכה, די היינטיקע צײ-וויליזאַציע וואָס הערט נישט אױף צו דערציען דעם „קינדיש-דערוואַקסענעם“ מענטשן יעדער רגע פון דער שעה. דערפאַר איז אַזוי גרינג איבערצושפרינגען פון טאַציאַליזם אין אַלע זײנע מעסיקע און עקסטרעמע ריכטונגען, צום נאַציזם. ניטאַ קיין גײסטיק סאָלידע אײנגעזעסנקייט אין אַן אידעע, אין אַן אידעאַל וואָס דאַרף דינען דער אױפריכטונג פון דעם מענטשן. די מחנה פון אַ צע-האַסטיקט, היסטעריש געיעג איבערצוגאַלאַפירן די צײט, אַריבערשפרינגען תקופות — דאָס איז דער געוועט-שגעון פון אונדזער עפאַכע. דער ערלע-כער דיכטער, וואָס איז אױך דער אמתער מענטש, שפירט עס מיט אַלע זײנע חושים שטאַרקער פון אַלעמען און פאַרליקנט אַט די אַלע, אין אַן אײ-ביקערן זין גענומען, ניט מער ווי דעקאַראַטיווע דערגרייכונגען.

אַ צוריקרופן צו אַן אינערלעכער באַרואיקונג פילט מען אין ישראל שטערנס דיכטונג. אַ טײטלען מיטן פינגער אױף גאַר אַן אַנדער בילד, וואָס די וועלט שטעלט פאַר מיט זיך און רעפּלעקטירט אין אונזערע נשמות. און איז דען דאָס עצם קינסטלערישע שאַפן ניט דער גרעסטער מוסטער פון טײ-פער, גרויסער, פרעזערווירטער גײסטיקער רו, גאַנצקײט מיט זיך? אַן אַנט-לויפן פונעם אַנטלויפן-פון-זיך, וואָס דאָס איז דער בײן-טוער און שרעקלעכ-

סטער פאקטאָר פון דעם היינטיקן ציוויליזירטן מענטשן. ער האָט מורא פאַר זיך ווי פאַר אַ טונקעלן, פאַרזינדיקטן געשפענסט; אַ קיין, וואָס איז איבערגע-לאָדן מיט אַ בלייאַיק-שווערן שולד-באַוואוסטזיין פון איינעם וואָס טוט ניט די ריכטיקע, די גערעכטע זאַך, לעבט ניט דאָס נאַטירלעכע לעבן און איז נאָך גייסטיק אַדעם-נאַקעט. ער שעמט זיך מיט זיין גייסטיקער נאַקעטקייט און פּראוואַט פאַרדעקן מיט אַזוי פיל מאַטעריעלע אויפטואונגען, אַזש עס שווינדלט דער מוח. נאָר די שאַנד שרייט אַריבער די העכסטע וואלוואַרטס און עמפּיער-סטײטס. דער דיכטער „שרײט“ מיטן סאַמע שטילסטן קול זיין נביאיש-קינסטלערישן לאַ זו הדרך.

אין דער צוריקגעצויגנקייט, אין דער גזירות פון דעם שעפּערישן, קינסט-לערישן מענטשן, דריקט זיך אַפט אויס דאָס גרויס-רעוואָלוציאַנער-מענטש-לעכע און אַקטועלע. אַ צוריקרוף פונעם בלוטיקן דרך המלך אויף וועלכן די גאַנצע מענטשהייט טרעט ווי אַן אַנגעגורט חייל צו דעראַבערן — דעם טויט. דער דיכטער רופט און ווייניק גייען מיט אים מיט. ער רופט פון געצנדינסט צו גאָט, פון ציוויליזאַציע-קולטור עבודה זרה צום מענטשן. ער רופט, און פון גרויסן שטראַם שפּרינגט אַמאָל אַרויס אַ טראַפּן, אַן אַיינציקער וואָס „וואַגט“ מורד צו זיין אין דעם שטראַם און פּלאַטערט אַרויס פון אים.

ב

אַפטמאָל פייניקט מיך אַ געדאַנק, אַז אַ גאַנצע עפאַכע קאָן אַמאָל אַרייַן-כאַפּן אַזעלכע אומדערוואַרטנדיקע קלעפּ פון גורל, זי זאָל אין גאַנצן צע-טומלט ווערן אין איר געשיכטלעכן גאַנג און זיך אַרומקוקן אַז גאָר איר אויפטו, אַלע אירע גייסטיקע דערגרייכונגען וואָס האָבן פאַר איר אויס-געפּלאַסטערט אַ גלייכן וועג וואָס פירט צו אַ גראַדליניקן ציל, האָבן זיך אַרויסגעוויזן ווי זייער אַ באַגרענעצטע מדרגה און זי איז שטעקן-געבליבן אין אַ טעמפּן ווינקל. מען האָט ראַציאָנאַל אויסגעמאַסטן כּווייס וויפּיל מיילן שכל-הישרדיקן פּראַגרעס און קולטורעלן פאַראויסגאַנג, און מיטאַמאָל דער-זעט מען זיך נאָך אַזוי קליין און טונקל און אונטערן שאַטן פון אור-וואַלד. דאָס איבערמענטשלעכע פון יענע שטאַרקע כאַראַקטערן, וואָס האַלטן אויס זייער ראַציאָנאַל-סאַציאַלן עקזאַמען, מוז זיך דורכקרייצן מיט שרעקלעך בלו-טיקע, אונטערמענטשלעכע נסיונות און אויך אויף די סאַמע אידעאיש-ערלעכ-סטע מוח פּאַלן די שולד פון דער סביבה פאַר קרעמאַטאַריע-אינקוויזיציעס, וואָס זייען אַרויסגערופּן געוואָרן פון יענע כוחות וואָס האָבן זיך ניט געלאָזט אַזוי גרינג אויפלייזן דורך די קעגנזייטיקע ארטיליזאָנדיקע אידעען-קאַמפּן. אין אַזעלכע צייטן דערשרעקט זיך דער גייסטיק-סענסיטיווער מענטש פאַרן מענטשן און אַנטלויפט צו דער רעליגיע זיך צו ראַטעווען פון דער אימה וואָס יאַגט אים נאָך. ווי ראַציאָנאַל טראַכטנדיק אין ראַציאָנאַל פּילנדיק מיר זאָלן ניט זיין און ווי אוממעגלעך און אומוואַרשיינלעך עס זאָל אונדז ניט

אויסקוקן, אז מיר קאנען אריינפאלן אין א צושטאנד אין וועלכן דאס לאגישע, דאס גלייכליניקע דענקען זאל אונדז אינגאנצן פארלאזן, איז דאך מעגלעך אזא פסיכישע איבערקערעניש זאל פארקומען אין אונדזערע נשמות. ווייל אלע בנינים, וואס מיר האבן אויסגעבויט פאר אונדזערע אידעאישע געטער, פאלן-אייך אין אזעלכע וועלט-מאמענטן, און די מענטשלעכע אכזריות, אין איר בלוטיקסטן היטלעריש-דייטשן אויסדרוק, באצווינגט אונדז אפט צו טראכטן אז אפשר זיינען שוין אמאל פארגעקומען אין דער, אפשר נישט פארשריבענער געשיכטע-כראניק, אזעלכע ווילדע ערד-ציטערנישן אין דער מענטשלעכער נשמה און דער מענטש האט זיך ביי זיך, אויפן אייגענעם באראט, נישט געהאט וואו צו ראטעווען, האט ער זיך געראטעוועט אין דער רעליגיע. דערפאר האט דער רעליגיעזער „צושטאנד“ אנגעהאלטן אזוי לאנג, און ווען שווערע פינצטערנישן רוקן זיך אן אויף אונדז, א טיניטיק-וואלקנדיק-אנגעלאדענע אטמאספערע, דערזען מיר פון ווייטן דעם אפשיין פון אן אנגעצונדענעם פענצטער פון גאטס הויז אויפן ווייטן געשיכטלעכן וועג, ווי אין א פארצייטיקן דארף איבערן שטח פון די צייטן, דאס ליכט פון דעם פענצטער רופט אונדז זיך מציל זיין פון פארלארנקייט. אזא איינדרוק פון וועלן מציל זיין זיך האט דורכגעמאכט דער פאעט ישראל שטערן. ארום האט ער דערזען די „ממשלה“ פון תהו ובהו און דעם אשמדאיס גייסט האט ארוםגעשוועבט אין דער פלוצלונג וויסט-געווארענער וועלט.

ג

אין דער קאטאסטראפע דייטשלאנד האט זיך ארויסגעוויזן דער גאנצער לייכטער, ווינטיקער ערנסט, וואס איז אריינגעלייגט געווארן אין די שליחותן פון די אידעען, מיט וועלכע מען האט געדארפט דערציען און איבערדערציען איין דור נאכן אנדערן. עס האט געפעלט די שטארקערע, די טיפערע אנטרענענונג, די הייליקייט אנצוהאלטן די זויבעריקייט און ריינקייט פון דער שליחות. עס האט געפעלט פרומקייט, התבטלות פונעם אייגענעם איך, אריינגעטוענקייט אין דער אייגענער נשמה, זיין שטענדיק אונטער דער ווירקונג פון איר ליכט און איר גענאד. ישראל שטערנס חורבן-שווייגן איז געווען א געלאדן מיט טענות צום מענטשן און נישט נאר צו גאט, ווייל דער חלק געטלעכקייט וואס איז געגעבן געווארן דעם מענטשן איז פארווארלאזט געווארן.

ד

ישראל שטערנס פאעטישער סטיל איז נישט אינגאנצן אומגעוויינלעך. די אויסטערלישקייט פון זיין אייגן-געבונדענער שורה לאזט שטענדיק א שפאך ער וויל אבער מיטן פולן פאעטישן באוואוסטזיין אונדז מאכן שפירן, אז נישט נאר גייט אים אין אויסשמידן אן אינסטרומענט פאר זיין מעדיום.

אז ניט נאָר איז ער אַ גרויסער אָפּקלייבער און איבערקלייבער אין לשון, וואָס
 מוז זיך צופאַסן צו דער סביבה און צו דער „פּילאָזאָפּיע“ פון זיינע הושים,
 נאָר מיר זאָלן דערזען בחוש ווי דאָס לשון, מיט וועלכן מיר רעדן און לעבן,
 זוכט אויך ביי אים, ווי ביי יעדן ערלעכן און אמתן פּאָעט, אַ מקום מקלט
 פאַר קינסטלערישער יחידות. יידיש ווערט איצט איבערגעוועלטליקט און באַ-
 הערשט פון אַ גוואַלטיקער גאַרונג און גלוסטעניש צו פאַראינערלעכונג און
 קלאַפט אין אַלע געהיימע לאַדנס פון אירע אויסדערוויילטע און געבענמשטע
 צו זיין מיט זיי אין דער טיפּסטער, עקזאַלטירטסטער התבודדות. אויך אין
 ישראל שטערנס ליד הערט מען בפועל ממש ווי אונדזער לשון בעט זיך
 ביי אים, ער זאָל עס ראַטעווען פון אַ מוראדיקן קאַלטן דרויסן, פון אַן
 איינזאַמקייט, פון אַ פאַרלאָזנקייט וואָס האָט קיין שיעור ניט. אַ קאַלטער
 פאַגראַם קומט פאַר אויף אונדזער לשון, אַ קאַלטער, פּראַסטיקער אומקום,
 אַ רדיפה פון אַ מאַנסטערישער גלייכגילטיקייט, פאַר וועלכער מיר האָבן נאָך
 אויך ניט געפונען דאָס וואָרט ווי עס אַנצורופן, פונקט ווי פאַר אַנדערע בלו-
 טיקע, פינצטערע קללות און הרמות וואָס האָבן זיך אַרונטערגעלאָזט אויף
 אונדזערע קעפּ. עס איז דערפאַר קיין וואונדער ניט וואָס אונדזער דיכטונג
 איז אַזוי שטאַרק און ערנסט פאַרנומען מיטן פאַראייביקונג-פּראַצעס פון
 אונדזער לשון. די וואָס וואַרפן פאַר אונדזער מאַדערן ליד אַז מען פאַרשטייט
 עס ניט, ווייל עס רעדט ניט גענוג גאַסן-רעאַליסטיש, פאַרשטייען ניט דאָס
 געמיט פון אַ יידיש עכטן וואַרטמיסטער און וואָס ער לעבט דורך אַצינד
 צונויפּרעדנדיק זיך מיט יידיש אין דעם אינטימסטן אויג אויף אויג-מאַמענט,
 וואָס עס איז ווען עס איז פאַרגעקומען צווישן זיי. ישראל שטערן, ווי איי-
 נער פון די סאַמע עכטסטע פּאָעטן-קינסטלער אין אונדזער היינטיקער פּאָע-
 זיע, פירט אַ סך חשובּוּן-הנפשׁ-שמועסן מיטן וואָרט. דערפאַר דעהערט ער
 און הערט אַרויס פונעם יידישן וואָרט אַזעלכע ווייטע פאַרטיפּטע טענער,
 וואָס נאָר אין מיטן פון טראַגישער דבקות ווערן זיי אַרויסגערופּן. דאָס
 קאַפּיטל: יידיש און טרעבלינקע, יידיש און קרעמאַטאַריע, יידיש און יידיש-
 קינסטלעריש שאַפן אין אַ חלל און ווי איר זאָלט עס ניט רופן — דאָס
 דאָזיקע קאַפּיטל האָט שוין ישראל שטערן געקאַנט בנבואה נאָך פאַר די לעצ-
 טע אַנטוויקלונגען פון אונדזער פּאָלקס-אומקום דורך די דייטשן.

פול מיט איבערלעכער נזירות, נזירות בעל כורחו און נזירות מיט פרייער,
 קינסטלערישער בחירות זיינען די לידער פון שטערנען. זיי דערציילן פון
 אַן איינזאַמקייט וואָס יאָגט ווי אַ קאַלטער פּראַסטי-ווינט דיר אַנטקעגן אין
 דער היינטיקער וועלט, אויך אין דער היינטיקער יידישער וועלט, וואָס
 וויינט אַרויס דעם זעלביקן גלייכגילט צו דעם מייסטער און אויפהאַלטער
 פון דער שפּראַך ווי צו דער שפּראַך אין וועלכער זי האָט אַזוי פיל גייסטיקע
 אוצרות, אייגן-געשאַפּענע פּאָלקס-ווערטן איבערגעלאָזט אויף הפּקר. ישראל
 שטערן האָט זיך אַנגעכאַפט מיט אַלע זיינע כוחות אין אַ פרומקייט וואָס האָט
 שוין אויך באַלד ניט קיינעם מיט וועמען אינטימ זיך צונויפּריידן, זיינע לידער
 פאַרמאַגן אין זיך די הייליקייט פון די ד' אמות פון אַ שול, אַ בית-מדרש,

א שפיטאָל וואו דער מענטש איז איבערגעענטפערט געוואָרן אין די הענט פון גאַט. גאַט גייט אַרום אין שפיטאָל, דריקט ער זיך אויס ערגעץ אין זיינע טיפסטע לידער וועגן קראַנקע מענטשן, זייער וועלט איז אַזוי אַנדערש ווי די וועלט פון די וואָס זיינען „נאָך ניט קראַנק“. ווען איר לייענט זיינע לידער „פּרילינג אין שפיטאָל“ האָט איר דאָס געפיל, אַז דאָרט ווערט דערציילט און גערעדט ניט בלויז וועגן באַשטימטע מענטשן און אַ באַשטימטער צייט און וועגן אַ באַשטימט אַרט וואוהין ער, ישראל שטערן, איז צופעליק אַרייַנגעקומען און געבליבן דאָרט דערווייל מיט די קראַנקע; איז אין זייער וועלט און לעבט אין זייערע וויזיעס. איר האָט דאָס געפיל, אַז דאָס איז אַ צושטאַנד צו וועלכן יעדער מענטש ווערט דערפירט. דאָס איז אַ גרענעץ־איבערגאַנג פון איין וועלט אין אַ צווייטער. די וויזיע, אין וועלכער קראַנקע לעבן, האָט עפעס אין זיך פון דער רעאַליטעט פון צוויי מאַרשיידענע וועלטן. ביידע באַרירן זיך מיט דער שאַרף־ראַנדיקייט פון זייערע גרענעצן. די דערפאַרונג פון אַ „פּריער“ גאַרט צו דער תּמימות פון אַ „שפּעטער“ וועגן וועלכן זי האָט נאָר אַ טונקעלן דמיון. אַט־די אַנונגען, אַט דער דמיון שפּרייט דאָס וויזיאַנערישע ליכט איבער ישראל שטערנס לידער. דאָס ווערט זיין צווייטע רעאַליטעט אין וועלכער ער לעבט. זי איז „העכער פון דער ערד“, זי שטאַמט אָבער פון דער ערד. זי טראַגט אין זיך אַלע יסורים פון ערדישן לעבן און „אַרבעט אויף זיי“ זיי אויסצולייזן און זיי געבן אַ תּיקון. אין די לידער האָבן נאָך די מענטשלעכע לייד ניט קיין תּיקון, זיי האָבן אַ קינסטלע־רישן תּיקון, אָבער דאָס מענטשלעכע האָט נאָך ניט אויפגעהערט ווייטיקן אין זיי. קונסט איז סוף־כל־סוף ווי רעליגיעזיטעט. — טרייסט. די רעליגיע איז אין תּוך אפשר ניט קיין פולער גלויבן, כאַטש מען האָט זיך איינגעשמועסט אַז זי איז עס יאָ. רעליגיע לערנט גלויבן, קנעלט אמונה אפילו מיט די פרימסטע שבּפרימסטע. זי מוז שטענדיק זיין אַקטיוו, שטענדיק אין דער עבודה, אין דער טרחה און ניט אַרויסלאָזן דאָס טייטל פון די הענט. רעליגיע איז אייביקע מעשים, אייביק אַרבעטן אויף זיך, אייביק סוגעסטירן זיך צו דער שיינקייט און הערלעכקייט פון גאָטס שלימות; אַ שטענדיק איבן־זיך צו קאַנען צוגעוואוינען דאָס אויג אַרייַנצוקוקן אין גאָטס פנים; דער געדאַנק — אַרייַנצולעבן זיך אין גאָטס מהות. אויך די קונסט האָט אַזעלכע מצוות מעשייות. ישראל שטערנס לידער זיינען געדאַוונטע, זיך דאַוונענדיקע לידער און מען דאַרף זיי דאַוונען. פּאַעזיע דאַוונט מען סינדרויסיי. די וואָס האָבן אין זיך אַנטוויקלט אַ געשמאַק פּאַר דער סובטילער, דינער, טיפּער דיכ־טונג, ווייסן עס זייער וואויל. מען דאַרף זיין גייסטיק פרום, גייסטיק אויפגעלעבט און אינערלעך באַוירקט פון דעם סודותדיקן אין לעבן פון דער וועלט בכדי צו באַנעמען אַז די באַדערפעניש פּאַר פּרומקייט און נשמה־באַוועג איז אַ מוח, אַ גוואַלדיקע נויטווענדיקייט. ווען מען דערדינט זיך צו אַזאַ געמיט באַקומט מען אַזאַ פּאַרכטיקייט פאַרן פּראַמעטיאישן גורל פון יעדן מענטשן באַזונדער. פול מיט מענטש־פּאַרכטיקייט זיינען די לידער פון ישראל שטערן. אין שפיטאָל דערזעט ער דעם מענטשן אין זיין לויטערסטער

אצילות, דאָס מגושמדיקע פּאַלט אָפּ פון אים און ער קוקט, ווי פון אַן אומ־
ענדלעכער ווייט, מיט אַן אומגעוויינלעכער מענטש לעכער באַקומט לשון אין דער
מחשבה פון דעם וואָס איז אויף אַ גרויסן לאַנגן מאַמענט אַוועקגערופן געוואָרן
פון דער געזונטער, אָפט טעמפּ און־ווילד־געזונטער וועלט. ווי פרישער,
ווי ריינער און ליכטיקער די אויגן ווערן אויסגעוואָשן פון דער שאַרפּער
אָפּגעזונדערטקייט צווישן שפיטאַל און אַלטעגלעכן „נאַרמאַלן“ טומל וואָס
לאַזט ניט אַרויס דעם בעזים, די האַק און די שווערד פון דער האַנט.

אין דער גרויסער פּאַרטיפּונג פון אַזאַ דיכטערישער פּערזענלעכקייט ווי
ישראל שטערן קאַן מען מעסטן די שטאַרקע ווירקונג פון דער גאַנצער
קולטור־ירושא פון דורות פריער, וואָס מיר מיינען אַז זי איז ווי אַרויסגע־
וואָרפן געוואָרן פון איר טעמפל אויפן נאַקעטן דרויסן. ווי איינציקע, קידוש־
השם־גרייטע יידן, וואָסן אויס צו יענער הייליקער הויך גרייט זיך צו וואָרפן
אין פייער און ראַטעווען אַ רייניקייט, אַזוי וואָרפט זיך אין בהלהדיקע, פּאַר־
וויסנדיקע צייטן דער שעפּערישער מענטש און ראַטעוועט דאָס סאַמע קערנ־
דיקסטע אין דער מענטשלעכער קולטור פאַר די שפּעטערדיקע צייטן. אין
דער „שווערקיט“, אין דעם ניט־אַלעמען באַנעמעלעכן און פאַרשטענדלעכן
ליגט דאָס תּכלית־התּמציתדיקע וואָס ווערט פּרעזערווירט פאַר אַ גאַנץ
פּאַלק פון אַן איינציקן, אַ יחיד. פון ישראל שטערנס ליד וועט דער מאָרגן־
דיקער גוטער לייענער אַרויסהערן די נשמה־ציטערנישן פון דעם ערב־חורבן
פון אונדזער פּאַלק ווען קיינער האָט נאָך ניט געגלויבט אַז דאָס ציוויליזירטע
באַשעפעניש קאַן זיך אויף אַזוינס פּאַרמעסטן. מען האָט געמיינט אַז אַ פּאַלק
איז שוין אַרויס פון יענעם צושטאַנד, עס זאָל מיטאַמאַל קאַנען פּאַרוואַנדלט
ווערן אין דורכאויסיקן חומר אין דער האַנט פון אַ שלעכטן יוצר. די מאָס
פאַר פעלקער ווי די מאָס פאַרן איינציקן מענטשן, לערנט אונדז די היינטיקע
עפּאַכע, קאַן ניט זיין קיין דורכאויס מעכאַנישע, מיט די מכשירים וואָס די
היינטיקע ציוויליזאַציע האָט אַזוי פּאַרפאַרטיקט פּאַרן מענטשן. די מער־צוגע־
פּאַסטע פאַר די מאַשין־מכשירים, ניט נאָר מיליטערישע, האָבן פּאַרנומען
דעם אויבנאַן אומעטום אין דער היינטיקער וועלט. דער סאַמע בלינדסטער
קלימאַקס דערפון איז געווען דאָס בלוטיקע אָפּראַמען פון דער ערד 6 מיליאָן
יידן בכדי צו שאַפן אַרט, „רוים“ פאַר זעקס מיליאָן דייטשן. דאָס איז אַן
ספּק געווען דאָס ברוטאַלסטע, דאָס ווילדסטע און מיאוסטע צו וואָס אַ ציווי־
ליזאַציע האָט זיך געקאַנט דערפירן, ווילדער נאָך דערפון איז די „נאַרמאַלע“
נאַכווייענישן נאָך דעם פינצטערן קאַטאַקליזם — קיין שום אינערלעכע אויפ־
טרייסלונג ניט. חוץ ביי די איינציק־איינציקע איז אין פּאַלק ניט פּאַרגע־
קומען עפעס אַזויגט וואָס זאָל ווייזן זיין דערשראָקנדיקייט. ביי קיין שום פּאַלק
ווייזן זיך ניט קיין סימנים פון אַן אינערלעכער, צעטרייסלענדיקער איבער־
לעבונג. אפשר האָט דאָס שוין אויך פּאַראויסגעפילט ישראל שטערן, ווען
ער האָט באַשלאָסן ביי זיך שטום ווערן. אַז עס איז געווען אַ מענדעלע קאַצ־
קער־אַקט וואָס האָט באַשלאָסן אין דער סאַמע מהומה פון מענטשלעכן אַראַפ־

פאל און מענטשלעכן עלנט, אנטלויפן פון דער וועלט, פון א וועלט וואס האט זיך דערצו דערקייקלט. שווער צו ענטפערן אויף דעם. נאָר דורך די לידער פון ישראל שטערן קוקן ניט אַרויס קיין צו שטרענגע אויגן וואָס זאָלן פאַרמשפּטן עמעצן אין דער שעה פון פאַרלוינדנקייט. וויפיל נייט־הערצ־אישקייט ער זאל זען אין אונדז אַלעמען, אין דעם גאַנצן דור וואָס האָט דער־לאַזט אויפּוואַקסן אַזאַ מאַנסטער־ציוויליזאַציע מיט אַלע אירע פּאָליטישע און קולטורעלע... מאַשיניסטן, איז פאַר אים תמיד געשטאַנען דאָס געשטאַלט פון אַ הייליקן אין אַ דור וואָס פירט אַן אַנדער משפּט און האָט אַן אַנדער מאַס פאַרן מענטשן, וויפיל שדים־גהינוּמס די געשיכטע וועט אים ניט דורכ־וואַרפּן.

פון ישראל שטערנס לידער קוקן אַרויס צוויי גוטע, מילדע יידישע אויגן, אויגן פון אַ תנא וואָס האָט זיך אָפּשר אויף אַ מינוט פאַרלאָרן, ווען ער האָט זיך דערזען אַריינגעוואַרפּן אין מיטן גרעסטן וועלט־געראַנגל צווישן דער טומאה און קדושה. עפעס האָט ער זיך אין יענער ביטערער שעה גע־וואַלט דערקלערן, זיך דערטראַכטן צו עפעס, לערנען די סתרי־תורה פונעם פינטעלע מענטש און פינטעלע ייד. דאָס וואָס ער האָט געזען אַרום זיך און דאָס וואָס ער האָט געשפירט אַנקומען, איז געווען צו בהלהדיק אין זיין פינצטערער פּלוצלונגדיקייט און ער האָט זיך אַוועקגעשאַרט אין אַ זייט פון דער וועלט, אָפּגעשטופּט מיטן פּוס דאָס שדימדיקע, וואָס איז געקראַכן פון אַלע תהומות פון דער ערד, און געבליבן לעבן מיטן לעבן וואָס ער האָט אָפּגעהיט א י ז י ד, — אַ לעבן וואָס זיין טרויעריקע, שווערע וואָר האָט געהאַט אַרום זיך אַזאַ וואונדערלעכע חלום־ראַם, אַזאַ גאַלדענעם שטאַרקן רינג וואָס האָט דעם גלאַב פון זיין וועלט געהאַלטן אַזוי פעסט און אייזן־זיכער.

ה

אַזוי ווי זיין ליד, אַזוי טיילט זיך אויך אויס דער קבר פונעם פּאַעט, דעם פייטן הקדוש ישראל שטערן, אַפילו אין דעם אומגעזעענעם גרויסן פּאַלקס־בית־עולם, אינעם וועלט־בית עלמין, וואו דער גרעסטער טייל „גלות“ און גלות־פּאַלק ליגט באַהאַלטן — אַפילו אויף אַזאַ הייליק אַרט טיילן זיך אויך אויס עטלעכע איינציקע קברים, ניט אַזוי לשם חשיבות אָדער וויכטי־קייט, ווי צוליב זייער באַזונדערן טויט וואָס זיי האָבן פאַר זיך אַליין אויסגע־קליבן, און מקדש־השם זיין אין אַזאַ וועלט־בהלהדיקער חשכות אויף אַן איי־גענעם אופן, איז דאָכט זיך אויך אַ שטיקל זכות, און ישראל שטערן האָט פאַר זיך דעם דאָזיקן זכות גענומען. ווי מען דערציילט, (שוין דאָ אַ לע־גענדאַרער „ווי מען דערציילט“־נוסח פון אַט־דעם ערשט נעכטיקן וואונדיקן „אַמאַל“) האָט זיך ישראל שטערן אין דער וואַרשעווער געטאָ צוריקגעצויגן אין זיין שאַטנדיקער זייטיקייט און זיך פּאַמעלעכן אַרויסגעיריסן פונעם קהל פון דער וועלט. ער האָט ניט געגעסן, ניט געטרונקען און זיך אַריינגערוקט

אין דעם שטאק-אימהדיקן אומגליק וואָס איז נגוד געוואָרן אויף זיין פּאַלק. ער האָט דערשפּירט דעם גאַנצן „אמת“ וואָס דאָ קומט פֿאַר גלייך אין אַנ- הויב, ווען די דייטשן האָבן נאָך אָפּגענאַרט מיט אַ לעק האַפּענונג. שטערן האָט זיך מסתּם באַגעגנט מיטן שטאַל-קאַלטן בליק פון אַ דייטש — אָט דער דייטשער בליק האָט אים אויף אַ בליצאַרטיקן אופן איבערגעגעבן וואו ער איז אין דער וועלט.

ישראל שטערן האָט די גאַנצע אימה און דעם מענטשלעכן בזיון אַרונ- טערגעשלונגען ווי אַ טויטלעכן שרויט און פֿאַרפּאַקט דאָס פעקל זאַכן וואָס האָבן נאָך אַ שטיקל שייכות מיט דער-וועלט. אַוועקגעלייגט עס ביי זיין צו- קאַפּס אין ווינקל און מער ניט צו טאָן געהאַט מיט קיינעם און מיט קיין זאָך. ער איז געלעגן ביי דער שוועל פון אַן אַנדער וועלט און געוואָרט די טיר זאָל זיך עפּענען.

אין זיין ליד איז אויך געווען אַ וואַרטן און אַן אַריבערקוקן פון דער שוועל פון איין וועלט צו דער שוועל פון אַן אַנדערער. די ערד, אויף וועלכער שטערן האָט געאַטעמט, איז געווען ווי באַלויכטן פון אַ ליכט וואָס קומט פון ערגעץ אַנדערש, פון אַן אַרט וואָס האָט מיט אונדז אַ גאַנצע שייכות נאָר. דאָס רוב פון אונדז לעבט דערווייטערט דערפון. זעלטן ווער פון אונדז דערגעענטערט זיך צו יענער שעה פון לייטערונג און ריינקייט און טרעט אַריבער די שוועל צו דער אַנדערער זייט. די ווערטער פון ישראל שטערנס ליד זעען אונדז אויס ווי שליהים וואָס זיינען אַריבערגעשיקט געוואָרן אַ קוק-טאָן און „אויס- זען דאָס לאַנד“ פון יענער זייט גרענעץ פון אונדזער באַגרענעצטקייט. די ווערטער דערציילן אונדז זאַכן אויפן אופן און אויפן זעלביקן לשון ווי מיר ריידן דאָ נאָר עפעס האָבן זיי אַ לייכטן אַנהויך פון אַן אַנדער לופט מיט וועלכער זיי האָבן זיך אָנגעאַטעמט. זיינע שורות זיינען פול מיט התבודדות וואָס אַ מענטש פּראַוועט מיט זיך ניט נאָר שעהן לאַנג נאָר לאַנגע יאָרן. פונקט ווי אַ מענטש קאָן אַוועקגיין טעג און יאָרן צו ל ע ר נ ע ן די תורה און די חכמה, וואָס איז אונדז אַריבערגעענטפּערט פון פּריערדיקע דורות און עלטערע קולטורן, זיינען פּאַראַן אַזעלכע קינסטלערישע יחידים וואָס לעבן, הויך זייער אייגן לעבן, אויך דאָס ירושה-לעבן וואָס זיי טראַגן אין זיך בקבלה פון זייערע אבות-אבותיהם. דאָס דאָזיקע לעבן טראַגן זיי ניט בלויז אין זייער בלוט, אין זייער נשמה ווי אַ פּאַסיוו-באַהאַלטענעם כוח, נאָר זיי לעבן עס אויס אינטענסיוו, שעפּעריש. דערפֿאַר איז זייער וואָרט באַהערשט פון עפעס, וואָס איז סימבאָליש גיט-דאָאיק, נאָך מער ווי פון די דאָאיקע זאַכן און דערפֿאַרונגען, מער-נאָך.

די רעאַלע פּאַקטן זיינען אָפט אַבסטראַקטער ווי די סימבאָלן, די משלים און אימאַזשן אויף וועמעס קאַנקרעטן כוח די פּאַקטן האַלטן זיך. דאָס סימ- באַלישע שטעקט אין אַ פּיל-טיפּערער, אַ פּיל-עלטערער דערפֿאַרונג וואָס מען האָט בקבלה איבערגענומען פון די פּריערדיקע. איך קאָן ניט ישראל שטערנס אויסערלעכע ביאָגראַפיע, נאָר אין די לידער שפּיר איך די סביבה, די אַרומרינגלונג פון יידן מקובלים וואָס מיט זייער גייסטיק וועזן האָבן זיי

געמוזט שטארק ווירקן אויף זייער אַרום. און, ווידער, האָט שוין די פּוילישע קליינשטאַט, וואו ישראל שטערן איז געוואָקסן און דערצויגן געוואָרן, אָדער וואַרשע גופא טאַקע, געהאַט אין זיך אַזעלכע ווינקעלעך פון אַלט־יידישקייט און אַלט־יידיש לעבן, וואו דאָס געדעכעניש פון פרומע, פריערדיקע דורות האָט ניט געשוועבט בלויז אַרום פלעמל פון אַ יאַרצייט־ליכט אין אַ קלויז, נאָר אין דער גאַנצער לופט פון אַ הייליק מקום, אַ הויף אָדער הינטערגאַס. דאָרט זיינען שאַטנס פון אַלטוועלטישע זידעס נאָך נאַכגעגאַנגען די טריט פון די איצטיקע טאַטעס און אייניקלעך. פאַרן געוויינלעכן אויג איז דאָס ניט געווען קיין ישׁ, פאַר אַזאַ יידן ווי ישראל שטערן איז דאָס געווען אַן אוצר וואָס האָט ניט געגליווערט נאָר זיך געשטרעקט צו אים מיט אַן עקזאַלטיר־טער בענקעניש און גאַרונג. ער האָט אפשר מיט די „אַנדער זייטיקע“ געלעבט היימישער און חברשער ווי מיט די וואָס זיינען מיט אים געגאַנגען ביים זייט. אין דער חברותא פון יענע האָט ער געזען גוואַלטיק־גרויסע עדהס יידן וואָס האָבן זיך מיט גייטיק־מעכטיקע הענט אַנגעהאַלטן אין דעם דאָזיקן לעבן. ישראל שטערן האָט אפשר בכלל ניט געזען קיין אַוועקגייענדיקע, דאָס פּי־זישע, דאָס „רעאַלע“, דאָס רעאַליסטישע האָט אַפּגעשאַטנט און פאַרשוואַונדן, דאָס נשמדיקע איז געבליבן ליכטיקן אין און אַרום אונדז. אויך ער, ישראל שטערן, פירט דאָ אַ שליחות פון די אייביקערע: אין זייער נאָמען און אויף זייער לשון רעדט ער זייערע רמזים און וואונקען און פּרוואַוט זיי אונדז פּאַעטיש איבערגעבן, איבערענטפּערן.

וועגן זאַכן, וואָס אונדז זעען זיי אויס אַזוי צו דער האַנט, אַזוי האָרט ביי דער נאַז פון ווירקלעכן, רעדט שטערן מיט אַן אַרכאַאישן טאָן ווי וועגן גאָר אַלטע חפּצים וואָס מיר האָבן געטראָפּן אַרום זיך מיטן גרינשטויב און געקנייטשטע שטריכן ווי אויף אַלטן קופּער. אַפילו אין זיינע נאַטור־שילדע־רונגען, איבער זיינע לאַנדשאַפטן פּאַלט דער אַפּשיין פון אַן אַלטער, טונקל־גאַלדיקער זון. גרויסער, בייגעקומענער און אין־זיך אַביעקטיווירטער טרויער ליגט אויסגעשפּרייט איבער דער וועלט, איבער הייזער און פעלדער, איבער ביימער און פּלויטן. אין אַ מענטשלעך קול הערט שטערן אַרויס אינגאַנצן אַנדערע קלאַנגען ווי מיר. אין אַ מענטשלעכער תּנועה און ווענדונג — עפּעס מער ווי דעם אויסגעדריקטן מייַן, די אייביקייט גייט אַרום צווישן אונדז די אומאייביקע. די געטלעכקייט איז אויף יעדער זאַך וואָס לעבט און שטאַרבט מיט אונדז. דעם טעם פון כּבודו מלאַ עולם גיט אונדז פּילן דאָס גליקלעך־באַלעבטע וואָרט פּונעם פּאַעט. ישראל שטערן וויל, אַז אים און אונדז זאָל קיין זאַך ניט ווערן מאַגאַטאַן, ניט וואַכעדיק, — מיר זאָלן איבערלעך ניט אַלט ווערן צו פּרי. די גאַנצע וועלט וועט אונדז דערפּאַר לאַנג אויסזען גי. און אַמאָל ווען איר לייענט שטערנען, דאַכט זיך אייך, אַז ער האָט אפשר ניט אין זינען אַלעמען און כלל. דער כלל לעבט אין שטאַרקערער אידענטיטעט מיט דער וועלט און מיט אירע רעאַלע חפּצים. אויפּן כלל איז גאָר אפשר ניט אַזאַ צער, ווייל אין דער גאַנצער מחנה פון קהל איז גאַנץ וואַרעם און היימ־לעך צו לעבן. רחמים טוען דערוועקן די וואָס זייערע השּגות ברענען גיך

אויס און זיי דערפילן אן אומגעדולד אין דער מאַנאַטאַנער איבערחזרון פון אַלע טעג פון אַ גאַנץ לעבן. פאַר זיי דאַרף מען באַנייען די וועלט, צוליב זיי דאַרף מען האַרעווען אַראַפּצוקראַצן דעם האַרטן זשאַווער־שטויב וואָס עסט זיך איין אין אַלץ מיט וואָס מיר לעבן. אין דעם זיין קומט אפּשר די שיינקייט פאַרבייטן אַדער אַפּצאָלן אַ חוב פאַר עפעס אַ פאַרוואַרצלטער „געזונטקייט“, נאַרמאַלקייט און פולקייט וואָס איז באַשערט נאָר די מסתּמא, וואָס זיינען ניט געשטראַפט זיך צו וועלן אַפּרייסן אַ רגע פונעם נאַפּל פון דער ערד און פונעם וואַרצל פון דער ווירקלעכקייט.

ישראל שטערנס רעליגיעזע ראַמאַנטיק האָט געהאַט גרויסע עטיש־עסטעטישע כּוונהס: דעם מענטשן וואָס איז, אין אויסערלעכן זינען, אַ ביסל אַפּגעקייטלט פונעם ערדישן, געבן אָן אַרט, אַ באַדן אונטערן טראַט, אויף אַלץ אויף וואָס עס פאַלט דער מאַטער, גראַעזער שאַטן פון פאַרגענגלעכקייט, אויסשפּרייטן די ליכטיקע אילוויע פון אייביקייט. מיט שיינקייט קאָן מען באַנייען דאָס אַלטע, פאַריונגען דאָס פאַרעלטערטע. דאָ ליגט אפּשר די הויפּט־אידעע פון יעדער קינסטלערישער שליחות. אַ וואַרט האָט מען אַ וואַרף־געטאָן אין דער וועלט: א י י ב י ק י ט, און דאָס וואַרט האָט זיך אָנגע־נומען ווי דאָס וואַרט: גאַט. און מען האָט זיך אויף אַ רגע אַרויסגעכאַפט פון דעם אומאיביקן, פון דעם פאַרגענגלעכן און זיך דערפילט מיטאַמאַל, ווי אַ חלק פון דעם גרויסן, אייביקן לעבן.

עפעס איז פאַרגעקומען מיט און אין אונדזער וועלט וואָס האָט גורם־געווען אַזאַ דיכטער ווי ישראל שטערן זאָל זיך סודותדיק אונטערהערן וואָס עס מיינט דאָס געוויינלעך־גערעדטע וואַרט אויף אַן אמת. ער זוכט אַרויסבאַ־קומען די גרויסע וועלט־דערפאַרונגען וואָס האָבן זיך אַפט אויסבאַהאַלטן אין די געוויינלעכסטע ווערטער. מען דאַרף די ווערטער נאָר עכט־דיכטעריש צו־נויפשורן און אין זייער טיפּערן צוזאַמענרייד וועלן מיר זיך אַ סך דערוויסן. די געשיכטע דערציילט פאַקטן, פאַרבינדט די פאַקטן אין אַ גאַנצער מעשה פון געשעענישן. דאָס קינסטלערישע וואַרט האַלט לעבעדיק די שטימונג וואָס איז געלעגן אויפן פנים און אין האַרץ פון אַ דור און אַן עפאַכע. אין דער שטימונג פון ישראל שטערנס ליד שפירט מען די אָנגעלאַדנקייט פון דער־וואַרטונגען וואָס ליגן ווי באַהאַלטן אין די ווינקלען פון די הייזער און גאַסן, הינטער בימער־שטאַמען, הינטער פענצטערלאַזע טירן, דאָס וואָס שפעטער איז געקומען האָט דאָס סענסיטיווע אויער פון ישראל שטערן דערפילט אַ סך פריער. שטערנס לידער מורמלען סודותדיק זיך איבער וועגן דעם.

1

איך האָב די גאַנצע צייט פון מיין ליינען, איבערלייענען נאָך אַמאַל און נאָכטראַכטן וועגן ישראל שטערנען, זיך ניט געוואַלט אַפּאַנקערן פון דער שטיק וועלט, סיי פיזישע, סיי גייסטיקע, אין וועלכער שטערן האָט געלעבט און וואָס האָט אים גענערט. די וועלט פון זיין דיכטונג איז געווען די וועלט

פון זיין קיום און ווען ער האָט געזען ווי זי ווערט אַזוי אומברחמנותדיק אָפגעווישט פונעם פנים און פונעם זכרון פון דער ערד, האָט ער ניט נאָר ווי אַ מענטש נאָר ווי אַ דיכטער דורכגעלעבט די יאושדיקסטע טראַגעדיע וואָס מ'קאָן זיך נאָר פאַרשטעלן. מיטאַמאָל איז אַלץ געוואָרן גראַטעסקע קאָמעדיע אין וועלכער גאָט, מענטש און שד האָבן זיך ציניש איבערגעגרימירט און געביטן זיך מיט די ראָלן. אין נאַטירלעכן, נאַרמאַל־ציווילן לעבן האָבן מיר זיך, ווער מיט אַ רייכערער, ווער אַן אַרימערער פאַנטאַזיע, אויפגעבויט אונד־זעיע אידעען־טורעמען און חלומות־פאַלאַצן און דאָרט האָבן מיר באַזעצט אונדזערע געטער, בני־געטער און אָפגעטער. אין דער אמתן טרעטן מיר אָפילו אין דער פאַרשיכורנדיקסטער פאַנטאַסטיק ניט אַריבער דאָס מענטשלעכע אין דעם מענטשן. מיר האָבן תמיד אין זינען דעם מענטשן און אים רופן מיר סיי מיט די היהשטע, סיי מיט די מלאַך־געטלעכסטע נעמען. אים שפאַנען מיר איין אין אַלע מרכבהס, אים פאַראַיובן מיר און אים פאַרהאַמלעטן מיר, אים פאַרהימלען מיר און אים פאַרגעהינעמען מיר. קיין מאָל לאָזן מיר אים ניט אַרויס פון אויג און פון געדאַנק, ווייל דאָרט וואו ער ווערט ענדלעך, וואו ער ענדיקט זיך, ענדיקט זיך אויך אונדזער שטח וועלט און אונדזער כוח־הדמיון. שטערן האָט געזען אינעם אַנקום פון היטלערישן חורבן אַזוינס וואָס האָט זיך ניט געקאָנט אַריינפאַסן אין דער גרענעץ פון דער גרענעצלאַזער פאַנטאַזיע. דאָס מענטשלעך־און ייִדיש־דערוואַרבענע האָט געכאַפט אַ בריקע פון אַ שדישן סאָדאַטסקן קנאַפל. עס איז צעטרייטלט געוואָרן, גענומען פאַנגדערפאַלן.

איך האָב געפרוּאוּט זען שטערנען אין דער וועלט פון זיין טראַכטן מיט זיך, אין זיינע ראַנגלענישן מיט דער אייגענער מחשבה וועגן דעם גאָט־פראַבלעם, וועגן ייִד־פראַבלעם, וועגן בונה עולמות ומחירבן. הינטער זיין יעדן ליד, וואָס פאַרצייכנט אַ פערזענלעכע איבערלעבונג און שטימונג, שטייט מיט דער מענטש שטערן וואָס איז אַ צוזאַמענשטעל פון אַ סך זיִד־ירשנדיקע קולטורן. זיינע שטימונגען, ניט נאָר זיינע געדאַנקען, זיינען סך־הכלדיקע און זיי רירן אַן מער ווי פערזענלעך. אַ רייכע קינסטלערישע פערזענלעכקייט איז כולל אין זיך גאַנצע אוצרות פון אַ רייך פאַלקסלעכן, פון אַן אַלט־פאַר־וואַרצלטן קולטור־שטאַם, מען מוז דערפאַר זען שטערנען אין דער ראַם פון אַ דורות־ווייטער, דורות־ברייטער און דורות־טיפער סביבה. ער האָט גע־געבן זיין מילע אין דער סאַמע קאָנדענסירטער פאַרם, אין אויסגעשמידטן צימצום, ער איז לרוב ניט געווען קיין שפראַך־מייסטער, ער איז אַבער געווען אַ מייסטער איבער זיך און איבער זיין טראַכטן. זיין וואָרט האָט אים געדינט מער־ווייניקער געטריי, כאָטש ער איז ניט געוואָרן קיין דורכאויס געשוואַר־רענער, ריטערלעכער דינער פונעם וואָרט. דאָס גייט שוין אַרויס פון די גרענעצן פון זיין וועלט, כאָטש זיכער אין דעם בין איך ניט אין גאַנצן, אפשר דערפאַר איז ער ניט געוואָרן קיין הערשער און באַהערשער פון זיין לשון. ווייל דער אינהאַלט האָט זיך צו־קאַמפאַקט אַנגעלייגט אויף אים און אים איבערגעלאָדן. אויך די שפראַך איז נאָך פאַר אים געווען אַ גרויסער טייל פון

דעם דאָזיקן איבערגעלאָדענעם אינהאַלט־אוצר. ער האָט זי גענומען ווי זי גייט
און שטייט, ווי זי האָט זיך אים אַנטפלעקט אין איר פּאָלקסטימלעכקייט און
יידישער פּשטות.

איבערגעלאָדן איז אויך ישראל שטערנס געמיט און דאָס געמיט פון זיין
ליד מיט אַ גרויסער באַהאַרצטער ליבע צו דער קראַנקהאַפטיקער תקופה
אין וועלכער ער האָט געלעבט — אַ תקופה וואָס שטעלט פאַר מיט זיך אַ
גרויסן שפיטאַל מיט חולאים. אַליץ און אַלע זיינען אין איר קראַנק און צע־
טומלט. און אַזוי וועט אונדזער צייט גענומען ווערן סיי פון דעם שפּעטערדיקן
היסטאָריקער, סיי פֿון דעם קומענדיקן קינסטלער. אין איינציקע צייט־לידער
וואָס שטערן האָט אָפּגעדרוקט האָט ער אונדז געלאָזט וויסן, אַז ער פילט ווי
שווער־קראַנק די וועלט איז. דערשראָקענע אויגן קוקן אַרויס פון די לידער
און אַ ציטערנדיקע האַנט איבער זיי. ווען זיינע לידער וועלן געזאַמלט ווערן
אויף איין אַרט, אין אַ בוך, וועלן מיר ערשט איצט זען און פאַרשטיין אַז, חוץ
וואָס שטערן האָט זיך אַנגעקערט זייער אַ באַענטער קרוב מיט די פּריערדיקע
יידישע דורות און צייטן און זייער חותם איז שטאַרק אַנזיכטיק אויף זיין
ליד — חוץ דער אַלטי־יידישער טראַדיציע, וואָס איז מיט אים תמיד מיטגע־
גאַנגען, איז ער אויך געווען אַ תּושב פון אונדזער צייט, פון אונדזער יידישער
היינטיקער עפּאָכע, וואָס שפּאַרט אַרויס מיט איר גרויסן אומגליק און גרויסע
נסיונות איבער אַלע ביז איצטיקע צייטן. ער האָט זי אין זיינע לידער גע־
פּראַווט אויסדריקן אויפן האַלב־סודותדיקן אופן ווי זי האָט אים געהייסן
ריידן.

ייד און וועלט — וועלט און ייד

אַן ערשטער, אומזיכערער שריט צו אַ נייעם יידישן וועלט-באַנעם
נאָך די יאָרן 1933—1945

אין יעדן מענטש, שיר נישט זינט זיין פריער קינדהייט, און אויך אין דער גאַנצער מענטשהייט, זינט איר פריער קינדהייט, עגבערט אין פאַר-באַרגעניש, און אַמאָל אויך גאַנץ אָפּן, די פּראָגע: פון וואָנען קום איך? וויי-ניקער אינטערעסירט די פּראָגע: וואוהין גיי איך? און אזוי ווי יעדער מענטש איז אַ וועלט — איז ממילא די פּראָגע, אויב געהעריק געכפלט, צו לעזן: פון וואָנען קומט די גאַנצע וועלט? דאָס איז די פּראָגע, וואָס שליסט אין זיך איין די גאַנצע קאָסמאָגאָגיע. צוליב הונדערט און איין סיבות איז זי די אומפּראַקטישסטע, שוין צוליב דעם אומפּראַקטיש — ווייל יעדער, וואָס פּרעגט זי, ווייסט, אַז זי קען נישט פאַרענטפּערט ווערן.

און אויך איך האָב מיר אין פאַרלויף פון יאָרן און יאָרצענדליקער, פינף יאָרצענדליקער, ווייל שוין אין מיין פּריסטער קינדהייט האָב איך מיך די פּראָגע געפּרעגט, געשאַפּן אַן אייגענע קאָסמאָגאָגיע. און אַט איז זי: דאָס זיין פון דער סובסטאַנץ — סובסטאַנץ לויט ספינאָזאַס באַנעם — מאַניפעסטירט זיך מיר אין דריי אַטריבוטן. איך רעד דאָ נישט וועגן די אַטריי-בוטן פון דער סובסטאַנץ גופא, נייערט וועגן די אַטריבוטן פון דעם זיין פון דער סובסטאַנץ. יא, דאָס זיין פון דער סובסטאַנץ באַנעם איך דורך דריי אַטריבוטן:

דאָס אַרגאַנישע, באַוואוסטע לעבן, צענטראַליזירט אין איין דעפיניטיוון איך.

דאָס מאַטעריעלע עקזיסטירן — אַפּגעריסן און אַפּגעשיידט פון אַ דע-פיניטיוון, גייטיקן איך.

דאָס אַבסאָלוטע זיין אַליין.

דאָס זיין האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער ליניע. אין אָנהויב איז געווען די ליניע. ניין, ניט אין אָנהויב, ווייל די ליניע איז אַן אַן אָנהויב און ווייל זי איז נישט געווען אין אָנהויב וועט זי אויך נישט זיין ביים סוף. ווייל זי האָט נישט קיין סוף. די ליניע איז. פון דער ליניע איז געקומען דער קרייז. אין אומענדלעכע מאָדוסן מאַניפעסטירט זיך פאַר אונדז די ליניע און אין אומענדלעכע מאָדוסן מאַניפעסטירט זיך פאַר אונדז דער קרייז. די ליניע האָט איין ווילן — אייביק צו זיין און צו זיין ליניע. דער קרייז האָט איין באַגערן — אייביק צו זיין און צו זיין קרייז.

דער ערשטער אַטריבוט פון דער ליניע איז זיין. דער ערשטער אַטריבוט

פון קרייז איז לעבן. דער צווייטער אַטריבוט פון דער ליניע איז עקזיסטענץ. דער צווייטער אַטריבוט פון דעם קרייז איז עקזיסטענץ. אין זייער בייזנס געמיינע זאמען אַטריבוט, עקזיסטענץ, שטויסן זיך אייביק צוזאמען די ליניע און דער קרייז און באשאפן דאָס אייביקע געבורן און אייביקע אַפּשאַרבן, וואָס זיינען אין טיפן תוך איינס.

די שטענדיקע צוזאמענשטויסן פון ליניע און קרייז באשאפן דעם ריטם אין אוניווערו. דער ריטם אין אוניווערו איז דאָס לעבן אין אונג-ווערן. אזוי גיך עס הערט אויף דער צוזאמענשטויס צווישן ליניע און קרייז אויף אַ וועלכער נישט איז פלאך פון דער סובסטאַנץ, גייט דאָרט מאַמענטאַן דער געגעבענער מאָדוס פון קרייז אין אַ ליניע איבער, הערט אויף צו לעבן אָבער, נישט צו עקזיסטירן. ווייל אין דעם אַטריבוט פון זיין, וואָס איך רוף עקזיסטענץ, זיינען ליניע און קרייז שותפים.

ליניע און קרייז, אין די אַטריבוטן עקזיסטענץ און לעבן—זיינען ווי אַ צווילינג, וואָס איז צוזאמען און אין איין צייט און פון איין טראַכט אַרויס, און פון איין פאַטערס לענדן געבוירן געוואָרן. אָבער די ליניע איז נישט נאָר דער מעגלעכער טייל פון דעם צווילינג, נאָר איז אויך אַלס ערשטע געבוירן געוואָרן.

אומענדלעך איז די צאָל פון די קרייזן, וואָס זיינען איינס, אומענדלעכע די ליניעס, וואָס זיינען איינע. אַלע ליניעס זיינען אין טיפן תוך פאַראַלעל, אַלע קרייזן זיינען אין טיפן תוך איינגעשלאָסן אין איין איינציקן קרייז. אַלע ליניעס, וואָס מיר באַנעמען מיט אונדזער שכל, זיינען בלויז מאָדוסן פון דער ליניע, אַלע קרייזן, וואָס מיר באַנעמען מיט אונדזער שכל, זיינען מאָדוסן פון דעם קרייז. לענג-און ברייט זיינען אין דער אומענדלעכקייט בלויז מאַ-דוסן פון דער ליניע.

איך קען מיר פאַרשטעלן ליניע אָן קרייז. איך קען מיר אָבער נישט פאַרשטעלן קרייז אָן ליניע. מאָדוסן פון דער ליניע, וואָס הערן אויף צו עקזיסטירן, ווערן ווידער דאָס זעלבע, וואָס זיי זיינען פריער געוועזן — ליניע. מאָדוסן פון קרייז, וואָס הערן אויף צו עקזיסטירן קענען אויך איבער-גיין אין אַנדערע מאָדוסן פון קרייז, אָבער זיי קענען אויך איבערגיין אין ליניע. און דאָס איז דער פונדאַמענטאַלער חילוק צווישן ליניע און קרייז. זיי זיינען אַ צווילינג, אָבער די ליניע איז די ערשטע געבוירן געוואָרן. זיי זיינען אַ צווילינג, אָבער די ליניע איז דער מעגלעכער, דער קרייז — דער ווייבלעכער טייל פון דעם צווילינג.

די צוזאמענשטויסן פון ליניע און קרייז זיינען זייער אייביק שפּיל, דער מאָדוס פון זיין, וואָס מיר רופן: לעבן. דאָס שפּיל מאַגניפעסטירט און סימבאָליזירט זיך אייביק פאַר אונדזערע אויגן אין דעם שפּיל פון די גע-שלעכטער, דער ליניע פון מאַן און קרייז פון פרוי. אין אַט דעם שפּיל איז אויך פאַראַנען, ווי אין יעדן שפּיל, דער ערנסט פון דראַען, קוים טרעט די ליניע אַריבער אַט די גרענעץ און ווערט ערנסט, אָדער דער קרייז טוט עס, איז די קאָטאָסטראַפע נישט צו פאַרמיידן.

אין דעם פראָדוצירן און באַנוצן זיך מיט די אַטאָמישע באַמבעס זע איך די פאַרמעסטונג פון דער ליניע צו צעשטערן דעם קרייז. שפּיל פון ליניע מיט קרייז, וואָס דראַעט אַריבערצוגיין די גרענעץ פון דראַען, ממילא אויפֿ־ הערן צו זיין שפּיל. וואָרעם אין דעם צוזאַמענהאַלטן זיך פון די קרייזן, אין יעדן אַטאָם באַזונדער, סימבאָליזירט זיך די נויטווענדיקייט פון דער אייביקער עקזיסטענץ פון קרייז — אויב לעבן זאָל זיין אויף אונזער פּלאַץ נעט און אוניווערס בכלל. די עקספּלאַזיעס פון די אַטאָמישע באַמבעס, פאַר־ אורזאַכט דורך מענטשן, מאַניפעסטירן און סימבאָליזירן מיט זיך די אַטאָ־ קעס, שוין נישט מער צוזאַמענשטויסן, נאָר אַטאַקעס, פון דער ליניע אויפֿן קרייז מיט דער דייטלעכער כוונה אים צו צעשטערן. דער קרייז ווערט זיך מיט אַלע זיינע כוחות, סיי פיזישע אין יעדן פרט פון אַטאָם, סיי גייסטיקע אין יעדן כלל פון אַטאַמען, וואָס רעפּרעזענטירן מיט זיך אַ מאַדוס פון לעבן, אַדער אַ כלל־מאָדוס פון אַ סך לעבנס. דער קרייז שלאַגט צוריק, וואַרפט זיך אויף דער ליניע. שטאַרקער איז אָבער די ליניע. און כאַטש אין דער ליניע, אין איר טיפּן וועזן, איז דאָ מער ליבע צום קרייז ווי האָס צו אים, (אָזוי ווי אין דעם מענטשלעכן צווילינג טאַקע) טאַמער וועט עס אָבער קומען צום אולטימאַטיוון צוזאַמענשטויס — וועט די ליניע, אַדער וועלכער נישט איז מאַדוס אירער, צעשטערן אין קאַמף דעם קרייז. יעדער מאַדוס פון דער ליניע וועט אין קאַמף איבערדויערן דעם קרייז; די ליניע, וואָס איז כולל אַלע מאַדוסן פון דער ליניע, וועט אין אולטימאַטיוון פאַרמעסט איבער־ דויערן דעם קרייז, וואָס איז כולל אַלע מאַדוסן פון קרייז.

אויב עס איז עפעס געוועזן איידער ליניע און קרייז זיינען געוועזן, איז געוועזן ליניע אָן קרייז, אָבער עס איז נישט געוועזן קרייז אָן ליניע. אויב די קריגערישע צוזאַמענשטויסן פון קרייז און ליניע, דאָס ווייטערדיקע פראָדוצירן און אַטאַקירן מיט אַטאָמישע באַמבעס, וועט נישט אויפהערן, קען פאַרקומען אַ טיילווייזע צעשטערונג פון דעם אוניווערס, דאָס הייסט פון יענעם טייל זיינעם, וואו עס גרייכט אַט די אַטאַקעס, דאָס הייסט פון יענעם טייל זיינעם, וואָס מיר מענטשן האַלטן אַקופּירט. עס קען אויך זיין, אַז דאָס וועט זיין בלוז אַ פרעלודיום צו דער דורכאויסיקער צעשטערונג פון דעם אוניווערס, צעשטערונג פון אַלע מאַדוסן פון קרייז און ממילא דאָס אויפהערן פון דער עקזיסטענץ פון קרייז. זיין אַבסאָלוטע ווידער־ פאַראייניקונג מיט דער ליניע, מיר האָבן פריער געזאָגט, אַז דער קרייז איז אייביק צוזאַמען מיט דער ליניע. אָבער נאָך דעם אויפהערן פון קרייז און ליניע וועט אויך אויפהערן דער באַגריף פון דער אייביקייט, וואָס מיר האָבן היינט. דעריבער איז אין די רייד אַ לאַגישע סתירה, אָבער נישט קיין אַבסאָ־ לוטע סתירה. אין אַזאַ פּאַל וועט אויפהערן סיי לעבן און סיי עקזיסטענץ און עס וועט בלייבן דער ערשטער מאַדוס פון זיין — דאָס זיין אַליין — וואָס איז גלייכצייטיק אויך זיין ערשטער פון די דריי אַטריבוטן, וואָס דורך זיי דער־

קענען מיר דאָס זיין. דאָס אַבסאָלוטע זיין קען זיין בלויז אין דער ליניע. די ליניע קען זיין בלויז מיט דעם אַבסאָלוטן זיין. צו איר זיין דאָרף זי נישט קיין עקזיסטענץ און נישט קיין לעבן.

דער מענטש, דער שותף צום אוניווערס, אין בעסטן, ספינאָזיסטישן זין זאָג איד עס, האָט אַ רעכט צו באַנוצן זיך מיט אַלע כוחות, וואָס דער אוניווערס פאַרמאָגט, איינשליסנדיק די אַטאָמישע קראַפט. און לעגאַל — אין אוניווערסאַלן זינען — וועט ער האַנדלען, ווען ער וועט זיך באַנוצן מיט דער אַטאָמישער קראַפט, אָבער נאָר צום דייטלעכן גוטס פון אוניווערס און דאָס הייסט: צום צוזאַמענלעבן און פרידלעכן שפּיל פון דער ליניע און פון קרייז.

אַזוי צעשטערט דער מאַן טיילווייז די פרוי ווען ער בויט מיט איר הילף די ווייטערדיקע דורות. און דאָך — מחמת ליבע און ווייטערלעבן — איז דער ציל אַזוי לעגאַל, אַז ער מאַכט אויך לעגאַל דאָס טיילווייזע צעשטערן פון דער פרוי. און דאָס טאָן איז גוט אין די אויגן פון גאָט, און עס איז גוט אין די אויגן פון יעדן מענטש און גוט אַפילו אין די אויגן פון יעדער פרוי אינדיווידועל, וואָס מאַכט דורך דעם פּראָצעס פון צעשטערט ווערן. אָבער עס איז גוט נאָר דעמאָלט, ווען עס הערשט קעגנזייטיקע דיסציפּלין און האַרמאָניע צווישן ליניע און קרייז, מאַן און פרוי. אדרבא, אַ פרוי אין וועלכער די טיילווייזע צעשטערונג און אויפבויע און אויפבויע פילט זיך פּער-פּעקטער ווי יענע פרוי, וואָס האָט עס נישט דורכגעמאַכט און אַזעלכע פרויען זוכן זיך אַפילו צו קאַמפּענסירן אין זייער לעבן דורך אַנדערע מיני אויפבויערשע אַקטן.

*
**

עס איז כדאי נאָך מער צו מעדיטירן וועגן די דריי אַטריבוטן פון זיין אין אוניווערס.

דאָס אַבסטראַקטע זיין. עס איז אַ ריין קאָסמישער באַגריף. ער אָנט אונדז בלויז. פאַרשטיין דורכאויס קענען מיר אים בשום אופן נישט. דאָס קאָנקרעטע עקזיסטירן. די קאָנקרעטע פאַרמען פון עקזיסטענץ קענען מיר אַבסערווירן אויף שריט און אויף טריט בשעת מיר אַליין לעבן. מיר זעען דאָס עקזיסטירן פון דער טויטער מאַטעריע אומעטום. מיר זעען אויך דעם אַריבערגאַנג פון לעבן צו עקזיסטענץ. אָדער פון אַ העכערער און אינדיוידועלער פאַרם פון לעבן צו אַ נידעריקערער און מולטיפּליצירטער פאַרם פון לעבן. דאָס עקזיסטירן איז דורכאויס קאָנקרעט פאַר אונדזערע חושים און ממילא דורכאויס צוגענגלעך צו אונדזער מוח. צו אונדזער באַ-גריפן-וועלט.

צום בעסטן באַנעמען מיר דאָס לעבן. מיר לעבן דאָך אַליין. און אַזוי ווי מיר לעבן אַליין, קענען מיר זיך אויך פאַרשטעלן לעבן אין דער עקזיסטענץ. מיר באַנעמען דאָס לעבן פון די פּלאַנצן, מיר באַנעמען לעבן אין טיילן פון די פּלאַנצן. מיר באַנעמען אינדיוידועל לעבן אין טיילן פון אונדזער גוף. צו אונדזערע רמ"ח אברים האָבן מיר אַ שטאַרק אינדיוידועלן צוגאַנג. מיר

האָבן רחמנות אויף איינצלנע גלידער אונדזערע — ווען זיי ליידן. מיר פרייען זיך מיט זיי מיט זייערע ספעציעלע פריידן.

אַז אַ מענטש הערט אויף אינדיווידועל אַלס יחיד צו לעבן הערט דער־ מיט זיין גוף און זיין נשמה נישט אויף צו עקזיסטירן. גייט דעמאָלט זיין גוף אַריבער אין זיין עקזיסטענץ — און אַפילו אין אַ רעגרעסירנדיקער און דעגענערירנדיקער פּאַרם פון לעבן — אָן לעבן לויט מענטשלעכן באַגריף פון טאַג־טעגלעכן לעבן. און אויך די נשמה גייט איבער אין איר עקזיסטענץ אָן לעבן לויט דעם טאַגטעגלעכן באַגריף פון לעבן. דאָס דאָזיקע לעבן, ווייטער־ לעבן פון דער נשמה, שטעלן מיר זיך אויף פאַרשיידענע אופנים פאַר. אַפֿ־ לייקענען עס מיט דער פולער און איבערצייגנדיקער לאַגיק קען קיינער נישט.

די דריטע פּאַרם, נאָך לעבן און נאָך עקזיסטענץ, איז דאָס אייביקע זיין — וואו גוף און נשמה ווערן ווידער איינס. ווערן נאָך איינסער ווי זיי זיינען אַלס די צוויי אַטריבוטן — ווי ספּינאַזא פאַרשטייט זיי — געדאַנקלעכקייט און אויסשפּרייטונג פון דער סובסטאַנץ. סובסטאַנץ קענען מיר זיך פאַרשטעלן דורך די צוויי אַטריבוטן. אָבער דאָס אַבסאָלוטע זיין איז אויך אויסער די גרענעצן פון דער סובסטאַנץ — און דאָס קענען מיר זיך שוין נישט פאַר־ שטעלן. עס קען אונדז בלויז אָנען. די אַבסאָלוטע ליניע קען אונדז בלויז אָנען. ספּינאַזאַס סובסטאַנץ־באַנעם איז דאָך געבונדן צו קרייז און ליניע — כאַטש ער האָט דאָס, און אין דער פּאַרם, קיין מאָל נישט אַרויסגעזאָגט — ממילא: דאָרט וואו עס הערט זיך אויף דער צוויילינג קרייז און ליניע — הערט אויך אויף די סובסטאַנץ.

**

די צוזאַמענשטויסן פון ליניע און קרייז זיינען דאָ. נישט נאָר אַב־ סטראַקט און אומבאַנעמלעך פאַר אונדזערע חושים, כאַטש באַגרייפלעך פאַר אונדזער גייסט, נאָר זיי מאַניפעסטירן זיך אין סימבאָלן אין אונדזער גאַנצן לעבן אַרום, סיי אין קאָסמאָס, סיי אין אונדזער לאַקאַלער גאַלאַקסע. דעם מילכוועג אין וועלכן אונדזער זונענסיסטעם באַוועגט זיך, סיי אין אונדזער לאַקאַלן זונען־סיסטעם. פאַרזונקען אין אייביקן קרייזן איז אונדזער פּלאַנעט, אונדזער ערד. איר לעבן שעפט זי פון איר אייביקן צוזאַמענשטויס מיט דעם אייביקן שטראַל, וואָס רעפּרעזענטירט די אייביקע ליניע.

די גאַנצע מעכאַניק איז געבויט אויף דעם געזעץ פון אַקס און ראָד. אַקס — די ליניע, און ראָד — דער קרייז. אַזוי לאַנג אַקס און ראָד זיינען צוזאַמען, ליניע אַריינגעריסן אין פּרידלעכן שפּיל אין קרייז, באַוועגט זיך עס און עס לעבט, איז דאָ לעבן. אַז די אַקס, די ליניע פאַלט פון קרייז אַרויס בלייבט שטיל דאָס ראָד. עס ווערט אויך שטיל ווען די ליניע ברעכט דורך דאָס ראָד און דאָס ראָד ווערט אויס קרייז. דאָס ראָד, דער קרייז גייט אויך ממילא אַריבער אין אַ ווילד און אַ געפּערלעך לעבן ווען די אַקס, די ליניע גייט אַוועק פון צענטער, מאַניפעסטירט אַ טענדענץ זיך צו צעשיידן מיט דעם קרייז.

מאן איז ליניע. אייביקע ליניע; ווייב איז קרייז, אייביקער קרייז. אפילו סעקסועל איז זייער ביידנס סימבאל — ליניע פון מאן און קרייז פון פרוי. זייער אייביקער צוזאמענשטויס איז לעבן. פרוי איז די אייביקע פרייד. אפילו דעמאלט ווען זי טרויערט איז עס גאר א פאָרם פון דעם אויסדרוק פון בענק-שאַפט גאָך פרייד. פרוי וויל אייביק קרייזן אַרום דער ליניע. מאן איז דער אייביקער ערנסט. אפילו דעמאלט ווען ער פרייט זיך איז עס גאר אן אויס-דרוק פון בענקשאַפט צום ערנסט צוריק. מאן רייסט זיך אייביק פון קרייז אַרויס, אָבער אין דעם רייסן זיך דערפילט ער ערשט, אָז ער איז ליניע און דאָס פאַרשאַפט אים דעם שטאַרקסטן באַוואוסטזיין פון זיין ערנסט. ער רייסט זיך אייביק פון קרייז אַרויס און אייביק אין קרייז אַריין ציט עס אים צוריק.

זאָל אונדז נישט פאַרפירן דער צופאַל, וואָס אין דער גראַטאַטיק איז דאָס מין פון דער ליניע — נקבה. די ליניע, דאָס מין פון קרייז — זכר. דער קרייז, דאָס האָט — נאַטירלעך — קיין שום באַדייטונג נישט. דאָס האָט אַ שייכות צום קלאַנג פון וואָרט, זיין איין-אָדער מער-טראַפיקייט.

גאָט איז ליניע און די וועלט איז קרייז. גאָט איז, עקזיסטירט און לעבט. אין אים זיינען אַלע דריי אַטריבוטן פון אוניווערסאלן זיין. גאָט איז און די וועלט עקזיסטירט און לעבט. דאָס אַבסאָלוטע זיין קען זיין אַן עקזיסטענץ און אַן לעבן. די עקזיסטענץ קען זיין אַן לעבן. דאָס לעבן שליסט איין אין זיך די פריערדיקע צוויי אַטריבוטן פון זיין. לעבן איז דער העכסטער אויס-דרוק פון זיין, דער ציל פון זיין. קען זיין, אָז עס וועט אַמאָל קומען צו גאָך אַ העכערער פאָרם פון זיין, ווי עס איז לעבן. אַ פאָרם, וואָס איז מער ווי דאָס אַבסאָלוטע זיין, דאָס עקזיסטירן און דאָס לעבן.

דער קרייז קרייזט אַרום דער ליניע אין אַלערליי ווינקלען פון אַלע גראַדן פון קרייז. אין דעם בייטן זיך פון די ווינקלען פון די ליניעס אין קרייז איז די פאַרשיידנאַרטיקייט פון לעבן. וואָס מער ווינקלען — אַלץ מער פאַרשיידנאַרטיקייט. וואָס מער פאַרשיידנאַרטיקייט — אַלץ מער לעבן. וואָס מער לעבן — אַלץ מער ערפּעקציע פון לעבן.

ליניע איז ליכט אָדער פינצטערניש, אָדער אַ געפלעכט פון זיי ביידן. די פאַרבן זיינען די קרייזן. נישט ליכט און נישט פינצטערניש אַליין, און נישט אין זייער צוזאַמענשטויס אַפילו, ווערן זיי לעבן. לעבן ווערן זיי ערשט אין צוזאַמענשטויס מיט פאַרבן — וואָס זיינען קרייזן. דריי גרונט-פאַרבן זיינען פאַראַנען — מיינט אונדזער אויג, זאָל דערפון געדונגען זיין, אָז עס זיינען פאַראַנען דריי גרונט-קרייזן? בשום אופן נישט. אַט רעפּרעזענטירט אי דאָס ליכט און אי די פינצטערניש די ליניע. און דערפון דרינגט דאָך זיכער נישט, אָז עס זיינען פאַראַן צוויי ליניעס. שוואַרץ-ווייס און אומענדלעכע פאַרבן זיינען נישט מער ווי איינע פון די אומענדלעכע מאַניפעסטאַציעס פון ליניע און קרייז, זיין און — עקזיסטענץ-לעבן.

**

עטיק איז ליניע — עסטעטיק איז קרייז. דער צוזאמענשטויס פון דער עטיק מיט דער עסטעטיק באשאפט לעבן. די קולטור פון דער וועלט מאַני-פעסטירט זיך אַלס עטישע גרויס-קולטור און אַלס שטייגערישע קליין-קולטור. די עטישע גרויס-קולטור איז ליניע, די שטייגערישע קליין-קולטור איז קרייז. פונקט ווי דער קרייז און די ליניע זיינען געוועזן אויף דער וועלט איידער זיי האָבן זיך מאַניפעסטירט אין דער ערשטער מדרגה פון עקזיס-טירן און אין דער צווייטער מדרגה לעבן, אַזוי איז אויך די אידעע פון דער עטישער גרויס-קולטור און דער שטייגערישער קליין-קולטור געוועזן אין דער וועלט איידער זיי האָבן זיך מאַניפעסטירט אין דייטלעכע פאַרמען. די ערשטע — די עטישע גרויס-קולטור — בעיקר אין דער פאַרם פון וואַרט, און די צווייטע בעיקר אין דער פאַרם פון טאַט. פונקט ווי קרייז און ליניע זיינען אין אַלע אייביקייטן געבונדן, אַזוי זיינען עטיק און עסטעטיק געבונדן. דאָס אַבסאָלוטע זיין פון דער עטיק קענען מיר אָנען, פונקט אַזוי ווי מיר קענען אָנען דאָס אַבסאָלוטע זיין בכלל. אָבער זי פאַרלירט פאַר אונדז מענטשן יעדן זינען. די אַבסאָלוטע עטיק איז פאַר לעבעדיקע מענטשן, פונקט אַזוי זיגלאָז אַזוי ווי דאָס אַבסאָלוטע געזעץ, אַז צוויי מאָל צוויי איז פיר — אויב מיר שטעלן זיך הינטער די צוויי קיין שום עקזיסטענץ נישט פאַר. אָבער דאָס איז נישט מעגלעך, ווייל ווען מיר זאָגן נאַר: צוויי — באַשאַפט אונדזער דמיון באַלד צוויי עפיסן, און אַפילו ווען מיר זאָגן אַרויס אַן אַסטראָנאָמישע ציפער מיט צוויי — צוויי קווינטיליאָנען — זאָגט אונדזער דמיון באַלד: צוויי קווינטיליאָנען מיילן, און דאָס הייסט שוין — עפיסן. דער נישט פילאַ-זאַפישער מענטש, דער אונטערמענטש, קען זיך פאַרשטעלן אַבסאָלוטע עסטע-טיק אַן עטיק. אַבסאָלוטע עסטעטיק אַן עטיק איז פונקט אַזוי זיגלאָז ווי קרייז אַן ליניע.

**

עטישע גרויס-קולטור איז יודעאיש און שטייגערישע קליין-קולטור איז העלעניש. יודאאיזם איז ליניע און העלעניזם איז קרייז. די אידעען פון יודא-איזם און העלעניזם זיינען געוועזן אויף דער וועלט לאַנג, לאַנג פאַר דעם אויפקומען פון די צוויי פעלקער, וואָס זיינען — אַ דאָנק אַ לאַנגער קייט פון סיבות און ווירקונגען — געוואָרן די טרעגער פון די יודעאישע און די העלענישע אידעען. פונקט ווי די העלענישע אידעען זיינען נישט מער צוגעבונדן צו די גריכן — אַזוי זיינען די יודעאישע אידעען נישט מער אויסשליסלעך צוגעבונדן צו די יידן. מען מוז אָבער צוגעבן, סיידן ביזווייליקייט אָדער אַנט-יודעאישע אַפעקטן דיקטירן אַנדערש, אַז די יודעאישע אידעען זיינען אין אַ גרעסערער מאָס צוגעבונדן צו די יידן ווי די העלענישע אידעען צו די גריכן פון היינטיקן טאַג. און אויך דאָס איז נישט קיין פאַרדינסט פון די יידן און נישט קיין שולד פון די גריכן — נייערט אַן אויסוויקונג פון אַ לאַנגער קייט סיבות.

אויב פראנקרייך, אין דער צייט פון איר גרויסער רעוואלוציע — האָט זיך פאַרנומען בעיקר מיט דער עטיק פון דעם גאַנצן מין מענטש, איז פראַנקרייך אין יענער צייט געוועזן דער פּאַנען־טרעגער פון יודאָאיזם אויף אונדזער פּלאַנעט. און אפשר אין גאַנצן קאָסמאָס. עס זיינען דאָך פאַראַנען מחשבות ביי אַסטראָנאָמען, אַז עס קען געמאַלט זיין, אַז אויף קיין שום אַנדערן פּלאַנעט איז נישטאָ מער אַזאַ הויך־אַנטוויקלטע פּאַרם פון לעבן, ווי דאָס לעבן פון דעם מין מענטש. אויב די פאַראַיניקטע שטאַטן האָבן דאָס זעלבע געטאָן, זיינען זיי, אין יענער צייט, געווען די פּאַנען־טרעגער פון יודאָאיזם אויף אונדזער פּלאַנעט. אויב דער ראַטן־פאַרבאַנד האָט זיך אַ צייט־לאַנג מיט די אידעען פאַרנומען — איז ער, אין יענער צייט, געוועזן דער פּאַנען־טרעגער. און — נאַטירלעך — וואו און ווען די יידן זיינען געוועזן בעיקר — אין דער געגעבענער וועלט־סיטואַציע — די טרעגער פון דעם יודעאישן געדאַנק, דעם געדאַנק פון אַבסאָלוטער גערעכטיקייט, זיינען זיי געוועזן דערמיט אויך די פּאַנען־טרעגער, און נישט נאָר די טרעגער, פון דעם געדאַנק.

און — צוליב אַלערליי, לרוב אויסערלעכע — סיבות איז דער ייד צום אָפּטסטן געוועזן דער טרעגער פון יודאָאיזם אין דער וועלט. מיט דעם אַריינרוקן אין דעם פריערדיקן זאַץ די צוויי ווערטער: לרוב אויסערלעכע — האָב איך, גלויב איך, אויסגעמעקט יעדן חשש אַפילו, אַז שאַוויניזם דיקטירט מיר די מחשבות. אין צייטן, ווען דער ייד האָט זיך מיט די אידעען פון גאַנצן מין מענטש אין דער רעם פון דער וועלט, נישט פאַרנומען, איז ער נישט געוועזן דער פּאַנען־טרעגער פון יודאָאיזם, כאַטש ער האָט היסטאָריש נישט אויפגעהערט צו זיין אַ ייד. ייד און יודאָאיזם איז נאָענט, אפשר צום נאָענטסטן — צוליב אַ קייט פון אויסערלעכע סיבות — אָבער נישט אידענטיש. גרויסע מאַסן פון יידישן פּאָלק באַלאַנגען צו די אומצאָליקע קרייזן פון דער שטייגערישער יידישער קליין־קולטור, אָבער האָבן קיין שום שייכות נישט צו דער ליניע פון דער עטישער יידישער גרויס־קולטור. קיין סטאַטיסטיק איז קיין מאָל אין דעם פרט נישט דורכגעפירט געוואָרן, וואָלט מען זי דורכגעפירט, וואָלט מען זיך אפשר ממש דערשראָקן פאַר דעם פּאַקט ווי ווייניק יידן עס זיינען טרעגער פון יודאָאיזם.

ווי אומעטיק די פאַר ווערטער דאָ ווייטער זאָלן נישט זיין, זאָגן מוז איך זיי: פּאָלק איז אין דער אמתן דאָס, וואָס אַ קליינע כיתה אין אַט דעם פּאָלק חלומט וועגן אים. אַ מין כת בעלי חלומות, אָדער בעלי־מחשבות. אויך די גאַנצע מענטשהייט איז נישט מער ווי דאָס, וואָס אַ קליינע כיתה מענטשן חלומען וועגן איר. און אַזוי מיט אַלע פעלקער. אַמאָל איז עס אַ כת שקרנים בלויז אין אַ געוויסן פּאָלק, ווי עס האָט אונדז געלערנט די לעצט־טע דערפאַרונג אין דער וועלט־געשיכטע. דער אמת איז, אַז יעדעס פּאָלק, און אויך אונדזער פּאָלק, באַשטייט פון צוויי קאָרדינאַלע טיילן, דעם בלויז קוואַנטיטאַטיוון און דעם קוואַליטאַטיוון.

און אויב עס איז שוין צו רייד געקומען—זאָל דאָ געמאַכט ווערן אַ פּראווי

צו דעפינירן די צוויי באַגריפן, בעיקר פון יידישן שטאַנדפונקט. נישט אין גאַנצן, אָבער דאָך, האָט אויך די באַמערקונג אַ שייכות צו די אַלע מחשבות. אַ קוואַליטעט־ייד איז אַ ייד, וואָס האָט אַ געוויסן סכּום ידיעות וועגן זיין פּאָלקספּאַראַנגענהייט ביזן נעכטיקן טאַג ממש און באַמיט זיך כּסדר, לויט זיינע אינערלעכע און אויסערלעכע מעגלעכקייטן, דעם סכּום וויסן צו פּאַר־ברייטערן און פּאַרטיפּערן. וואָס איז אַריענטירט אין דעם איצט פון זיין יידיש פּאָלק, איז אַנגעשלאָסן אין איינער פון די יידישע באַוועגונגען, ברענגט געוויסע קרבנות פּאַר איה, סיי פון זיינע מאַטעריעלע מיטלען און סיי פון זיין צייט און — דער עיקר — באַמיט זיך איינצושטעלן די שריט פון זיינע נאַענטסטע און — ועל כּולם — די שריט פון זיינע אייגענע קינדער, אויב ער האָט זיי, אין יענער ריכטונג. וואָס האָט אַ חלום פון אַ יידישער צוקונפט אין דער רעם פון דער וועלט, טראַכט וועגן איר און איז גרייט פּאַר איר זיך מקריב צו זיין, אויב גרויסער קרבן וועט געפּאָדערט ווערן. פּאַראַנגענהייט, איצטיקייט, קומענדיקייט. שיר נישט אַן אַנטראַפּאַמאַרפּיזירטער טעטראַגראַף־מאַטאַן. אויך אין יענעם מיסטישן וואָרט איז „יוד“ דאָס ערשטע אות. אַט דאָס איז אַ קוואַליטעט־ייד. קוואַנטום־יידן זיינען אַלע איבעריקע. אַלע אי־בעריקע, וואָס צוליב וועלכער נישט איז סיבה האַלטן זיי זיך אַליין פּאַר יידן. אָדער ווערן פון אַנדערע פּאַר יידן געהאַלטן און קענען זיך פון דער פּעטליע נישט אַרויסרייסן, אָדער ווילן עס נישט.

אין איינעם פון די פּאַראַגראַפּן האָבן מיר געטראַכט וועגן דער מעג־לעכקייט פון קעגנזייטיקן איבערדויערן פון ליניע און קרייז. מיר זיינען גע־קומען צום אויספיר, אַז קרייז אָן ליניע קען ניט עקזיסטירן און נישט לעבן. ליניע אָן קרייז — יא. דאָס אַבסאָלוטע זיין געהערט נישט צו די אַטרי־בוטן פון קרייז. אין איר טיפּסטן וועזן, אין איר טיפּסטן מהות, ווייסט די ליניע פון דעם אמת, איר אמת. דער קרייז ווייסט פון דעם אמת נישט אין זיין טיפּסטן וועזן. דער קרייז ווייסט נישט, אַז ער קען נאָר אַ געוויסע צייט ווייטער לעבן, אויב ער רייסט זיך אָפּ פון דער ליניע. אַ געוויסע צייט בלויז קען ער ווייטער זיך לעבן־דרייען מיט דער אינערקייט, וואָס די ליניע האָט אין אים אַריינגעגעבן. אַט פּונקט ווי אַ ראַד — און דאָס איז אַזוי קלאַר פּאַר אַלעמענס אויגן — וואָס איז אַראַפּגעפּאַלן פון דער אַקס אין מיטן לויפן.

באַוועגונג און קרימונג, און דערמיט לעבן, פרייד און שיינקייט זיינען אייגנשאַפטן פון קרייז. רו און גלייכקייט זיינען די אייגנשאַפטן פון דער ליניע. דערמיט שטעלט זיך די ליניע אויסער די גרענעצן פון שיינקייט. זי איז נישט העסלעך, זי שטייט בלויז אויסער די גרענעצן פון שייין און נישט שייין. לו יהי שוואַרץ, ווייס און פּאַרבן. שוואַרץ און ווייס זיינען נישט שייין און נישט העסלעך. פּאַרבן קענען זיין שייין, אָדער העסלעך. נאָטירלעך רעדט זיך עס דאָ וועגן אַבסאָלוטן ווייס און אַבסאָלוטן שוואַרץ. וועגן אַט די אייגנשאַפטן זייערע ווייסן די ליניע און דער קרייז. דער יודאָאיזם און דער העלעניזם. אָבער דער העלעניזם ווייסט נישט (ווייל דאָס אונטערבאַ־וואוסטיין אין דעם פרט פעלט אים, ווייל וואָלט ער דאָס אונטערבאַוואוסט־

זיין געהאָט, וואָלט ער זיך אַליין מיט דעם אָפּגעשוואַכט, און דאָס איז קעגן דער נאַטור פון יעדער עקזיסטירנדיקער און אַוודאי שוין לעבעדיקער זאַך). אַז אין טיפּן תּוך איז ער שוואַכער פון יודאָאים. דער יודאָאָיזם פאַרמאַגט אַבער אַט דעם אונטערבאַוואוסטזיין פון זיין גרעסערער שטאַרקייט איבער דעם קרייז. עס איז נישט זיין פאַרדינסט, עס ליגט אין זיין נאַטור. און ווייל עס ליגט אין זיין נאַטור — נעמט ער זיך מיט דעם נישט איבער. אַבער עס ליגט פאַרט אין זיין נאַטור און ער האָט עס אין זיין אונטערבאַוואוסט-זיין און זיינע האַנדלונגען זענען אָפט אויס, אַזוי ווי ער וואָלט טאַקע געהאַט געהיימע פאַרבינדונגען מיט גאָט. סימנים דערפון שלאָגן זיך דורך, ווי בלוט פון אַ געהיימער וואונד דורך מלבושים, דורך האַנדלונגען פון יידן, וואָס זיינען שוין אָפילו זייער לאַנג אָפּגעריסן פון יידישן שטאַם, אָדער לעבן אונטער רעזשימען, וואָס פאַרטראָגן נישט קיין ספּעציעל יידישע האַנדלונגען. אַזוי ביי יידן-יחידים און אַזוי ביי יידישע גרופּעס. אַזוי אַמאָל ביי אַסימילירט-געשמטע יידישע גרופּעס אין דייטשלאַנד און אַזוי ביי יידן, וואָס לעבן שוין דרייסיק יאָרן אונטער דעם סאָוועטישן רעזשים. דער טיפּער סוד פון יידישן קידוש השם איז טאַקע צו פאַרשטיין נאָר מיט דער הילף פון אַט דעם אונטערבאַוואוסטזיין. אויך דער טיפּער סוד פון דעם אייביקן וואונדערן זיך פון דעם העלענער איבערן יידישן קידוש השם. דאָרט האָבן מיר צו טאָן מיט אַ פאַרבאַהאַלטענעם סופּעריאָריטעטס-קאָמפּלעקס, אָדער אפשר דאָרף מען דאָ זאָגן „אונטער-קאָמפּלעקס“, אין צווייטן פאַל מיט אַ פאַרבאַהאַלטענעם אינפּע-ריאָריטעטס-אונטער-קאָמפּלעקס. (אַנטקעגן דעם וואָרט „אונטערבאַוואוסט-זיין“).

דער יודאָאָיזם איז נישט בעסער ווי דער העלעניזם. דער העלעניזם איז נישט שענער ווי דער יודאָאָיזם. כאָטש אין אַלגעמיין ווערט אַנגענומען, אַז אין וועזן פון ערשטן איז שיינקייט, אין וועזן פון צווייטן גוטסקייט. אין מהות פון דעם וואָרט „גערעכטיקייט“ אָדער „רעכט“ איז אויך דאָ דער מהות פון „ליניע“ און דאָס איז דער פונדאַמענטאַלער חילוק צווישן יודאָאָיזם און העלעניזם.

מיר מענטשן, וואָס זיינען צוגעבונדן מיט אונדזערע חושים צום לעבן — האָבן מער פון אַלץ ליב דאָס לעבן אַליין. און — אויב מיר פאַרשטייען דאָס לעבן טיפּער — האָבן מיר אויך ליב דעם טויט. עס ליגט אין דער נאַטור פון דער זאך, אַז יידן קענען לייכטער באַנעמען די ליבע צום טויט ווי נישט יידן. מאַמענטן פון אַ שטאַרקערער ליבע צום טויט ווי צום לעבן זיינען אויסנאַמס-מאַמענטן. פאַראַנען אַזעלכע. דאָס זיינען רגעס פון גרויסע ליידן — פיזישע צי גייטיקע — און אויך רגעס, ווען אונדזער לעבנס-ווילן גופא, אָדער לעבנס-ליבע גופא, ווערט צוליב סיבות מיד.

אויב מיר פאַרמאַגן גענוג באַוואוסטזיין, קענען מיר זייער לייכט ליב האָבן אי דאָס לעבן און אי דעם טויט, ווייל מיר ווייסן דאָך דעמאָלט, אַז דורך דעם טויט הערן מיר נישט אויף צו עקזיסטירן. פון זיין איז דאָך שוין אָפּגערעדט. נישט אונדזער גוף — קרייז — הערט אויף צו עקזיסטירן, און

נישט אונדזער ליניע — נשמה. די ווייטער־עקזיסטענץ פון אונדזערע גופים נאך אונדזער טויט, נאך מענטשלעכן טויט, קענען מיר לייכט אָבסערווירן מיט אונדזערע חושים. מיט די זעלבע, נישט גענוג פערפעקטע חושים, קענען מיר אָבער נישט אָבסערווירן די ווייטער־עקזיסטענץ פון אונדזערע נשמות, נאך אונדזער טויט, און דעריבער זיינען די באַגריפן פון דער ווייטער־עק־זיסטענץ פון דער נשמה פאַרנעפלטע און סתירותדיקע.

אז די יידישע רעליגיע איז נאך געווען נענטער צו איר אור־קוואַל, נענטער צו איר געטלעך־געניאלן באַשאַפער — ווער ער זאל נישט האָבן געווען, צי פון אונדזער שטאַם, צי נישט — איז זי געווען אַזוי דורכגענומען מיט דעם באַוואוסטזיין פון דער ליניע אירער, אַז זי האָט אַפילו נישט גע־טראַכט פון אַ סוראַגאַט פון אַ „יענער וועלט“. דעמאָלט האָט נאָך אין איר שטאַרק געלעבט דאָס באַוואוסטזיין, אַז די וועלט איז יענע וועלט גלייכ־צייטיק. וואָס ווייטער די יידישע רעליגיע, די יידישע וועלט־באַנעמונג, איז אַוועק פון איר אור־קוואַל, וואָס מער זי איז פאַרמישט געוואָרן מיט דער העלענישער וועלט־באַנעמונג, וואָס מער די קרייזן האָבן אָנגעהויבן צו קרייזן אַרום דער ליניע, אַלץ מער איז זי פאַרמענטשלעכט און פאַרלעבנט געוואָרן און אַלץ מער האָט זי געמוזט טראַכטן וועגן אַ „יענער וועלט“ ממש. דער אמת איז אָבער, אַז „יענע וועלט“ מיט איר גן־עדן און גיהנום זיינען אַ נישט־יידישע זאַך און קענען נישט האָבן קיין פלאַץ אין באַנייטן יודעאישן וועלט־באַנעם.

פונקט ווי יחידים זיינען מיט אַלע חושים צוגעבונדן צום לעבן — אַזוי זיינען עס גאַנצע פעלקער. דאָס יידישע פּאָלק, פונקט ווי אַלע אַנדערע פעל־קער, האָט שטאַרק ליב דאָס לעבן. כאַטש פונקט ווי אין יחידים, קומען פאַר אויך אין פעלקער פּעריאָדן פון מידקייט. אַז יחידים הערן אויף צייטווייליק צו לעבן — הערן זיי שוין אויף אויף שטענדיק צו לעבן. נאָך דעם לעבן קענען זיי נאָר נאָך עקזיסטירן און נאָך אַריבער אין דער פאַרם פון זיין, אָבער צום לעבן קענען זיי זיך אינדיווידועל שוין מער נישט אומקערן. אָבער פעלקער קענען יאָ צייטווייליק אויפהערן צו לעבן, אַריבער אין דער בחינה פון עקזיסטירן בלויז, און מיט דער צייט ווידער אָנהויבן לעבן. פעלקער זיינען ווי ביימער. עס איז פאַלש דאָס אָפטע פאַרגלייכן פון גאַנצע פעלקער־אַרגאַניזמען צו מענטשלעך־יחידישע אַרגאַניזמען. פעלקער־אַרגאַניזמען זיי־נען ווי ביימער־אַרגאַניזמען. וואָלטן פעלקער געווען ווי יחידים — וואָלט אונדזער יידיש פּאָלק געדאַרפט איצט — און אָפט שוין אין אונדזער געשיכטע זיין לאַנג טויט. איז דאָך פון אונדז איצט אָפגעשניטן געוואָרן — מיט דעם אויס־מאַרדן פון אונדזערע זעקס מיליאָן — אַ האַנט און אַ פּוס און דער קאַפּ — אויב מיר וואָלטן אַ פּאָלק פאַרגלייכט צו אַ מענטשלעכן יחיד. אָבער, אַז מיר פאַרגלייכן אַ פּאָלק, און זיך, צו אַ בוים — איז טאַקע פון אונדז אונדזער הויפטשטאַם אָפגעשניטן געוואָרן, אָבער דער אמתער קאַפּ פון אַ בוים איז גראָד אין זיין נידער, אין די וואַרצלען — און מיר קענען רעגענעריירן און אַפילו גיך רעגענעריירן. שוין אין ערשטן זומער. ווייל דער אומקום פון די

זעקס מיליאָן איז נישט געוועזן אַן אויסדרוק פון אונדזער מידיקייט, אדרבא — די קאָטאָסטראָפּע האָט אונדז פאַרכאַפּט אין אַ מאַמענט פון אויפּלעבונג, דער ריבער איז דער רעגענעראַציע־ און ווידער־אויפּלעבונגס־ווילן אַזוי שטאַרק אין אונדז, איצט, באַלד נאָך דער קאָטאָסטראָפּע. עס זעט שיר נישט אַזוי אויס, אַז די קאָטאָסטראָפּע האָט דערנענטערט אונדזער אולטימאַטיווע רע־גענעראַציע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן, מיט אונדזער אייביקייט געמאַסטן, קנאַפּ פאַר 1939, אונדזערע משיח־צייטן.

מיר האָבן פריער געזאָגט, אַז אַן איינמאַל פאַרלוירן לעבן קען נישט ווידערגעפונען ווערן דורך דעם זעלבן יחיד אין אידענטישע באַדינגונגען. אָבער אַ פאַרלוירן לעבן, וואָס איז דורכגעגאַנגען די מעטאַמאָרפּאָזע פון עק־זיסטענץ, קומט ווידער אויף, נאָר נישט אונטער אידענטישע באַדינגונגען. קומט אויף אין אַן אַנדער גילגול. די גרעסטע טראַגעדיע פון דעם מין מענטש באַשטייט אין דעם, וואָס כאַטש זיין איצטיקייטס־זכרון איז זייער גוט אַנט־וויקלט, באַזיצט ער אָבער לחלוטין נישט קיין זכרון פון פאַרגאַנגענע גילגולים. דאָס איז גוגע דעם יחיד־מענטש. אָבער דער קאַלעקטיווער מענטש באַזיצט דעם זכרון פון פאַרגאַנגענע גילגולים. אַ בלאַט שטאַרבט יעדן האַרבסט און קומט, אַלס יחיד, קיין מאָל מער נישט אויף, אַזוי מיינט דאָס בלאַט, אַדער וואָלט געמיינט, ווען עס וואָלט געטראַכט. אָבער דער גאַנצער בוים, דער כלל, ווערט יעדעס יאָר ניי־געבוירן. די בלעטער זיינען די קרייזן, די לעבנס־פאַרמען, וואָס רינגלען אַרום די ליניע, דעם בוים. כאַטש דער ייד, דער יודענער, האַלט זיך זייער קראַמהאַפּט אַן לעבן, ווי לאַנג עס לאַזט זיך; אין אַנטישדיג־דיקן מאַמענט, באַענט פון טויט — נעמט ער דעם טויט אויף מיט מער רוי־איקייט ווי דער העלענער. אין אים איז שטאַרקער אַנטוויקלט דאָס אונטער־באַוואוסטזיין פון געדענקען פון פריערדיקע גילגולים — לעבנס. דער העלענער לעבט לייכטזיניקער, שפילט זיך און פאַרשפילט לייכטער דאָס לעבן. אין דער אַנטישיידנדיקער רגע שטאַרבט דער ייד רואיקער. אין פנים פון טויט ווערט קלאַר דער פונדאַמענטאַלער חילוק אין זייערע נאַטורן — דער נאָ־טור פון דער ליניע און דער נאַטור פון קרייז. אויב עס וואָלט מעגלעך גע־וועזן אויפּצוהויבן זיך הויך־הויך איבערן איצט, און דער עיקר אויב אַ ייד וואָלט עס געקענט טאָן — און עס איז כמעט אוממעגלעך דערווייל — וואָלט מען דאָס שטאַרבן פון די זעקס מיליאָן דערזען ווי דאָס שטאַרבן פון אַ זעקס־מיליאָניקן סאָקראַטעס־רבי עקיבא.

*
**

דער נאַציזם איז געוועזן — און אויף וויפיל ער עקזיסטירט נאָך, איז ער עס נאָך — די אַבסורדאַלע און מאַקסימאַלע פאַרם פון העלעניזם. דער נאַציזם האָט געשטרעבט צום אוממעגלעכן, צום זעלבטשטענדיקן לעבן פון קרייז, אַן דער שטענדיק באַלעבנדיקער און ריטמישער ווירקונג פון דער ליניע, דעם יודאָאיזם. דער נאַציזם האָט זיך פאַרמאַסטן אויף דעם גרעסטן אַבסורד, וואָס דאָס לעבן פון דעם פלאַנעט האָט פראָדוצירט. דאָס

ראד האט זיך פארמאסטן אומצוברענגען די אַקס, דער קרייז — די ליניע. און עס איז אפשר נישט קיין צופאל, וואָס דער נאַציזם האָט אַזוי פיל גע- רעדט וועגן דעם, אַז ער איז די אַקס. ווי האָט ער געקענט זיין די אַקס, אַז ער איז געוועזן משוגע געוואָרענער קרייז? און עס איז נאַטירלעך נישט קיין צופאַל, וואָס אַט דאָס ראַד, וואָס האָט זיך אָפגעריסן פון דער אַקס, האָט אַליין געוואָלט ווערן אַקס, האָט זיך אַזוי גיך אַראָפגעקייקלט אין אָפגרונט — מיטרייסנדיק אַ שטיק וועלט מיט זיך.

די ליניע האָט זיך קיין מאָל נישט פאַרמאסטן אומברענגען דעם קרייז, ווי דער קרייז — אין די יאָרן 1933-1945 — די ליניע. און אויב אַ וועלכער נישט איז פירשפרעך פון דער ליניע האָט אפשר ווען נישט איז, און צייטנ- ווייז, געטראַכט וועגן דעם, אַדער גערעדט וועגן דעם, איז דער געדאַנק פונקט אַזוי אַבסורדאַל ווי די פאַרמעסטונג פון דעם קרייז.

דער קרייז און די ליניע זיינען אין אַלע אייביקייטן געבונדן מיט זיך, אויב לעבן דאָרף זיין אויף דעם פלאַנעט. אין אייביקן ריטם זיינען געבונדן דער ייד און די וועלט, די וועלט און דער ייד. דער ייד, דער אייביקער טרע- גער פון איינס-געדאַנק אין דער וועלט — אָנהויבנדיק מיט משהס איינס- געדאַנק און ענדיקנדיק מיט ספינאָזאס איינס-געדאַנק; דער העלענער, דער איי- ביקער טרעגער פון פיל-געדאַנק אין דער וועלט. די שפּיל פון איינס מיט פיל און פיל מיט איינס איז לעבן, און לעבן איז דער זין פון דער וועלט. אַן קרייז האָט די וועלט קיין זין נישט, קיין באַוועגונג נישט, קיין לעבן, אַן ליניע קען זיך דער קרייז נישט באַוועגן, קען קיין זין נישט האָבן, קיין לעבן נישט.

כאָטש אונדזער יידיש פאַלק האָט אַזוי פיל בייגעטראָגן צום וויסן וועגן אַטאָם, און כאָטש אַ פאַרשטייער פון אונדזער פאַלק — איינשטיין — האָט געהאַלפן ביי דער אַנטוויקלונג פון דעם אַטאָם אַלס וואָפּן, וואָס האָט אולטי- מאַטיוו אָפגעשטעלט דעם שותף פון דעם משוגע געוואָרענעם קרייז, זיינען אָבער אויך פאַרשטייער פון אונדזער פאַלק, מיטן זעלבן איינשטיינען בראַש, איצט די ערשטע, וואָס וואָרענען וועגן דער גרויסער געפאַר. מחמת דאָס פאַרוואַנדלען די אַטאָם-קראַפט אין אַ צעשטערנדיקן וואָפּן איז גלייך צו אַ משוגע געוואָרענער ליניע, וואָס וויל דעם קרייז צעשטערן, און אויב די וואָרענער זיינען נישט קיין יידן, שטייען זיי אונטער דער השפּעה פון יודע- אישע אידעען. איך וויל דאָ קיין ווייטערדיקע נעמען נישט אַנרופּן. די זאַך איז קלאָר גענוג.

יודאָאָיזם איז געגאַנגען אין איין גלייכער ליניע, אָנהויבנדיק מיט משה ביז היינט, די ערשטע צוועלף הונדערט יאָר פון דעם גאַנג זיינען גראַדליניק דאָקומענטירט אין תנ"ך. דאָקומענטירט מיט דער קאַנאָניזירונג. דאָס וואָס ער שטעלט זיך געשיכטלעך אָפ אַ האַלב מילעניום פריער קומט דאָ נישט אין פראַגע. קאַנאָן איז אויך גלייכע ליניע. יידישער קאַנאָן איז דאָ אין רוקנביין פון אונדזער געשיכטע. ער איז נאָר נישט אַזוי דאָקומענטירט נאָך

ווי ער איז עס אין תנ"ך. אויך פאר דעם איז איצט די צייט געקומען. אלע סימנים זאגן דאך, אז מיר לעבן אין דער צייט פון די צייטן. דער קרייז האט קעגן דער ליניע געקריגט און איז באזיגט געווארן. און עס זעט אויס ווי די ליניע פארמעסט זיך אויפן קרייז. און אזוי ווי די ליניע איז שטארקער — איז טאקע איצט די לעבעדיקע וועלט אין שפיל.

און אויך פון אונדזער ריין-יידישן שטאנדפונקט איז איצט די צייט פאר א נייעם קאנאן. אזוי האבן מיר זיך אלע מאל געפירט. נאך אונדזער ערשטן חורבן האבן מיר קאנאניזירט דעם חומש, נאך אונדזער צווייטן חורבן — דעם תנ"ך, נאך אונדזער דריטן חורבן, וואס מיר האבן בלי שום ספק איי-בערגעלעבט ווי די ערשטע צוויי חורבנות, דארפן מיר קאנאניזירן אונדזער צווייטוויזנטיאריקן חשבון מיט דער וועלט און מיט זיך.

ליניע זיינען מיר! לכל הפחות אירע שלוחים. אחד איז דאס גרויסע ווארט אונדזערס. איין גאט איז געוועזן אונדזער ערשטע גרויסע איינס, וואס מיר האבן צו און אין דער וועלט געטראגן נאך אונדזער ערשטן חורבן. איין מענטשהייט, וואס איז אידענטיש מיט איין וועלט, איז געוועזן אונדזער צווייטע, גרויסע איינס, וואס מיר האבן צו און אין דער וועלט געטראגן נאך אונדזער צווייטן חורבן. איין מענטש דארף זיין די דריטע גרויסע איינס, וואס מיר דארפן איצט קלאר מאכן פאר דער וועלט אין אונדזער נייעם קאנאן, נאך אונדזער דריטן חורבן און גרעסטן קרבן.

**

קען זיין, אז ליניע איז אויך נישט מער ווי אילוזיע, אז אין קאסמישן פארנעם איז זי אויך נישט מער ווי קרייז. פונקט ווי קרייז ווערט דער גלייכ-סטער וועג אויף אונדזער פלאנעט, אויב ער ציט זיך נאך פערציק-טויזנט קילאמעטער לאנג אין איין ריכטונג. אבער אט אזוי טראכטן איז טאקע אין גרונט גענומען העלעניש, טראגיש, פעסימיסטיש. און איך בין א ייד.

און ווייל איך בין א ייד, ליגט עס אין מיין נאטור אין מיטן פון לאַב-רינט דעם פאָדעם צו זוכן. זוך איך אים. און אַט דאַכט זיך מיר, האָט זיך מיר ביים שרייבן די אַלע בלעטער ביז איצט געדאַכט, אַז אַ פּאָדעם האָב איך דער-זען און אויפגעוויבן און איך האָלט מיך ביי אים און עס דאַכט זיך מיר, אַז ער פירט מיך פון לאַבירינט אַרויס. און מיט זיין הילף האָב איך נאָר-וואָס געמאַכט דעם ערשטן אומזיכערן שריט צו אַ גייער יידישער וועלט-באַנעמונג נאָך די יאָרן 1933-1945. אַ גייער? אפשר אַן אוראַלטער, אייביק דער זעלבער. איין גאַט, איין וועלט, איין מענטש. די ליניע וויל לעבן האַרמאָניש מיט דעם קרייז. דער קרייז מוז לעבן האַרמאָניש מיט דער ליניע. דאָס איז נאָר מעגלעך דעמאָלט, ווען אַלע, אַלע וועלן פאַרשטיין, אַז איין מענטש איז אזוי גרויס, און נאָך גרעסער, ווי איין גאַט, ווייל איין גאַט איז בלויז גאַט, און איין מענטש איז גאַט און מענטש. מער. איין מענטש איז דער דריטער און לעצטער יידישער איינס-געדאַנק אין דער וועלט.

יוני, 1947

פון אנהייב ביז אנהייב

וועגן יעקב גלאַטשטיין

ביים סוף פון דער צווייטער דעקאדע פון זיינטיקן יאָרהונדערט איז פאַרגעקומען אַן אויפלעבונג אין דער יידישער דיכטונג אין אַמעריקע. עס האָט געהאַט כמעט דעם פאַרנעם פון אַ רענעסאַנס. די סיבות זיינען געווען: מען האָט אָנגעהויבן הערן ווידערקלאַנגען פון אַמעריקאַנער לעבן. מען האָט דערשפּירט די ריהות פון אַמעריקאַנער ערד, און מ'האַט ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז מ'בלייבט אין אַמעריקע להשתקע. עס איז ניט בלויז אַ סטאַנציע אויף דערווייל, נאָר אַ היים פאַר זיך און פאַר אַ פאַמיליע, וואָס מען וועט שאַפן. די נאַכווייענישן פון דער מלחמה און די איבערקערענישן אין פאַרשידענע אייראָפּעאישע לענדער האָבן אויך באַווירקט אונדזער געמיט, אַ ביסל באַ-רואיקט אונדזער וואַנדערלוסט און געשטאַרקט אונדזער היים-וויי. אַ ווייטיק און אַ בענקשאַפט נאָך זומערדיקע פאַרנאַכטן און אילוזיעס פון אַ רייך לעבן און זיכערקייט. עפעס וואָס מ'וועט שוין ניט האָבן, נאָר מ'וועט אייביק בענקען נאָך דעם. דאָס געזעגענען זיך אין האַרצן מיטן געבורט-לאַנד האָט אַרויסגע-רופן זכרונות און פאַרשאַרפט די בענקשאַפט. דער קאַמף מיט דער נייער סביבה צוזאַמען מיט דער נאַגנדיקער בענקשאַפט צום פאַרלוירענעם לאַנד האָבן סטימולירט די שאַפונגס-כוחות אין די אומרואַיקע און אויסגעקליבענע און געשאַפן אַ נייעם גייסטיקן קלימאַט.

די „יונגע“ זיינען שוין געווען עטאַבלירט. זיי האָבן שוין געהאַט אַרייַנגעבראַכט זייער באַזונדערן טאָן אין דער יידישער פּאָעזיע. עטלעכע פון זיי האָבן צעשפּרייט די פליגל און אַרייַנגעבראַכט גאָר וויכטיקע איינפלוסן אין אונדזער דיכטונג. מאַנני לייב, משה לייב האַלפּערן, י. ראַלניק. ה. לייזיק איז אַ וועלט פאַר זיך. ער געהערט נישט צו קיין גרופּע. אויפן שוועל פון אונדזער פּאַנטעאָן איז שוין געשטאַנען אַ צווייטע גרופּע, וואָס איז געקומען מיט אַ נייעם באַוואוסטזיין וועגן דער ראַל פון פּאָעזיע, און מיט אַ נייער אידעע וואָס פּאָעזיע איז. די גרופּע איז געקומען מיט אייראָפּעאיש וויסן און מיט יידישער טראַדיציע. דער נאַמען אינזיכיסטן איז איצט ניט וויכטיק. כמעט אַלע זיינען זיי געקומען מיט טאַלאַנט. אַבער ניט אַלע מיט דעם זעלבן טעמ-פּעראַמענט, דערפאַרונג און הינטערגרונט. די טאַלאַנטפולסטע, וואָס האָבן מיט זייערע עקספּערימענטן באַרייכערט די טראַדיציאָנעלע יידישע דיכטונג זיינען א. לעיעלעס און יעקב גלאַטשטיין. עס איז, אַגב, אינטערעסאַנט, אַז די

וויכטיקסטע אינזיכיסטן זיינען פוילישע. עס קאָן טאָקע זיין אַז געאַגראַפֿיע האָט עפּעס צו טאָן מיט גייסטיקע שטראַמען אין דעם אינטערבאַוואוסט־זיין. י. גלאַטשטיין האָט דורכגעמאַכט אַ היפּשן מהלך פון אַן אינדיווידועל אינטעלעקטועל לירישן דיכטער ביז אַ נאַציאָנאַלן דיכטער. פון 1919 ביז היינט האָט ער דורכגעשפּרייט זייער וויכטיקע עטאַפּן.

עס זיינען דאָ דיכטער און קינסטלער וועמענס שאַפונגען, באַגלייך מיטן סטימול צום שאַפּן, וואַרצלען אין אַ טראַדיציאָנעלער, דורותדיקער יידישער אידעע־וועלט. זיי ציען יניקה פון אַ צעשטראַלטן עבר, וואָס לעבט אין זיי. און דעם עבר גיבן זיי תיקון דורך אַלערליי וויזעס, אידעען און מאַטיוון. היינט־צייטיקע געשעענישן רודערן בלויז אויף טיף־פאַרזעצטע וואַרצלען וואָס וואַלטן זיך סיי־ווי צעבליט. זיי ציען זייערע זאַפטן פון אַ ריין יידיש־גייסטיקן קלימאַט און דעריבער רעאַגירן זיי אַנדערש אויף איבערלעבונגען, דערפאַרונגען, איינדרוקן און מעדיטאַציעס. זיי שרייבן מיט אַחריות און מיט באַוואוסטזיין פון זייער קונסט־מיסיע. אַזאַ דיכטער איז יעקב גלאַטשטיין. זיין טאַלאַנט איז איינער פון די אַריגינעלסטע און אינטענסיווסטע אין אונדזער ליטעראַטור. אויף זיין פּאַעטישער אַרבעט ליגט דער חותם פון בראשית. מען זעט ניט ביי אים דעם געראַנגל אויף זיין וועג צום ציל פון דיכטערישער שלימות. מען הערט ניט דעם כאַאַס, וואָס באַגלייט דעם פּראַצעס פון שאַפּן. מען הערט בלויז דאָס פּאַרטיקע וואַרט באַגלייט פון דורות לאַנגע עכאַס. דאָס ליד איז קאָמפּליט און פּאַרענדיקט. מען זעט ניט די הכנות, ניט די נעגל־וואַסער און ניט דעם מודה אַני. מען הערט ניט די געבורט־ווייען, אַדער דעם פלי פון צייט. עס איז כמעט ווי דער מנורה־פּראַצעס. מען וואַרפט אַריין אַ שטיק גאַלד אין פייער און די מנורה קומט אַרויס פון זיך אַליין. מען זעט אַפילו ניט דעם גלי פון קוילן אַדער דאָס שמעלצן פון מעטאַל. מען זעט בלויז די מנורה אַ פּאַרענדיקטע. דאָס מיינט נאַטירלעך ניט, אַז דאָס וואַרט אַדער דער אימאַזש מאַכט ניט דורך פּאַרשיידענע גילגולים, וואַנדערונגען און טראַנספּאָרמאַציעס ביז עס דערזעט די ליכטיקע וועלט. אַבער גלאַטשטיין האָט דעם בראשית־סוד פון אָנהויב ביז אָנהויב.

דער סוד פונם ערשט טאַגיקן ליכט האָט באַגלייט זיינע לידער פון אָנ־הויב ביז היינט. אַפילו אין לידער, וואו ער שפילט זיך מיט קלאַנגען, ווערטער, אַסאַנאַצן און איליטיראַציעס, פילט זיך באַוואוסטזיין, ציל, דיכטערישע ריכ־טונג, אַחריות און פּערזענלעכקייט. זיין פּאַעטישע קאָמפּאָזיציע קריגט לעבן אין די טיפּסטע פּלאַכן פון פּערזענלעכקייט. ער האָט אַנגעהויבן מיט אַ גרינט־לעכער אַביעקטיוויטעט. דאָס איז געווען דער עטענץ פון זיין טאַלאַנט. זיין אַביעקטיוויטעט איז ניט געווען אַ קוק פון דער זייט אויף זאַכן, נאָר ער האָט זיך אַריינגעלעבט אין מענטשן און זאַכן און גערעדט מיט זייער אייגענעם. איבערצייגנדיקן אַקצענט, מיט זייערע אייגענע טערמינען — ריטמען פון זייערע אייגענע לעבנס. עס פּאַרשטייט זיך, יעדע ליטעראַטור האָט געהאַט צו טאָן מיט דער פּראַבלעם פון אידענטיפיקאַציע, און עס איז נאַטירלעך אוממעגלעך, כאַטש ווינטשטווערט, פּאַר אַ שרייבער צו דערגרייכן אַבסאָלו־

טע אידענטיפיקאציע מיט יעדן פון די פארשידענע לעבנס, וואָס ער מאַלט. דאָס מיינט, אין יעדער פרעזענטירונג פון מענטשן און זאַכן בלייבט דעם שרייבערס פּערזענלעכקייט ווי אַן אומזיכטבאַרער צענטער פֿון אַ זעבאַרן קרייז. אָבער עס איז אַלע מאַל דאָ די אילוזיע פֿון אַביעקטיוויטעט. דער לייע-נער האָט די אילוזיע, אַז ער מאַכט-מיט די דערפֿאַרונגען פֿון פֿאַרשיידענע מענטשן. אַזוי ברענגט אונדז גלאַטשטיין אַרײַן אין דעם מאַרש פֿון טויט אין זײַנע לידער אין „צעשטראַלטע יידן“. די אַביעקטיוויטעט, וואָס איז געווען אַן אָפֿשײַן פֿון דעם דיכטערס אייגענע דערפֿאַרונג, איז אייגנטלעך געווען דער הויפּט-שטריך פֿון גלאַטשטיינס ערשטע לידער. עס איז געווען אַ מין פֿראַקטעט קעגן דעם טרערן-קוואַל, וואָס האָט פֿאַרפֿליצט די ייִדישע דיכ-טונג. פֿון דער אַביעקטיוויטעט ביז פּערזענלעך איבערלעבן די ייִדישע טראַג-געדיע איז אַ היפשער און אייגנאַרטיקער גאַנג.

די אַביעקטיוויטעט האָט זיך אַלע מאַל געראַנגלט מיט אַ טיף געפיל פֿאַר שפּראַך, פֿאַר בילדלעכע ווערטער און פֿאַלקלאַר. די אַביעקטיוויטעט האָט אויך געליטן פֿון אַ געראַנגל צווישן עמאַציאָנעלע איבערלעבונגען און אינטעלעקטועלער גאַנצקייט-אינטעגרירטעט. די אַלע ווידעראַנאַנדן זײַנען פֿאַרשוואַנדן, ווען פֿאַרן דיכטערס אויג זײַנען פֿאַרבייגעגאַנגען די הייליקע פֿראַצעסיעס פֿון יידן קדושים צום טויט געפירטע, ווען ער האָט געזען די פייערן פֿון די אויוונס אין לובלין און די מאַסן-קברים. אַלע ראַנגלענישן פֿאַר אַבסאָלוטער אַביעקטיוויטעט זײַנען פֿאַרשוואַנדן אין אַנגעזיכט פֿון די שוין-דערלעכע טויטן און פֿיניקונגען. אַלע אַנגענומענע נאַרמען פֿאַרשווינדן. דער אַביעקטיווער אמת, דער קרענקלעכער זעלבסט-אַנאַליז איז דערטרונקען געוואָרן אין טייכן בלוט, ייִדיש בלוט. די דיכטונג פֿון רעוואַלט איז פֿאַר-שוואַנדן מיט דער אידענטיפיקאציע פונעם דיכטער מיט די ייִדישע לייזן און ייִדישן גורל אין דער וועלט. די ענדערונגען אין גלאַטשטיינס שפּראַך איז דער פּעל-יוצא פֿון אַן אַנדערן לעבנס-קוק. צו שרייבן וועגן היינטצייטיקע ייִדישע איבערלעבונגען פֿאַדערט זיך די שפּראַך פֿון אַקצעפּטירונג און גלויבן. די פֿאַראַנטוואַרטלעכע שפּראַך פֿון מקבל זײַן באַהבה און אמונה איז ניט מעגלעך אין דיכטונג פֿון רעוואַלט. די דערפֿאַרונג פֿון אַמאָליקן רעוואַלט און עקספּערימענט פילט זיך געוויס אין פֿאַרשיידענע אימאַזשן און בילדער, אָבער דער ריטם און דער שפּראַך-פּלוס פֿון גלאַטשטיינס היינטיקער פֿאַעזיע זײַנען טראַדיציאָנעלע, באַשײַנט מיט מייסטערשאַפט און חוש פֿאַר וואַרט און פֿאַלקלאַר.

עס איז דאָ אַן אייגנאַרטיקייט אין דעם אופן פֿון זײַן ווערטער-באַשאַף און אין זײַנע ווערטער-קאַמבינאַציעס. אויב מען זאָל מעסטן זײַן פֿאַעטישע עשירות לויט זײַנע לידער, וואָס זײַנען געשאַפֿן געוואָרן אין די לעצטע פּופּצן יאָר, האָט ער זיכער דורכגעמאַכט אַ רייכן און טיפּן פֿראַצעס פֿון אַנטוויקלונג, כאַטש ער איז געקומען אַ באַוואוסטניקער, מיט אַ געוויסער סנאַבישער ראַליע פונעם קינסטלער אין דער וועלט. ער האָט ביסלעכווייז אַרונטערגעוואָרפֿן די פֿאַעטישע שליפעס און אַנגעטאַן דעם האַריקן מאַנטל

פון עמוסן. ער איז געווארן אן אחריותפולער, ערנסטער מאראלישער נאציאָנאַלער דיכטער מיט אַ טיפן באַנעם פון געשיכטע און פון יידישער פראַבלע-מאַטיק. דער ניינצנטער יאָרהונדערט, וואָס האָט אַזוי פיל צוגעזאָגט מיט זיינע אידעען פון פראַגרעס און הומאַניזם, האָט אים ניט צופיל געגלעט און פאַר-וויגט. צער און פיין, ליידן און הילפלאַזיקייט באַגלייטן די מערסטע פון זיינע לידער. אַפילו אין די „קרעדאַס“ אין „שפיגל כתב“ זינגט ער: „די נאַכט ציילט די שעה און דער טרויער איז אַלץ זיין פאַטער“. דערפאַרונג און עטישע באַציאונג צו פאַסירונגען און אידעען מאַדיפּיצירן און גיבן געשטאַלט צו אַ ליד אָדער אַ פּאַעמע. מאַכט ניט אויס וואָס דער מאַטעריאַל זאָל ניט זיין. אין אַ סך פון זיינע לידער איז דאָ דער סינטעז פון טראַדיציאָנעלן און עקס-פּערימענטאַל, אַבער אומעטום באַגלייט אים דער טרויער און דער ווייטיק פון לעבן. „און געבליבן איז אים די טריסט צו יאַמערן פאַר דער אייגענער וואַנט און ליאַרעמען פאַראינזאַמט ווי מאַרגנראַד אויף שטיין“.

טרויער און צער באַגלייטן אים אַפילו ווען ער לאַכט אַפּ אָדער ער מאַכט גראַטעסקן. אַפילו וואו ער איז אַביעקטיוו איז זיין ליד דורכגעדרונגען מיט וואַרעמקייט און ליידנשאַפט וואָס קומט פון אַ גלי פון פּערווענלעכקייט. ער פאַרזאָנדלט דעריבער מיטאַס אין רעאַליטעט און רעאַליטעט ווערט פאַר-כישופט אין מיטאַס.

איך האָב קיין מאָל ניט געזען
ווי טעפסטן קוקן אויס ווען זיי טרויערן
און טויבן ווען זיי שטרעקן די העלדזלעך צום שוחט
און דעם צער אין בלומען ווען זיי וויאַנען,
אַבער ווייסן ווייסן איך פאַרט אַז מיט אַ וואָרט
קען איך זיך דערשרייבן און דערזינגען
צום טרויער פאַרגינג פון דעם מינדסטן גרעזל

אין גלאַטשטיינען פילן זיך די ביידע וויכטיקע ליטעראַרישע שטראַמען פון אונדזער ליטעראַטור. סיי דער אינטעלעקטועל-ראַמאַנטישער פון פּרצן און סיי דער רעאַליסטיש-גראַטעסקער פון שלום עליכם. זיי גייען אַפּטמאַל באַזונדער און טיילמאַל צוזאַמען. זיי רעפּלעקטירן ניט נאָר דעם דיכטערס שטימונג, נאָר אַפּטמאַל דעם גייסטיקן קלימאַט פון דער צייט. ווי יעדער אמתער פּאַעט גלויבט ער אין דער אַבסאָלוטער גערעכטיקייט, אַבער ווי יעדער בעל-שכל מאַדעפיצירט ער זיין וויזיע אין איינקלאַנג מיטן באַשטימטן בילד, וואָס ער מאַלט, מיט די באַשטימטע פּאַעטישע דערפאַרונגען, וואָס ער גיט אונדז אויבער. אַ ספּעציפיש בילד פון „סאַקאָ וואַנעטיס מאָנטיק“ וועט האָבן אַן אַנדערע פּאַעטישע שטימונג און אַן אַנדערן פּאַעטישן אַטעם ווי „דער באַראָן דערציילט זיין לעצטע דערפאַרונג“. אין דעם ערשטן איז דאָ דיכטערישער פּראַטעסט און טיפּער ווי און פיין, בעת אינעם צווייטן איז דאָ אַ היפש ביסל גראַטעסק.

יעדער עכטער דיכטער האָט אַ פּילאַזאָפּיע וועגן וועלט און מענטש.

ער האָט אַ באַשטימטע באַציאונג צו אונדזער אַרט אינעם וועלט־באַשאַף און צום סדר פון דער וועלט. אינדיווידועלע טאַטן, קאַלעקטיווע מעשים ווערן פון אַזעלכע פּאַעטן אַפּגעשאַצט אין איינקלאַנג מיט זייער פּילאָזאָפּיע, קולטור־באַוואוסטזיין און טעמפּעראַמענט. אין דער קאַטעגאָריע זיינען דיכטער ווי ביאַליק, א. צייטלין, ה. לייזויק, מנחם באַרישאַ, א. לעיעלעס, און אַ צאָל אַנדערע. א. ליעסין האָט געהערט צו זיי. יהואש איז געווען איינער פון זיי. ביי פיל פון זיי מוז מען זוכן אין פאַרשיידענע אונטערטענער צו דעהערן זייער באַציאונג צו דער וועלט. ביי אַנדערע קאַנט איר געמען וועלכע ליד איר ווילט, וואָס די טעמע זאָל ניט זיין, און איר האָט דעם דיכטערס קרעדאַ — זיינע צען געבאַט. יעקב גלאַטשטיינען באַגלייט אַלע מאָל דער בראַשית־רעגנבויגן, אין אַ סך פון זיינע לידער באַווייזט זיך דער רעגנבויגן ווי אַן אַבליגאַטאַ צו זיינע מאַטיוון און שטימונגען. ביי אַן ערנסט דיכטער ווי גלאַט־שטיין איז עס ניט קיין צופאַל און זיכער ניט קיין עסטעטישער מאַניעווער. עס איז גורלדיק פאַר זיין באַנעם פון אונדזער ראַל אין דער וועלט. עס איז דאָס שולד־געפיל אין פאַרשיידענע מאַניפעסטאַציעס, דער רעגנבויגן שטייט ווי אַ שומר ביי זיין געמיט און פירט אָפּט זיין פען. אַפילו ווען די הימלען זיינען קלאַרע און בלויע, און די זון שיינט אין אַ מאַנאַטאַנעם ליכט, ליערט ערגעץ דער רעגנבויגן פון דעם הימלס באַהעלטענישן און דערמאַנט אונדז אין זינד און אין דער הבטחה פון ניט שטראַפּן. דער רעגנבויגן איז אייביק און אַזוי איז אויך די זינד, דער רעגנבויגן באַפאַרבט און באַליכט אַלע זיינע לידער, צי דאָס זיינען לידער פון חורבן און אומקום, אַדער לידער פון דעם געוויינלעכן טאַג־טעגלעכן אומגליק אונדזערן. לידער פון יעדן פרימאַרגנס־טראַגיק. באַטירלעך פאַרפאַלגט יידן דער רעגנבויגן מער ווי אַלע אַנדערע, ווייל מיר זעען בעסער און מיר קוקן אין הימל אַריין אָפּטער ווי אַנדערע. מיר זוכן אין הימל מער אינהאַלט ווי אַנדערע. מיר הערן זיך אויך צו צו די קלאַנגען פון די גילגולים מער ווי אַלע אַנדערע. דער רעגנבויגן האָט זיכער גורם געווען אַ סך קאַנפּליקטן צווישן גלאַטשטיינס וועלט־באַנעם און זיין טעמפּע־ראַמענט. דער רעגנבויגן האָט אַלע מאָל געזיגט. ניט די קאַלירן, נאָר דער האַלבער קרייז. נעמט אַ ליד ווי „געטרייע זיידעס“. דער רעגנבויגן איז ניטאַ, אַבער זיין שאַטן פאַרבט דאָס ליד מיט זיינע קאַלירן.

מיט מאַרד קריגערייען און טעמפּער עחשנות פאַרבן מיר, געטרייע זיידעס, אַ ביסל איבער דעם דאָך. אונדזערע ווייבער זיינען אַלט, אונדזער וועלט איז פאַרלוירן, אַבער פאַר די אייניקלעך וואָס דאַרפן ווערן געבוירן וועט זיין אַ שפּאַגל־נייער דאָך, און זיי וועלן מיט אַ קראַך אינגאַנצן אומוואַרפן דאָס הויז און איבערבויען אויף דאָס ניי אַן אַנטיקע וועלט (מיט מאַרד, קריגערייען און טעמפּער עקשנות). אַזוי שפּאַרן מיר אַפּ יעדע קריזשקע גליק פון זיך אַליין אויף עלטערע יאָרן

פאָר זײַ וואָס דאַרפן ווערן געבאַרן.
 אונדזערע טאַטעס טויט, אונדזערע זײַנע! די קברים,
 און מיר בויען זיך אַרײַן אין די ווענט
 מיט טיראַנישקײט ווי מאַרטירער.
 פאָר זײַ, וואָס וועלן אומוואָרפן הויז און ווענט און דאָך
 און ווידער רעסטאַוורירן אַן אַנטיקע וועלט.

הבל הבלים וואָלט געווען אַ באַנאַלער אויסטייטש פון גלאַטשטיינס פיר
 לאַזאַפיע. אָבער עס איז דאָ אין כמעט אַלע לידער פון פאָר דער מלחמה
 עפאַכע אַ קאַמף פון יחיד קעגן דער געזעלשאַפט. עס איז דאָ אַ ביראַנישער
 פראָטעסט און רעוואָלוציע פונעם שעפּערישן יחיד קעגן דער פּיליסטערישער,
 זאַטער בורזשואַזער געזעלשאַפט. צו פאַרכאַפן געוואונענע פּאַזיציעס פון וועל-
 כע צו קעמפן האָט מען דעריבער מינימיזירט דאָס לעבן בכלל, כדי לייכ-
 טער צו צעטרייסלען די מכלומרשט פעסטע באַזע פון די באַלעבאַטים פון
 לעבן. אין דער יידישער געזעלשאַפט האָבן די אַטאַקעס ניט געפונען קיין
 אַפּקלאַנג. זײַנען די לידער געוואָרן עקזאַטישע, אַנדערשדיקע פּלאַנצן, וואָס
 האָבן געדאַרפט קעמפן כדי איינגעבירגערט צו ווערן אין דער יידישער דיכ-
 טונג. טאַלאַנט איז אין די לידער געווען אַ סך. אַן אַ שיר קולטור און וועלט-
 באַנעם. די לידער זײַנען אויך געווען אַן אַפּנייג פון דעם אַנגענומענעם טראַ-
 דיציאָנעלן וועג פון דער יידישער פּאַעזיע. עס איז ניט קיין פּראַגע, צי דעם
 פּאַעטס פּריוואַטע וועלט אַפּעלירט צום לייענער; ס'איז גיכער די פּראַגע צי
 אַן אימאַזש אָדער אַ בילד דאַרף אינטערפּרעטירט ווערן אין אַ פּריוואַטן אָדער
 אין טראַדיציאָנעלן זין. ביי גלאַטשטיינען האָט דאָס געזעלשאַפטלעכע אַלע
 מאָל גובר געווען.

די עפאַכע פון קאַמף קעגן דער געזעלשאַפט אין נאַמען פון דער שאַפּנ-
 דיקער פּערזענלעכקייט איז געווען ביי גלאַטשטיינען אַ פּרוכטבאַרע. זי האָט
 אים צוגעגרייט צו דערזען די וועלט קלאַרער און נאַקעטער, ווען זי האָט זיך
 אַ טרייסל געטאַן, און זי האָט געדאַרפט האַנדלען אין איינקלאַנג מיט די
 אידעען פון דעם פּיינעם, פאַרניפטיקן לעבן. ווען די וועלט איז געשטעלט
 געוואָרן צו דער פּראַבע, צו רעאַליזירן אירע אידעען און לעבנסשטייגער אין
 איינקלאַנג פון הומאַניזם, אַנשטענדיקייט, מיטגעפיל און אידענטיפיקאַציע
 מיטן מענטשלעכן גורל אויף דער וועלט. דאָן האָט זיך די וועלט אַרויסגעוויזן
 ווי אַ באַנקראַטירטע, און דאָס פּראַטעסט-בילד, וואָס די דיכטער האָבן גע-
 שאַפן וועגן דער וועלט, האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אמתדיק. די נייטע צייט
 האָט באַוויזן די וועלט ווי אַ פּוסטע און אַ נאַקעטע. אויף יעקב גלאַטשטיין
 האָט עס געוויקט אים צוריקצוברענגען צו זיין נאַציאָנאַלן שורש. דאָס נייע
 פנים פון דער וועלט, וואָס די ערנסטע דיכטער ביי אונדז האָבן דערזען,
 האָט אין זיי און אין אים אויפגעוועקט דעם אַלטן נביאישן פאַטאַס, דעם
 עם-קשי"עורפדיקן ווילן צו קעמפן אַפילו קעגן דעם אינדיווידועלן פּראַטעסט-
 טאַנט אין דער געזעלשאַפט.

וויל מען אין דער אמתן זען גלאַטשטיינס בייטראַג צו דער יידישער

דיכטונג און זיין עכטן טאָן און ריטם, זעט מען דאָס אין זיינע „שטראַלנדיקע יידן“. זיינע אַלע פריערדיקע לידער און פּאָעמען זיינען ווי פּרעליודיעס צו זיין מייסטער־ווערק. זיין שפּראַך־מייסטערשאַפט, זיינע יידיש־דייטשן האָבן אים אונטערטעניק געדינט צו געבן געשטאַלט דער יידישער טראַגעדיע, צו פאַרוואַנדלען זי אין תּפילות און, אין דעם אַלטן יידישן שטייגער, צו איבער־זעצן צער, פיין און מאַרטירערשאַפט אין אייגנאַרטיקע נשמה־אויסגוסן פאַר גאָט. די ליבע צו שפּראַך און שפּראַך־מייסטערשאַפט, וואָס האָט אַ צאָל פון גלאַטשטיינס קאַלעגן פאַרפירט צו איראַציאָנאַלע מעטאַפּאָרן, צו אַרכאַ־אישע מעטאָדן אין טראַכטן, האָט אויף זיין שרייבן געהאַט אַ פאַרקערטע ווירקונג. זיין שפּראַך־מייסטערשאַפט האָט אים געהאַלפן קלאַרערע צייכנס אויפן יידישן חורבן צו קריצן. מיט אַלע עסטעטישע טעאָריעס איז גלאַטשטיין אין תּוך אַ מאַראַליסט. אַ מענטש ביי וועמען פּאָעזיע איז ניט קיין שפּיל אין ריטם און מעטאַפּאָר, נאָר גיכער אַ פאַרווך אויסצוהאַמערן צען געבאַט, ברענגען דעם באַרג סיני אין פּאָעטישער פּאַרמע. גלאַטשטיינס אַ פּאָעמע איז זיין לעצטער פּאָעזיע איז אַן עטישע איבערשאַצונג פון דערפאַרונג אין איר פיינסטן צייטלאָזן אויסדרוק, מעטאַפּאָר און ריטם זיינען עסטעטישע מיטלען פאַר עטישע צילן. זיינע דיכטערישע פּאַרמען זיינען אונטערוואָרפן זיין אידעע וועגן דעם כאַראַקטער פון מענטש, וועגן די אייגנשאַפטן פון מענטשלעכן שכל און מענטשלעכע האַנדלונגען. מעטאַפּאָר איז נישט אַלע מאל אין פריינדלעכע באַציאָנונגען מיט שכל און גייסטיקער דיסציפּלין. דעריבער איז גלאַטשטיין אין זיינע לעצטע לידער אַפט מקריב מעטאַפּאָר צוליב פּאַטאָס און טיפּן צער. יעדער ערנסטער דיכטער האָט דורכגע־מאַכט אַ געוויסע טראַנספּאָרמאַציע. גלאַטשטיין אַליין מאַכט אַ חשבון מנפש.

מיין גרעסטער לוי אִיז געווען
 צו נעמען אָפּילו שאַלעכצער פון ווערטער
 און זיי פאַרוואַנדלען
 אין ראַזשינקעס מיט מאַנדלען.
 נאָר היינט זיינער ביידע צופיל פאַרפּאָלקט.
 פון די קליינע לידער מיינע
 וועל איך מוזן מאַכן גניזה
 אויף לעתידי לבוא.
 אין אונדזער נאָציאָנאַלער פאַראַדיזע
 וועט מען אפּשר קאַנען זיצן אויף וויג־שטולן
 און לייענען
 און נישט מאַכן קיין פּיסקעס פון געוויינען.
 נאָר בענקען בענק איך נאָך יענער צייט,
 ווען מיר האָבן זיך נישט געשעמט
 און געשטאַנען אויסגעוונגען ביזן לעצטן העמד
 אין מיטן מאַרק.
 אמת, מ'האַט געשאַקלט מיט די קעפּ

און אונדז נישט פארשטאנען.
היינט דאוונט מען שוין אונדז באַלד
אין איינציקן חרובן יידיש שטיבל אונדזערס.

צי יעקב גלאַטשטיין בענקט נאָך דער צייט מיט אמתן באַדויער, צי
ער בענקט נאָך אַ פאַרלוירענער זאָרגלאָזער יוגנט — די צייט פון פּאַעטישן
געזאַנג איז אַוועק מיטן רויך פון לובלין און טרעבלינקע. געבליבן זיינען
עטלעכע טרוקענע ביינער און בלאַסע האַפענונגען. פון אונדזער היינטיקן
חרובן שאַפט גלאַטשטיין אַ נייע פּאַעטישע וועלט, וואָס פאַרכאַפט אייך און האַלט
אייך אין קלעם. ער לאַזט ניט קיין אַספּעקט פון יידישן אומגליק אומפאַר-
צייכנט און אַפּאַטיש. ער ברענגט אַריין אין יעדער באַשריבענער סיטואַציע
יאָרהונדערטער פון זכרונות, נישט נאָר יידישע נאָר אַלגעמיין מענטשלעכע.
זיינע לידער אין „שטראַלנדיקע יידן“ ווייזן אַ קאַמבינאַציע פון פּרישע שניידן-
דיקע דערפאַרונגען און סובטיל אַנגעווענדטע טראַדיציעס. זיי זיינען פּריי
פון איבערקלאַרקיט און ברייטן אַנאַליז צו זיין פאַרשטענדלעך פאַרן פשוטסטן
לייענער פון גוטער דיכטונג. די אַמאַליקע טענה כּוּן ניט־קלאַרקיט און קאַמ-
פּליצירטקייט קאָן מער ניט באַנוצט ווערן. די טיפּקייט פון דעם בוך באַ-
שטייט אין דער טיפּקייט און אינטענסיווקייט פון די פאַרצייכנטע דערפאַ-
רונגען און אין דעם ברייטן וועלט־בליק וואָס די דערפאַרונגען ברענגען. די
לידער זיינען דורכגעווייקט אין טיפּער, מעדיטירטער ליריק. זיי זיינען גע-
שריבן מיט אַ האַנט אויפן מויל נישט צו לאָזן אַ שלוכץ זיך אַרויסרייסן.
די ווערטער בריען און ברענען דאָס לייב. זיי בריען ווי די טאַטואירטע
צייכנס אויף די געראַטעוועטע פון די קאַנצענטראַציע־לאַגערן.

מיר זיינען די היינטיקסטע יידן פון אַלעמאַל,
מיר זיינען לעבעדיקע און טויטע
אויסגעהאַבונט אין איין צאָל
קדוש! קדוש! קדוש!
יעדער ייד אַ פּלאַקערדיקער דאָרן,
פאַר יעדן ייד וואָס מיר האָבן פאַרלאָרן

פון די לידער וועלן מיר זיך שוין קיין מאַל ניט באַפרייען. מעגן מיר
ווערן אַ מלוכה מיט אַמבאַסאַדעס. אין אַלע לענדער וועלן אונדז די שורות
נאַכגיין און פאַרפּאַלגן. די שורות זיינען מער ווי דערפאַרונגען. זיי זיינען
טאַרטורן אַליין איינגעשניטענע. פון אַזעלכע דערפאַרונגען באַפרייט בלויז
דער טויט. פּרייַד אַדער זיג שניידט די ווייטיקן נאָך טיפּער איין אין לייב.
גלאַטשטיינס אינטעלעקטועלע ליריק העלפט די פיינען שנעלער אַריינפליסן
אין בלוט. זיי ווערן אַ פיזישער טייל פון אונדזער לעבן. זיי זיינען ווי כראַניקעס
פון גאָר אַלטע צייטן. כראַניקעס פון לעגענדאַרע און מיטאַלאָגישע פּאַסי-
רונגען. דער ווייטער אַפּקלאַנג פון זייער ניט רעאַלקייט מאַכט זיי אמתער,
איינדרוקספולער און ווירקזאַמער. עס איז דער מיטאַלאָגישער טאָן, וואָס

מאכט די לידער אזוי אלט און ניי אין דער זעלבער צייט. דער מיטאלאגישער טייל איז אזוי ווירקזאם ווייל ער איז היסטאריש דינאמיש. עס האט די וויר-קונג פון אל מלא רחמים.

גלאטשטיין האט אפילו אין לידער פאר דער קאטאסטראפע ארויס-געבראכט דעם ווייטיק און צער פון דער וועלטס אומזין און דעם רוף פאר סאציאלער גערעכטיקייט. אין לידער, וועלכע זיינען פון דער קריטיק בא-צייכנט געווארן ווי יחידישע, האט גלאטשטיין אין תוך גערעדט פאר די אונ-טערדריקטע און באליידיקטע. ער האט דערשפירט די פגימה אין דעם וועלט-באשאף, און ער האט עס געזוכט מתקן צו זיין דורך ליד. די באציאונג צו דער וועלט דריקט ער אמבעסטן אויס אין דער פאעמע „דער בראצלאווער צו זיין סופר“. דער קאמף צווישן גוף און נשמה און דער געראנגל צווישן יצר טוב און יצר הרע ווערט איבערגעגעבן אויף א חסידישן און אויף א קאבאליסטישן אופן. מיט זיין אביעקטיוויטעט האט ער אריינגעדורנגען אין די קעמערלעך פון דעם בראצלאווער און זיין סופר נתן. עס איז דא אין דער פאעמע דער געראנגל צווישן געדאנק און געפיל, קאפ און הארץ. עס איז אין דעם ליד פארקערפערט דער גאנצער קאמפלעקס פראבלעמען פון חסידות.

דערימאך זאג איך דיר נתן,
טראכטן איז ווי נאטן צו געזאנגען,
און די געזאנגען וואוינען אין לב.
זע, אז ס'הארץ זאל טראכטן לויטער,
וועט ממילא דער קאפ אויפהערן צו טשאדן.
פיינט האב איך דעם גוטן ייד,
דעם כלומרשטן ידען,
וואס פארטיפט די אותיות פון ספרים
מיט נעצר'דיקע טראכטערייען.
נעם א ליכט און באלייכט דעם בראשיון,
ברא האט באשאפן.
בראשית האט באשאפן.
גוואלט, נתן, וואס איז דא שייך צו טראכטן.
לאמיר גיין צוזאמען אין רעגנס און אין שיינען,
אין זונען און אין קעלטן.
און לאמיר זינגען —
בראשית האט באשאפן וועלטן.

גלאטשטיינען געלינגט אין עטלעכע שורות ארויסצוזינגען דעם תמצית פון חסידות. ער טוט דאס מיטן כוח פון בראשית, פונעם לעגענדארן ליכט וואס איז באשאפן געווארן דעם ערשטן טאג. די זעאונגען דערשפירט מען מיטן הארץ, וואס איז אנגעזאפט מיט וויסן. מיט אזא וויסן קאן מען אפ-פרעגן די גאנצע יצירה. אזא פאעטיש וויסן שטייט העכער פון דעם אפיציעלן וועלט-באשאף. מיט אזא וויסן פרעגט מען אפ דעם סדר פון דער וועלט און

מען מאַכט דעם מענטשן פאַרן קרוין פון דער יצירה, פאַרן באַשעפער. אין דער וועלט פון חסידות האָט גלאַטשטיין דערשפּירט דעם יידישן באַשאַף, דעם יידישן צוגאַנג צו דער וועלט. דעם דרך ארץ און חשיבות פון יעדן גרעזעלע, פון יעדן שטיינדל, פון יעדן באַשעפּעניש און איבערהויפּט פון דעם מענטשן, דעם בחיר-היצירה. אין דער וועלט זיינען דאָ פּערזענלעכקייטן ווי לוי יצחק באַרדיטשעווער, ר' נחמן באַראַצלאַווער, ר' בער מעזריטשער און פּיל, פּיל אַנדערע. אין דער וועלט ווערט אונטערגעשטראַכן די וויכטיקייט פון פּערזענלעכער לייטערונג, פון מענטשלעכער לויטערקייט, פון האַרמאָניע צווישן געדאַנק, געפּיל און מעשים. עס איז אַ הייליקע און געלייטערטע וועלט. אַן ענלעכע מיסטישע לויטערקייט ברענגט אויך גלאַטשטיין אַרויס אין זיין פּאַעמע „גאַט איז אַ טרויעריקער מהר"ל.“

די אַביעקטיוויטעט, די קינסטלערישע פּעאיקייט אויפצונעמען דעם שטראַם פון פּערזענלעכקייט פון באַראַצלאַווער, און אַנדערע יידישע מענטשן, האָט אים אויך באַוואויגן אויפצונעמען די ברוטאַלע קולטור פון די דייטשן און פון דער ניט יידישער וועלט בכלל. דערפאַר איז נאַטירלעך געווען דער איבערגאַנג פון דער אידיילישער יידישער וועלט צו דער ברוטאַליזירטער גויישער וועלט און די דיכטערישע אויפטרייסלונג פון דעם קאַנטראַסט. דע-ריבער זיין „אַ גוטע נאַכט וועלט“.

אַ גוטע נאַכט, ברייטע וועלט.
 גרויסע, שטינקענדיקע וועלט.
 נישט דו, נאָר איך פאַרהאַק דעם טויער.
 מיט דעם לאַנגן כאַלאַט,
 מיט דער פייערדיקער געלער לאַטע,
 מיט דעם שטאַלצן טראַט
 אויף מיין אייגענעם געבאַט
 גיי איך צוריק אין געטאָ.
 וויש אָפּ, צעטרעט אַלע געשמדטע שפּורן.
 כּוואַלגער זיך אין דיין מיסט.
 לויב, לויב, לויב
 צעהויקערט יידיש לעבן.
 חרם, וועלט, אויף דייע טריפהנע קולטורן.
 כאַטש אַלץ איז פאַרוויסט
 שטויב איך זיך אין דיין שטויב,
 טרויעריק יידיש לעבן.

אַזאָ ליד מיט אַזאַ טיפּער פאַרדאַמונג פון דער אייראָפּעאישער קול-טור, מיט איר דעמאָקראַטיע, וויסנשאַפט און פּראַגרעס, האָט נאָר געקאַנט שרייבן אַ דיכטער וואָס האָט אַבסאָרבירט די קולטור. אַ דיכטער וואָס איז אַפּילו באַאיינפלוסט געוואָרן פון אייראָפּעאישע דיכטער, וואָס זיינען שפּע-טער געוואָרן יידישע שונאים. בלויז אַ געוואַלדיקע גאַענטקייט צו אייראָפּע

האָט געקאָנט באַווירקן דעם פּאָעט אַ שפּיי צו טאָן אויף איר. בלויז אַ טיפּע פּאַרבינדונג מיט אירע שאַפּונגען און דערגרייכונגען האָט געקאָנט באַווירקן דעם פּאָעט צוריקצוגיין „צוריק צו מיין קעראַסין, חלבנעם שאַטן“. בלויז איינער וואָס האָט זיך געוואָרעמט אין איר ליכט האָט געקאָנט מיט אַזאַ טיפּער שנאה זיך אָפּטרייסלען פון אירע „סימפּאַטיע־קאָמפּרעסן“, פון אַלע אירע פּילאָזאָפּיעס, אויפטוען און דערגרייכונגען צוריק צו דעם יידישן חלום פון משיח, צו יידישע חלומות וועגן שלום, יושר און גערעכטיקייט. בלויז אַ פּאָעט ווי גלאַטשטיין, וואָס האָט געטרונקען פון די קוואַלן פון איראַפּעאַישן שאַפּן, האָט געפּילט אין זיך דעם צער פון איראַפּעס ברוטאַליטעט, האַרצלאַזיקייט, שווינדל און באַטראַג. בלויז ווען מען איז געווען אַ טיפּער גלויבער האָט מען געקאָנט ווערן אַזוי שרעקלעך אַנטוישט.

אין דער אַנטווישונג אין איראַפּע איז אויפגעגאַנגען די ליכטיקייט פון לובלין, דער צער און פּיין פון זיינע פּוילישע ברידער און שוועסטער. אין דער אַנטווישונג איז געוואָקסן די נאַענטקייט און אידענטיפּיקאַציע מיט די אומגעקומענע און לעבנגעבליבענע אין מזרח איראַפּע. די אַנטווישונג איז גע־קומען נאָך פאַר דעם אומקום פון זעקס מיליאָן יידן אין דער מלחמה. שוין דאָן האָט ער זיך פאַרטיפּט אין דעם געשיכטלעכן גורל פון יידן און זייער אייגנאַרטיקער ראַל אין דעם לעבן און אידעען־אַנטוויקלונג פון איראַפּע. זיין ריזע אויף די וועגן פון יידיש גלות־לעבן האָט אים געמאַכט פאַר איינעם פון די טיפּסטע איכה־זינגער אויף די פאַרסמאַליעטע און פאַרשרפהטע הונד־דערטער טויזנטער יידן. זיין אַמאַליקע אַביעקטיווע קלאַרקייט איז פאַרנעפּלט געוואָרן פון טרערן און בלוט, פון דעם גרויל און שוידער פון אומקום און טויט. ער האָט זיך צונויפגעגאַסן מיט די גסיטה־אויסגעשרייען פון די אומ־געקומענע. אין אַלע לידער וואָס גלאַטשטיין האָט געשריבן דורך אונזער אומגליקלעכסטער עפּאָכע פּרוּאווט ער זיך דערגרונטעווען צו דער מיסטעריע פון טויט און לעבן, פאַרברעכן און שטראַף, אַחריות און פאַראַנטוואָרט־לעכקייט. ער האָט איבערגענומען אַלע דיכטערישע עלעמענטן פון אונדזערע מיטלעלעטערלעכע דיכטער, זייער פּאַלק־אַחריות און טיפּן בטחון. ער האָט זיי געגעבן אַן אייגנאַרטיקן טאָן.

דער הימל איז הימל צו גאָט,
 די ערד האָסטו איבערגענטפּערט אין רשעס האַנט,
 ער זאָל שאַלטן און וואַלטן.
 זאָל דער הימל זיך שפּאַלטן
 אָדער עפּן פאַר אונדז כאַטש אַ קליין פענצטערל פון רחמים,
 ווייל מיר זיינען צו אויסראַטונג אויסגעשטעלט.
 ס'ווערט אונדז אַרעמער דאָס לעבן און קלענער די וועלט,
 עס ווערט אונדז ענגער די וועלט.

לייענענדיק די לידער פּילט איר דעם טראַדיציאָנעלן תּפּילה־טאָן פון אַ ר' אַמנון אָדער אַנדערע מחברים פון אונדזערע ימים נוראִימדיקע תּפּילות.

גלאַטשטיין האָט איבערגעזעצט אונדזער היינטיק מאָדערנעם לעבן אין טער-
מינען פון המשכדיקייט און איינזייטיג. דאָס יידישע לעבן נאָך דער עמאַנציפּאַ-
ציע ווערט געבונדן מיט אונדזער לעבן אין מיינן און רעגנסבורג און אַנדערע
קהילות פון מיטלאַלטער. דער אַראַמאַט איז דער זעלבער, נאָר דאָס וואָרט
און קלאַנג אַנדערש. יענע האָבן דאָס געטאָן באַהבה, נאַטירלעך. גלאַטשטיין
טוט דאָס מיט אַ דעליקאַטן בייזער, מיט אַ געפיל פון אָפּגענאַרטיקייט און
אַנטווישונג. ער טוט דאָס מיט ווייניקער נאַאיוון גלויבן, מיט ווייניקער
תּמימותדיקער אַמונה, דערפאַר — מיט מער באַוואוסטזיין, מיט מער פאַר-
שטענדעניש פאַרן אמתן פּרצוף פון דער וועלט. די אמתע וועלט, ניט נאָר די
קריסטלעך רעליגיעזע וועלט, וואָס דער יידישער מיטלאַלטער האָט געזען.
ער האָט אָבער אויך די זעלבע הכּנעה פאַר גאָט און פאַרן יידישן גורל.
ער איז אין דער היינטיקער צייט געוואָרן איינער פון די בעסטע יורשים פון
די פּייטנים, מער ניט — זיי זיינען געווען אַריענטאַליש אין זייער גייסטיקער
פּיזיאָנאַמיע און גלאַטשטיין איז אַן איראַפּעער. דער אַלט־יידישער וויין אין
נייע כלים. די אַלטע יידישע מוזיק געשפּילט מיט אַ נייעם אינסטרומענט.
ער האָט מאַמענטן פון רעזיגנאַציע און אַקצעפּטירונג, מאַמענטן פון רעוואַלט
און ווידערשטאַנד און מאַמענטן פון אַלייניקער פאַרטיפּונג און התבודדות.
אַפּט זיינען זיינע ווערטער פּרייע, זאַרגלאָזע, און אַפּט זיינען זיי געוויקלט אין
תּהילימדיקייט. אַפּט זיינען די ווערטער גראַדליניק ווי אַן אַלטער אידעאַל;
און אַט זיינען שורות בויגזאַם און פול מיט ניואַנסן.

ער זעט אויך זיין היים־שטאַט לובלין אַנדערש נאָכן חורבן, זי ווערט
אַ גאַנעט־ווייטע היים. אַלע בילדער וואָס טויכן אויף פון אַמאַליקן לובלין,
און דאָס איז אייגנטלעך אמת פון יעדער שטאַט אין פּוילן, באַקומען דעם
כאַראַקטער פון אייביק און פאַרגענגלעך. דער טאַטע, די מאַמע, אַלע טאַטעס
און מאַמעס, מיט זייערע מנהגים און אייגנאַרטן קריגן אַן אַנדערע גייסטיקע
און אינטימע פּיזיאָנאַמיע. אַ ניי אינערלעך צעבראַכן ליכט וואָרפט שטראַלן
אויף דער אַלטער פּוילישער היים. זכּרונות גייען אויף אין די שאַטנס פון אַט
די ליכט־שטראַלן. גראַטעסקע אָפּשפּיגלונגען און שאַטנס באַזעצן די אַלייען
און געסלעך. זיי ברענגען מיט זיך אַלט־פאַרגעסענע לעבנס־חכמה און טאַלאַנט
צו לעבן און צו ליידן. דער היים־וויי איז איצט אַן אַנדערער ווי אין די ערשטע
יאָרן פון אונדזער זיין דאָ אין אַמעריקע. דאָן האָבן מיר געבענקט נאָך אייגנס,
נאָך היימישער וואָרעמקייט, נאָך שוץ קעגן אַ פּרעמדער וועלט. היינט בענקט
מען נאָך די איבערגעלעבטן ליידן. היינט וויל מען אַנטלויפן פון דער וואָרעמ־
קייט און שוץ, וואָס מען האָט געפּונען דאָ אין לאַנד, און בלוטיקן צוואַמען
מיט אונדזערע היימישע יידן מיט די בערד און פּאות, היינט בענקען מיר נאָך
די געלע לאַטעס, נאָכן לעצטן יידישן לאַנד — די געטאָס.

אין יאָר אַזוי און אַזוי,

ווען ס'האָט יידישלעך אויפגעלויכט מ'ן נאָמען —
אַ ביסל ליכטיק, אַ ביסל טריפיק,

פון אַטלאַנטיק ביז פּאַסיפֿיק
ווען איך בין געוואָרן אַ שרייבער ביי יידן,
האַט מיין האַרץ געצויגן צו שטויבן זיך אין דיין שטויב,
צו קושן דיר די מידע טריט,
צו גיין אַ ניט דערשאַכטענער קרבן.
מיט פּאַרבלוטֿיקטע און געשוואַלענע פֿיס
צו דיר אויף יענער זייט טויער.
אַהי, צום פֿינצטערן לובלין.

דאָס וואָס ער שרייבט צום טאַטן וואָלט ער געקאַנט שרייבן צו יעדן
יידן אין לובלין. מיר האָבן אַ סך טאַטעס געקראָגן אין די פּוילישע געטאַס.
דורך זייער טויט זיינען זיי געוואָרן אונדזערע טאַטעס. זיי זיינען געוואָרן
מיר אַליין. דאָס גאַנצע בוך „געדענק לידער“ איז איין השתפכות הנפש אויף
דער פּאַרלירענער געלעגנהייט צו לעבן און לידן און אומקומען מיט די
יידן פון לובלין. לאָדו און וואַרשע.

עס איז שווער, כמעט אוממעגלעך איבערצוגעבן אין פשוטער פּראָזע
דעם אינהאַלט פון גלאַטשטיינס לידער אין זיינע לעצטע צוויי בענד. זיי זיינען
קלאַג־לידער, געוויינען, תפילות, געשרייען, שאַלנדיקע געבעטן, רעזיגנאַציע,
פּאַראַכטונג צו דער וועלט און טיפע לידן אויפן יידישן גורל. אַרויסרוף,
שטאַלץ און נקמה. די געפילן און בילדער ליגן אין האַרצן פון יעדן יידן.
ער האָט אונדז נאַכאַמאַל פאַר אַן אויסגעקליבן פּאַלק געמאַכט און אונדז איבער
אַלע זיגנאַגישע וועגן פון דער יידישער געשיכטע געפירט. ער האָט פון דאָס ניי
אונדז געוויזן אונדזער ליכטיקן מאַרטירער־וועג. — דעם געלייטערטן וועג
פון קדושים. ער האָט מיט דעם אונדזער לעבן לייכטער און שווערער געמאַכט.
ער האָט אונדז געוויזן בילדער פון גרויל; ער האָט אונדז אָבער אויך פּאַנאַ־
ראַמעס פון טרייסט און פון האַפּנונג געמאַלן. זיינע בילדער און אימאַזשן
זיינען קרישטאַל קלאַרע. זיין וואַרט האָט אין זיך דעם אַלטן צאינה וראינה־
קלאַנג צוזאַמען מיט דער מאַדערנסטער געשליפּנקייט. פון די טיפּסטע
פּאַלקס־קוואַלן פליסט זיין שפּראַך און זי גייט דורך דעם פּילטער פון אַן
אייגנאַרטיקער פּערזענלעכקייט. ער האָט טיף דערשפּירט די באַגלייט־מע־
לאַדיע פון דער יידישער געשיכטע, און ער האָט איר געגעבן זיין טאַן
און פּאַרב. גאַט, וואָס איז געוואָרן פּאַפּולער לעצטנס אין דער יידישער דיכ־
טונג, זעט מען ווייניק ביי גלאַטשטיינען. דערפּאַר זעט מען יאָ דעם רעגנ־
בויגן, וואָס ווייזט אונדזער פּאַרבינדונג מיט גאַט. דער רעגנבויגן קומט אַפט
אַריין אין זיינע לידער ווי אַ לירישע אינטערמעצאַ.

זיינע זעקס ביכער לידער ווייזן די מעטאַמאָרפּאָזע פון אַ יידישן דיכ־
טער. אַנגעהויבן ווי אַ שפּילער מיט אידעען, מיינונגען און עמאַציעס. איראַ־
ניע און חוזה האָבן אַפט ווי שפּיציקע שטיינדלעך אַרויסגעסטאַרטשט פון
זיינע לידער. אונטער דעם דרוק פון לעבן און אויפּטרייסלענדיקע פּאַסירונג־
גען האָט זיין דיכטעריש געמיט זיך אינגאַנצן געביטן. זיינע ווערטער זיינען

געבליבן שאַרפע און שפּיציקע, אַבער זיי האָבן גענומען דינען אַנדערע צילן.
דער רוח הקודש האָט אים באַגלייט אויף אַלע וועגן, אומוועגן און אומוואַנד-
לונגען און אים געפירט אַהיים — צום קוואַל פון יידישער דיכטונג, צום
אייביקן איכה-ליד. די צוקונפט באַשטימט די פּאָרגאַנגענהייט.

און ס'וואַרענעט פּידעלע יידיש,

דאָס פאַרשטייענדיקע, דאָס קלוגע

איז פאַרשטומט.

און הענגט אויף אַ ווערבע

צווישן ברידער קברים.

דער אומגליק, וואָס לאָזט זיך באמת ניט באַשרייבן, אַפילו ניט אין
געשליפענע לידער, האָט געצוואונגען גלאַטשטיינען צו דערשטיקן אַלע
שפּילעוודיקע געשטאַלטן און נעמען אַ פּנס און פאַרשרייבן. זיין פאַרשרייבן
האָט אַבער אַריינגעצירלט אַ וואונדערלעך טרויעריק בלאַט אין דער יידישער
פּאָעזיע. די יידישע דיכטונג וועט זיין אַ נס לדורות. מען האָט אונדז געצוואונגען
צו ציילן הרוגים, ווען מיר האָבן געוואָלט ציילן שטערן אין הימל. מען האָט
אונדז געצוואונגען צו זינגען פאַרן טויט, ווען מיר האָבן געוואָלט שטאַרבן
מיטן שטילן ניגון פון גאָט אין אונדזער האַרץ. מען האָט אונדז געצוואונגען
צו שרייבן אין אַ פּנס ווען מיר האָבן געוואָלט שרייבן אויפן ווינט און
זונענשטראַלן. אונדזערע דיכטער זיינען געצוואונגען געוואָרן צו טונקען
זייערע פעדערס אין בלוט און טרערן. עס איז שווער צו באַשטימען, ווי אַזוי
ס'וואָלט זיך אַנטוויקלט גלאַטשטיינס טאַלאַנט אין אַ נאַרמאַלער וועלט, אין
אַ נאַרמאַלן פּאַלקס-לעבן. איז אים אַבער באַשערט געווען אַנצוהויבן נאָך
דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען קאָזאַקן און אוקראַינער און אַנדערע האָבן
זיך געטריסט פאַר זייערע דורכפאַלן דורך מאַרדן און פּאַגראַמירן יידן, און
ער האָט פאַרענדיקט מיט דער היטלעריסטישער אויסראַטונג פון דעם מזרח-
אייראָפּעאישן יידנטום. דאָס איז דער גאַלאַטאַ-וועג פון איינעם פון אונדזערע
טאַלאַנטפולסטע זינגענדיקע דיכטער. יידישער חורבן האָט אויף אים געקוקט
פון אַנהייב ביז אַנהייב, און געשאַרפט און געפּיילט און געשטאַלטיקט זיין
ליד. זיינע קוואַלן זיינען טראַדיציאָנעלע, אַבער זיין קוק ווינקל איז אַ נייער
און זיין פאַרמע איז אַ פּרישע. ער האָט מיט זיין ליד די אַלטע שאַטנס ני-
ליכט געבראַכט.

ארץ ישראל און די הסתדרות

אנגערעגט צו דער טעמע האבן מיך די וואלן צום צוויי און צוואנציקסטן קאנגרעס. אבער דווקא דערפאר וואס די וואלן זיינען שוין לאנג אריבער, און קיינע פארטייאישע אגיטאציע און קאמף איז שוין איצט נישט צוגע-מישט, דווקא דערפאר האף איך, אז איך וועל זיין אביעקטיווער און גערעכ-טער.

פאר דער הסתדרות פלעגט מען ריידן וועגן קאלאניזאציע אין ארץ ישראל, וועגן בויען דארטן יידישע לאנדווירטשאפטלעכע קאלאניעס. איצט מעג מען שוין אויסזאגן בפה מלא, אז יענע קאלאניעס זיינען געווען א פולשטענדיקער דורכפאל און ווען ניט די דריטע עליה מיט דער הסתדרות שפעטער וואלט שוין פון איר גארנישט אדער ווייניק וואס גע-בליבן. די קאלאניעס האבן אויסגעזען אין ארץ ישראל ניט אנדערש ווי די קאלאניעס אין צארישן רוסלאנד אין ווילנער געגנט (פאנאשישאק, לייפון, קאזאקישאק), א סך ערגער ווי די רייכע קאלאניעס אין כערסאנער גובערניע. אין ארגענטינע איז מן הסתם נאך איצט פאראן מער יידישער באדן ווי אין ארץ ישראל, — אבער יענע קאלאניעס קען איך ניט. איך קען אבער די עטלעכע יידישע קאלאניעס אין קאנאדע, וואס אלע זיינען אונטערגעגאנגען אדער זיי האלטן אין אונטערגיין און זיי האבן ניט קיין שום נאציאנאלן ווערט. איין קאלאניע „יידנברידזש“ (יידישער בריק, אין צפון פון דער פראווינץ סאסקעטשיוואן) האט זיך מער לאנד ווי צען יידישע קא-לאניעס אין ארץ ישראל, און זי האט שוין אין 1939 געהאלטן אין גסיסה. די יוגנט האט ניט קיין שום אידעאל צו זיצן אין קאלאניע און הארעווען שווער, זי צעלויפט זיך אין די שטעט. נאך דער יוגנט גייען אוועק אויך די עלטערע און זיי לאזן איבער אויף הפקר צענטליקער יארן פיאנערן-ארבעט, מי, אידעאלים און געטרייקייט (זע „אקסן און טראקטארן“ פון דעם אלטן יידנברידזשער קאלאניסט מ. אושיסקין, פארלאג „איקוף“).

פארוואס?

— יידן זיינען הונדערטער יארן געווען אפגעריסן פון דער ערד, און מיט די מיטלען ווי מען קאלאניזירט, למשל, אוקראינער אין קאנאדע קען מיין קיין יידן ניט קאלאניזירן. געווען ביי טייל יידן א דראג צו ערדארבעט, א פארלאנג זיך אפצורייסן פון קראם און האנדל, האט מען אוועקגעלייגט די אלע יונגע כוחות און מען האט זיך טאקע צו עפעס דערשלאגן. אבער

וואס ווייטער? — די שטאָט ציט צו זיך, איבערהויפט די קינדער, און קיין נאַציאָנאַלער אידעאַל פון אַ גאַנצער נאַציאָנאַלער פּאַרוזיכיקייט איז דערביי נישטאָ — צעלויפט זיך די יוגנט אין די שטעט און אויס.

די קאַלאָניעס זיינען געבויט ווי פאַר גוים — באַזונדערע פאַרמעס ווייט איינע פון דער צווייטער, שווער צו האָבן אַ געזעלשאַפטלעך לעבן, די קינדער פאַרברענגען מיט שקצים און שיקסעס וואָס זיינען אַרום. עלטערן זענען און ציטערן פאַר געמישטע חתונות. אַנטלויפט מען אַליין פון די פאַרמעס, פון די אַוועקגעלייגטע יאָרן מי און אַרבעט פון די אויסגעבויטע היימען, מיט צעבראַכענע הערצער, אָבער מען לויפט און די קאַלאָניעס בלייבן ליידיק און זיי גייען אַריבער צו אַנדערע פעלקער. און דאָ, אין קאַנאַדע האָט די רעגירונג זייער געהאַלפן, געגעבן לאַנד אומזיסט, הילף און אינסטרומענטן! און דאָך איז גאַרניט געוואָרן.

אין ארץ ישראל איז מיט די קאַלאָניעס נאָך געווען ערגער: זיי האָבן זיך בשום אופן נישט געקאַנט אויסהאַלטן. געאַרבעט האָבן אַראַבישע אַרענ־דאָטאַרן מיט די פרימיטיווסטע מיטלען און מעטאָדן פון פאַרצייטן, אָן באַ-וואַסערונג, וואָס אַנדערשוואו דאַרף מען עס נישט. פאַר דעם יידן איז עס לגמרי נישט געווען גענוג אויף חיונה.

ערד פאַדערט געדולד, אויסגעהאַלטנדיק אַדער הונדערטער יאָרן גע-וואוינהייטן. די יידן האָבן עס נישט געהאַט צו ערד. און די ערד האָט קיין חיונה אויך נישט געגעבן. האָט מען געלעבט אויפן חשבון פון באַראָן, האָבן אַראַבער געלעבט אויף דעם יידישן באַדן — זיי דאַרפן נאָר אַ „פּיטע“ (ענלעך צו די מעקסיקאַנער טאַרייאַס). האָבן יידן זיך געמאַטערט, געזוכט גליקן, געשריבן ווענדונגען צום באַראָן, צו די ציוניסטישע פּאַנדן וואָס האָבן אָנגעהויבן צו זיין אַקטיוו און מען איז געווען אין כּעס אויף אַלע יידן אין דער וועלט פאַרוואָס מען העלפט ווייניק... האָט מען ספּעקולירט מיט באַדן, האַנדל. האָט מען זיך פאַרקוקט אויף דעם באַראָנס פּראַנקרייך און מען האָט גע-מיינט רייך צו ווערן פון וויין. האָט דער באַראָן אויסגעבויט די גרויסע מאַ-דערנע קעלטערן אין ראשון לציון און זיכרון יעקב. האָט אחד העם געווייטיקט וואָס מען גייט בויען ארץ ישראל אויף „אַ שיכורן בודזשעט“. ערגער איז אָבער געווען — די מעשה מיט דעם ברודער אליהו טינט אין מאַטל פייסי דעם חונט: נישט געווען וואו אַהינצוטאָן די אָנגעמאַכטע וויינען, — און מען האָט די גוטע וויינגערטנער געמוזט אויסרייסן, כדי צו זייען כאַטש אַ שטיקל ברויט. דער באַראָן האָט געצאַלט פאַרן רייסן אויך... האָט מען שפּעטער דערזען אַז עמעצער האָט אין מאַל געמאַכט גוט מיט מאַנדלען, איז גאַנץ ארץ ישראל פאַרפלייצט געוואָרן מיט מאַנדל-פלאַנטאַציעס. איז געקומען אַ זשוק, אַ שעדיקער און האָט אַוועקגעהרגעט אַלע מאַנדל-ביימער — און אויס מיט די גליקלעכע חלומות. האָט שפּעטער איין מאַל באַגליקט מיט טאַבאַק, זיינען אַלע קאַלאָניסטן געוואָרן טאַבאַק-פלאַנצער, און — מיטן רויך איז אַוועק נישט דער טאַבאַק, נאָר די האַפּענונגען אויף די גליקן פון אים. דער טאַבאַק אַליין איז פאַרפּוילט געוואָרן נישט קיין פאַרקויפטער.

דערווייל איז מען אַלץ ווייטער געקראַכן אין חובות און קיינע פּאַנדן האָבן ניט געקאָנט העלפּן. די געזאַמלטע יידישע געלטער זיינען ביסלעכווייז דורך די יידישע קאָלאָניעס געפּלאַסן אין די פּאַרבאַרגענע ליימענע קריג פון די אַראַבישע דערפער פּאַר ערד, פּאַר אַרבעט, פּאַר הינער, מילך און גרינסן און פּאַר ספּעקולאַטיווע מעקלעריי פּאַר ערד (זע אַחד העם אין אַ סך ערטער, ענין טיאַמקין, דער צעפּאַל פון די „בני משה“). זיינען די קאָלאָניעס אין פּאַר-היסתדרות-תּקופה געווען אַ קאָנאַל פּאַר יידישע געלטער אין אַראַ-בישע קעשענעס אַריין.

די יידישע קינדער אַראַביזירט — כּסדר מיט אַראַבער אין פעלד, אין שטוב, אין מאַרק, איבערגענומען די זיטן פון אַט די שכנים, אַנגעשמעקט זיך מיט דעם לעוואַנטינישן פּראַנציוזיש, וואָס עס האָט אַזוי געטריי געפּלאַנצט אין גאַנצן נאָנטן מזרח פּאַר יידישע געלטער די אַליאַנס אירואַעליטאַ (שפּע-טער אויך די דייטשישע יידן זייער דייטש דורך דעם „הילפּס-פּאַריין“).

דער גלות האָט אין אַלע דורות געפּלאַנצט אַ בענקעניש נאָך ארץ ישראל, האָט די בענקעניש געטריבן יידן קיין ארץ ישראל. לאַכט ניט פון „בנימין השלישי“ — עס איז דער דראַנג פון אַלע דורות יידן. מען לאַכט ניט פון אַ פּאַלקס בענקעניש און חלומות איז עס געווען אַן „ארץ ישראל של מעלה“. די קינדער אַבער פון ארץ ישראל, די קאָלאָניסטישע זין און טעכטער האָבן געלעבט אין אַן „ארץ ישראל של מטה“ מיט ווילדע אַראַבער, אין אַ פּאַר-טריקנטן פּאַרוויסטן לאַנד (אַן אַנטווישטער, אַנטלאַפּענער חלוץ האָט אין רוס-לאַנד אַרויסגעגעבן אַ ראַמאַן פון ארץ ישראלדיקן לעבן מיטן נאָמען „אַפּאַ-לאַנאַיאַ זעמליאַ“ — דאָס אַפּגעברענטע לאַנד) אַן וואַסערע עס איז באַקוועמ-לעכקייטן, אַן מינימאַלער אַרגאַניזירטקייט. האָט זיי פּאַריז, פּראַנקרייך און איראָפּע בכלל אַ סך מערער געצויגן ווי ארץ ישראל. די דערציאונג אין די שולן פון אַליאַנס האָט נאָך דערצו געהאַלפּן אַ סך. האָבן די קינדער געקוקט אויף זיך ווי אויף דערונטערדיקע. ביי די עלטערן, ביי די קאָלאָניסטן גופּא איז אויך דער אידעאַל אַפּגעקילט געוואָרן. ארץ ישראל של מטה האָט אַפּגע-קילט די ארץ ישראל של מעלה וואָס מען האָט געבראַכט מיט זיך פון גלות.

אַ מערכה, וואָס די שטעט אין ארץ ישראל (אייגנטלעך קליינע שטעטלעך — ירושלים אַליין האָט געהאַט אַרום פּופציק טויזנט איינוואוינער) האָבן ניט געקאָנט אַבסאָרבירן מער יידישע שטאַט-לייט. אויך די פּריערדיקע איינ-וואוינער פון די שטעט האָבן דאָך געלעבט מער פון חלוקה איידער פון אייגענער פּרנסה. איז אין תּוך אַריין ניט געווען קיין גרויסער חילוק צווישן די פּריערדיקע חלוקה-יידן און די נייע. יענע האָבן געוואוינט אין די שטעט, און די נייע — אין די קאָלאָניעס. איז די עמיגראַציע פון די קאָלאָניעס ניט געווען קלענער ווי פון די יידישע שטעטלעך אין ליטע.

די ליבע צו ארץ ישראל און די בענקעניש אַהין איז ביי יידן אין די גלות-לענדער געווען גענוג צו ברענגען אַלץ נייע יידן קיין ארץ ישראל און זיי צו שטיצן דאָרטן. אַבער עס איז ניט געווען קיין כּוח זיי איינצוהאַלטן

דארטן, ווען די ערשטע ראַמאַנטיק איז פאַרביי. און די וועלט איז געווען אַן אַפּענע, אַן וויזעס, — איז מען געפאַרן.

אויב אין קאַנאַדע און אין די שטאַטן און אין אַרגענטינע זיינען די יידן פון די קאַלאָניעס אַריבער אין די שטעט אין די זעלביקע לענדער, האָבן דאָס די יידן אין ארץ ישראל כמעט ניט געקאַנט (וויפל יידן האָבן זיך געקאַנט איינאַרדענען אין די קליינע, שמוציקע האַלבווילדע און אַלטפּרענ-קישע אַראַבישע שטעטלעך?). האָט מען געדאַרפט פאַרן ווייטער, אין דאַמאַסק און ביירוט, אין קאַיר און אַלעקסאַנדריע, אין אַמעריקע און אין אויסטראַליע און אין אַפריקע. אַ מערכה וואָס עס האָט געפּעלט אויף הוצאות.

זיינען געקומען יידישע יונגע לייט, געזאָגט אַז זיי ווילן זיין אַרבעטער, אַרבעטער אין יידישע קאַלאָניעס... וואָס וועט איר זאָגן צו זיי? האָבן נאָך די אַרבעטער געקראָגן די חוצפה צו פאַדערן „רעכט אויף אַרבעט“. איז געוואָרן דער אמתער ויצעקו אין די אַלטע קאַלאָניעס. מען האָט בשום אופן ניט געקאַנט און אויך ניט געוואָלט פאַרשטיין ווי קען מען אויסקומען אַן דעם אַראַבער, און דערצו — גיי חבר זיך מיט די „יונגאַטשעס“ וואָס שמעקן מיט רעוואָלוציע און מיט דער „חוצפה פון די רויטע רוסישע העמדלעך“ אין ערגעץ איז מיר ניט אויסגעקומען צו זען אַזאַ אַנטאַגאַניזם צווישן יידישן באַלעבאַס און אַרבעטער ווי אין ארץ ישראל.

נאָך אַ פאַגראַם אין פתח תקווה (דאָכט זיך אין 1921) האָבן קאַלאָניסטן געשוואָרן ביים קבר פון יידישע אַרבעטער וואָס האָבן זיי פאַרטיידיקט און אָפּגעהיט און געפאַלן, אַז זיי גייען אַריבער אויף יידישע אַרבעט, האָבן זיי גע-האַלטן זייער שבועה?

און נאָך אין מיטן פון די דרייסיקער יאָרן, האָרט ערב די אַראַבישע אומרוען האָט דער אַלטער שאול טשערניכאַווסקי מיט נאָך יידישע שרייבער זיך געלאָזט פון תל אביב העלפן אַרבעטער צו פיקעטירן אַ יידישן פרדס, וואָס זיין באַלעבאַס האָט בשום אופן ניט געוואָלט צולאָזן יידישע אַרבעטער. — בעסער גראַבסקין, בעסער פאַגראַמטשיקעס אַוועקגעבן איידער זיי, די טריפה היסטדרותניקעס וואָס מיינען וואָס? עס איז פאַר זיי רוס-לאַנד?

אין ערגעץ איז מיר ניט אויסגעקומען צו זען אַזאַ אַנטיסעמיטיזם צווישן יידישן באַלעבאַס אַרבעטער ווי אין ארץ ישראל.

דער קאַלאָניסט האָט ניט געקענט פאַרשטיין די נייע מענטשן און ניט געוואָלט באַנעמען זייערע נייע השגות און נייע נאַציאָנאַלע אַספּיראַציעס. „דעם באַראַנס קעסטקינדער“ (אַ זידלוואַרט אויף די קאַלאָניסטן) האָבן דאָך ניט געקענט זיך דערהויבן צום קולט פון אַרבעט און פון נאַציאָנאַלער ווירט-שאַפט.

רעכט אויף אַרבעט פאַר יידישע אַרבעטער אין די ווירטשאַפטן וואָס זיינען אויסגעבויט געוואָרן טאָר יידישע געלטער — אַ לאַנגן און גאָר ניט קיין גרינגן קאַמף האָט דאָ געהאַט די היסטדרות, און ווייט ניט אַן קרבנות. איז די דריטע עליה — די מאַמע פון דער היסטדרות — אַוועק אויף

א גייעם וועג — מען האָט דעמאָלט גענומען בויען נייע, פון לכתחילה קאַלעק־
טיווע און נאַציאָנאַלע ווירטשאַפטן. אַזוי אַרום איז געבאָרן געוואָרן דער
פראַקטישער קאַלעקטיוויזם און עס איז פאַרזייעט געוואָרן דאָס קערנדל פון
אַ יידישער פאַרזיכיקער עקאָנאָמיק. און דאָס איז געווען אַן אידעע אַ גייע,
וואָס איז ניט געווען באַקאַנט יידן פון די פאַרזייטיקע דורות אָן.

און תל אביב, די באַרימטע יידיש־יידישע שטאָט איז זי דאָך לכתחילה
געבויט געוואָרן ווי אַ רעזידענץ־קוואַרטאַל פאַר יידן וואָס לעבן און פאַרדינען
אין יפו. עס איז ניט געווען די אידעע פון אַ באַזונדערן רייך־יידישן ווירט־
שאַפטלעכן איינס. אין 1913 — זעכציק קליינע וואוינהייזער מיט אַ פאַרבאָט
צו עפענען קראַמען. די איינציקע קראַם איז געווען „מחוץ לתחום“ — פון
יענער זייט פון דער קייט, וואָס פלעגט פאַרשליסן די שכונה (קוואַרטאַל)
אויף ביינאַכט און אויף שבת. פאַר אַן אמתער שטאָט איז תל אביב געוואָרן
אונטערן דרוק פון יידישע אַרבעטער, פון דער דריטער עליה. (אמת — עס
האָבן שטאַרק געהאַלפן די פאַגראַמען אין יפו אין 1921 און אין 1929 —
יידן זיינען פשוט געלאָפן פון די יפוער גאַס; אין סכנה איז מען פאַרט זי־
כערער צווישן יידן).

האָבן די יידישע קאַלאָניעס אין דער פאַרהיסטאָרישן תקופה פאַמעלעך
געגוססט און זיי זיינען אַ סך נענטער געווען צום אונטערגאַנג ווי ערגעץ
אַנדערשוואו; אויך אין די אַזוי גערופענע שטעט אין ארץ ישראל האָט זיך
ניט געקאַנט אויסבילדן קיין פערמאַנענטער יידישן ישוב.

וואָלט אַזוי געגאַנגען ווייטער, וואָלט פון ארץ ישראל־אויפבוי איצט
געווען נאָר רעשטלעך ווי פון אַלע פריערדיקע עליות, מאַדערנע חלוקה אַ
ביסל. צו דעם נאַציאָנאַלן, פּאָליטישן אויפברוי, צו די אַספּיראַציעס און
פאַרמעסטן וואָלט בשום אופן ניט געקומען. דער הערצלע־עפּיאָד וואָלט
פאַרגעסן געוואָרן ווי עס איז פאַרגעסן געוואָרן דער חלום פון עלעפאַנטין,
פון עמנואל נוח, מיצקעוויטשעס בריגאַדע איינצונעמען ארץ ישראל פאַר
יידן וכדומה. ארץ ישראל איז פון אייביק אַן דער פאַקוס, דער ברען־פונקט
וואו עס קאַנצענטרירן זיך יידישע שטרעבונגען און בענקענישן. אַהין האָבן
יידן געטראָגן זייערע חלומות וועגן גאולה, דאָרטן האָבן מקובלים געבראַכט
זייער קבלה, פרומע יידן זיינען אַהין געפאַרן געניסן פון פולן גן עדן,
חסידים האָבן אַהין געטראָגן זייערע חסידות. בילויים האָבן אַהין גע־
טראָגן זייער אויטאָעמאַנציפּאַציע אידעאַל —

איטלעכער דור מיט זיינע בענקענישן, טרוימען האָט זיך געווענדט צו
ארץ ישראל.

אַלץ וואָס איז אין ארץ ישראל אין אַלע דורות עפעס געווען איז אין
תוך אַריין אַן אַנטפלעקונג פון שטרעבונגען וואָס יידן האָבן געשאַפן אין
גלות און געבראַכט קיין ארץ ישראל. אַלץ וואָס יידן האָבן אויסגעחלומט אין
זייערע גלותן האָבן זיי געטראָגן קיין ארץ ישראל, אין צענטער פון פאַלקס־
בענקענישן. דערמיט פלעגט זיך עס ענדיקן. געקומען קיין ארץ ישראל —
די שטרעבונגען דערגרייכט, אַזוי צו זאָגן — רעאַליזירט. — און זיי פלעגן

ביסלעכווייז ווערן אָפגעשוואַכט, אויסגעלאָשן ווי אַ ליכט. פּאַמעלעך, אַבער תמיד. נאָך איין עפּיזאָד אין דער יידישער געשיכטע וואָלט צוגעקומען: נאָך אַ חלום פון גייע, מאָדערנע חסידים איז געבראַכט געוואָרן קיין ארץ ישראל און ער איז זיך צעגאַנגען ווי אַ נעפל אין דער זון. דאָס איז אייגנטלעך געווען אַזוי. מער ניט ווי דאָס איז פּאַקטיש געבליבן אין ארץ ישראל פון די ערשטע צוויי עליות. עס איז געווען די דריטע עליה וואָס האָט פּאַקטיש איבערגעדרייט די גאַנצע געשיכטע.

מיט וואָס איז די דריטע עליה געווען אַנדערש פון די פּריערדיקע צוויי און פון די צענדליקער עלטערע עליות וואָס האָבן איינגעטלעך קיין מאָל ניט אויפגעהערט צו שטרעבן און צו קומען קיין ארץ ישראל?

די דריטע עליה איז געגאַנגען קיין ארץ ישראל צווישן דער ערשטער דורכגעפּאַלענער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד און דער ערשטער וועלט מלחמה. אַזוי ווי דער ציוניזם בכלל איז אַ קינד פון דעם אַלגעמיינעם יידישן רענעסאַנס פון ניינצנטן יאָרהונדערט אין מזרח אייראָפּע, אַזוי איז די דריטע עליה אַן אַפּצווייג פון דעם רעוואָלוציאָנערן אויפברויז אין רוסלאַנד אין אַנ-הויב פון צוואַנציקסטן י"ה.

די רעוואָלוציע איז דורכגעפּאַלן. רעאַקציע, פּאַגראַמען, אַנטווישונג, יאוש.

אַבער אויך יאוש קען ווערן צו אַ שפּערישן סטימול ביי מענטשן וואָס אידעען זיינען ביי זיי ניט קיין סוגעסטירטע, איינגערעדטע, ניט קיין שיינע צעטלען צוגעקלעפטע אויף לידיקע פּלאַשן, נאָר די אידעען זיינען ביי זיי אינעווייניק אויסגעוואַקסן און זיי זיינען צונויפגעוואַקסן מיט דער פּערזאָן אַרגאַניש. האָט אַ טייל פון דער רעוואָלוציאָנערער יוגנט, אַט טאַקע די וואָס איז אַרגאַניש געווען איינגעוועבט אין יידישקייט גייסטיק און עמאַ-ציאָנעל, אַט די יוגנט וואָס איר יידישע קולטור איז געירשנט פון לעבן און ניט נאָר אויסגעלערנט, די יוגנט וואָס אויך איר אונטערבאַוואוסטזיין איז אַ יידי-שער — אַט די יוגנט האָט עס אַ טראַג געטאַן קיין ארץ ישראל פון די חורבות פון דער רעוואָלוציע.

מען איז אַבער געקומען מיט גאָר נייע חלומות, שטרעבונגען, מיט נייע אידעאַלן און מיט אַנדערע פּאַרשטעלונגען. ווער זיינען דאָס געווען? — אַרבעטער?

ניין, איך בין בכלל אַן אַפּיקורוס און איך גלויב ניט אַז אַרבעטער ווי אַזוינע (און איבערהויפּט ביי יידן!) האָבן אַ באַזונדערן וועלט-באַנעם און זיי שאַפן אידעאַלן און ער, דער פּאַרהייליקטער פּראָלעטאַריאַט שאַפט באַ-וועגונגען. איך גלויב ניט אין דעם. אויך דאָ זיינען עס געווען ניט קיין אַרבע-טער, נאָר אידעאַליסטן, טרוימער וואָס האָבן געבראַכט אַ גלויבן אין אַרבעט, אַ גלויבן אין אַ „פּאַלק פון אַרבעט“ (דאַכט זיך אַז דער נאַמען „עם עובד“ שטאַמט פון דעם צו פרי פּאַרשטאַרבענעם בערל קאַצענעלסאָן). מען האָט מיטגענומען דעם רעוואָלוציאָנערן פּאַטאַס פון רוסלאַנד, מען האָט אויך מיט-גענומען פון די דאָרטיקע רעוואָלוציאָנערן דעם גרויסן ביטול צו אַלץ וואָס

מען רופט אין אמעריקע „שטאנדארט פון לעבן“ — איז אן דירות און אן מעבל און אן באקוועמלעכקייט; דאס איז דאך אלץ „קליינבירגערלעכע נאָרשקייטן“ (מיעשטשאַנסטוואָ) האָט עס געהייסן אין רוסיש) איז מיט פאַרלאַטעטע הויזן, אָבער ניקאָליי דער צווייטער איז אַ הונט, און אונדזער הונט רופן מיר ניקאָליי... און מיר האָבן אויסגעפירט! שלאָפן מיר אויף ברעטער מיט אַ שטרוי־זאַק און די ברעטער ליגן אויף בלעכן פון קעראַסין (אָזוי האָבן איך גענעכטיקט אַ קראַנקער ביי אַרבעטער אין עין גנים אין 1913 — דאָס בעסטע וואָס זיי האָבן געהאַט). דערפאַר אָבער האָט מען אין דעם אייגענעם לעבן געזען די „אחלתא דגאולה“, די קערנדלעך פון אַ נייער וועלט. דאָ האָבן זיך אויף אַ גליקלעכן אופן צונויפגעאַסן דער אַלטער יידישער טרוים „לתקן עולם במלכות שדי“ מיט דעם רוסישן „גאַטזוכעניש“. און אַט די אידעאָליסטן, די גלויבער אין „אַרבעט“ האָבן דאָ אין זייערע ערשטע הויראַס אויסגעטאַנצט גאָר אַ נייע אויפלאַגע פון סאַציאַליזם. אומבאַוואוסטזיניק פאַר זיך אַליין האָבן זיי גע־שאַפן אַריין יידישע פאַרמע זיינע. אַזאַ, וואָס אין אייראָפּע איז זי ניט געווען און ניט געקאַנט זיין.

וואָס איז סאַציאַליזם ביז צום היינטיקן טאַג אין אייראָפּע?

— אַ לאַזונג פאַר פּאָליטישן, פאַרטייאישן קאַמף. פעלקער, קלאַסן, גרופּעס — אַלץ; מען שלאַגט זיך. דעם „פאַרוואַס“ זיך צו שלאַגן טראַכט מען שוין צו — רעליגיע, גאַט, מלוכה, שטיקלעך לאַנד. איז סאַציאַליזם איינער פון אַט די אַלע „פאַרוואַסן“ וואָס מען שלאַגט זיך פאַר זי. שלאַגן זיך, דער קאַמף — דאָס איז דער עיקר. אַז מען דערשלאַגט זיך שוין, איז דער אויסגעקעמפטער „סאַציאַליזם“ אין אייראָפּע קיין מאָל ניט בעסער געווען פון דעם „ניט־סאַציאַליזם“.

דאָ אָבער, אויף די ווילדע און פון דורות פאַרוויסטע פעלדער פון ארץ ישראל איז געבאָרן געוואָרן גאָר אַן אַנדער מין סאַציאַליזם: „הריגי מוכן ומזומן לקיים מצוות סאַציאַליזם אין מיין אייגענעם לעבן“. מען קעמפט ניט, מען שלאַגט זיך ניט, מען ציילט ניט קיין שטימען אויף וואַלן, מען באַרימט זיך ניט מיט נצחונות, נאָר מען פּראַוועט, מען ריכט אָפּ סאַציאַליזם אין איי־גענעם לעבן.

ביי די קריסטן איז גענוג פאַר אַ מענטשן צו „גלויבן“ אין קריסט, מיט דעם גלויבן קען ער יוצא זיין, דער קאַטעכיזיס איז וויכטיק, די עיקרים און פרינציפן וואָס מען מוז האַלטן פון זיי, גלייבן אין זיי.

ביי יידן — גלויב יאָ און גלויב ניט, גלויב ווי דו ווילסט, דער עיקר אָבער: דו דאַרפסט מקיים זיין די מצוות אין דיין לעבן, בשכבך ובקומך — אין שטוב, מיט דייע קינדער פון פרימאַרגן און ביז נאַכט, איז דאָ סאַ־ציאַליזם געוואָרן אַ נייע פאַרמע פון חסידישן ברען און התלהבות, אַ נייע אויפלאַגע פון דער אַמאָליקער צפתער קבלה ווי זי צו פּראַווען און ווי אַפצוריקטן זי. אַלע פאַרשטעלונגען און אידעאָלן וואָס מען האָט געבראַכט פון רוסלאַנד, פון איר צעבראַכענער רעוואָלוציע און פון דער איינגעזאַפּטער

קולטור אירער האָבן זיך טראַנספּאָרמירט און צונויפגעגאַסן מיט אַלטע
לאַנג איינגעדערעמלטע יידישע שטייגערישקייטן. איז

פון כאסלאָוויטש

ביז ליבאַוויטש,

און וואָס דאַרף איך אייך...

איז פון דעם געוואָרן:

יה חי לי, לי עמלי

און: „עורי שממה, דינג נחתך

אנו באנו לכבוש אותך

(שטיי אויף, מדבר, מיר זיינען געקומען דיך צו באַצווינגען).

איז לאַמיר, ברידער, אויסטאַנצן די האַרבע סוגיא סאַציאַליזם נאָך
אַמאָל, און נאָך אַמאָל. און אז דאָס איינציקע העמדל אויפן פאַרשוויצטן לייב
ווערט נאָס פון דבקות, איז אויסגעדרייט עס און
בלייבט דאָך אַלץ די אַלטע קשיא...
דער טאַנץ פון דבקות.

זיינען די פעלדער פון גליל געוואָרן אַ ניי שטיק זוהר, און די שטאַלן —
אַ מחיהדיק פשטל אין תניא. אַט אַזוי האָט מען געלערנט דעם פשט פון
„והי בהם“: אידעאַלן זיינען ניט מען זאָל גלויבן אין זיי און ניט מען זאָל
שלאָגן פאַר זיי, — נאָר מען זאָל זיי מקיים זיין אין אייגענעם לעבן. אַ נייע
פאַרמע און אַ נייע שיטה אין סאַציאַליזם וואָס אייראָפּע ווייס ניט פון איר
און קען זי ניט פאַרשטיין:

דען פעלקער האָבן רעליגיעס. באַשטייען זיי פון: גלויב, שלאָג זיך פאַר
זיי, קעמף פאַר זיי, צווינג יענעם, פיר מלחמות פאַר זיי און ברענג
זיי נצחונות, נעם איין וועלטן: אַט איז רעליגיע — אַ דאָקטריין וואָס מען דאַרף
זיך שלאָגן פאַר איר. יידן האָבן אַ גלויבן: זעקס הונדערט מיט דרייצן מצוות
מקיים צו זיין אין אייגענעם לעבן (תרי"ג).

ביי פעלקער — זאָרג פאַר יענעם נשמה, כדי דו זאָלסט זיין אויס-
געלייזט.

זאָרג פאַר יענעם נשמה און דערשטיק זיין גוף.

ביי יידן — זאָרג פאַר יענעם גוף, כדי זאָלסט אויסלייזן דיין נשמה.

זאָרג פאַר יענעם גוף און דערמיט וועסטו אויסלייזן דיין נשמה.

איז דאָ אויך דער אונטערשייד אין די סאַציאַליזמען — ביי זיי און ביי

אונדו, און דערווייל —

איז אַט דער יידישער סאַציאַליזם, וואָס איז אויפגעקומען נאָך אַמאָל
אויף די גלילער פעלדער, דער איינציקער וואָס האָט ניט באַנקראַטירט.

איז ברענער, דער געוועזענער בונדיסט, געוואָרן צו אַ נייער פאַרמע פון
אַ „גוטן יידן“, איז א. ד. גאָרדאָן געווען אַ חסידישער רבי, אַ נייער,

איז אַט אַזוי און אַט אַזוי

איז אונדזער עבודה, די עבודת הבורא,

איז אַט אַזוי און אַט אַזוי

ריכטן מיר אָפּ די עבודה:

זיינען די שוועריקייטן און דער הונגער און אַלע קראַנקהייטן וואָס די דריטע עליה האָט זיך אָנגעליטן — זיינען דאָס געווען ניט סתם צרות, נאָר עס איז דערהויבן געוואָרן צו דער מדרגה פון צירופים, תעניתים און סיגופים וואָס מיט זייער הילף ברענגט מען גאולות אויף דער וועלט. איז דאָ דער סאָציאַליזם געווען ניט קיין קאַמף פאַר אַ בעסערער און פעטערער בולקע מיט פוטער (שטאַנדאַרט פון לעבן בלע"ז). ער איז געוואָרן אַ שטיק קבלה מעשית, מקרב צו זיין די גאולה...

קען אין אייראָפּע גאָר געמאַלט זיין אַזאַ מין פשט אויף סאָציאַליזם? אַז זייער טראַדיציע ציט זיך גאָר פון דעם „על חרבך“.

אַט דאָס איז די היסטדרות אין שייך פון דער יידישער טראַדיציע.

*
**

מען זאָגט און מען האָט ליב צו זאָגן אַז:
ארץ ישראל האָט גורם געווען דערצו וואָס דאָרטן איז אויפגעטאָן גע-
וואָרן עפעס אַזוינס וואָס קיין מאָל איז עס פריער ניט געווען אין אַלע אונד-
זערע וואַנדערונגען איבער אַלע לענדער פון גאָר דער וועלט. עס איז די
קדושת הארץ וואָס זי האָט עס געווירקט, געפירט דורך קרבנות און נאָך
קרבנות צו די פאַדערונגען פון אַ יידישער מלוכה.

דאָס אַלץ איז דערגרייכט געוואָרן אין זכות פון ארץ ישראל.
און איך זאָג: ניט ארץ ישראל, נייערט עם ישראל, — דאָס האָט די
קדושת העם גורם געווען און נאָך מערער זאָג איך: מיר גלויבן דאָך ניט
אין קדושת העם, אָך און וויי, ווי פאַרברעכעריש מיר פאַרשוועכן זיין ריכטי-
קער דער „עם“ אַליין, די נשמה פון פאַלק, זיין שכינה, זיין אַלטער גלויבן
באַוועגט דורך פרעמדע השפעות האָט עס גורם געווען און אין זיין זכות
איז עס אויפגעבויט געוואָרן אַלץ וואָס עס איז דאָ.

אין אַלע צייטן פון גלות האָבן יידן זיך געלאָזט קיין ארץ ישראל,
זיך באַמיט אויפצושטעלן דאָרטן ישובים, — און עס איז זיי קיין מאָל ניט
געלונגען ווי עס איז געלונגען אין אַלע אַנדערע לענדער אין דער וועלט.
דער זכות פון ארץ ישראל איז דאָ קיין מאָל ניט בייגעשטאַנען. דאָס וואָס
יידן האָבן יאָ געקאָנט אויפטאָן אין אַלע אַנדערע לענדער האָבן זיי דאָך
דווקא אין ארץ ישראל ניט געקאָנט. אין אַלע לענדער פון זייער וואַגלען האָבן
יידן זיך איינגעשפּאַן עקאָנאָמישע פּאַזיציעס און אויך גייסטיקע צענטערען.
קולטור-אוצרות זיינען אָנגעשפייכלערט געוואָרן אַלץ מער און מער. שטייער
און זיטן האָבן זיך געשמידט, נייע „אויפלאַגעס“ פון תורות וואָס דאָס פאַלק
האָט געלעבט מיט זיי, נייע „ירושלים“ זיינען אויפגעקומען אין אַיטלעכן
לאַנד פון גלות. און זיי, די גלותדיקע גייסטיקע „ירושלים“ האָבן שטאַרק
קאָנקורירט מיט זייערע אויפטוען פאַרן קיום האומה מיט דער אַלטער שטיי-
נערנער ירושלים. און דאָס — ניט געקוקט אויף דער גאַנצער בענקעניש
נאָך ירושלים, וואָס אַ גאַנצע וועלט מיט יידן דאַוונען כסדר מיטן פנים אַהיק.

וואס אפילו איצט הויבט אן שטארקער צו קלאפן אין האַרצן ווען דו קומסט אַריין אין ירושלים אַריין.

און ניט געקוקט אויף דעם אַלעם האָבן יידן אין ארץ ישראל קיין מאָל ניט געקענט אויפטאָן קיין ברוכטייל פון דעם וואָס זיי האָבן באַוווּזן אין אַלע אַנדערע לענדער.

דער זכות פון ארץ ישראל איז אונדז בכּן קיין מאָל ניט בייגעשטאַנען. מיר האָבן אויבן געזען אַז אויך די נייע פאַרהיסטאָרישע קאַלאָניאַציע האָט געהאַט איר טרויעריקן פאַרלויף און האָט געהאַלטן אין גסיסה. באַשר די דריטע עליה האָט זיי מ׳זיך מתים געווען. דער זכות פון ארץ ישראל איז אויך דאָ גיט בייגעשטאַנען.

איז פון דאַנען צו דרינגען, אַז די פאַקטאָרן וואָס העלפן שאַפן יידישע ישובים מיט אַ פעסטערן אָדער שוואַכערן קיום ליגן ניט אין ארץ ישראל, נייערט — אין עם ישראל און אין די אַרומיקע באַדינגונגען. און לאַמיר זען: אין אַלע ישובים וואָס יידן האָבן געשאַפן אין זייערע וואַנדערונגען (און די האָבן זיך אַנגעהויבן אַ צייט פריער, פאַר דעם חורבן) האָבן זיי געזאָרגט גאָר פאַר זייער נאַציאָנאַלער קולטורעל־שטייגערשער פאַרזיכיקייט, וואָס מען האָט גערופן מיט אַ פאַלשן נאָמען „אמונה“ און גאָר שפּעטער „רע־ליגיע“. פאַר דער עקאָנאָמישער און סאַציאַלער פאַרזיכיקייט האָבן יידן גיט געזאָרגט זיך לגמרי.

און עס איז געווען, אויב די יידן זיינען צוליב די באַדינגונגען פון דעם נייעם לאַנד געווען געצוואונגען צו פירן אויך אַ פאַרזיכיק־סאַציאַלן לעבן, — איז אויך די פאַרזיכיק־יידישע קולטור געווען פעסטער, און דער ישוב איז געווען שעפּערישער, אַקטיווער און דויערנדיקער.

ווען אָבער די באַדינגונגען האָבן די יידן געלאָזן פריי און זיי זיינען ניט געווען געצוואונגען צו סאַציאַלער אָרגאַניזירטער פאַרזיכיקייט, דאַרטן האָבן עס די יידן ניט געשאַפן און דער גאַנצער ישוב איז געווען שוואַכער, זיין קולטור־שעפּערישקייט אַטראַפירט.

אָבער שאַפן אַקטיוו און אַליין אַ גאַנצע פאַרזיכיקייט אויף אַלע גע־ביטן פון לעבן — דאָס האָבן יידן ניט געפרוּאוּט ביז די היסטאָריות.

און עס פלעגט זיין ווען די יידן פלעגן קומען אין אַ לאַנד, וואָס האָט גע־קאַנט אַבסאָרבירן אַ גרעסערן יידישן בעל־מלאכישן און סוחרישן קיבוץ, האָבן יידן דאַרטן געקאַנט שאַפן ישובים. ארץ ישראל האָט עס ניט געקענט, זיינען דאַרט קיין פעסטערע יידישע ישובים ניט אויפגעקומען. גאָר פשוט. די היסטאָריות האָט אַריינגעשריבן אין דער יידישער געשיכטע גאָר אַ נייעם קאַפיטל — דעם דראַנג צו אַלזייטיקער נאַציאָנאַלער פאַרזיכיקייט.

*

**

און אַזוי איז געווען דער וועג ווי אַזוי עס איז געקומען צו דעם נייעם. בראשית, אין דער תקופה פון משכילישער חיבת ציון זיינען יידן,

א טייל יידן מוחמת נעגאציע צום יידישן לעבן, געגאנגען צו ערד־ארבעט, ווייל

אין סאָכע

ליגט די מזל ברכה...

אויך קיין ארץ ישראל איז די ערשטע און די צווייטע עליה געקומען מיטן אידעאל פון ערד־ארבעט און דאָס איז געווען אַלץ. האָט מען „געסאָכעוועט“. איז אין דעם גאַנצן איבערגעטריבענעם משכילישן גלויבן אין דער קדושה פון דער סאָכע געווען אַ שטיק נאָכמאַכעריי, די געוויינלעכע משכילישע פאַרגעטערונג פון פרעמדס.

הויז פון יעקב, קומט און לאַמיר גיין, לאַמיר גיין זיך לערנען,

לאַמיר ביי ר' איוואָגען זיך לערנען צידקות אין זיין סאָכע...

זיינען פאַר דער סאָכע פאַראַן בעסערע און געניטערע און דער עיקר מער טראַדיציאָנעל אַריינגעלעבטע מיט דער סאָכע. איז ביי אונדז יידן אין אַט דער משכילישער סאָכע שוין גאַר ניט געווען קיין מזל ברכה.

איז געקומען די דריטע עליה און האָט איבערגעדרייט דעם פסוק. ניט די סאָכע הקדושה, נייערט די אַלגעמיינע נאַציאָנאַלע פאַרויכיקייט אויף אַלע געביטן פון לעבן. אַן אַלזייטיק אייגן לעבן גייען מיר בויען. אַריינדרין־גען אין אַ פרעמדן סאַציאַל־עקאָנאָמישן ישוב דאַרף מען געפינען די פאַ־סיקע ערטער דערצו, די סביבות וואָס זיינען מסוגל און וויליק אַריינצונעמען אין זיך אַ יידישן עלעמענט. איז דערצו ארץ ישראל ניט מסוגל געווען — דער אַראַבישער ישוב אין לאַנד. אויפשטעלן אָבער אַ ישוב וואָס איז אַלזייטיק אומאַפהענגיק — דאָ איז שוין ניט גייטיק די אויפנעם־פעאיקייט פון דער פריערדיקער באַפעלקערונג אין לאַנד. און ארץ ישראל וואָס האָט ביז דער היסטדרות ניט געלאָזט אַנטוויקלען קיין יידישע ישובים, די זעליקע ארץ ישראל האָט זיך גאַר אַנדערש אָפגערופן אויף די אַנשטרענגונגען פון דער דריטער עליה. דאָס וואָס איז ביז איצט געווען אוממעגלעך אין פאַרלויף פון יאָרהונדערטער, דאָס איז איצט געוואָרן מעגלעך. די אייביקע הייסע סענ־טימענטן צו ארץ ישראל, וואָס דער גלות האָט אַלע מאָל אַזוי געצערטלט און געהאַדעוועט און זיי האָבן קיין מאָל ניט געקענט געפינען קיין פאַרווירקלעכונג, זיי האָבן מיט אַמאָל זיך גענימען אַנקליידן אין פלייש און הויט.

דאָס איז דער חידוש וואָס די דריטע עליה האָט אַריינגעטראָגן אין יידישן לעבן דערווייל אין ארץ ישראל, — און איך וויל האַפן, — אַז מיט דער צייט ניט נאָר דאַרטן; אַן אַלזייטיקע פאַרויכיקייט אין סאַציאַל־עקאָ־נאָמישן ווי אין קולטורעל־שטייגערנישן הינזיכט.

*

**

און אַזוי איז געגאָנגען פון מדרגה צו מדרגה ביז די אידעע איז צייטיק געוואָרן. גאַר צום אַנהויב איז עס געווען דער „וועג צו זיך“. אַנטוישט פון דער פאַרלאַרענער רעוואָלוציע, פאַגראַמען איז מען פון

„זעלבסטשוץ“ געקומען צו „זעלבסטלעבן“ און די אייביקע סענטימענטן האבן גלייך זיך אסאָציאירט מיט ארץ ישראל. דערצו האָט מען דאָך פון גלות אויך געזען די קאַלאָניעס אין אַ פּאַזיטיווער שיין. געבליבן איז דער קולט פון אַרבעט, געבליבן איז דער גלויבן אין דער „מלכות שדי“ אין דער אויפ־לאַגע פון רוסלאַנד. — און מיר גייען ניט קעמפן פאַר איר, נייערט מיר קומען זי מקיים זיין.

אַ וועלט זינקט אין מרה שחורה אַריין.

אין מרה שחורה זינקט די וועלט (פרץ „גאַלדענע קייט“)

גייען מיר, שבת־יום־טובדיקע יידן, די וועלט אויסלייזן פון דער מרה שחורה. מיר גייען דער גאולה אַנטקעגן מיט דעם קולט פון אַרבעט באַ־וואַפנט.

צום גליק האָבן די קאַלאָניעס ניט געקאַנט און ניט געוואָלט אויפנעמען די יידישע אַרבעט. האָט מען געמוזט אַליין שאַפן ווירטשאַפטן און: עס איז געקומען די צווייטע מדרגה, די מדרגה פון אַלויטיקער ווירט־שאַפטלעכער פאַרזיכיקייט און אומאַפהענגיקייט.

איז געקומען די ביטערע גויט און האָט געלערנט יידן, אַז מען דאַרף אויך קענען זיך מיליטעריש פאַרטיידיקן — איז עס אויך געשאַפן געוואָרן. איז געקומען די מלחמה, אוממענטשלעכע צרות אויף יידן, — איז געקומען דער דראַג צו אייגענער מלוכהשקייט.

און אזוי האָט די היסתדרות באַהערשט די אידעען פון דעם גאַנצן ישוב און פון די גרעסטע שיכטן פון יידן איבער דער גאַרער וועלט. איך אַליין גלויב ניט אין דעם ווערט פון מלוכות, און איבערהויפט — פון קליינע מלוכות, אָבער דער בהדרגהדיקער גאַנג צו דער אידעע איז אַ נאָ־טירלעכער און — פון שטאַנדפונקט פון דער היינטיקער וועלט אויך אַ באַרעכטיקטער.

איז די היסתדרות אַ מזיגה פון:

די אַלט־יידישע קבלה־מעשית, טראַנספּאַרמירטע חסידישע היתלהבות און דבקות, ברענענדיקער באַגער אויסצולעבן זיך אין קיום המצוות, וואָס ווערן אַרויפגעוואונגען ניט אויף קיינעם, נאָר אויף זיך אַליין און דערצו די אייביקע שטרעבונגען צו דער גאולה וואָס איז ביי יידן תמיד פאַרבונדן מיט ארץ ישראל.

אַט דאָס אַלץ האָט זיך אַרגאַניש מזדווג געווען מיט דעם גלויבן אין אַרבעט, אין סאָציאַליזם און מיט דעם ביטול צו קליינבירגערלעכקייט מיט אַלע זיינע קאַנווענאַסן.

און אזוי איז באַשאַפן געוואָרן אַ ריין יידישע פאַרמע פון סאָציאַליזם, וואָס ביי קיינע אַנדערע פעלקער איז זי ניטאָ און זי קען ניט זיין. דאָס איז די היסתדרות.

**

זיינען אין דער היסתדרות ניטאָ קיינע חסרונות?

— זיי זיינען דאָ, און גרויסע.

און אלע נעמען זיי זיך פון איין מקור — פון דער שלילה, פון דער נעגאציע, וואָס איז דאָ ביי אלע יידן צו זיך אליין, צו אל דעם וואָס איז יידיש.

גיט וועגן שפראַכן גייט דאָ. דער אומגליקלעכער „שפראַכן־קאָמף“ איז געווען און איז נאָר אַ פאַרבליענדעניש, וואָס פאַרשטעלט מיט זיך דעם גאַנצן פראַבלעם צי מיר יידן זיינען וואָס מיר זיינען און מיר גייען אין אונדזער לעבן אַנטפלעקן דעם אייגענעם אייביקן „איך“ אונדזערן, אָדער מיר גייען דערשטיקנדיק דעם אייגענעם „איך“, ווערן אַ נייער „חומר היולי“ וואָס דאַרף ערשט געפינען פאַרמען צו ווערן עפעס גייעס.

די היסטדרות האָט דעם וועג צו זיך גיט אויסגעבויט אין גאַנצן, האָט גיט אויפגענומען דעם גאַנצן נאַציאָנאַלן „איך“ אין זיין גאַנצער אַנטוויקלונג דורך דורות. זעט מען צו פיל פרעמדע און מען פאַרזעט וויליק און אומוויליק דאָס אייגענע, דאָס אייביקע אין זיך. און דאָס איז אַ קללה:

איינגעטונקט אין „טומאת הגויים“ קען מען קיין גאולה גיט ברענגען — גיט פאַר דער וועלט און פאַר זיך געוויס גיט: די גאולה שלמה ליגט אין וואָס מיר זיינען, זיינען מיר —

דאָס ווילן מיר זיין, דאָס באַמיען מיר זיך צו זיין און קיינער שטערט אונדז גיט צו דעם. דאַרף מען זיך וואַשן און רייניקן פון דער גאַרער פרעמדקייט, און אומזיסט לאַכן מיר, אויפגעקלערטע און שכלדיקע אַלצווייטער און אַלצו־פאַרשטייער, פון די אַמאַליקע מקובלים מיט זייער דראַנג צו גייסטיקער רייניקייט.

קיין מאָל, קיין מאָל קען אַ מענטש אין קיין דור, אין קיין וועלט גאַרנישט שאַפן און גאַרנישט אויפשאַן. —

אויב ער איז מיט אלע רמ"ח אברים זיינע, מיט זיין גאַנצן באַוואוסטזיין גיט דאָס וואָס ער איז דורך אלע דורות מיט זיין אומבאַוואוסטזיין; אויב ער פראוויט אימיטירן.

פאַרפלאַכט מען און מען פאַרוואַסערט אָפט דעם מהות פון היסטדרות אין דעם גאַנג פון אלע אונדזערע דורות, דעם נאַציאָנאַלן זינען אירן אין שייך פון אונדזער אייביקייט.

מאַכט מען פון דער היסטדרות עפעס אַ מין אַפגלאַנץ פון פרעמדס, אַ נהיה כלל הגויים בית ישראל.

... שייך צו זאָגן — גיי מאַך פון אַ שאַף אַ וואַלף... גיט מער און גיט ווייניקער.

קומען אַזוינע מפרשים, וואָס מעגן אַלץ זאָגן וויל זיי זיינען באַהיט און באַשירעמט דורך דער בעסטער קמיע פון אונדזערע טעג — מיט אַ גוטן פאַרטיי־בילעט, וד"ל, — און אַט די גאַנץ פלאַכע מפרשים לערנען:

— וואָס איז די היסטדרות? וואָס וויל זיי?

— די היסטדרות וויל אַז יידן זאָלן לעבן אַ גוייש לעבן (פון אַ רעדע אויף היסטדרות־קאַנפערענץ אין מוגראַבי־טעאַטער אין תל אביב). און כאַטש אַט די ווערטער געהערן צו אַ באַקאַנטן פירער פון היסטדרות, זיינען זיי גיט

מער ווי אַ בלבוּל אַ פאַרקריפּלונג. קיין שום „איוואַניזאַציע“ פון יידן קען ניט און וועט ניט געלינגען. דאָס שיקן דעם אַלטן ר' ישראל סבא אויף דער עלטער אין חדר אַריין אין בית-המדרש פון דזשאַן און יאַהאַן וועט קיין גוטס ניט ברענגען.

דאָס איז איין קאַרדינאַלער חסרון.

און צווייטנס — דער „ממון תחת ידישקייט“ פון היסטדרות-פריינד אין אַלע לענדער אין חוץ לארץ. עס האָט זיך איינגעשטעלט, איבערהויפט אויף דעם אַמעריקאַנער קאָנטינענט, אַ גלויבן אַז אין חוץ לארץ זיינען קיינע מצוות ניט מחייב. פאַר אַלץ קען מען יוצא זיין מיט געלט, אויסקויפן זיך מיט געלט און יוצא זיין מיט יענעם קיום המצוות. אַ קדיש נאָך אַ טאַטן — געלט, פרומקייט — געלט און אויך היסטדרותישע ידישקייט איז מען יוצא מיט אַ „ליגע פאַר דעם אַרבעטנדיקן ארץ ישראל“. און דאָס איז דאָס שענד-לעכטע. ידישקייט אין מחייב לגמרי ניט בלויז אין ירושלים, היסטדרות — לגמרי ניט נאָר אין עין חרוד. פאַרקערט איז דורך דער גאַנצער געשיכטע אונדזערער איינגעשטעלט געוואָרן דער כלל: אין דער פרעמד זיינען די מצוות אַ סך מער מחייב ווי אין ארץ ישראל. מען מוז זיי שטרענגער אָפּ-היטן, מען דאַרף מער מקפיד זיין אויף דעם „וחי בהם“ — אין אייגענעם לעבן דורכפירן די פרינציפן.

מישט זיך אַט דער „גרינגער ציוניזם“ צונויף מיט דער שלילה און זיי צוזאַמען ליידיקן אויס דעם יידישן אינהאַלט פון דורות. אַנשטאַט דעם פעסטן יידישן אונטערבאַוואוסטזיין קומט אַ פרעמדקייט, און אויף דער אינע-ווייניקסטער ליידיקייט פּרובירט מען אַנצוקלעפּן אַ שיינעם בלעטל פון ציוניסטישן באַוואוסטזיין. איז עס

אַ שיינער, גאַלדענער צעטל פון דעם בעסטן וויין אַנגעקלעפט אויף אַ ליידיקער פּלאַש, וואָס אינעווייניק איז זי טרוקן, ליידיק און זי שמעקט גאָר מיט שלעכטן נאַכגעמאַכטן עסיק...

מען זאָגט — מען איז שולל דעם גלות, און מען באַמערקט ניט, אַז עס איז פונקט פאַרקערט: דעם גלות, די אַפהענגיקייט, דאָס שלעפּן אַלדאָס פרעמדס צו זיך, אין זיך — דאָס נעמט מען גערן, מיט פרייד, אייגנוויליק און מען וואַרט לגמרי ניט ביז מען וועט צווינגען.

וואָס לייקנט מען, וואָס איז מען שולל? — דווקא דאָס אייגענע, דווקא דעם אייגענעם „איד“, אַל דאָס וואָס עס האָט אויפגעהיט און אויפגעהאַלטן דעם קיום פון פּאָלק ניט געקוקט אויף אַלע גלותן. און גרילצן גרילצט ניט נאָר יידיש, נאָר אַל דאָס יידישעס, נאָר דער באַשיידענער אינהאַלט וואָס ער האָט גובר געווען אַל דאָס פרעמדס. דאָס גרילצט, — בשום אופן ניט דאָס פרעמדס, דאָס אימיטירטע, דאָס גלותדיקע.

און די חסרונות ווייזן זיך אַרויס אין אַ סך געביטן און זיי סמען אָפּ די וואַרצלען.

די היסטדרות האָט נאָך ניט געפונען דעם אַפענעם וועג צו דער פולער מזיגה, צו דעם סינטעז פון גאָר דער אינטעגראַלער יידישקייט צו פאַרמירן

א פולן פאַרזיכיקן יידישן לעבן אומעטום וואו יידן זיינען און איבערהויפט אין ארץ ישראל.

איז נאך דער ציל פאַראויס!

אָפּט שטעלט זיך מיר די פּראָגע, פאַרוואָס האָבן יידן עדי־היום אין ערגעץ ניט געפּראווט בויען קיין פעסטערע סאַציאַל־עקאָנאָמישע פאַרזיכ־קייט. עס זיינען דאָך געווען אין פאַרשיידענע צייטן און אין פאַרשיידענע לענדער אַלערליי געלעגנהייטן און מיגלעכקייטן ניט אין פאַרגלייך בעסער ווי יידן האָבן אין ארץ ישראל. פאַרוואָס־זשע האָבן די יידן וואָס זיינען זיך אַלעמאַל מוסר נפש געווען פאַר דער קולטור־שטייגערישער פאַרזיכיקייט, פאַרוואָס האָבן די זעלביקע יידן אין גאַנצן ניט געוואַלט זאָרגן פאַר זייער סאַציאַל־עקאָנאָמישער פאַרזיכיקייט?

לויט מיין מיינונג איז עס אַן אויסגעאַרבעטע טראַדיציע נאָך פון די צייטן פון פאַרן חורבן, אַ רעזולטאַט פון אַנטוישונג אין דער מלוכהשאַפט, וואָס האָט קיין מאָל ניט גרינגער געמאַכט פאַר יידן דעם „שיעבוד מלכות“, וואָס יידן האָבן אַזוי געבענקט נאָך דעם, דאָס אָפהיטן די קולטורעלע שטיי־גערשקייט האָט זיך געשטיצט אויף דעם גלויבן אין שחר ועונש וואָס איז ספּעציעל צו ליב דעם ציל צוגעטראַכט געוואָרן, מיטן גאַנצן „אַפּאַראַט“ פון השגחה פרטית.

אין לאַנגע דורות פון סאַציאַלער אָפהענגיקייט האָבן זיך יידן צוגע־וואוינט צו דעם און זיי האָבן אַנגעוואָרן אין גאַנצן דעם חוש, דעם פאַרלאַנג צו אייגענער נאַציאָנאַלער סאַציאַל־עקאָנאָמישער פאַרזיכיקייט. גרויסע טיילן פון פּאָלק, וואָס האַלטן זיך פאַר באַוואוסטזיניקע יידן ווילן אַפילו פון דעם ניט הערן, עפעס איז עס פאַר זיי אַן אומפאַרשטענדלעכע זאַך „יידן זאָלן זיין אַן גויים? — ווי איז גאַר מעגלעך“.

די היסטדרות האָט עס באַשיימפּערלעך באַוויון — יאָ עס איז מעגלעך, עס איז דערצו גאַר נישט שלעכט אויך. יידן האָבן עס באַנומען, פאַר־שטאַנען און מסכים געווען.

אַבער—נאָר פאַר ארץ ישראל. ניט ווייל יידן האָבן אַזוי פיל ספּעציפישע אַנדערשקייטן און עס איז כּדאי צו שאַפן דערפאַר סאַציאַלע פאַרזיכיקע ראַמען. — ניין, ניט דערפאַר, נאָר דערפאַר ווייל ארץ ישראל דאַרף זיין אַ יידישע מלוכה. די שלילה צו יידישקייט, די אַלגעמיינע גענאַציע צו זיך אַליין — דאָס איז נאָך געבליבן.

און עס שטעלט זיך אַ פּראָגע — ווי וואָלט געווען ווען יידן זיינען גע־צוואונגען צו בויען אַן אייגן פאַרזיכיק לעבן אין אַן אַנדער לאַנד, — צי וועט זיין גענוג ענטוואַפּונג, מוט, ווילן און נאַציאָנאַלע ענערגיע? די פּראָגע איז לגמרי ניט קיין טעאַרעטישע ביי היינטיקע סיטואַציעס, אויב אַפילו דער ציוניזם זאָל קריגן אַלע זיינע היינטיקע פאַרלאַנגען וואָס ער קען באַקומען. ביי דער באַציאונג צו יידן אין דער וועלט איז גאַנץ געמאַלט אַז יידן וועלן זיין געצוואונגען צו אַ „ציאָת הוועלט“, זיי וועלן זיין גע־צוואונגען צו בויען אַן אייגן לעבן אין נאָך לענדער. צי וועלן זיי האָבן דערצו

די גייסטיקע כוחות — דאָס איז אַ פראַגע וואָס איך קען אויף איר ניט ענט-
פערן איצט. דערווייל איז דער דראַנג צו פאַרזיכיקייט וואָס די היסטדרות
האַט אויפגעוועקט פאַרבונדן נאָר מיט ארץ ישראל און נאָך ניט מיט עם
ישראל. די נאַנטסטע קאַפיטלעך אין אונדזער היסטאָריע וואָס מיר וועלן
אַליין דאַרפן שרייבן וועלן זיכער זיין:

„היסטדרותיזאַציע“ פון יידישן לעבן אין נאָך אייניקע לענדער, און אויב
פאַרזיכטיקייט. — דאַרף מען מער „אינזיכטיקייט“, און דאָס מיינט —

אויס מיט דער נעגאַציע צו די קולטור-פאַקטאָרן וואָס האָבן אונדז גע-
האַלפן גובר צו זיין אַלע גלותן אין די גלותן גופא.

עס זיינען צוויי פונקטן וואָס ניט אַלע, ווייט ניט אַלע, קענען נאָך ביי
היינטיקן טאָג זיי אויפנעמען, אָבער זיי קומען.

דאס אייביקע געזאנג

וועגן די לידער פון די געטאס און די לאגערן וואס דער דיכטער
ט. קאטשערגינסקי האט אויפגעזאמלט

אפילו אין די טעג פון דער מלחמה — אין די ביטערסטע טעג פון אונדזער
פאלקס אומקום, האט קיינער פון אונדז ניט געצוויפלט אין די גייסטיקע
כוחות, אין דער נשמה-גבורה פון אונדזערע ברידער, וואס זיינען געגאנגען
אויף קדושה-השם.

מיר האבן ניט געצוויפלט, — אבער קיין ווארט-אויסדרוק פון אונד-
זער פאלקס-גבורה איז, כל זמן די מלחמה האט אנגעהאלטן, צו אונדז ניט
דערגאנגען.

די וועלט איז געווען פארהאקט און שטעכיק-פארדראטעוועט. אפילו
דאס פשוטע וויי-געשריי פון די געטאס און פון די טרעבלינקעס האט קוים-
קוים דערגרייכט צו דער אויסערלעכער וועלט. ווער האט, אזוי ארום, געקענט
גאר טראכטן, און ריכטיק פארשטעלן זיך, אז אין געטא און אין קאצעטן
פארנעמען זיך די קרבנות מיט פארפאסן לידער, מיט שאפן מעלאדיעס צו
זיי און מיט אויסזינגען זיי.

אחוץ דעם האבן מיר אלע געוואוסט, אז די ערשטע, אין וועמען דער
דייטש-רוצח האט געצילט, זיינען געווען די יידישע פאלקס-פירער, די אינ-
טעליגענץ, די רבנים, די שרייבער, די לערער, די שוישפילער.

די הייליקע ספרים האבן געברענט אויף די דייטשע שייטערהויפנס, און
די ניט-הייליקע, די אזוי גערופענע וועלטלעכע, האבן — אויך געברענט. אין
פריער זיינען זיי אויסגעגלייכט געווארן. אין פריער זיינען די ניט-הייליקע
געווארן הייליק.

ס'איז געווען פיינלעך צוצולאזן צו זיך דעם געדאנק, אז מיט די פאר-
ברענטע ספרים און שרייבער זיינען אויך פארברענט געווארן די אותיות —
דאס יידישע ווארט. אומרו האט געמאטערט: ווער ווייס?

ביז — מיר האבן דערלעבט צו דערהערן דאס אמתע קול פון אונדזערע
איבערגעבליבענע, אפגעראטעוועטע ברידער, און דורך זיי — אויך דאס קול
פון די אוועקגעגאנגענע, פון די אומגעקומענע.

אמת, אז דערהערנדיק די ערשטע ווערטער זייערע, נאך אזויפיל יארן
פון שטומקייט, האבן מיר פריער פון אלץ פארנומען די יזכור-קללה פון

אזא א שטייגער, דיכטער־קדוש, ווי יצחק קאצענעלסאָן. אָבער אַפילו קאָ-
צענעלסאָנס ליד־געשריי, אָדער אפשר גראַד זיין ליד, האָט אונדז געבראַכט
די בשורה אַז דאָס יידישע וואָרט, סיי דאָס רעליגיעזע, סיי דאָס וועלטלעכע,
איז ניט נאָר ניט פאַרשטומט געוואָרן אין די געטאָס און אין די טויט־
לאַגערן, נאָר האָט אָנגעהאַלטן אין די ערגסטע און טויטלעכסטע מינוטן זיין
פרישקייט, זיין כוח און זיין טרייסט.

אין גריבער, אין בונקערס, אין קאנאליזאציע־ערן, אויף דער שוועל
פון גאָז־קאָמער האָבן יידן געזוכט שטאַרקונג אין תפילה, אין ליד, אין גע-
זאַנג, אין אונדזער אייביקער וועלט פון וואָרט — צי ס'וואָרט איז פון
תנ"ך און פון סידור, צי פון אונדזער היינטיקער ליטעראַטור; צי ס'וואָרט
איז אַ פאַרטיקס פון פריער, צי ס'האָט ערשט געדאַרפט געשאַפן ווערן, באַ-
דאַרפט און — געשאַפן געוואָרן גלייך אויפן אַרט פונעם פּאָלק אַליין.

ס'איז ממש פאַרחידושט צו ווערן וואָס דעם פּאָלק איז גאָר געלעגן אין
זינען צו פאַרנעמען זיך אין יענע טעג מיט גראַמען, מיט ווערטלעך, מיט
לירישע ריטמען, מיט הומאָר און מיט סאַטירע, ניט נאָר איבער דעם שונא,
נאָר אויך איבער זיך אַליין.

ערשט איצט, ווען מיר האָבן שוין אַ שלל מיט מאַטעריאַלן, אויפגעזאַמלט
און אַרויסגעראַטעוועט מיט דער גרעסטער ליבשאַפט פון אייגענע, אמת,
זייער ווייניק־איבערגעבליבענע, מסירת־נפשדיקע זאַמלער, ערשט איצט דער-
וויסן מיר זיך ווי גרויס ס'איז געווען אין יענע מאַימדיקע טעג די שעפּע־
רישקייט פון אונדזער פּאָלק.

די קליינע צאָל זאַמלער — און דער וויכטיקסטער פון זיי דער שריפטשטע־
לער־פאַרטיזאָן ש. קאַטשערגינסקי — זיינען אין די נסיון־טעג געשטאַנען אויף
דער הויך פון זייער דיכטערישער שליחות. זיי זיינען געווען מיטן פּאָלק אויף
אַלע זיינע יסורים־וועגן, געברענגט דעם פּאָלק דערמוטיקונג און דערהויבונג
דורך די ווערק פון אונדזער ליטעראַטור און — וואָס איז נאָך וויכטיקער —
געקוקט דעם פּאָלק אין מויל און געקליבן און פאַרצייכנט לדורות זיין
אייגן לעבעדיק־געשאַפן וואָרט.

אינעם מצב, אין וועלכן דאָס פּאָלק אונטער היטלערן האָט זיך געפונען,
איז דאָך יעדער אויסדרוק, יעדעס לידל, וואָס איז אין גיהנום אויפגעקומען,
ממש ניט אַפצושאַצן.

מיט אַ ליד אַ געשאַפנס אויפן אַרט גופא, האָט אַ מאַמע פאַרוויגט איר
אויסבאַהאַלטן עופהלע, אָדער געזעגנט זיך מיט דעם, אָדער גאָר באַוויינט
עס — אַ פאַרבערנטס. מיט אַן אייגן־געשאַפן ליד האָט אַ גאַנצער עולם פאַר-
זונגען זיין עלנד און זיין טויט־אַנגסט ליגנדיק ערגעץ אין אַ גרוב, אָדער
אויפגעזונגען ערגעץ אין אַ וואַלד, אין אַ פאַרטיזאַנער־מחנה.

ווען וואָרט — צי דאָס איז יהודה הלויס, צי ישעיהס, צי פרצעס, צי גאָר
געבירטיקס — ווען ס'ווערט אַריינגעזונגען צוזאַמען מיט דער נשמה אין
פייער אַריין — דעמאָלט איז יעדעס וואָרט באמת גאָטס וואָרט. מער נאָך:

דעמאלט ווערט גאטס-וואָרט — מענטש-וואָרט. גאָט אַליין איז מקנא דעמאלט יעדן קלאַנג, יעדן טרייסט-אויסדרוק, יעדן לולו פון אַ מאַמעס מויל. ס'ליגן פאַר אונדז געטאָ- און קאַצעט-לידער אין די הונדערטער, וואָס ש. קאַטשערגינסקי האָט מיט גרויס געטריישאַפט צונויפגעזאַמלט. אונדזער האַרץ ווערט אַנגעפילט מיט טיפער דאַנקבאַרקייט צו אים. מיר זעען אַזוי אַרום נעמען פון צענדליקער און צענדליקער מחברים און מעלאָדיע-פאַר-פאַסערס — אַ גרויסע צאָל פון די מחברים אומבאַקאַנטע אָדער גאַר אַנאַנימע — און ס'וואַקסט אויס פאַר אונדז איין קאַלעקטיווער מחבר — דאָס ליידנדיקע פּאַלק. ס'נעמט אונדז דורך איין געפיל פון באַוואַנדערונג: דאָס פּאַלק זינגט אייביק.

יא, אייביק, די צונג פונעם פּאַלק איז אינטים מיט זיין האַרץ, זיין וואָרט איז אַנגעוואַרעמט מיטן פייער פון זיין נשמה, זיינע ליפן זיינען פריש צוגענויגט צו די אייגענע קוואַלן.

**

די לידער, וואָס דאָס פּאַלק האָט מיט דער הילף פון זיינע פיל-צאָליקע מחברים געשאַפן און געזונגען אין די געטאָס און אין די קאַנצ. לאַגערן, גרייכן, ווי געזאַגט, אין די הונדערטער. אָבער אַלץ איז נאָך נאָר אַ טייל וואָס איז געזאַמלט געוואָרן; ווער ווייס וויפיל לידער זיינען פאַרלאָרן געאַנגען, ניט פאַרצייכנט געוואָרן און וועלן שוין אפשר קיין מאָל ניט פאַרצייכנט ווערן.

צי דאַרפן מיר ניט מאַכן קיין הספד אויך אויף אומגעקומענע לידער, ווי מיר מאַכן עס אויף אומגעבראַכטע לעבנס? צי דאַרפן מיר ניט זאָגן קיין יזכור אויך אויף נשמות פון ווערטער, פון שורות, פון גראַמען, וואָס זיינען צוזאַמען מיט די ליפן, וואָס האָבן זיי אַרויסגעבראַכט, אומגעקומען אין פייער, אָדער אין גאַז-קאַמער?

יא, מיר דאַרפן זאָגן יזכור אויך אויף פאַרשניטענע געזאַנגען, כדי אין זכות פון זיי זאָלן מיר נאָך מער הייליק און טייער האַלטן די פּאַלקס-שאַפונגען, וואָס זיינען אַפגעראַטעוועט געוואָרן און געבליבן לעבן. דורך זיי זאָלן אויף אייביק בלייבן אין אונדזער געדעכעניש אויך יענע מחברים, וואָס זיינען פאַרפייניקט געוואָרן און מיר ווייסן אַפילו ניט זייער נאַמען. אמת, ניט אַלע געטאָ- און קאַצעט-לידער, וואָס מיר ווילן זיי אַלע באַצייכענען ווי פּאַלקס-לידער, זיינען גלייך ווערטפול און קאַנען אַן קריטישע רעזערוואַציעס אַנגענומען ווערן ווי אַזוינע. ניט אַלע פון זיי פאַרמאָגן די אמתע קוואַליטעט פון פּאַלקס-געזאַנגען; געלייטערטקייט פון חכמה, פשטות פון אויסדרוק, דירעקטער אָבער דאָך ניט האַמעטנער אַפּרוף אויף פערזענלעכע, אָדער נאַציאָנאַל-געזעלשאַפטלעכע און סאַציאַלע געשעענישן. ניט אַלע פון זיי האָבן דעם חזן פון קינסטלערישער נאַאיווקייט. ס'איז אָבער אַ שווערער ענין פאַר אונדז צו נעמען די דאָזיקע גיהנום-

לידער און אָנווענדן אויף זיי אונדזערע איינגעשטעלטע ליטעראַרישע קריי-
טעריומס. ס'איז נאָך ניטאָ די מאַס מיט וואָס זיי צו מעסטן. עס לאָזט ניט
דאָס האַרץ, אַפילו אויף אַן אומבאַהאַלפנסטן ליד, צו זאָגן; ס'איז שלעכט.
דערפאַר אָבער ווערן מיר אָפגעצאָלט מיט אַ טיפער באַפרידיקונג וואָס
אַ גאַנץ גרויסע צאָל לידער שטייען יאָ אויף אַ קינסטלערישער הויך און
נעמען אונדז דורך מיט זייערע טרעפלעכע אויסדרוקן, מיט זייער שאַרפֿקייט
און, דערהויפּט, מיט זייער אומענדלעכן צער.

פון די פּילצאָליקע נעמען טיילן זיך אויס די מחברים א.
געבירטיק, הערש גליק, ר. גלעזער, כתריאל ברוידאָ, ל. ראָזענטאַל, זאַמי
פעדער, הנה חייטין, ווער רעדט נאָך — יענע פּאַלקס-לידער וואָס זיינען
געשאַפן געוואָרן אין געטאָ פון אַזוינע דיכטער ווי א. סוצקעווער און פון
דעם הויפּט-זאַמלער אַליין ש. קאַטשערגינסקי.

די לידער לאָזן זיך ניט אַזוי לייכט טיילן אויף קענטיקע גרופּירונגען.
קין פּינקטלעכע ליניעס קאָן מען ניט ציען צווישן איין מין ליד און אַ צווייטן,
כאַטש זיי פאַרמאָגן אַ סך ניואַנסן און וואַריאַציעס. וואָרעם איין אַנגסט האָט
זיי געבוירן, איין בענקשאַפט נאָך פּרייהייט, נאָך טרייסט און נאָך נקמה האָט
זיי באַפּליגלט.

ס'איז אָבער דערפאַר ניט שווער די אַלע לידער פאַנגאַנדערצולייגן אויף
זייערע באַשטאַנד-טיילן, אויף זייערע הויפּט-עלעמענטן; פּיין און גורל-
מאַטיוו, הומאָר-סאַטירע, קינד און מאַמע-מאַטיוו, תּפילה-מאַטיוו, שולד-מאָ-
טיוו, נקמה און קאַמף-מאַטיוו.

אויב מיר ווערן איבערראַשט פון די סאַטירע לידער — סאַטירע קעגן
זיך און קעגן אייגענע ברידער — ווערן מיר ממש געפּלעפט פון די לידער
וואָס זייער תּוך איז שולד-געפּיל.

אמת, זיי זיינען ניט גרויס אין צאָל. אָבער וויפּיל זיי זאָלן ניט זיין —
זיינען זיי אַן אמתע אַנטפלעקונג. אגב, שלייכט זיך דורך דער שולד-מאַטיוו
אויך אין אַ סך לידער פון אַן אַנדער טעמאַטיק.

פאַרוואָס שולד? —

שולד פאַר בלייבן לעבן ווען די נאַענטסטע זיינען אומגעקומען. שולד
פאַר ניט נאָכגיין מיט די אַוועקגענומענע טייערסטע אין קרעמאַטאַריע-פּייער
אַריין.

אין אייניקע לידער וויינט דער טשיקאַווער שולדיקער און בעט זיך אַז די
אומגעקומענע זאָלן אים מוחל זיין וואָס ער איז לעבן געבליבן, אַדער זאָלן
כאַטש גוט זיין צו אים און פאַרנעמען זיין שולדיקייט.

אַ דערהייבענע, אָבער אויך אַ דערשיטערנדיקע, איבערלעבונג.

איך שעם זיך פאַר דיר,

ס'איז פּינצטער מיין שעה.

כּיהאַב דיך געשיקט צום טויט

און איך בין געבליבן דאָ.

כישעם זיך פאר די ביימער —
ביים בערגל וואָס שטייען —
די וואָס האָבן געהערט
דיינע לעצטע געשרייען.

אַזוי זינגט מ. שענקער, אַ קאַמפּאָזיטאָר פון וואַרשע; אומגעקומען אין טרעבלינקע אין יוני 1943. ער זינגט וועגן אַ טאַטן, וואָס האָט ניט געקענט מיטגיין מיט זיין ווייב און קינד, ווען יענע זיינען אַוועקגעשלעפט געוואָרן צום אומקום-פּלאַץ.

אַפילו אין די קינד- און מאַמע-לידער שפירט זיך אַפּט דאָס שולד- געפיל פון דער מאַמען, וואָס מוז איר קינד אַוועקוואַרפן, אַדער גאָר איי- בערגעבן עס אין גויישע הענט כדי צו ראַטעווען עס.

די מאַמע לאָזט זיך ניט אַריין אין אויפברויז, אין מרידה-צאָרן, אין פאַרשרייען זיך אַליין. זי איז צופיל אַנגעפילט מיט ליבשאַפט-ווייטיק, מיט מאַמעשער צערטלעכקייט. זי שטיקט איר געוויין אין זיך. איר ווייטערדיק לעבן, אויב זי בלייבט לעבן, ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ וואַגלעניש, אין אַ זוכעניש, אין אַ גערודער פון איר מאַמע-געוויסן.

— — — — —
— מאַמע וואַגלט וואו אַרום,
ווי איר יאָסעלע אויך שטום.
קיינער ווייס ניט, קיינעם אַרט,
און זי וואַרט און וואַרט און וואַרט.
צו יוכבד איז זי גלייך,
ווייל ווי משה אויפן טייך
עלנט, איינזאַם אויפן ווינט
איז פאַרלאָזט איר איינציק קינד.

(פונעם ליד „דאָס פאַרוואַגלטע קינד“ פון חנה חייטין)

אויך די אַלגעמיינע גורל-לידער זיינען אין תוך דורכגעזאַפט מיט באַ- האַלטענע טרערן פון אַ דין און איידל יום-כיפורדיק געפיל.

ס'האַבן אַלטע און יונגע
דאָס לעבן געבויט און געהאַפט,
ביז סע האָט אַזאַ שווערד
אַלץ פאַרווישט פון דער ערד
און געפירט האָט מען אונדז ווי די שאַף.
צו איינס, צוויי, דריי, —
צו איינס, צוויי, דריי, —
אַזוי ווי די שאַף זיך געלאָזט. — — —

(פונעם ליד „צו איינס, צוויי, דריי“ פון ל. ראָזענמאַל)

דאָס פּאַלק איז סענסעטיוו צו דער רשעות פון דער וועלט, אָבער
נאָך מער — צו זיין אייגענער אומבאַהאַלפּנקייט און שוואַלאַזיקייט. דאָס האַרץ
טוט אים וויי פאַר די זקנים און פאַר די קליינע קינדער וואָס ווערן געפּירט
צו דער בלוטיקער עקידה.

שטילער, שטילער, לאַמיר שווייגן
קברים וואַקסן דאָ,
ס'האַבן זיי פאַרפּלאַנצט די שונאים,
גרינען זיי צום בלאַג,
ס'פירן וועגן צו פּאַנאַר צו,
ס'פירט קיין וועג צוריק;
איז דער טאַטע וואו פאַרשוואונדן,
און מיט אים דאָס גליק.
שטילער, קינד מיינס, וויין ניט, אוצר,
ס'העלפט ניט קיין געוויין,
אונדזער אומגליק וועלן שונאים
סיי ווי ניט פאַרשטיין,
ס'האַבן ברעגעט אויך די ימען,
ס'האַבן תּפּיסות אויכעט צאַמען,
נאָר צו אונדזער פּיין
קיין ביסל שייַן,
קיין ביסל שייַן.

(פּונעם ליד „שטילער, שטילער“, פון ש. קאַטשערגינסקי)

דאָס פּאַלק איז זיין טיפּן וועזן מאַכט אַוודאי ניט קיין חילוק צווישן
די קרבנות, וואָס ווייזן אַרויס ווידערשטאַנד, און צווישן די, וואָס גייען שטיל
און שווייגנדיק צום מאַרד־פּלאַץ. דאָס פּאַלק ווייס ווי גרויס ס'איז דער
כוח גראַד פון די וואָס גייען שטיל און שווייגנדיק.
פאַרוואָס־זשע זאָל זיך דאָס געפּייניקטע פּאַלק נאָך פּילן שולדיק?
אָבער — אַט זאָגט עס אין אַ ליד: „אַז דער שונא האָט דערגרייכט אויף
אונדז זיין גור“, — —
איר פאַרשטייט? — גור!

די ליבשאַפט צום פּאַלק, צו זיין פּיין, צו זיינע טרערן, איז גוואַלדיק
גרויס אין אַלע געטאַ- און קאַצעט־לידער. די ליבשאַפט גייט אַזש אַריבער
אין אַן אָנסופיקער צערטלעכקייט צום געטאַ־אַליין, צו די געטאַ־טויערן,
צו די ענגע מויערן. ס'שלאַגט אָפּ פון די לידער מיט דער הייליקער
פאַרשוואַרנקייט פון על נהרות בבל.

אין דיינע געטאַ־געסלעך איז מיר ענג,
דאָס האַרץ — אַזוי באַטריבט.

און כאַטש, כ'פאַרשטיי, ס'טוט וויי —
דאָ איז מיר אַזוי ליב.
געטאָ —

דיך פאַרגעסן וועל איך קיין מאָל ניט.

אַזוי זינגט איינער פון די פרוכטבטרסטע געטאָ-דיכטער-קדושים ברוידיאָ.
צו דער זעלבער רעליגיעזער פאַרשוואַרנקייט געהערט אַודאי דאָס
קורצע געטאָ-ליד „אַני מאַמין“, וואָס די פרומע יידן האָבן געשאַפן. ס'איז
אי אַ ליד, אי אַ תפילה, אי אַ הימנע. ס'ווערט געזאָגט, ס'ווערט געדאַוונט
און ס'ווערט געזונגען, ס'באַשטייט אין גאַנצן פון זעקס שורות:

אַני מאַמין, אַני מאַמין
באמונה שלמה
בביאת המשיח —
אַני מאַמין.
ואף על פי שיתמהמה,
עס כל זאת אַני מאַמין.

זעקס קורצע שורות. מער ניט. אַבער וויפיל קראַפט און וויפיל זיכערקייט
ס'איז דאָ אין זיי. מיט די דאָזיקע זעקס שורות אויף די ליפן זיינען זיי געגאַנגען
אין גאַז קאַמער אַרײן.
עס מעג צו דעם מין טיפע וויי-לידער צוגערעכנט ווערן אויך די גרויסע
פאַעמע „לך-לך“ פונעם קדוש-פאַעט ש. שאַיעוויטש, וואָס איז אַרויס אין אַ
באַזונדער אויסגאַבע. ס'איז אַ ליד פון הויכע מדרגות, וואָס נאָר אין געטאָ
און אויפן שוועל פון גזר-טויט האָט עס געקענט געשריבן ווערן.

**

כדי צו דערפילן דעם גאַנצן טעם פון די לידער, דאַרף מען הערן ווי
מען זינגט זיי אין די לאַגערן אויף דער בלוטיקער דייטשער ערד. מען דאַרף
זיך נאָך מער פאַרשטעלן ווי אַזוי מען האָט זיי געזונגען אין די געטאָס גופא
און אין די מאַרטער-לאַגערן. פאַר דעם, וואָס איז אין געטאָ אַדער אין
קאַצעט ניט געווען, איז טאַקע שווער זיך עס פאַרצושטעלן. סידן ער זאָל
קאָנען צונויפגיין זיך אינטיים ניט נאָר מיט די ווערטער, נאָר אויך מיט די
מעלאָדיעס, און דורך דעם אַריבערטראַגן זיך אין זיין דמיון צו יענער ניט-
דאָ-געדאַכטער וועלט.

דאָס ליד, צום ביישפּיל, „צו איינס, צוויי, דריי“ האָב איך געהערט אַ
לאַגער-דעקלאַמאַטאָרין זינגען עס פאַר אַ לאַגער-עולם אין סאַנט אַטיליען,
מינכענער ראַיאָן, בשעת מיין באַזוך דאַרטן. זי האָט סיי זיך אַליין, סיי דעם
גאַנצן עולם, דערפירט צו אמתן עקסטאַז. דאָס זעלבע, ווען זי האָט געזונגען
דאָס ליד „געטאָ“, ביי די ווערטער „געטאָ, דיך פאַרגעסן קאָן איך קיין מאָל
ניט“ האָבן אַלעמענס הערצער געשפרונגען איר אַנטקעגן מיט געוויין פון
אַ נדר-שבועה.

אָבער אין געטאָ האָט מען ניט נאָר געטרוימט און געוואָרט אויפן טויט, נאָר מען האָט אויך געזוכט וועגן ווי אַזוי צו ראַטעווען זיך. אין געטאָ האָט מען אויך געהאַנדלט און געמאַכט קאָמבינאַציעס (אָך און וויי צו דעם האַנדל און צו די קאָמבינאַציעס) מיט פּאַרשיידענע שיינען, פּאַספּאַרטן אַזוינע, פון געלע און ראָזע קאַלירן. מען האָט געזוכט ברויט, מען האָט איבערגעכײַט־רעוועט די טויער־וועכטער, מַצן האָט געשמוגלט אַ לעצטן ביסן, מען האָט געליטן צרות פון אייגענע אויסוואַרפן, פון אייגענע נאַצי־משרתים. יידן האָבן געלאַכט און אויסגעלאַכט די אייגענע ביטערע מערקה דורך אַ שלל אויפן אָרט געשאַפענע הומאַריסטישע און סאַטירישע לידער. פּאַר־שטייט זיך, אַז וועגן זאָרגלאָזן הומאַר האָט קיין רייד ניט געקענט זיין. אָבער ס'איז צו באַוואַונדערן וואָס יידן האָבן גאָר אַפילו דערווייזן צו שאַפן שטעכיקן הומאַר, געמאַכט זיך האַרץ און אַרויפגעשרויפט זייער קוראַזש כדי מבטל צו מאַכן אַ ביסל, כאַטש אין אויסטראַכטעניש, די שווערע לידן.

נו, קויפט זשע פּאַפּיראַסן,

נו, קויפט זשע סאַכאַרין,

געוואָרן איז היינט סחורה ביליק ווערט.

אַ לעבן פּאַר אַ גראַשן,

אַ פּרוטה — אַ פּאַרדינסט.

פון געטאָ־הענדלער האָט איר דאָך געהערט.

— — — — —

אַ מאַנטל און אַ קראַגן,

תּחזוּנים און אַ זאַק,

קאַלאַשן האָב איך, ס'פעלן נאָר די שיד.

און ווער עס וועט נאָר וואַגן

צו לאַכן, איר, אַ סך —

דעם וועל איך באַווייזן ווער איך בין.

כ'הייס ישראליק,

איך בין זאָס קינד פון געטאָ.

כ'הייס ישראליק —

אַ הפּקודיקער יונג. — —

— — — — —

(5. ראָזענטאַל)

אַלע אינערלעכע כּוחות זיינען אַנגעווענדט געוואָרן כדי אויסצולעבן ווי ניט איז די אייגענע ביטערקייטן, די מענטש צו מענטש גרויל־אמתן וואָס ווערן אויפגעדעקט ווען די וועלט ווערט אַ תּפּיסה, ווען די ערד אונטער די פּיס ווערט אַן אַפענער קבר. איין באַגער כאַפט אַרום אַלעמען; ניט פּאַרלירן זיך, ניט אַריינפּאַלן אין פינצטערן יאוש, האַלטן זיך.

גלויבן באַגלייט מיט איראַניע. איראַניע דורכגעלויכטן מיט גלויבן.

משה האַלט זיך, משה האַלט זיך!
ניט צעפאַל זיך.
האַלט זיך, משה, פעסטער .
משה, האַלט אויס,
גליטש זיך ניט אויס,
געדענק מען דאַרף אַרויס.
ווייל עפעס הערט מען,
עפעס פילט מען. —
האַלט זיך, משה,
עס קומט די צייט —
עס שלאָגט שוין באַלד
די שעה די גרויסע.
משה האַלט אויס,
גליטש זיך ניט אויס. —
געדענק — מען וועט אַרויס!

(ב. ברויךאַ)

דער סאַרט סאַטירע־לידער פאַרנעמט זיך מיטן, אַך און וויי, שטייגער
לעבן וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין געטאָ, מיט זיינע קרומע חושכדיקע וועגן,
מיט דער „שנאַרטיע“, מיט דעם יודן־ראַט, מיט דער יידישער פּאַליציי און
מיט די תּחבולות, וואָס דער אין שטייג אַריינגעכאַפּטער ייד האָט, ווי אַ גע־
ניטער קלאַסישער אַרעסטאַנט, צוגעטראַכט.

דאָס איז אַבער נאָר געווען אַ לפּנימדיקע צופאַסונג, וואָס איז גויטיק
געווען כדי ניט איינצוברעכן גלייך ביי דעם ערשטן אַנדרוק פון דער היטלער
אַטאַקע.

אין דעם האָט דער ייד אַרויסגעוויזן זיין געבענטשטע מייסטערשאַפט
(געבענטשט איז זי געוואָרן אין משך פון צוויי טויזנט יאָר וואַנדער־לעבן
צווישן פעלקער און לענדער) אויפצושטעלן זיינע געצעלטן אונטער אַלע
קלימאַטן, אַדער אַריינצוקריכן אין גריבער אונטער אַלע ערדן — אַפילו
אין קאַנאַליזאַציע־גריבער און רערן—און אין די גריבער און אין די בונקערס
אַנגיין סיי מיט זיין שלאָגן וואָסער פון אַ שטיין, סיי מיט זיין מנחם מענדלשער
פאַנטאַסטיק, סיי מיט זיין מבטל מאַכן די גאַנצע פינצטערניש דורך אויפ־
זאַמלען קינדער און דערוואַקסענע אין דער דאָזיקער פינצטערניש און נעמען
לערנען מיט זיי אלף־בית, אַדער גאָר אויפפירן פאַר זיי דעם „גולם“, צי
„שלמה מולכו“, צי דעם „אייביקן ייד“ און ענדיקן מיט דער פאַטעטישער
וואַרונג: „מייך ניט, די וועלט איז אַ קרעטשמע!“

אין דער דאָזיקער פאַנטאַסטיק און סובלימירונג פון „משה האַלט זיך“,
גיט אַבער אַן אינערלעך אַ שטענדיקע מאַנונג צו זיך אַליין און פון זיך
אַליין — אַ ניט איינגעשטילטער חשבון־הנפש, אַ קאַמף מיט זיך און מיט

גאָט, אַפילו דעמאָלט ווען ס'ווערט געפירט דער אָפּענער קאַמף קעגן דעם נאַצי־שונא. ירמיהוּס איטה־קלאַג ווערט אָפּגעפּרישט. איובס מרידה רייסט אויף מיט נייעם שוואונג און דאָס שטילע געוויין פון דער יוכבד־מאַמע ביים איבערלאָזן איר עופּהלע אין דער רוצחישער פרעמד, ווערט ניט איין מאָל פאַרוואַנדלט אין אַן אמתן שטורעם־אויסברוך.

יידן פּראַווען חתונות אין די לאַגערן — זיי דאַרפן עס טאָן, זיי פּאָלגן דעם געבאָט פון לעבן און דעם קול פון גאָט פון ישראל. דער גאָט פון ישראל, דער נשרף, שטייט ביי יעדער שוועל פון אַ לאַגער־וואוינונג, אַ געבוּיגענער, אָבער אַ דורכגעגליטער אויף דורך און דורך, און בעט זיך: אַלמנס, נעמט אַלמנות פאַר כּליות; אַלמנות, שטאַרקט זיך און גייט צו דער חופּה. איך, גאָט פון ישראל, הייס אייך.

יידן פּאָלגן דעם גאָט פון ישראל. אָבער ווער קאָן האָבן כּוח אַריינצוקוקן אין די אויגן פון אַ לאַגער־כלה און פון אַ לאַגער־חתן, אין דער צייט ווען אַט די אויגן זעען ווי עס קומען צו זייער חתונה זייערע פאַרברענטע פּרויען, מענער און קינדער און ווערן זייערע אונטערפירער. נאָך מער: ווען זיי זעען ווי זעקס מיליאָן קומען צו זייער חתונה.

אַ קליין־קליין פאַרברענט משהלע גייט און פירט דעם לעבן־געבליי־בענעם טאָטן צו דער חופּה. און די כּלה — אַ מאַמע־אַלמנה — קומט דערנאָך אין לאַגער־באַראַק און זינגט:

דרעמלען פייגל אויף די צווייגן,
שלאָף, מיין טייער קינד;
ביי דיין וויגל אויף דער נאַרע
זיצט אַ פרעמדע און זינגט:
ליו־ליו־ליו־ליו.

ס'איז דיין וויגל וואו געשטאַנען,
אויפגעפלאַכטן פון גליק,
און דיין מאַמע, אוי דיין מאַמע
קומט שוין קיינמאָל ניט צוריק.
ליו־ליו־ליו־ליו.

כ'האָב געזען דיין טאָטן לויפן
אונטער האַגל פון שטיין,
איבער פעלדער איז געפּלויגן
זיין פאַריתומטער געוויין.
ליו־ליו־ליו־ליו.

(לאה רודניצקי)

*
**

די מוט און קאַמפּס־לידער, וואָס זיינען געשאַפן געוואָרן אין די געטאָס
און אין די וועלדער אין אַ גרויסער צאָל, דאַרפן אין תּוך ניט אויפגעפאַסט

ווערן ווי לידער פון עפעס אן אנדער מין, אזוי ווי אלע אנדערע לידער
וואלטן געווען נאָר לידער פון יאוש און מוטלאַזיקייט.

דאָס פאַרצווייפלטסטע ליד איז אין תוך אַ ליד פון ענערגיע און קאַמף.
וואָרעם — וואָס דען אַנדערש איז עס?

מער ניט — מיר האָבן זיך צוגעוואוינט, און פאַלש זיך צוגעוואוינט,
צו מיינען אַז מוט און קאַמף דריקן אויס נאָר יענע לידער וואָס זיינען גע-
שריבן מיט שטאַרקע און הויכע ווערטער.

אין דער אמתן זיינען די מערסטע פעלקער-הימעס, נאַציאָנאַלע צי
סאָציאַלע, אַ סך שוואַכער, אין זייער וואַרט-אויסדרוק, פונעם געוויינלעכסטן
פאַלקס-ליד. זיי האָבן ניט אין זיך די טיפע דערפאַרונגען וואָס ס'האַט אַ
פאַלקס-ליד.

זיינען אויך די ספעציעלע קאַמפּס-לידער, וואָס זיינען געשאַפן געוואָרן
אין די געטאָס און אין די וועלדער, שוואַכער, נאָך מיין מיינונג, פון די אַנ-
דערע לידער.

אַבער, ווידעראַמאַל, אונדזערע אַנגענומענע ליטעראַרישע מאַסן קאַנען
אויך דאָ ניט גילטן. דאָ — אפשר נאָך ווייניקער. ווייל דער יראת הכבוד
אונדזערער פאַר די, וואָס האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אין די וועלדער אין אַן
אַקטיוון קאַמף מיטן נאַצי-שונא, אַדער אויפגעהויבן אויפשטאַנדן אין די גע-
טאָס גופא — אונדזער יראת הכבוד פאַר זיי האָט ניט קיין גרענעץ.

איז אונדז יעדעס וואַרט פון רוף צו ווידערשטאַנד און צו נקמה הייליק.
און וואָס שייך הימעס איז די פאַרטיזאַנער-הימע „זאָג ניט קיינמאַל אַז
דו גייסט דעם לעצטן וועג“, גראַד אַ ליד פון הויכן קינסטלערישן ווערט.
דאָס ליד האָט ווי מיט אַ כישוף פאַרכאַפט אלע לאַגערן און שנעל פאַנאַנדער-
געטראָגן זיך איבער אלע יידישע ישובים פון דער גאַרער וועלט.

דערצו נאָך ווען מיר ווייסן, אַז דער מחבר פונעם ליד, דער פאַרטיזאַן
הערש גליק, איז צווישן די אומגעקומענע, צווישן אונדזערע קדושים.
ער האָט ניט געהאַט דאָס גליק צו דערלעבן די מפלה פון היטלערן —
דערפאַר האָט ער געהאַט די זכיה אַז זיין נאָמען גליק זאָל בלייבן לעבן אויף
אַלעמאַל אין אונדזער געדעכעניש, און אַז מיר זאָלן שטענדיק נאָכזאָגן זיינע
ווערטער וואָס וועלן לעבן אייביק:

זאָג נישט קיינמאַל אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג.

ווען הימלטן בלייערנע פאַרשטעלן בלויע טעג.

ווייל קומען וועט נאָך אונדזער אויסגעבענקטע שעה.

ס'וועט אַ פויק טאָן אונדזער טראַם: מיר זיינען דאָ.

בריוו פון ישראל שטערן, י. זינגער, ז. קאלמאנאוויטש און מתתיהו מיזיש צו י. אַפּאַטאַשו

פון ישראל שטערן

וואַרשע, דזשעלנע 27—9

פּעב. 22, 1927

חשובער און ליבער י. אַפּאַטאַשו!

דער חבר זינגער האָט מיר געוויזן אייערע פּאַר שורות וועגן מיר. איר זאָגט דאָרטן אַגב אַ גוט וואָרט וועגן מיר. איך דאַנק אייך באַמת. אין אונדזער געבענטשטער וועלט קומט אויס אַזוי זעלטן צו הערן גוטע ווער-טער...

איר פּרעגט ווייטער: „אויב ישראל שטערן געפינט זיך אויף גרויסע

צרות...”

נאָך אַ מיין! ווען איך וואָלט געווען כאַטש אַ העלפט אַזוי גרויס, ווי די

צרות וואָלט איך שוין אויך נישט געווען קיין קליינער מענטש — — —

און ווי פּלעגן זיך יידישע קינדער אַמאָל שפּילן אין טרעפּענישן; גיב

אַוועק אַ דריטל אויף אַלע וויסטע וועלדער, אַ דריטל — שענק אַוועק דער

וואַנט, און אַ דריטל וואַרף אַריין אין ים — טאָ וויפּיל וועט בלייבן?

אַ. עס וועט נאָך בלייבן אַ סך, הגם אַ טייל שיק איך איצטער אַוועק אויף

יענער זייט ים צום י. ל. פּרין שרייבער-פּאַראַיין.

עס האַנדלט זיך אין דעם וואָס איך בין פּאַרנומען מיט אַ גרעסערער

אַרבעט און עס קען נישט קומען צו קיין טאָלק פּשוט אויס מאַנגל אין מזומנים.

און קיין פּראַפּעסיאָנעלער מגיד מיטן „היום ידרוש הדרשן“ בין איך נישט,

לייג איך טאַקע דאָ ביי אַ בריוו צום י. ל. פ. ש. פ. מיט אַ ביטע וועגן אַ הלוואה.

און איך גלייב, אַז איר, חבר אַפּאַטאַשו, וועט זיך באַמיען, אַז דער רעזולטאַט

זאָל זיין וואָס מער פּאַזיטיווער.

מיט האַרציקסטע גרוסן

ישראל שטערן

* * *

ליבער י. אַפּאַטאַשו!

אייער בריוו דערהאַלטן, ווי איך זע איז מיין בריוו צו אייך נישט אַנ-

געקומען. אַפּנים איך בין נישט קיין געבוירענער „ענגלישמען“ און אייערע

מיסטעריעזע אַדרעסן זיינען נישט אַזוי שטאַרק שגורים בפּי. געמאַכט,

ווייזט אויס, עפּעס אַ טעות.

איר רעדט אין אייער בריוו וועגן אייניקע ענינים און איר פּרעגט מיך

וואָס איך מיין מיטן „היום ידרוש הדרשן“? און צי דאָרפן מיר זיך שטאַרק

נעמען צום האַרץ וועגן זיי?

יא. מיר דארפן. כאַטש מיטן לעבעדיקן לעבן האָבן זיי קיין שום שייכות נישט. דער טאָג טאָגט זיך, די נאַכט נאַכטיקט זיך. די זון גייט אויף רויט און פאַרגייט נאָך רויטער. מענטשן האַנדלען און וואַנדלען, צילן און שטרעבן. קראַמען זיינען אָפן, הערצער זיינען אָפן. מען קויפט און פאַרקויפט, מען נאַרט אָפּ און מען ווערט אָפגענאַרט. מענטשן לאַכן און מענטשן וויינען. און אין מיטן דרינען הענגט מען אויף אַ צעטל אויפן בית-מדרש: „היום ידרוש הדרשן המופלג המפורסם וכ“...“ שטעלן אונטער יידן די אויערן, הערן פאַרטייטשן אַ פּסוק, נאַכדעם גייען זיי אַוועק צו ווייב און קינד, און ווידער מאַרקט זיך דער מאַרק, גאַסט זיך די גאַס. מאַנצלייט גייען אין שפּאַן און טראָגן אַ זאַק מיט דאָגות אויף דער פלייצע. פרויען זיינען שייך אַדער מיאוס. קינדער לאַכן און שטיפן, אַדער האָבן די ענגלישע קרענק. די וועלט רייסט זיך צום אויסוועלטן, דאָס לעבן וויל זיך אויסלעבן, וואַסערע ווירקונג קען דאָ האָבן דער „מורי ורבותי, איך וועל אייך מסביר זיין דעם ענין?“ נו, און אונדז? וואָס קען אונדז שאַדן דער „היום ידרוש“? מיר וועלן אויסהערן, אַדער מיר וועלן נישט אויסהערן פאַרטייטשן דעם פּסוק, און מיר וועלן אַוועקגיין און מיר וועלן ווייטער לויפן און שטרעבן און לאַכן און וויי-נען — וואָס נאָר דאָס איז דער טייטש: ליטעראַטור...

דאַרף אונדז אייגנטלעך גאָר נישט אַרן. און דאָך... און דאָך קען מען ווילד ווערן פאַר צאַרן, ווען מען זעט ווי ווייט מען פאַרגעסט, אַז די וועלט פון דיכטונג איז ווי אַלע וועלטן. מען פאַרגעסט, אַז דאָרט קומט פאַר אַ גאַנץ אייגנאַרטיק, באַזונדער לעבן. מען באַגרייפט נישט, אַז די אַרגאַניזמען, וועלכע זיינען געבוירן און האָבן זיך אויסגעהאָדעוועט אין דער אַטמאָספּערע פון קונסט און דיכטונג. — אַז די דאָזיקע אַרגאַניזמען קענען — איך וואַלט געזאָגט — פיזיש נישט פאַרטראָגן, אַז אימיצער פון דרויסן זאָל וועלן מיט גוואַלד זיך אַריינרייסן אין מיטן דעם פּראַצעס פון זייער וויטאַליטעט און קערעווען זייער אויפמערקזאַמקייט אויף דעם ברודנעם צעטל, וואָס אויף דער וואַנט: „היינט וועט דרשענען דער קריטיקער א. א. וו.“

איצטער וועגן די זשורנאַללעך. אויך די אייגענע מעשה. וועמען גייט עס אָן, אַז אַ רייכער סוחר, וואָס „לידלט“ אונטער, גיט אַרויס אַ שריפטל, ס'איז נישט מער ווי „האַנדל, האַנדל“, און וועמען גייט עס אָן, אַז אַ פאַר מענטשן נעמען זיך צונויף. ראובן גלעט שמעונען איבערן קאַפּ, און שמעון ראובנען איבערן הינטערשטן טייל פון קערפּער... און אַזוי חוזר חלילה. טאָ וואָס קען עס אימיצן קימערן, ווען מענטשן זיינען צופרידן אַזוי אַפּצולעבן אַ לעבן?

און דאָך... און דאָך נעמט אַרום אַ כעס, ווען מען זעט דעם אַנשטעל וואָס מענטשן מאַכן און ווי דער שקר קריכט אַרויס פון יעדער שורה. מען מאַכט אַן אַנשטעל פון יונגע אידעאָליסטן, פון יונגע אומצופרידענע, פון יונגע אויפריכטיקע. לכתחילה הייבסטו אָן צו גלייבן. נאָר אַט נעמסטו ליינען אויפמערקזאַמער, דורכזיכטיקער און דו דערכאַפּסט בולטע חניפהדיקייט, שמור-לי-זאשמר-לך'דיקייט, אומווירדיקע פּאָליטיקאַנטישקייט...

ווי אזוי דארפן מיר אויף די אלע זאכן רעאגירן? עס איז נישט קיין פראגע פון בעכטן און אפילו נישט פון היינט. מען מוז זיין דערביי זייער פאר-זיכטיק. מען דארף דערצו צוגיין מיט אפענע אויגן, מיטן פולן באוואוסטזיין און מיט גרויסן ערנסט — און דער זיג איז געזיכערט. איר האט דאך געזאלט זיין אין ווארשע אין חודש אויגוסט. טא וואס איז די מעשה? אפנים עס ציט אייך נישט שטארק אהער. אויב אזוי, זענט איר גארנישט אומגערעכט. זייט מיר געזונט און שטארק און שרייבט ביי וואס איר ארבעט לעצטנס. אייער,

15 סעפט. 1927. ישראל שטערן

פון י. י. זינגער

ווארשע, 4 פעברואר, 1926

ליבער, טייערער אפאטאשו.

אייער בריוול איז געקומען אומדערווארט. וואס מאכט איר עפעס? מיט מיין פוס איז שוין גוט, וואס איז מיט אייערן? עפעס זענט איר דאך קראנק געווארן. גוט וואס איר שרייבט א ראמאן פון יידישן אמעריקאנער לעבן. צוריק צום היינטיקן. איר שרייב אויך, אבער איך מעק מער ווי איך שרייב. אן אומגליק, פונקט ווי גיך איך מאך קארעספאנדענצן. אזוי שווער קומט מיר אן מיטן ראמאן, נעבעך. אבער, מיר האבן דאך א גרויסן אין הימל, וועט ער מסתמא העלפן. איצט פאר איך ארום איבער דער וועלט. איך זע אזעלעכע צרות ביי יידן, אז מען דארף שרייען געוואלד פון איין עק וועלט ביז דער צווייטער. עס איז מיר א חרפה בנאמנות פאר זיך אליין. וואסער ווערט האבן אונדזערע אלע אספיראציעס, קאנפליקטן אין פארגלייך מיט דעם, וואס עס לעבן איבער אונדזערע יידן איצט

ווי גייט עס ביי אייך? וואס מאכן — אייער אדעלע און דער זון? — מיין לעזער! גריסט זיי פון מיר הערצלעך. ביי אונדז דא איז נישטא קיין נייעס. איך בין ארויסגעטראטן פון פאראיין, טלאמאצקע 13. גלייכער אזוי. — נו, וואס נאך זאל איך אייך שרייבן? אלץ דאס זעלבע — דער עולם איז ארעם, לאנגווייליק און טוט גארנישט. אבער דערפאר שרייבט מארקיש א ראמאן — (אז אך און ווי איז צו אונדז ביידע!) — און גאר פיין!... פ... וועט זיך אויפהענגען. איך וואלט זיך קיינמאל נישט געריכט, ער זאל זיין אזוי סאליד. זאל אים השי"ת העלפן.

נו, זייט מיר געזונט און שטארק און שרייבט א בריוול.

אייער,

י. י. זינגער

הארציקע גרוסן פון מיין פרוי און קינדער.

ליבער, טייערער אָפּאַטאַשו.

ווי גייט עס אייך, אָפּאַטאַשו-לעבן? איר שרייבט נישט קיין איינציק וואָרט וועגן אייך. וואָס מאַכט אייער אַדעלאַ, אייער „באָי“? ביי מיר דאָ איז קיין ניס נישטאַ. איך שרייב ביסלעך, וואָס איך שיק דערנאָך קיין אַמעריקע. אַזוי איז דאָ לאַנגווייליק. מאַרקיש איז געקומען צוריק פון זיין וועלט-רייזע. ער איז דאָ געווען עטלעכע וואָכן און איז ווייטער אַוועק קיין בערלין. ער וויל אַרויסגעבן „כאַליאַסטרע“, נאָר צי עס וועט צושטאַנד קומען ווייס איין גאַט אין הימל. ראַוויטש לאַזט אַרויס די „וואָג“ און וועט מסתמא זי ווייטער אַרויס-לאָזן. גרינבערג איז אַוועקגעפאַרן קיין פּאַלעסטינע... וואַרשאַווסקי איז אויך אַוועקגעפאַרן קיין בערלין. פון דאָרט פאַרט ער, דאַכט זיך, קיין פאַריז. שטערן ליגט אין שפיטאַל אויף אַ נירן-קראַנקהייט און אין דער „ליטעראַטורקע“ אויף טלאַמאַצקע איז פוסט און לאַנגווייליק... אין קולטור-ליגע האָט מען געהאַט פאַראיבל, אַלמאי, איך האָב באַנוצט אין ביכל נישט אַנשטענדיקע ווערטער.

אגב, איז אינטערעסאַנט דאָס: איך האָב געלייענט אַ באַריכט אין פיפּלס-רעליף-ביולעטין, וואו מען שרייבט, אַז „קולטורליגע“ האַלט אויס יידישע שרייבער. ווי געפעלט אייך אַזאַ מין „בלאַף“? מילאַ. כאַפט זיי דער וואַטע-מאַכער; ווי גייט עס אין אייער אַמעריקע? איך האָב אייך שוין געשריבן, אַז מיר ווילט זיך אַראַפּפאַרן אַהין. אויב איר ווילט, נעמט אַ שיפּסקאַרטע אויף אויסצאַלן, מעג זיין 3טע קלאַס, און שיקט מיר. מיר איז אינטערעסאַנט אַנ-קוקן אַ לאַנד, וואו אַ העלפט פון אונדזער יידיש וועלטל לעבט, אַרבעט און שאַפט. די הוצאות וועל איך זיך שוין ווי עס איז אויסשלאַגן. איך האָב זיך אָפּגעפלאַגט די ביסל יאָרן אין מלחמות, „אַטשערעדן“, אומגליקן און אַנדע-רע צרות, ווילט זיך מיר זיך אַ ביסל אָפּפרישן און זען אַ וועלט. האָט נישט פאַראיבל, וואָס איך רעד וועגן דעם. יעדן אָנהייב פּרילינג באַפּאַלט מיך עפעס אַזאַ מין חולאַת, אַז ס'ווילט זיך מיר באַוועגן אַ ביסל.

איך שרייב אַ גרעסערע זאַך, אַ מעשה מיט אַן אַנטיקן-הענדלער, אַ רע-סטאָוראַטאָר פון בילדער. דוכט זיך מיר, אַז ס'וועט עפעס אַרויסקומען דער-פון. אויב איר באַמערקט עפעס מיינס אַ שוואַכערע זאַך, נעמט נישט פאַר אומגוט.

אַן אינטערעסאַנטע מעשה מיט בעל-מחשבות; אין רוסלאַנד האָט ער גע-שריבן אַז ברוך גלאַזמאַנס „פאַרטונקלט גאַלד“ איז „הרים וגבועות“. איצט רייסט ער אים אַרונטער אין „מאַמענט“. מאַדנע מענטשן! איר ווייסט דאָך אַז מען האָט פאַרפירט אַ פּראָצעס פאַר גאַטלעסטערונג אין „כאַליאַסטרע“. דער הויפט לעסטערער גרינבערג האָט זיך אַרויסגעדרייט, מאַרקיש איז נישטאַ און איך בין דערווייל דער איינציקער שולדיקער, כאַטש איין גאַט אין הימל ווייס, אַז איך האָב די זאַך ערשט געלייענט ביים אויספאַרשונג-ריכטער אין קאַנצע-לאַרע. איך האָב געמוזט אַריינטראַגן קויצע, מ'זאל מיך נישט אַריינפאַקן אין חד-גדיאַ. אַט אַ נאַרישע געשיכטע! מער קיין רכילות איז נישטאַ דערווייל.

זייט מיר געזונט און שטאַרק, שרייבט און גריסט הערצלעך אַדעלאַן און
אייער יאַט. איך האָב געהערט אַז אַדעלאַ דערציילט צווישן עולם וועגן מיר.
זאָל זי נאָר נישט אויסזאָגן אַז איך האָב אַ פליך.

אַ גוטן שבת.

אייער, זינגער

* * *

וואַרטע, דעם 10טן יאַנואַר, 1927

טייערער, ליבער אַפּאַטאַשו.

אַנטשולדיקט וואָס איך ווענד זיך צו איך גראַד איצט. איר וועט מיך
פאַרשטיין.

אַלזאָ:

מיט חדשים צוריק, ווי איר וויסט, האָב איך געמאַכט דעם „פאַרווערטס“
אַ פאַרשלאַג צו פאַרן קיין רוסלאַנד. קאַהאַן האָט זיך אָנגעכאַפט, באַוואַרפן
מיט דעפּעשן, געלט, אַבי פאַר! איך בין געפאַרן. קיין גרויס פריינדשאַפט
אַלס פאַרווערטס-פאַרשטייער נישט באַקומען, נאַטירלעך. מילאַ, דאָס איז
גאַרנישט. געקומען, אָנגעשריבן אַ מאַסע מאַטעריאַל, גוטן, און איך דערוויס
זיך, אַז אין „פאַרווערטס“ דרוקט מען גאַר נאָמבערגס מעמואַרן. ער איז גע-
ווען מיט מיר צוזאַמען. און דעם אמתזאַגנדיק קיין זאַך נישט געזען. ראיז
געזעסן אין קאַפּע. איך האָב געאַרבעט, אַרומגעשלעפט זיך.

ווי נאָמבערג דערציילט, זאָל קאַהאַן מיט אים האָבן געמאַכט אַן אַפּ-
מאַך נאָך אין אַמעריקע וועגן דער רייזע, אויב אַזוי, וואָס-זשע האָט ער מיך
געטריבן, דער אַלטער?

אַלנפּאַלס, זיין אַלס נאָכשטופּער נאָך נאָמבערגן קען איך נישט זיין.

איצט איז אַזאַ עסק:

פאַר מיין פאַרן קיין רוסלאַנד איז ביי מיר געווען אַ פאַרשטייער פון
„איקאָר“ און אין נאָמען פון „פרייהייט“ האָט ער מיר געמאַכט אַ פאַרשלאַג
איבערצוגיין אין „פרייהייט“.

איך קען זיי געבן דעם ראַמאַן פון 22 בויגן צו דרוקן אין המשכים. ער
איז זייער שפּאַנענד און אין גייסט פון צייטונג. דערצו האָב איך די רייזע פון
ר. פ. און בכלל קען איך זיי געבן מאַטעריאַלן, ווי איך מאַך. זיי ווייסן עס אַליין
גאַנץ גוט. איך האָב אין „פאַרווערטס“ פּופּציק דאָלאַר אַ וואַך. איך וואָלט
מסכים זיין אויף דרייסיק און פינף און צוואַנציק אַפילו, נאָר אויף זיכער.
וואָס זאָגט איר, אַפּאַטאַשו? אגב, אויב נישט „פרייהייט“, וואָס איז אייער
מיינונג מכוון „טאַג“? איך מיין אַז איר פאַרשטייט אַלץ און איר וועט וויסן
וואָס צו טאָן.

איך קאָן מער נישט אין „פאַרווערטס“ פאַרבלייבן. איך פאַרטראַג נישט
קיין דערנידערונג, כאַטש אין „פאַרווערטס“ בעט מען מיך. בכלל, צייט צו
ענדערן.

אגב, האב איך דעם ראמאן אין „פארווערטס“. איך לייג ביי צו אייך א וויזיט-קארטע מיט א באפולמעכטיקונג אפצונעמען אים. אויב ס'וועט זיין אל-רייט, בעט איך אייך מיר שיקן א דעפעשע, א קורצע, און דאן ענטפער איך גלייך.....

אלזא זייט מיר געזונט און שטארק און האט נישט פאראיבל פאר דער גרויסער טרחא, וואס איך לייג ארויף אויף אייך. אי"ה בנחת וועלן מיר זיך אפדינען.

אייער,

זינגער.

גריסט מיר הארציק אייער אדעלאן און אייער בחור.

* * *

ווארשע, 7טן פעברואר, 1927

ליבער, טייערער אפאטאשו.

איך האב דערהאלטן אייער בריוו און איר האט מסתמא מיין בריוו אויך דערהאלטן. איך האב אייך געפאלגט און די פיל אראפגעשלונגען. פארפאלן. וואס הערט זיך ביי אייך? ווי גייט עס אייך? מיר איז נישט אויסגעקומען ליינענען אייער „טענצערין“. ווען וועט עס ארויס אין א בוך? איך האב מיין ראמאן פארענדיקט. ער זעצט זיך שוין. איר האט געהערט טיילן, אבער איך האב אזוי געענדערט, נישט צו דערקענען, דאכט זיך מיר, אז עס איז גוט. מירן זען.

אין רוסלאנד, אין ליט. וועלטל, איז נישט דאסיק, מען קאן ווינציק די מלאכה און מען איז זייער גדולדיק ביי זיך. אויף מיר האט מען געקוקט אין א סך פאלן, ווי אויף א שונא, מ'שטיינס געזאגט. צו אייך, ביי אלע חטאים אייערע, האט מען א פריינדלעכע באציאונג. און א מאדנע זאך, איר זענט דארט געוואלדיק פאפולער מיט אייערע קאנטרערעוואלוציאנערע מקובלים און צדיקים. נו, איר ווייסט דאך, אז מיך ארט עס נישט. איך בין נישט געפארן נאך כבוד, נישט נאך געלט און איך האב, חלילה, זיך נישט געלאזט שמייסן, ווי איך האב נישט פארדינט. איך האב נאר געפרעגט איין פראגע: — „שרייבן קענט איר?“ — מען האט געמוזט שווייגן.

נאדירן האב איך באגעגנט. ביי זיין גאנצער חכמה איז ער נישט קיין חכם און דערפון נעמען זיך זיינע פארשידענע נארישקייטן. אגב, האב איך געהאט א באגריף אז ער האט זיך דארטן שלעכט געפילט. רוסלאנד האט ליב אידעען, שווערע ארטילעריע און נאדיר איז אבסאלוט נישט פאר זיי. גאנץ גוט וואס איר קומט אין גיכן, מיר בענקען שוין נאך אייך. איר דארפט וויסן, אפאטאשו, אז אייך האב איך באמת ליב. עס ווילט זיך מיר אייך זען. וואס טוט איר?

אזוי האט רוסלאנד א סך אינטערעסאנטע זאכן. די קאלאניזאציע איז זייער א וויכטיקער ענין, די ליט. רוסלאנד.... שרייבן האט געקענט טאלסטאין! און ביי אונדז שלום עליכם!

ווי געפעלן אייך די „וואַרש. שריפטן“? איך האָב זיי פון מיין זייט (אין די
„ליט. בלעטער“) אַרנטלעך נישט באַהאַנדלט.
האַט נישט פאַראיבל וואָס איך האָב אייך באַמיט און שרייבט וועגן אַלץ.
וועגן מיין סכסוך בנוגע „פאַרווערטס“. זייט מיר געזונט און שטאַרק. גריסט האַרציק אייער אַדעלאַן, דעם
בחור.
אייער י. י. זינגער, וואָס וואַרט אויף אַ גרויסן בריוו. די בעסטע גרויסן
פון מיין פרוי און קינדער.

* * *

וואַרשע, 1927

ליבער, טייערער אַפאַטאַשוו.
איך האָב אייער בריוו דערהאַלטן. אַ ישר כוח. איך פאַלג אייך אין
אַלעמען. זאַל אַלץ בלייבן ווי געווען.
תחילת בין איך געווען אַ ביסל אויפגעבראַכט. איצט בין איך שוין
באַרוואיקט.
איך וואַרט שוין אייך צו זען. נישטאַ איצט אין וואַרשע מיט וועמען
זיך צו באַגעגענען. מאַרקיש איז אין רוסלאַנד. ראַוויטש האַרעוועט אין לי-
טעראַטן-פאַראיין. אין פאַראיין קום איך נישט העכער אַ יאָר צייט. איצט
האַב איך זיך גאַר צערסן מיטן עולם. איך האָב געשריבן וועגן די וואַרשעווער
שריפטן און איך האָב אַראַפגענומען די קרוינען, וואָס מען האָט געטראָגן,
מישטיינסגעזאַגט. איך ווייס נישט צי איר האָט דעם אַרטיקל געלייענט. אַ גאַנ-
צע ליטעראַטור ווערט געשריבן אַרום די שריפטן. פוקס קריגט זיך און איך
ענטפער אים.
איך זיך טאַקע און אַרבעט. ס'הייסט, איצט טו איך גאַרנישט. איך בין
מיד פון ראַמאַן (*). פון דער רייזע און פון די באַשרייבענישן. נאָר איך האָב
געטאַן. דער ראַמאַן איז שוין באַלד אויסגעזעצט. ער האָט 22 דרוק-בויגן,
אַ גאַנצער קרבן-מנחה. מיר וועלן זען וואָס איר וועט עפעס זאָגן. איר זענט
דאָך שוין אַ בקי, נישט דער ערשטער מאַל ביי אייך. ביי מיר קלאַפט נאָך
דאָס האַרץ, ווי ביי אַן ערשטער ליבע.
אַבער מיר האָבן דאָך עפעס אַ גרויסן גאַט. מסתמא וועט ער נישט אַפּטאַן
זיין לייטזעליקייט פון זיין קנעכט ישראל יהושע.
שרייבט ווי גייט עס אייך, אַפאַטאַשו-לעב! איך בין אייגנטלעך נישט
קיין פוילער, נאָר עס שטעקט נאָך אין מיר, זעט אויס, דער אַמאָליקער
ישיבה-בחור, וואָס האָט נישט קיין באַציאונג ווי געהעריק און איז פויל אויף
בריוו. נאָר אַז ס'איז שוין געקומען צו שרייבן. איר האָט זיך אַלנפאַלס פון
דעם ישיבה-ניהלים באַפרייט, אַדער אפשר גאַר קיינמאַל נישט געליטן
דערויף.

מיר האָבן דאָ איצט אַשן אין וואַרשע.....
די ציוניסטן טאַנצן איצט אַרום זשאַבאַטינסקין, אַרום שמריהו לע-

(* „שטאַל און אייזן“.)

ווינען — — — (אגב, וואָס איז דער שכל וואָס איך האָב נישט קיין סימפּאַטיע צו די יידן מיטן נאָמען „שמריהו“? ווי איז ביי אייך?)

פון „פּאַרווערטס“ האָט מען מיר געשריבן, אַז מיין ראַמאַן וועט זיך דאָרט דרוקן פּראַגמענטנווייז. זאָל זיין אַזוי. פון קלעצקינען וועל איך האָבן גאַנצע הונדערט דאָלאַר פאַר דער אויפלאַגע און דאָס אין וועקסלען. די פּראַג-מענטן וועלן כאַטש אָפּצאָלן.

זייט מיר געזונט און שטאַרק, און צום גיכן ווידערזען

אייער, י. י. זינגער

די בעסטע גרוסן פאַר אייער אַדעלאַן און דודלען. גרוסן פון מיין פרוי און קינדער.

* * *

וואַרשע, דעם 25טן אַפּריל, 1927

ליבער אָפּאַטאַשו.

ידידי:

אַ שאַד וואָס איר קומט אַזוי שפּעט. ווי גייט עס אייך? שרייבט אַ ביסל ברויחער. ביי מיר איז אַלץ דאָס זעלבע. איך האָב גערעכנט זיך נעמען צו דעם צווייטן טייל פון „שטאַל און אייזן“, נאָר איך ווייס נישט, צי עס וועט זיך מיר איינגעבן, ווייל דער צווייטער טייל דאַרף שילדערן רוסלאַנד און דאָס איז אַ שווערער ביסן. מיין נסיעה האָט מיר נאָך, דאַכט זיך, געשטערט. איך בין אַליין אַ טרוקענער ביין, גלייכער, אַז ס'בלייבט פּאַנטאַזיע פון אַמאָל. פאַקטן מאַכן מיר נאָך מער קאַליע. וואָס זאָל מען טאָן?

מיר איז נאָך דערווייל נישט אויסגעקומען צו לייענען לעיעלעסעס דראַמע. בלויז אַ שטיק האָב איך געלייענט אין „צוקונפט“. מיר איז דעמאָלט געהאַט געפּעלן געוואָרן דער קולטורעלער צוגאַנג, דער ריטם, דער דיאַלאָג. נאָר פון אַ קליינעם פּראַגמענט קען מען קיין גאַנצע מיינונג נישט האָבן. איך האָב בכלל דעם לעצטן ווינטער געהאַט אַזוי פיל צו טאָן מיט זיך, אַז איך האָב קיין זאָך נישט געזען. ערשט איצט וועל איך נעמען ביי קלעצקינען אַלץ, וואָס איז אַרויס, און איבערלייענען. איך האָב געהערט זייער גוטע גרוסן פון אייערע נאָוועלן, וואָס זיינען דערשינען ביי קלעצקינען. דאָס וועט מען דאַרפן נעמען צום ערשטן. פּראָזע שטייט ביי מיר שטענדיק אויפן סאַמע אויבנאָן. מסתמא ביי אַלע פּראָזאַאיקער אַזוי.

דעם איבערבליק פאַרן פּענ-קלוב האָבן געמאַכט שיפּער און אהרן צייטלין. אַ מאַסע נאַרישקייטן דאַרט! אַזוי איז עס, אַזוי געווען און אַזוי וועט מסתמא ווייטער זיין. דאָס איז אַגב נישט נאָר ביי אונדז, אַזוי איז אומעטום.

אומעטיק אין וואַרשע. איך רעכן אַז ביי אייך אין ניו יאָרק איז בעסער. מער מענטשן — מער סביבה. און אפשר איז דאַרט אויך אומעטיק. — — — זייט מיר געזונט און שטאַרק און האַרציק געגריסט פון אייער אמת ליבענדן י. י. זינגער.

די בעסטע גרוסן פון מיר און מיין פאמיליע צו אייך, אייער אדעלאן,
דודלען, אויב איר זעט זישע לאַנדוין, גיט אים איבער אַ האַרציקן גרוס.
אייער,

„אדני“.

דאָס רופט מען מיך לעצטנס „אדני זינגער“, ווייל צוויי יידעלעך ליינענען
זיך אין דאָונען — „אדני“ — אַט, לציים!

פון ז. קלמנאוויטש

ווילנע, פעברואַר 6, 1938.

ליבער פריינד אַפאַטאַשו.

אייערע באַמערקונגען צום אַרטיקל וועגן די קראים וועלן מן הסתם זיין
געדרוקט אין דעם נאָענטסטן נומער (*). איך וועל אויך אַפּדרוקן אייערע
טיקונים צו מיין אַרטיקל וועגן פּערלס שפּראַך; איינער אַ גריי, וואָס איך
פאַרשטיי גאַרניט ווי איך האָב אים געמאַכט. ביי פּערלען שטייט „ביי האַר
— שערות הגדלים מאחורי הראש“ — האָב איך געלייענט „גדולים“... און
פאַרטייטשט „לאַנגע האַר“!

דר. מאַהלער האָט צוגעשיקט אַ היפש לאַנגע דערקלערונג צו אייערע
באַמערקונגען, וועגן דר. מאַהלערס אַרבעט בין איך אין גאַנצן מסכים מיט
אייך. — — — — —

דער ייוואַ וואָס איז אומפאַרטייאיש האָט געמוזט געבן אַן אַרט אויך דער
אַרבעט, וואָס איז פאַרטייאיש. עס איז דאָך אַנגענומען אין דער וועלט, אַז
אַפילו וויסנשאַפט איז פאַרטייאיש. דאָס הייסט, אַז אויב מיר מיט אייך זאָגן,
אַז עס קען נישט געמאַלט זיין, אַז סאַציאַלע אונטערדריקונג האָט אַרויסגע-
רופן די שפאַלטונג פון די קראים, אַז עס האָט געמוזט זיין אַן אַנדער סיבה —
גייען מיר אויך אַרויס פון פאַרטייאישע גלוסטן. עס וואָלט קיינער נישט
געוואָלט הערן פון דעם, אויב מיר וואָלטן געזאָגט, אַז מיר קאָנען די דער-
קלערונג ניט אַננעמען, ווייל עס זיינען ניטאָ קיין מאַטעריעלע באַווייזן דער-
פאַר און זיי קאָנען ניט זיין און וועלן קיינמאַל ניט זיין. מען וועט זאָגן:
ניין, איר זייט אפאלאָגעטן, איר שטייט פאַרן צד שכנגד. אַט די מענטשן,
וואָס האָבן קודם-כל אַ „וועלט-אַנשוואונג“, קאָנען זיך גאַרנישט פאַרשטעלן,
אַז עס זיינען פאַראַן מענטשן וואָס האָבן אַזאַ וועלט-אַנשוואונג נ י ט .
און נאָך מער, אַז אַ מענטש פון וויסנשאַפט טאָר אַזאַ „וועלט-אַנשוואונג“
ניט האָבן, בכל אופן איז ער מחויב זי אַפּצולייגן אין אַ זייט, בעת ער טוט
אין וויסנשאַפט. אונדזער דאָקטער מאַהלער אַבער האָלט עס דווקא פאַר אַ
מצווה צו האָבן אַ „וועלט-אַנשוואונג“. ער ווייס שוין לכתחילה, איידער
ער האָט אַריינגעקוקט אין זיין מאַטעריאַל, דעם עיקר, דעם פּרינציפּ, טאַ

(* ייוואַ-בלעטער, יאָנ-פּעב., 1939.)

וואס קען אים אַרן, אַז דער, אַדער יענער פּרט שטימט ניט. די „וועלט־
אַנשוואונג“ ווייס בעסער. און טשיקאָווע איז אַזאַ זאַך: בעת מען נעמט דעם
מאַטעריאַל פּון די „געריכטסביכער“ אין אייראָפּע אין מיטלעלטער און אין
דער נײַערער צײַט — ווייסן אויך היסטאָריקער מיט אַ מאַטעריאַליסטישער
„וועלט־אַנשוואונג“, אַז מען טאָר ניט בויען נאָר אויף אַט די דאָקומענטן,
ווייל זײ גיבן דאָך בהכרח נאָר אַ פּאַרקרימט, אַן איינזײטיק בילד פּון זײַער
צײַט, דאָרט זײנען דאָך על־פּי טבע צוגעקליבן פּאַקטן פּון איין מיין. ווי־זשע
דאַרף מען צוגיין צו די שו"ת? דאָ זײנען דאָך פּאַראַן קאַנפּליקטן על־פּי טבע,
ענינים וואָס וועגן זײ איז קיין הסכּם ניט געווען, וואו עס זײנען געווען שאלות.
דאָס זײנען דאָך אויסנאָם־פּאַלן, בכדי צו משפּטן וועגן יוצא מן הכלל אויפן
כלל, אויף דעם „נאַרמאַלן“, „רואיקן“ צושטאַנד, מוז מען דאָך אַרײַנטראַגן
קאַרעקטיוון, קאָן מען דאָך ניט נעמען די ידיעות פּון די שו"ת אין זײַער
אַבסאָלוטער רײנקײַט, ווי דאָס טוט דר. מאהלער, ווייל ער קאָן די ידיעות
צופאַסן צו זײן לכתחילה פּאַרטיקער הנחה. און איך בין לכתחילה זיכער,
אַז ער האָט דורכגעזוכט און זאָגן אין די זעלביקע שו"ת, וואָס דערווייזן
ניט זײן הנחה, אַדער זײנען אַפּילו אים דערווידער. חוץ דעם, אויף צו
משפּטן וועגן סאַציאַלן סדר אין יענער תקופּה איז פּאַראַן נאָך אַ גרופּע
ליטעראַטור, וואָס מוז דורכגעזוכט ווערן, בעת מען וויל מאַכן זיך אַן אַלגעמײן
בילד: די מדרשים, די עלעמענטן פּון מוסר־ליטעראַטור, פּון קבלה, די אַנטייבן
פּון פּאַעזיע אַזױו. און נאָך אַ זאַך פּאַרגעסן די מענטשן, וואָס קאַנען טראַכטן
נאָר עפּײ שאַבלאַן — די רעליגיעזע באַוועגונגען אין קריסטנטום זײנען
געווען באַגלייטערנס פּון סאַציאַלע באַוועגונגען — מוז עס זײן אַזוי אויך
בײַ יידן, אַז דער יידישער קיום איז דורך און דורך פּראַבלעמאַטיש. ניט
דאָס איז די קשא: פּאַרוואָס זײנען אַרויסגעקומען שפּאַלטונגען, נאָר דער
הויפּט־חידוש איז: ווי אַזוי איז פּאַרט געבליבן אַן איינהײט? און ווייל עס
גײט אין שאַבלאַן, פּאַרזעט מען איין זײַער וויכטיקן מעטאָדישן ענין: די
סאַציאַלע באַוועגונגען אין קריסטנטום האָבן זיך אַרויסגעוויזן אויך אין
ניט־רעליגיעזע פּאַרמען; די פּויערים האָבן גענומען קאָסעס און דריקעס
און האָבן זינגענדיק קאַפּיטלעך תהילים געפרוּאווט נעמען דאָס וואָס זײ
האָבן געהאַלטן פּאַר זײַערס. וואו האָט מען אַזױנס אין די יידישע רעליגיעזע
באַוועגונגען? העכסטנס גײט דאָ אַ מחלוקה וועגן אַן עליה, וועגן „הודו“ און
„ברוך שאמר“, וועגן גאַנץ עולם הבא, אויב איר ווילט. — אָבער וואו איז
דאָרט עולם הזה? דאָס דאַרף מען ערשט אַרויסדרינגען פּון דער טעאָריע:
עס קאָן ניט געמאַלט זײן קיין עוה"ב אָן עו"הז. אָבער אַנגענומען אַפּילו
אַז דאָס איז אמת, וואָס איז די ראיה, אַז עס איז געדרונגען פּון דעם יידישן
עולם הזה? דאָס הייסט, אויב מען וויל מאַטעריאַליסטיש דערקלערן קאַראַ־
אימיזם, דאַרף מען נעמען פּאַרשן די סאַציאַל־עקאָנאָמישע סטרוקטור פּון
דער פּערסישער מאַנאַרכיע, פּון דעם כאַליפּאַט וכדו'. און דר. מאהלער טוט
דאָס ניט. איך האָב אים דאָס שוין לאַנג געשריבן.

זײַט געגריסט

ז. קלמאַוויטש

פון מתתיהו מייזש

וואַרשע, דעם 3טן יאָנואַר 1935

ליבער יוסף אָפּטאַשו!

איך האָב אַן אמתע הנאה געהאַט, אַז מיין חיבור, וואָס איך האָב אייך צוגעשיקט, האָט ביי אייך אַרויסגערופן אַזאַ אינטערעס. אין דער היינטיקער מאַטעריאַליזירטער צייט איז דאָ גאַר ווייניק מענטשן וואָס פאַר זיי בילדן אַן אַטראַקציע היסטאָרישע פּראָגן, ענינים פֿון קולטור־געשיכטע.

בנוגע די סלאַווישע נעמען פֿון ווייבער איז לויט מיין סברה די זאַך אַזוי: ס'זיינען פּאַראַנען דאָ צוויי קאַטעגאָריעס. איין קאַטעגאָריע ווי למשל זלאַטע, באַשע, טשאַרנע, וואָס שטאַמט אויס גאַר אַלטער צייט און אַן אַנדערע סעריע, ווי למשל בראַנקאַ, טעפּציאַ, פעליציאַ, וואָס איז ערשט אינגעפירט געוואָרן אין די לעצטע צוויי דורות. די ערשטע גרופּע איז אַן איבעררעשט, אַ שירים פֿון יענער צייט, וואו יידן האָבן נאָך נישט אין מזרח־איראָפּע גערעדט קיין לשון־אשכּנז. די צווייטע גרופּע רעפּרעזענטירט אַ ריכטונג פֿון יידן, וואָס האָבן שוין אויפּגעהערט אין גאַנצן, אַדער ס'רוב צו רעדן יידיש. אין דער אַנאַמאַטאָלאָגיע, אין די נעמען שפיגלט זיך אָפּ אַ שטיק געשיכטע פֿון אַ פּאַלק. די יידישע יוגנט אין אַנגלאַ־זאַקסישער אַמעריקע נעמט אַן ענגלישע נעמען, אין שפּאַנישער אַמעריקע רייסן זיך צו יידן אַריין שפּאַנישע נעמען, ענלעך זעט מען אין רוסלאַנד, דייטשלאַנד, פּראַנקרייך, אונגאַרן. דער נאָמען איז דער עקספּאַנענט פֿונעם שפּראַך־פּאַרבייט און נישט קיין ענין פֿון אַ צופּאַל. אויך קולטור־שטרעמונגען פֿון אַ גרויסן מאַס־שטאַב קאָנען ברענגען נעמען אין אַ לאַנד.

סלאַוויש האָבן אין מזרח־איראָפּע נישט גערעדט פֿאַרן 16 יאָרהונדערט דווקא אַ פּאַר ישובּניקעס. איר געפּינט אין מיין חיבור גאַר אַ סך מאַטעריאַל, אַז סלאַוויש איז געווען ס'לשון פֿון דעם רוב, אין ווייסרוסלאַנד נאָך תּחילת דעם 17טן יאָרהונדערט.

לשון אשכּנז האָט אין פּוילן־ליטע־רייסן פּאַרדרענגט דאָס פּריערדיקע סלאַוויש ביי יידן, גראַד אַזוי ווי שפּאַניאַליש האָט ביי דעם גרעסטן רוב פֿון דעם אַלטן ביזאַנטישן ישובּ פֿונעם באַלקאַן אַרויסגעשטופּט דאָס עלטערע גרעקיש ביי די יידן. די קראים פֿון קאַנסטאַנטינאָפּאָל, וואָס זיינען נישט גע־שטאַנען אונטער דער השפּעה פֿון די ספּרדישע יידן, רעדן ביז היינט גרעקיש. נאָך אין דער מיט פֿון דעם 16טן יאָרהונדערט איז געוואָרן געדרוקט אין קאַנסטאַנטינאָפּאָל אַ ביבל־איבערזעצונג פֿאַר רבנישע יידן אויף גרעקיש מיט יידישע אותיות. דעם אַלטן גרעקיש־יידישן דיאַלעקט רעדט נאָך היינט אַ טייל פֿון די קארפּו־יידן און די דרום־אַלבאַנעזישע יידן. דער גורל פֿון יידיש גרע־קיש גיט אונדז אַ בילד פֿונעם גורל פֿון יידיש־סלאַוויש.

איר פרעגט מיך מיין דעה וועגן זונה — „זשאַנאַ“. די זאַך פּאַרהאַלט זיך אַזוי: דאָס סלאַווישע „זשאַנאַ“ געהערט צו דער זעלבער שפּראַך־משפּחה ווי סאַנסקריט „יאַן“ (געבערן), „יאַנאַ“ (אַ מענטש), „יאַנאַנאַ“ (מוטער).

גרעקיש — „גינע“, ווייב. ענלעך אויך אין אַלט פּערסישן. ביי די רוימער האָט באַדייט דער שורש „גען“ (גינגערע—גענואי) — קינדער געבוירן. אַ פּאַראַלעלע דערשיינונג איז דאָס העברעאישע „זונה“, וואָס קומט פאַר אויך אין אַראַבישן, סירישן און עטיאָפּישן. אַ חידוש איז, אַז ביי די אַסיריער באַדייט „זינשתא“ — סתם אַ פרוי, אַ ווייב. פון וואָנען נעמט זיך דער דאָזי-קער פּאַראַלעליזם? לויט אַ סך געלערנטע איז פּאַראַנען אַן אור-פּאַרוואַנד-שאַפט צווישן די סעמיטישע און די אַרישע שפּראַכן. איך אַליין האָב פּאַר-טראַטן דעם דאָזיקן שטאַנדפּונקט פון אורפּאַרוואַנדשאַפט אין מיין ווערק אויף דייטש: „אורשפּרונג דעם יודענהאַסטעס“.

זיכער איז אייך קשה, ווי קומט אַ וואָרט, וואָס האָט געהאַט ביי די אַסיריער און ביי די אַרישע פעלקער אַ גוטע באַדייטונג פון אַ סתם פרוי, זאָל האָבן אַ מיאוסן זין ביי די העברעער, אַראַמעער און אַראַבער? אַוודאי האָבן זיך רעקרוטירט די פּראַסטיטואַרטע ביי די אַלטע העברעער, אַראַמעער און אַראַבער פון אַסירישע און אַרישע פרויען. מיר האָבן אַ מערקווירדיקע פּאַראַלעלע דערשיינונג, ווי דאָס טערקישע וואָרט „קאַרי“, וואָס באַדייט אַ פרוי, האָט זיך איבערגעדרייט ביי די פּאַליאַקן צו „קורואַ“, צו אַן אַרדינערן פּאַלקס-אויסדרוק מיט אַ טייטש פּונקט קאַפּויער.

איבערדרייאונגען פון פרעמדע ווערטער אין אַ פּאַרקערטן זין, געפּי-נען מיר סתם אַ סך מאָל צווישן פעלקער, דאָס רוסישע „גאַוואַריט“ — רעדן, באַדייט פּויליש — „גאַוואַזשיץ“, אַזויפיל ווי שטאַמלען פון אַ קינד. דאָס גרעקישע „לאַלעין“ — רעדן, באַדייט אין דייטש „לאַלען“ — שטאַמלען. איך האָב אַ ביסל מאַריך געווען אין מיין תשובה, איך האָב אַבער גע-וואַלט באַלייכטן דעם גאַנצן ענין.

איך חתמע מיך מיט פּריינדשאַפט

מתתיהו מיזיש

אייער חיבור „אַ טאַג אין רעגענסבורג“ וואַלט איך גערן געלייענט, ווען איר שיקט עס מיר צו.
(זאַמענהאַפּאַ 5-4).

אינעם זאמלבוך זיינען פארטראַטן שרייבער
פון צען לענדער :

פאראייניקטע שטאַטן—ח. איטלי, י. אפאמאָשו, שלמה
ביקל, פ. בימקא, ב. גראַבארד, נפתלי גראַם, מ. פרידוויינינגער,
י. גלאַטשטיין, ה. ליוויק, א. לעיעלעס, דר. א. מוקדוני, מרדכי
ראַמענבערג, לעאַ פּינקעלשטיין, גבריאל פרייל.

מקסיקע—אברהם אייזען, א. גאַלאַמב, יעקב גלאַנץ.

קאנאָדע—י. י. סינאַל, מלך ראַוויטש.

ארץ-ישראל—א. סוצקעווער, ז. סעגאַלאַוויטש, אריה שמרו.

אויסטראַליע—הערץ בערגנער.

בעלגיע—חנה ראַזענפארב.

פּוילן—ישעיהו שפיגל.

פראַנקרייך—חיים גראַדע, יוסף רובינשטיין, מ. שמרינגלער.

רומעניע—יעקב פרידמאַן.

שוועדן—רחל קארן.

